

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Türk Yazı Devrimi

BİLÂL N. ŞİMŞİR

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi - Sayı 60¹

TÜRK YAZI DEVRİMİ

BİLÂL N. ŞİMŞİR

TÜRK TARİH KURUMU ÜYESİ

2. Baskı

ANKARA - 2008

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TÜRK YAZI DEVİRİMİ

Bu kitap,

Kendilerinden sonraki Türk kuşaklarının mutluluğu için pek büyük özveriye katlanmış olan Türk Yazarı Devrimi'nin kahraman mimarlarının ve bütün o devrimci kuşağın aziz anısına şükran duyguları ve saygı ile armağan edilmiştir.

B. N. İ.

Şimşir, Bilâl N.

**Türk yazı devrimi / Bilâl N. Şimşir. – 2.bsk. – Ankara :
Türk Tarih Kurumu, 2008.**

**xx, 486 s. : res.; 24 cm.-- (AKDITYK Türk Tarih Kurumu
yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 60').**

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 0420 - 0

**1. Türk dili_Reform. 2. Türk dili _ 20.yy. 3. Dil
Politikası_Türkiye. II. Dizi.**

956.1024

417

**Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 04.10.2007 tarih ve
551/24 sayılı Yönetim Kurulu kararı gereğince 1000 adet basılmıştır.**

ISBN 978 - 975 - 16 - 0420 - 0

BASKI: Dumat Ofset Mat. San. Tic. Ltd. Şti.

Gersan Sanayi Sitesi 654. Sk. No: 54

Tel: 0312. 257 11 80 Ergazi - Ankara

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ

XI

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞE TOPLU BAKIŞ

I – ESKİ YAZILAR 1 – 17

Köktürk yazısı 1 – Uygur yazısı 2 – Öteki yazılar 3 – Müslümanlığın yayılışı 4 – Arap yazısının alınması 5 – Tarihsel çile 5 – “Bin yıllık bekleyiş” 12 – Çevriyazılar 13

II – TANZİMAT DÖNEMİ VE UYANIŞ 18 – 29

Değişen koşullar 18 – Eğitim ve yazı sorunu 18 – Münif efendi 20 – Mirza Fethali Ahundzade 21 – Şinasi, Suavi, Namık Kemal 23 – Namık Kemal - Melkum Han tartışması 24 – Bir başka tartışma 27 – Yenişehirli Avni 28 – Tanzimat’tan kalan 28 – Abdülhamit II dönemi. 28

III – LÂTİN YAZISININ EVRENSELLİĞİ 30 – 38

Lâtin yazısının dünyaya yayılması 30 – Osmanlı topraklarına sızması 31 – Dünya ticaret yazısı 32 – Posta ve Telgraf 33 – İki örnek 34 – Atatürk’ten üç telgraf 36 – Türkiye, yol ayrımında 37

IV – ARNAVUTLARIN LÂTİN YAZISINA GEÇİŞLERİ 38 – 43

İlk girişimler 38 – Arnavut Bilim Derneği 39 – “Arnavut” yazısına tepkiler 41 – Yazının yayılması 41 – Manastır kongresi 42 – Şeyhülislâmlığın fetvası 42 – Sonrası 43

V – MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAZI TARTIŞMALARI 43 – 54

Tartışmaların yeniden canlanması 43 – Ishalatçılar 44 – Bir Lâtinci : Hüseyin Cahit 47 – Türkçüler 47 – Celâl Nuri 48 – “İçtihat” ve *Hürriyet-i Fikriye* 52 – Enver Paşa yazısı ve iflâsı 53

VI – YAZI DEVRİMİNE DOĞRU 54 – 83

Devrim ortamı 54 – Atatürk ve zamanlaması 55 – Karabekir Paşa'nın demeci 57 – Yeni tartışmalar 59 – Bir öneri 61 – Saracoğlu'nun konuşması 61 – Yankılar ve tepkiler 62 – Bulgaristan'da 64 – Kafkaslarda 64 – Berlin'de 66 – Bir kitapçık 66 – Bir soruşturma 69 – Tartışmaların yavaşlaması 69 – Bir Osmanlı müderrisi 70 – Sorunun yeniden alevlenmesi 73 – Avrupa'da yankılar 78 – Gecikme nedenleri 81

VII – SON ADIMLAR 83 – 96

Kişisel uygulama denemeleri 83 – Resmî hazırlıklar 85 – Uluslararası rakamların alınması 85 – Dil Encümeni 88 – Elifba Raporu 92 – Alfabe projesinin Atatürk'e sunulması 95

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ TÜRKLERİNİN LÂTİN YAZISINA GEÇİŞLERİ

I – YAKUTLARIN ÖNCÜLÜĞÜ 97 – 98

II – AZERBAYCAN'DA GELİŞEN AKIM 98 – 109

Bakû “Yeni Türk Elifba Komitesi” 98 – Azerbaycan Yeni Türk Alfabeti 99 – *Yeni Yol* gazetesi 100 – Ulusal dil ve yazı kampanyası 101 – Gençliğe sesleniş 106 – Rejimin desteği 107 – Yeni yazının tutunması 108

III – YENİ YAZI KAMPANYASININ YAYILMASI 109 – 117

Tiflis “Yeni Türk Elifba Komitesi” 109 – *Işık Yol* gazetesi 110 – Gürcistan'da yeni yazı kampanyası 110 – Alfabe kursları 114 – 1925 sonunda genel durum 116

IV – BAKÛ TÜRKOLJİ KONGRESİ, 1926, 117 – 131

Kongre hazırlığı 117 – Kongrenin açılışı 119 – Çalışmaları 121 – Alfabe sorunu 121 – Bir karşıt görüş 123 – Cevaplar 127 – Karar 128 – ve Sonrası 129

V – “YENİ TÜRK ALFABESİ MERKEZ KOMİTESİ” 131 – 143

Kuruluşu 131 – Onaylanması 131 – Kampanyası 132 – Üyeleri 133 – Avrupa'da bir sergi 135 – Birinci Bakû kurultayı 136 – Çeşitli Cumhuriyetlerde çalışmalar 137 – Yeni alfabelerin birleştirilmesi 139 – Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti 140 – 1927 sonunda genel durum 141

VI – TAŞKENT KURULTAYI 143 – 149

Taşkent tiyatrosunda ön toplantı 144 – Kurultay çalışmaları 145 –
Özbekistan’da yeni yazıya geçiş çalışmaları 146 – Adım adım geçiş 148 .

VII – VE SONRASI 149 – 155

Azerbaycan’da yazı devriminden dil devrimine doğru 149 – Milliyetler
Konseyinin buyruğu 150 – Moskova’nın niyeti neydi? 152 – Yeni yazı-
nın yaygınlaşması 152 – Lâtin yazısına geçiş çalışmalarının özeti 154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ

I – ATATÜRK’ÜN GÜLHANE SÖYLEVİ 157 – 174

Atatürk konuşuyor 157 – Konuşmanın yeri ve zamanı 158 – Tarihsel
söylev 160 – Anlamı 161 – Dış yankıları 163 – “Harf Seferberliği”ne
doğru 166

II – DOLMABAĞÇE KURULTAYI 174 – 183

Mebuslar derse 174 – Kurultayın amaçları 176 – Oturumlar 179 –
İnönü’nün konuşması 181 – Karar 182 – Bir karşılaştırma 183

III – ATATÜRK, ULUSAL BAŞÖĞRETMEN 184 – 200

İstanbul’da 184 – Tekirdağ’da 185 – Bursa’da 186 – Çanakkale’de 189
– İstanbul’dan ayrılış 190 – Sinop’ta 191 – Samsun’da 192 – Amas-
ya’da 193 – Tokat’ta 193 – Sivas’ta 194 – Kayseri’de 194 – Ankara’ya
dönüş 195 – Bir İngiliz raporu 195 – Yazım’da son değişiklikler 196 –
Halkla yazışmalar 198 – Kesinleşen yazım 199

IV – DESTEK OLANLAR 201 – 208

Meclis Başkanının demeçleri 201 – Başbakanın uygulama programı 202
– Malatya söylevi 205 – Mustafa Necati’nin rolü 207

V – TÜRK HARFLERİ YASASI 208 – 216

Atatürk’ün Meclisi açış söylevi 208 – Yasa tasarısının ele alınması 209
– Başbakanın konuşması 210 – Gerekçe 211 – Yasa metni 213 – İşin
parasal yönü 215

VI – UYGULAMAYA GEÇİŞ 216 – 233

Devlet dairelerinde kurslar 216 – Sınavlar 218 – İlk uygulamalar 219 – Klavye ve yazı makinaları 222 – Dil devrimine doğru 223 – Basının yeni yazıya geçişi 225 – Okullarda yeni yazıyla öğretim 228 – Sokağın görüntüsü 231

VII – MİLLET MEKTEPLERİ (ULUS OKULLARI) 234 – 245

Başbakanın açıklaması 234 – İstanbul'da duyuru 235 – Maarif bayramı 235 – Örgüt 237 – Bir anı, bir yazı 241 – İstatistikler 242 – Sonuç 244

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BASINDA TÜRK YAZI DEVRİMİ

I – AMERİKAN BASINI 247 – 255

Genel hava 247 – *The New York Times* 247 – Değıniler 248 – Yine *New York Times* 249 – Cumhuriyetin yıldönümünde 250 – Ulus okulları 250 – *The National Geographic Magazine* 251 – *Current History* 254 – Sonraki yıllar 255

II – İNGİLİZ BASINI 255 – 265

The Times 255 – *The Daily Telegraph* 256 – *The Times*'ın başyazısı 257 – Toynbee'nin yorumu 258 – Yersiz kuşuklar 259 – *The Spectator*'ın gözlemi 260 – Dil devrimine yöneliş 261 – Cumhuriyetin 10. yılında değerlendirmeler 262

III – İSKANDİNAV BASINI 265 – 268

Genel ilgi 265 – Bir Kopenhag gazetesi 266 – Kuzeyli mühendisler 267 – İsveçli yazarlar ve Atatürk 268

IV – İSPANYOL BASINI 268 – 269

Heraldo de Madrid'in yazısı 268 – A.B.C.'nin övgüsü 269

V – İTALYAN BASINI 270 – 273

Oriente Moderno 270 – *Il Massegero* 270 – *Piccolo della Sera*'nın yorumu 272

VI – İSVİÇRE BASINI 273 – 277

Journal de Genève 273 – Türk devrimi dizi yazıları 274 – *Tribune de Genève* 275 – Daktilolar 276 – Uydurma haberler 276 – Genel değerlendirme 277

VII – FRANSIZ BASINI 277 – 283

Le Temps 277 – *Mercure de France*'ın incelemesi 278 – Sonraki yayınlar 281

VIII – MACAR BASINI 283 – 285

Magyar Hírlap 284 – Kuşkulu yorumlar 284

IX – POLONYA BASINI 285 – 287

Epoka gazetesi 285 – *Kurjer Warszawski* 287

X – ROMEN BASINI 287 – 288

Indépendance Roumaine 287

XI – YUGOSLAV BASINI 288 – 290

Vreme, *Jutarnji List*, *Politika* 288 – Türkçe öğrenmede kolaylık 289 – Yazı devriminden dil devrimine 290

XII – BULGAR BASINI 291 – 294

La Bulgarie 291 – *Svobodna Reç* 291 – *Zname*'de dizi yazılar 293 – Bulgar Elçisinin bir yazısı 294

XIII – YUNAN BASINI 295 – 298

1930'lardaki yazılar 295 – *Proia*'nın yorumu 295 – Devrimin 10. yılı 296

XIV – ARNAVUT BASINI 298 – 299

Tirana'nın *Telgraf*'ı 298 – Elçinin yorumu 299

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI

I – BULGARİSTAN'DA TÜRK YAZI DEVRİMİ 301 – 324

Giriş 301 – Eski Osmanlı topraklarında 301 – Bulgaristan Türkleri 302 – Lom Kongresi 303 – “Türk Alfabesi” 304 – Tutucular 305 – Bul-

gar engeli 306 — Devrimciler 307 — Sofya'da Türk girişimleri 309 — Bulgar yasağı kalkıyor 311 — Yeni yazıya geçiş 312 — Devrimin zaferi 314 — Uzun çile 316 — Bir Bulgar jesti 317 — Türkiye'de hoşnutluk 319 — Yerli Türk basınına darbe 320 — Sosyalist rejim 321 — Yeni dönemde eğitim ve edebiyat 322 — Son Bulgar darbesi 323

II — UYGURLARIN YAZI SORUNU 324 — 346

Tarihçe 324 — Semerkand konferansı 325 — Doğu Türkistan'da durum 326 — Sinkiang'da Kiril (Slav) alfabesi 328 — Lâtin yazısına geçiş 332 — Arap yazısına geri dönüş 337 — Yüzeysel açıklamalar 344

III — SOVYETLER BİRLİĞİNDE TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI 347 — 364

Yakın geçmişe bir bakış 347 — Ruslaştırma 349 — Kötü örnek 352 — Umut ışıkları 355 — Alfabe sorunu yine gündemde 357 — “Suyun gidişi” 360 — Öncü Azerbaycan 362 — Azerbaycan'a Türk alfabesi 364

TİPKİBASIMLAR	367
KAYNAKLAR	457
DİZİN	465

ÖNSÖZ

1928 yılında Türkiye’de yazı devrimi yapıldı. Yaklaşık bin yıldan beri kullanılmakta olan Arap yazısı bırakıldı. Yerine Lâtin harfleri alındı. Türk kültür tarihinde bir dönüm noktası sayılan bu devrimin 50. yılı 1978’de kutlandı. Türk Tarih Kurumu da bu konuda Ankara’da bir sempozyum düzenledi ve bir sergi açtı. Sempozyuma sunulan bildiriler sonradan *Harf Devrimi’nin 50. Yılı Sempozyumu* başlıklı bir kitapta toplandı.

Türk Tarih Kurumu üyesi olarak bu çalışmalara biz de katıldık. Sempozyuma bir bildiri ve sergiye çeşitli belgeler sunduk; Türk Tarih Kurumunun bilimsel dergisi *Belleten*’e uzunca bir inceleme yetiştirdik.

Bu kitabı da Türk yazı devriminin 50. yılı dolayısıyla hazırladık. Bundan onbeş yıl kadar önce kaleme aldık. Kitap, hesapça 1978 yılında yayınlanmış olacaktı. Ama basımı çok gecikti. Aradan geçen zaman içinde genel Türk yazı devrimi ile ilgili yeni gelişmeler oldu. Bu gelişmelere son bölümde değinerek kitabı güncelleştirmeğe çalıştık.

Türk yazı devrimi büyük bir olaydır. Her büyük olay gibi çeşitli açılardan incelenebilir. Bir dil konusu, kültür konusu, eğitim konusu olarak ele alınabilir. Ekonomik, sosyolojik ve politik açılardan da incelenebilir. Türk gözüyle veya yabancı gözüyle değerlendirilebilir. Herhalde bu konuda çok şey yazılıp söylenebilir.

Bu kitapta, konuya tarihçi gözüyle bakılmaktadır. Bu büyük devrim, tarihî bir olay olarak ele alınmakta ve tarih içindeki yerine oturtulmaya çalışılmaktadır. “Geçmişe Toplu Bakış” başlığını taşıyan birinci bölümde, Türklerin tarih içinde kullanmış oldukları eski yazılardan bugünkü yazımızın alınmasına kadar geçen uzun dönem özetlenmektedir. Eski yazılara kısaca değinildikten sonra XIX. yüzyılda yazı ile ilgili gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin yazı tartışmalarına genişçe yer verilmektedir. Yer yer yayınlanmamış arşiv belgeleri de kullanılarak konuya yeni boyutlar getirilmeye çalışılmaktadır.

Tanzimat döneminde Türk alfabesi konusunda bir uyanış olduğu görülür. Arap yazısının Türk diline uymadığı, öğrenilmesi ve kullanılmasının zor olduğu anlaşılır. Bu yazının düzeltilmesi veya değiştirilmesi gerektiğini düşünmeye başlayanlar çıkar. Osmanlı aydınları arasında yazı tartışması başlar. Tartışmaya, Mirza Fethali Ahundzade gibi Azeri aydınlar da katılırlar. Arap yazısının hepten bırakılıp Lâtin yazısının alınmasını düşünenler olur. Çağdaş yaşam, yazı ko-

nusunu gündeme getirmiştir. Tanzimat döneminde rüştiyeler gibi yeni okullar açılır. Artık Türk çocuğuna Kurandan ayetler ezberletmekle yetinilmez, okuyup yazma öğretilip çağdaş eğitim verilmek istenir. Arap yazısını öğretebilmenin ne kadar zor olduğu su yüzüne çıkar. Eğitimciler ister istemez yazı işine kafa yormaya başlarlar. Yine o dönemde Türk gazeteciliği de yavaş yavaş gelişir. Günlük gazete çıkarmak, zamanla yarışmayı ve okuyucuya sıcaklığına haber yetiştirmeyi gerektirir. Karmaşık Arap yazısının ise dizgi işlerini yavaşlattığı ve dolayısıyla gazete çıkarmayı zorlaştırdığı görülür. Gazeteci aydınlar, Arap yazısında bazı düzeltmeler yaparak karşılaşılan teknik zorlukları azaltmayı denerler.

Dahası, çağdaş yaşam, Lâtin yazısının bir dünya yazısı durumuna geldiğini ve Arap yazısına üstün olduğunu gözler önüne serer. Osmanlılar çağdaş dünyaya ayak uydurmağa çabalarken Lâtin yazısını azar azar kullanmak durumunda kalırlar. Lâtin yazısı dünya ticaret yazısıdır ve dış ticarete kullanılmadan edilemez. Uluslararası ulaşımda, demiryollarında ve denizyollarında çokçası Lâtin yazısı geçerlidir; denizyolu, demiryolu Türkiye'ye bu yazıyı da getirir. Lâtin yazısı aynı zamanda dünya posta ve telgraf yazısıdır. Kırım savaşı sırasında, 1855 yılında telgraf telleri Avrupa'dan İstanbul'a ulaşır. Ama Arap harfleriyle Türkiye'den Avrupa'ya telgraf çekilemez. Dış dünyaya telgraf çekebilmek için Lâtin harflerini kullanmak gerekir. Avrupa'daki Osmanlı elçilikleri, İstanbul'a gönderdikleri telgraflarını Lâtin harfleriyle çekerler ve İstanbul'dan Lâtin harfleriyle karşılık alırlar. 1850'lerden Türk yazı devrimine kadarki 70 yıllık dönemde Osmanlı Dışişleri teşkilâtının dış dünya ile telgraf yazışmaları hep Lâtin harfleriyle yapılmıştır. Bugün bütün dünya bilgisayar dilleri ve sistemlerinin Lâtin alfabesi üzerine kurulmuş olması gibi, o zamanlar da dünya telgraf yazışmaları Lâtin harfleriyle yapıyordu. Yazı devriminden önceki yıllarda Atatürk'ün kendisi de dış ülkelere Lâtin harfleriyle resmi telgraflar göndermiştir. Kitapta bunlardan örnekler verilmektedir. Kısacası, Tanzimat'tan sonra Lâtin yazısının çeşitli yollarla Türkiye'ye sızmış ve Osmanlı Türklerinin sınırlı ölçüde de olsa bu yazıyı kullanmış oldukları görülür. Türkiye adeta iki yazılı bir ülke durumuna ve bir yol ayrımına gelmiş gibiydi.

Bu ortamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Arnavutlar Lâtin yazısını almaya yöneldiler. Büyük çoğunluğu müslüman olan Osmanlı Arnavutlarının Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısı kullanmak istemeleri, İmparatorlukta tepkiler yaratır ve yazı tartışmalarını kamçılar. Kimi yazarlar Arnavutlar gibi Türklerin de Lâtin yazısını almalarını savunmaya başlarlar. İkinci Meşrutiyet döneminde yazı tartışmaları artar. Teorik tartışmalardan öteye, pratik bazı denemelere de geçilir. Arap yazısını Türk diline uydurabilmek için çeşitli ıslahat projeleri ve düzeltilmiş Arap alfabesi örnekleri ortaya atılır. Bunların kullanılmasına çalışıldığı da olur. Ama bütün bu çabalar, başarısız denemelerden öteye geçemez ve alfabe sorununa köklü bir çözüm getiremez. Türk yazı devrimini yapmak Cumhuriyet rejimine kalır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında alfabe sorunu güncelliğini korur. Tartışmalar kimi hızlanır, kimi yavaşlar; ama yazı işi zihinleri sürekli kurcalar durur. Cumhuriyet ile birlikte Lâtin harflerinin alınmasını savunanlar çoğalmıştır. Ama tutucular ülkede hâlâ büyük çoğunlukta dırlar ve Arap yazısına sanki kutsal bir şeymiş gibi sıkı sıkıya sarılmışlardır. Atatürk ise, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra beş yıl boyunca yazı konusunda hemen hemen hiç konuşmaz. Başka devrimci atılımlara öncülük eden Atatürk, yazı konusuna gelince susar. Ne düşündüğünü açığa vurmaz. Yazı işiyle değil, başka sorunlarla uğraşır. 1924 yılında Halifeliliğin kaldırılması, ertesi yıl Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanması ve 1926 yılında Atatürk'e karşı İzmir suikasti ve suikastçıların yargılanmaları gibi önemli iç olaylar Atatürk'ü ve Cumhuriyet hükümetini öncelikle uğraştırır. O yıllarda Atatürk alfabe işine pek zaman ayıramaz. 1927 yılında ise Atatürk kendisini ünlü *Nutuk* adlı eserine verir. Alfabe işine ancak 1928 yılında eğilebilir. Ondan sonra gelişmeler birdenbire hızlanır. 1928 yılında Türk hükümetinin Lâtin harflerini almaya hazırlandığı belli olur. Önce uluslararası rakamlar alınır. Arkasından Dil Encümeni kurulur ve Lâtin yazısına dayanan yeni bir Türk alfabesi hazırlar. Bunlar Türk yazı devrimine doğru atılan son adımlar olur ve Türkiye, yeni yazıya geçmek için artık Atatürk'ten son bir işaret bekler.

Kitabın ikinci bölümünde, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin Lâtin yazısına geçişleri anlatılmaktadır. Sovyet Türkleri yazı değiştirme işine bizden önce girişmişlerdir. Kitapta onlara da yer verildi. Belki ilk defa bu kitapta Türk yazı devrimi geniş anlamda ele alınıyor. Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki Türklerin yazı devrimleri aynı kitapta incelenmeğe çalışılıyor. Bu bir yeniliktir, denilebilir. Çünkü şimdiye kadar "Yazı devrimi", "Harf İnkilâbı" denince yalnız Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde gerçekleştirilmiş olan yazı değişikliği anlaşılmıştır. Konuyla ilgili yayınlarda yalnız Türkiye'deki yazı devrimi incelenmiştir. Oysa ki Türkiye dışındaki Türklerin de yazı sorunları olmuştur. Onlar da bizim gibi Lâtin yazısına geçmişlerdir. Bu geçişlerin her birinin öyküleri vardır ve bunlar incelenmeğe değer. Eski Osmanlı topraklarında yaşayan, kendilerini Türkiye Türklerinin ayrılmaz parçaları sayan ve Türkiye'yi anavatan bilen Türk azınlıkları, bizim yeni alfabemizi olduğu gibi almışlardır. Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan Türkleri ile Kıbrıs Türkleri bu kategoridendirler ve bugün bizim alfabemizi kullanırlar. Onların yazı devrimi, Türkiye'deki yazı devriminin birer uzantısı, bütünleyici parçasıdır. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklere gelince onların durumu biraz değişikdir. Onlar, bizden ayrı, fakat bizimkine çok benzeyen bir Lâtin alfabesi benimsemişlerdir. Bu yeni alfabeye, "Lâtin alfabesi" değil, "Türk elifbası" (alfabesi) adını vermişlerdir. Onlar da bizim gibi yaklaşık bin yıldır kullandıkları Arap alfabesini bırakıp Lâtin kökenli yeni bir Türk alfabesi almışlardır. Onların yeni yazıya geçişleri de hiç kuşkusuz bir "Türk yazı devrimi" dir.

Sovyet Türklerinin 1920'lerde Lâtin yazısına geçişleri kronolojik sırayla ele alındı. Bu sıraya göre, Lâtin alfabesini alan ilk Türk toplumu Yakutlar olmuştur.

Ne var ki, çok uzakta ve kenarda kalan Yakutların alfabe değiştirilmeleri, öteki Türk toplumlarını pek etkilememiştir. Bu yüzden Yakutlara kitapta kısaca değinilip geçildi.

Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması yolunda asıl önemli akım 1920'lerde Azerbaycan'da gelişti: Mayıs 1922'de, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, "Yeni Türk Elifba Komitesi" adlı bir komite kuruldu. Bu komite, bizdeki Dil Encümeni gibi, Türk dili için Lâtin alfabesine dayanan yeni bir Türk alfabesi hazırladı. Vakit geçirmeden yeni alfabeyi uygulamaya başladı. Bu yeni alfabe ile Eylûl 1922'de Bakû'da *Yeni Yol* adlı bir gazete çıkarıldı, bazı okullarda öğretime başlandı. Basın-yayında, devlet dairelerinde adım adım yeni yazıya geçildi.

1926 yılında Bakû'da toplanan Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk alfabesi konusunu da görüştü. Azerbaycan'da kullanılmağa başlanan yeni Türk alfabesini öteki Sovyet Türklerine tavsiye etti. Yeni alfabe, yerli ve yabancı Türkologlarca beğenilmiş ve onaylanmış oldu. Bundan sonra Sovyet Türklerinin yeni yazıya geçiş çalışmaları hızlandı.

Bu arada, çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinde çeşit çeşit Türk alfabeleri hazırlanması eğilimi baş gösterdi. Hepsi Lâtin kökenli, fakat birbirinden az çok farklı yeni yeni Türk alfabelerinin ortaya çıkması olasılığı belirdi. Türk alfabesinin bölünmesine varacak bu ters gidişi önlemek ve Sovyet Türkleri arasında yazı değişikliğini tek elden yürütmek amacıyla yine 1926 yılında Bakû'da bir Merkez Komite kuruldu. "Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi" adını taşıyan ve çeşitli Sovyet Cumhuriyetleri temsilcilerinden oluşan bu kurul, yeni Türk alfabesinin birleştirilmesi işini öncelikle ele aldı. 1927 yılında "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" adıyla yeni bir alfabe hazırlayıp yayınladı. Bu alfabe Sovyetler Birliğinde yaşayan bütün Türk toplumlarının ortak alfabesi olarak kabul edildi. Böylece Sovyet Türkleri arasında alfabe birliği sağlanmış oldu. Ondan sonra bu ortak alfabesinin uygulanmasına geçildi. Uygulama, cumhuriyetten cumhuriyete biraz farklı oldu ve yıllara yayıldı. Yeni yazıya geçiş Azerbaycan gibi bazı cumhuriyetlerde daha çabuk tamamlandı; Özbekistan, Türkmenistan gibi diğer bazı cumhuriyetlerde ise 1930'lara kadar uzadı.

Sovyet Türkleri yavaş yavaş yeni yazıya geçmeğe çalışırken, Türkiye, 1928 yılında bir çırpıda Lâtin yazısını alıverdi. Türkiye, Sovyet Türk Cumhuriyetlerinden daha sonra yazı değiştirmeye girişmiş, fakat onlardan daha önce bu işi tamamlamıştır. Daha önemlisi, Sovyet Türk cumhuriyetlerinde Lâtin alfabesinin ömrü uzun olamamış ve bir süre sonra Lâtin yazısından Kiril yazısına dönmüş olduğu halde, Türkiye'deki yazı devrimi tam ve kesin bir başarıya ulaşmış ve kökleşmiştir. Bu bakımdan gerçek anlamda Türk yazı devrimi Türkiye'deki yazı değişikliğidir, denilebilir.

Kitabın üçüncü bölümü Türkiye'deki yazı değişikliğine ayrıldı ve buna "Türk Yazı Devrimi" adı verildi. Bu bölümde Türkiye'deki yazı devrimi yedi alt başlık altında ele alınmaktadır.

Görülen odur ki, Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, Türk yazı devriminin gerçek önderi ve mimarı durumundadır. Atatürk, yıllarca düşünüp taşındıktan ve zamanlamasını iyi yaptıktan sonra, 1928 yılında harekete geçmiştir. İlk defa 10 Ağustos 1928 geçesi, İstanbul'da Gülhane parkında bir eğlenceye açıkça halkın önünde konuşmuş ve "arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz" demiştir. "Kabul edeceğiz" değil, "ediyoruz" buyurmuştur. Buyurmakla da kalmamış, kendisi de hemen işe koyulmuş, başa geçmiş ve yeni yazıyı kabul ettirene kadar, kitleleri soluk soluğa arkasında sürüklemiştir.

Atatürk'ün Gülhane konuşmasından sonra yeni yazı hareketi şaşırtıcı bir hızla gelişir. Atatürk, önce İstanbul'u ve İstanbul'a yakın illeri harekete geçirir. Yeni yazı için mebusları, kalburüstü gazetecileri ve aydınları birkaç kez Dolmabahçe sarayında toplar ve ortamı oluşturup olgunlaştırır. İstanbul'dan sonra Anadolu'ya geçen Atatürk, yeni yazı meşalesini il'den il'e taşır: Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri yoluyla Ankara'ya döner. Her uğradığı yerde elde tebeşir, karatahta önüne geçer, halka yeni Türk harflerini öğretir. Gözüne kestirdiği kimseleri karatahta önüne çeker, yeni yazı sınavından geçirir. Bütün vatandaşların yeni yazıyı çabuk öğrenmelerini ister. 1928 yaz ve güz aylarında Atatürk'ün hemen hemen tek düşüncesi, tek tutkusu yeni Türk harfleridir. Sarayda, konakta, arabada, sokakta, geceli gündüzlü yeni harfleri düşünür, yeni harfleri konuşur. Onun bu tutkusu yakın çevresine ve dalga dalga bütün ülkeye de yayılır. Başta Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan ve Milli Eğitim Bakanı olmak üzere, hemen hemen bütün devlet ve millet Atatürk'ün arkasında yer alır. Yeni yazı tutkusu yukardan aşağıya, doruktan tabana bütün yurdu sarar. Artık maya tutmuştur.

1 Kasım 1928 günü "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçerken, yolun yarısı zaten aşılmış ve Türkiye yarı yarıya yeni yazıya geçmiş bulunuyordu. Yasanın çıkması beklenmeden yeni yazı ülkeye yayılmıştı. Devlet daireleri, okullar, basın yeni yazıya geçmişlerdi. Yasa, bu durumu hukuki temele oturtup pekiştirdi. Bir iki ay gibi kısa kısa süreler içinde yeni yazı kullanma zorunluluğu getirdi. Basın 1 Aralık 1928'de, devlet daireleri ise en geç 1 Ocak 1929'da yeni yazıya geçmek zorundaydılar. Gerçekten Türk harfleri yasasının çıkışından sonraki iki ay içinde, 1928 sonunda, Türk yazı devrimi tamamlanmış oldu. Arap yazısı Türkiye'de tarihe karıştı. Yeni Türk harfleri Türkiye'ye egemen oldu.

Bundan sonra yeni yazıyı büyük halk kitlelerine yayma işine girildi. Ve 1 Ocak 1929 günü Millet Mektepleri açıldı. Bu okullar bütün ulusu kavıyordu. Büyük kitlelere hızla okuma yazma öğretmeyi, yeni yazıyı büyük kitlelere yaymayı amaçlıyordu. Millet mektepleri hem eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmek, hem de hiç okuma yazma bilmeyenleri okur yazar yapmak misyonunu üstlendi. Bu büyük işin altından başarıyla kalkabilmek için bütün yurttan bir al-

fabe çöşkusu yaratıldı, davullu zurnalı bir alfabe seferberliği başlatıldı. Kısa zamanda gerçekten bir atılım gerçekleştirildi. Millet mektepleri, özellikle ilk yıllarda çok başarılı oldu. Bütün ülkeyi dalgalandırdı, ırgaladı, silkeledi. Köyde kente, kadında erkekte, yaşlıda gençte yeni yazı kavramı yarattı. İki buçuk milyon Türk insanı bu okullardan geçti. Yansı okuma yazma öğrenerek çıktı. Millet mektepleri dışındakilerle birlikte, beş yılda 3 milyon kişi okuma yazma öğrendi. 1927 yılında Türkiye’de eski yazıyla okuma yazma bilenlerin sayısı 1 milyon 100 bin kişi kadardı. Yazı devriminden sonra beş yıl içinde bu rakam üçe katlandı. Türkiye’nin o yıllardaki nüfusuna göre bu hiç de azımsanacak bir rakam değildir. Yeni yazı seferberliği giderek hızını kaybetmiş olmakla birlikte, Millet mektepleri sayesinde yeni Türk alfabesi kitlelere mal edilip kökleşmiş ve yazı devrimi kesin başarıya ulaşmıştır.

Bu parlak başarı herkesi şaşırttı. Yazı değiştirmek gibi büyük bir işin bu kadar kısa zamanda başarılabilceğini kimse tahmin edememişti. En iyimser kimseler bile Türkiye’de bin yıllık eski yazının bırakılıp yeni yazıya geçmenin uzun yıllar alabileceğini tahmin etmişler ve yanılmışlardı.

Yeni yazıya geçiş, yıllar yılı sürmemiş, birkaç ay içinde tamamlanıvermişti. Bunu yabancıların nasıl değerlendirdikleri kitabın dördüncü bölümünde görülecektir.

“Dış Basında Türk Yazı Devrimi” başlığını taşıyan dördüncü bölümde ondört yabancı ülkenin yetmiş kadar değişik gazete ve dergisinden alıntılar vardır. Bu alıntılar, yabancı gözüyle Türk yazı devriminin birer değerlendirmesidir.

Dış basına göre Türk yazı devrimi, önemli, pek önemli bir olaydır. Büyük bir reform, şaşırtıcı bir devrimdir. Atatürk devrimlerinin en önemlisi ve en ihtilâlcisidir. Bu devrim, Türkiye Cumhuriyetinin en büyük zaferi, Kemalizmin en önemli başansıdır. O güne kadar Türkiye’de yapılmış devrimlerin en yücesi, en mutlusudur. Türkiye’nin Lâtin yazısına geçmesi, uygarlık yolunda büyük bir atılım ve Türkler için yeni bir çağın başlangıcıdır. Yeni Türkiye’nin gururla seçtiği yükseliş yolunun en çetin ve en onurlu aşamasıdır. Kimi yabancı gazeteler, Türk yazı devrimini, “dünya tarihinde eşi bulunmayan bir yeniliğin ilk adımı” olarak görmüşler, bunun Atatürk’e lâıyk büyük bir yenilik olduğunu vurgulamışlardır. Bir yabancı gazete de Türk yazı devriminin “dünya tarihinde bir anıt gibi yaşayacağını” yazmıştır.

Türk yazı devrimini alkışlayıp yücelten yabancı basın, bunun nedenlerini açıklarken özetle şu görüşlere yer verir: Türklerin Arap yazısından Lâtin yazısına geçmeleri, üstün bir uygarlık yolunda yürekli bir atılım yapmaları, Ortaçağ uygarlığını terkedip çağdaş uygarlığı benimsemeleri ve yirminci yüzyıl uygarlığına ayak uydurmaları demektir. Eski yazı Doğu ile Batı’yı ayırıyor, ayrı bir dünyayı, ayrı bir düşünceyi simgeliyordu. Türkler Arap yazısına bağlı kaldıkları içindir ki Batı uygarlığına bir türlü ayak uyduramamışlardı. Türk halkı artık,

kendisini yüzyıllarca Avrupa dünyasından ayırmış olan yazı duvarını yıkmak, insanlığın bu bölümü ile bütünleşmek kararındaydı. Yeni yazı Türklere dünya kültür mirasından yararlanma, Batı uygarlığına katılma yolunu açıyordu. Türkler şimdi “İslâmın kılıcını bırakıp Kâfirin defterini almışlar” ve savaşmak için değil, düşünmek için ayağa kalkmışlardı artık. Yeni Türk alfabesi Türkiye’de eğitim öğretimi kolaylaştıracak, kültürü yaygınlaştıracak ve demokratikleştirecekti.

Dış basının görüşüne göre, Türk yazı devriminin etkileri Türkiye sınırlarını da aşacaktı. Türkiye, eski Osmanlı sınırlarının ötesinde kültürel liderlik rolü üstlenecekti. Arap alfabesi veya başka alfabeler kullanan öteki toplumlara örnek olacaktı. Yeni Türk alfabesi, Türkleri, Asya’daki soydaşlarına yaklaştıracaktı.....

Yabancı gazeteler Türklere övgüler yağıdıyor. Türk yazı devrimini kutluyor ve yüceltiyorlardı. Ve hiçbir yabancı gazete yeni yazıya geçişte Atatürk’ün tarihî rolünü vurgulamadan geçemiyordu: Yabancı gazetelerden biri haklı olarak soruyordu:

“Bir köy meydanına dikilmiş karatahta önünde, elinde tebeşirle, bakkala ve kasapa dilinin nasıl yazılacağını öğreten bir başka Devlet Başkanı var mıydı?”

Türk yazı devriminin kesin başarıya ulaşması, dış dünyada Türkiye’nin ve Türk ulusunun saygınlığını artırmış ve Atatürk’ü bir kat daha yüceltmışti.

Kitabın son bölümü “Türk Yazı Devrimi ve Sonrası” başlığını taşıyor. Burada, Bulgaristan, Doğu Türkistan ve Azerbaycan Türklerinin alfabe sorunları üzerinde duruluyor. Türkiye’de yazı değişikliği pek kısa zamanda başarıyla tamamlanmış ve artık tarihe mal olmuş bir konudur. Çoğu dış Türkler bakımından ise konu bugün dahi güncelliğini kuramaktadır. Türk yazı devrimi, eski Osmanlı topraklarını, Orta Asya Türk dünyasını ve hatta bazı denizaşın ülkeleri derece derece etkilemiştir.

Eski Osmanlı topraklarındaki etkilerine bir örnek olarak Bulgaristan Türkleri ele alındı. Dış Türkler arasında Türkiye’deki yazı değişikliğinden ilk etkilenen onlar olmuştur. Bunu şöyle açıklıyorlar:

“Biz Bulgarya Türkleri, Türkiye Türklerinden hatta diyalekt farkı ile bile ayrılamayacak kadar bir yapıda, bir ruhta olduğumuz için, bulunduğumuz topraklardan aynı güneşi, aynı ufukta aynı anda görmekte bulunduğumuz için inkilâp (Türk devrimi) en çabuk bizi uyandırdı önüne kattı.”

Gerçekten Bulgaristan Türkleri hiç vakit kaybetmeden Türkiye’yi izlemişler. Türkiye’de yeni Türk alfabesi gazetelerde yayınlanır yayınlanmaz, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği bu alfabeyi olduğu gibi almış, 1928 yılı yaz aylarında öğretmenlere kurslar açmış, yeni alfabe kitapları hazırlatıp bastırmış. Aynı yıl Bulgaristan Türk okullarında yeni Türk alfabesiyle öğretime başlanmıştı. Yani Bulgaristan Türkleri, Türkiye Türkleriyle aynı zamanda yeni yazıya geçmişlerdir.

Fakat hemen karşılarında Bulgar hükümetini bulmuşlardır. Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı, Türk azınlığı arasındaki tutucularla birlikte yeni Türk alfabesine karşı cephe almıştır. İlk iş olarak eski yazıyla basılmış Türkçe ders kitaplarının dört yıl daha okullarda kullanılacağını ilân etmiştir. Bu karar, Bulgaristan Türklerinin yeni yazıya geçişlerini yıllarca geciktirmek demektir. Bunun üzerine Türk alfabesi etrafında bir Türk-Bulgar kavgası başlamıştır. Türk aydınlarının ve Türkiye'nin üstüste girişimleri sonucu, Bulgar Hükümeti 1930 yılında Türk azınlık okullarında yeni Türk harfleriyle öğretime izin vermiş ve Arap harfleriyle öğretimi ise yasaklamıştır. Kavga'nın birinci ravundu kazanılmıştır.

Ama iş orada bitmemiştir. 1934 yılında Bulgaristan'da hükümet değişmiş, faşist eğilimli yeni bir hükümet başa geçmiş ve bu yeni Hükümet Bulgaristan'daki Türk azınlığını yeniden eski yazıya döndürmüştür. Türk azınlık okullarında Türk harfleriyle eğitim yasaklanmıştır. Kavga yeniden başlamıştır. Dört yıl sonra 1938'da Bulgar hükümeti insafa gelmiş ve Türk alfabesinin kullanılmasına tekrar izin vermiştir. Yasaklar, izinler, tekrar yasaklar, izinler böylece sürüp gitmiştir. Türk yazı devrimi, Türkiye'de devlet eliyle, devlet desteğiyle ve kanun gücüyle başarıldı; Bulgaristan'da ise Bulgar Hükümetine rağmen, binbir zorlukla yapılabildi. Bulgaristan Türkleri, Türk yazısı uğrunda uzun ve çetin bir savaş vermek zorunda kaldılar. Hatta şehitler verdiler. Bulgar Hükümetlerinin ters tutumları yüzünden Türk alfabesi komşu Bulgaristan'da öldü öldü dirildi. 1928 yılında başlayan kavga, aradan geçen altmış küsur yıl sonra bugün de sürüp gitmektedir. En son 1984 yılında Bulgar Hükümeti Türk yazısına öldürücü bir darbe indirdi. Bulgaristan'da Türkçe yazmak, Türkçe okumak ve hatta Türkçe konuşmak hepten yasaklandı. Bütün Türk okulları ve Türkçe gazeteler kapatıldı. Oradaki Türk çocukları kendi alfabelerini, kendi yazılarını ve dillerini öğrenmek hakkından mahrum bırakıldılar. Türk yazısını kullanmak ağır suç sayıldı. Türk azınlığı yalnız Bulgar yazısını ve Bulgar dilini kullanmaya zorlandı. Bu karanlık dönem beş yıl kadar sürdü.

1989 yılında Bulgaristan'da rejim değişti. Türk yazısı yeniden dirilme sürecine girdi. Gerçi Türk azınlık okulları açılmadı. Soydaş çocuklarının ana dilleriyle öğrenim hakları geri verilmedi. Seçmelik ders olarak bile Türkçe öğretime hâlâ izin çıkmadı. Ama Bulgaristan'da Türk harfleriyle birkaç küçük gazete çıkarılmasına izin verildi. Önce 1990 yılında Bulgaristan Başmüftülüğü Sofya'da *Müslümanlar* adlı küçük bir gazete çıkarmağa başladı. Dini ağırlıklı bu gazete ayda iki defa Türkçe ve Bulgarca olarak yayınlanmaktadır. Şubat 1991 tarihinde, Sofya'da *Hak ve Özgürlük* adlı haftalık ikinci bir Türkçe gazete yayına geçti. Bu gazete de şimdilik başarıyla yayınını sürdürmektedir. 1945 yılında Sofya'da Türkçe olarak yayınlanmağa başlanmış, sonra gitgide Bulgarcaya döndürülmüş ve 1985 yılında tamamen Bulgarlaşmış olan *Işık/Svetlina* adlı gazete de şimdi yeniden sütunlarında Türkçe yazılara yer vermeğe başlamıştır. Gazetenin beşte bir kadarı ve başlığının yarısı Türkçe basılmaktadır. Yine Şubat 1991 tarihinde, Tuna nehri kıyısındaki Silistre şehrinde, *Žiža* adlı iki sayfalık küçük bir Türk gaze-

tesi çıkmaya başlamıştır. Bu gazeteler Türk harfleriyle ve Türkçe yayınlanmaktadır. Türk alfabesi Bulgaristan'da kefenini yırtma çabasıdadır.

Doğu Türkistan, yazı devriminde epeyce sona kalmıştır. 1920'lerde batı Türklerinin estirdikleri devrim rüzgârı, Doğu Türkistan'daki Uygurları pek etkilememiştir. 1928 yılında Sovyetler Birliğindeki Uygur azınlığı için hazırlanan yeni alfabe, Doğu Türkistan'da kabul görmemiştir. 1930'larda dünya Türkleri alfabe birliğine kavuştular. Balkanlardan Orta Asya içlerine kadar uzanan büyük bir Türk yazı kuşağı, tarih sahnesine çıktı ve Slav ve Arap yazı kuşakları arasında haklı yerini aldı. Doğu Türkistan bu mutlu gelişmenin de dışında kaldı ve tâ 1950'lere kadar Arap alfabesini kullandı.

1949 yılında komünistler Çin'de iktidara geldiler. 1955 yılında, Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti içinde bir özerk bölge oldu ve *Sincan Uygur Özerk Bölgesi* adını aldı. Ondan sonradır ki, Doğu Türkistan'da alfabe sorunu gündeme geldi. 1956 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi için Arap alfabesi yerine Kiril alfabesinin alınmasına karar verildi. Ama Çin-Sovyet dostluğu bozulunca Kiril alfabesinden vazgeçildi ve bu defa Lâtin yazına dönüldü. Lâtin alfabesi 1960-1964 yıllarında bir deneme süresinden geçirildikten sonra 1965 yılında resmen alındı. 1966-1969 yıllarında Çin'i kasıp kavuran "Kültür devrimi" Uygurların Lâtin yazısına geçişlerini de biraz aksattı. 1970'te iş yeniden ele alındı. Lâtin yazısı, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde tutundu.

Lâtin yazısı Doğu Türkistan'a artık iyice yerleşmiş ve bütün bir kuşak bu yazıyı öğrenmişti ki, birden bire ters bir rüzgâr esti. 1983 yılında biraz düzeltilmiş bir Arap alfabesi yeni "Uygur Alfabesi" diye ilân edildi ve 1 Ocak 1984 tarihinde bu alfabenin bütün özerk bölgede resmen kullanılması zorunluluğu getirildi. Lâtin yazısı yasaklandı. Bugün Doğu Türkistan Türkleri bu Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

Bulgarlar gibi Çinliler de ülkelerinde Türklerin yazılarıyla oynama huynandan vazgeçemiyorlar. Doğu Türkistan halkı adeta yaz-boz tahtasına çevrilmiş ve otuz yılda üç alfabe değiştirmek durumunda bırakılmıştır. Bulgaristan'da Türk yazısının hepten yasaklanması ile Doğu Türkistan'ın Arap yazısına geri döndürülmesi 1984 yılına rastlar. Aynı dönemde o ülkelerle Türkiye arasında Devlet Başkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapıldığı bir dönemdir. Türkiye Cumhurbaşkanı Bulgaristan'ı ve Çin'i ziyaret etmiş ve 1984 yılında da Çin Cumhurbaşkanı Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştı. Çin Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'de bulunduğu günlerde Doğu Türkistan Türkleri Arap yazısına döndürülmüşlerdir. Ama, Uygur aydınları bu talihsiz geriye dönüşü bir türlü içlerine sindirememişlerdir ve ilk fırsatta yeniden Lâtin yazısına dönmek niyetindedirler. Doğu Türkistan'da yazı dâvası bitmemiştir.

Sovyet Türklerine ve özellikle Azerilere gelince, onların da yazı çilesi bir türlü bitmiyor. Maarif dostu Azeriler, yüzyıldır Lâtin alfabesine geçmek için çırpınır dururlar, bu yazının kadim bayraktandırırlar. Yeni Türk alfabesi önce

Azerbaycan'da hazırlandı, orada benimsedi. Azeriler kendi başlarına kalabilse-lerdi bugün yetmiş yıllık yol almış olacaktı. Ama kendi başlarına kalamadı- lar ve kendi seçtikleri "Türk elifbasını"nı yaşatamadılar. Acımasız Rus nasyona- lizmine hedef oldular. Türk yazısı bu nasyonalizme kurban edildi ve Türk alfa- besinin yerine Kiril (Rus) alfabesi getirildi. Azeriler ve bütün Sovyet Türkleri Kiril alfabesini kullanmak zorunda bırakıldılar. Elli yıldan beri de kullanmak zorundadırlar.

Azeriler bugün hür nefes almağa ve alfabe işini yeniden düşünmeğe başla- mışlardır. Alfabe sorunu Azerbaycan'da yine gündeme gelmektedir. Stalin zamı- nında yasaklanmış olan Lâtin alfabesi şimdi tozlu raflardan indirilmektedir. Ki- ril alfabesini terkedip Lâtin alfabesine dönme yönünde ciddi çabalar vardır. Azerbaycan Bilimler Akademisi oturmuş, bizim alfabemize çok benzeyen yeni bir alfabe hazırlamış. Bu alfabe resmen benimsenebilecek mi? Azeriler acaba bu defa kendi başlarına kalıp kendi alfabelerini seçebilecekler mi?

Gelen haberlere bakılırsa, Azeriler bu defa başka engellerlede karşılaşacak- lar. Daha şimdiden İranlılar ve Araplar, Azerileri Arap yazısına çekmek için ha- rekete geçmişler. Azerilerin ta 1920'lerde mahkûm ettikleri "Köhne elifba" tek- rar onlara sunulmak isteniyormuş. Demek ki, şimdi Araplar ve İranlılar da Türklerin yazısına ellerini uzatıyorlar. Azerilerin alfabe sorunu, bizleri ve bütün Türkleri yakından ilgilendirir. Çünkü Türk dünyasının yazı birliği söz konusu- dur. Gelişmeler devam ediyor. Türk yazı devrimi güncelliğini koruyor. Dava henüz sonuçlanmış değildir.

Biz de şimdilik kitabı bir son sözle noktalayamadan bırakıyoruz.

Gaziosmanpaşa,
Ankara, Mayıs 1991

BİLÂL N. ŞİMSİR
Türk Tarih Kurumu Üyesi

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞE TOPLU BAKIŞ

1. ESKİ YAZILAR

Genel Türk tarihi belli bir coğrafya eksenini çevresinde gelişmemiştir. Türkler, ulusal dehalarını çeşitli eksenler çevresinde çeşitli Devletler kurarak göstermişlerdir¹. Tarih içinde değişken bir yaşam sürmüşlerdir. Yer değiştirmiş, din değiştirmiş ve yazı değiştirmişlerdir. Değişik on kadar yazı kullanmışlardır².

Köktürk yazısı Orta Asya'nın yerli halkı olan Türklerin en eski yazısı konusunda henüz yeterince bilgi yoktur³. Bilinen en eski Türk yazılı belgeleri, ikinci Köktürk hanedanı döneminden, VII. ve VIII. yüzyıllardan kalmadır. Bunların en eskisi, 688-692 yılları arasında yazıldığı sanılan, doğu Gobi yöresindeki Çoyren yazıtıdır. Bu tarihlerden elli yıl kadar sonra, 732 ve 733 yıllarında, tanınmış Orhun anıtları dikilmiştir⁴. Bu belgelerin öncesi de olması akla yakındır. Ama bilinmez. Çoyren, Orhon gibi yazıtlarda örnekleri görülen Köktürk yazısı, Türklerin kullandığı en eski yazı sayılır, bugün için. Bu yazı, şimdi Moğolistan sınırları içinde bulunan eski Köktürk yurdundan başka, Türk boylarının yaşadığı hemen hemen bütün bölgelerde, uzun süre kullanılmıştır⁵.

Köktürk yazıtları, XVIII. yüzyıldan beri bilim adamlarının dikkatini çekmiş, ama uzun süre okunamadan kalmıştır. Sonunda Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen, 1893 yılında, Köktürk yazısını çözmeyi, Orhun yazıtlarını okumayı başarmıştır. Bu yazının Aramî kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Bu alanda uzun çalışmalar yapmış olan Radloff, biçimine bakarak Köktürk yazısını Runik diye adlandırmıştır. Runik yazı, kayaya, taşa kazındığı için dik çizgilerden oluşur. Köktürk yazısının Hitit, Likya, Finike kökenli olduğunu ileri sürenler

¹ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", in *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yayını, Ankara: 1978, ss. 21-22.

² Melih Cevdet Anday, "Türkler dokuz abece değiştirmişlerdir" diyor. ("Türk Abecesi", *Cumhuriyet* gazetesi, 18.8.1978, s.2). Kısa sürelerle, dar çevrelerde kullandıkları ya da denedikleri yazılar da sayılırsa, Türklerin yalnız Müslümanlığı benimsemeden önceki dönemde dokuz yazı değiştirdikleri söylenebilir.

³ Karal, *op.cit.*, s. 10.

⁴ Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", in *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe...*, s. 278-279. (Bu incelemede en eski Türk yazını üzerine genişçe bir kaynakça vardır.)

⁵ *Ibid.*, s. 283.

bulunduğu gibi, doğrudan Türk boylarının damgalarından çıktığını, yabancı kökenli olmadığını söyleyen bilginler de vardır. “Aramî yazısından alınmış, Türkçenin yazımına en elverişli duruma getirilmiş, yeni harflerin katılmasıyla zenginleştirilmiş” bir yazı olduğu da belirtilmiştir⁶. Çıkışı ne olursa olsun, bu yazının Köktürklerce işlenip geliştirildiği anlaşıyor. Bu bakımdan, Köktürk yazısını, bugün bilinen en eski Türk yazısı saymak yanlış olmaz.

Oldukça zengin bir yazı çeşidi olan Köktürk alfabesinde 38 harf (im) vardır. Bunlardan dördü sesli (ünlü), yirmi beşi sessiz (ünsüz) dir. Ayrıca beş harf çift ünsüzleri, dört harf de bir ünlü ile bir ünsüzü gösterir. Kalın ve ince olmak üzere, on ses için ikiye harf kullanılır. Bu yüzden 25 ünsüz harfle 15 ünsüz karşılanabilir. İnce ve kalın ünsüzlerin de yardımıyla altı ünlü yazılabilir. Bu yazıyla gerçekte 21 ses okunup yazılabilir: 6 ünlü, 15 ünsüz. Ünlüler yetersizdir. O ile u’yu, ö ile ü’yü birbirinden ayırmak olanaksızdır. Ünlülerin kullanılışı da düzensizdir. Örneğin *y* harfi *ay, ya, yı, iy...* biçimlerinde; *ç* harfi *aç, eç, çı, çı* biçimlerinde okunabilir⁷.

Köktürk yazısı, Köktürklerin kendi dilleri için “oldukça yeterli” idi⁸. Bugünkü Mogolistan sınırları içinde kalan eski Köktürk yurdunda kullanılmış o eski Türkçe kuşkusuz bugünkü Türkçeden çok uzaktı. Köktürk yazısı da bugünkü Türkçenin yazısı olamazdı. Yüzyıllar boyunca sürekli olarak işlenip geliştirilebilmiş olsaydı, bugünkü Türk dilinin gereksinmelerini karşılayabilecek bir düzeye getirilebilir, ulusal bir Türk yazısı olabilirdi. Ama bu yapılamamıştır.

Uygur yazısı Sekizinci yüzyıldan sonra Köktürk yazısı bırakılmağa başlanmıştır. Giderek tarihin karanlığına gömülüp kalmıştır. Köktürklerin doğudaki uygarlık mirasçıları Uygur Türkleri(745-970) Köktürk yazısını bırakıp Uygur yazısını geliştirmişlerdir.

Uygur yazısı, Sogud yazısının Türkçeye uydurulmuş bir biçimiydi. 18 harfliydi. İki-üç harfin birleştirilmesi, ya da alta üste noktalar konması ile 23 sesi karşılıyordu. Ama özellikle ünlüler bakımından çok yetersizdi. Topu topu üç ünlü vardı Uygur yazısında⁹. Oysa Türk dili ünlüler bakımından zengin bir dildir. Bu yüzden Uygur yazısı Türkçenin tüm gereksinmelerini karşılayabilmekten uzaktı. Bir bakıma Köktürk yazısından daha yetersiz kalıyordu.

Bu yetersizliğine karşın, Uygur yazısıyla yine de bir Türk yazını geliştirilebilmiştir. Gerek Budist, gerek Maniheizt Uygurlardan kalma çevri ve özgün çeşitli yapıtlar bulunmaktadır¹⁰.

⁶ *Ibid.*, s. 284.

⁷ Mustafa Canpolat, “Türk Abeceleri”, *Cumhuriyet. Yazı Devrimi-Belgeler Eki*, İstanbul: 1.11.1978, s. 2 (Bu özel Ek gazetesinin Avrupa baskısında yoktur).

⁸ M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK yayını, Ankara: 1973, s. 15.

⁹ Canpolat, *op.cit.*

¹⁰ Bkz. Tezcan, *op.cit.*, s. 290-315.

Öteki yazılar

Türkler, Uygur yazısının yanısıra, yine aynı dönemde, *Sogud*, *Mani* ve Hind kökenli *Brahmi* yazılarını da kullanmışlardır. Yer yer *Tibet*, *Çin*, *Mogol-Passepa* ve *Nasturi-Suryani* yazılarını kullanan, ya da deneyen Türkler de olmuştur¹¹. Ama bu yazılar daha dar bölgelerde, daha kısa sürelerle kullanılmıştır. Geniş alanlarda yaşayan Türkler arasında pek yaygınlaşmamış, sürekli olmamıştır.

Türk diline uygunluğu bakımından *Sogud* ve *Mani* yazıları *Uygur* yazısı ile aynı nitelikleri taşıyordu. Türkçenin tüm seslerini karşılamaktan uzaktı. *Brahmi* yazısı ise hece dizgisine dayanıyordu. Türkçe için hem güç, hem de oldukça karmaşıktı¹².

Kısacası Türkler, Müslümanlığı benimsemeden önce, yaklaşık beş yüzyıllık bir zaman içinde, dokuz ayrı yazı kullanmışlar ya da denemişlerdir. Kendi geliştirdikleri ve oldukça zengin bir yazı olan Köktürk yazısına sımsıkı sarılmamışlar, Budizmin etkisine girince bu yazıyı bırakıp Uygur yazısına geçmişlerdir. Onunla da yetinmemişler ve o yüzyıllarda tanıştıkları hemen her yabancı çevrenin yazısını da bir süre kullanıp denemişlerdir. Bu arayış içinde Türk dili yine de tam elverişli bir yazıya kavuşamamıştır. Denenen yazıların hiçbiri Türkçenin tüm gereksinmelerini karşılayabilecek nitelikte değildi.

Müslümanlığın yayılışı

Dokuzuncu yüzyıl ortalarına doğru Türkler bu kez Müslümanlığın ve dolayısıyla Arap yazısının etkisi altına girmeğe başlarlar. Türk tarihinde yeni bir sayfa açılır.

Müslümanlık Arap yarımadasında doğmuştur; bu dinin peygamberi Araptır, kitabı Arapçadır ve yeni din, Araplara yeni ufuklar açar. O zamana kadar önemli bir uygarlık, bir imparatorluk kuramamış olan Araplar, yeni dinle yeni bir dinamizme kavuşurlar. VII. yüzyılda çölden çıkarlar, fetihlere girişirler. Onlar bakımından Müslümanlık yalnız bir inanç doktrini değildir, aynı zamanda bir sosyal düzen, bir Devlet sistemidir. Müslümanlığın Arap kılıcıyla yayılışı yeni bir İmparatorluğun kurulmasına yönelir; Arap emperyalizmine dönüşür. Dinsel-siyasal yayılma, kültürel yayılma atbaşı yürür. Dinle birlikte Arap dili, Arap kültürü, Arap yazısı da yayılır. Müslümanlığı benimseyen kitlelerin Araplaştırılması da amaçlanır. Bunda bir ölçüde başarı da sağlanır. Arap dili, Kuzey Afrika'da, Mısır'da, Suriye'de yerli dilleri siler süpürür. O topraklarda yaşayan kitleler Araplaşıp çıkarlar. Peygambere bağlanan "Her kim Arapça konuşursa o bir Araptır" sözü gerçekleşir¹³.

Araplar saldırılarını doğuya yöneltince karşılarında ilk önemli yayılma alanı olarak İran'ı bulurlar. İran eski bir uygarlık merkeziydi. İran tarihi, belli bir anayurt eksenli çevresinde gelişmişti. Bu nedenle bir İran kültürü, buna sıkı sı-

¹¹ Ülkütaşır, *op.cit.* s. 15.

¹² Canpolat, *op.cit.*, s. 2.

¹³ Karal, *op.cit.*, s. 23.

kiya bağlı bir İran Devlet görüşü oluşmuştu. Müslümanlık İran'a yabancıydı. Arap ve İran kültürleri çarpışır. Sonunda İran, müslümanlığı benimser, Arap etkisi altına girer. İranlı kendi dinini bırakır. İran'ın eski Pehlevi yazısı da Arap yazısıyla değiştirilir. Emevilerden Abdülmelik, aldığı yerlere Arapçayı Devlet dili olarak benimsetir¹⁴.

Emeviler döneminde Araplar, Türklerin egemen bulunduğu yerlere dek uzanırlar¹⁵. İran'dan sonra Türk uygarlığı ile yüzyüze gelirler. İslâmlıktan önce kurulan her dinsel şeyi bâtil sayan Müslüman Arapların saldırıları Türklerle çok pahalıya mal olur. Birçok zengin kent yağma edilir. Araplara karşı direnen yerlerde eli silâh tutan Türk gençleri boğazlanır. Kadınlar, çocuklar tutsak edilip sürülür. Türkçe yazılmış yapıtlar bile yokedilir. Müslümanlığın evrensel ilkeleri, peygamberin hadisleri Araplaştırmak için kötüye kullanılır¹⁶. Türkler, gönüllü, gönülsüz, Müslümanlığa kayarlar. Daha önce bir bölük Türk Halife ordularında görev almıştı. 920 yılında bağımsız Karahan Türk Devleti de Müslümanların yanında görev yapar, İran'da başgösteren bir Alevî ayaklanmasını bastırır¹⁷. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Karahanlılar Müslümanlığı benimserler. Yüzyıl kadar sonra, büyük Oğuz yığınlarının başında İran'a gelip yerleşen Selçuklular da, siyasal nedenlerle Müslüman olurlar. Ondan sonra Türklerin Müslümanlaşması sürer gider.

Türkler, Müslümanlığı benimsemekle Araplaşmazlar. Kendi dillerini bırakmazlar. Türk dili, Türk halk kitlelerinin konuşma dili olarak canlılığını sürdürür, Arapçanın (ve Farsçanın) tehlikeli egemenliğine karşı direnir. Türk ulusal bilinci de henüz oldukça güçlüdür. Türklerin Müslümanlığa yeni geçtikleri bir dönemde, 1072'de, Kaşgarlı Mahmut *Divanu Lügati't-Türk*'ü yazar, Türkçenin Arapçaya üstünlüğünü savunur. Din yoluyla Araplaştırma politikasının da ilk zamanlardaki hızı kalmamıştır. Arapçanın bütün müslüman ülkelerin resmî Devlet dili sayılması uzun ömürlü olamamıştır. Sonra Orta Doğu'da Müslümanlığın liderliği de Araplardan Türklerle geçmeğe başlamıştır. *Divanu Lügati't-Türk*'ün yazılmasından çeyrek yüzyıl sonra Batıdan boşanan haçlı akınlarını, öncelikle Anadolu Selçuk Türkleri göğüslerler. İleri ateş çizgisindeki Türkler haçlı saldırıları karşısında yıpranmakla birlikte Müslümanlar arasında oldukça güçlüdüler, dillerini de yaşatırlar.

Ne var ki Araplaşmaktan kendilerini koruyabilmekle birlikte Türkler, Arap ve Fars kültürlerinin güçlü etkisi altına da girerler. Arapça, din dili olarak cami-de, bilim dili olarak da medresede taht kurar. Selçuk ve daha sonra Osmanlı

¹⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Üçüncü baskı, TDK yayını, Ankara 1972, s. 5

¹⁵ *Ibid.*, s. 2

¹⁶ Karal, *op.cit.*, s. 11

¹⁷ Levend, *op.cit.*, s. 3

medresesinde öğretim, Arapça yapılır. Arapça, Batıdaki Lâtince gibi bütün İslâm dünyasının ortak bilim dili sayılır. Arapçayla boyölçüşen Farsça da, yazın dili olarak Türk illerine yayılır ve Selçuk sarayına adamakıllı girer. Bu iki dilin ortak yazısı olan Arap yazısı da bütün İslâm dünyasının yazısı durumuna girer.

Arap yazısının alınması

İşte bu tarihsel koşullar altında Türkler de Arap yazısını Türkçe yazmak için benimsemişlerdir. Yani din değiştirmeden, önceleri kullandıkları Uygur yazısını bırakıp Arap yazısını almışlardır. Arap yazısı, onuncu yüzyıldan başlayarak, Türk dili ve lehçeleri üzerinde yaklaşık bin yıl kadar sürecek bir egemenlik kurmuştur. Onuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar gelmiş geçmiş bütün Müslüman Türk Devletlerinin kullandıkları yazı hep Arap yazısı olmuştur. Orta Asya Türk Devletleri, Büyük Selçuk ve Anadolu Selçuk İmparatorlukları, Anadolu Beylikleri vb hep Arap yazısını kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu da doğuşundan batışına kadar Arap yazısına büyük bir tutuculukla sınırsız sarılıp kalmıştır.

Türklerin Arap yazısını benimsemeleri, belli tarihsel koşullar altında olmuştur. Din değiştirmenin bir sonucudur. Arap yazısı, Kur'an yazısı olduğu, dinin bir parçası imiş gibi görüldüğü için alınmıştır. Ama alınırken bu yazının "Türk diline uygun olup olmadığı gözönünde tutulmamıştır"¹⁸. Dil kaygusu değil, din kaygusu egemen olmuştur. Kaldı ki ulusal dil kaygusu ağır basmış olsaydı bile, o dönemde Türklerin Arap yazısının yayılmasına karşı direnebilme olanakları pek yoktu, denilebilir. Dinle birlikte dalga dalga yayılan Arap yazısı yerel yazıları pek yaşatmıyordu. Müslümanlığa geçen kitleler kendi yazılarını da bırakıyor ya da bırakmak zorunda kalıyordu. Türk dilinin tüm gereksinmelerini hakkıyla karşılayabilecek bir Türk ulusal yazısı da henüz geliştirilememiştir. Türklerin kullanmakta oldukları ciliz Uygur yazısı Arap yazısının baskısına karşı çok dayanamaz, eninde sonunda boğulurdu. Nitekim boğulmuştur.

Tarihsel çile

Arap yazısı, başka seçenek olmadığı için alınmış bile olsa, Türk diline tepeden inme giydirilmiştir. Ondan sonra da Türk dilinin tarihsel bir çilesi olmuştur. Çünkü o yazı, Türkçeye taban tabana ters düşüyordu. O yazıyla Türk dili arasında yapısal çelişkiler vardı. Temelde ikisi birbiriyle bağdaşmıyordu. Çelişkiler kökten, temelden geliyordu. Arap harfleriyle Türk seslerini saptama olanağı yoktu. Uygulamaya geçince, Türkçenin Arap harfleriyle yazılmasına başlanınca, çetin zorluklar başgöstermekte gecikmeyecekti. Gecikmemiştir. XI. yüzyıldan başlanarak Arap yazısıyla Türkçe ürünler yaratılmağa başlandığı görülür. Yeni ürünler yaratılırken yazım konusundaki arayışlar da göze çarpar. Bu arayışlar çeşitli aşamalardan geçer, yaklaşık beş yüzyıl kadar sürer. XVI. yüzyılda Arap yazısını Türkçeye uygula-

¹⁸ J. Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk dans les Républiques Turco-Tatares de l'U.R.S.S.", *Revue des Etudes islamiques*, Année 1927, Cahier III, Paris: 1927, p. 321.

ma denemeleri tamamlanır¹⁹. Bir ölçüde başarı sağlanır. Arap yazısında *p, ç, j*, *g* seslerini verecek harfler yoktu. İslâmlığa giriş çağlarında Arap yazımına uyularak *p* yerine *b*, *ç* yerine *c*, *j* yerine *z*, *g* yerine de *k* kullanılmıştır. Sonraları *b, c, z* harflerine üçer nokta eklenerek *p, ç, j* harfleri bulundu²⁰. Bu, gerçekte İranlıların buluşudur. Türkler, İranlıların Arap alfabesine kattıkları bu harfleri sonradan almışlardır²¹. Arap yazısında *k - g - ğ* karışıklığı ise sürüp gitmiştir.

Sessiz (ünsüz) harfler bakımından karşılaşılan güçlüğü böylece iyi kötü bir çözüm yolu bulunmuştu. Ama Arap yazısını Türkçeye uygulamada karşılaşılan daha önemli güçlük sesli (ünlü) harfler bakımındandı. Yapısal çelişkilerden biri bu konuda kendisini gösteriyordu. Arap yazısı, ünsüzlerden kurulu bir yazı sistemi idi. Bu alfabede ünlü harflerin yeri pek önemsizdi. Topu topu üç ünlü vardı Arap yazısında : *a, i, o* (u). Bu açıdan bakınca Arap yazısı Uygur yazısından daha ileri değildi. Köktürk yazısına bakarak daha da geri bir yazıydı. Başka bir deyişle Arap alfabesi, ünlülerin yetersizliği bakımından Köktürk yazısı kadar bile Türkçeye uygun düşmüyordu. Çünkü Türk dili ünlüler bakımından zengin bir dildi. Türkçenin en belirgin özelliklerinden biri ünlülerin bolluğuydu. En az sekiz ünlü vardı Türkçede: *a, o, u, ı, e, ö, ü, i*. Ağızlar ve lehçeleri de gözönünde tutunca Türk dilindeki ünlü sayısının daha da yüksek olduğu görülür. Örneğin yeni yayınlanan ilginç bir inceleme, Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında, yukardaki sekiz ünlüden başka dört ünlü daha kullanıldığını saptamaktadır: uzun (a), uzun (ı), uzun (i) ve uzun (ü). Bu uzun ünlüler ora Türk ağızlarında anlam ayırdedici görev de yapmaktadırlar²². Demek, ağızlarındaki ünlüleri de katınca Türk dilindeki ünlü sayısı 12'ye kadar çıkmaktadır. Bunlar bir yana bırakılsa bile, Türk lehçelerindeki açık e (ë) sesiyle birlikte, Türk dilinde dokuz ünlü bulunduğu söylenebilir²³. Arap yazısı bu dokuz ünlünün ancak üçünü karşılayabiliyordu. Türk diline tepeden inme giydirilmiş daracık bir kaftan gibi kalıyordu. Bu iğreti giysinin içinde güzelim Türkçe sesler ezilecek, boğulacak, bunalacaktı.

İslâmlaşan Türk, oldukça zengin olan ve altı ünlü sesi karşılayan Köktürk yazısından sonra, ünlü harflerden hemen hemen yoksun bir alfabeyle karşılaşmıştı. İster istemez Arap yazısına uymak zorunda kaldı. *E/ı/d* harflerinden birleşmiş bir sözcük yazıyor (ادد) onu tümcenin gidişine uydurarak: *etti, ıtti, at-tı, ottu, öttü*, hatta *üttü* biçimlerinde okumaya çabalıyordu²⁴. Başka bir deyişle,

¹⁹ Mustafa Canpolat, "Yazı Devrimine Değin Yazım Sorunları", *Türk Dili*, yıl 28, cilt XXXVIII, sayı 326, 1 Kasım 1978, s. 553-554.

²⁰ Tahir Necat Gencan, "Yazı Devrimi", *Türk Dili*, 1 Kasım 1978, s. 530

²¹ Levend, *op.cit.*, s. 52

²² Hüseyin Dallı, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK yayını: 450, Ankara: (1978), s. 58-59.

²³ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 15.

²⁴ Gencan, *op.cit.*, s. 530.

bir Türkçe sözcük, Arap harfleriyle yazılınca beş altı değişik biçimde okunabiliyordu. Ya da birkaç sözcük, bir türlü yazılabiliyordu: *doğ*, *döl*, *dul* sözcükleri Arap harfleriyle bir biçimde yazılırdı²⁵. Ünlüler yok denecek kadar kıt olduğundan, yazıda ünsüz harfler yanyana geliyor, birbirleriyle bitişiyordu. Bu ünsüzlerin arasına okunuşta en uygun sesi yakıştırıp sıkıştırmak okuyana kalıyordu. Okuyanın yakıştırıp kullanacağı sese göre de, bir sözcük kimi kez beş altı değişik biçimde okunabiliyordu. Yine ünlü yetersizliği yüzünden başka başka sözcükler bir biçimde, aynı ünsüz harflerin birleştirilmesiyle kaleme alınıyordu. Dolayısıyla anlamlar birbirine karışıyordu. Arap harfleriyle Türkçe yazıp okumak “Arap saçı”na dönüşüyordu. Ünlüler Türk dilinin candamarı gibidir. Ünlüsü kıt Arap yazısı Türk dilini candamarından boğuyor, Türk’ün gırtlığını sıkıyordu sanki. Müslüman Türk, sanki değişmez alınyazıymış gibi, bu boyunduruğa yüzyıllarca katlanacaktı. Ama eninde sonunda uyanacak, başkaldıracaktı. Arap yazısının atılacağı günlerde bir Kafkas Türk’ü, kendi ağzıyla şöyle haykırıyordu:

“Türkler arasında işlenen Arap elifbasından başka dünyada bir öyle şey yoktur ki onun adı ola, özü olmaya. Ne kadar desem ses var ama onun adı yoktur...”

“Yazılır “bş” okunur “beş”; yazılır “br”, “kz”, “zlm”, okunur “bir”, “kız”, “zulüm”; yazılır “hnr”, “klm”, “dftr”, okunur “hüner”, “kalem”, “defter” ve ha böyle, ha böyle...”

“Bes bu seslerin sahipleri hani?”

“Onlara lâzım gelir diyesin:

“Onların sahiplerini Araplar şehit edibdirler!”²⁶

Arap yazısıyla Türkçenin yazımı böyle oluyordu. Türkçe sözcükler sessiz (ünsüz) harflerle yazılıyor, sesli okunmağa çalışılıyordu. “Kz” yazılıp “kız” okunması gibi. Türk, kendi öz adını bile “Trk” diye yazmak zorundaydı. Daha doğrusu “trk” biçiminde yazıyordu. Özel ad olduğunu yazımda belirtemiyordu. Çünkü Arap yazısında, büyük harf (majiskül), küçük harf ayrımı da yoktu. Kısacası, Türkçe gibi sekiz on ünlüye gereksinme duyulan bir dil için üç ünlüsü bulunan Arap yazısı çok yetersizdi. Yazımda karşılaşılan güçlüklerden biri Arap alfabesinde ünlü kıtlığından kaynaklanıyordu.

İlk bakışta çelişkili gibi görünebilirse de, Arap yazısıyla Türkçe yazımda karşılaşılan daha önemli bir güçlük harf bolluğundan doğuyordu. Bu alfabede, Türkçede bulunmayan bir takım sesler için de harfler vardı. Türk’ün diline hiç uymayan Arap sesleriydi bunlar. Kimileri gırtlaktan gelen çatlak sesler, kimileri de dil ucundan çıkan peltek seslerdi. Dört türlü *z*, üç türlü *h*, üç türlü *s*, iki

²⁵ *Ibid.*, s. 531.

²⁶ *Işık Yol gazetesi*, Tiflis: 18 Mart 1924, No.2, s.2, sütun 1-2.

türlü *t* sesi vardı Arapçada. Türkçedeki dört sese karşılık on iki ses! Bu seslerin her birinin de kendi yeri vardı. Bir Arapça ya da Farsça sözcüğü yazabilmek için o sözcüğün Arapçada ya da Farsçadaki yazımını iyice bilmek zorunluydu. Bir Türkün bu sesleri doğru çıkarabilmesi olanaksızdı. Ancak doğru yazabilmek için her sözcüğün yazımını tek tek ezberlemek, ya da Arapça kurallarını çok iyi öğrenmek, sözcüğün kökünde hangi harflerin kullanıldığını kesinlikle bilmek ve türemiş sözcüğün hangi kökten geldiğini bir bakışta kavramak gerekiyordu. Her harf kendi yerinde kullanılmalıydı. Kalın *t* yerine ince *t* kullanılması sözcüğün anlamını değiştiriyor örneğin. Dört *z*'nin, üç *h*'nin vb herbiri kendi yerine oturtulmalıydı ki doğru yazılabilmiş olsun. Sonra Arapça harfleri, sözcüğün başında, ortasında, sonunda bulunmasına göre biçim değiştiriyorlardı. Bir harf üç, on harf otuz biçime giriyor, otuz üç harfe yükseltilmiş Arap yazısı doksan dokuz harfli gibi oluyordu. Bir ilkokul öğrencisinin böyle bir yazıyı kabaca öğrenmesi için 3-4 yıllık bir zaman gerekiyordu. Arapça ve Farsça bilmeyen bir kişinin Türkçeyi doğru okuyup yazabilmesi ise kesinlikle olanaksızdı. Arap yazısının “asıl güçlüğü” buydu²⁷.

Sofya'da çıkan bir Türk gazetesi bu konuda şunları yazıyordu:

“Sekiz harfi eksik, dokuz harfi fazla bir alfabe ile (Arap alfabesi ile) Türkçe, kendine mukadder olan büyük ve asrî diller arasına asla giremezdi. Hakikaten eski alfabemizde (u), (i), (ı), (ü), (ö), (ğ) harfleri eksikti ve (se), (ha), (hı), (zel), (sat), (dat), (ta), (za) harfleri fazla idi. Arabın tecvidi ile Arabın ağzına uyan bu harflerden herhangi birini kendini zorlamadan söyleyebilecek bir tek Türk yaktur”²⁸.

Evet, Arap yazısı “Arabın tecvidi ile Arabın ağzına uygun” düşüyordu. Ama Arapça ile Türkçe birbirinden apayrı dillerdir. Önce sözlük yapısı bakımından Türkçe ile Arapça başka kümelere girerler²⁹. Arapça sözcüklerin kökü üç ünsüzden kuruludur çoğun; buna sözcüğün “sülâlesi” denir, üçlü demektir. Bu üç ünsüzün başına, ortasına, sonuna çekim için başka ünsüzler getirilir. Demek Arapçada kök sürekli değişikliğe uğrar. Böyle dillere “bükümlü diller” denir. Oysa Türkçemiz bir “eklemlî” dildir, onda kök hiç bozulmadan durur, bütün ekler, takılar kökten sonra sıralanır³⁰. Örneğin söz anlamına gelen Arapça “kavl” sözünü alalım. Bunun kökü *kv*’dir. Çekimi yapınca bu üç ünsüz şöyle yer değiştirir: *akval* - söz-ler, *mukavele* söz-leşme, *mukavelât* söz-leşmeler. Görülüyor ki Türkçe “söz” kökü hiç değişmeden durmaktadır; ekler, takılar bunun sonuna sıralanmış bulunmaktadır. Buna karşılık Arapça sözcüğün kökünü oluşturan üç ünsüz harfin sürekli yer değiştirdiği, birbirinden ayrılp uzaklaştığı

²⁷ Canpolat, “Türk Abeceleri”, *op.cit.* s. 2.

²⁸ *Halkın Sesi* gazetesi, Sofya: 14.11.1929, sayı 12, s. 2.

²⁹ Anday, *op.cit.*, s. 2.

³⁰ *Ibid.*

göze çarpar. Bir örnek daha alalım: “Bağ” anlamına gelen *kayd* sözcüğünün *kyd* harflerinden oluşan kökü şöyle değişikliğe uğrar: *kayd*, *kuyûd*, *mukayyed*, *mukayyidat*. Bunların Türkçeleri *bağ*, *bağ-lar*, *bağ-lı*, *bağ-lantılar*’dır. Burada görülür ki Arapça köken değişik, Türkçe “köken hiç bozulmadan pırl pırl durur”³¹.

Türkçe ile Arapça, dil aileleri bakımından yapılan bölümlenmede de başka ailelere girerler. Arapça “Semitik” dillerdendir. Türkçe ise “Türk dilleri” ailesindedir³². Ayrı ailelere giren bu iki dil arasında uzaktan yakından bir hısımlık yoktur. Aynı aileden olmayışları, sözcük yapılarının benzememesi yalnızca söyleyişte değil, yazımda da elbet ayrımlar doğuracaktı. İşte bu ayrımlar yüzünden Türkler, Arap alfabesi ile çok güçlüğe uğramışlardır. Denilebilir ki, Arap yazımı yüzünden Türkçeye Arapça sözcükler daha kolay ve daha çok girmiştir³³.

Arap yazısının Türkçe üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de burada görülür. Arap yazısı, Arap dilini de ardından getirmiştir bir ölçüde. Arapça sözcüklerin, Arapça dil kurallarının Türk diline girmelerine önemli rol oynamıştır. “Arapçanın Türk diline yerleşmesinde Arap alfabesinin etkisi büyük olmuştur”³⁴. Türkler, İslamı benimsedikten sonra Araplaşmamışlardır ama, Kur’an dili Arapçaya ve çevrelerinin işlenmiş yazın dili Farsça’ya büyük önem vermişlerdir. Bu iki dilin ortak alfabesi olan Arap yazısını aldıkları gibi, sözcüklerini, eklerini ve dil kurallarını da almağa başlamışlardır. Bu gidiş XV. yüzyıldan sonra yoğunlaşarak sürmüştür. Gitgide Arapça ve Farsça bilmeden Türkçe yazı yazılamaz kanısı köklemiştir. Türk ozanları, yazarları, bilim adamları Arapça ve Farsça kullanmada birbirleriyle yarış eder olmuşlardır. Bin yıl

³¹ Bülent Ecevit, “Gelişen Türkçemiz”, *Türk Dili*, Ankara: 1 Ekim 1978, cilt XXXVII, Sayı 325, s. 445. Ecevit, Türkçe kökenin değişmeme özelliğinin özellikle terim ve sözcük türetme bakımından önemini vurgular. Şunları söyler: “Terim ve sözcük türetme bakımından Türkçe sınırsız olanakları bulunan bir dildir. Türkçe ve Türkçenin olanakları bilinçli bir biçimde değerlendirilirse, dilimizle en karmaşık sorunlar bile kolaylıkla aydınlatılabilir. Üstelik Türkçe terimlerde köken hiç bozulmadan pırl pırl durur ve o terimin anlamını zenginleştirir. O nedenle bilimsel terimleri, uzmanlık terimlerini Türkçemizde çoğu kez aynı aynı öğrenmek bile gerekmez. Pırl pırl duran kökenin ışığında terimin anlamı kendiliğinden aydınlığa kavuşur. Bu aydınlığın sağlanmadığı durumlarda terim türetmede başarılı olunamamış demektir. O durumda eksikliği dilimizin kendinde aramamalı, terimi daha çok işleme yolunda çaba göstermek gerekir...”

“Yeni sözcük ve terim türetilirken kökeni korumak dilimizde büyük önem taşıyor inancındayım. Eğer terim türetilirken Türkçenin kurallarına özenle uyulur ve kökenin saydamlığı korunursa, ben inanıyorum ki, her uzmanlık dalı için aydınlık terimler türetmek olanağı dilimizde vardır”. (*Ibid.*, ss. 445-446)

³² Anday, *op.cit.*, Öteden beri Türkçe, Ural-Altay dilleri ailesinden sayılırdı. Yeni araştırmalar Ural-Altay dilleri arasında gerçek bir kökbirliği bulunduğu yolundaki kuramı temelden sarsmıştır. (Bu konuda bkz. Semih Tezcan, *op.cit.*, s. 272 vd).

³³ Anday, *op.cit.*

³⁴ Vecihe Hatiboğlu, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, TDK Yayını, Ankara: 1973, s. 27.

kadar süren bu yabancı dil tutkunluğu, yazı dilimizde Arapça ve Farsça'yı ege-
men, Türkçeyi bakımsız, yoksul, sığıntı durumuna getirmiştir³⁵.

Özellikle Osmanlı Türkçesi, tarihsel koşulların etkisiyle gittikçe Arapça ve Farsça'nın boyunduruğu altına girmiştir. Bu gidiş çeşitli aşamalardan geçmiştir. Selçuklu İmparatorluğunun parçalanması üzerine Anadolu'da bağımsız Türk beyliklerinin kurulması sonucu Türkçe, yabancı diller etkisine karşı bir ölçüde direnebilmisti. Bu beyliklerin kurucularından çoğu Türkçeden başka dil bilmiyorlar, okuma yazmadan yoksun bulunuyorlar, dolayısıyla Türkçeye üstün bir yer veriyorlardı. İstanbul'un fethi ile birlikte Türkçe üzerinde Arapça ve Farsça etkisi yeniden artmağa başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in kurdurduğu sekiz medresenin (Sahn-ı Seman) yönetim ve öğretim ile ilgili terimleri ve derslerinin tümü Arapça idi. Bu öğretim kurumlarında Türk diline yer verilmiyordu. Türkçe, medreseler dışına itilmişti. O dönemde Osmanlı Türkçesine sızmağa başlayan yabancı öğeler Yavuz döneminde daha da artmıştır. Yavuz, Şiî oldukları için Türkçe konuşan binlerce kişiyi öldürtmüştür. Öte yandan İran seferi dönüşü çeşitli mesleklerden binlerce kişiyi de İstanbul'a getirmiştir. Bunlar, daha önceden Türkiye'ye sızmış İranlılarla birlikte Osmanlı topraklarında Farsça'nın yayılmasında etkin olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim'in Arap topraklarını İmparatorluğa katmasıyla Müslüman çoğunluk Türklerden Araplara geçmeğe başlamıştır. Hele Kuzey Afrika topraklarının alınmasıyla İmparatorluk büsbütün Araplaşmaya yüz tutmuştur. Türk halkının oranı, Türk olmayan halka göre düşmüştür. Osmanlı Devleti, bir İslâm İmparatorluğu kılığına bürünmüştür. Osmanlı medreselerinin kapıları da Arap ulemasına açılmıştır. Böylece Arapça'nın durumu daha da güçlenmiştir. Onun koltuğu altında Farsça da yazın dili olarak durumunu güçlendirmiştir. Arapça ve Farsça sözcüklerle dil kuralları Türk halk edebiyatında bile yoğunlaşma olanağı bulmuştur³⁶.

Gerçi XVIII yüzyılda Türkçe yeniden önem kazanmağa başlar, XIX yüzyılda da Türkçenin bağımsızlığı için çalışmalara girildiği görülür³⁷. Ama yine de Türk dili üzerindeki yabancı dillerin egemenliği sürer. Öyle ki, XX. yüzyıla girilirken Osmanlı topraklarında kullanılan yazı dilimizde Türkçe sözcüklerinin yüzdesi 38'e düşmüş, Arapça ve Farsça sözcüklerin toplam oranı ise % 58'e çıkmış bulunuyordu³⁸. Arapça, Farsça karışımı bu iğreti dile "Osmanlıca" deniyordu. Okuryazar olmayan Türk halkı arasında Türkçenin kimliği yine de korunmuştu. Ama halkın dili, kültür dili, bilim dili değildi. Türk yazı

³⁵ Ömer Asım Aksoy, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, Üçüncü baskı, Ankara: 1973, s. 20

³⁶ Karal, *op.cit.*, s. 30-39. Burada Karal, Osmanlı Türkçesinin gelişme aşamalarını şöyle sıralamaktadır: 1—Türkçenin yabancı dil etkisine karşı direnişi (1299-1453), 2—Türkçe üzerinde yabancı dil etkisinin artması (1453-1517), 3—Türkçede Arapça ve Farsça etkisinin üstünlüğü (1517-1718), 4—Türkçenin önem kazanmağa başlaması (1718-1839) ve 5- Türkçenin bağımsızlığı için çalışmalar (1839-1918).

³⁷ *Ibid.*, s. 39 vd.

³⁸ Aksoy, *op.cit.*, s. 84.

dili, Türkçe olmaktan uzaklaşmış, kimliğini yitirmiş ve zengin bilim ve kültür dilleri arasında haklı yerini alamamıştı. Bu bozukluğun temelinde yatan çeşitli nedenlerden biri, Türklerin Arap yazısını kullanmalarıydı. Gerçekten “Arapça ve Farsça sözcüklerin Türk dilinde yaygınlaşmasında Arap alfabesi kullanmamızın etkisi büyük olmuştur”³⁹.

Arap yazısı, Türk topraklarında Arap diline elverişli bir yayılma ortamı hazırlamıştır. İstanbul’a gelen Arap uleması, yabancı bir yazıyla karşılaşmamış, Osmanlı medresesinde kendi yazısı ve kendi diliyle rahatça öğretim yapabilmıştır. Osmanlı İmparatorluğuna sonradan katılan Arap kitleleri de yeni bağlandıkları devlette yazı bakımından bir yabancılik çekmemişlerdir. Önceden yerleşmiş kendi yazılarını bulmuşlar, bunun aracılığıyla Arapça sözcükleri Türk halk diline kadar yayabilmişlerdir. Okuryazar Türklerin kendileri de Arap yazısını kullanırken Arapça sözcükleri gittikçe daha yaygın biçimde kullanma yoluna sapmışlardır. Bu gidişte, Osmanlı okuryazarının yabancı dil tutkunluğunun yanısıra alfabenin de etkisi olmuştur. Çünkü Arap harfleriyle Arapça sözcükleri yazmak, kimi Türkçe sözcükleri yazmaktan hem daha kolay oluyor, hem de Arapça dil kurallarına daha uygun düşüyordu. Arap yazısı, Türk okuryazarını Arapça sözcük kullanmağa, Arap dil kurallarına uymağa bir bakıma zorlamıştır. Arap yazısı kullanmamız, ana dilimizin Arapça ve Farsça boyunduruğuna girmesini hızlandırmıştır. Bu yazının Türk dili üzerindeki en yıkıcı etkilerinden biri, dilimizi bir bakıma uydulaştırması olmuştur.

Arap yazısının bir başka yıkıcı etkisi, Türk kitleleri arasında şive ayrılıkları yaratmasında görülür⁴⁰. Arap alfabesinde ünlüler yok denecek kadar kısıtlı olduğundan yazımda ünsüz harfler ister istemez yan-yanaya geliyor, bunlar arasına en uygun sesi yakıştırmak okuyana kalıyordu. Okuyanın ağzına, ya da şivesine göre de bir biçimde yazılan bir sözcük değişik biçimlerde okunabiliyordu. Dolayısıyla Arap yazısıyla kaleme alınmış bir Türkçe sözcük, İstanbul’da başka; Kayseri, Konya, Trabzon, Erzurum’da... başka başka okunuyordu. Arap yazısı bütün Türk bölgelerinde ortaklaşa kullanılıyordu. Buna bakarak bu yazının Türkler arasında “dil birliğini” sağladığını sananlar vardı⁴¹. Gerçekte ise bu

³⁹ *Ibid.*, s. 23

⁴⁰ Karal, *op.cit.*, s. 94

⁴¹ Bu yanlış görüşten bugün bile kendini kurtaramamış olanlara rastlanıyor. Türk Yazı Devriminin elliinci yılında bir Türk profesörü şöyle yazabiliyor:

“Arap harflerindeki ses yetersizliği, Türk dilini Çin sınırlarından Akdeniz’e kadar birleştirmiştir. Kökü aynı olan Türkçe kelimeler Türkistan’da ve İdil-Ural’ın her köşesinde kendi ağzına göre okunabilmektedir. Böylece, aslında da birbirine pek yakın olan ağız ve lehçelerimizi, bu alfabe daha da yaklaştırmış ve mükemmelce korumuştur. Bir Osmanlıyı hiçbir kere görüp duymayan dahi, onun yazdıklarını anlamış, fakat nasıl okuduğunu, yani telaffuz ettiğini aramamıştır. İstanbul’da ve İdil-Ural’da (en çok Kazan ve Orenburg’da) basılıp dağılan gazete ve kitapların Türkistan’ın dörtbir köşesinde okunmasının sırrı, bu olmuştur. Bu harfler (arap harfleri) dilimizi koruyan bir âmil, dil kültürümüzde büyük bir talihdi; eski edebiyatı son zamanlara kadar ulaştıran bir bekçi idi”. (Prof. Dr. Saadet Çağatay, “Dilimiz Üzerinde Düşünceler”, *Türk Kültürü* dergisi, Sayı 183, yıl XVI, (Ankara) Ocak 1978, s. 149.

“birlik”, serap gibi göz aldatıcı idi. Bir dış görünüştü. Arap yazısı, çeşitli Türk ağızları, şiveleri arasındaki ayrılığı gidermiyor, büsbütün artırıyordu. Yazının kaypaklığı, değişik şivelere göre değişik biçimlerde okunabilme özelliği nedeniyle şiveler arasındaki ayrılıklar daha da artıyordu. Arap harfleriyle Türkçe yazmada, özellikle ilk zamanlarda belli yazım kuralları bulunmayışı nedeniyle, sözcükler yazanın keyfine göre yazılıyordu⁴². Bu da ağız ve şive ayrılıklarını arttıran başka bir etkindi. Batı Türk lehçesi ile doğu Türk lehçesi arasındaki ayrılıklar bir yana, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Türklerin kendi aralarında da gitgide ağız ve şive uçurumları belirliyordu. Türkçe, Anadolu ve Rumeli halklarının anadiliydi. Ama her kentte, her bölgede azçok değişik biçimlerde konuşuluyordu. “O kadar ki, batı Anadolu’daki Demirci kasabasının yargıcı, halkın davalarını tercüman aracılığıyla yürütmek zorunda kaldığından, bu kasabadan alınarak şivesini anladığı herhangi bir yere atanmasını istemiştir”⁴³. Demek ki Arap yazısı, Türk halkı arasında dil birliği kurulmasını engellemiş, ağız ve şive ayrılıklarını arttırmıştı. Başka bir deyişle, ulusal birliğin kurulmasını engelleyen etkenlerden biri olmuştu.

“Bin yıllık bekleyiş” Ne yönden bakılırsa bakılsın, Arap yazısı Türk diline taban tabana ters düşüyordu. Türk dili üzerinde çarpık ve yıkıcı etkiler yapmıştı. Türklerin böylesine elverişsiz bir yazıyı benimsemiş olmaları ancak tarihsel koşulların etkisi ya da zoru ile açıklanabilir. Yoksa ulusal dil kaygusu gözönünde tutulmuş olsaydı, Türkçe yazmak için Arap yazısını almak düşünülemezdi bile.

Nitekim Türkçeye uzak hısımlar dillerden sayılan Macar ve Fin dilleri için başka tarihsel koşullarda, Lâtin alfabesi benimsenmişti. Bu dillerde de Türkçede olduğu gibi ünlü harfler önemli rol oynamaktaydı. Lâtin yazısı, Macar ve Fin dillerinin bütün seslerini tam olarak karşılayabilmişti. Bu diller, tâ başından beri kendi yapılarına uygun bir yazıya kavuşabilmişler, gelişme olanağı bulabilmişlerdi.

Türk dili, kendi yapısına gerçekten uygun düşen bir yazıdan yüzyıllar boyu yoksun kalmıştır. En yumuşak deyimle, Türk dilinin tarihsel çilesiydi bu. Tarihçi Toynbee’nin deyimiyle: “Türkler, hısımları Macarlar ve Finlerin tâ başından beri yaptıkları gibi, dillerini Lâtin alfabesi ile yazabilmek için bin yıl beklemek ve bütün yazım güçlüklerine katlanmak zorunda kaldılar”⁴⁴.

Arap yazısının Türk diline uymadığı apaçık belliydi. Ama bu yazıyı değiştirmek için yüzyıllarca bir uyanış olmamıştır. Onuncu yüzyıldan ondokuzuncu

⁴² Bu konudaki çeşitli ayrımlar ve özellikler için bkz: Levend, *op.cit.*, s. 51-61

⁴³ Karal, *op.cit.*, s. 94

⁴⁴ Arnold J. Toynbee, “The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-1928)”, in *Survey of International Affairs*, 1928, London: 1929, p.223.

yüzyıl ortalarına kadar Türkler, Arap yazısına sessizce boyun eğmişlerdir. Dokuz yüzyıl boyunca Arap yazısına karşı Türklerin içinden ne önemli bir ses yükselmiştir, ne de bir başkaldırı olmuştur. Değişmez bir alinyazısı imiş gibi bu ters yazıya katlanılmıştır.

Çevriyazılar

Bu arada Batıda, Türkçe yazmak için Lâtin harflerinin çok eskiden beri kullanıldığı bilinir. Avrupalılar, Türkçeyi Lâtin harfleriyle yazabilmek için çeşitli çevriyazılar kullanmışlar ya da denemişlerdir. Kimi yazarlar bu çevriyazıları kullanan yabancıları Türk yazı devriminin “bilimsel öncüleri” saymak eğilimindedirler⁴⁵. Bu görüşe pek katılamadığımızı hemen belirtelim. Çevriyazıların (transcription) Türk yazı devrimi tarihindeki yerini abartmamak gerekir. Avrupalılar kendilerine yabancı hemen her dil için çevriyazılar kullanmışlardır. Bugün de Türkçe yazmak için Türk alfabesinden değişik çevriyazılar kullanılır. Örneğin Leiden’de çıkarılan *Encyclopaedia of Islam*’ın Türkçe sözcükleri yazmak için kullandığı çevriyazı bugünkü Türk alfabesinden epeyce değişiktir. Buna benzer başka çevriyazılar da kullanılır bugün. Bunlar şimdiki yazımızı değiştirmek amacı gütmaz. Eski çevriyazılar da Türklerin kullandığı Arap yazısını değiştirmeyi amaçlamıyor, Türk yazı devriminin “bilimsel temelini” de hazırlamıyordu. Çevriyazıların amaçları başkadır, onları kendi sınırları içinde görmek uygun olur.

Bununla birlikte özellikle eski çevriyazıların tarih içinde bir yeri vardır. Bunlar Türkoloji incelemelerinde önem taşır. Türk dilinin Arapçadan başka bir yazıyla yazılmış olmasını gösteren belgeler olarak ta ilginçtirler. Bu bakımdan birer eski yazı örneği olarak eski çevriyazıları burada kısaca anmak yerinde olur.

Avrupalıların kullandıkları eski çevriyazılar Türkleri tanımak, Türkçeyi öğrenmek gereksinmelerinin sonuçlandırdılar. Bu gereksinmeler tâ Haçlı seferleri zamanında duyulmağa başlanmıştır, denilebilir. İlk kez o dönemde Türklerle Avrupalılar kitlesel olarak yüzyüze gelmişler, birbirlerini azçok tanımışlardır. Ondan sonra olayların da zoruyla Avrupalılar Türkleri daha yakından tanıma gereğini duymağa başlamışlardır. Belki tâ Haçlı savaşları sırasında Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı denemeleri yapılmıştır. Ama o dönemden elde böyle bir yazılı belge yoktur.

Bugün elde bulunan Lâtin harfleriyle yazılmış en eski Türkçe belge *Codex Cumanicus* (Kuman Elyazmaları)’tur. Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, 1303-1362 yıllarında yazılmıştır. Türkiye Türkçesiyle değil, Kuman (Kıpçak) Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Aşağı Volga yöresinde yaşayan Kumanlar (Kıp-

⁴⁵ Bkz Talât Tekin, “Avrupalılar ve Türkçenin Latin harfleriyle Yazımı”, *Türk Dili*, yıl 28, cilt XXXVIII, sayı 326, (Ankara) 1 Kasım 1978, s. 590-594. Prof. Tekin, bu yazısını bir başka yerde daha yayınlamış ve görüşünü vurgulamak için “Türk Yazı Devriminin Öncüleri” başlığını kullanmıştır. (*Cumhuriyet, Yazı Devrimi*, Eki, 1.11.1978, s.3)

çak Türkleri) arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan Alman ve İtalyan misyonerlerinin kaleminden çıkmıştır. Her nasılsa İtalyan ozanı Petrarca'nın eline geçmiş, o da bunu Venedik Cumhuriyetine bağışlamıştır. Böylelikle korunabilen bu ilginç elyazması yapıt, hemen hemen yüzyıldır Türkologlarca incelenmekte, didiklenip durmaktadır.

Codex Cumanicus, misyonerlerce, onların amaçları için yazılmıştır. Misyonerler, Kumanlar arasında Hristiyanlığı yayabilmek için onların dillerini öğrenmişlerdir. Hristiyan dualarını Kuman Türkçesine çevirmişlerdir. Bu çevirileri Lâtin harfleriyle kaleme almışlardır. Bunun dışında Türkçe sözcüklerin Almanca karışıklarını da yazmışlardır. Bunlara Türkçe bilmeceler de eklemişlerdir. Aynı ayrı kişilerin kaleminden çıkmış olan bu yapıtın çevriyazısı oldukça karışıktır. Birçok Türkçe sözcük tanınamayacak biçimde yazılmıştır. Kimi sözcükler güçlükle tanılabilmektedir. Bugünkü Türk yazımına yakın biçimde yazılmış olanlar da vardır. Yazım birliği yoktur. Kullanılan harfler birbirinden değişiktir. Ünlülerin çoğu üçer değişik harfle gösterilmiştir. Örneğin i ünlüsü için i, j, y harfleri; u yerine de u, ou, w harfleri kullanılmıştır. Ünsüzlerden ç, ş gibi harflerin ise dörder beşer değişik harfle yazıldığı göze çarpar. Yazım birliği bulunmayan, Türkiye Türkçesiyle de yazılmamış olan bu elyazmasının Türk harf devrimine bir etkisi olduğu söylenemez.

Türkiye Türkçesinin Lâtin harfleriyle yazılması, Avrupalıların Osmanlılarla ilişkilerinin artmasının sonucudur. Osmanlı Devleti batıya doğru genişleyince Avrupa ile karşı karşıya gelir. Avrupalılar, hızla genişleyen bu Devletle ilişki kurmak, onun dilini de öğrenmek durumunda kalırlar. Sürekli ilişki kurmak gereğini Türklerden çok Avrupalılar duyarlar. Türkler, Avrupa'yı "Diyar-ı harp" sayarlar, onların dilini öğrenmek, Avrupa'ya sürekli görevle Elçiler göndermek gereğini duymazlar. Buna karşılık Avrupalılar XV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devletiyle sürekli ilişkiler kurarlar. XV. yüzyılda İstanbul'da Venedik, Polonya, Rusya Elçilikleri açılır; XVI yüzyılda Avusturya, Fransa, İngiltere de İstanbul'da sürekli Elçilikler açarlar. Daha sonra öteki Avrupa Devletleri de bunları izlerler⁴⁶. Elçiliklerin yanı sıra çeşitli Osmanlı kentlerinde yabancı Konsolosluklar kurulur. Bunlar giderek bir ağ gibi İmparatorluğu sararlar. Ticaret ilişkileri de sıklaşır. Avrupa'da Türkçeye karşı ilgi artar. İster istemez birçok Avrupalı Türkçe öğrenmek, Türkçe konuşmak durumunda kalır. Türklerle iş yapacak Avrupalı görevliye, Arap yazısını öğretmeden Türkçe öğretmenin kestirme yolu, Türkçe yazmak için çevriyazı kullanmaktır. Avrupa'da çevriyazı geleneği böyle başlar. Giderek daha düzenli biçime girer. Başta Türkçe olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğunda konuşulan dilleri öğretmek üzere ayrı okullar açılmasına kadar gidilir. Örneğin daha ilkeri tarihte bu amaçla Paris'te "Yaşayan Doğu Dille-

⁴⁶ Avrupa Devletlerinin İstanbul'da elçilik açmaları tarihleri şöyledir: Polonya 1414, Rusya 1497, Avusturya 1521, Fransa 1534, İngiltere 1581, Hollanda 1612, İsveç 1734, Sicilya Krallığı 1740, İspanya 1779 vb. (Hamit Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, Ankara: 1968, s. 1035-1095)

ri Ulusal Okulu" (Ecole nationale des Langues orientales vivantes) açılır. Türkçe öğrenecek Avrupalılara kitaplar gerekir.

1533 yılında Filippo Argenti adlı bir İtalyan *Regola del parlare turcho* adlı bir Türkçe konuşma kitabı hazırlar. Argenti, Floransa kentinin İstanbul balyosluğu yazmanlığında bulunmuş, Türkçe öğrenmiştir. Yabancılar Türkçe öğretmek üzere bu kitabı yazmıştır. 1611 yılında Pietro Ferraguta adlı bir başka İtalyan, *Grammatica turca* adlı bir Türkçe dilbilgisi kitabı yazar. Ama bu yapıt bastırılmadan kalır. Ertesi yıl Hieronimus Megiser adlı bir Alman papazı Leipzig'de, *Institutionum linguae Turcicae libri quatuor* adlı kitabını yayımlar. Bunda Türkçe yazmak için oldukça kolay anlaşılabilen bir çevriyazı kullanır. Ünlülerden a, e, o, u bugünkü harflerimizin tıpkısıdır. İ ile ı ve ü birbirinden ayırt edilmez. Ö yerine io, oi bileşik harfleri kullanılır... Megiser'in bu küçük kitabı Avrupa'da basılmış ilk Türkçe grameri sayılır⁴⁷.

Megiser'in kitabını yenileri izler. XVII yüzyılda Avrupa'da beş Türkçe grameri daha yayımlanır. Bunlar pek yenilik getirmezler. Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı bakımından daha büyük önem taşıyan bir kitap, 1672 yılında Köln'de basılır. Bunun yazarı yedi yıl Türkiye'de kalmış Macar diplomatı Jakob Nagy de Harsány'dir. Kitap, *Colloquia familiaria Turcico-Latina* adını taşır, bugünkü yazımıza oldukça yakın bir çevriyazıyla yazılmıştır. Yirmi yıl kadar sonra, 1680 yılında, Viyana'da *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, Institutiones* adlı önemli bir Türkçe grameri yayımlanır. Bunun yazarı Polonya asıllı Fr. de Mesgnien Meninski'dir. Meninski çağdaş bir dilbilimci gibi çalışmış, bilimsel bir çevriyazı kullanmıştır. Türkçenin sekiz ünlüsünü sekiz ayrı harfle göstermiştir. Bunlardan a, e, i, o, u, ü harfleri bugün kullandığımız harflerin tıpkısıdır. ı yerine y, ayrıca uzun a ve uzun u harfleri kullanmıştır. Yazar gerçi kendi düzenlediği çevriyazıya her zaman bağlı kalmaz. Ama bu çevriyazı ondan sonraki bu tür kitaplarda temel olarak alınır.

Avrupa'da Türkçeye verilen önem gittikçe artar. Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısı çoğalır. Fransa 1699 yılında, her üç yılda bir 6-9 yaşları arasındaki çocuklardan birkaçını Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a göndermeğe karar verir. Dil oğlanı denen bu çocuklar, ilerde Osmanlı İmparatorluğundaki Fransız Elçiliğinde ve Konsolosluklarında çevirmen olarak görev alacaklardır. 1700-1705 yıllarında, Paris'in Louis le Grand lisesinde 12 öğrenciye Türkçe öğretilmesi kararlaştırılır⁴⁸. Yeni kitaplara gereksinme duyulur.

İstanbul'daki Fransız Elçiliği, Fransızlara Türkçe öğretmek üzere yeni bir kitap hazırlatır. *Grammaire turque ou Methode courte et facile pour apprendre la langue turque* (Türkçe gramer. Türkçeyi kısa yoldan ve kolayca öğrenme metodu) adını

⁴⁷ Tekin, "Avrupalılar ve...", *Türk Dili*, *op.cit.*, s.592

⁴⁸ Karal, *op.cit.*, s. 42-43.

taşıyan bu kitabın yazarı Cizvit papazı Jean Baptiste Daniel Holdermann'dır⁴⁹. Kitap, geniş ölçüde Meninski'nin gramerine dayanmaktadır. Küçük boy 200 sayfa tutmaktadır. Türkçe parçaların yazımında baştan sona çevriyazısı kullanılmıştır. Bizim bakımımızdan bu kitabın ilginç yanı, 1730 yılında, Fransız Elçiliği hesabına İstanbul'da İbrahim Müteferrika matbaasında basılmış olmasıdır. Türkiye'de Lâtin harfleriyle basılmış ilk kitap olmasıdır. 1000 nüsha basıldığı sanılan kitap Paris'te Cizvit kolejine gönderilmiş, 200 kopyası İstanbul'da bırakılmıştır. Bunlar da sonradan Avrupa antikacılarının eline düşmüştür⁵⁰.

Türkiye'de ilk basımevi 1727'de kurulmuştu. Bundan üç yıl sonra da Türkiye'de Lâtin harfleriyle ilk kitap basılmıştı. Demek ki Türkiye'ye basımevinin girişiyle birlikte Lâtin harflerinin Türkçeye uygulanması da başlamış oluyordu. Faik Reşit Unat, İbrahim Müteferrika'yı bu kitabı basmış olmasından dolayı, "Türkçe Lâtin alfabesinin sistemlenmesine... ilk hizmet edenler arasında" saymaktadır. İlk Türk basımevinde Türkçe sözlerin Lâtin harfleriyle basılması o çağın Devlet büyüklerinin bilgisi dışında yapılamayacağından dolayı da, İbrahim Müteferrika'ya destek olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı "ileri fikirli bir adam" diye anar⁵¹. Belirtmek yerinde olur ki, belki tutucu çevreleri ürkütmek için, İbrahim Müteferrika bu gramer kitabını, bastığı kitaplar arasında göstermemiştir.

XVIII yüzyıldan sonra Avrupa'da Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılması daha da yaygınlaşır. Türklerle Avrupalılar arasındaki ilişkiler bir kat daha sıklaşır. Türkler de Avrupa'ya açılmaya başlarlar. İlişkiler tek yönlü olmaktan çıkar, karşılıklı olur. Avrupa'da yayımlanan Türkçe gramerlerinde Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı daha düzenli biçime girer. Dil kurallarına daha çok uyulur. Çevriyazılar yerleşir, oturur. Osmanlı hizmetine giren yabancılar da Arap yazısını öğrenmekle oyalanmaksızın Türkçe öğrenirler. Türkçe yazmak için Arap yazısı yerine çevriyazılar kullanırlar. Örneğin Selim III döneminde Osmanlı Saray hizmetinde bulunan Danimarkalı mimar Meling, Arap yazısını sökmeyen Türkçe öğrenir. Padişahla doğrudan doğruya yazışmak için çevriyazı kullanır. Padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ın sarayını yaparken düşüncelerini Sultan'a Lâtin harfleriyle yazdığı Türkçe ile bildirir⁵². Aynı şey din değiştirerek Osmanlı hizmetine girenler arasında da görülür. Bunlar Türkleşmiş, Müslümanlaşmış kişilerdir. Arap yazısını elbet bilirler ve kullanırlar. Ama arasıra Lâtin yazısıyla Türkçe yazdıkları olur. Tanzimat döneminde Mustafa Celâlettin Paşa, kızına Lâtin harf-

⁴⁹ Kitabın tam adı şudur: *Grammaire turque, ou Methode courte et facile pour apprendre la langue turque. Avec un recueil des noms, des verbes et des manières de parler les plus nécessaires à savoir, avec plusieurs dialogues familiers*. A Constantinople MDCCXXX.

⁵⁰ E.J. Brill (Ed.), *Turcica. Catalogue No. 484*, Leiden: June 1976. p. 10. Bu kitabın bir kopyası 1976 yılında Brill kitabevinin katalogunda da vardı. Sonra satılmış.

⁵¹ Faik Reşit Unat, "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, 1.8.1953, s. 722

⁵² Karal, *op.cit.*, s. 92-93.

leriyle Türkçe mektuplar yazar⁵³. O dönemden başlayarak Türklerin de zaman zaman Türkçe yazmak için Lâtin harflerini kullandıkları görülecektir. Çok daha sonra Mustafa Kemal (Atatürk) de, Çanakkale'den bir kadına yolladığı 13 mektubundan birini Lâtin harfleriyle yazacaktır⁵⁴.

Kısacası, çevriyazı kullanarak Türkçe yazma epeyce yaygınlaşır. Böylece XX. yüzyıla gelinir. Türklerle Avrupalılar artık iç içedirler. Lâtin harfleriyle Türkçe gramerler elden ele dolaşır. Bunların en son örnekleri Macar Türkoloğu Julius Németh'in 1916'da Leipzig'de basılan *Türkische Grammatik* adlı yapıtıyla, Fransız Türkoloğu Jean Deny'nin 1921'de Paris'te basılan *Grammaire de la Langue turque* adlı ünlü yapıtıdır. Bunların her ikisi de Birinci Dünya Savaşında Türklerle Avrupalılar arasında adamakıllı yoğunlaşan ilişkilerin gereksinimleri olarak ortaya çıkmıştır, denilebilir. Németh, Birinci Dünya Savaşı içinde Almanlara Türkçe öğretmek üzere dört kitap yazmıştır. 1916-17 yıllarında Leipzig'de basılmış, Türk ordusunda görevli Alman subaylarına dağıtılmış olan bu yapıtlar şu adları taşır: *Türkische Grammatik*, *Türkisches Übungsbuch*, *Türkisches Lesebuch* ve *Türkisch-Deutsches Gesprächbuch*.

Bu kitaplardan birincisi Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Mustafa Kemal (Atatürk) in gözüne de ilişmiştir. Dilci A. Dilâçar, 1917 yılında Diyarbakır'da yedek subay olarak bulunduğu sırada Alman subaylarının elinde Németh'in kitaplarını görür. *Türkische Grammatik* kitabından bir kopya kendisine armağan edilir. Cebinde bu kitapla Suriye Cephesine yollanır. Orada Mustafa Kemal bu kitabı görür. Kısa bir süre inceler. Karşılıklı olarak kitabın çevriyazısı üzerinde konuşurlar. Dilaçar, Németh'in 85. yaşını anmak için çıkarılan yapıtta bu anısını, "Türk Alfabe ve Dil Reformunda Prof. J. Németh'in rolü" başlığıyla yayınlamıştır⁵⁵. Belki Németh'e aşırı saygısından bu. Ama ünlü Türkoloğa saygısızlık etmeksizin bu küçük rastlantıyı pek büyütmemek yerinde olur, kanısındayız. Türk yazı devrimi gibi büyük bir tarihsel olayı böyle küçük rastlantılara bağlayıp çıkıvermek yanıltıcı olur. Németh o kitabı yazmamış, Atatürk onu görmemiş de olsaydı tarihin akışı değişmezdi.

⁵³ *Ibid.*, s. 93.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 93. Mustafa Kemal (Atatürk), Madame Corinne adlı bir İtalyan bayana yazdığı 13 Mayıs 1914 tarihli bir mektubuna Fransız harfleriyle Türkçe olarak şu satırları da eklemiştir:

"Dunya insanlar itchin bir dari imtihandir. İmtihan idilene hère cualé moutlaka pèke mouafike djévabe vermessi mumqune olmaya bilire. Fékate duchunmélidir qui heuqume djévaların heiéti oumoumiyessindene hassil olan mouhassalaya gueuré virilir. Bou nazariyéyi kaboul ittikten sonra beni bazi noktalarda zaif véya noksan boulmakla bérabère héman menfi heukum virmekté istidjal keusterméze vé Djevdète Beyin mektoubindé yer boulan satirlarinize bachka manada kélimélerdene térekkip iderdi. - Validenizé vé mademoiselle Edithé sélam idérim. M. Kemal."

(A. Dilâçar, "Prof. J. Németh's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform", in *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*, Budapest: 1976, p. 352)

⁵⁵ *Ibid.*, pp. 351-356. Dilâçar'ın bu yazısına dayanarak olacak, Prof. Tekin de şu sonuca varmaktadır: "Bu gramerlerden birincisini (yani Németh'in yapıtını) I. Dünya Savaşı sonlarına doğru, Atatürk de görmüş,... ve hiç kuşkusuz 1928'de yapacağı yazı devrimi için bu yapıttan ve ondaki örneklerden esinlenmiştir". (*Türk Dili*, Kasım 1978, s. 593.)

II – TANZİMAT DÖNEMİ VE UYANIŞ

Türkler, değişmez bir alinyazısı imiş gibi katlandıkları Arap yazısının Türk diline ters düştüğünü yüzyıllarca pek kavrayamamışlardır. İlk kez XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi bu yazının yetersizliğini görür ve “Herkes onaylar ki, müddet-i ömründe doğru yazılmış bir kitap öğrenememiştir” der⁵⁶. Onun gibi eli kalem tutan başka Türk yazarlarının da Arap yazısının eksikliğini görebilmiş olmaları olasıdır. Ancak yazı konusunda gerçek uyanış Tanzimat döneminde başlar. Bu da değişen tarihsel koşulların bir sonucudur.

Değişen koşullar. Gerçekten XIX. yüzyıla girildiği zaman koşullar değişmeğe başlamıştı. Osmanlı Devleti, yüzyıllarca Avrupa’ya sırt çevirmiş, kirpi gibi büzülmüş, içine kapanmıştı. Böylece düşman saydığı Avrupa’ya karşı kendisini koruyabileceğini sanmıştı. Ama bu genel politika yürümemişti. Tersine, Avrupa güçlenmiş, Osmanlı devleti ise gittikçe güçsüz düşmüştü. Osmanlı, Batıdaki gelişmelerden de yeterince haberdar olmadığından bu tersliğin kaynağını pek kavrayamamıştı. Şaşırmış kalmıştı. Üstüste Avrupa’dan yumruk yemişti. Arka arkaya toprak kaybetmişti. Artık açıkça görülmeğe başlanmıştı ki Devlet çöküyordu. Çöküşü durdurabilmek için Devleti yenilemek, çağa uydurmak gereği duyulur. Önce ordudan işe başlanır. 1773’te Deniz Harbokulu açılır. Yirmi yıl sonra bunu Kara Harbokulunun açılması izler. Buralarda Avrupa yöntemleriyle eğitim-öğretime geçilir.

Tanzimatla birlikte Osmanlı Devleti yüzünü Doğudan Batıya çevririr. Devletin bütün kurumlarını yenilemek, çağın gidişine uydurmak gereği Tanzimat yöneticilerince iyiden iyiye kavranır. Devletin genel politikası, Doğu uygarlığından Batı uygarlığına yönelir. Yalnız ordunun değil, sivil yönetimin de değiştirilmesi gerekmektedir. Askerî okullardan sonra yeni sivil okullar da açılır. Bunların sayısı giderek artacaktır. Açık-seçik bir programları yoksa bile, Tanzimatçıları, eğitimin önemini kavramışlar, ya da sezmişlerdir. Âli Paşa, eğitim geliştirilmezse “dayanamayıp biteriz” der. “Her nasıl etsek ve etrafımıza Çin duvarları gibi hisarlar çeksek yine malûmatlı kavimler bize galebe eder ve refte refte her şeyimizi elimizden alurlar” diye ekler⁵⁷. Yöntemlerde ayrılışlar bile, Fuat ve Mithat Paşalar da eğitimi geliştirme konusunda Âli Paşa’nın düşüncelerine ortaklırlar. Ziya Paşa, Namık Kemal gibi aydınlar da öyle düşünürler.

Eğitim ve yazı sorunu Yeni eğitim denince iş yazı sorununa dayanır. Alfabe sorunu, önce eğitim sorunuyla birlikte ya da bu genel sorunun bir parçası olarak ortaya çıkar. Arap yazısı tartışılmağa başlanır ilk kez. Osmanlı, Avrupa’ya pencereyi açınca genel bir akımı görür gibi olur. Bu da Batıda okuryazarlığın giderek yaygınlaşmasıdır. Kimi yazarlarca kökü 2500 yıl

⁵⁶ Karal, *op.cit.*, s.63

⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*. VII Cilt, İkinci Baskı, Ankara: 1977, s. 197

öncesine kadar götürülen, eski Yunan'a kadar dayandırılan bu genel gidiş, özellikle son birkaç yüzyılda yeni baştan hızlanmıştır⁵⁸. Akılcı aydınlanma kültürü, felsefe, bilim ve yazında ortaya koyduğu ürünleriyle Batı uygarlığının başlıca kaynağı olmuştur. Bir "Yeniden Doğuş" (Renaissance) dönemi yaşamıştır Batı Dünyası. "Bilmek, egemen olmaktır" inancıyla yürümektedir. Doğaya egemen olmaktadır. İnsanın mutluluğunu bu dünyada aramak görüşü egemen olmaktadır. "Öbür dünyaya dönük" görüş bir kenara bırakılmıştır. Okuryazarlık yaygınlaşmış, Avrupa ilerlemiştir. Avrupa'nın bu durumu Tanzimat yöneticilerinde ve aydınlarında kıskançlıkla karışık özelemler doğurur, doğal olarak. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de okuryazarlığı yaygınlaştırmak arzulanır.

Tanzimat yöneticileri çevrelerine şöyle bir göz gezdirince şunu görürler: Avrupalılar bir yana, Osmanlı yurttaşı Rumlar, Ermeniler, Sırlar, Romenler de eğitimde Türkleri çoktan geçmişlerdir. Geçten geç uyanan Bulgarlar bile hızla yol almaktadırlar. Demek okuryazarlığın dünyada yaygınlaşması akımı Osmanlı topraklarına da erişmiştir. Ama Türkler bundan henüz nasiplerini pek alamamışlardır. Arap yazısı bir sorun olarak Tanzimat aydınlarını düşündürmeğe başlar. İlerleyen Avrupa, başka yazı kullanmaktadır. Türk olmayan Osmanlı yurttaşları da Arap yazısı kullanmazlar. Bu yazıların öğrenilmesi Arap yazısına bakarak çok daha kolaydır. Arap yazısıyla eğitim-öğrenim ise çetin bir iştir. Ağır yürür. Öğrencilerin yıllarını alır.

Oysa Osmanlı Devleti hızla adam yetiştirmek zorundadır. Devletin yenileşmesi yeni yöneticiler gerektirir. Yeni okullar bu amaçla açılmıştır, açılmaktadır. Bunlarda öğretim yeni yöntemlerle yapılır. Artık sıbyan mekteplerindeki gibi ezberci eğitim yetmez. Kur'andan parçalar ezberlemenin bu dünyada bir yararı yoktur. Yeni okullarda öğrenciler okuma yazmayı hızla öğrenmek, okuduklarını çabucak kavrayıp sindirmek durumundadırlar. Arap yazısı eğitimi hızlandırmaz, yavaşlatır.

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında hem Osmanlı Türkleri, hem de Rusya Türkleri arasında Arap yazısı tartışılmağa başlanır. Çünkü Rusya Türklerinin durumları da Osmanlılardan parlak değildir. Onlar da karanlıklar içinde yüzmektedirler. Kazan Tatarları, belki coğrafyanın da etkisiyle, biraz gelişmişlerdir. Ama Kafkaslara, Orta Asya'ya doğru gidilince karanlık büsbütün koyulaşır. Okuryazarların oranı % 1'e, %0 1'e doğru düşer. Osmanlı ile Avrupalı arasında olduğu gibi, Rusya Türkü ile Rus arasında da uçurum vardır. Türk-Tatar illeri Çarlığın boyunduruğuna girmekle kalmamıştır. Rusya Türkleri Rus kültürü altında ezilmektedirler. Sorular kafalara yer etmeğe başlar. Bu gidişle Rus kültürünün boğucu dalgalarına karşı nasıl direneceklerdir? Kendi ulusal kültürlerini, ulusal dillerini, yazınlarını, sanatlarını nasıl geliştirip yücelteceklerdir? Osmanlı, Batı emperyalizmine karşı Devleti koruyabilme derdindedir. Rusya Türkü için ise Devlet el-

⁵⁸ Macit Gökberk, "Yazı Devriminin Anlamı", *Yazı Devrimi, Belgeler eki. Cumhuriyet*, s. 1.

den gitmiştir, köleleşme sözkonusudur. Sorun dönüp dolaşıp eğitime ve yazıya dayanır. İster istemez Arap yazısına karşı başkaldırımlar başlar. Başkaldırımların çoğu evrimcidir. Devrimci olanlar ise tek tüktür henüz.

Münif Efendi 1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa, *Kavaid-i Osmaniye* adlı kitabını yayınlar. Burada yazı sorununa da değinir. Türkçede bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için yeni bir yazım yolu aranması gerektiğini belirtir⁵⁹.

1862 yılında Antepli Münif Efendi (Paşa), yazı sorununa daha geniş biçimde değinir. Arap yazısını tartışır. Daha sonraları Maarif Nazırlığı da yapan Münif Paşa, 12 Mayıs 1862 günü, kurucu üyesi olduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'de bir konferans verir. Özetle şunları söyler:

“Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazmak zordur. Bu alfabede ünlüler bulunmadığından Türkçe bir sözcük çeşitli biçimlerde okunabilmektedir. Aynı sözcüğün beş-altı değişik biçimde okunabildiği olur. Gerçi alışılmış sözcükler doğru olarak okunabilir. Ama anlamları pek bilinmeyen sözcüklerin doğru okunabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Arapça ve Farsça sözcüklerle tamlamalar ise okumayı yazmayı büsbütün zorlaştırır. Arap yazısında büyük harfler (majiskül) bulunmadığından öz adlar öteki sözcüklerden ayırdedilemez. Avrupa yazılarında bu gibi güçlükler yoktur. O yazılarla altı-yedi yaşlarındaki çocuklardan uşaklara ve işçilere varıncaya kadar, kadın erkek, herkes kolayca okuma yazma öğrenmektedir. Bizde ise yazımızı öğrenmenin güçlüğü yüzünden halkın eğitimi gerçekleşmemektedir. Arap harfleri, kitap, dergi, gazete basımına da hiç elverişli değildir. Başka uluslar 30-40 harfle istedikleri yapıtları basabiliyorlar. Arap alfabesiyle kitap basabilmek için ise iki-üç kat daha çok harf kullanmak gerekir. Oysa kitap, eğitimi yaygınlaştırmının en güçlü aracıdır”⁶⁰.

Münif Paşa, bu saydığı güçlüklerin giderilmesi için Arap harflerinin düzeltilmesi (ıslahı) gerektiğini savunur. İki öneri üzerinde durur: Birinci öneri, Arap harflerinin “harekeli” olarak yazılmasıdır. Bu, harflerin altlarına üstlerine “üstün”, “esre”, “ötre” denen ek işaretler konulması demektir. Bir bakıma sessiz harfleri seslendirecek olan bu ek işaretler, sözcüklerin doğru okunmalarını sağlayacaktır. Ne var ki, ek işaretler ek güçlükler yaratabilecektir. İşaretler satırların hem üstlerine, hem altlarına koyulacağı için bunların hangi satıra ilişkin oldukları kolayca kestirilemeyecek, zihinler yine karışacaktı. Sonra, ek işaretler, okumayı kolaylaştırırken yazmayı yavaşlatacaktı. Arap alfabesinde kullanılan 33 harf, sözcüklerin başında, ortasında ve sonunda bulunuşlarına göre zaten üç ay-

⁵⁹ Ülkütaşır, *Op. cit.*, s. 20.

⁶⁰ Fevziye Abdullah Tansel, “Arap harflerinin ıslahı ve değiştirilmesi hakkında ilk teşebbüsler ve neticeleri”, *Belleten*, Cilt XVII, Nisan 1953, Sayı 66, Ankara: 1953, s. 224. Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 17-18. Münif Paşa'nın konferansı, *Mecmu'a-i fünün*'ün Sefer 1280 tarihli 14. sayısında “İslâh-ı resm-i hatta dair bazı tasavvurat” başlıklı yazı içinde yayınlanmıştır.

n biçimde yazılıyor, yani alfabedeki harflerin sayısı yazılıştta üç kat kabarıyordu. Ek işaretler bu kabarıklığı daha da kabartacaktı. Hele basım işinde ek işaretler olağanüstü güçlükler yaratacaktı. Kısacası, Arap harflerinin “harekeli” olarak yazılmasının yararından çok sakıncaları var gibi görünüyordu. Bu yüzden Münif Paşa, birinci öneriyi benimseyemiyor, ikinci öneriyi savunuyordu. Bu da, Türkçenin ayrı harflerle (huruf-u munfasıla ile) yazılmasıydı. Lâtin alfabesinde olduğu gibi Arap harfleri de birbirlerine bitleştirilmeyerek ayrı yazılırsa, okuma, yazma kolaylaşacaktı. Münif Paşa, ayrı harflerle alfabe kitapları ve broşürler basılmasını, bunlara sesli harfler de eklenmesini, bundan sonra bu kitapların kim okullarda denenmesini, başarı sağlanırsa yaygınlaştırılmasını savunur. Ayrı harfler kullanmanın basım işini de kolaylaştıracağını belirtir⁶¹. Kimi yazarlarımız, Münif Paşa’nın 1862 yılında “Lâtin harflerinin alınması düşüncesini ileri sürdüğünü” yazmışlardır⁶². Gerçekte ise Münif Paşa, Lâtin harflerinin üstünlüğünü belirtmiş, ama Arap alfabesinin bırakılıp yerine Lâtin alfabesinin alınmasını savunmamış, ya da savunamamıştır.

Mirza Fethali

Bu alanda daha açık öneri Azerbaycanlı ünlü piyes yazarı ve ozan Ahundzade Mirza Fethali’den gelmiştir. Fethali, Rusya Türkleri arasında Arap alfabesinin düzeltilmesi ve değiştirilmesi düşüncesinin öncüsüdür. Daha 1857 yılında Fethali, sözcüklerin gereği gibi okunabilmelerini sağlamak için Arap alfabesinin düzeltilerek Lâtin alfabesi biçiminde yazılmasını savunmuştur. O yıl Farsça olarak kaleme aldığı bir broşürde düşüncesini şöyle özetlemiştir:

“Huruf-ı kadimenin noktaları ilga olunup (kaldırılıp) yerlerine diğer bir âlâmeti muttasıla vazından (konulmasından) ve kelimelerin gereği gibi telaffuz olunması için bazı harekât-ı cedide ihtira’ı (bulumu) ile bunların mileli ecnebiye (yabancı uluslar) hututu (yazıları) misillû (gibi) huruf sırasında (Lâtin alfabesi biçiminde) tahririnden (yazılışından) ibaret bulunmaktadır”⁶³.

Kafkasya genel valisi Grandük Michel’in doğu dilleri tercümanlığını da yapan Ahundzade Mirza Fethali, 1863 yılında Tiflis’ten kalkıp İstanbul’a gelmiş ve kendi yapıtlarıyla birlikte “Harflerin ıslahı” tasarsını da Sadrazam Fuat Paşa’ya sunmuştur. Tasarı, incelenmek üzere *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*’ye iletilmiştir. Cemiyet, konuyu önemle ele almıştır. İki kez toplanmıştır. 6 Ağustos 1863 günü yapılan birinci toplantıda Fethali de bulunmuş ve tasarsını savunmuştur. “Alfabe konusunun din işiyle bir ilgisi bulunmadığını, yeni yazının benimsenip kullanılmasının şeriata ters düşmeyeceğini” söylemiştir. Müslümanlar arasında kullanılan Arap harflerinin okumaya elverişli olmadığını, her sözcüğün birkaç biçimde okunabileceğini, bu yüzden okuyazar kişilerin az yettiğini, ta-

⁶¹ Tansel, *op.cit.*, s. 224-225

⁶² Aksoy, *op.cit.*, s. 91.

⁶³ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 18; Tansel, *op.cit.*, s. 226; Levend, *op.cit.*, s. 155-156.

sarladığı yeni harfler benimsenince bu sakıncaların giderilmiş olacağını, eğitimin yaygınlaşacağını anlatmıştır. *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin ikinci toplantısında Fethali bulunmamıştır. Bu toplantıda, kullanılmakta olan Arap harflerinin Türkçeyi yazmağa gerçekten elverişli olmadığı, düzeltilmesi gerektiği onaylanmıştır. Ama Fethali'nin buluşu olan yeni yazı düzeninin benimsenmesine karar verilememiştir. Bu yazı düzeninin uygulanmasının güç olacağı, ayrıca uygulanınca eski yapıtların unutulmasına neden olacağı ileri sürülmüştür. Sadarete sunulan 6 Ağustos 1863 tarihli yazıda, Fethali'nin yeni yazı düzeninin "fevait ve muhassehatı tasdik ve teslim olunmuş ise de, mücerret icrasında derkâr olan müşkilât-ı azîme" ile birlikte "...eski âsar-ı İslâmiyenin nisyanını da müeddi olacağından" tasarının benimsenmesinin olanaksız olduğu ileri sürülmüş ve tasarının uygulanmasından vazgeçilmiştir⁶⁴. Fethali'ye, çalışmalarından ötürü bir takdimname ile bir de Mecidiye nişanı verilmiş, ayrıca piyesleriyle öykülerinin Türkiye Türkçesiyle *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*ce basılması kararlaştırılmıştır⁶⁵.

Böylece gönlü alınmış, ama eli boş olarak Tiflis'e dönen Ahundzade Fethali, bundan sonra Arap harflerinin büsbütün bırakılıp Lâtin harflerinin alınması konusu üzerinde durmağa başlamıştır. Lâtin harflerini temel alarak yeni bir Türk alfabesi hazırlamıştır. Bu projesini de Sadrazam Âli Paşa'ya yollamıştır. Ama bundan da olumlu bir sonuç alamamıştır⁶⁶. Arap alfabesini köklüce değiştirmeye bile yanaşamayan Tanzimat aydınları ve yöneticileri, bu alfabenin büsbütün bırakılması düşüncesinden uzak bulunuyorlardı. Ahundzade Fethali'nin, Tanzimat dönemi Osmanlı aydınlarından daha ilerde, daha yürekli olduğu görülür. Lâtin harflerinin alınmasını açıkça savunmaktan çekinmemiştir. Belki onun bu yürekli tutumundan da esinlenerek, 1868 yılında iki Osmanlı askeri, Binbaşı Ömer Bey ile Menemenlizade Tahir Bey, Lâtin alfabesinin alınmasını savunmuşlardır⁶⁷. Türkiye dışında Fethali'nin ardından yürüyenler arasında Azerbaycanlı yazar ve gazeteci Mehmet Ağa Şahtatinski'nin, Kafkasyalı yazar Feridun Bek Kaçarlı'nın, İranlı yazar Mirza Rıza Han'ın adlarını anmak gerekir⁶⁸.

⁶⁴ Mirza Fethali Ahundzade, Türkçe için Lâtin alfabesinin alınması düşüncesinin gerçek öncüsüdür. Bu nedenle onun girişimi üzerinde, hem Türk yazarlarınca, hem de yabancı yazarlarca çok durulmuştur. Bu konuda bkz. :N. Turiakulov, "K voprosu o latinizatsii turskih alfabitov" (Türk alfabesinin lâtinleştirilmesi sorunu üzerine), *Naviy Vostok* (Yeni Doğu), X-XI (1925), Moskva: 1925, p. 218-222; Ettore Rossi, "La questione dell'alfabeto per la lingue Turche" (Türk dili için alfabe sorunu), *Oriente Moderno*, Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, Roma: 1927, p. 295-296; Castagné, *op.cit.*, p. 322; Tansel, *op.cit.*, s. 225-226; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 18-20; *Mecmua-i fûnun*, yıl 2, No. 14, Sefer 1280, s. 70 vd.

⁶⁵ Tansel, *op.cit.*, s. 226.

⁶⁶ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 19-20.

⁶⁷ İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: 1973, s. 113

⁶⁸ Castagné, *op.cit.*, s. 322

**Şinasi, Namık
Kemal, Suavi**

Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi Tanzimat döneminin tanınmış aydınları da alfabe sorunu üzerinde uzun uzun durmuşlardır. Hemen anımsamak gerekir ki, bu aydınların üçü de aynı zamanda gazeteciydiler. Bunlar, her şeyden önce, Arap alfabesiyle gazete çıkarırken pratik güçlüklerle yüzyüze gelmiş kişilerdi. Lâtin alfabesiyle 30, 40 kadar harf ve noktalama işareti kullanılarak, istenilen yapıt, istenilen gazete basılabiliyordu. Arap alfabesiyle bir gazete dizerken ise yüzlerce harf ve işaret kullanmak gerekiyordu. Mısırlı Mehmet Hasan Efendi, Arap harfleriyle basım işinde 900 harf ve işaret kullanılmak gerektiğini saptamıştı⁶⁹. Bir dizgi işçisi için bu düpedüz işkence demekti. Yüzlerce harfin kasalardan alınıp dizilmesi, sonra yine kasalara yerleştirilmesi ve bu işin her Allahın günü yinelenmesi bıkırtıcı bir işti. Bir dizgi ustası kolay yetişmiyordu. İşler çok ağır yürüyordu. Oysa gazete hızlı işi gerektiriyordu. Çünkü günü gününe dizilecek, günü gününe basılıp dağıtılacaktı gazete. Arapça harflerin ve işaretlerin aşırı ölçüde çokluğu, döküm işinde olduğu gibi başka güçlüklerle ve gereksiz masraflara da neden oluyordu.

Gazeteci Şinasi, bu sakıncaları ilk görenlerdendir. Arap harflerinin basım bakımından ortaya çıkardığı güçlükler üzerinde durmuştur. 1869 yılında Avrupa'dan döndükten sonra bu sorunu ele almış, harflerin gerek dizilişinde, gerek kasalara dağılışında, gerekse dökümünde karşılaştığı güçlükleri azaltmak için, bunların sayılarını azaltma yoluna gitmiştir. O yıllarda Türkiye'de kullanılan Arap harflerinin sayısı, basım alanında, dört yüz kadardı. Şinasi bu sayıyı 112'ye indirmiştir. Yeni biçimde Arap harfleri ve noktalama işaretleri hazırlamıştır. Bunları bir hattata yazdırıp kazıtmıştır. Dökümünü de kendisi yaptırdığı bu harflerle *Divan*, *Tercüme-i Manzume* ve *Durub-ı emsal-i Osmaniye* adlı yapıtlarının ikinci baskılarını yaptırmıştır⁷⁰. Şinasi, böylece Arap harflerinin düzeltilmesi (ıslahı) yolunda ileri bir adım atmış, bunun uygulamasını da yapmıştır; ama Arap harflerinin Lâtin harfleriyle değiştirilmesini aklından geçirmemiştir.

Ali Suavi (1838-1878) de 1869'da Paris'te çıkarmakta olduğu *Ulûm* gazetesinde alfabe konusuna değinmiştir. Gazetenin 214. sayısında "Lisan ve Hatt-ı Türkî" başlıklı bir yazı yayınlamış, bunda, Arap harflerinin kusurları bulunduğunu, düzeltilmeleri gerektiğini açıklamış, ama Arap alfabesinin değiştirilmesinden yana olmadığını da belirtmiştir⁷¹. Şinasi gibi Suavi de Lâtin harflerinin alınmasını hiç düşünmemiştir.

Namık Kemal de Lâtin harflerinin alınmasından yana değildi. Yalnız o alfabe sorunu üzerinde daha çok durmuş, bu konuda uzun tartışmalara, polemiklere girişmiştir. İleri gelen Tanzimat aydınlarının alfabe konusunda ne

⁶⁹ Tansel, *op.cit.*, s. 246.

⁷⁰ Tansel, *Ibid.*, s. 238.

⁷¹ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 21

düşündüklerini anlamak bakımından Namık Kemal'in düşünceleri üzerinde biraz durmak yerinde olur.

5 Temmuz 1869 günlü *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal eğitim konusunda bir yazı yayınladı. Ermeni, Rum, Yahudi çocuklarının altı ayda okuma yazma öğrendiklerini, Türk çocuklarının ise yıllar yılı okula gittikten sonra bile bir gazeteyi okuyabilecek durumda olmadıklarını söyler ve eğitim yöntemini eleştirir. Şöyle der:

“Bizim çocuklar beş-altı yaşında mahalle mektebine verilip, iki-üç sene de bir *Hatm* indirdikleri ve birkaç sene dahi *Tecvid* ile bu *Hatm*’ler tekrar olunduğu ve beş-altı yıllar Sülüs ve Nesh karaladıkları halde, ellerine bir gazete verilse okuyamazlar. Çocuklar da bir tarafa... Anları okutan hoca efendilerin içinde gazete ve tezkire okur ve birkaç satır mektup ve tezkire yazabilir yüzde beş nefer çıkmaz; halbuki Ermeni ve Rum ve Yahudi etfali, mahalle mektebine girdikten altı ay sonra kendi lisanınca gazete ve mektup okumağa ve bir sene sonra kendi mektup yazmağa başlarlar. İkinci sene mukaddimat-ı hisabiyeden ve üçüncüde coğrafyadan elzem olan ufak-tefek şeyleri öğrenirler. İmdi bizim çocukların fitrat ve fetanetçe bir eksiklikleri mi vardır ki, anlar gibi tashil-i fevaid edemiyorlar? Hayır, çocuklarda hiçbir kabahat yoktur; yolsuzluk bilcümle usûl-i tahsilindir”⁷².

Namık Kemal—Melkum Han Tartışması Bu yazı bir tartışma konusu açar. İstanbul’daki İran Elçisi Melkum Han, *Hürriyet* gazetesine bir mektup gönderir. Bunda, İslâmların geri kalışlarının asıl nedeninin

Arap harfleri olduğunu söyler. Bu alfabe düzeltilmedikçe İslâmların eğitim ve öğretimde ilerleyemeyeceklerini, Avrupa uygarlığı düzeyine çıkamayacaklarını savunur. İslâm ülkelerindeki bütün kötülüklerin Arap alfabesinden ileri geldiğini öne sürer. Mal, can, namus güvenliğinin bulunmayışı, yetişkin insan azlığı, uyuşukluk, tembellik, miskinlik... gibi bütün kötülüklerin ana kaynağının hep Arap alfabesi olduğunu savunur. Azerbaycanlı Ahundzade Fethali’nin buluşu olan yeni alfabenin benimsenmeyişinden, bilginlerin bağınazlığından yakınır. Melkum Han, Arap harflerinin düzeltilmesi ya da değiştirilmesi için yapılan öneriler konusunda *Hürriyet* gazetesinin ne düşündüğünü sorar. Yanıt bekler⁷³. İran Elçisi Melkum Han’ın, Ahundzade Fethali’nin düşüncelerinden etkilendiği, Arap alfabesinin düzeltilmesi ya da değiştirilmesi konusunda Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında gelişmeğe başlayan düşünceleri oldukça yakından izlediği anlaşılmaktadır. İran’lı aydınlar da alfabe sorununu düşünmeğe başlamışlardı. Melkum Han’ın mektubu, Namık Kemal’i alfabe konusundaki düşüncelerini açıklamağa iter.

⁷² Aktaran: Tansel, *op. cit.*, s. 227.

⁷³ Melkum Han’ın bu mektubunun Farsça tam metni Fevziye Abdullah Tansel’in anılan incelemede verilmiştir. *Ibid.*, s. 227-230.

9 Ağustos 1869 günlü *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal, adını açıklamadığı Melkum Han'ın mektubunu yanıtlar. Dile uymayınca harflerin düzeltilmesi ya da değiştirilmesi gerektiğini, yazım ve basım bakımından yarattığı güçlükler nedeniyle Arap harflerinin düzeltilmesini de herkesin benimsediğini söyler. Ama Arap harflerinin bütün bütün değiştirilmesi düşüncesine karşı çıkar. Namık Kemal'e göre, eski yazının bırakılıp yeni bir yazı alınması sakıncalıdır. Çünkü, eski yazıyla yazılmış yapıtları yüzyılda yeni yazıya aktarmak gerekecektir. Yoksa eski yapıtlarımızdan yararlanılamayacaktır. Sonra, yeni yazıyı alınca herkes yenibaştan okuma yazma öğrenmek zorunda kalacaktır. Okuma yazma bilenler yeniden heceden, karalamadan işe başlayacaklardır. Bu çok zaman ister, böyle bir yeniliğin herkesce benimsenmesini güçleştirir. Herkesin özveriyle yeniliğe katlanacağı düşünülse bile, Arap alfabesinin atılıp yerine başka bir alfabe almağa gerçekten gerek olup olmadığı da düşünülmelidir. Namık Kemal, yazının değiştirilmesine gerek olmadığı kanısındadır⁷⁴.

Namık Kemal, gerek Melkum Han'a verdiği yanıtta, gerek özel mektuplarında Lâtin harflerinin alınmasına karşı olduğunu uzun uzun açıklamıştır. Arap harflerinin değiştirilip Lâtin harflerinin alınmasından yana görünen Menemenli Rifat Bey ile Binbaşı Ömer Bey'le tartışmaya girişmiştir. Sürgünde bulunduğu Midilli adasından onlara mektuplar yollar, neden Lâtin harflerinin alınmasına karşı olduğunu, neden Arap harflerini savunduğunu anlatır. Namık Kemal'in bu konudaki düşünceleri şöylece özetlenebilir:

Kur'anı okuyabilmek için Arap harfleri gereklidir. Doğru yazabilmek için Arapça'nın sarfını olsun öğrenmek, bunun için de Arap harflerini bilmek gerekir. Arap harfleri okumayı, yazmayı güçleştirmez. Okumayı kolaylaştıran harfler değildir, sözcüklerin yazılış biçimi, sözcüklere göz alışkanlığıdır. Yalnız öz adların doğru okunabilmesi için Arap alfabesine birer harf ya da işaret eklenirse, amaca ulaşılmış olur. Türkçe için Lâtin alfabesi alınamaz. "Lâtin hurufunu bizim lisana almak, Firenk elbisesi giymeği mülkün ıslahına medâr olur zannetmek kabilindendir". Lâtin harfleri Türkçe yazmağa elverişli değildir. Lâtin alfabesinde *sad, dad, tı, zı, zel, cim, çim, je* harfleri yoktur. "Lâtince'de hecelerden başka yalnızca ondokuz harf vardır; bizim lisanımız ise, harekeden ma'da otuziki harfe muhtaç...". Bu birinci kusurdur. İkincisi, Lâtin harfleri soldan sağa yazılır. "Soldan sağa yazmak, bizim için diz bükülemeyecek pantolon giymeğe benzer... Bizde her mektup yazacak adamın, omuzunda bir masa taşıması mümkün müdür? El üzerinde soldan sağa nasıl yazı yazılır?" Lâtin harfleri okumayı, yazmayı da kolaylaştıramaz. İngilizcenin, Fransızcanın okunması, yazılması kolay mıdır? İngilizcede bir sesli harf birkaç çeşit okunmaz mı? Arap harflerinin okunması güç bile olsa, bu ilerlemeye engel değildir. Yazının zorluğu ilerlemeye engel olsaydı, İngilizler, Amerikalılar böyle ilerleyebilirler miydi? N. Ke-

⁷⁴ *Ibid.*, s. 232.

mal... “ben islâh-ı hattın aleyhinde değilim; yalnız Lâtin harufunun kabulüne ne lüzum ne de imkân görürüm” der⁷⁵.

Namık Kemal’in sözleriyle düşünceleri kısaca bunlardı. Genellikle Tanzimat aydınları onun gibi düşünüyorlardı. Arap alfabesinin biraz düzeltilerek kullanılması savunuyorlar ve Lâtin alfabesinin alınmasına karşı çıkıyorlardı. Bir ölçüde reformcuydular, ama devrimci değillerdi. Önce, alfabe sorunu din işiyle karıştırılıyordu. Kur’an yazısı olduğu için Arap yazısı sanki kutsalmış gibi görülüyor, bunun değiştirilmesi akıllara sığdıramıyordu. Arap yazısı bırakılırsa sanki dinden uzaklaşılacaktı. Sonra, Arap yazısını bırakmakla tarihten, kültür tarihinden kopulacaktı sanılıyordu. Eski kültür değerleri yeni yazıya aktarılmayacak, gelecek kuşaklar bunlardan yararlanamayacaktı. Osmanlı aydını, yazı değişikliğini, kültürel bakımdan kendi canına kıyma (kültürel intihar) olarak görüyor gibiydi. Çünkü Osmanlı Türkünün oldukça zengin bir kültür birikimi vardı. Bu alanda öteki Türk toplumlarından, örneğin Azerbeycan Türklerinden, daha zengindi. Azerbeycanlı Ahundzade Mirza Fethali, Arap yazısını atıp yerine Lâtin yazısının alınmasını kolayca savunabiliyordu. Onun yitireceği çok şeyi yoktu. Ama Osmanlının yitireceği çok şey vardı, eğer buna “yitirmek” denebilir idiyse. Alfabe konusunda Tanzimat dönemi Osmanlı aydınını tutuculuğa iten nedenlerden biri belki buydu.

Bundan başka Osmanlı aydını İmparatorluğu yitirme kaygusu içindeydi. Bu kaygu Namık Kemal’de açıkça görülür. Türk dili için Lâtin alfabesi benimsenirse, İmparatorluktaki öteki toplumlar da kendilerine birer alfabe yapabilirler, dillerini geliştirebilirlerdi. Bu, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması demek olurdu. Namık Kemal, alışılmış Arap yazısıyla Osmanlıca yazılırsa bunun birleştirici rol oynayacağını düşünür. “Vakıa Rumlar’a, Bulgarlara bizim lisanı ta’min etmek kaabil değildir; fakat Arnavutlara, Lâzlara, yâni Müslimlere ta’min etmek pek kabildir... Bizim için maksat, harfimizi kendi lisanımızı doğru yazacak bir hale getirmektir; Arnavutça’yı, Lâzca’yı, Çingenece’yi filân değil” der⁷⁶. Lâtin harflerinin alınmasını savunan Binbaşı Ömer Beye çıkışır ve hele Arnavutların Lâtin alfabesini almakta olduklarını görünce çileden çıkar ve şunları yazar: “Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçeden ma’dâ kâffesini mahvetmek iktiza ederken, Arnavutlara, Kürtlere, Lâzlara birer alfabe ta’yini ile, ellerine şakak için bir silâh-ı mânevi mi teslim edelim? Almanya hükemâsından meşhur Leibniz, *bana bir güzel elîfbâ, sana bir güzel lisan ve o kuvvet ile bir güzel millet yapayım* demiş...”⁷⁷ Namık Kemal, Arap alfabesi ve Osmanlıcanın, İmparatorluktaki Müslümanları birbirine kaynaştıracağını, Lâtin alfabesinin ise bu kaynaşmayı engelleyeceğini düşünür ve yazı değiştirme düşüncesine tepki gösterir.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 238-243.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 246.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 244-245.

Arap yazısının ve Osmanlıcanın birleştirici bir rolü olmadığını, Osmanlı İmparatorluğunu dağılmaktan kurtaramayacağını zaman gösterecekti. Osmanlı Türkleri, Kur'an yazısına sımsıkı sarılsalar da Araplar, Arnavutlar yine İmparatorluktan ayrılacaklardı. Her toplum kendi yolunda yürüyecekti sonunda. Namık Kemal gibi Osmanlı aydınları Arap yazısını savunurlarken Arnavutlar daha 1869'da Lâtin yazısına geçmek için hazırlıklara başlamışlardı bile.

Bir başka tartışma

Tanzimat döneminde yazı tartışmalarının başka gazetele-re de sığırdığı görülür. İstanbul'da yayınlanan *Terakki* gazetesinin 31 Temmuz 1969 (21 rebiülâhır 1286) günlü sayısında Hayrettin imzasıyla "Maarif-i Umumiye" başlıklı bir yazı çıkar. Yazar, genel eğitimden söz ederken yazı sorununa da değinmeden edemez. Yazı konusunun nâzik bir sorun olduğunu, Kur'an Arap harfleriyle yazılmış olduğu için, Türklerin ata yâdigân olan bu yazıyı bırakmak istemeyeceklerini söyler. Ama bu harfler değiştiril-medikçe ilerleme olanağı bulunmadığını da ekler. Kur'an harfleri değiştirilmese bile öteki bilimler için daha kolay, daha yalın bir yazının bulunabileceğini ileri sürer. "Harfler değiştirilmese bile daha yalın biçime sokulabilir" der.

İlerde gazetecilikte ün yapacak olan Ebüzziya Tevfik, *Terakki* gazetesine hemen bir yanıt yollar. Üç gün üstüste yayınlanan bu yazıda özetle şunları ileri sürer:

"1 — Eğitimin geliştirilmesi, harflerin değiştirilmesiyle gerçekleşmez. Eğitim yöntemlerini düzeltmekle olur. Keramet Frenklerin harflerinde değil, yöntemin iyi olmasındadır.

2 — Bütün dünyayı aydınlatan bilgi ışığı bizim kullandığımız harflerden (Arap harflerinden) doğmuştur. Ne vakit bu yadsınırsa o vakit harflerin değiştirilmesi savı benimsenebilir.

3 — Harfler değişirse, şimdiye kadar yazılan kitapları anlayan kalmaz. Bin yıllık yapıtları yeni yazıya çevirmek gerekir, bu da olanaksızdır. Kur'an için başka, öteki bilimler için başka harf kullanılır mı? Bu, bir dili beceremeyen adama iki dil öğretmeğe benzer"⁷⁸.

Bu tartışmaya başkaları da karışır. Ebüzziya yine karşılık verir. Sonunda gönderdiği yazılardan biri *Terakki* gazetesinde çıkmayınca bunu *Ruznamei Ceride-i Havadis* gazetesinde yayımlatır. Tartışma bu iki gazete arasında polemiğe dönüşür. *Terakki*, Arap yazısının değiştirilmesini savunur. Öteki gazete, Arap harflerine dokunulmasının karşısındadır. İlk yazılardaki savlar yinelenir. Bu arada Arap yazısının basım işlerinde ve telgraf yazışmalarındaki güçlüğüne de değinilir. *Terakki* gazetesi sonunda tartışmayı keser. Ama inatla gazeteye yazı göndermeyi sürdürenler olur. Gazete bundan yakınır"⁷⁹.

⁷⁸ Levend., *op.cit.*, s. 158-159

⁷⁹ *Ibid.*, s. 159

Yenişehirli Avni

Yine bu yıllarda ozan Yenişehirli Avni'nin de "harflerin ıslahı" üzerinde kafa yordığı anlaşılmaktadır. Ozan, basılmamış elyazmalarında, Müslümanların, özellikle Osmanlıların geri kalmalarının en güçlü nedenlerinden birinin Arap yazısının yetersizliği olduğunu söyler. "Bizim ehl-i İslâmın, hususiyle Osmanlı akvamının ilm ü ma'rifette geri kalmasının sebeb-i kavisi resm-i hat' tın adem-i kifayeti ve usûl-i tedrisin adem-i intizamıdır... Arabînin resm-i hattı lisan-ı Türkî için kâfi değildir" diye yazar⁸⁰.

Ozan, Arap yazısının düzeltilmesini savunur. Düşündüğü özetle şudur: Yeni yazı biçimi eski harflerin ayrı yazılmasından oluşacaktır. Yazımı kolaylaştırmak üzere kimi harflere hareketler eklenecektir. Böylece okuma yazma kolaylaşacaktır. Bu düzeltilmiş yazı önce yirmi beş kadar rüştiye öğretmenine öğretilecektir. Onlar da bunu öteki arkadaşlarına öğreteceklerdir⁸¹. Yavaş yavaş düzeltilmiş yazı yaygınlaşacaktır.

Tanzimat'tan kalan

Tanzimatçılar devrimci değil, evrimciydiler. Arap yazısını hepten atıp yerine Lâtin yazısını almayı savunamıyorlardı. Arap yazısını biraz düzeltmeyi istiyorlar, bununla yetiniyorlardı. 1863-64 ders yılında hareketli ders kitapları basılmış, bunlar birkaç okulda denenmişti. Daha sonraları, doğru okumayı kolaylaştırmak için, kimi Arap harflerinin üzerlerine noktalar konması yoluna da gidildi. Basım alanında Arap harfleriyle işaretlerin sayıları biraz azaltıldı... Tanzimat döneminde yazı konusundaki yenilikler, ya da "ıslahat" bu kadarla kaldı. Bu çekingen adımların alfabe sorununu çözümlmekten pek uzak kaldığı apaçıktı.

Ama bir uyanış olmuştu. İlk kez alfabe sorunu tartışılmağa başlanmıştı. Basında epeyce yazılar çıkmış, tartışmalar görülmüştü. Küçümsenmeyecek bir düşünce birikimi olmuştu. Önemli olan buydu. O yıllarda toprağa atılan tohumlar ilerde yeşerecekti.

Abdülhamit II dönemi

İkinci Abdülhamit döneminde yazı tartışmaları azalmıştır, ama büsbütün kesilmemiştir. Zaman zaman yine bu soruna değinenler görülür. 1884'te Mısır'da Mehmet Hasan Efendi adında birinin Arap harflerini sadeleştirme yolunda bir girişimi olur. Daha önce de yazı tartışmalarına katılmış olan Ebüzziya Tevfik bunun üzerine "Yine Islah-ı Huruf Davası" başlıklı bir yazı yayınlır⁸². Eski düşüncelerini yine-ler.

1895 yılında *İkdam* gazetesinde imzasız bir yazı yayımlanır. Yazıda alfabe-nin değiştirilmesi savunulur ve şöyle denir:

"Bizce huruf-u mevcudeyi ne kadar ıslâha çalışsak tezyid-i suubattan başka bir şeye muvaffak olamayız.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 155

⁸¹ *Ibid.*, s. 161, (*Mecmua-i Ebüzziya*, 15 rebiü'lvel 1302, sayı 42)

⁸² *Ibid.*, s. 161, (*İkdam*, 15 kânunısani 1311)

“Elifbamızın külliye tebdili ile hakikaten ihtiyacımızı dâfi’ bir surette ifrağı yukarıda beyan ettiğimiz esbabdan dolayı daha müfid ve kabil-i icra görünüyor.”

Necip Âsım da *Malûmat* dergisinde şunları yazar:

“Doğru amma her türlü kolaylığı veren elifba nerede var ki, bizde olsun. Dünyada kimse alıştığı şeyi velev fena olsun, bırakamaz. Biz de ondan dolayı elifbamızdan vazgeçemeyiz. Bir de bu elifba dilleri ayrı bütün Müslümanların kullandığı bir şeydir. İslâmlar arasında birleşme nişanesi olmak gibi pek büyük bir faydası olan şu harfleri değiştirmeye kalkışmak hiçbir zaman işimize gelmez”⁸³.

Necip Âsım gibi bir yazar yazı değiştirmeye kalkışmak “hiçbir zaman işimize gelmez” derken, Namık Kemal ve arkadaşları Genç Osmanlılar Arap yazısına tutuculukla sarılırken, İkinci Abdülhamid’in kendisi bir aralık Lâtin yazısının alınmasına eğilim göstermiş bir Padişah olarak anılır. Ali Vehbi’nin Fransızca anılarına göre, Abdülhamid şunları söylemiş:

“Halkımızın büyük bir kısmının okuma yazma bilmemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü bizim yazımızın sırlarına alışmak kolay değildir. Lâtin alfabesini almakla belki halkımızın işini kolaylaştırabiliriz”⁸⁴.

Abdülhamid’in bu eğilimini “garip”⁸⁵ ve “ilginç”⁸⁶ bulanlar vardır. Bu sözler gerçekten onun ağzından çıkmış mıdır? İlk bakışta olanaksız gibi görünüyor. Çünkü, Lâtin yazısını almayı düşünmek Abdülhamid’in düşünce yapısına ters düşerdi. Kendi kendisini inkâr etmesi demek olurdu. Yalnız Abdülhamid’in Arnavut hafiyesi 1880’lerde kendi aralarında Lâtin harfleriyle Arnavutça olarak yazışmağa başlamışlardı. Padişah belki onlardan esinlenerek bir aralık yukardaki sözleri söylemiş olabilir. “Ne var ki, Halife-i ruy-i zemin olmasına ve halkın kendisinde yedi evliya gücü bulunduğuna inanmasına rağmen Abdülhamit II., bu konuda bir evliya kuvveti bile harcamaya yanaşmamıştır”⁸⁷. Yazı değiştirme konusunda hiçbir girişimde bulunmamış, bu sorunun incelenmesini bile yaptırmamıştır. Abdülhamid’in Lâtin yazının alınmasına inanarak eğilim gösterdiği çok kuşkuludur.

⁸³ *Ibid.*, s. 161-162, (*Musavver Malûmat*, 19 Ağustos 1312)

⁸⁴ Ali Vehbi, *Pensées et Souvenir de l'ex-Sultan Abdulhamit 190'dan aktaran*: Karal, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, *op.cit.*, s. 65. Kitabın çevirisinde Abdülhamit II.’nin bu sözleri şöyledir: “Halkımızın büyük cehaletine sebep, okuma yazma öğrenimindeki güçlülüdür... Belki bu işi kolaylaştırmak için Latin alfabesini kabul etmek yerinde olur”. (Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, (çev) Salih Can, Hareket Yayınları, İstanbul: 1974, s. 177-178).

⁸⁵ Karal, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, *op.cit.*, s. 65.

⁸⁶ Emre Kongar, “Toplunun her kesimine etkisi nedeniyle büyük önem taşıyan Yazı Devrimi 50 yılda amaca ulaştı”, *Milliyet Sanat Dergisi*, (İstanbul), 6 Kasım 1978, Sayı: 296, s. 4.

⁸⁷ Karal, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, *op.cit.*, s. 65.

III. LÂTİN HARFLERİNİN EVRENSELLİĞİ.

Tanzimat döneminde alfabe sorunu, genel eğitim sorununun bir parçası olarak ortaya çıkmıştı. Eğitim-öğretimi kolaylaştırmak için yazının düzeltilmesi ya da değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Tartışmalar genellikle bu çerçevede sürdürülmüştü. Arap yazısının basım işinde de güçlük yarattığı, kimi aydınların, özellikle gazetecilerin dikkatini çekmişti. Böylece, tartışmaların boyutu biraz genişletilmişti. Oysa sorunun boyutları daha genişti. Lâtin yazısı, daha geniş boyutlu, daha derin anlamlı bir konuydu. Evrensel nitelikte bir yazıydı Lâtin yazısı. Bir evrensel uygarlık aracıydı. Yeri gelmişken konuyu biraz deşelim.

Lâtin yazısının dünyaya yayılması İki bin beş yüz yıllık bir geçmişi olan Lâtin yazısı, öteki alfabelerin hiçbirinin erişemediği bir üstünlüğe erişmişti. Eski Yunan alfabesinin kollarından biri olarak ortaya çıkar. Önce eski İtalya'da tutunur. Ardından Roma İmparatorluğunun resmi yazısı olur. Lâtin dilinin yayılmasıyla birlikte ilk yayılmasını başaran. Romalılardan başka Fransız, İspanyol, Portekiz gibi öteki Lâtin toplumlarınca da benimsenir.

Yayılma burada durmaz. Lâtin olmayan Sakson, Töton, Leton, Litvan, Fin, Macar gibi öteki Avrupa toplumları da birer birer Lâtin harflerini benimserler. Batı Avrupa'dan sonra Orta ve hatta Doğu Avrupa da bu yazıyı kullanmağa başlar. Lâtin yazısı, Avrupa yazısı olur.

Coğrafi keşifler, istilâlar, sömürgecilik ile birlikte Lâtin yazısı Avrupa sınırlarının ötesine taşar. İspanyol, Portekiz, Hollandalı, İngiliz, Fransız gibi denizci ve sömürgeci uluslar bu yazıyı deniz aşırı topraklara götürmek için birbirleriyle yarış ederler. Böylece Lâtin yazısı, baştan başa bütün Amerika anakarasının, Avustralya'nın, Okyanusya'nın da ortak yazısı olur. Yeni Dünyadan başka Eski Dünya'nın, Afrika ve Asya'nın Avrupalılarca kolonileştirilen belli bölgelerine yayılır.

Bu olağanüstü yayılma, Lâtin yazısının kendi üstünlüğünün yanı sıra Avrupa dinamizminin de bir sonucuydu. Gerçekten, Lâtin harflerini kullanan Avrupalılar, o zamana kadar hiç alışılmamış, tarihte eşi görülmemiş ölçüde siyasal ve ekonomik üstünlük kazanmışlar, büyük bir dinamizmle dünyanın dört bucağına yayılmışlardı. Gittikleri her yere yazılarını da götürmüşlerdi. Yeni buldukları, ya da yeni sömürgeleştirdikleri, kolonize ettikleri hemen her yere, dinleri, dilleri ile birlikte yazılarını da yaymışlardı. Sömürgeci olarak, tüccar olarak, misyoner olarak, araştırmacı olarak, bilimci olarak her gittikleri yere kendi yazılarıyla birlikte gitmişlerdi. Yayılma nedenleri ne olursa olsun, sonuç şuydu ki, Lâtin yazısı gerçekten evrensel bir nitelik kazanmıştı⁸⁸.

⁸⁸Toynbee, *op. cit.*, p. 217-218.

Gerçi Lâtin yazısının yayılması giderek yavaşlamıştı. Avrupa'nın uç bölgelerinde, Yunan ve Kiril (Slav) yazılarının sınırlarına dayanınca yayılma duraklamıştı. Çin yazısı, Arap yazısı gibi eski yazıların egemen olduğu Asya ve Afrika topraklarında da Lâtin yazısı pek yayılma gösterememişti. Ama yine de XIX. yüzyıla gelindiği zaman, bu yazı artık Avrupa, Amerika, Avustralya'yı sarmış; Asya ve Afrika'ya da epeyce sızmış ve Batı uygarlığının ortak yazısı durumuna gelmiş bulunuyordu. O dönemde Batı uygarlığı ise evrensel bir uygarlık olma aşamasındaydı. Bu açıdan bakınca, Türkiye'de Lâtin yazısını alıp almama sorunu, bir eğitim sorunu olmaktan öteye, bir uygarlık sorunu oluyordu. Batı uygarlığına katılıp katılmama sorunu anlamına geliyordu aynı zamanda.

Osmanlı topraklarına Lâtin yazısının sızması Topraklarının yarısı Avrupa'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Batı uygarlığından ve bu uygarlığın aracı durumundaki Lâtin yazısının etkisinden uzak kalamazdı. İstense de istenmese de bu yazı Osmanlı topraklarına da sızacaktı. Osmanlı Devleti Batıya açıldıkça, Lâtin yazısı da şu ya da bu yolla Osmanlı ülkesine girecekti. Ve Osmanlı Devleti adım adım Avrupa'ya açılıyordu. Selim III. dönemine kadar tek yönlü kalan ilişkiler, ondan sonra karşılıklı olmağa başlamıştı. İlk kez o zaman Paris, Londra gibi Avrupa başkentlerine sürekli görevle Osmanlı Elçileri atanır. Giden Elçilik görevlilerine yabancı dil öğrenmeleri buyruğu da verilir⁸⁹. Onlar, elbet Lâtin yazısını da öğrenirler. İngiltere'ye ilk Osmanlı Büyükelçisi olarak gönderilen Yusuf Ağâh Efendi, yanında İngilizce öğrenmek üzere öğrenciler de götürür⁹⁰. Ondan sonraki dönemlerde Avrupa'ya gönderilen Osmanlı öğrencilerinin sayıları artacaktı. Batıya gönderilen Türk öğrenci Batının yazısını da öğrenecekti. Batıdan çağırılacak uzman, kendi yazısıyla birlikte gelecekti. Bunların da sayısı giderek artacaktı. Batıdan alınacak teknik, yazıyı da yanında getirecekti. Batı tekniği de giderek artan bir oranda Osmanlı topraklarına girecekti. Nereden bakılırsa bakılsın, Lâtin yazısı Osmanlı kapılarını zorlayacak, Osmanlı topraklarına sızacaktı. Sızıyordu.

Lâtin yazısının Osmanlı topraklarına sızması, Tanzimat döneminde daha geniş boyutlara ulaşır. Tanzimat, Fuat Köprülü'nün deyişiyle, "Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa uygarlığı çevresine girmesi" ya da, daha doğru bir deyimle, "Avrupa uygarlığının Osmanlı İmparatorluğuna zorla sızması ve girmesidir"⁹¹. Avrupa uygarlığının bir aracı olan Lâtin yazısı da, Tanzimat döneminde Osmanlı topraklarına "zorla sızar ve girer". Osmanlı Devleti, Avrupa'nın dışında kalamayacağını, Batıya sırt çeviremeyeceğini, Batı uygarlığının önüne duvar öremeyeceğini iyiden iyiye kavramağa başlar artık. Avrupa'nın içine girmeğe çalışır. Ya da Avrupa Türkiye'nin içine girer. Karşılıklı ilişkiler her alanda sıklaşır, yo-

⁸⁹ Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *op. cit.*, s. 50

⁹⁰ *Ibid.*, s. 51

⁹¹ *Ibid.*, s. 53

ğunlaşır. Tanzimat'a kadar Osmanlı Devletinin dış ülkelerde beş elçiliği vardır. Tanzimat döneminde dokuz elçilik daha açılır. Hemen hemen bütün Avrupa başkentleriyle Amerika Birleşik Devletlerine Türk elçileri gönderilir. Osmanlı konsolosluklarının sayısı ise mantar gibi çoğalır⁹². Osmanlı Hariciye Nezaretinde ve Osmanlı dış temsilciliklerinde Arap yazısı değil, Lâtin yazısı kullanılır. Osmanlı diplomatları yalnız yabancılarla yazışmalarında değil, kendi aralarındaki yazışmalarda da Fransızca kullanırlar. Tüm Osmanlı Hariciye örgütünün resmi yazısı Lâtin yazısıdır, resmi dili Fransızcadır.

1856 Paris andlaşmasıyla Osmanlı Devletinin bundan böyle Avrupa hukundan yararlanacağına karar verilir. Osmanlı Devleti resmen ve hukuken Avrupa Devletleri arasına alınır. Gerçi bu katılmanın pek içeriği yoktur. Ama o tarihten sonra Avrupa'da yapılan irili ufaklı, önemli önemsiz, hemen her uluslararası toplantıya Osmanlı temsilcilerinin de katıldıkları görülür. Toplantılar, yalnız diplomatik toplantılar değildir; bunlara yalnız Osmanlı Hariciye örgütü üyeleri katılmaz. Her alanda toplantılar yapılır, hemen her Nezaretten görevliler katılır. Osmanlı, Avrupa'nın her kentinde boy göstermeğe başlar. Dilini de, yazısını da öğrenir Avrupa'nın. Avrupa'ya sürekli öğrenci gönderilir. Avrupa'dan sürekli uzman, teknisyen vb gelir. Avrupalı, Osmanlı ülkesinde mekik dokur. Avrupalıların görüldüğü her yerde Lâtin harfleri de görülür. Bu sıklaşan ilişkilerin gereği olarak Fransızca, Osmanlı İmparatorluğunda ikinci bir dil gibi yayılır. Lâtin yazısının kullanma alanları biraz daha genişler.

Dünya ticaret yazısı Lâtin yazısı, dünya ticaret yazısıdır. Avrupalı merkantilisttir. Tüccardır. Önce tüccar olarak gelir Doğu'ya. Yazısını da getirir. Uluslararası ticaret Avrupa'nın istediği biçimde kurulup örgütlenmiştir. Onun koyduğu kurallara göre yürür. Dış ticaret Lâtin yazısıyla yapılır. Osmanlı İmparatorluğunun hemen hemen bütün ticaret merkezlerinde, belli başlı limanlarında bu yazıyla iş görülür. Hele İstanbul, İzmir, Selânik gibi azınlıkların ve yabancı kolonilerin yoğunca bulundukları ticaret merkezlerinde Lâtin yazısı oldukça yaygındır. Dış ticaret yazışmaları Lâtin yazısıyledir. Türkiye'deki yabancı tüccar, defterlerini kendi yazısıyla tutar. Osmanlı Devleti istese de bunu engelleyemez. Kapitülâsyonlar, Lâtin yazısına da kanat gerer. Osmanlı ticaret merkezlerinde bu yazının ayrıcalığı, dokunulmazlığı vardır.

Ticaret malının kendisi de Lâtin harfleriyle, Avrupa rakamlarıyla damgalanır. İzmir'den yüklenen pamuk balyası, incir, üzüm sandığı üzerindeki yazılar,

⁹² Tanzimat öncesinde Türkiye'nin, Viyana, Paris, Londra, Berlin, Madrid ve Petersburg'da elçilikleri vardı. Tanzimat döneminde, 1840-1879 arasında, Atina, Brüksel, Torino (sonra Roma), Stokholm, Vaşington, Bükreş, Belgrad, Çetine (Karadağ), Sofya temsilcilikleri açıldı. (Aral, *op.cit.*, s. 825-947). Yine o dönemde Avrupa'nın belli başlı kentlerinde, özellikle limanlarında, ardarda Osmanlı konsoloslukları açıldı. Çoğu şahsi olan bu konsoloslukların sayısı, bir ara yalnız Büyük Britanya adalarında 48'e, İtalya'da 52'ye kadar yükseldi. Bir tek adada, Sicilya'da bile 9 Osmanlı konsolosluğu açıldı. (Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler*, Cilt I. (1912-1913), Ankara: 1976, s.XV)

damgalar Arap yazısı değildir. İstanbul'a boşaltılan Avrupa malı, kendi markasını taşır. Malın ambalajı, kutusu, sandığı Lâtin harfleriyle yazılıp süslenir. Dışa giden malda olsun, dıştan gelen malda olsun hep Lâtin yazısı görülür. Liman-da'ki tüccardan sırt hamalına kadar herkesin bu yazıya bir göz alışkanlığı vardır.

Tanzimat döneminden başlayarak Osmanlı İmparatorluğuna dal budak salan bankaların kökü Avrupa'dadır. Avrupa, dünyanın bankeridir. Osmanlı Bankasının adı "Osmanlı" dır. O bile *Ottoman Bank*, *Banque ottomane* diye yazılır. Bankanın merkezle bütün yazışmalarında yabancı dil kullanılır. Banka ve kredi kurumlarının yazısı da da Lâtin yazısıdır. Bankaların çıkardığı tahvillerde, Osmanlı borç senetlerinde kullanılan yazı hep Lâtin yazısıdır. Osmanlı kâğıt paralarında ise Lâtin yazısıyla Arap yazısı yanyana kullanılır. Kâğıt paranın bir köşesi Arap harfleriyle Türkçe, öbür köşesi Lâtin harfleriyle Fransızca yazılır. *Bir lira/Une livre ...* gibi. Daha sonra kurulan "Düyunu Umumiye" örgütünün bütün işlemleri Lâtin yazısıyla yürütülür. Bu örgüt, devlet içinde devlet gibidir. Lâtin yazısının Osmanlı topraklarına yayılmasında etkin rol oynar.

Uluslararası ulaştırmada kullanılan yazı da Lâtin yazısıdır. Uluslararası yollar ağı yayıldıkça Lâtin yazısı da yayılır. Ondokuzuncu yüzyıl demiryolu çağıdır. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'dan uzanan demiryollarının uçları Osmanlı topraklarına da erişir. İstanbul, demiryoluyla Avrupa'ya bağlanır. İzmir-Aydın, Rusçuk-Köstence demiryollarından sonra Rumeli'de ve Anadolu'da başka demiryolları da yapılır. Demiryolları yapanlar, işletenler, kârını toplayanlar hep Avrupalıdır. Ayrıcalıklı işletmelerdir bunlar. Avrupalı işlettiği yollarda kendi yazısını da kullanır, kullandırır. Lâtin yazısı, vagonlarda, tabelâlarda, biletlerde, konşimentolarda Arap yazısıyla boy ölçüşür. Azınlıkların, Löventenlerin, Avrupalı kolonilerin yoğun oldukları istasyonlarda Lâtin yazısının kullanılışı daha da yaygındır. Bütün Osmanlı demiryolu istasyonlarının adları hem Arap harfleriyle, hem de Lâtin harfleriyle yazılır. Osmanlı demiryollarını işletenlerin bir bölümü Arap yazısını hiç bilmez. Yalnız Lâtin yazısıyla iş görür. Demiryolları da uzanabildikleri yerlere kadar Lâtin yazısını taşırlar.

Posta ve telgraf

Lâtin yazısının evrenselliği, posta ve telgraf işlerinde de görülür. 1874 yılında, 23 Devletin katılmasıyla "Postalar Genel Birliği" kurulur. Bunun adı ertesi yıl "Dünya Posta Birliği" (UPU) olarak değiştirilir. Uluslararası posta işleri standartlaştırılır. Osmanlı Devleti, Dünya Posta Birliğine katılır. Birliğin kurallarına, ölçülerine uyar; uluslararası posta işaretlerini benimser. Bu işaretler Lâtin harfleriyledir. Taahhütlü mektup yerine (R) harfinin kullanılması gibi. Posta merkezlerinin adlarını Lâtin harfleriyle de yazmak gerekir. Osmanlı posta damgalarında bütün posta merkezleri hem eski harflerle Türkçe, hem Lâtin harfleriyle Fransızca olarak yazılır. İmparatorlukta posta merkezi bulunan ne kadar kent, kasaba, semt varsa herbirinin Lâtin harf-

leriyle de adları gösterilir. *İstanbul / Constantinople, İzmir / Smyrne, Ankara / Angora...* gibi. Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti, belli alanlarda da olsa, Lâtin yazısını resmen kullanır. Kapitülasyonlar döneminde Osmanlı İmparatorluğunda yabancı posta örgütleri de vardır. İngiliz Postanesi, Fransız Postanesi, Avusturya, Alman Postaneleri vb gibi. Bunlar ise bütün işleri kendi yazılarıyla yürütürler. Osmanlı posta pullarında, posta damgalarında olduğu gibi, Arap ve Lâtin yazıları yanyana kullanılır. Pulun bir kenarında eski harflerle "*Osmanlı postaları*", öteki kenarında Lâtin harfleriyle "*Postes ottomanes*" yazıları vardır. Pulun değeri de hem eski Türkçe, hem Fransızca olarak gösterilir. 10 para / 10 para vb gibi. Mektubun gidebildiği yere kadar Lâtin yazısı da gider. Mektubun ulaşamayacağı yurt köşesi hemen hemen olmadığına göre, Lâtin yazısının girmediği yer kalmamıştır, denilebilir.

Kırım savaşı sırasında başkent İstanbul, telgraf telleriyle Avrupa'ya bağlanır. O günlerden sonra telgraf da Türk toplum yaşamına girer. Halk Türkülerine bile konu olur. "Telgrafın tellerine kuşlar mı konar?..." diye. "Lâtin harflerinin dilimizde yarı-resmî bir uygulama alanı da telgraf haberleşmeleri olmuştur"⁹³. Telgraf önce "yepyeni bir dil kapitülasyonu" ile Türkiye'ye gelir. Telgrafı getirenler, Türkçenin telgraf haberleşmesine elverişli olmadığını ileri sürerler ve Osmanlı Devletine Fransızca'yı telgraf dili olarak kabul ettirirler. Buna tepki olarak Mustafa Efendi adında bir Türk çıkar, Lâtin harfleri temeline dayanan Türkçe ilk Mors alfabesini yapar. Bunu uygulamaya da koyar. Kendi buluşu bu alfabeyle 16 Ağustos 1855'te, Edirne telgraf merkezinin ilk açıldığı gün, ilk Türkçe telgrafı İstanbul'a çeker⁹⁴. Böylece telgraf dili olarak Fransızca'nın Türkiye'de yayılması savuşturulmuş olur. Ama Lâtin yazısı savuşturulamaz. Mustafa Efendinin hazırladığı Türkçe Mors alfabesi, Lâtin yazısı temeline dayanır. Türkçe bir telgrafın çekilebilmesi için bunun Lâtin harfleriyle verilmiş olması gerekir. Telgrafın dili Fransızca olmak gerekmez, ama yazısı Lâtin yazısıdır ister istemez. Özellikle uluslararası telgraf yazışmalarında Türkçe, Lâtin harfleriyle yazılır. Bu uygulama telgrafın Türkiye'ye girdiği 1855 yılından Türk yazı devriminin yapıldığı 1928 yılına kadar, 73 yıl sürer.

İki örnek

Tanzimat döneminden beri Osmanlı Dışişleri örgütünün yazışma dili Fransızcadı. Osmanlı Hariciye Nezareti ile Osmanlı dış temsilcilikleri arasındaki yazışmalar Fransızca kaleme alınıyordu. Osmanlı Elçilikleri, Hariciye Nezareti dışındaki başka bir Osmanlı makamıyla yazışırken ise Türkçeyi de kullanıyorlardı. Arap yazısı uluslararası telgraf yazışmalarında geçmediği için de Osmanlı Elçilikleri Türkçe yazmak durumunda oldukları telyazılarını Lâtin harfleriyle kaleme alıyorlardı. Elçiliklerden Saraya

⁹³ Faik Reşit Unat, "Lâtin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, cilt II, sayı 23, 1 Ağustos 1953, s. 722.

⁹⁴ *Ibid.*

gönderilen telgraflarda buna daha çok özen gösteriliyordu. Türkiye'nin Londra, Paris ve Roma Büyükelçilikleri eski arşivlerinde Lâtin harfleriyle Türkçe kaleme alınmış çeşitli telgraf örneklerine rastladık. Bunlardan ikisi aşağıya aktarılmıştır.

Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Musurus Paşa'dan İstanbul'da Saray Başmabeyncisi Mehmet Beye çekilen 16 Kasım 1875 günlü, 12.966 sayılı açık telgraf şöyle kaleme alınmıştır:

*“(Londres, le 16 Novembre 1875)
Son Excellence Mehmed Bey
Premier Chambellan de S.M.I. le Sultan.
Constantinople*

No. 12.966

*Messoudiyé Fırgatini humayounoun herchéissi yolounda oloub,
Suvarissi yola tchikmak itchoun, éyam havaya mountazirdir;
ve bouradan hareketi vookou' bouldoughi andé, ba télégraf arz
olounadjakdir. Ve sayei hazreti Padichahidé, Messoudiyé
Fırgatini humayoun bou andé kémali satvetilé deriyaye ilka
oloundi. Olbabda Emrou Iradé Efendimindir.*

(Signé) Musurus⁹⁵.

Telgrafın adresi Fransızca, içi ise Fransız harfleriyle Türkçe yazılmıştır. Bugünkü Türk harfleriyle telgrafın yazılışı şöyle olur:

“Mesudiye Fırgatini hümayunun herşeyi yolunda olup, süvarisi yola çıkmak için eyamı havaya muntazirdir ve buradan hareketi vukubulduğu anda batelgraf arz olunacaktır. Ve sayei hazreti Padişahide, Mesudiye Fırgatini hümayun bu anda kemali satvetile deryaya ilka olundu. Olbabda Emrû İrade Efendimindir.

(İmza) Musurus.

Musurus Paşa, İngiltere'ye ısmarlanmış olan *Mesudiye* adlı savaş gemisinin denize indirildiğini, her şeyinin hazır olduğunu, yola çıkmak için süvarinin elverişli havayı beklediğini doğrudan doğruya Saraya tellemektedir. Çünkü aşırı ölçüde donanma tutkunu olan Padişah Abdülaziz, İngiltere'ye ısmarlanan gemilerle çok yakından ilgileniyordu.

Musurus Paşa'nın bu telgrafına yine telgrafla hemen karşılık verilir. Saray Başmabeyncisi Mehmet Beyin imzasıyla Beyoğlu telgraf merkezinden çekilen bu ikinci telgraf Londra'da İngiliz telgrafçısıncı şöyle alınmış:

⁹⁵ T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivi, Donanma için gemi siparişleri dosyası, 1875.

LONDON DE PERA 49 52 17 1/30 SH

AMBASSADEUR OTTOMAN LONDON

MESSOUDIE FERKATEİNE HUMAYOUNENEN HER CHEI HAZIR OLOUB SOUARISSI-
NIN YOLA TCHIKMAK ICHOUN MOUVAFIK HAVAYA MOUNTAZER OLDIGHINA VE
MEMDOUHI SOHOULETLE DERYAYA NOUZOUL ETTİĞÜNE DAIR TELEGRAFNAMELERİ
CHEREFVİROUD ITMICH VE MEZKUR METSODIERIR CHIMOİ JOLA TCHIKMASINDA
CHAYET BİR MOUTHARA VARISSE EVVEL BAHARA TAALIK OLOUNMAK UZRE KEI-
FIETIN HEMEN BATELGRAF SOURADSIZIE ICRAR BOYROULMASSI

MEHMED”⁹⁶

Telgraf Londra’da alınırken birkaç harf yer değiştirmiş, birkaç sözcük yanlış çıkmıştır. “Mouhatara” olması gereken sözcük “mouthara” olarak alınmıştır. Ama telgraf kolayca anlaşılmaktadır. Başmabeynci Mehmet Bey, *Mesudiye*’nin denize indirildiğini duyuran telgrafın alındığını bildirmekte ve geminin hemen yola çıkarılmasında bir tehlike görülüyorsa yolculuğu ilkbahara ertelemek üzere durumun tellenmesini istemektedir.

Resmî telgraflarda Türkçe’nin Lâtin harfleriyle yazılmasına ilişkin bu örnekler Türk yazı devriminden elli üç yıl önce kaleme alınmışlardır. Bunların öncesi de vardır, sonrası da. Bu uygulama sanıldığından da geniştir. Yalnız diplomatik telgraf yazışmalarıyla sınırlı değildir. Hangi meslekten olursa olsun Türkler yurt dışına telgraf çekerken ya yabancı bir dil, ya da Lâtin yazısını kullanmak zorundaydılar. Osmanlı diplomatları, eğitimcileri, maliyecileri ve özellikle askerleri Türkçe telgraflarında Lâtin yazısını kullanıyorlardı. Olağanüstü durumlarda bu uygulama daha da genişliyordu. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı toprakları dışında bulunan Türk görevlileri ve subayları telgraf yazışmalarında hep Lâtin harflerini kullanmışlardı.

Atatürk’ten üç tel Atatürk de Lâtin harfleriyle yazılmış Türkçe resmî telgraflara imzasını koymuştur. Kaçar hanedanını devirip İran tahtına geçen Rıza Han’ı Atatürk, 5 Ocak 1926 günü Ankara’dan çektiği şu telgrafla kutlamıştır:

“İRAN SCHAHİ AALA HAZRETT RİZA KHAN PEHLEVI
HAZRETLERİNEH

Nedjib İran milletineh karschi en samimi dostlik hisleriyleh mutehassiss olarak İranin terekki veh tedjeddüd yolında layik oldighi itilayi temin idedjek zaten maloumim olan koudretli schahsiyyetinizin makam schahiyeh djloussini memnouniyyet ileh karschouladim. Halissaneh veh beuyuk ummidlerle tebrik iderim. İranin refah veh ikbali veh Zati humayounlarının saadett veh mouvaffakiyyetti hakkındaki samimaneh temennilerimi bou muteyemmen vessileh ileh tekrar eylerim.

GHAZI MOUSTAFA KEMAL”⁹⁷

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi - İran - Dahili. 1/6

Atatürk, 26 Ocak 1926 günlü bir telgrafla da Türkiye'nin yeni Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esental) Beyi İran Şahına tanıtır ve güven mektubu gönderilinceye kadar kendisini Büyükelçi olarak tanımasını Şahtan rica eder. Telgraf yine Türkçe olarak ve Lâtin harfleriyle gönderilmiştir. Şöyledir:

“Aalahazreti akdessi chéhinchahi İran Riza Chahi Pehlévi hazretlerine

Zati humayounlarına karchi perverdé itdiguim biraderane hissiati meveddetkieraneme ve devletein arasında mutéyemminen djaiguir munassebatı amikâii dostaneye binaen Memdouh Chevket begui nezdi humayounlarında fewkalaade mourahhas ve büyük iltchi sıfatile bila teahhur terhiis itmek luzoumouna kanii oldougoumdan ittimadnameleri takdim idilindjeye kadar mucharuileyhi bou sıfatla kaboul bouyourmalarını redja iderim.

GAZİ MOUSTAFA KEMAL⁹⁸

Yazı devriminden önce Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e yurt dışından çekilen Türkçe telgraflarla Atatürk'ün bunlara verdiği karşılıklarda Lâtin harflerinin kullanıldığı görülür. Örneğin, Paris İşgüderi Esat Cemal Beyin 1927 yılı Cumhuriyet Bayramını kutlama telgrafına Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal (Atatürk) Fransız harfleriyle yazılmış şu Türkçe telgrafla karşılık vermiştir:

“Ambassade de Turquie, Paris

(Türkiye Büyükelçiliği, Paris)

DJUMHOURIET BAYRAMININ YIL DUNUMU MUNASIBETILE
VOUKOUBOULAN TEBRIQUAT VE IZHAR BOUYOUROULAN
SAMIMI HISSIYATE TAKDİMİ TECHECCURAT EYLERİM

TURQUIE REİSİ DJUMHORI

GAZİ M. KEMAL⁹⁹

Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı için kullanılan bu çevriyazılarda bir birlik yoktur. Çokçası Fransız alfabesi, kimi zaman da Alman alfabesi ağır basmaktadır. Ama Türkçeye Lâtin harflerini uygulama oldukça yaygındır.

Türkiye, yol ayrımında Evrensel Lâtin yazısı, Tanzimat döneminden başlayarak, pek çeşitli yollarla Türkiye'ye de girmişti. Diploması yazısı; uluslararası ticaret, ulaştırma, turizm, bankacılık yazısı; dünya posta ve telgraf yazısı; Batı bilim ve tekniğinin yazısı vb. olarak Osmanlı topraklarında kullanılma alanları bulmuştu. Bir bakıma bir uygarlık aracıydı Lâtin yazısı. Türkiye eskimiş Doğu-İslâm uygarlığı ile gelişen Batı uygarlığının kesiştikleri bölgede

⁹⁸ D.B.A. - MÜT. 2/97

⁹⁹ P.B.A. (Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi), Kutu 178/B.

yer alıyordu. Tanzimat döneminde Batı uygarlığına açıldıkça da Lâtin yazısını belli ölçüde kullanmak durumunda kalmıştı. Başka bir açıdan, Lâtin yazısı, saldırgan Batı emperyalizminin ve kapitalizminin bir silâhıydı ve Türkiye, Tanzimatla birlikte giderek Batı'nın neredeyse bir "yarı sömürgesi" durumuna düştükçe bu yazıyı da yarı-resmî olarak kullanmak zorunda kalıyordu, denilebilir.

Ne denirse densin, gerçek şuydu ki, Lâtin yazısı Türkiye'ye girmişti. Devletin resmî yazısının yanında yarı-resmî olarak yerleşmişti. Tanzimat Türkiye'sinin birçok alanda göze çarpan Doğu-Batı, eski-yeni ikiliği, yazıda da görülüyordu. İki yazılı bir ülke durumuna gelmeğe başlamıştı Türkiye. Artık terazinin bir kefesinde Arap yazısı, öteki kefesinde Lâtin yazısı vardı. Elbet ikisi arasında şimdilik bir denge yoktu. Türkler arasında bin yıla yakın bir geçmişi bulunan Arap yazısı çok daha köklü, çok daha yaygındı. Türkiye'ye yeni yeni giren Lâtin yazısına bakarak çok daha ağır basıyordu. Ama önemli olan şuydu ki, Müslüman Türk'ün yaşamında ilk kez bir "ikinci yazı" görülüyordu.

Tarihsel bir gelişmeydi bu. Türkler, Müslümanlığı benimseyince belki başka seçenek bulunmadığı için Arap yazısını da almak durumunda kalmışlardı. Yüzyıllarca İslâm kültürü içinde kaldıkça da Arap yazısına karşı bir başka seçenek düşünememişlerdi. Şimdi koşullar değişiyordu. İslâm uygarlığı çekim gücünü artık yitirmişti. Batı uygarlığı gücünü arttırmıştı. Türkiye, İslâm uygarlığı yörüngesinden çıkmağa, Batı uygarlığı yörüngesine girmeğe doğru yöneliyordu. Eski yörüngesinden henüz çıkamamışsa bile sapmıştı. Batı yörüngesine henüz girememişse bile girmek için adımlar atmıştı. İlk kez Türklerin önünde başka bir yazı seçeneği belirmişti. Batı uygarlığının yazısı, Lâtin yazısıydı bu.

Başka biçimde söylemek gerekirse denilebilir ki, Tanzimatla birlikte Türkiye, yazı bakımından bir yol ayrımına gelmeğe başlamıştı. Tanzimat aydınlarının bu gerçeği yeterince görebildikleri kuşkuludur. Tanzimat yöneticileri de Lâtin yazısını almayı pek düşünememişlerdir. Türkiye henüz Doğu ile Batı arasında bocalıyordu. Ama ilerde kesinlikle Batı uygarlığına katılmağa karar verdiği gün, "yazısı ile de uygar dünyanın yanında olmak" gereğini duyacaktır.

IV. ARNAVUTLARIN LÂTİN YAZISINA GEÇİŞLERİ.

İlk girişimler

Osmanlılar arasında Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısını almak yolunda ilk adımı Türklerden önce Arnavutlar atmışlardır. Yazı bakımından bir "yol ayrımına" gelindiğini, Arap yazısı ile Lâtin yazısı arasında bir seçim yapmak ve Lâtin yazısını seçmek gerektiğini Türk aydınlarından önce Arnavut aydınları kavramışlardı. 1860'larda Türk aydınları yazı tartışmalarını sürdürürlerken İstanbul'daki Arnavut aydınları tartışmaları bir kenara bırakıp işe koyulmuşlardır. Yeni bir Arnavut alfabesi hazırlamak düşüncesini Osmanlı Maarif Nezaretine de benimsetmişlerdir. Türklerin kullan-

dığı Arap yazısını değiştirmek şöyle dursun birazcık düzeltmeğe bile pek yanaşmayan Osmanlı Maarif Nezareti, Arnavutlar için yeni bir alfabe hazırlanması fikrine ses çıkarmamıştır.

Basiret gazetesi 1869 tarihli 35. sayısında özetle şunları duyuruyordu: “Arnavutçanın kendine özgü bir yazısı olmadığı için şimdiye kadar Arnavutlardan Müslüman olanlar Arap harflerini, Ortodoks ve Katolik mezhebinde bulunanlar da Rum ve Lâtin harflerini kullanıyorlardı. Rumelide açılacak okullar için yazılacak kitaplarda kullanılmak üzere, Arnavutlar kendilerine özgü bir alfabe yapılmasını istemişler ve Osmanlı Maarif Nezareti ile görüşerek bu iş için üç kişilik bir komisyon kurdurmuşlardır. Komisyon çalışmalarını bitirmiş ve daha çok Lâtin yazısına uygun bir alfabe hazırlamıştı. Bu alfabe açıklandıktan sonra, bütün Arnavutlarca benimsenirse uygulanacaktır”¹⁰⁰.

Arnavutlar, Müslüman, Ortodoks, Katolik olmak üzere üçe ayrılmışlardı ve üç kültürün etkisi altında bulunuyorlardı: Müslümanlar Türk kültürünün, Ortodokslar Yunan kültürünün ve Katolikler de İtalyan kültürünün etkisi altındaydılar. Arnavut dili için ortak bir alfabe benimsenmesi söz konusu olunca da üç alfabe arasında bir seçim yapmak durumundaydılar: Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan Arap alfabesi, Yunan alfabesi ve Lâtin alfabesi. Arap yazısı Türkçeye uymadığı gibi Arnavutçaya da uymuyordu. Geriye Yunan ve Lâtin alfabeleri kalıyordu. Yunan alfabesinin alanı dardı. Buna karşılık Lâtin alfabesi, uygar dünyanın ortak yazısıydı ve evrensel nitelikte bir yazıydı. İstanbul’da toplanan Arnavut aydınları, Lâtin alfabesini almağa karar verdiler¹⁰¹. Lâtin alfabesine dayanan, içinde birkaç Yunan harfi de bulunan bir Arnavut alfabesi yapıldı.

Müslümanlık, Arnavutlar arasında Türklerde olduğu kadar köklü ve yaygın değildi. Arnavut toplumunun ancak bir bölümü geçten geç Müslümanlığı benimsemişti. Arap yazısının Arnavutlarca kullanılışı da o kadar köklü olmamıştı. Bu yazıyla Arnavut kültür birikimi yok denecek kadar azdı. Arnavut aydınlarının, “Arap yazısını bırakırsak eski yapıtlarımızı okuyamayız” gibilerden bir kayguları yoktu. İmparatorluğun birliğini korumak gibi bir tasaları bulunduğunu, “Arap yazısı bırakılırsa İmparatorluk dağılır” gibilerden bir kayguları olduğunu söylemek de olanaksızdır. Bu nedenlerle Arnavut aydınları, yazı değiştirmek bakımından Osmanlı-Türk aydınlarından daha özgür, daha rahat idiler, denilebilir. Ne olursa olsun, Lâtin yazısını seçmek yürekliliğini önce onlar gösterebilmişlerdir.

Arnavut Bilim Derneği Arnavut aydınları, 3 Eylül 1879 günü İstanbul’da *Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye* adlı bir dernek kurmuşlardır. “Arnavut Bilim Derneği” anlamına gelen bu kuruluş, daha önce kurulmuş olan

¹⁰⁰ 7 Zilhicce 1286 (1869) tarihli, 35 sayılı *Basiret* gazetesinden aktaran: Levend, *op.cit.*, s. 160

¹⁰¹ H. Bourgeois, “La question de l’alphabet albanais”, *Révue du Monde Musulman*, Vol, XXV (1913), Paris: 1913, p. 386.

“Osmanlı Bilim Derneği”nin (Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye) bir benzeri, daha doğrusu bir karıştı gibidir. “Osmanlı” adını kullanmamakta, “Arnavut” demektedir. Balkanlarda sınırların yeniden çizildiği bir dönemde ortaya çıkmıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş, Rumeli topraklarının önemli bir bölümü İmparatorluktan kopmuş, 1878 Berlin andlaşmasıyla, Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlığa kavuşmuşlar. Ayrıca “Prenslik” adı altında bir Bulgar devleti kurulmuştu. Arnavutlar arasında da ulusal duygular uyanmıştı. “Arnavut Bilim Derneği” bu hava içinde kurulmuştu. Kurucuları, ulusal dil, ulusal yazı bilincine erişmiş kimselerdi. Arnavut toplumunun ayrı bir ulus olarak tarih sahnesinde rol alabilmesi, uygarlığa katılabilmesi için ulusal bir dilin, ulusal bir yazının gerekli olduğuna inanıyorlardı. Yabancı bir dille uygarlaşma olanağı bulunmadığını söylüyorlardı. “Arnavut Bilim Derneği”nin tüzüğünde şöyle deniyordu:

“Akvam-ı mütemeddinenin kâffesi kendi lisanlarını yazıp okumakla medeniyete nâil olmuş ve kendi lisanlarını yazıp okuyamayan akvam zulmet-i cehl-ü vahşette kalmıştır. Arnavutlar dahi şimdiye kadar kendi lisanlarını yazıp okuyamadıklarından böyle bir halde kalıp, 3000 seneden beri el sine-i ecnebiyye ile istihsal-i medeniyet uğrunda sa'yleri dahi beyhude giderek hiçbir fayda görmemişlerdir. İşte bu hali görenler, bu lisanın okunup yazması lüzumunu dahi anlamakla, işbu cemiyetin teşkiline ihtiyaç görüyorlar”¹⁰².

Bu gerekçeyle kurulduğu belirtilen Arnavut Bilim Derneği, ondan sonra yeni Arnavut yazısının da öncülüğünü, bayraktarlığını yapacaktı. Derneğin tüzüğünü yayınlayan *Mecmuaiulûm* dergisi, Arnavut aydınlarının ayrı bir Arnavut yazısı hazırlamalarını övüyor ve bundan ibret alınması gerektiğini söylüyor. Şunları yazıyordu:

“Besalet ve şecaatleri tahsin-kende-i yar ve agyar olan Arnavut kavminin vakt u zaman ilcaatıyla uğramış olduğu bunca felâketlerden henüz yakayı kurtarıksızın şu cemiyet-i celileyi te'sis ve hususâ — hemen hiç yoktan gibi — harfler icad ve itihaz buyurmaları fezail ve kemalât cihetlerinde dahi bütün cihana tekaddüm yolunu tuttuklarına birer burhan-ı kat'îdir. Sami, Şevki, Abdül, Mehmet Ali ve Mustafa Efendi ve Beyler gibi eâzım-ı ümmeti meydana çıkaran bir millet-i celilenin bu gibi tesisat ü ihtiraatta mazhar olmasına istigrab olmak hatıra gelmez. Fakat bunları gördükten sonra da i'tibar edilmez, ya'nî ibret alınmaz ise işte ol vakit isticab olunur”.

Dergi bundan sonra Türkler arasında da alfabe değiştirmek düşüncelerinin zaman zaman tartışıldığını anlatıyor ve Münif Efendi'nin, Ahundzade Mirza Fethali'nin daha önceki girişimlerini, bu girişimlerin uğradığı sonuçları anımsatıyordu. Türkler arasındaki alfabe değiştirme girişimleri sonuç vermemişti, ama Arnavutlarınkı gerçekleşiyordu.

¹⁰² *Mecmuaiulûm*, 1 muharrem 1297, sayı 3'ten aktaran: Tansel, *op.cit.*, 245

Arnavut yazısına tepkiler

Lâtin alfabesi temeline dayanan yeni Arnavut “ulusal” alfabesinin hazırlanmasında, Türk kültürüne büyük yararlığı dokunan ünlü sözlük yazarı Şemsettin Sami Fraşeri ile kardeşi Abdül Beyin büyük payları vardı. Bu alfabe 36 harften oluşuyordu ve Arnavutçayı kolay yazıp okumağa elverişliydi. Ama yeni Arnavut alfabesi, büyük çoğunluğu Müslüman olan kuzey bölgesi Arnavutlarınca, yani Gega’larca büyük bir direnişle karşılanmıştı. Müslüman Arnavutlar, Arap yazısını bırakmaya bir türlü yanaşmamışlar, yeni Arnavut alfabesini benimsememişlerdi. Kuzey Arnavutluğun direnişi ve tepkisi karşısında yeni alfabe yalnız güney bölgesinin, yani Toska Arnavutlarının alfabesi olarak kalmıştır. “Toska ulusal alfabesi” diye anılmıştır. Alfabeyi hazırlayanlardan Şemsettin Sami Bey de Toska Arnavutlarındandı.

Bütün Arnavutlarca benimsenmemiş olmakla birlikte, yeni Arnavut yazısı Türkler arasında da olumlu, olumsuz yankılar yaratmıştı. Alfabe tartışmalarına canlılık katmıştı. Menemenlizade Rıfat Bey ve Binbaşı Ömer Bey gibi Arap yazısının değiştirilmesinden yana olan kişiler, Arnavut örneğini kendi savları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Arnavutçaya uymadığı gibi, Türkçeye de ters düşen Arap yazısının bırakılmasını, Lâtin yazısının alınmasını savunmuşlardır. Lâtin yazısının Osmanlı İmparatorluğunda birleştirici bir rol oynayacağını, İmparatorluğu dağılmaktan koruyacağını da ileri sürmüşlerdir. Türkçe için Lâtin yazısı alınınca, aynı yazıyı benimsemiş olan Arnavutlar ve ilerde benimseyecek olan öteki topluluklarla Türkler arasındaki bağların güçleneceğini savunmuşlardır. Namık Kemal gibi kimi aydınlar ise tam tersini savunmuşlardır. Arnavutların Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısına geçmelerini, İmparatorluktan ayrılmağa doğru giden bir bölücülük davranışı olarak görmüşler ve tepkiyle karşılamışlardır. Onların görüşüne göre, Arap yazısının bırakılması İmparatorluğun bütünlüğüne ters düşüyordu, zararlıydı, sakıncalıydı. Lâtin yazısını almak isteyenler kınanmalıydı, suçlanmalıydı. Osmanlı Türk aydınları, alfabe tartışmalarına bol bol politika karıştırıyorlardı. Alfabe sorununu İmparatorluğun bütünlüğü açısından ele alıyorlardı. Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, Arnavutların Lâtin yazısına geçmek istemelerini tepkiyle karşılamışlardı. İkinci Abdülhamit döneminde biraz azalan bu tartışmalar, İkinci Meşrutiyetle birlikte yeniden canlanacak ve o zaman da Arnavut alfabesinden sık sık söz edilecekti.

Yazının yayılması

Türklerin ve Müslüman Arnavutların tepkilerine karşın, yeni Arnavut yazısı daha 1880’lerde Arnavut gençleri arasında yayılmıştır. Arnavut gençleri, tepkilere, yergilere, suçlamalara aldırmadan doğru bildikleri yolda yürümüşlerdir. Lâtin yazısına geçmekle Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü baltalamış olmak gibi bir kaygu beslemiyorlardı. Kur’an yazısı Arap alfabesini bırakmakla İslâm dininden uzaklaşmak gibi bir düşünceye pek aldırış etmiyorlardı. Arnavutların bir bölümü zaten Müslüman değildi. Kaldı ki dinle yazı arasında bir bağlantı kurmak da yersizdi. Arnavut

gençleri, yazılması, okunması kolay yeni Arnavut yazısını öğreniyorlar ve kullanıyorlardı. Yalnız güney Arnavutluk'ta değil, İmparatorluğun başka yerlerine dağılmış Arnavut aydınları arasında da yeni yazı yayılmıştı.

Panislamist politika gütmeye çalışan Padişah Abdülhamit II'nin kullandığı Arnavut hafiyeler arasında da yeni Arnavut yazısının yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Abdülhamit, Taife sürdürdüğü Midhat Paşa'yı yakından izlemek üzere Ocak 1884'te Fehmi Bey adında bir Arnavut'u özel görevle Cidde kaymakamlığına atar. Özel görevli kaymakam Fehmi Bey, Dahiliye Nezaretini atlayarak doğrudan doğruya Padişah Abdülhamit II'ye raporlar gönderir. Cidde'ye atanmasından bir süre sonra Mithat Paşa'nın Taife boğdurulmasında rolü olduğu sanılan bu Arnavut kaymakam, Lâtin yazısından alınan yeni Arnavut alfabesini kullanan hafiyelerden biriydi. Yazışmalarını yeni yazıyla yürütüyordu. Kendisine bağlı olarak çalışan öteki Arnavut ajanlarıyla Arnavutça olarak ve Lâtin harfleriyle haberleşiyordu ¹⁰³.

Manastır kongresi Arnavutlar arasında epeyce yayılmış olmakla birlikte Lâtin yazısı, gerçek anlamıyla bir "Arnavut ulusal yazısı" durumuna gelmemişti. Arnavutlukta alfabe kargaşası sürüp gidiyordu. Müslüman Arnavutlar "gâvur yazısı" saydıkları yeni yazıya karşı direnişlerini otuz yıldır sürdürüyorlardı. Bu duruma bir çözüm yolu bulmak için 1908 yılında Manastır'da bir Arnavut kongresi toplandı. 1879'da İstanbul'daki Arnavut Bilim Derneğince benimsenmiş olan Arnavut yazısı yeniden gözden geçirildi. İki yeni alfabe örneği hazırlandı. Birinci alfabe, İstanbul alfabesinin biraz değiştirilmiş biçimiydi. Bu, Toska Arnavutları içindi. İkinci alfabe ise Gega'lar için hazırlanmıştı. Bunda, Gega ağzına daha uygun düşecek birkaç değişik harf bulunuyordu. Her iki alfabe Lâtin yazısına dayanıyordu. Böylece Manastır Kongresi, Arnavut ulusal alfabesi sorununu kesinlikle çözümlemek istemişti ¹⁰⁴.

Şeyhülislâmlığın fetvası Müslüman Arnavutların Lâtin yazısına karşı direnişleri Manastır kongresinden sonra da sürmüştür. 1910 yılında, Arnavutluğun merkezi Tirana uleması ve Müslüman ileri gelenleri, Arnavutça'nın Lâtin harfleriyle yazılmasının şeriatça uygun olup olmayacağını bir dilekçe ile Babiâli Şeyhülislâmlık Dairesine (Bab-ı Meşihata) sormuşlardır. Konu, Osmanlı Mebusan Meclisine de getirilmiştir. Sinop Mebusu (Müftü) Hasan Fehmi Efendi Arnavut yazısı konusunda Meclise bir önerge sunmuştur. Şeyhülislâmlık ise, "Lâtin harflerinin kabulüne ve bunlarla İslâm mekteplerinde tedrisat yapılmasına da asla cevaz-ı şer'i olmayacağı" yolunda fetva vermiştir. Fetvada şöyle deniliyordu:

¹⁰³ Bilâl N. Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Ankara: 1970, s. 69.

¹⁰⁴ H. Bourgeois, "La question de l'alphabet albanais. Additions et corrections", *Révue du Monde Musulmane*. Vol. XXVIII (1914), Paris: 1914, p. 275.

"Mehmet imzasıyla takdim olunup havale buyurulan işbu arzuhalde muhakkâ husus hakkında Tiran kazası ulema ve ahali-i İslâmiyesi tarafından keşide olunan telgraf-name ve Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi canibinden mutâ tahrir üzerine mâbihün-necat-ı müminin ve nasb-ı ayn-ı müslimin olan Kur'an-ı lâtif-ül-beyan ve furkan-ı celilü'l-unvanın huruf-u mürekkebe-i Arabiyyenin gayri huruf ile tahriri cevaz-ı şer'îye iktiran etmeyüp hattâ huruf-u mukatta - i Arabiyye ile dahi yazılma sıfat-ı celile-i Kur'aniyyeyi iktisab etmeyeceği muteberat-ı fıkhiyyede mahsustur... Bir şeyin fi'linde mazarrat-ü mefsedet bulundukça anda menfaat ü maslahat melhuz olsa bile terki fazla tercih olunacağı kavid-i esasiyye-i şer'iyyeden bulunduğundanbu suretle zikrolunan Lâtin hurufunun kabulü ve mekatib-i İslâmiyyede tedrisi aslâ mukarin-i cevaz-ı şer'-i âlî olamayacağı..."¹⁰⁵.

Kısacası, Şeyhülislâmlık, "Lâtin yazısı alınamaz, bu yazıyla Müslüman okullarında öğretim yapılamaz" diyordu. Daha da ileri giderek, Arap yazısının biçiminin bile değiştirilemeyeceğini ileri sürüyordu. Yazı değiştirmek şöyle dursun, kullanılmakta olan Arap yazısının biraz düzeltilmesine (ıslahına) bile izin vermiyordu. Osmanlı İmparatorluğunun en yüce dinî makamı, değişmekte olan dünyadan zerrece etkilenmemişti, akıl almaz bir tutuculukla yazının düzeltilmesine bile karşı çıkıyordu. Fetva, Türklere de yönelikti.

Sonrası Bu fetvadan iki yıl sonra Balkan Savaşı patlak verecek, Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğundan koparak bağımsızlığa kavuşacak ve ancak o zaman Lâtin yazısı Arnavutların ulusal yazısı olarak benimsenebilecekti.

İlerde Türkçe için de Lâtin yazısı alınırken, Londra'da çıkan *The Times* gazetesi, "kendi dillerini Lâtin harfleriyle yazmak yürekliliğini gösteren Arnavutların Jön Türklerce nasıl tutuklandıklarını anımsayanlar (şimdi) zamanın öç alışının çarpıcı bir örneği ile karşılaştıklarını" yazacaktı¹⁰⁶.

V. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAZI TARTIŞMALARI.

Tartışmaların yeniden canlanması

İkinci Meşrutiyet döneminde alfabe tartışmaları yeniden canlanır. Bunda Arnavut örneğinin de doğrudan doğruya payı vardır. Otuz üç yıllık Abdülhamit istibdadından sonra Türkiye "Hürriyet"e kavuşmuştur. Basın, zincirinden boşanır. Özellikle Meşrutiyetin ilk yıllarında tam bir basın özgürlüğü vardır. Herşey tartışılır. Bu tartışmalar içinde Türk dili de güncel konulardan biridir. Dilin çeşitli sorunları üzerinde kalem oynatılır. Dilin Türkçeleştirilmesi sorunu, yazım sorunu, yazın sorunu, terim sorunu, sözlük sorunu, gramer sorunu, ansiklopedi sorunu ve el-

¹⁰⁵ Levend, *op.cit.*, s. 363-364; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 32-33.

¹⁰⁶ "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928.

bet alfabe sorunu da gündeme gelir. Yeni rejim, eğitim-öğretimde bir atılım yapmak emeli besler. Eğitim-öğretim deyince yine yazı sorunu ortaya çıkar. Tartışılır.

Yazı tartışmalarının yeniden alevlenmesinde bu kez bir etken daha vardır. O da Arnavutların Arap yazısından Lâtin yazısına geçmeleri konusudur. Meşrutiyet aydınlarının önünde çarpıcı bir örnektir bu. Yazı konusunda çok şey söylenebilir. Ama bunların çoğu soyut kalır. Oysa Arnavutların yeni yazıya geçiş çabaları somut bir olaydır. Türk yazı devriminin kökenlerine eğilirken öncelikle böyle somut olayları anımsamak gerekir. Eski çevriyazıları bulanlar, Türk yazı devriminin “bilimsel öncüleridir” denebilir. Ama 250-300 yıl önce Leipzig’de, Viyana’da basılmış bir antika Türkçe gramerini Meşrutiyet aydınlarından kaç kişinin gördüğü sorulabilir. Yazı bakımından Türkiye’nin artık bir “yol ayrımına” gelmiş bulunduğu, eskiden Arap yazısına karşı başka bir seçenek yok iken şimdi Lâtin yazısı almanın tarihsel bir zorunluluk olduğu ileri sürülebilir. Ama böyle kuramsal savları, pratik ve pragmatik Meşrutiyet yöneticilerinin kafalarına sokabilmek kolay bir iş değildir. Arnavutların Lâtin yazısına geçmeleri ise, elle tutulur, gözle görülür bir olaydır. İster istemez Meşrutiyet aydınlarını, İttihat ve Terakki yöneticilerini şu ya da bu biçimde etkiler. Türklerle Arnavutlar yüzyıllarca bir arada yaşamışlar ve şimdi yol ayrımına gelmişlerdir. Koyu Müslümanlar, “gâvur” yazısını alan Arnavutları “kâfir” gibi görür. İttihatçılar, Türkçüler, aynı insanları “bölücü, hayın” sayar. Lâtin yazından yana olanları ise Arnavutları, kendi savlarını güçlendirmek için örnek gösterirler. *Tanin* yazarı Hüseyin Cahit Yalçın’ın, Türkçe için Lâtin yazısının alınması düşüncesini ortaya attığı her iki yazısı da “Arnavut Hurufatı” başlığını taşır.

Bunun ötesinde, Tanzimat’tan beri atılmış tohumlar vardır. Yazı bakımından bir düşünce birikimi olmuştur. Yeni ortamda bu birikmiş düşünceler, yeniden ortaya atılır ve yeni sözcülerini bulur. Tanzimat döneminde olduğu gibi, bu kez de yazı tartışmaları iki ana konuda toplanır: (i) Kimi aydınlar, Arap yazısının düzeltilerek Türkçeye uydurulmasını savunurlar. Bunlar ıslahatçıdır. (ii) Sayıları daha az olan kimi aydınlar ise Arap yazısını hepten bırakıp yerine Lâtin yazısının alınmasını savunurlar. Bunlara da “Lâtinciler” denebilir.

Islahatçılar

Arap yazısının Türkçe yazıma uydurularak kullanılması-
nı savunanların görüşleri, Arap harflerinin ayrışık biçim-
de yazılması, ya da bunlara sesli harfler eklenmesi noktalarında düğümleniyordu. Tanzimat döneminde de değinilmiş olan bu konular, şimdi daha ayrıntılı olarak ele alınıyordu. Arap harflerinin ayrışık biçimde yazılmasını savunanlara “huruf-u munfasala”cılar adı verilmişti. Bunların başında Dr. Milâslı İsmail Hakkı, Prof. Dr. Necmettin Arif, Cihangirli M. Şinasi ve eğitimci İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) bulunuyordu. Bunlar gazetelerde, dergilerde yazılar yazmışlar, konferanslar vermişler, küçük küçük kitapçıklar yayımlamışlardı. “Teceddüt” adlı bir gazete de çıkarmış olan Milaslı Dr. İsmail Hakkı’nın *Tamim-i Maarif ve Is-*

lah-ı Huruf adlı bir kitapçığı vardı. Cihangirli Şinasi ile İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) da *Tadil-i Huruf Meselesi*, *Şekiller Nasıl Tedkik Olunur* adlı kitaplarında alfabe sorununa ilişkin görüşlerini anlatmışlardı.

İkinci Meşrutiyetle birlikte eğitim öğretim alanında bir atılım yapılmak isteniyordu. Devlet, eğitimin geliştirilmesini, halkın cahillikten kurtarılmasını bir eğitim politikası olarak benimsemişti. Eğitim sorunuyla birlikte alfabe sorunu da ele alınıyordu. Tek tek kişilerin düşüncelerinden başka, alfabe sorunu üzerine eğilen resmî ve özel dernekler, komisyonlar da kurulmuştu. Maarif Nezaretince 1909 yılında kurulan “İmlâ Komisyonu”, Recaizade Mahmut Ekrem’in 1911’de kurduğu “İslah-ı Huruf Cemiyeti”, Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın başkanlığını yaptığı ve 1912 yılında kurulan “İslah-ı Huruf Encümeni” alfabe sorununa çare bulmağa çalışan derneklerin ve komisyonların başlıcalarıydı.

Alfabe sorunu güncel bir konuydu. Bu konudaki tartışmalar oldukça canlıydı. Ama, İkinci Meşrutiyet dönemi aydınlarının büyük çoğunluğu devrimci değil, ıslahatçıydı. Arap harflerini tümüyle atıp yerine Lâtın alfabesinin alınmasını savunamıyorlardı. Arap alfabesini ıslah etmeyi düşünüyorlardı. Büyük çoğunlukla fikirler bu nokta üzerinde toplanıyordu. Arap harflerinin Türkçeye uymadığını hemen hemen herkes görüyordu. Uydurmak için çaba harcanıyordu.

Bu “ıslahatçılar” kendi aralarında görüş ayrılıklarına da düşüyorlardı. Bir grup, Türkçe sözcüklerde, Arapça’da olduğu gibi, üstün, esre, ötre denen *hareke* bulunmadığını, bu nedenle Türkçe sözcüklerin yazımında *hareke-i harfiye*, yani sesli harfler kullanmak gerektiğini savunuyorlardı. Örneğin “geldim” sözcüğü eskiden olduğu gibi “gldm” biçiminde değil, sessiz harflerin arasına sesliler konularak “geldim” biçiminde yazılacaktı. Bunların görüşlerine göre, Türkçe sözcüklerin yazımında sesli harfler eklenmesi alfabe sorununu çözümlmeye yetecekti. Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımını değiştirmeye bile gerek yoktu.

İslahatçıların bir başka grubu biraz daha ileri gidiyordu. Yalnız Türkçe sözcüklerin sesli harflerle yazılması yeterli değildi. Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımını da aynı kurala bağlamak gerekirdi. Yani bu sözcüklerde de sesli harfler kullanılmalıydı. Cumhuriyet döneminde uzun süre Elçilik yapmış ve çeşitli başkentlerde Türkiye’yi temsil etmiş olan Hüseyin Ragıp (Baydur) bu görüşü savunanlar arasındaydı. Meşrutiyet döneminde öğretmenlik yapan, *Muallim* adlı bir dergi çıkaran Hüseyin Ragıp Bey, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme yayınları arasında çıkan *Türkçe’nin Usul-i Tedrisi* adlı kitabında görüşlerini ayrıntılı biçimde anlatmıştı.

Meşrutiyet dönemi ıslahatçılarının üzerinde en çok durdukları konulardan biri de Arap harflerinin birbirine bitişik olarak değil, tek tek, ayrı olarak yazılmasıydı. Buna *Huruf-u munfasıla* deniyordu. Bu görüşte olanlara göre, Türkçe sözcüklerin yazılışında sesli harfler kullanılır, ya da sesli harflerin sayıları artırılırsa ve sonra bu harfler ayrışık olarak yazılırsa, Arap alfabesinin artık bir kusu ru kalmayacaktı. Yazı sorunu çözümlenmiş olacaktı. Bu ıslahatçıların düşünce-

lerini belirtmek için kendi ağızlarından birkaç satırı aktarmak yerinde olur. *İslahat-ı Huruf Encümeni*'nin 3 Şubat 1912 günü İstanbul Üniversitesi Konferans salonunda düzenlediği Konferansta, yazar ve hukukçu İspartalı İsmail Hakkı Bey şöyle konuşmuştur:

"Efendilerim!

Yazımız, şu halleriyle gâh yarım hiyeroglif, gâh bütün bütün hiyeroglif, gâh bundan da öte bir şey... Ne bileyim bir kargacık, burgacık...

Efendilerim, kimse inkâr edemez ki, yazımızı doğru okumak kolay değil, kolay değil diyorum. Hayır bu söz doğru değil; mümkün değil demeli...

Söylediklerim yalnız yazının tesirlerinden birazdır, çok azıdır. Derdimizin söylenilen kadarı da yine azîm derttir... Tedaviden kaçan hastalar gibi gocunuyorum. Çünkü bu işe çalışanlar (konuşmacı, Lâtin harflerinin alınmasından yana olanları kastediyor) arasında pek dolu göğüslü kimseler var. (Bunlar) ya Lâtin harflerini alı-verelim derlerse!.. Bununla beraber, kendi kendime diyorum ki, bizim yazımız (yani Arap asıllı harf ve imlâmız) birazcık tadil, ıslah edilince Lâtin harflerinden niçin geri kalsın? Lâtin yazısında ne var? Harfler kesik (ayrık, munfasıl) olmak, her hece bir sâitle (a, e, o gibi sesli harfle) okunmak... Bunu biz yazımızda niçin temin edemeyelim?

İşte, kardeşim Doktor Milâslı İsmail Hakkı buna muvaffak olmuş, onun bulduğu surette (yani ayrışık harfler sisteminde) önce, harfler Arap harfleri, ikincisi, heceleri idare eden sait harfler sâmitlerle beraber (sesli harfler sessizlerle yanyana), üçüncüsü, harfler birbirine bitişik değil... İşte bu üç nokta ki, üçü de aranacak esasa uygun. Bana kalsa daha ne istiyoruz. Birinci esasa göre elifbayı (alfabeyi) yeniden öğrenmeyeceğiz. İkinci esasa göre sâitler ve sâmitler (sesliler ve sessizler) hem birbirinden ayrı, hem hepsi bir çırpıda. Okumak için güçlük yok; yanlış okumak yok. Üçüncü esasa göre de harfler eksik (ayrık), basma harfleri hep böyle açık, ayrı. El yazısında da sıkıntı ve çapraşıklık yok.

Maahaza, Doktor (Milâslı İsmail Hakkı) ben deyip ısrar etmiyor. Daha iyisini bulan olursa, maatteşekkür, ellerinden öperim, diyor... Bilmem ki daha ne istiyor, ne bekliyoruz?...¹⁰⁷

İkinci Meşrutiyet dönemi harf ıslahatçılarının düşünceleri, genellikle, buydu. Arap harflerine sesli harfler eklenmekle, bu harfler ayrık olarak yazılmakla alfabe sorunu çözümlenmiş olacaktı. Doktor Milâslı İsmail Hakkı Bey, bu yeniliği başarmıştı. Daha ne isteniyor, ne bekleniyordu ki!? "İslahat" tamamlanmış demektir. İslahatçıların ufukları bu kadardı.

¹⁰⁷ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 35-36.

Bir Lâtinci : İkinci Meşrutiyet döneminde aydınların çoğunluğu Arap Harflerinin ıslah edilerek kullanılmasından yanaydı. İslâmî yazarlarla gazete ve dergiler büsbütün tutucuydu. Bunlar, kullanılmakta olan Arap harflerinin birazcık ıslah edilmesine bile karşıydılar. Buna karşılık Arap harflerinin büsbütün bırakılarak Lâtin alfabesinin alınmasını savunanlar da vardı. Bunların sayıları çok değildi.

Gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın), çekingen biçimde Lâtin alfabesinden yana görünüyordu. Arnavutların yaptığı gibi Türklerin de Lâtin harflerini alabileceklerini söylüyordu. Hüseyin Cahit, 20 Ocak 1910 günlü *Tanin* gazetesinde “Arnavut Hurufatı” başlıklı yazısında özetle şunları söylemişti:

“Bugün kullanmakta olduğumuz harflerin Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi yoktur. Türkler kendi yazılarını bırakıp bunları sonradan almışlardır. Arap harfleri Peygamber zamanında kullanılmıyordu. Bu duruma göre, Arnavutlar gereksinmelerine elverişli harfleri almakta serbest bırakılmalıdırlar. Lâtin harflerini benimseyecek olurlarsa kısa zamanda okuma-yazma öğrenecekler, bizi geri bile bırakacaklardır. Bu yüzden onlara engel olmak şöyle dursun, olanak varsa, bizim de Lâtin harflerini almamız yerinde bir davranış olur”.

Bu yazıdan bir hafta kadar sonra, 19/31 Ocak 1910 günlü *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit yine “Arnavut Hurufatı” (harfleri) başlıklı ikinci bir yazı yayımlamıştır. Bunda, birinci yazı üzerine okuyucularından çeşitli telgraflar almış olduğunu belirtiyor, önceki düşüncelerini yineliyor, Lâtin harflerinden yana görünmekle birlikte, yalnız Arnavut alfabesi üzerinde duruyordu¹⁰⁸.

Arnavutlarca benimsenen Lâtin harflerinin Şeyhülislâmlıkça bir çeşit “afaroz” edilmesinden sonra Hüseyin Cahit’in Arnavut yazısını savunan yazılarına pek rastlanmaz. İçinden Lâtin harfleri yanlısı olduğu sezilmekle birlikte, Hüseyin Cahit düşüncelerini açıkça savunmak yürekliğini gösterememiştir. Bunda belki rejimin adamı olmasının da payı vardı. İttihat ve Terakki yönetimi Lâtin harflerine karşıydı. Lâtin harflerini alan Arnavutları hoş görmüyordu. Bu yüzden suçlanan, kovuşturulan Arnavutlar da olmuştu. Lâtin harflerini savunan *Hürriyet-i Fikriye* dergisi, İttihat ve Terakki yönetimince süresiz olarak kapatılmıştı. İttihat ve Terakki rejiminin sözcülüğünü yapan Hüseyin Cahit, bu koşullar altında Lâtin harflerini açıktan açığa savunamazdı ve savunamamıştır.

Türkçüler İkinci Meşrutiyet dönemi alfabe sorununa yeni bir etken eklemişti. Bu, Türkçülük akımıydı. Başta Ziya Gökalp olmak üzere, Türkçüler Arap alfabesinin korunmasını istiyorlardı. Çünkü onlara göre, Arap alfabesi Rusya Türkleriyle Osmanlı Türkleri arasında birleştirici bir bağdı. Rusya Türklerinin hepsi Arap yazısını kullanıyorlardı. Türkçüler, ya da Turancılar, bütün Türkleri bir kültür içinde toplamayı amaçladıklarından Arap

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 31-32; Levend, *op.cit.*, s. 363.

alfabesi onlar için vazgeçilmez bir kültür aracıydı¹⁰⁹. Lâtin harfleri benimsenirse, Türkiye Türkleriyle Rusya Türkleri arasındaki bağlar zayıflayacak diye düşünülüyordu. Gerçi Rusya Türkleri arasında da alfabe tartışmaları sürüp gidiyordu. Kazan, Orenburg gibi kentlerde Arap alfabesinin düzeltilmesi yolunda çalışmalar yapılıyordu. Ama bu çalışmaların amacı Arap alfabesini bırakıp yerine Lâtin alfabesini almak yönünde değildi. Daha çok Arap harflerini düzeltmek ya da ıslah etmek noktasında toplanıyordu. İkinci Meşrutiyet dönemi Türkçülerinin yapmak istedikleri de bundan başka bir şey değildi. Arap harfleri düzeltilip Türkçeye uydurulmalıydı, ama bütün bütün atılmamalıydı. Bu düşüncelerle Türkçüler, Lâtin alfabesinin alınmasına karşıydılar. Türkçülük akımının yanı sıra, alfabe sorunu üzerindeki din baskısı da sürüp gidiyordu. Dinin baskılarına siyasal etkenler de katılınca, İttihat ve Terakki iktidarının neden Lâtin harflerine karşı olduğu daha açık ortaya çıkıyordu.

Celâl Nuri (İleri) Türkçülerin, İslâmcıların ve İttihat ve Terakki rejiminin tutumlarına karşı, Lâtin harflerinden yana olanların sayıları yine de artıyordu. O yıllarda, Lâtin alfabesinin alınmasını çekinmeden savunma yürekliliğini gösterebilen aydınlar da çıkmıştır. Bunlar arasında Celâl Nuri (İleri) nin adını öncelikle anmak gerekir. Celâl Nuri, 1912'de yayımladığı *Tarih-i İstikbal* (Geleceğin Tarihi) adlı kitabında şunları yazmıştır:

"Altaylara kadar gideceğimize, son derece züğürt olan Türk lisan (dil) ve edebiyatını biraz tasfiye i'lâ etsek (yükseltsek) büyük bir Türkçülük etmiş oluruz. Meselâ: şu Sâmî ve lisanımızın (dilimizin) ruhuna uymayan harfleri (Arap harflerini) terk edelim. Üniversal (evrensel - cihanşümul) olan Lâtin harflerini alalım. Arap harfleri, Arap ve İbranî gibi diller içindir. Bu lisanlar riyazî elisine olup, düsturlar, vezinler dahilinde cereyan eder. Her kelime, tarife tabidir.

Halbuki, Türkçemiz Arapçanın içinde garik olduğu halde Turanî mahiyetini kaybetmemiştir. Samî dillerden ziyade, Avrupa dillerine benzer. Bize huruf-i munfasıla (Lâtin harfleri gibi ayrışık yazılan harfler) lâzımdır. Huruf (harfler) ise ihdas olunamaz. Mevcutlar alınır... Anın için, terakki etmek istiyorsak, ân-ı vâhid zayi etmeden (bir dakika yitirmeden) Lâtin harflerini tetkik etmeliyiz. Bir harfi bırakıp diğerini kabul eden yalnız biz olmayacağız... Bu gibi milletlerin nasıl harflerini değiştirdiklerini Mukadderat-ı Tarihiye adlı kitabımda zikrettim. Harf değiştirmekle bizde yeni bir devr-i zihni başlayacaktır. Biraz celâdet-i millîye gösterelim. Dilde, edebiyatta, hurufta, eskârda bir inkılâp yapalım; teceddüt edelim...

*İhvanımı (kardeşlerimi) Lâtin harflerinin tetkiki ile Türklüğün taharri-i itilâsına (yükselmesinin aranmasına) davet ederim"*¹¹⁰.

¹⁰⁹ İlhan Başgöz — Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: 1973, s. 114.

¹¹⁰ Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal*, İstanbul: 1331 (1912), cilt 2, s. 165-166. Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 28-29

Celâl Nuri (İleri), alfabe sorununun özüne parmak basıyordu. Arap alfabesinin Türkçenin ruhuna uymadığını belirtiyor, bunların ıslahı gibi düşünceleri bir kenara itiyor ve doğrudan doğruya Lâtin harflerinin alınmasını savunuyordu. Bu alfabenin evrensel bir yazı olduğunu da belirtiyordu. İlerlemek istiyorsak, hemen Lâtin harflerini alalım diyordu. Bunun anlamı, Arap harflerini ıslah etmek gibi boşuna çabalarla zaman yitirmeyelim, demekti. Yazar, alfabe değiştirmekle bir çağ değiştirmiş olacağımızı da vurguluyordu. Türk aydınlarına çağrıda bulunuyordu. “Gelin, Lâtin harfleri üzerine eğilelim” demek istiyordu.

Bu satırları kaleme aldıktan kısa bir süre sonra Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenni-yat-ı Osmaniye - Mukadderat-ı Tarihiye* adlı kitabının ikinci baskısını yayımladı. Burada, Lâtin alfabesinin alınması gerektiği yolundaki görüşünü daha ayrıntılı biçimde açıkladı. “Kemal-i cesaretle Lâtin harflerini kabul etmeliyiz” dedi. Harfleri değiştirmedikçe ilerleyemeyeceğimizi anlattı. Somut bir de öneride bulundu: Lâtin harflerinin bir sancakta, bir yıl süreyle denenmesini istedi. Görüşlerini şöyle anlatıyordu:

“Kemal-i telehhüfle (yana yakıla) söyleyelim ki, ırkımız sair hususlarda olduğu gibi lisanca da büyük bir feyiz ve terakki ibraz edememiştir. Halbuki gerek dilimizin, gerek edebiyatımızın terakkisine şiddetle muhtacız. Bunları ilerletmedikçe millet ve devlet olmak itibariyle asla bir hatve (adım) atamayız.

Hurufatımız (harflerimiz) berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir (yetersizdir). Harflerimizin noksanından, bir işe yaramadığından, gayr-i ilmî bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki, bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibaratı halk (asıl avam) kolaylıkla öğrenemiyor; bunlar gayr-i tabii şeylerdir. Bu hal terakkiyatımıza mani oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür hâhişini (aydınlanma isteğini, arzusu) söndürüyor; anın için İslah-ı Huruf gibi boş, vâhi tedbirlere müracaat edeceğimize bir saat evvel, kemal-i cesaretle *Lâtin harflerini kabul etmeliyiz*. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmayacağız. Bundan önce Rumenler de “Kirilik” harflerle (Slav harfleriyle) yazı yazarlardı. Bilâhare Lâtin harflerini kabul ettiler. Almanlar yavaş yavaş “Gotik” harfleri bırakıp, Lâtin harflerini alıyorlar. Eski zamanda Rus Çarı Büyük Petro o vakitki Moskof harflerini terk edip, başka türlülerini kabul etmişti.¹¹¹

Lâtin harfleri hem pek tabii, hem de Türkçe lisanının tahririne Arapça harflerden daha müsaittir. Bu harflerin kabul edilmesi için serd olunabilecek itirazlar o kadar âdidir ki, münakaşasına bile tenezzül etmeyiz. Bu hususta ciddî bir inkilâba (devrime) kudreyab olabilir isek halkımız kolaylıkla

¹¹¹ Celâl Nuri, kendi savını güçlendirmek için Büyük Petro'nun da adını anmaktadır. Ama, Petro, Kiril alfabesini terketmemiş, yalnız ıslah etmekle yetinmişti. Bu bakımdan Rus Çarı, Atatürk kadar devrimci olamamıştır. (B.N.Ş.)

mevadd-ı adiyeyi okuyup yazabileceğinden milletin fikrî seviyesi, şüphesiz bir kademe daha yükselmiş olacaktır.

Bundan sonra, şimdiki üslûb-ı beyanımızı, lisan-ı âhenkdarımızı, uzun müddette yapılmış edebî dilimizi asla bozmamak şartıyla, *Yurtçular* (Türk Yurtçuları) gibi geriye gitmemek, *Selânikçiler* (Genç Kalemler) gibi reh-i nârefteye (kimsenin gitmediği yola) sapmamak üzere bize bir avam edebiyatı (halk edebiyatı) lâzımdır. Ahaliyi okutmalyız.

...Erbab-ı kalemimiz, hükümetimiz, mahafilimiz umumiyetle bu gayeyi ileriye sürmelidirler. Tetkik ve tettebbu vasıtası olmayınca halk nasıl seviyesini yükseltebilir! Binaenaleyh, dört el ile bu ümniyenin (amacın) husulüne himmet etmek bizim için bir emr-i vaciptir.

Maarif Nezaretine âcizane bir teklifim var. Bu usul tecrübeten bir sancakta, bir sene müddetle, tatbik edilsin. Eğer senenin nihayetinde ehl-i kurâ, avam (ve hatta havas), okur-yazar olmaz, kolaylıkla tahsil çevrelerini bulmaz ise usul terk olunsun.

...Anın için hükûmetin gayreti, muharrirlerin, ediplerin say'y-u ikdamı ile Avrupa âsar-ı muhalledesinin (ölmez yapıtlarının) ve alelum edebiyat-ı beşeriyeyi (klasikleri kastediyor) tezyin eden şaheserlerin dilimize nakli taht-ı vücuptadır (zorunludur). Bütün bu fikir definelerinin ve ilim hazinelerinin Şark'a nakli muktazidir. Avrupalı gibi çalışabilmekliğimiz için hiç olmazsa onların bütün âra ve eskârına vukufumuz lâzımdır. Binaenaleyh, ne yapılmak lâzımsa yapılmalı; bizde iyi işler (çalışır), yorulmaz, âzası nail-i maaş bir *Akademi* halk etmeli, mühim eserler tercüme ettirilmeli, memleket-te fikir hayatının başlaması için hükûmet tarafından tahsisata (ödeneklere) mazhar bir veya birkaç mecmua (dergi) yaratılmalıdır.

Lisanın suubeti (dilin güçlüğü), edebiyatın natamam (eksik) bulunması, ehl-i vatani cahil bırakıyor, tekâmül hevesini müntefi ediyor (söndürüyor). Berakis (tersine) olarak *kolay okunur, kolay yazılır* bir dil olur ve onun ilerlemiş, ceyâdet kasbetmiş bir edebiyatı bulunursa bittabi halk ona rağbet eder. Okur-yazarlarının sayısı ziyadeleşir ve okumak-yazmak için, bugünkü gibi, yıllar sarfedilmez. Seri terakkiye, cebr-i mâfata (yitirdiklerimizin yerini doldurmağa) muhtaç isek, bu usulü ihtiyar etmeliyiz" ¹¹².

Gazeteci Celâl Nuri (İleri) nin Balkan Savaşları öncesinde savunduğu fikirler bunlardı. Mütâreke yıllarında, Osmanlı Mebusan Meclisinin İngilizlerce basılıp kapatılması üzerine tutuklanıp Malta adasına sürülen Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey, sürgünden döndükten sonra çıkarmakta olduğu *İleri* gazetesiyle Kurtuluş Savaşını ve ondan sonra da Atatürk devrimini savunanlar arasında yer

¹¹² Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye - Mukadderat-ı Tarihiye*, İstanbul: 1331/1912, 2. tabı, ss. 180-188; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 29-31.

alacak ve savunduğu fikirlerin, bu arada Lâtin alfabesi ülküsünün gerçekleştiğini görecekti.

İkinci Meşrutiyet döneminde, Lâtin harflerinin benimsenmesini açıkça ve çekinmeden savunan başka aydınlar da çıkmıştır. Bunlar arasında *İctihad* dergisi sahibi Dr. Abdullah Cevdet'i, *İtikad-ı Bâtılıya İlan-ı Harp* kitabıyla boş inançlara savaş açan Kılıçzade Hakkı Beyin adlarını özellikle anmak gerekir. Kılıçzade Hakkı Bey ve arkadaşlarının çıkardıkları *Hürriyet-i Fikriye* adlı dergi, 1914 yılında "Lâtin Harfleri" başlıklı bir dizi yazı yayınlamış, Lâtin harflerinin benimsenmesini güçlü biçimde savunmuştur. İmzasız olan bu yazılarda, alfabe sorunu çeşitli yönleriyle incelenmiş ve başlıca şu konular üzerinde durulmuştur:

"Bugünkü elifbamızın (Arap alfabesinin) iflâsı, akameti, Türk olmaması, Arap harflerinin esaslı tadile kabiliyetsizliği, iki Hakkı (İspartalı öz Türkçeci İsmail Hakkı ile huruf-u munfâslacı Dr. Milaşi İsmail Hakkı) beylerin teklifleri; Lâtin harflerinin beynelmilelligi, günden güne galebesi ve Türkleştirilebilmesi; Türk, Bulgar, Çin ve Japon âlemlerinde elifbaların tesirleri ve tekâmülleri itibarıyla mukayeseler; memleketimizde Türkleşmiş Rum ve Ermenilerin terakkileri esbabının en mühimleri; elifba ve Kur'an meselesi, Lâtin harfleri ve şimal Türklerinin daha kolaylıkla Ruslaştırılabilmeleri mahzuru, nihayet Lâtin alfabesini tedricen ve mülâyemetkârane tatbiki imkân ve vesaiti".

Bu ilginç yazı dizisinin aslını görme olanağı bulamadık. M. Şakir Ülkütaşır'ın *Atatürk ve Harf Devrimi* adlı kitabında verilen parçaları¹¹³ aşağıya aktarıyoruz. *Hürriyet-i Fikriye* dergisi şunları yazmıştı:

"Bugünkü elifbamızın faide-i içtimaiyye noktasından iflâsı artık tahakkuk etmiştir. Harflerimizin ve binnetice imlâmızın o bitmez, tükenmez güçlüklerini, kusurlarını en muhafazakâr olanlar bile itiraf ediyorlar. Herkes ıslah, tadil taraftarı. Bazı sâitlere (sessiz harflere) ayrı şekiller tahsisıyla yalnız Türkçe kelimelerin imlâsında hürriyetperverlik göstermek fikrini güdenlerden tutunuz da olduğu gibi Lâtin elifbasının iktibas (aynen alınması) icap ettiğini bütün şiddetiyle müdafaa edenlere kadar birçok kümelere tesadüf edilir. Biz de teselsül edecek birkaç makalemizle de tertipli kadromuz dahilinde *Lâtin harflerinin kabulü* vücubunu isbat cür'et ve dâiyesinde buluyoruz".

Bunları söyledikten sonra yazar, ikinci yazısında da yine Lâtin alfabesinin alınmasını salık vererek şunları yazıyor:

"Mademki esaslı bir inkılâp yapılacaktır, gayr-i mükemmel ve uydurma harflerle garplıktan (?) çıkmış bir elifba yerine her cihetçe mükemmel ve hususiyle el yazısında daima sadeliğini ve ittisalinı muhafaza edebilen Lâtin harfleri-

¹¹³ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 39-41

nin kabulü hem kestirme bir yol olur, hem de bunu takip edecek makalelerim-de sırası geldikçe söyleyeceğim çeşitli faideleri temin eder”¹¹⁴.

Hürriyet-i Fikriye dergisinin 17 Nisan 1330/1914 günlü 11. sayısında çıkan dördüncü yazısında da yazar şunları söylüyordu:

“Lâtin elifbasını dinî bir mania olarak irac edeceklere âtideki fıkrayı it-haf ederim:

Şeyhülislâm, yahut Fetva Emîni hazretlerinden şu sualime bir cevap al-mağı pek arzu ederdim: Fransızlar İslâmiyetin esaslarını pek makbul bula-rak milletçe ihtida etmek (din değiştirmek) istiyorlar! Acaba onları Müslüman addedebilmek için o pek zarif dillerinin Arap harfleriyle yazıl-ması şart-ı esasî mi ittihaz edilecek? “Evet” cevabını beklemediğim halde alırsam kemal-i cesaretle “Siz bu zihniyetle dünyayı Müslüman edemezsi-niz” mukabelesinde bulunurum. Hayır “beis yok” cevabını alırsam: “Biz Türklerin de Lâtin harflerini kullanmamıza müsaade bahş eder bir fetva ve-riniz” ricasını serdedeceğim. Hayır, Fransızlar ne kadar az Arap iseler, biz de o kadar az Arabız.

Hâsılı kelâm, Lâtin harfleri her şeye rağmen galebe edecektir. Karşı karşıya ge-len ve kabiliyet-i intişariyeleri muhtelif iki içtimai müesseseden elbette en ziyade ta-ammüme kabiliyeti olan galebe eder, diğerlerini bel’eder (yutar). Buna muhalefet sun’idir, ârızîdir, muvakkattır.”

Yazar, derginin 24 Nisan 1330/1914 günlü, 12. sayısında da şunları yazmıştı:

“Lâtin harflerinin esas itibariyle taraftarı olanlardan bir kısmı, Kur’anın nasıl yazılacağı ve tedris edileceği meselesini gayr-i kabil-i hal olmak üzere tellâkki ederek tereddüde düşüyorlar. Halbuki metin bir inkılâp ve teceddüt yapmak fikrinde kat’iyyet sahibi olanlar bu babta şek ve tevehhümeye duçar olamazlar. Kur’an meselesi elifba meselesiyle alâkadar değildir. Bugünkü yazımızı muhafaza etsek bile terakki için yapmak zorunda bulunduğumuz “Maarif-i İptidaiye İnkılâbı” neticesinde Kur’an çocuk mekteplerinde yanlış olarak okutulmak şaibesinden tenzih edilecektir. Biz Lâtin harflerini kabul etmekle filhahika Arapça Kur’anı okuyamayacağız. Zira Arapçanın tahrir ve imlâsına müdahale etmek salâhiyetine malik değiliz. Kendi dilimize aldığımız kelimeleri de istediğimiz gibi tasarruf ederiz. Onları Türkçeleştirebiliriz. Ama Arap lisanının yazısını düşünmek bize ait değildir. Bunun içindir ki, Arap harflerini ayrı ayrı yazmak fikrini güdenler bu tarzı Arapçaya ve bina-enaleyh Kur’ana da teşmil salâhiyetini haiz bulunamazlar”.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Lâtin yazısının alınmasını çekinmeden sa-vunan *Hürriyet-i Fikriye* dergisinin bu yayınları, İttihat ve Terakki yöneticilerini

¹¹⁴ *Ibid*, s. 40; Levend, *op.cit.*, s. 362

rahatsız etmiştir. Zamanın Dahiliye Nazırı Talât Paşa, imzasız çıkan bu yazıları kaleme alanın Mustafa adında bir kişi olduğunu öğrenir ve kendisini çağırır. Yazıları kesmesini ister, yoksa derginin “tatil değil, ilga edileceği”, yani süresiz kapatılacağı uyarısında bulunur. Gerçekten de çok geçmeden bu yazıları yüzünden dergi süresiz olarak kapatılır. Daha sonra *Serbest Fikir*, *Uhuvvet-i Fikriye* gibi değişik adlarla yeniden çıkarılır. Ama yeniden kapatılır ve temelli olarak susturulur.

Hürriyet-i Fikriye dergisinin yazgısı gibi, İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında görülen düşünce özgürlüğü de kısa ömürlü olmuştur. Hele Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşına sürüklenmesi üzerine, düşünce özgürlüğü büsbütün boğulmuştur. Savaş yıllarında alfabe tartışmaları da arka plânda kalmıştır.

**Enver Paşa yazısı
ve iflâsı**

Buna karşın yazı “islahatının” uygulanmasına da çalışılmıştır. Doktor Milâslı İsmail Hakkı, kendi buluşu yeni yazı düzeniyle gazete, kitap bastırmayı denemiştir. Bu yazı düzeninde Arap harflerine sesli harfler ekleniyor ve harfler ayrışık olarak yazılıyordu.

İkinci Meşrutiyet döneminin güçlü adamı Harbiye Nazırı Enver Paşa da otoritesini kullanarak bu yeni yazı “reformunu” uygulamaya koymuştur. “Hattı cedid” (Yeni yazı), “Ordu elifbası”, “Enver Paşa yazısı” gibi adlarla anılan bu yazı düzeni, biraz da tehdit altında, orduda kullanılmıştır. Enver Paşa yazısında da Arap yazısı ayrıık harflerle yazılıyor, sessiz harflerin arasına sesli harfler konuyordu. Enver Paşa’nın başında bulunduğu Harbiye Nezareti, resmî yazışmalarını bu yazıyla yürütmeyi denedi. Orduya genelgelerine bu yazıyla gönderiyordu. Askerliğe ilişkin kimi meslek kitapçıları da Enver Paşa yazısıyla basıldı. Ama deneme o kadarla kaldı. Bu iğreti yazı tepeden inme buyruklarla yürümedi. Yürüyemezdi. Savaş yılları içinde, yeni yazı düzeninin eski alışkanlıkları bozduğu, işleri yavaşlattığı görüldü. Arap alfabesini tek tek harflerle yazmağa çalışmak acemice bir girişimdi. Ötedenberi Arap yazısını kullananları da acemileştirmişti. Bir yazar bu konuda diyor ki:

“İyice anımsarım. Uzak bir ilçede (Ahlat’ta) rüştiye (ortaokul) öğretmeniyim. Askerlik şubesi yüzbaşı, nedense bu yazıyı (Enver Paşa yazısını) hiç mi hiç kavrayamıyor, okuyamıyor. Her gelen buyruğu — iki, üç kırmızı aylı olsa da— bana getirirdi. Ben okurdum; o, alıştığı yazıya çevirirdi. Sonbahar ortalarında savaş patladı. Enver Paşa yazısı da — işleri aksattığı için — birkaç ayda kaynadı gitti”¹¹⁵.

Bir başka yazar da şunları söylüyor:

“Enver Paşa merhum, Harbi Umumî evâilinde — topile, tüfenkile, süngüsüle, divan-ı harbleriyle — millete acib-ül şekl bir elifba kabul ettirmek istedi. Ba-

¹¹⁵ Tahir Necat Gencan, “Yazı Devrimi”, *Türk Dili*, Kasım 1978, s. 532

bîâlî'nin istinkâfı üzerine bunu kışlaya soktu. Orada da muvaffak olamadı. Çünkü:

“Binbaşidan yukarı rütbede bulunan mütefennin erkânı harblerin, fazıl ümera ve erkânın hemen hepsi, ümmi, alaylı sınıfına geçtiler.

“O hatt-ı garib ile gelen müstacel emirnameler, kumandanların kalem odalarında saatlerce “Türkçeye” tercüme edilir, badehu mürsililehlerine verilirdi!

“Nihayet, iki seneden ziyade ömrü vefa etmeyen bu... “Hatt-ı Enverî”... mucidinden evvel türab-ı gufran ve nisyana gömüldü”¹¹⁶.

Sözün kısası, Enver Paşa yazısı askeri otoriteyle bile yürümemiş, iflâs etmişti. Bu yazı, hiçbir mantık temeline dayanmıyordu. Bilimsellikten uzaktı. Arap alfabesine bile ters düşüyordu. Başarılı olamazdı. Arap yazısını “ıslah” edip Türkçeye uydurma çalışmaları, boşuna çabaydı. Enver Paşa'nın girişimi bunu açıkça kanıtlamıştı.

Başta Atatürk olmak üzere, ilerde Türk yazı devrimini yapacak olanlar, Enver Paşa'nın başarısız kalan girişiminden yararlı bir ders çıkarmışlardır. Fiyaskoyla sonuçlanan o denemeyi yaşamış olanlar, yazı değişikliğinin böyle olmayacağını kavramışlardır. İsmet İnönü, bir yazısında şöyle der:

“Rahmetli Enver Paşa'nın teşebbüs ettiği harf ıslahatının ızdıraplı hatırası henüz pek taze idi. Kolay yazıp okumaya muhtaç ve alışkın olan nesillerin birden okuyamaz ve yazamaz hale gelmelerinin hesapsız mahzurları ürkütücü idi. İnsanlar ilk heyecanın yatıştığı haftalar sonunda eski harfleri her yasağa karşı kullanacaklardı. Harf inkılabını yapmak, uzun, çetin, belki ömür boyunca bir mücadeleye karar vermek demekti”. “Karar verilmesi için en çok düşünülen konu bu” idi¹¹⁷.

Atatürk, “Enver yazısı âkıbetine uğramaması” düşüncesiyle Türk Harf Devrimini çok sıkı tutacak¹¹⁸, soluk soluğa bir maraton koşusu gibi uygulayacaktı.

VI. YAZI DEVRİMİNE DOĞRU

Devrim ortamı Birinci dünya savaşı ve Türk Kurtuluş savaşı ertesinde, gerek Türkiye Türkleri, gerek Rusya Türkleri yepyeni bir devrim çağına girdiler. Rusya'da Çarlık, Türkiye'de Osmanlı rejimleri yıkıldı. Yolları başka başka da olsa her iki ülkede de devrimci rejimler işbaşına geldi. Türk dünyası, tarihinin en köklü devrimlerini yaşamağa başladı; yazı devri-

¹¹⁶ Ali Seydi, *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1340 (1924), s. 24

¹¹⁷ İsmet İnönü, “Türk Harflerinin Yıldönümü”, *Ulus* (Ankara), 9 Ağustos 1953. Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi, 1919-1965 - Cumhuriyet Dönemi*, İkinci Kitap, Ankara: 1968, s. 91.

¹¹⁸ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Yazı”, *Türk Dili*, cilt II, sayı 23, Ankara: 1 Ağustos 1953, s. 719

mi için en elverişli ortama kavuştu. Tahtların, taşların yıkıldığı, eski zincirlerin koparılıp atıldığı böyle köklü bir devrim ortamında, Türk dili üzerindeki Arap yazısı egemenliğine son verilmesini beklemek doğaldı artık. Türk kitleleri kabuklarını kırıyor, uygarlık değiştiriyorlardı. Yazı da değiştireceklerdi.

İlk kez Yakut Türkleri, daha 1918 yılında Lâtin yazısını aldılar¹¹⁹. Onları Azeriler izledi. 1922 yılında Sovyet Azerbeycan'ı da Arap yazısından Lâtin yazısına yöneldi. Yazı değiştirme akımı giderek genişleyecek ve öteki Türk ülkelerine de yayılacaktı.

Türkiye, düşman işgalinden yeni kurtuluyordu. İşgalci Yunan orduları denize dökülür dökülmez, İstanbul gazetecilerinden bir grup, 12 Eylül 1922 günü İzmir'e geldi. Bunlar arasında, ta Meşrutiyet döneminde Lâtin yazısının alınmasını savunmuş olan Hüseyin Cahit (Yalçın) da vardır. Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşır karşılaşmaz tezcanlılıkla ortaya atılır. "Niçin Lâtin yazısını almıyoruz?" diye sorar. Daha çizmelerinin tozunu silmeğe bile vakit bulamamış olan Başkumandan, "daha zamanı gelmemiştir" yollu ters bir yanıt verir. Sonradan neden böyle bir ters yanıt verdiğini Falih Rıfkı Atay'a anlatır:

— "Hüseyin Cahit bana zamansız bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılâbının zamanı daha gelmemiştir" der¹²⁰.

Atatürk ve
zamanlaması

Atatürk, "Lâtin yazısı alınamaz" dememiş, "zamanı daha gelmemiştir" demiştir. Yoksa yazı devrimini çoktan kafasına koymuştu.

Selânik'te doğmuş, çocukluğunu Makedonya'da geçirmiştir Atatürk. Bu yöre, insanda yazı bilincinin erken uyanmasına en elverişli yörelerden biriydi. Makedonya'da ötedenberi üç yazı kullanılıyordu. Türkler Arap yazısını, Rumlar Yunan yazısını, Sırlar ile Bulgarlar da Kiril yazısını kullanıyorlardı. Selânik ise yazıların dört yol ağzıydı. Lâtin yazısı bu kente çoktan sızmıştı. Deniz yoluyla girmiş, demir yoluyla girmişti. Burada işaretler, tabelâlar, limanda indirilen yüklenen mallar, paralar, pullar çokçası çift yazılıydı. Yalnız Yahudiler değil, Türklerin de bir bölümü Lâtin yazısını yarı-resmi olarak kullanıyordu. Selânik, bir yazı cümbüşü gibiydi. Mahalleden mahalleye, sokaktan sokağa, dükkândan dükkâna yazılar değişiyordu. Bu kente Şemsi Efendi okuluna, sonra da askerî rüştiye'ye giden küçük Mustafa Kemal, çarpıcı yazı görüntüsünü azçok algılar. Değişik yazılar onun çocuk belleğinde iz bırakır. Atatürk'te yazı bakımından uyanma, ya da bilinçlenme o zamanlar başlamıştır, denebilir.

Atatürk Manastır askerî idadisine girdiği zaman (1895), Arnavutların Arap yazısından Lâtin yazısına geçişleri sorunu canlıydı. Arnavutluk'un güneyinde Lâtin yazısı, kuzeyinde Arap yazısı kullanılıyordu genellikle. İki yazının kavgası

¹¹⁹ Toynbee, *op.cit.*, p. 224

¹²⁰ Falih Rıfkı Atay, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, Sayı: 23, Cilt: II, 1 Ağustos 1953, s. 718.

sürüp gidiyordu. Yeni Arnavut yazısı bir bakıma günün konusuydu. Ve orada Arnavutlarla Türkler içiçe yaşıyorlardı. Manastır, ilerde Arnavutların yazı kongresi için seçecekleri bir merkezdi. Burada idadi yıllarını geçiren uyanık bir öğrenci, elbet çevresinde olup bitenlerden haberdirdir. Atatürk'ün kafasında yazı devrimi düşüncesinin o sıralarda yer etmiş olduğunu söylemek, pek yanlış olmasa gerektir.

25 yaşlarında bir genç iken Atatürk, ilerde yazı devrimi yapmak gerekeceğini Bulgar Türkoloğu Manolo'fa açıkça söyler. İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından iki yıl kadar önce, 1906'larda, "Batı uygarlığına girebilmemize engel olan yazıyı atarak, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara uymalıyız" der ve "Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır" diye ekler¹²¹.

Kafasında böyle bir düşünce olan Atatürk, İkinci Meşrutiyet döneminin yazı tartışmalarını, Arnavutların yazı kavgalarını, gazetelerde dergilerde yazılanları yakın ilgiyle izler. Savaş yıllarında çevriyazı kullanır. Fransız harfleriyle Türkçe mektuplar yazar. Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru, Németh'in *Türkische Grammatik* adlı kitabını ve bunda kullandığı çevriyazıyı görünce doğal olarak ilgilenir¹²². Erzurum Kongresi sırasında, 7/8 Temmuz 1919 gecesi, yanındaki Mazhar Müfit Kansu'ya ilerde yapacağı işleri not ettirirken, bu arada Lâtin yazısının alınacağını da bildirir¹²³. Kurtuluş Savaşı içinde, 1922'de, Halide Edip Adıvar'a da ilerde Lâtin harflerinin alınması olasılığından söz eder¹²⁴. Hiç kuşkusuz, yazı devrimine yıllar öncesinden kararlıydı.

Ama Atatürk, zamanlamaya çok önem veren bir liderdi. Daha doğrusu, O'nun en belirgin özelliklerinden biri, zamanlamasıydı. Düşmana karşı yürüttüğü savaşta, kusursuz zamanlaması O'nun başarısının en büyük yardımcısı olmuştu. Yapacağı devrimlerde de zamanlamaya dikkat edecekti. 1922 Eylûlünde, Lâtin yazısını almak için "daha zamanı gelmemiştir" derken bunu vurguluyordu. Türkiye'nin, harf devriminden önce yapacağı başka önemli işleri vardı. Bunlar, zamana göre sıralanacaktı. 1922 yılı, yurdun dış düşmandan temizlenmesi ve Saltanatın kaldırılması yılı olmuştu. Ertesi yıl, Lozan Barış antlaşması imzalanır ve Türkiye'de Cumhuriyet kurulur. 1924'te Halifelik kaldırılır. 1925'te, doğuda Şeyh Sait ayaklanması patlak verir, "Takriri Sükûn" yasası çıkarılır, "İstiklâl Mahkemeleri" yeniden kurulur, dini politikaya araç yaptığı, gericiği yüreklendirdiği gerekçesiyle Terakkiperver Fırka kapatılır. Bu siyasal

¹²¹ Arif Necip Kaskatı, 19.8.1948 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde bunu Manaloftan duyduğu gibi aktarmış, ondan sonra da başka kaynaklarda gösterilmiştir: Sami N. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, 2. baskı, Ankara: 1978, s. 19; Emre Kongar, *Milliyet Sanat Dergisi*, 6 Kasım 1978, s. 5 vb.

¹²² A. Dilâçar, *op.cit.*, s. 351-356.

¹²³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: 1966, cilt 1, s. 111.

¹²⁴ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, Atlas Kitabevi Yayını, 1971, s. 233'ten aktaran Özerdim, *op.cit.*, s. 20

gelişmelerin ardından devrimler birbirini izler: Şapka devrimi, giysi devrimi, tekkelerin, türbelerin, tarikatların kaldırılması devrimi ve aşar vergisinin kaldırılmasıyla gerçekleştirilen maliye devrimi hep 1925 yılının önemli atılımlarıdır. 1926 yılında atılımlar sürdürülür: Takvim ve saat değiştirilerek uygar dünyaya ayak uydurulur. Yurttaşlık Yasası, Türk Ceza Yasası ve Borçlar Yasası kabul edilir. Kabotaj yasası çıkarılır. Aynı yıl Türkiye’de harf devrimi de beklenir. İçerde ve dışarda bu konuda yayınlar yapılır. Ama araya başka bir olay girer. İzmir’de Atatürk’ün canına kıymak üzere hazırlanmış bir girişim ortaya çıkarılır. Bu girişimle ilgili olarak eski İttihatçılar ile Terakkiperver Fırkanın ileri gelenleri yargılanırlar. Yılın ikinci yarısını bu olaylar doldurur. 1927 yılı ise “Büyük Söylev” yılı olur. Atatürk’ün tarihsel Söylev’ini okuması, bunun basında yankıları, kitap biçiminde yayımlanması Türkiye’de yılın olayıdır. Harf devrimi böylece 1928 yılına kalır. Lâtin harflerinin benimsenmesi yıllarca ertelenmiştir.

Bu ertelemenin bilinçli bir zamanlamanın sonu olduğu kuşkusuzdur. Atatürk, bu önemli devrimin başarısını rastlantıya bırakmak istememiştir. Devrimin başarısı önceden güvence altına alınmıştır, denilebilir. Halifelîğin kaldırılmasıyla, Lâtin harflerinin şeriata aykırı olduğu yolunda fetva vermeğe kalkışabilecek bir makam ortadan kaldırılmıştır. Eski İttihatçıların ve Terakkiperver Fırka ileri gelenlerinin sahneden silinmeleriyle harf devrimini siyasal amaçlarla sömürebilecek olanlar, etkisiz duruma getirilmişlerdir. Tekkelerin, türbelerin kapatılması, harf devrimine karşı direnebilecek gerici yuvaların ortadan kaldırılması anlamı da taşıyordu. Uygar dünyanın yasaları, giysileri, şapkası, takvimi, saati ve rakamları alındıktan sonra, alfabesini de benimsememek için bir mantıkî neden kalmıyordu artık. Kısacası, 1923-28 yıllarında, harf devrimi için elverişli ortam hazırlanmıştı, denebilir. Ancak böyle bir ortamın hazırlanmasından sonradır ki, harf devrimine de sıra gelmişti.

Karabekir Paşa’nın demeci

Bu arada, 1923 yılından başlanarak Türkiye’de alfabe tartışmaları sürüp gitmiştir. Şubat 1923’te İzmir’de toplanan “Millî İktisat Kongresi”ne katılan işçi delegelerden İzmir’li Nazmi ile iki arkadaşı, “Lâtin harflerinin kabulü” konusunda Kongreye bir önerge vermişlerdir. Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, bu öneriyi tepkiyle karşılamış ve genel toplantıda okutmamıştır. Az sonra bu konuda basına da bir demeç vermiştir. 5 Mart 1923 günlü *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde “Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz” başlığı altında yayımlanan bu demecinde şunları söylemiştir:

“Bu fikir (Lâtin harflerinin benimsenmesi fikri) bir zamanlar Avrupa’da hercü merci mucip oldu. Bu cereyan evvelâ orada başladı. Bizim İslâm hurufatımız (harflerimiz) kâfi değilmiş, binaenaleyh Lâtin hurufatı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici oldular. Fakat neticede bunun felâketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu fikrin müthiş bir felâket olduğunu Arnavut kavmi da pek geç olarak anladı. Maatteessüf ar-

zederim ki Azerbeycanlı arkadaşlarımız da bu felâkete bugün düştü. Bu hususta hususî olarak bizden de fikir soranlar oluyor.

Biz bunun vehametini ve bu harflerin değiştirilmesinin bugün küre-i arz üzerinde yaşayan 350 milyon ehl-i İslâma ait olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmaz bir şekl-i huruf kabulü noktasına doğru yürüdüler. Arkadaşlar, bugün hangi ecnebi ile görüşseniz ilk işiteceğiniz sözler: “Türkçe gayet güzel bir lisandır, kolaydır fakat harfleri fenadır”. Bunlar bütün ecnebi-lerin ağzında ve sizinle ilk görüşen bir ecnebinin size telkin edeceği şeylerdir. Ve bu fikir ekseriyetle gayr-i İslâm insanlardan ibaret olan bir takım tercümanlar vasıtasıyla her tarafa ve hassaten İstanbul’da ecnebilere telkin edilmektedir...

Binaenaleyh bugün bir kuvvet vardır ki, bu kuvvet bütün cihana karşı bu propagandayı yapıyor: Türk yazısı güçtür, okunamaz. Bendeniz bu mesele ile bizzat uğraştım ve Arnavutluk ihtilâli içinde bulundum. Acaba bu Lâtince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket herc-ü merce girer. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız, tarihimiz ve binlerce cilt âsarı bu lisanla yazılmış iken büsbütün başka bir şekilde olan bu harfleri (Lâtin harflerini) kabul ettiğimiz gün, en büyük felâkete derhal bütün Avrupa’nın eline güzel bir silâh verilmiş olacak, bunlar âlem-i İslâma karşı diyeceklerdir ki, Türkler ecnebî yazısını kabul etmişler ve Hristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytankârane fikir budur.

Sonra bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Lâtin haruf (harfler) yoktur. Bugün Fransızca haruf o kadar karışıktır ki bizim dilimizi kabil değil terennüm edemez. Bu mesele inceden inceye tetkik edilmiştir. Binaenaleyh istirham ediyorum. Zararlı olan —ki zararını bir İslâm kavmi çekmiştir— bu gibi mesaili bırakalım. Böyle fikirler içimize girmesin. Sonra büsbütün lâl-ü ebkem (şaşkınlık) olur ve bütün âlem-i İslâmî üzerimize hücum ettirir ve kendi aramızda birbirimizi yeriz. Gerçi bu teklif hiç şüphe etmiyorum ki samimiyet ve hüsn-ü niyetle verilmiştir. Fakat başka taraflardan da pek kaba fikirler içimize zerk ediliyor. Bunlardan kendimizi siyanet edelim”¹²⁵.

Karabekir Paşa, Tanzimat döneminde yaşıyor gibidir. Savunduğu düşünceler, 1920’lerin değil, 1860’ların düşünceleridir. Onun ileri sürdüğüne göre, Arap yazısı bırakılırsa neredeyse kıyamet kopacaktır. “Müthiş bir felâket” olacaktır. İslâm dünyası üzerimize saldıracaktır. Türkler birbirlerini yiyeceklerdir. Türk dili-

¹²⁵ “Lâtin harfini kabul edemeyiz”, *Hakimiyet-i Milliye*, Ankara, 5 Mart 1923, s. 2. Gazetenin alt başlığı şudur: “İktisat Kongresinde bir taktirre karşı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin müdellel ve vakıfane mütalâası”. Demeç, bu alt başlıksız olarak, aynı günlü öteki gazetelerde de yayımlanmıştır: *Vakıf*, s. 2; *Tanin*, s. 3; *Akşam*, s. 2; *İkdam*, s. 2. Yeni yazıyla tam metin için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir*, Ankara: 1968, s. 318-320, No. 205.

ne en uygun yazıyı benimsemek, Türklerin işi değildir. Buna yeryüzünde yaşayan 350 milyon “ehl-i İslâm” karar verebilir. Sonra işin içinde yabancı parmağı da vardır. Türk düşmanlarının şeytanca yaydıkları yazı değiştirme düşüncesinden kendimizi sakınmalayız...

Karabekir Paşa'nın bu demecini okurken, Atatürk'ün neden Lâtin yazısını almanın “daha zamanı gelmemiştir” dediği, neden tâ 1928'e kadar bu konuda hiç konuşmadığı daha iyi anlaşılır. Atatürk, Karabekir gibi düşünen eski silâh arkadaşlarıyla Türk devrimini, bu arada yazı değişikliğini kolay kolay yapamazdı. Zamanını bekleyecekti.

Yeni tartışmalar Kâzım Karabekir Paşanın demeci, yazı tartışmalarını yeniden canlandırdı. Arap yazısının bırakılmasını istemeyenler bu demekten yüreklendiler. Yeniden yayıma başladılar. Buna karşı Lâtin yazısını daha güçlü savunanlar da çıktı. Kılıçzade Hakkı, *İçtihat* dergisinde, “İzmir İktisat Kongresinde Lâtin Harfleri” başlıklı üç yazı yayımladı. Karabekir Paşa'yı yanıtladı. Şunları söyledi:

“Ne gariptir ki yüksek tahsil görmüş, çok zeki bir Kâzım Karabekir Paşa o kadar fecayi-i tarihiye ve içtimaiyyeden sonra, sırf ilmî bir mesele olan Lâtin harflerinin kabulü arzusunu takbih ediyor; ve buna sebep olarak, hulasaten âlem-i İslâm ne der? diyor! Evet âlem-i İslâm ne der, işte bu kâbus!!!...

Bu tafsilâtta sonra kendilerine bir sual iradına müsaade buyurmalarını Karabekir Paşa Hazretlerinden rica ederim: Biz yalnız Müslüman mıyız? Yoksa hem Türk, hem Müslüman mıyız? Eğer biz yalnız Müslüman isek, bize Arap harfleri ve Arap dili lâzımdır. Ve ilim olarak *Kur'an* yetişir. Bunun yanında milliyet ve hakimiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır.

Herkesi korkutan ve softalara, avâma karşı büyük bir silâh teşkil eden mes'eleye geliyorum: *Kur'an* Lâtin harfleriyle yazılır mı?”

Yazar, bir Türk'ün *Kur'anı* bir Arap gibi okumasına imkân olmadığını söyledikten ve *Kur'an*'dan bir ayeti Lâtin harfleriyle yazdıktan sonra, bunun Lâtin harfleriyle şu tarzda yazmakta ne sakınca vardır, diye soruyor. Sonunda yazısını şu cümlelerle bitiriyor:

“Lâkin şurasını kafaya yerleştirmek şecceatini edinebilmelidir: Arabî harflerin gayri harflerle *Kur'an* yazmak küfür değildir. Ve böyle yapan küfür ve itaba lâyık olmaz. İşte meselenin ruhu buradadır”¹²⁶.

¹²⁶ Kılıçzade Hakkı, “İzmir Kongresinde Lâtin Harfleri”, *İçtihat*, 1 Temmuz 1339 (1923), sayı 155'ten Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 44-45

Daha İkinci Meşrutiyet döneminden beri Lâtin harflerinin alınmasından yana olan Hüseyin Cahit (Yalçın) da yeniden başlayan alfabe tartışmalarına katılır. 22 Eylül 1923 günlü *Resimli Gazete*'de yayımlanan "Lâtin Harfleri" başlıklı yazısında şunları söyler:

"Memleketin her tarafı derin bir cehalet karanlığı içinde midir? Memlekette okuyup yazmak bilenler, dünya ve vatan işlerine âlâkadar olanlar hiç mesabesinde midir? Maatteessüf evet... Bütün Türk matbuatının (basının) bastıkları gazetelerin yekünü Avrupa'nın bir vilâyet merkezindeki tek bir gazetesinin aded-i tab'ına (baskı sayısına) uzaktan bile yaklaşılamaz. Şu mikyas bize ispat eder ki bizde okuyup yazmak bilenler, nüfus sayımıza nispetle, pek azdır. Gazete bile okuyamayan bir memlekette ilmî ve edebî eserlerin ne kadar rağbet göreceği pek kolay tahmin edilebilir. Bundan şüphesi olanlar kitapçılara ve muharrirlere sorabilirler. Zaten millî kütüphanemizin bomboş olması, en küçük Balkan devletleri diline tercüme edilmiş âsar-ı muhalledenin (kalıcı yapıtların-klasiklerin) bile dilimizde bulunmaması böyle bir tedkik külfetine de hâcet bırakmaz...

Binaenaleyh hep iman etmeliyiz ki memlekette cehaleti izale etmeğe esaslı surette teşebbüs etmezsek hiçbir muvaffakiyet elde edemeyiz. Bu, pek harc-ı âlem bir hakikat. Şimdiye kadar binlerce ve binlerce defa her yerde, her ağızda tekrar edilmiş bir şey. Evet, tekrar edilmiş fakat, bir papağan gibi hissedilmeden, takdir ve tâmik edilmeden. Çünkü maarifin ta'mimi lüzumundan bahseden sahib-i nüfuz ve salâhiyet ağızların hepsi bu ihtiyacı ruhlarının derinliğinde hissetmiş olsalardı çaresini ararlardı. Çare aranmadı diye alelittlak bir hüküm vermek belki insafsızlık olur. Arayanlar oldu, fakat derdin menbaina (kaynağına) kadar gidilmedi.

Biz memlekette ümmiliği azaltamıyoruz. Çünkü, harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiç birimiz her kelimeyi doğru telâffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan , böyle tahsil olur mu? Bir köylü çocuğu senelerce mektebe gidip de hiç bir şey öğrenmezse niçin vakit kaybetsin?... Gazeteler okunamıyor, kitaplar okunamıyor, basılmıyor.

Bizi şimdiki harflere rapteden (bağlayan) şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir *meccuriyet-i diniye yoktur*. Millî harflerimiz de değildir. *Bu halde Lâtin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmek suretiyle* elde edebileceğimiz nâmütenahi (sonsuz) faydaları neden istihfaf ediyoruz?

Lâtin harflerine karşı serd edilen itirazların hepsini dikkatle gözden geçirdim. Bunların mantıktan ziyade hisse istinad ettiklerini gördüm. Bunları burada uzun uzadıya tetkike imkân yok. Şüphesiz ki müşkülât olacak. Fakat memleketin selâmeti namına hayatlarını feda edebilenler memleketin daimî selâmeti namına neden bu harsî (kültürel) fedakârlığı da yapmasınlar? Eminim ki lüzumunu takdir ve teslim etselerdi tereddüt etmeyeceklerdi. İşte acınacak nokta budur.

Lâtin harflerinin kabulü fikrinin şimdiki halde memleket münevveranı (aydınları) nezdinde ekalliyette (azınlıkta) kalacağını biliyorum. Fakat, hiç olmazsa hisseme düşen vazifeyi yapmış olmak için diyorum ki, *memleketi kurtarmak için en lüzumlu tedbirlerden biri harflerimizi değiştirmektir*"¹²⁷.

Bir öneri

1923 yılında, Türk basınında başlayan bu tartışmalara paralel olarak, İstanbul'da bir de küçük kitapçık yayımlandı. Tahsin Ömer imzasıyla ve *Harflerimiz Lâtin Harflerinin Aynıdır* başlığıyla yayımlanan bu 40 sayfalık kitapçığın Azerbeycan'daki yeni alfabe akımından esinlenerek yazıldığı anlaşılmaktadır¹²⁸. Yazar, Arap alfabesinden yana olanların savlarını çürütmek istercesine, Arap ve Lâtin harflerinin aynı kökten geldiklerini, eski Finike alfabesinden çıktıklarını grafiklerle kanıtlamağa çalışıyor, Lâtin harflerini almanın bir sakıncası olmayacağını, tersine, çeşitli yararları olacağını savunuyordu. Tahsin Ömer bu kadarla da yetinmemiş, Lâtin alfabesine dayanan bir yeni "Türk alfabesi" düzenlemişti. 8 ünlü, 25 ünsüz harften oluşan bu alfabe denemesine, Arap yazısındaki(ha), (hı), (he) harflerine karşılık yalnız (H) harfi öneriliyordu. Arapçadaki (te), (tı) harfleri yerine de (T) harfi kullanılıyordu...

Bunlar gibi yerinde önerilerin yanısıra, yeni alfabe denemesinin kimi eksikleri de vardı. Örneğin iki (Z) harfi benimsenmişti. Eksiklerine, acemiliklerine karşın bu alfabe, Türkiye'de Lâtin alfabesine dayanan ilk somut Türk alfabesi denemesi, ya da önerisiydi. Ondokuzuncu yüzyılda Azerbeycanlı ozan Ahundzade Mirza Fethali'nin hazırladığı alfabeden sonra, Türkiye'de Lâtin yazına dayanan yeni bir Türk alfabesi öneren başka kimse çıkmamıştı. Lâtin yazısının alınmasını savunanlar olmuştu. Ama bunlar somut bir alfabe önerisinde bulunmamışlardı. Bu bakımdan Tahsin Ömer, bir öncüydü Türkiye'de. Ama nedense gereken ilgiyi görmemiş, önerisi yeterince yankı yapmamıştır.

Saracoğlu'nun konuşması

1924 yılında yazı tartışmaları biraz daha hızlanır. 24 Şubat 1924 günü İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bir konuşma yapar. Eğitim için bunca para harcanıldığı, bu denli büyük özveride bulunulduğu halde halkın yine de okuma yazma bilmediğini söyler. Sözlerini şöyle sürdürür:

"Benim kanaatimce bu büyük derdin en vahim noktası harflerdir. Eğer ben Arap harfi diyecek olursam burada acaba benim fikrime tuğyan ve isyan edecek var mı? Efendiler! Bunun yegâne kabahati harflerdir. Hacıımızın, hocamızın, âmirimizin, memurumuzun gayretine, yıllardan, asırlardan-

¹²⁷ Hüseyin Cahit (Yalçın), "Lâtin Harfleri", *Resimli Gazete*, 22 Eylül 1923'ten Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 45-47.

¹²⁸ Ettore Rossi, "La Questione dell'alfabeto per le Lingue Turche", *Oriente Moderno*, Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, p. 297. Tahsin Ömer, *İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Lâtin Harflerinin Aynıdır*, Mahmutbey Matbaası, İstanbul: 1923, s. 40

beri yapılan bunca fedakârlıklara rağmen halkımızın ancak yüzde ikisi veya üçü okumuştur”¹²⁹.

Saracoğlu, bu konuda Millî Eğitim Bakanlığının ne düşündüğünü, pek kısa bir zamanda ne yapabileceğini sorarak sözlerini bitirir. Bu konuşma Meclisin havasını birdenbire elektrikleştirir. Meclisteki bağnazlar büyük bir gürültüyle Saracoğlu’na saldırırlar. Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar araya girer. Hava yatıştırılır. Ama Saracoğlu’nun Millî Eğitim Bakanlığına yönelttiği sorular da karşılıksız kalır¹³⁰.

Yankılar ve tepkiler Saracoğlu’nun konuşması basında yankılar yapar. İlk kez T.B.M.M. kürsüsünden yazı değişikliğinden yana bir ses yükselmiş olur. Bu, Lâtin yazısının alınmasını savunanları umutlandırır. Arap yazısından yana olanları da kaygulandırır. Ötedenberi Lâtin yazısını savunan Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin* gazetesinde “Necat Yolu” başlıklı bir yazı yayınladı. Saracoğlu’nun konuşmasından söz ederek:

“Bilâtereddüt söyleyebiliriz ki bu, bizim için bir necat (Kurtuluş) yolu olacaktır. Türk milleti ancak şu asır-dide cehaleti atmakla kendisini kurtarabilir. Maarifi en kolay, en çabuk surette ta’min etmenin yegâne çaresi Lâtin harflerini kabul etmekten ibarettir”. der¹³¹.

Bir hafta sonra Hüseyin Cahit, “Lâtin Harfleri” başlıklı ikinci bir yazı yayımladı. Arap yazısını savunanları da yanıtlayarak şunları söyler:

“Tevhid-i tedrisat esası ile memleketi kurtarmak hususunda en emin hatveyi atan Cumhuriyet, Lâtin harflerini de kabul ederse, tedrisatın bihakkın semeredar olmasını ve az vakit içinde memlekette büyük bir terakki-i manevi vücade getirmesini temin edecektir. Yegane necat yolu bundan ibaret olmasına rağmen bazı arkadaşların Lâtin harflerine taraftar olmadıklarını görüyoruz”¹³².

Gerçekten Arap yazısının bırakılmasına karşı olanlar da kaleme sarılmışlardı. *İkdam* gazetesinde Mehmet Ali Tevfik, Lâtin harflerin alınmasına karşı çıkıyor¹³³. *Resimli Gazete*’de İbrahim Alâettin (Gövsâ), Hüseyin Cahit Yalçın’a karşılık verir:

“Hüseyin Cahit Bey gibi irfan ve tahrir âleminde mühim bir şahsiyet olan bir zât Lâtin harflerinin kabulüne şiddetle taraftar olduğunu yazdı. Acaba Lâtin harflerini kabul etmekle Hüseyin Cahit Bayın iddiaları veçhile haki-

¹²⁹ Levend, *op.cit.*, s. 394-395

¹³⁰ *Ibid.*, s. 395

¹³¹ Hüseyin Cahit, “Necat Yolu”, *Tanin*, 27 Şubat 1340 (1924)’ten aktaran Levend, *op.cit.*, s.

¹³² Hüseyin Cahit, “Lâtin Harfleri”, *Tanin*, 6 Mart 1340 (1924)’ten Levend, *op.cit.*, s. 395-396

¹³³ *Ibid.*, s. 396

katen Türkiye tılsımlı bir asânın tesirile ân-ı vahidde (bir anda) esasından değışecek midir?" diye sorar¹³⁴.

İbrahim Alâettin, Lâtin yazının alınmasını isteyenlerin savlarını yüzeysel biçimde özetledikten ve Arap yazısını iyice savunduktan sonra, sözde yan tutmuyormuş gibi görünmeğe çalışarak, "hangi tarafın haklı olduğunu" okuyucuların değerlendirmesine bırakır. *Resimli Gazete*, Lâtin yazısının alınmasına kesinlikle karşıdır. Lâtin harflerinin Türkçe yazmayı kolaylaştırmayacağını, tersine, güçleştireceğini ileri sürer. "İşte size bir misâli" diyerek şunları yazar:

"Hussein Djahid Bey ve emsali zevatin arzou itdikleri Latin houroufati bizim zannimize geure yaziyi kolaylachdirmek cheuyle doursoun bilakis pek tohaf souretde zorlachdiridjidir..."¹³⁵

Bu, Türkçenin Fransız harfleriyle yazılmasına bir örnektir. Oysa, Lâtin yazısı temeline dayalı, Türkçenin kendi yapısına, ses özelliklerine uygun yeni Türk alfabesi böyle olmayacaktı. Ama yazı değışikliğine karşı çıkanlar bunu kavrıyorlardı.

Resimli Gazete, halkın da Lâtin yazısına karşı olduğunu yazıyor, bir de örnek veriyordu. "Lâtin harflerinin aleyhindeki fikirlerimize hararetle iştiraki mutazammın olarak birçok okuyucularımızdan mektuplar alıyoruz. Onlardan birini "bizde efkâr-ı umumiye yok" diyenlere bir cevap teşkil etmek üzere âtiye (aşağıya) dercettik" diyor ve şu mektubu yayınlıyordu:

"27'inci nüshanızda Lâtin hurufatının kat'iyen kabul edilmemesi hususunda musib, muhik ve nâkabil-i itiraz ve bütün Türk milletini sevindiren müdafaa-i vatanperverânelerinizden dolayı gazi hemşerilerimiz namına teşekkür eder ve mektubumuzun gazetenizin münâsip bir sütununda dercini rica eyleriz.

Gazi-Ayıntab'ın Kurb-bostancı
Mahallesi ahalisi namına
İlbeylizade"¹³⁶

Yine *Resimli Gazete*'de yazar Müftüoğlu Ahmet Hikmet de Türkçe için yetersiz olan Arap harflerinin "cüz'i bir gayret ve masraf ile" düzeltilebileceğini ileri sürüyor ve Lâtin yazısını almayı istemenin "akla, mantığa sığmayan çocukça tedbir" olduğunu söylüyordu¹³⁷. Bu gazeteden başka, *Tevhid-i Eşkar*, *İkdam* ve *Akşam* gazetelerinin de Lâtin yazına karşı çıktıkları görölüyordu. Güldürü

¹³⁴ İbrahim Alâettin, "Harflerimizin Kabahati", *Resimli Gazete*, Mart 1340 (1924), sayı 27'ten, Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 48-50

¹³⁵ *Ibid.*, s. 51

¹³⁶ *Ibid.*, s. 53

¹³⁷ Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Âfakî bir Serzeniş-Hafta Muhasebesi", *Resimli Gazete*, 30 Ağustos 1924, sayı 52'den Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 52

dergisi *Akbaba* bile, Arap yazısının “güzelliğinden” söz ediyor ve Lâtin yazısını şöyle iğneliyordu:

“Bunca yıllık harfleriz, güzeliz Lâtinceden,
Lâtin harfi geçemez, öteye Derince’den!”¹³⁸

Bulgaristan’da 1924 yılında Türkiye’de sürdürülen yazı tartışmalarının dış Türklerce de yakından izlendiği görülür. Bulgaristan Türk basını da bu tartışmalara katılır. 1906 yılından beri Bulgaristan Türk öğretmenlerinin sözcülüğünü yapan “Bulgaristan Muallimini İslâmiye Cemiyeti İttihadiyesi” (Türk Öğretmenler Birliği) nin yayın organı *Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası* sayfalarını yazı tartışmalarına açar. Lâtin yazını savunanlara da, buna karşı olanlara da söz hakkı tanır. Derginin 15 Şubat 1924 tarihli sayısında bir öğretmen şunları yazar:

“Uzun müddet Azerbeycan’da, bu kardeş yurdunda dahi imlâ meselesinin had bir şekil almış olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi öteden beri memleketimizin münevver zümresini de işgal eden bu meselenin müzmin bir dert halinde gittikçe tevessü etmiş olmasına karşı tedbirler, çareler düşünülmesini pek tabîi görürüz. Geçende İstanbul matbuatında görüldüğü gibi, bugün lisan ve imlânın sadeleştirilmesi lüzumunu hissetmeyen ve bu yolda atılacak adımların müsmir olmasına çalışmayan bir kimse tasavvur edilemez. Nitekim bu cümleden olarak Azerbeycan’ın bugünkü imlâ meselesinde bulduğu yegâne çare-i hal de ancak Lâtin harflerini kabul etmek fikrinde temerküz eyliyormuş. Gerçi bu fikir vaktile bizde de düşünülmemiş değildi. Halbuki anadili Türkçe olan ve kitapları Türkçe (Arapça) hurufatla yazılmış bulunan bir milletin Lâtin hurufatını kabul eylemek suretile fena bir istihaleye uğrayacağı anlaşıldıktan sonra tabiatıyla büyük bir ekseriyetin fikrine iktiran edilememişti... Mamafih şurası da inkâr edilemez ki Lâtince harflerin imlâ hususunda pek büyük suhulet bahsettiği muhakkaktır...”¹³⁹

Kafkaslar’da Öte yandan Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler, özellikle Kafkas Türkleri, Türkiye’deki yazı tartışmalarını yalnız izlemekle kalmazlar. Kendi basınlarında bu tartışmalara doğrudan doğruya katılırlar. “Yeni Türk Elifbasının Tiflis Komitesi naşiri eskârı” olarak, 1924 yılında Tiflis’te, yarı yarıya Lâtin yazısıyla yayınlanmağa başlayan *Işık Yol* gazetesi, çıkar çıkmaz hemen kavgaya girer. 18 Mart 1924 günlü, 2. sayısında şunları yazar:

“Bu ahır günlerde Türkiye’de büyük kansız inkılâp olduğu hamıya malumdur.

“Halife indirildi ve Türkiye’den kovalandı.

“Ruhani işler devlet işlerinden aralandı.

¹³⁸ Ali Seydi, *Lâtin Hurufu Lisânımıza Kabili Tatbik midir?*, İstanbul: 1340 (1924), s. 16, not 2

¹³⁹ Mehmet Şükrü, “Lâtin harfleriyle İmlâ”, *Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası*, Ahali Matbaası, Rahva, yıl 1, sayı 4, 15 Şubat 1924, s. 131-132.

“Mektepler ve maarif işleri ruhanilerin elinden alındı.

“Şeri mahkemeler kapandı.

“Ve ahırda Arap elifbasının avazına yeni, biz işlettiğimiz (kullandığımız) elifbanın Türkiye’de işletilmesi meselesi meydana atıldı.

“Türkiye’de Büyük Millet Meclisinin bu kararları birer inkılâptır, yani köhne zincirleri kırıp medenî ve ışıklı dünyaya kadem koymaktır.

“Lâkin Türkiye’de köhne ve zehirli başlar, kırsımış ve kokuşmuş fikirler, kapanmış ve kör olmuş gözler, ilan (yılan) dişli ve fitneci ruhlar vardır ki onlar umumen inkılâbın, yeninin, medeniyetin, nurun, ilmin, terakkinin kabağına çıkırlar.

“Böyle şahısların Türkiye’de gazeteleri de vardır.

“Hemen gazetelerden “Akşam”, “Tevhid-i Efkâr” ve “İkdam” Türkiye’de yeni elifbanın aleyhine çıkarak köhne Arap elifbasını tarif eylemek ile onu sahlamağa çalışırlar.

“Bu gazeteler yazırlar ki köhne Arap elifbası Arabın değil, asıl Türk milletinin elifbasıdır. Fasihtir. Gözeldir ve Lâtin hurufatından her cihetçe yahşidir.

“Bu tarifi baştan ayağa yalan olduğunu ispat eylemek artıktır, çünkü Türkler işlettiği (kullandığı) elifbanın Arap elifbası olduğu hamıya (herkese) malûmdur. Burada görünür ki köhne kafalı gazeteler bile bile gözümüzün içine yalan diyorlar.

“Türkiye gazeteleri yazırlar ki köhne elifba fasihtir. Bizim bugünkü numromuzda “Köhne Muallim” yazdığı makalede köhne elifbanın fasih ve anlaşıklı olmayıp tapmaca olması ispat edilir.

“Dirler ki Arap elifbası gözeldir. Bu da düz (doğru) değildir. Bizim fikrimizce Lâtin elifbası ondan daha gözeldir. Koy onlar ispat eylesinler ki Arap elifbası bizimkinden gözeldir.

“Her halde gözellik ile köhne elifbası muhafaza etmek akıllı adam işi değil. Elifbadan gözellik değil, asanlık ve aydınlık talep edilir, köhne elifba ise bu taleplere hiç muvafık olmayan zaman yeni elifba buna tam muvafıktır.

“Akşam” gazetesi yazır ki elifbanı değişmiyip onu ıslah etmek lâzımdır.

“Biz bu nagılları çok işitmişik ve biliriz ki binası yaramıyan şeyi ıslah etmek olmaz, onu bilmerre atmak lâzımdır. Koy “Akşam” Türk halkının başını köhne mevhumat ile yastıklamasın. Türk halkı ayılıp ve öz hayır şerini anlayıp, kara akşamları atıp güneşli seherde, aydın sabahta, ışık

gündüzde yaşamak istiyir, madenî ve ilimli ömür sürmek istiyir. Bu yolda halkın kabağına çıkanlar halkı gene akşam karanlığında sahlamak kastındadırlar. Ama onlar bilmelidirler ki, ayılmış, hakkına kanmış ve terakki yoluna, ışık yola kadem koymuş bir halkın kabağını heç sahlamak olmaz.

“Biz eminik ki büyük ve inkılâbî kademler atmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi akşamlara nihayet verip Türk milletini ışık yola çıkarar.

“Bu yolda biz de öz elimizi Türk halkına uzatırık”¹⁴⁰.

Kafkaslarda çıkan Türkçe gazeteler Türkiye’deki yazı tartışmalarını yakından izliyor, Arap yazısından yana olanları sert bir dille eleştiriyorlardı. Buna karşılık Türkiye’deki Türkçü-Turancı yayın organları da Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına doğru gidişlerini kuşkuyla ve kayguyla karşılıyorlardı. Kafkas Türklerinin Türkiye’deki yayın organı *Yeni Kafkasya* dergisi, Azerbeycan’da Lâtin yazısına geçişin Bolşevik politikasının sonucu olduğunu, Türk dünyasını parçalamayı amaçladığını, zoraki olarak Lâtin yazısını benimseyen Azerilerin Türkiye’de çıkan yayınları artık okuyamayacaklarını yazıyor ve Azerbeycan’ın siyasal bağımsızlığını yokeden Sovyetlerin şimdi de kültürel bağımsızlığını yoketmek istediklerini yazıyordu¹⁴¹.

Berlin’de

Türkiye’de ve dış Türkler arasında canlı biçimde sürüp giden yazı tartışmaları, Avrupada’ki Türk öğrencilerince yakından izlenir. Berlin’de öğretim gören bir grup Türk genci, Türk dünyasının bir yazı devrimi eşiğinde bulunduğunu kavrarlar. Arap yazısı – Lâtin yazısı tartışmaları yüzünden, Türklerin yazı bakımından ikiye bölünmeleri olasılığını gözönünde tutarak, kendi aralarında “Yeni Harfler Birliği” adı altında bir dernek kurarlar. Girişimin amacı, yazı değişikliğini gerçekleştirmek ve bu dâvayı tutanlara örnek olmaktır. Dernek, yalnız Türkiye’yi de amaçlamaz. Yeryüzünde Türkçe konuşulan ve yazılan bütün ülkelerin yeni yazıya geçmeleri ve bütün Türk kitlelerinin alfabe birliğine kavuşmaları amacını güder. Nisan 1924’te, *Yeni Yazı* adlı bir de dergi yayımlanmağa başlar¹⁴².

Bir kitapçık

Yazı tartışmalarının sürüp gittiği 1924 yılında, İstanbul’da bir de kitapçık yayınlanır. *Lâtin Hurufu Lisânımıza Kabil-i Tatbik midir?* adını taşıyan bu 32 sayfalık yapıtın yazarı, “Yazı devrimini kavra-

¹⁴⁰ A. Şerif, “Türkiye’de Yeni Elifba”, *Işık Yol* gazetesi, Tiflis: 18 Mart 1924, No. 2, sayfa 1, sütun 1-2.

¹⁴¹ Azerî, “Azerbeycan’da Lâtin elifbası”, *Yeni Kafkasya* dergisi, İstanbul: 15.10.1923, yıl 1, No. 2’den Joseph Castagné, “Le Congrès de Turkologie de Bakou en Mars 1926”, *Revue du Monde Musulman*, 1 er trimestre 1926, Paris: 1926, p. 91-93.

¹⁴² Muharrem Doğdu Mercanlıgil, “Yeni Harfler Birliği” ve “Yeni Yazı” *Ülkü*, IV/40, sayı, Nisan 1949, s. 10-12; Unat, *op.cit.*, s. 725-726, Özerdim, *op.cit.*, s. 20

yamayanlar”¹⁴³dan Ali Seydi’dir¹⁴⁴. “Lâtinciler” in “hırçın çığlıklar” yazarın “kulaklarını çınlatmış”, yazı değişikliği “dedikoducuları” kendisini pek rahatsız etmiştir. “Tecdid-i bedbahti ediyoruz” diyerek kaleme sarılmıştır. *Tanin* gazetesi, “Lâtin harflerinin kabulü fikri sür’atle intişar etmekte ve mehafil-i âliyyede taraf-tarlar kazanmakta olduğunu” yazmıştır. Ali Seydi buna tepki gösterir ve görüştüğü Türk aydınlarının büyük çoğunluğunun Lâtin yazısına karşı olduğunu söyler, dil bilgini olmadığını, sözlerinin “millî ve vatanî” olduğunu, Lâtincilere karşı saldırı değil, savunma tutumu takındığını da belirttikten sonra konuya girer.

Ona göre, değiştirilmek istenen yazı, Arap yazısı değildir. “Türkçe, Arapça, Farişice huruftan mürekkep bir halitadır”. Buna “millî huruf ve hutut” der. Kısaca şu dört öneri üzerinde durur: (i) Eski ulusal harflere (Orhun gibi) dönmek, (ii) Arap ses uyumuna özgü harfleri alfabemizden atmak, (iii) Kimi katmalarla Lâtin harflerini almak ve (iv) O günkü alfabede köklü değişiklikler yapmak. Birinci öneriyi “irtica” deyip bir kenara iter. İkinci ve dördüncü önerilere karşı değildir. Lâtin yazısını almak düşüncesine ise kesenkes karşıdır. Kitapçığın ağırlığı budur.

Yazar, özetle şunları söyler:

“Diyelim ki, Lâtin yazısı resmen alındı. Hükümet, eski yazıyı yasaklayacak mı? Özgür bir ülkede böyle şey olur mu? “Buna hiç ihtimal veremem” der. Yasakladı diyelim. Yürür mü? Eskiden Avrupa saati alınmıştı. Yürümemişti. Lâtin yazısının alınması daha kötü sonuçlar doğurur. Türkiye, iki yazılı, iki dilli olur çıkar. Lâtinci *Tanin*, *İleri* gazeteleri okuyucu yitirir. Okuyucular, eski yazıyla çıkan *İkdam*, *Tevhid*, *Vatan* gibi gazetelere kayarlar.

“Lâtin yazısını almak ulusal gururla da bağdaşmaz. Eski yazıyla bunca büyük adam yetiştirmiş olan bu ulusu “elifbasızlık”, dolayısıyla “lisansızlık ile itham etmek” olur. Alfabemizin başına “şapka geçirmeğe” ulusal gurur nasıl katlanır? Birkaç kişinin yanılışı yüzünden eski kültür yapıtları kurban edilir mi? Bunların en önemlilerini Lâtin yazısına çevirmek ise en az çeyrek yüzyıl alır. Bu arada birkaç yüzbin “bedbaht” Türk çocuğu, kitapsız, öndersiz, bilgisiz, “kör cahil” yetişir. Eski yapıtları okuyamaz, Lâtin yazısıyla basılmış kitap da bulamazlar. Tarihimizde böyle bir boşluk, böyle bir kopukluk yaratmağa ulusal vicdan nasıl izin verir?...”¹⁴⁵

¹⁴³ Sami N. Özerdim, “Yazı Devrimini Kavrayamayanlar”, *Türk Dili*, Kasım 1978 Sayı: 326, s. 583. Özerdim, Ali Seydi’yi ve kitabını genişçe biçimde tanıttığı bu yazısında, yerinde bir görüşle şöyle der: “Bu yazının başlığı önce “Yazı Devrimine Karşı Çıkanlar” olarak saptanmıştı. Ancak, karşı çıkanların sonradan devrime yardımcı olduklarını düşünerek “kavrayamayanlar” demeyi uygun bulduk”.

¹⁴⁴ Ali Seydi, *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?*, İstanbul İkdam matbaası, 1340 (1924), 32 sayfa.

¹⁴⁵ *Ibid.*, s. 6-17

Yazar, Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçmeğe başladıklarını bilmemezlikten gelir. “Turan ahalisi kâmilten bizim eşkâl-i harfimizi kabul etmişlerdir, şimdi milyonlarca ırkdaşımızı yarı yolda bırakarak harfen Lâtin olmamız onları müteessir ve bizden dilgir etmez mi?” diye sorar. Ondan sonra “maksad-ı aslî” dediği Lâtin yazısının Türkçeye uygulanabilir olup olmadığı konusuna geçer. Hemen hemen bütün karşıcıların ileri sürdükleri sözde sakıncaları sıralar.

Ali Seydi’ye göre, Lâtin alfabesi, yabancı alfabeler arasında “en kısır” olanıdır. Türkçenin seslerini karşılamaz. Karşılasın diye Lâtin yazısına yeni “acaip, garip, mürekkep işaretler” katılacaksa, bu ıslahatı kendi (Arap) alfabemizde yapmak “daha milliyetperverane bir hareket” olur. Yazar, “Yalınkılıç, kalınkafa, cıvıl cıvıl, harıl harıl... kelimelerini Lâtin harfleriyle yazıp Türkçe şivesiyle okumağa imkân var mıdır?” diye sorar. (s. 22) Buradan şive ya da ağız konusuna geçer. En ağır yanılgıya burada uğrar. Arap yazının Türk kitleleri arasında ağız ve şive ayrılıkları yaratmış olduğunu unuttur. Dış Türkler bir yana, Türkiye’nin çeşitli bölgeleri arasında şive ayrılıkları bulunduğunu söyler ve bu şiveler arasında “azîm farklar vardır” der. Örnekler verir. Bunlar Lâtin yazısıyla yazılınca “lisan-da anarşi” doğacağını söyler. Alaylı biçimde, anlayamadığı bir şey olduğunu ekler: Yazı değiştirme isteği bir “kapris” ten mi, yoksa filolojik gereksinmeden mi doğmaktadır. Filolojik gereksinmeden ileri geliyorsa, neden Ermeni alfabesi değil de Lâtin yazısı alınmak istenir? Öyle ya, 38 harfli Ermeni alfabesi “hayvanat seslerini bile taklide müsait” tir.

Ali Seydi, kaygularını güçlkle gizlemeğe çalışarak, sözlerini sürdürür. Enver Paşa yazısı bile yaşamadığına göre, Lâtin yazısının bizde hiç yaşayamayacağını ileri sürer. “Gayri millî bir elifbanın memleketimizde kaç ay veya kaç sene muammer olacağını kestirmek zor bir şey değildir” der (s. 24). “Millî alfabemiz” saydığı Arap yazısının “stenografik” olduğunu, çabuk yazıldığını, az yer tuttuğunu söyler. Yanılmadığı tek nokta belki budur. Ama, basım işleri bakımından aynı çabukluk söz konusu mudur? Buna değinmez. Arap yazısının eğitim-öğrenimi güçleştirdiği gerçeğini bir “buhtan-ı azîme” sayar. Bu yazının zor olmadığını ileri sürer. “Her halde Türkçe imlâ ve kıraat İngilizce imlâ ve kıraattan daha kolaydır” der (s. 29). Bir ulusun eğitim, öğretim ve bilimde ilerlemesinde “elifbasının hiçbir dahli ve tesiri yoktur” diye kestirip atar, (s. 30). Ölçsüz bir abartmayla, beğenilmeyen Arap yazısıyla “yüzbinlerce” yapıt yazılmış olduğunu ileri sürer. Ama “kaç yüzyılda?” diye sormayı aklından geçirmez. Yalnız “Biz şimdi — birkaç kişinin hususî içtihatlarına kurban olarak — bu mühim ve kıymetkar asânı küllanlara mı nakledeceğiz?” diye sorar. (s.31)

Buna benzer soruları öteki karşıcılar da sormuşlardır. Ali Seydi, o günlerde sık görülen bulanık Osmanlı kafasının örneklerinden biridir. Bu kafalar boş değildir, ama gerçekten bulanıktır. Sorunu bulandırırılar, kamuoyunu da yanıltırlar.

Bir soruşturma

İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu, 1924 bütçesi görüşülürken o zamanki Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'a soru yöneltilmiş, alfabe konusunda Bakanlığın ne düşündüğünü, pek az bir zamanda ne yapabileceğini sormuştu. O günün gürültüsü içinde bu sorular karşılıksız kalmıştı. Ama bu soruların da etkisiyle olmalı, Vasıf Çınar, 1924 yılı içinde öğretmenler arasında bir soruşturma yaptırma gereğini duymuştur. Soruşturma sonucu, Bakanlık için hiç de yüreklendirici olmamıştır. Öğretmenlerin % 96 kadarının Lâtin yazının alınmasına karşı olduklarını göstermiştir¹⁴⁶. Bu soruşturma pek sağlıklı yapılamamış olsa ve alınan sonuç tüm öğretmenlerin gerçek düşüncelerini tam doğru olarak yansıtmasa bile, büyük çoğunluğun yazı devrimine karşı olduğu kuşkusuzdu.

Öğretmenlerin çoğunluğu yazı devrimine “hayır” derken, Osmanlıca düşünen aydınların bir bölümü Lâtin yazısına ateş püskürürken ve hele Terakkiperver Fırka muhalefeti yurttan kazan kaynatmağa hazırlanırken, yazı değişikliğine kalkışmak zamansız olurdu. Zamanlamayı iyi ayarlamak gerekecekti. Türk devriminin yeni yeni atılımlar yapması, Türk toplumunun tüm yaşam biçimini değiştirmeye yönelmesi ve yazı devrimine daha elverişli koşullar doğması beklenecekti.

Tartışmaların yavaşlaması

1925 Şubatında Şükrü Saracoğlu Millî Eğitim Bakanındır. Bir yıl önce harf konusunda Millî Eğitim Bakanına yönelttiği soru bu kez, yine Millî Eğitim Bütçesi görüşülürken, kendisine yöneltilir. Bir yıl önce İzmir Mebusu olarak Arap yazısına karşı açıkça ve yüksek sesle konuşmaktan çekinmeyen Saracoğlu, şimdi Millî Eğitim Bakanı olarak şöyle konuşur:

“Efendiler! Bendeniz Maarif Vekiliyim. Ve Maarif Vekili olmak hasebiyle, memleketimizde harfler hakkında birçok cereyanlar olduğu için, bu cereyanlardan herhangi birisine kuvvet verecek bir şekilde bu millet kürsüsünde söz söylemeği faydalı değil zararlı görüyorum”¹⁴⁷.

Doğu’da gerici Şeyh Sait ayaklanmasının gelişme göstermeğe başladığı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın henüz ayakta bulunduğu bir zamanda, 28 Şubat 1925 günü T.B.M.M.’nde yapılan bu konuşma ilginçtir. Bir Hükümet üyesi, o hava içinde, yazı devrimi konusunda tutum takınmayı yararlı değil, “zararlı” görmektedir. Yazı tartışmaları kamçılanmaz. Yatıştırılır.

Gerçekten, 1925 yılı içinde yazı tartışmalarının basında pek yavaşladığı dikkati çeker. Konu, geçici olarak, arka plâna düşmüştür. Başka olaylar ön plâna geçmiştir. Şubat’ta Şeyh Sait ayaklanması patlak vermiştir. Bu gerici ayaklanma

¹⁴⁶ İlhan Başgöz - Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: 1973, s. 116

¹⁴⁷ Levend, *op.cit.*, s. 396

genç Cumhuriyeti sarsmayı amaçlar. Gericileri umutlandırır. Ayaklanmanın gelişmesi, durdurulması, bastırılması, elebaşlarının yakalanıp yargılanması yılın yarısını kapsar. Türkiye'nin dikkati öncelikle bu olaylara çevrilir. Olaylarla ilgili olarak ve gericiliği körükledikleri gerekçeyle, on kadar gazete kapatılır. Kimi gazeteciler tutuklanır, yargılanır, sürülür. Sürgüne yollananlar arasında Lâtin yazısının ateşli savunucularından Hüseyin Cahit (Yalçın) da vardır. Yine Lâtin yazısının alınması yönünde yayınlar yapagelmış olan *Tanin* gazetesi de süresiz kapatılan gazeteler arasındadır. Önlemler, Arap yazısının avukatlığını yapan yayın organlarıyla kalem sahiplerine de çarpmıştır. Kimi gazetelerin ve gazetecilerin geçici de olsa susturulmaları, daha önce basında görülen yazı tartışmalarının çok azalmasına neden olmuştur.

1925 yılının ikinci yarısında dikkatler, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ve şapka devrimi konularına çevrilmiştir. İlk bakışta biçimsel bir yenilik gibi görünen şapka devrimi, Türkiye için önemliydi. Türk toplumunun kılık değiştirmesini, kabuk değiştirmesini, dolayısıyla uygarlık değiştirmesini amaçlayan devrimci bir atılımdı. Atatürk, 10 Ekim 1925 günü Akhisar Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada, "...Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü âsar-ı medenisini de alacağız. Efendiler, medenî olmayan insanlar medenî olanların ayakları altında kalmağa maruzdurlar" diyordu. Erzurum'da, Maraş'ta şapka devrimine karşı görülen gerici kıpırdanışlar büyümeden bastırılır, suçlular cezalandırılır. Yetkisiz sarık saracaklara, dinsel giysi giyeceklerle karşı Türk Ceza Kanununa bir madde eklenir. Şapka devrimi başarıyla uygulanır. Atatürk'ün deyişiyle "garbın her türlü âsar-ı medenisi" arasına kuşkusuz şapka gibi, Lâtin yazısı da giriyordu. Ama bu konuda henüz zaman erken görülüyor, açıkça konuşulmuyordu. 1925 yılı basında pek tartışma yapılmıyordu.

**Bir Osmanlı
Müderri**

Yazı tartışmaları bakımından durgun geçen 1925 yılında,

İstanbul Üniversitesi müderrislerinden Avram Galanti,

Türkçe'de Arabî ve Lâtin Harfleri ve İmlâ Meseleleri adlı bir kitapçık yayınlar¹⁴⁸. Lâtin harflerinin alınmasına, "teknik", "ilmî", "siyasî" ve "iktisadî" bakımlardan karşı çıkar.

"Teknik cihet"ten Avram Galanti'nin söylediklerinde bir yenilik yoktur. Kısaca dediği şudur: Lâtin yazısı Türkçeye elverişli değildir. Elverişli duruma getirilebilmesi için bu yazıya yeni katmalar yapmak gerekecektir. Yazar, "Madem ki Lâtin harfleri, icadat ve tadilâta muhtaçtır, niçin bu icadat ve tadilât Arapça harflerde yapılmasın?" diye sorar¹⁴⁹. Bu anlamsız soruyu Osmanlıca düşünen ve Lâtin harfleri deyince Fransız harflerini anımsayan öteki karşıcılar da ortaya atmışlardı. Değinin geçmeli.

¹⁴⁸ Avram Galanti, *Türkçe'de Arabî ve Lâtin Harfleri ve İmlâ Meseleleri*, İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1925, 52 sayfa.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 12

Bundan sonra Avram Galanti, “İstanbul Darülfünunu Müderrisliği”, “Portekiz Ulum ve Fünun Akademyası Azalığı” etiketlerini, engin dil bilgisini, geniş dünya görüşünü kullanarak bütün ağırlığıyla Osmanlılığını ortaya koyar. Kendi deyimiyle “İlmî cihet” ten şunları söyler:

“Fakir bir Türkçe ile ilerlemenin, yani memleketimiz dahilinde edipler, mütefenninler, âlimler, içtimaiyatçılar, iktisadiyatçılar yetiştirmenin imkânı yoktur. Bunun için zengin bir Türkçeye muhtacdır. Zengin bir Türkçe Arabî ve Farisî kelimeler ile olur. Mademki Arapça kelimelere muhtacız, ط، ظ، ع، ح، ث، ص، ذ، ح، ث harflerinden (Arapçaya özgü dokuz harften) istigna edemeyiz”¹⁵⁰.

“1908 Meşrutiyetinden beri Türkçeye on bini mütecaviz yeni kelime dahil olmuştur. Bu kelimelerin kısm-ı âzamı tabirat-ı ilmiye ve fenniye olup, yüzde sekseni Arapçadan alınmıştır. Bugünkü gün bunların halis Türkçeye çevrilmesi kabil değildir. Sonra, ilim o kadar sür’at ile ilerliyor ki, tabirat ve ıslahat bulmak meselesi ayrıca bir gailedir. Bizi bu gaileden kurtarabilen “bina”nın babları, yani Arabî lisan ve dolayısıyla tekmlil Arapça harflerdir”¹⁵¹.

İkinci Meşrutiyetten sonra Türkçeye Arapça bilim ve teknik terimlerinin doldurulmasında Avram Galanti’nin de payı vardı. Kendisi bunların Türkçe karşılıklarını arama zahmetine girmemişti. Şimdi yeni sokulan bu terimlerin % 80 kadarının Arapça olduğunu söylüyordu. Buna da dayanarak, Türkçenin tek başına bir bilim ve kültür dili olamayacağını, Arapçasız ve Farsçasız edemeyeceğini, dolayısıyla Arap yazısının bırakılamayacağını savunuyordu. Bu, Türk dilini tanımamak, Türkçenin sözcük ve terim yaratma gücünü bilmemek demektir. Türkçenin bağımsız bir dil olamayacağını, Arapçanın ve Arap yazısının boyunduruğundan kurtulamayacağını ileri sürmek demektir. Üstelik Müderris Avram Galanti, bu iddialarını, bütün “ilm-i elsine”yi yutmuş bir kimse edasıyla, başkalarına akıl öğretircesine ortaya atıyordu. Nezaket ölçülerini de kaçırarak, “Lâtincileri”, dil biliminden habersiz kimseler olarak suçlamağa kalkışıyordu. “İlme emniyet ve itimadları olmayanların “ilim”den, “terakki” den bahs ve ilmin memlekette hakim olmasını talep eylemeleri kadar tezat ve tanakuz tasavvur olunamaz” diyordu¹⁵².

Musevi asıllı müderris Avram Galanti, “siyasî cihet” ten koyu bir panisla-mist gibi davranıyor ve Arap yazısını şöyle savunuyordu:

“1 — Arap elifbası, Kur’an elifbasıdır.

“2 — Arap elifbası, Kur’an elifbası olduğu için Türk, Arap ve Acem milletleri tarafından lisan yazısı olarak kullanılır ve Türkçenin Arapça ve

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 14

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 15-16

¹⁵² *Ibid.*, s. 17.

Acemce ile olan lisan münasebatı itibariyle, bu üç lisanın tahsili kolaylaşır...

“Lâtin harflerini kullandığımızı ve Türkçede müstamel Arabî ve Farisî kelimelerinin şimdiki imlâlarının ortadan kalktığını farz edelim. Ne göreceğiz? Türkçe konuşan ve Arapça yazı ile yazan milyonlarca Türk, ve Arapça ve Acemce konuşan ve Arapça yazı ile yazan ve Arabî ve Farisî kelimeler itibarile bize yakın olan yahut olabilen milyonlarca Arap ve Acem... bizden tamamen ayrılacaktır. Biz o zaman İngilizlerin siyasette korktukları o meşhur *splendid isolation*, yani “muhteşem tecerrüd”de kalacağız. Bir müddet sonra yeni Türk, yeni Arap ve yeni Acem nesilleri yekdiğerlerini tanımayacak, adeta aralarında sedler çekilmiş olacaktır”¹⁵³.

“Biz dostluk ve teveccüh aramak mecburiyetindeyiz...

“Dostluk ve teveccühat vesaitini tezyid etmeğe çalışmalıyız. “Muhteşem tecerrüd”de kalmamağa gayret etmeliyiz”¹⁵⁴.

“Türkiye, memalik-i İslâmiye-i sairenin bir ilim ve maarif rehberi olabilir. Türk Darülfünunu, bilhassa tabirat ve ıstılahat sahasında memalik-i İslâmiyenin müessesat-ı ilmiyesi içün bir ışık olabilir. Tabir-i diğer ile, müşterek elifba ve imlâ ile Türkiye bu memleketler için bir medeniyet hadimi olur”¹⁵⁵.

Bu satırlar, Türkiye’nin doğu kültüründen batı kültürüne yöneldiği Tanzimat döneminde yazılmış olsaydı belki bir ölçüde anlayışla karşılanabilirdi.

Ama bu satırlar Tanzimat başlarında yazılmadığı gibi, panislamist bir politika gütmeye kalkışan Abdülhamit II döneminde de yazılmamıştı. Müderris Avram Galanti bu kof öğütleri, Halifelîği kaldırmış olan Cumhuriyet Türkiye’si aydınlarına yöneltiyordu. Türk tarihinin gidişini, Türk Devriminin anlamını hiç kavrayamadığı anlaşılan müderrisin bu öğütleri, yazı Devrimine kararlı Cumhuriyet yöneticilerini duraksatmak şöyle dursun, büsbütün kamçılardı.

Avram Galanti, “iktisadî cihet” ten Arap yazısının Türkiye ile doğu ülkeleri arasında ticaret ilişkilerine yaran dokunacağını savunur. “Arapça yazı ve Arabî ve Farisî kelimelerinin imlâları, bizim Arapça ve Acemceyi sür’atle öğrenmemize ve kezalik Arapça ve Acemce mütakellim akvamın Türkçeyi sür’atle öğrenmelerine ve muamelât-ı mütakabile-i ticariyenin inkişafına vasi mikyasta hizmet eder” der¹⁵⁶.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 20

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 21

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 23

¹⁵⁶ *Ibid.*, s.27

Ondan sonra kitabın “ımlâ” bölümü gelir. Yazar burada şunları söyler:

“Lisanımızda Arapça kelimeler bulunduğu için, Türkçe ımlâ meselesi Arapça elifba meselesiyle pek ziyade alâkadardır. Elyevm ulûm ve fûnun sahasında, Türkçenin inkişaf ve tekâmülü için muhtaç olduğumuz Arapça kelimeleri Lâtin harfleriyle yazmağa kıyam etmek,... “ıştikak” ı altüst etmek ve binaenaleyh Türkçeye, inkişaf ve tekâmülün aksi olarak bir istikamet ita etmek demektir”¹⁵⁷.

Kitabın ikinci bölümü bu ana düşünce eksenini çevresinde döner. Yazar, Türkçenin sesli harflersiz yazılamayacağını güçlükle teslim eder. Ama o zaman-ki Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin sesli harflere “mütehammil” olmadıklarını, bunların yazımının değiştirilemeyeceğini savunur. Şu sonuca varır: (i) Türkçede kullanılan Arapça harflerin hepsi olduğu gibi kalacak ve kullanılacaktır. (Arapça harflerin kâffesini ipka ve istimal etmek.), (ii) “Halis Türkçe kelimelerin” yazımına sesli harfler katılacaktır, (iii) Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımları ise oldukları gibi bırakılacaktır. (Yani bunların yazımında sesli harf kullanılmayacaktır.)¹⁵⁸

1925’te Osmanlıcanın en iddialı savunucularından birinin Türk dili için sunduğu reçete buydu. Müderris Galanti’nin bu reçetesi, Türkçenin sorunlarına çözüm getirmek şöyle dursun, Osmanlıcanın yazımını bile “Arap saçına” çevirecek nitelikteydi. Osmanlıca’da kullanılan sözcükler ikiye ayrılacak, bir bölümü sesli harfler kullanılarak, bir bölümü sesli harfler kullanılmadan yazılacaktı! “İlm-i el sine” nin bütün kuralları didiklenerek ortaya konabilen “çözüm yolu” bu kadardı. Bundan çıkan sonuç ancak şu olabilirdi: Türkçe, Arapça, Farsça karışımı bu iğreti dilin, Türkçe yazım için bin yıldır kullanılan bu yazımın ve bu yazımın artık sonu gelmiş demektir. Bu dil, bu yazı artık bizim için ölmüş demektir. Kördüğümü kesip atmak, neşteri çekinmeden vurmak artık kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Yine 1925 yılında Dr. İsmail Şükrü, *İçtihat* yayınları arasında *Asrî Türk Harfleri Hakkında* başlıklı kitabını yayınladı¹⁵⁹. Çağdaş Türk harflerinin ancak Lâtin yazısı olabileceğini savunur. Bu, Avram Galanti gibilerine dolaylı bir yanıt olur.

Sorunun yeniden
alevlenmesi

25 Aralık 1925 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi uluslararası saatin ve takvimin kullanılmasına ilişkin yasaları kabul etti. 17 Şubat 1926’da Türk Yurttaşlar Yasası

(Medeni Kanun) Meclisten geçti. Türk toplumunun batılaşması yolundaki bu yeni adımlardan sonra sıra, Batının yazısını da almağa gelmiş gibidir.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 32

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 52

¹⁵⁹ Dr. İsmail Şükrü, *Asrî Türk Harfleri Hakkında*, Kader Matbaası, İstanbul: 1925.

1926 yılının ilk aylarında yazı sorunu yeniden alevlenir. 26 Şubat 1926'da, Azerbeycan'ın başkenti Bakû'da görkemli bir Uluslararası Türkoloji Kongresi toplanır. Kongrede görüşülen en önemli konulardan biri, Türk kitlelerinin Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısını almaları konusudur. Kongre, 101 olumlu, 7 olumsuz ve 6 çekimser oyla, Lâtin yazının alınması kararını Türklerin kendilerine bırakır, ama Lâtin yazısına geçmekte olan Azerbeycan örneğinin izlenmesini de salık verir. Kimi yabancı yazarlara göre, 1926 yılında Türkiye'de yazı sorununun adamakıllı alevlenmesinde Bakû Türkoloji Kongresinin de etkisi olmuştu¹⁶⁰.

Öteyandan Türk eğitiminin sorunlarını incelemek üzere Türkiye'ye çağrılan Dr. Kühne, 1926 yılında raporunu verir. Yazı konusuna da değinerek şunları söyler:

"Okuyup yazmak öğrenmek için oldukça uzun bir zaman harcanması gerektiği dikkati çekmiştir. Yazı tekniği yalnız öğretim meselesi olmayıp aynı zamanda birinci derecede bir uygarlık siyaseti meselesidir. Türkler de kendilerine oldukça yakın olan Macar ve Fin lisanlarında yapıldığı gibi bir transkripsiyon (çevriyazı) kabul ederek hiç şüphesiz Batı uygarlığına katılmak işini kolaylaştırmış olurlar"¹⁶¹.

Kimi yazarlara göre, Dr. Kühne'nin yazı sorununu bir uygarlık sorunu olarak sunması ve yazı değiştirmekle Türklerin Batı uygarlığına katılmalarının kolaylaşacağını vurgulaması, Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. Bu raporun hemen arkasından Atatürk'ün Macar alfabesini incelemeğe başladığı öğrenilmiştir¹⁶². O'nun yazı sorununa eğildiğinin duyulması, Lâtin yazısının alınmasından yana kampanyayı kamçulamıştır.

Maarif Teşkilâtı Hakkında Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında, 22 Mart 1926 günü, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in yaptığı konuşma da dikkatleri çekmişti. Necati Bey bu konuşmasında: "Lâtin harufu meselesi doğrudan doğruya Devletin siyaseti meselesidir. Deruhte ettiğim meselenin başından sonuna kadar ihtiyacımıza mutabık olduğuna kanaat etmezsem ve onun etrafında tetkikatımı yapmazsam o meseleyi kabul etmem. Herhangi bir meseleyi tetkik etmeden kabul edecek arkadaşınız değilim". demişti¹⁶³. Bu konuşmadan, yazı işinin bir Devlet sorunu olarak ele alınacağı anlaşıyordu. Yeni çıkan Maarif Teşkilâtı Kanunu da "Dil Heyeti" adıyla bir kurul oluşturulmasını öngörüyordu. Bu gelişmeler, Hükümetin yazı işini ele almakta olduğu ve Lâtin yazısının benimsenmesine karar verebileceği biçimde yo-

¹⁶⁰ Joseph Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou en Mars 1926", *Révue du Monde Musulman*, LXIII, 1 er trimestre 1926, Paris: 1926, pp. 17-90.

¹⁶¹ İlhan Başgöz — Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, s. 117.

¹⁶² *Ibid.*, s. 117

¹⁶³ Faik Reşit Unat, "Lâtin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, Ağustos 1953, s. 726.

rumlanmaya elverişliydi. Lâtincileri umutlandırmış, yüreklendirmiş ve sürekli yayına girişmeye itmiştir, denilebilir.

Mustafa Necati Beyin konuşmasından hemen sonra, 28 Mart 1926 günü *Akşam* gazetesi bir soruşturma açar. İleri gelen Türk aydınlarına şu soruları yöneltir:

“Lâtin harflerini kabul etmeli miyiz? Kabul edersek menfaatimiz nedir, kabul edersek zararımız ne olabilir? Bu mesele etrafındaki nokta-i nazarınızı lütfeder misiniz?”¹⁶⁴

Bu soruları 16 kişi yanıtlar. Bunların yalnız üçü Lâtin yazısının alınmasından yana olduğunu bildirir. 12 kişi yazı değişikliğine karşıdır. Bir kişi de kararsız¹⁶⁵. Yanıtlar *Akşam* gazetesinin Nisan-Mayıs 1926 tarihli sayılarında yayınlanır. Lâtin yazının alınmasına karşı çıkanlar şunlardır: Ali Canip (Yöntem), Ali Ekrem (Bolayır), Muallim Cevdet (İnançalp), İbrahim Alâettin (Gövs), Necip Asım (Yazıksız), Avram Galanti (Bodrumlu), Hüseyin Suat (Yalçın), Halil Nimetullah (Öztürk), Velet Çelebi (İzbudak), İbrahim Necmi (Dilmen), Halit Ziya (Uşaklıgil) ve Budapeşte’den Zoltan Gombocz. Mustafa Şekip (Tunç) kararsızdır. “İctihat” dergisini çıkaran Dr. Abdullah Cevdet, Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni Rafet Avni (Aras) ve Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri eski öğretmeni Mustafa Hâmit, Lâtin yazının alınmasından yana olanlardır.

Rafet Avni, Arap harfleriyle Türkçe öğrenmeğe olanak bulunmadığını söyleyerek Lâtin yazının alınmasını ister. 1900’lerden beri Lâtin yazısını savunan Dr. Abdullah Cevdet, Arap yazısının Türkçenin gelişmesine engel olduğu kanısındadır. Eski yapıtların “pek az olan” değerlilerinin Türk harfleriyle bastırmanın büyük bir iş olmadığını; değersiz olan kitapların ise okunmamasının büyük bir “kâr” olacağını söyler. Lâtin yazının alınmasından yana olan Mustafa Hamit ise, Arap yazısının aşırı savunucularından Avram Galanti ile basında tartışmaya girer. Bunların karşıt görüşlü yazıları birbirini izler¹⁶⁶.

Akşam gazetesinin soruşturması basındaki yazı tartışmalarını kızıştırır. Türk basını ikiye ayrılır. Ahmet Cevdet’in *İkdam* gazetesi Arap yazısını savunurken Yunus Nadi’nin *Cumhuriyet* gazetesi onun karşısına dikilir. Avram Galanti’nin *Akşam*’da çıkan yazısına *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı (Atay) sert bir karşılık verir¹⁶⁷. *Yeni Kafkasya*, *Hayat* gibi dergilerin yazı devrimine karşı yayınları, *İctihat* dergisinin Lâtin harflerinin alınmasını savunarı yayınlarıyla dengelenir. Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Beyin Şubat 1926’da çıkarılmağa başladığı *Milliyet* gazetesi de devrimcilerin yanında yer alır ve Lâtin yazısının bayraktarlığını yapmağa başlar.

¹⁶⁴ Levend., *op.cit.*, s. 396

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 396. Özerdim, “Yazı Devrimini Kavrayamayanlar”, *Türk Dili*, Kasım 1978, s. 585.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 586

¹⁶⁷ Ettore Rossi, “La questione dell’alfabeto per le lingue Turches”, *Oriente Moderno*, Anno VII, No. 6, giugno 1927, p. 307.

Genellikle rejime yakın yayın organlarının yazı devrimini savundukları görülür. Bunlar, Hükûmetin yazı devrimine gideceğini sezmışlerdir ya da beklemektedirler. Türk devriminin halkalarının artık tamamlanmış ve sıra yazı değişikliğine gelmiş gibi davranırlar. Umutlanmışlardır, yüreklenmişlerdir. Yazı devrimini savunanların sayıları artar. Sesleri giderek yükselir. Arap yazısını savunanların da kayguları artar. Bunlar, paniğe kapılmış gibidirler. Son savunmalarını yaparcasına kaleme sarılırlar. Fuat Köprülü, *Millî Mecmua*'da şunları yazar:

“Lâtin harflerinin kabulüne taraftar olanlar, zannediyorlar ki garp medeniyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki garb medeniyetine temessül harflerimizin tebdili ve Lâtin harflerinin kabulüyle kabil olamaz...”

“Alelade mantık ve alelade muhakeme ile elde edilen nazariyeler, hayat sahasında büyük bir tatbikat kabiliyeti gösteremezler. İçtimaî hâdiseler üzerinde müessir olmak için, kat’î surette içtimaî düsturlara tebaiyyet etmek mecburiyeti vardır. Bu düsturlara bigâne kalanlardır ki ancak Lâtin harflerinin kabulüne taraftar olabilirler”¹⁶⁸.

Avni Başman da *Hayat* dergisinde şunları söyler:

“Lâtin harfleri taraftarlarının mütaleaları çokça iddialıdır ve meselenin tatbiki ciheti de zannedildiği kadar kolay değildir. Bir defa yazı ve imlâ meselesi sarf meselesine sınırsız bağlıdır. Türkçenin sarf yapılmadıkça yazısı ne esaslı bir surette ıslâh edilebilir, ne de başka bir yazı ile istibdal olunabilir, sarfın bugün için tedvinine de imkân yoktur. Çünkü lisan tekâmülünün en kuvvetli bir devrindedir. Bu halde mevcut harflerde muvakkat bazı ıslahlarla iktifa etmek şimdilik daha amelî ve daha iyi olur.

“Mamafih Lâtin harflerinin Türkçeye tatbiki de tecrübe edilebilir. Meselâ ikinci bir alfabe olarak böyle muavin bir alfabe belki amelî sahada faide gösterebilir. Hem de bu suretle iki nevi alfabe serbest bir rekabete girişmiş olurlar, bu cidalde hangisi yaşamaya lâyık ise o diğerini ortadan kaldırır ve “mesele” de kendi kendisine biter”¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Fuat Köprülü, “Harf Meselesi”, *Millî Mecmua*, 1 Kânunuevvel 1926, c. VII, sayı 75’ten Levend, *op.cit.*, s. 397. S.N. Özerdim, Fuat Köprülü’nün yazı devriminin 10. yıldönümünde de şunları yazmış olduğunu belirtmektedir:

“Türklerin kültür tarihinde bu kadar azametli, bu kadar şümüllü bir dönüm noktası var mıdır, bilemeyiz?... Bir milletin alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesi, eski bir kültür dairelerinden çıkıp yeni bir kültür çevresine girmesi demektir. Arap alfabesini bırakmakla, Ortazaman Şark kültüründen silkinip muasır Garp kültürüne girmek iradesini göstermiş oluyorduk”. “Bu yeni Türk alfabesi sayesinde o zamana kadar kendi hususî hüviyetlerini saklatan Arap ve Fars kelimeleri artık dilimizde tutunamayacaklardı”. (*Ülkü*, XII/67. sayı, Eylül 1938, başyazı’dan: Özerdim, “Yazı Devrimini Kavrıyayanlar..., *op.cit.*, s. 587)

¹⁶⁹ Avni (Başman), “Latin Harfleri Meselesi”, *Hayat*, 30 Kânunu-evvel 1926, c. I, sayı 5’ten Levend, *op.cit.*, s. 397-398

Yazı devrimini kavrayamayanlara Mısır'dan da bir ses katılır. Gazeteci Yusuf Samih, 1927 yılında yayımladığı *Yazımız* adlı kitabında devrimcilere sert bir dille çatar. Şunları yazar:

“Yine şu günlerde, yazımızın dilimizi gereği gibi yazamadığı nağmesi ve kelimelerimizin tesbit-i telâffuzu için Lâtin harfleriyle yazılması nârası uzaktan ve yakından Türk kulaklarımıza çalmağa ve ilişmeğe başladı.

“Yuvarlanan boş tenekenin mani'lere tesadüf ettikçe acaip acaip sesler çıkardığı gibi bu nağme ve naralar da vakit vakit muhtelif sada ve ahenkleriyle mahafil-i Türk'ü hattâ mecâmî-i İslâmı çınlatıp duruyor...

“Yazımızın ilgasını terviç edenler, kasaplar gibi, besmele ile boğazlamak istiyorlar.

“Kendi icadımız, kendi malımız olan Türk yazılarını kaldıracak ve Türk dilimizi Lâtin harfleriyle yazdıracak bir zatın dil-daşlarımız içinde mevcut olacağını ben ümid edemem”¹⁷⁰.

Yazı devrimine doğru gidiş, Türkiye'deki Türkçü-Turancı yazarları da pek kaygulandırıyordu. Bu yazarların ileri gelenlerinden Ayaz İshakî, Bakû Türkoloji Kongresi öncesinde, kaygularını açıkça dile getirerek şöyle diyordu:

“Birkaç ay sonra Bakû'da toplanacak olan kongrede Lâtin alfabesi kabul edilir de Rusya Türkleri arasında uygulanırsa, bizim Anadolu Türklerinin önüne de gayet önemli millî bir hars meselesi çıkacaktır. Bu, büyük Türk milletinin ikiye bölünmesi, istikbalde birbirini anlamaması meselesidir”¹⁷¹.

Bu kaygular Rusya Türkleri içinde de vardı. Bakû Türkoloji Kongresinde Lâtin yazısının alınmasına karşı çıkan Kazan delegesi Alimcan Şeref Bey, bu Kongreye sunduğu ve hemen Türkçeye de çevirilip İstanbul'da yayımlanan raporunda şunları söylüyordu:

“Aynı lisanla konuşan kavmin yahut lisan cihetinden birbirine yakın olan kavimlerin tek bir elifba kullanması büsbütün başka ehemmiyeti haizdir. Bhusus bu kavimler coğrafi ve iktisadî cihetlerden birbirine bağlanmış bulunurlarsa... Elifbaları müşterek ve lisanları biri diğerine pek yakın olmak hasebile bu kavimler arasında medenî kıymetler tebâdülü pek kolay iken elifba başkalığı yüzünden medenî ve iktisadî münâsebetlerde müşkülât çıkacaktır. Türk kavimleri için bu sahada elverişli elifba şüphesiz Arap elifbasıdır. Demek bu cihetten olan hakikî menfaatlerimiz de bize Arap harflerinin muhafazasını telkin ediyorlar”¹⁷².

¹⁷⁰ Aktaran: Levend, *op.cit.*, s. 398-399

¹⁷¹ Ayaz İshakî, “Arap ve Lâtin Harfleri”, *Türk Yurdu*, 1926, No. 16, s. 424'ten Başgöz-Wilson, *op.cit.*, s. 115

¹⁷² Abdullah Battal (Rusçadan tercüme eden), *Harflerimizin Müdafası. Bakû Türkiyat Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey tarafından okunan rapor*, Yeni Matbaa (İstanbul), 1926, s. 35

Türkiye'deki Türkçü-Turancı liderlerden Zeki Velidî (Togan) da yazı devrimine kesinlikle karşı çıkıyor ve şunları yazıyordu:

“Suret-i katiyyede bilmeliyiz ki Lâtin hurufatının lisanımıza tatbiki imkânsız ve muzurdur.

“Bunu tatbik ya cebir yoluyla defâten yahut yavaş yavaş terbiye yoluyla olabilir. Cebren olduğu vakit meselâ Arap hurufatı istimali suret-i kat'iyyede menolunur. Ahali bilsin bilmesin Lâtince yazılır. Hurufat meselesi Lâtin harflerini kabul etmek suretile halledilecek olursa bu yolun bir devlet içersinde dört beş aydan fazla ömrü olmaz”¹⁷³.

Türkçü-Turancılar, İkinci Meşrutiyet döneminden beri, Türkiye'de yazı değişikliği düşüncelerine karşı direniyorlardı. Türkiye'de Lâtin yazısına geçilirse, dış Türklerle kültür bağlarının kopacağını, Türk dünyasının parçalanacağını savunuyorlardı. Bu kayguları 1926'da doruk noktasına ulaşmıştı. Ama Bakû Türkoloji Kongresinden sonra Sovyet Türklerinin Lâtin yazısını benimseyecekleri açıkça anlaşılmıştı. Bu durumda Türkiye'deki Türkçü-Turancı yazarların yazı devrimine karşı direnişlerinin artık pek anlamı kalmıyordu. Bunlar giderek tutumlarını değiştirecekler, Türk yazı devrimini desteklemeğe yöneleceklerdi

Avrupa'da yankılar 1926 yılında yazı sorunu, gerek Türkiye'de, gerek Sovyet Türkleri arasında günün konusuydu. Türk soyundan bütün kitlelerin artık yazı devriminin eşiğine geldiği görülüyordu. Umut ve kaygıyla karışık biçimde Türkleri saran yazı heyecanı Avrupa'da da yakından izleniyordu. Avrupalı oryantalistler, pek ilgi çekici buldukları bu olayı bilimsel dergilerinde incelerken, günlük Avrupa gazetelerinde de sık sık yazılar çıkıyor, yorumlar yapıyordu. Türkiye'de yazı devrimi her an bekleniyordu. Paris'in ünlü *Le Temps* gazetesi, 21 Mart 1926'da yayınladığı bir yazıda şöyle diyordu:

“Şu sıralarda Türk-Tatar soyundan milyonlarca Asyalı Müslümanı heyecanla ilgilendiren bir sorun var. Ankara'da Büyük Meclisçe görevlendirilen özel bir komisyon¹⁷⁴ buna çözüm bulmağa çalışıyor. Bakû'da, Türk nüfuslu bütün Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileriyle seçkin oryantalistlerin katıldığı bir kongre bugünlerde aynı sorunu tartışıyor. Bu sorun, alfabe sorunudur. Söz konusu olan, Arap alfabesiyle Türkçe yazımın bırakılıp bırakılmamasıdır. Bu konuda gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da düşüncelerini sordüğümüz aydınlar, üç gruba ayrılıyorlar. Arap yazısına hiç dokunulmamasından yana olanlar birinci gru-

¹⁷³ Zeki Velidî (Togan), “Türklerde Hars Buhranı”, *Türk Yurdu*, Kânunuevvel 1926, s. I, say: 5'ten Levend, *op.cit.*, s. 398

¹⁷⁴ Gazetenin bir “Özel Komisyon” dediği, 1926'da T.B.M.M.'den geçen Maarif Teşkiatına Dair Kanun'da öngörülen “Dil Heyeti” olmalıdır. Ancak bu kurula 1928 yılına kadar atama yapılmamıştır. Gazete, kurulması öngörülen Dil Heyeti'nin kurulmuş gibi göstermekle yanılmıştır. (B.N.Ş.)

bu oluşturunyorlar. Bu aydınlar, yazı konusunda her türlü yeniliğe karşıdılar. Buna karşılık ikinci grup, Arap alfabesinin biraz ıslahı gerektiği eğilimindedir. Sonuncu grup ise Lâtin yazısının alınmasını hararetle istemektedir.

“Sorun önemlidir. Birçok bilim adamı, Müslüman toplumun geriliğini, çağdaş bilimsel ve düşünsel gelişmelere ayak uyduramamasını, yalnız Arap alfabesinin kullanılması ile açıklamışlardır. Orta-Doğu Müslüman halklarının geri kalmalarının başlıca nedenini bu yazının kusurlarında görmüşlerdir. Mismar gibi kimi bilim adamları ise, Müslümanlığı bu önemli kusurlarından ve özellikle ortaçağ dogmatizminden kurtarmanın ana koşulunun, ancak ve ancak Lâtin alfabesinin alınması olduğu sonucuna varmıştır”¹⁷⁵.

Gazete, Arap yazısının yetersizliğini ve Lâtin harflerinin üstünlüğünü uzun uzun sayıp döktükten ve Türkiye’de yazı değişikliğinin birdenbire değil de yavaş yavaş uygulanabileceğini söyledikten sonra şunları ekliyordu:

“Ne olursa olsun Türkiye’de Lâtin yazısının benimsenmesinden yana gittikçe etkinlik kazanan bir akım vardır. Cumhuriyet yöneticilerinin de alfabe devriminden yana olduklarını gösteren birçok belirti bulunmaktadır. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı, matematik, kimya, cebir derslerinde formüllerin bundan böyle Lâtin harfleriyle öğretilmesine karar vermiştir. Bilim alanında, bu arada tıpta, teşhislerde, reçetelerde Lâtin harflerinin gittikçe yaygınlaşması eğilimi görülmektedir. Ankara’nın yeni bir genelgesi de, yanlışları önlemek için, yabancı özel adların resmî yazışmalarda Lâtin harfleriyle kaleme alınmasını istemektedir. Yakında çıkarılacak pullarda, Lâtin harfleriyle *Türk Postaları* sözcükleri kullanılacaktır. Bu, Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılmasından başka bir şey değildir. Gazeteler, yakında basımı bitecek olan yeni kâğıt paraların üzerlerinde de aynı harflerin (Lâtin harflerinin) bulunacağını duyuruyorlar.

“Zaten Kafkasya ve Orta Asya’da da benzer bir akım vardır. Örneğin Bakû’de birkaç aydır bir “Yeni Elifba Komitesi” çalışmakta, Lâtin harfleriyle *Yeni Yol* adlı Tatarca (Azerice) bir günlük gazete çıkarmakta ve bu alfabeyi yaymaktadır¹⁷⁶. Dahası var, yeni harfler Kafkasya’nın bütün Müslüman okullarında öğretilmektedir. Azerbeycan pasaportları bir süredir yeni yazıyla yazılmaktadır. Yapılacağı duyurulan yazı devrimi teori aşamasından çıkmış demektir. Tıpkı aynı Turan soyundan olan Macarlar ve Finler gibi; tıpkı Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar gibi, Türkler de Lâtin yazısını benimseyeceklerdir. Ve bu, Asya’nın bilim, düşünce, san’at bakımlarından ilerlemesinde yepyeni bir çağ olacaktır”¹⁷⁷.

¹⁷⁵ P. Gentizon, “Lettre de Turquie: Les caractères latins”, *Le Temps* (Paris), 21.3.1926.

¹⁷⁶ Gazetenin verdiği bu bilgiler eksiktir. Söz konusu “Yeni Alfabeye Komitesi” Bakû’da 1926’da değil, 1922 yılında kurulmuş, *Yeni Yol* gazetesi de Eylül 1922’de yayınlanmağa başlanmıştır, haftalık Türkçe bir gazetedir. Bu konuda ayrıntılı ilgiler kitabın ikinci bölümünde bulunacaktır. (B.N.Ş.)

¹⁷⁷ Gentizon, *op. cit.*

Paris'in *Le Temps* gazetesinde çıkan bu yazıya benzer yazılara öteki Avrupa gazetelerinde de rastlanıyordu. 1926 sonlarına doğru Avrupa basını, Türkiye'de pek yakında yazı devrimi yapılacağını duyuruyordu. İsviçre'nin *Le Journal de Genève* gazetesi, "Türkiye'de yazı devrimi" başlığıyla 15 Aralık 1926'da yayınladığı bir yazıda, Türklerin yazı değiştirmelerinin artık gün meselesi olduğunu bildiriyor, Fransız gazetesi gibi yorumlar yapıyordu. Yazıda şöyle deniyordu:

"Türkiye'de yeni bir devrim hazırlanıyor. Son yapılan devrim kılıkla ilgiliydi. Fes ile birlikte tüm eski Türk ğardrobunu mahkûm etmişti. Şimdi hazırlanan devrim ise yazıyla ilgilidir ve Türk dilinden Arap yazısını kovmayı amaçlamaktadır.

"Türkiye yeni bir alfabe istiyor. Toplumsal yaşamın tüm yönleriyle Avrupa-ılaştıktan sonra, yazı bakımından doğulu kalmayacağını düşünüyor. Lâtin yazısını almak istiyor. Bu büyük değişiklik için düşünceler olgunlaşmış bulunmaktadır. Türk halkı ilk kez yazı değiştirmiş de olmayacaktır. Bir zamanlar Uygur harfleriyle yazıyordu. Kur'an yazısı olan Arap yazısını Müslümanlığı benimseyince almıştı.

"Çağlar boyunca birçok toplumlar da yazı değiştirmişlerdir. Türkler gibi Turanlı olan Finler, Macarlar ile Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar ve Arnavutlar eski ulusal yazılarını bırakıp Lâtin alfabesini almışlardır. Bu ilkbaharda Bakû'da toplanan bir kongrede Sovyet sınırları içindeki bütün Türk-Tatar ülkelerinde Lâtin yazısının benimsenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Kırım, Volga ve Kafkas Tatarlarıyla Orta Asya Türkmenleri, Kalmukları, Kırgızları ve Başkurtları, Kur'an'ın ortaçağ dogmatizmini simgeleyen Arap yazısını bırakıp Lâtin alfabesini benimsemişlerdir. Bu olay, yalnız Müslüman halkların düşünce özgürlüğüne kavuşmaları bakımından değil, Asya'nın genel uyanışı bakımından da büyük bir olaydır. Çünkü bundan böyle Karadeniz kıyılarından Çin Türkistan'ına kadarki topraklarda Lâtin alfabesi kullanılacaktır. Japonya'da da benzer bir akım bulunduğu bilinmektedir. Kısa bir zaman önce, Tokyo'da, bir grup aydın bizim yazımızı kullanmak için karar almıştır. Japon İmparatorluk Akademisi de sorunu incelemek üzere sekiz kişilik bir komisyon kurmuştur. Ne olursa olsun alfabemizin Asya'ya girişi, sosyal, siyasal, ekonomik ve moral bakımlarından pek önemli bir olaydır"¹⁷⁸.

1926 yılında, Türkiye'de yazı devrimi hazırlıkları konusundaki yazılara İspanyol basınında da rastlanıyordu. *El Sol* adlı İspanyol gazetesi, "Türkiye'de Lâtin yazısı" başlıklı yazısında şunları söylüyordu:

"Türkiye yeni bir devrim hazırlıyor. Bu, Türkiye'nin batılılaşma gereksinmesini duyduğundan beri gerçekleştirdiği devrimlerin belki de en büyüğü, en yücesi olacaktır. Fes, kasketle ve mölon şapka ile değiştirildi; kadınlar, yüzlerini

¹⁷⁸ "La révolution graphique en Turquie", *Journal de Genève*, 15.12.1926.

kapatan peçeyi attılar. Çok kadınla evlilik yerini tek kadınla evliliğe bıraktı. Yeni devrim yazıyla ilgilidir. Türkiye, Lâtin harflerini almak için Arap harflerini bırakıyor. Yazının Avrupahlaştırılması akımı Doğu halkları arasında beklenilenden de hızlı geliyor. Geçen ilkbaharda Türk-Tatar dilinin temsilcileri Bakû'da toplanarak Lâtin alfabesinin alınmasına karar vermişlerdir. Japon aydınlarının da böyle bir eğilimleri vardır ve Japon İmparatorluk Akademisi bu reformu en iyi biçimde gerçekleştirme yollarını araştırıyor. Çin'de de benzer bir akım belirmeğe başlıyor.

"Bu yenilik öncekilerden çok daha önemlidir. Maddî olarak yazı değişikliğinden daha derin anlamlar taşıyor. Türklerin kullandıkları harfler (Arap harfleri) güçtür... Yazı ve basım yoluyla yeni düşüncelerin yayılmasını kösteklemektedir. (...)

"Lâtin harflerinin alınmasıyla düşünce özgürlüğe kavuşacaktır. Arap harfleriyle kitap ve gazete basımı da çok pahalı ve çok zor olmaktadır. Bu yüzden halka kültür ulaşmamakta, Batı'nın yeni bilgileriyle düşüncelerinin yayılması kösteklenmektedir. Lâtin harfleri alınınca bu engeller kalkacak ve Türkiye, kuşkusuz, çağımızın bilimsel ve fikrî gelişmelerini daha kolaylıkla izleyebileceklerdir"¹⁷⁹.

Yukardaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, Avrupa basını, Türkiye'de alfabe devrimi hazırlığını ilgiyle izliyor, çok olumlu karşılıyordu. Avrupa gazeteleri alfabe sorununu bir uygarlık sorunu olarak görüyordu. Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmek için Türkiye'nin yıllardır yaptığı devrimci atılımların en önemlisinin alfabe devrimi olacağı belirtiliyordu. 1926 yılında Türkiye'nin her an alfabe devrimi yapması bekleniyordu.

Gerçekten de Türkiye, alfabe devrimi için epeyce hazırlanmış gibiydi. Türkiye'de Arap harflerinin yaşatılmasını isteyen tutucu güçler büyük ölçüde kırılmıştı. Alfabe sorununu din sorunuyla karıştırıp Lâtin harflerine karşı çıkan dindarların etkisi azalmıştı. Türk eğitimi üzerinden dinin baskısı kaldırılmıştı. Eğitim lâikleştirilmişti. Batı uygarlığını benimsemek yolunda üsüste çeşitli adımlar atılmıştı. Alfabe değişikliği bu devrimleri tamamlayacaktı. Ama, işin aması vardı.

Gecikme nedenleri

Türkiye'de yazı devrimi 1926 yılında bekleniyordu. O yıl yabancı gazeteler devrimin bir "gün meselesi" olduğunu yazıyorlardı. "Akşamda sabahta" Türkiye'de Lâtin yazısına geçileceğini duyuyorlardı. Öyleyse beklenen yazı devrimi neden iki yıl kadar geciktirildi?

Bu ertelemede acaba Sovyetler Birliğindeki gelişmelerin bir payı var mıydı? sorusu akla gelmektedir. İlk bakışta bu soru akla yakın görünmektedir. 1926 yı-

¹⁷⁹ "La escritura latina en Turquía", *El Sol*, 24.12.1926.

linda toplanan Bakû Türkoloji Kongresi Sovyet Türklerine Lâtin yazısını salık vermişti. Kongreden sonra oralarda yeni yazıya geçiş çabaları hızlandırılmıştı. Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyetlerinin hemen hepsinde önemli gelişmeler oluyordu. Türkiye, onların deneyimlerini bir süre uzaktan izlemeyi, oralarda alınacak sonuçlara göre kesin karar vermeyi uygun görmüştür, diye düşünülebilir. Bunun Türkiye'ye dolaylı etkisi olacağı da eklenebilir. Sovyet Türkleri Lâtin yazısını benimserlerse, Türkiye'deki Türkçü-Turancı çevrelerin yazı devrimine karşı direnişleri sona erecek, böylece devrimin gerçekleştirilmesi bir ölçüde kolaylaşmış olacaktı, denebilir. Ama biz, bu kuramsal düşünceleri doğrulayacak herhangi bir belgeye rastlamadık. Dışişleri Bakanlığı arşivinde Bakû Türkoloji Kongresiyle ilgili birkaç belge gördük. Türkiye'nin Bakû Konsolosluğundan ve Moskova Büyükelçiliğinden gelen bu yazıların örnekleri bilgi için Millî Eğitim Bakanlığına da gönderilmiştir¹⁸⁰. Türkiye temsilcilerinin de katıldığı bu Kongrenin Türkiye'de izlenmesi doğaldı. Ama, "Sovyet Türkleri Lâtin yazısını alsınlar, ondan sonra biz de karar veririz" yollu bir düşüncenin izine rastlamadık. Türkiye'deki gelişmelerle oradaki gelişmeler birbirlerinden ayrıdır. Sovyet Cumhuriyetlerindeki gelişmelerin Türkiye'nin yazı devrimi kararını şu ya da bu biçimde etkilemiş olduğunu belgelemek bugün için zordur.

Gerçekte, dış etkenler nedeniyle değil, Türkiye'deki iç gelişmeler yüzünden yazı devrimi 1926 yılında yapılamamıştır. 1926 yılının ikinci yarısında dikkatler, Atatürk'e karşı İzmir suikast girişimiyle ilgili olaylar üzerine çevrilmiştir. Eski İttihatçıların politika sahnesinden silinmelerine, birkaçının da asılmasına kadar varan bu önemli olaylar arasında Atatürk, kendisini yazı devrimine tam olarak veremezdi. Böyle önemli bir devrimi rastlantıya da bırakamazdı. 1927 yılı ise "Söylev" yılıdır, denilebilir. O yıl içinde Atatürk, tarihsel Büyük Söylev'inin (Nutuk) kaleme alınmasını, okunmasını tamamlamış; yankılarını, basımını, dağıtımını izlemiştir. Güçlü bir olasılıkla bu tarihsel yapıtının ilk baskısının eski harflerle yapılmasını da yeğlemiştir, denilebilir. Böylece Söylev, Atatürk'ün kendi kuşağınca daha kolay ve daha çok okunabilecekti. Yeni yazıyla yapılacak baskıyı okumakta ise o kuşağın biraz acemilik çekmesi olasılığı vardı. Her yazar gibi Atatürk de kendi yazdığı kitabın çok okunmasını arzulamış olabilir. Söylev'in ilk baskısı yazı devriminden önce eski yazıyla yapılmıştır. Kendisini Söylev'e verdiği bir sırada Atatürk, yazı devrimine yine yeterince zaman ayıramazdı.

Daha önemlisi, 1926 yılında durum pek dıştan görüldüğü gibi değildi. Yazı devrimi için henüz koşullar yeterince hazırlanamamıştı. Karar verecek durumdaki yetkililer arasında henüz görüş birliği yoktu. Atatürk, ötedenberi yazı

¹⁸⁰ D.B.A. - Bakû Şehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 23 Eylül 341 (1925), No. 875/93 (Bu yazıda Bakû Kongresi hazırlıklarına ilişkin bilgiler verilmektedir.); Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tahrirat, Moskova, 13 Mart 1926, No. 2948/197-1216 (Bu şifreli yazıda Bakû Kongresi konusunda çeşitli bilgiler verilmektedir.).

devrimine kararlıydı. Ama Başbakan İsmet İnönü kararsızdı. İnönü, Lâtin yazısının alınmasına karşı uzun zaman direnmişti. 1926'da da direniyordu. O'nun bu direnişi, Arap yazısını savunmasından ileri gelmiyordu. Lâtin yazısına geçişin öneminden, çıkabilecek uygulanma güçlüğünden doğuyordu. İnönü'nün kendi deyimiyle, yazı devrimi "Atatürk devrimleri içinde karar verilmesi en çok düşünülen konu" idi. "Kolay yazıp okumaya muhtaç ve alışkın nesillerin birden okuyamaz ve yazamaz hale gelmelerinin hesapsız mahzurları ürkütücü idi". İnönü'ye göre, "Harf inkılâbını yapmak, uzun, çetin, belki ömür boyunca bir mücadeleye karar vermek demekti"¹⁸¹. Böyle bir kararı verebilmek, adımlarını ağır ve çok dikkatli atan İnönü gibi bir Başbakan için kolay değildi. Kendisi, "Ben, bu işin başında çok tereddüt göstermiş ve mukavemet etmişim" der¹⁸². Yeni Türk alfabesini hazırlamak üzere kurulan Dil Encümeni üyelerinden Ahmet Cevat Emre de şunları söyler:

"İsmet Paşa yazıyı değiştirme meselesinde kolay sarsılmaz bir karşı koyuş gösterdi. Yazı değişince Hükümet, bütün askerî ve mülkî daireleri ile, darülfünun bütün fakülteleri ile ve basın ve matbaalar dağ gibi, Başbakanın karşısına dikilmiş olacaklardı"¹⁸³.

Başbakan gibi kimi Bakanların da yazı değişikliğini "ürkütücü" gördükleri söylenebilir. 1926'da hiçbir Hükümet üyesi henüz yazı devriminden yana olduğunu açıkça söylememektedir. Ancak 1927 sonlarına doğru Hükümetin yazı devrimine karar verdiği anlaşılmaktadır. İsmet İnönü de yeni yazıya geçtikten sonra Arap harfleriyle tek bir satır bile yazmamağa özen göstermiştir.

1926'da Lâtin yazısının alınmasına karşı olan aydınlar da çoğunlukta görünüyordular. "Üniversite hocaları Lâtin harfleri kabul edilirse protesto makamında bir tek satır yazı yazmayacaklarını, kalemelerini kıracaklarını" açıklıyorlardı¹⁸⁴. Türk basınının önemli bir bölümü Lâtin yazısına karşı yayınlarını sürdürüyordu. Kısacası, zamanlama bakımından 1926 yılı yazı devrimine henüz tam elverişli değildi. Bu bakımdan devrim 1928 yılına kalmıştır, denilebilir.

VII. SON ADIMLAR

Kişisel uygulama denemeleri

Yazı sorunu akademik düzeyde durmadan tartışılır. Gazeteci yazar Celâl Nuri (İleri) 1926'da yayımladığı *Türk İnkılâbı* adlı kitabında dil ve alfabe sorununa genişçe bir yer ayırır (s. 159-186). Lâtin yazısının alınmasının uygun olacağını, ancak bu al-

¹⁸¹ İsmet İnönü, "Yeni Türk harflerinin yıldönümü", *Ulus*, 9/8/1953.

¹⁸² Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 77, dipnot 22.

¹⁸³ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: 1960, s. 325. Başgöz-Howard, *op.cit.*, s. 116.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 116-117.

fabenin yavaş yavaş ve bilimsel biçimde geliştirilerek uygulanabileceğini söyler¹⁸⁵.

Yine 1926 yılından başlanarak, Lâtin yazısının Türk diline uygulanması yönünde kişisel girişimler, öneriler görülür. Yazı devrimcileri artık güçlenmişlerdir. Sabırsızlanmağa da başlamışlardır. Salt kuramsal tartışmalarla yetinmek istemezler. Öneriler ortaya atmağa, uygulamayı başlatmağa yönelirler. Kendiliklerinden Lâtin yazısı temeline dayalı “Türk alfabesi” projeleri hazırlarlar. 1926 yılında Mithat Sadullah, *Lâtin Harfleriyle Türkçe Elifba Tecrübesi* adlı bir kitap yayımlar. Bunda, 29 Lâtin harfinden oluşan bir “Türk alfabesi” önerisi ortaya atar¹⁸⁶. Ertesi yıl Hidayet İsmail, 35 Lâtin harfinden oluşan daha ayrıntılı bir “Türk alfabesi” hazırlar ve bunu *Arap ve Lâtin Harfleri* adlı küçük bir kitapçıkta yayımlar¹⁸⁷. Bunu da yine 1927 yılında İstefan Karayan’ın *Muaddel Lâtin Harfleriyle Elifba-i Türkî Projesi*¹⁸⁸ adlı kitapçığı izler.

“1927 sonlarıyla 1928 yılının ilk yarısı, Lâtin harflerinin Türkçeye uygulanması yolunda ateşli bir dönem” olur¹⁸⁹. Ahmet Cevat (Emre), Ekim 1927’de *Vakit* gazetesinde “Lisanımız Hakkında Bir Kalem Tecrübesi” başlıklı bir yazı dizisine başlar. Ekim 1927–Mayıs 1928 arasında, aralıklarla altı ay süren bu dizi yazılar, 1928 yılında İstanbul’da *Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılâbı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* adı altında toplanıp bastırılır. 7 Mayıs 1928’de İbrahim Necmi (Dilmen) *Milliyet* gazetesinde “Lâtin harfleriyle Türkçe Elifba” başlıklı bir yazı dizisine başlar. Bu yazılar, aralıklarla 29 Haziran 1928’e kadar sürer. Aynı yazar yine *Milliyet* Gazetesinde, 3-31 Temmuz 1928 arasında “Lâtin Harflerinin Kabulü Meselesi” ve 3-8 Ağustos 1928 arasında da “Yeni Elifba ve İmlâ” başlıklı dizi yazılarını yayımlar. İbrahim Necmi Dilmen’in hazırladığı Lâtin harfleriyle “Türkçe Elifba”, bir ölçüde uygulamaya konulur. *Milliyet* gazetesi bu yeni alfabe sütunlarında yer verir.

Evet, Lâtin harfleri temeline dayalı çeşitli “Türk alfabesi” projeleri, önerileri ortaya atılır. Bunlar arasında bir ölçüde uygulamaya koyulan da olur. Kimi gazeteler bunları tanıtır. Ne var ki bunlar hep kişisel öneriler, kişisel denemelerdir. Belli bir alfabe üzerinde anlaşmaya varılmış değildir. Girişimler dağınıktır. Yeni yazıdan yana olanlar, aralarında örgütlenmiş değillerdir. Lâtin harflerini yaymak amacıyla dernekler, komiteler kurmak; yeni “Türk alfabesi” ile gazete, dergi çıkarmak; bu alfabeyi belli kesimlerde uygulamak, bununla kimi okullarda öğretime başlamak gibi girişimler yoktur. Kişisel çabalar, yazı devrimi

¹⁸⁵ Ettore Rossi, “Il Nuovo Alfabeto Latino Introdotto in Turchia”, *Oriente Moderno*, Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929, p. 33

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 34

¹⁸⁷ Ettore Rossi, “La questione dell’alfabeto per le lingue Turche”, *Oriente Moderno*, Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, p. 306

¹⁸⁸ İstefan Karayan, *Muaddel Lâtin Harfleriyle Elifba-i Türkî Projesi*, İstanbul: 1927.

¹⁸⁹ Levend., *op.cit.*, s. 399

düşüncesine kamuoyunu hazırlamağa yarar. Ama yazı devrimi devletten beklenir.

Resmî hazırlıklar

Lâtin harflerinin alınmasına hükûmetçe 1927 yılında karar verilmiştir¹⁹⁰. Ağustos 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Hasan Bey, Lâtin harflerinin alınmasının uygun olacağını basına açıklar. Yazı devriminden bir yıl kadar önce, yüksek düzeydeki bir devlet görevlisinin bu açıklaması, önemli bir belirti yerine geçer. Yunus Nadi hemen *Cumhuriyet* gazetesinde yazı devrimi kampanyasını yeniden açar¹⁹¹. Bu yeni kampanya, yazı devrimine doğru gidişin son aşamasıdır.

Yazı değişikliği uğrındaki hükûmet kampanyası da Ekim 1927'de başlatılır. Başbakan İsmet Paşa, Halk Partisi Kongresinde yaptığı konuşmada yazı devriminin düşünüldüğünü açıklar¹⁹². Uygulamada çıkabilecek sorunlar bakımından daha önce yazı değişikliğini "ürkütücü", çok "düşündürücü" olarak gören İsmet Paşa, en sonunda kararını vermiştir. Hükûmetin tutumu bakımından bu, önemli bir aşamadır. Hükûmet, 1928 yılına karar vermiş olarak girer.

O günlerin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Türk Ocakları Merkez ve Hars Heyetinin verdiği bir şölende, 8 Ocak 1928 günü, Lâtin yazısını savunan bir konuşma yapar. "Mensubu olmakla yegâne şerefi duyduğum ırkımın bir gün güzel dilini Lâtin harflerle ifade ettiğini görmeği hararetle dilediğimi söylemekten men'-i nefis edemem" der¹⁹³. Aynı gün Ankara Türk Ocağında Hars Heyetinin bir toplantısında bulunan Başbakan İsmet İnönü de dil işleriyle uğraşan bilginlerle harf sorunu üzerinde bir görüşme yapar, onların Lâtin yazısı konusundaki düşüncelerini yoklar¹⁹⁴. Yine 1928 Ocak ayı içinde, eski Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) başkanlığında kurulan bir komisyon, konuyu incelemeğe koyulur¹⁹⁵.

10 Nisan 1928 günü, Anayasanın "Türkiye Devletinin dini, din-i İslâmdır" biçimindeki fıkrası kaldırılır. Lâikleşme yolunda son adım atılmış olur. Sıra yazı devrimine gelir.

Uluslararası rakamların alınması

Atatürk, bu aşamaya gelmiş olan yazı sorununu iki durakta çözmeği düşünmüştür, denebilir¹⁹⁶. Önce uluslararası rakamlar, hemen arkasından da Lâtin harfleri alınacaktır.

¹⁹⁰ Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 21

¹⁹¹ Rossi, "Il nuovo alfabeto...", *Oriente Moderno*, IX, 1929, p. 34

¹⁹² Toynbee, *op.cit.*, p. 228

¹⁹³ Unat, "Lâtin alfabesinden Türk alfabesine", *Türk Dili*, 1.8.1953, s. 727

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 727

¹⁹⁵ Toynbee, *op.cit.*, p. 228

¹⁹⁶ Unat, "Lâtin alfabesinden Türk alfabesine", *op.cit.*, s. 727

9 Mayıs 1928 günü, o günlerde Halk Partisi Genel Sekreteri bulunan Kocaeli mebusu Saffet (Arkan), birkaç arkadaşıyla birlikte, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir yasa tasarısı sunar. Bunda, uluslararası rakamların alınması istenir. Tasarının görüşülmesi, tam o günlerde Türkiye'ye resmî bir gezi yapacak olan Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Ankara'ya gelişine dek bekletilir. 19 Mayısta tasarayı görüşen Maliye Komisyonu, konuyu "Lâtin rakamlarının kullanılması" biçiminde formülleştirir. 24 Mayıs günü Amanullah Han, Atatürk'le birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisini ziyaret eder. Tam o sırada, uluslararası rakamların resmen alınmasına ilişkin yasa tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçirilir¹⁹⁷. Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Joseph Grew, bu rastlantıyı, Türkiye'nin nasıl batılılaştığının, devrimci yasaları Meclisten nasıl geçirdiğinin Amanullah Han'a gösterilmek istenmesi; konuk Devlet Başkanının etkilenmeğe çalışılması biçiminde yorumlar. Batı rakamlarının alınmasının Lâtin harflerinin alınmasına doğru atılmış bir adım olduğunu belirtir. Ama, "Lâtin alfabesinin alınmasının biraz uzak bir gelecekte gerçekleşebileceğini" de hükûmetine rapor eder¹⁹⁸.

"Beynelmîl Erkamın Kabulü Hakkında Kanun" Meclisten geçirilirken, o günkü Meclisin yaşlı ve sevimli kişilerinden eski ilmiye sınıflı üyesi Hasan Fehmi Bey Hükûmetten şunları sorar:

"Bir müddet evvel beynelmîl tarihi kabul etmiştik. Bilmem o gün neden bu beynelmîl rakamları kabul etmedik. Bugün beynelmîl rakamları kabul ediyoruz. Reyimizi vereceğiz. Acaba hükûmetimiz beynelmîl harflerin kabulünde ne mahzur görüyor? Bu cihet hakkında hükûmet izahat versin"¹⁹⁹.

Bu sözler sürekli alkışlarla karşılanır. Meclisin havası dört yıl öncesine göre hepten değişmişti. 1924 yılında T.B.M.M.'de Arap harflerini eleştiren İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu mebuslarca tepkiyle karşılanırken, şimdi açıkça Lâtin yazısının alınmasını isteyen bir konuşmacı sürekli alkışlanıyordu. Millî Eğitim Bakanı Necati Bey, Hasan Fehmi Beyin sorusuna şu yanıtı verir:

"Arkadaşlar! Maarif vekili sıfatıyla Hasan Fehmi Bey üstadımız tarafından vuku bulan suale cevap vermek mecburiyetindeyim. Heyet-i aliyyeniz gerek bütçede kabul ettiğiniz bir esasla ve gerek vuku bulan tasrihatla hurufat meselesi üzerinde hükûmetin nazarı dikkatini celbetmiş ve bu işe ait olan esasatı ih-

¹⁹⁷ 28 Mayıs 1928 günlü, 900 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanan ve 1 Haziran 1928 günü yürürlüğe giren "Beynelmîl Erkamın Kabulü Hakkında Kanun" un 1. maddesi şöyledir:

"Md. 1 - Devlet, vilâyet, şehremaneti gibi resmî devair ve müessesatın bilumum muamelât-ı tahririye ve hesabiyesinde beynelmîl rakamların kullanılması mecburidir.

"İşbu mecburiyetin efrad ve eşhas-ı hususiye arasındaki muamelâta dahi tatbikini en kolay mahallerden başlamak suretiyle 1931 Haziranına kadar teminine Hükûmet mezdurur".

¹⁹⁸ *NADB* - (American National Archives, Diplomatic Branch), 867. 402/11 Grew'den Amerikan Dışişlerine rapor, İstanbul, 6.6.1928, No. 332.

¹⁹⁹ Unat, *op.cit.*, s. 727-728

zar etmeyi emretmesinden, zaten bu işle iştigal eden arkadaşlarımız bu iş etrafında çalışmışlardır. Yalnız herhangi büyük bir meselenin halli için tabîi zamana ihtiyaç olmakla beraber, tatbikat sahasında lâzım gelen teshilâtı irae etmek, tam ve kâmil olarak tatbik etmek mecburiyeti vardır. Onun için bu işte biraz geç kalıyorsa, teşkil ettiğimiz komisyonun, encümenin faaliyetinin neticesine muntazır olduğumuzdandır. Hurufat meselesi angrup olarak tabiatıyla medeniyet âleminin kabul etmiş olduğu esaslar dahilinde halledilecektir. Fakat suhuletle tatbik etmek mecburiyeti de hükûmetimiz üzerinde ağır bir vazife olarak bulunmaktadır. Onun için heyet-i aliyyeniz mutmain olmalıdır. Hükûmetimiz mütehasıs encümenlerin, komisyonların faaliyetini mütemadiyen teşdid etmekte ve yakın bir zamanda kabiliyet-i tatbikiyyeyi haiz olarak getireceği hurufatı, herhalde uzun zaman beklemeden heyet-i aliyyenize takdim edebilecek bir şekilde çalışmaktadır”²⁰⁰.

Uluslararası rakamların alınmasından sonra sıranın artık yazı devrimine geldiği açıktı. Hükûmet bu konuda hazırlıklar yapmaktaydı. Bunu Londra’ya rapor ederken Türkiye’deki İngiliz büyükelçisi Sir Geogre R. Clerk şunları yazıyordu:

“(Uluslararası rakamların alınmasına ilişkin) Yasayı Meclisten geçirirken Maliye bakanı, bu değişikliğin uygulanmasında bir güçlük olacağını sanmadığını ve Türkiye’nin ticaret ilişkilerinin zarar görmemesi için yasanın kabulünün gerekli olduğunu söyledi.

“Öteki mebuslar da Lâtin harflerinin alınması konusunda uzun zamandır beklenen yasa hükûmetin ne zaman geçireceğini sordular. Millî Eğitim bakanı bu yasanın ertelenmesinin hükûmetin bundan caydığı anlamına gelmediğini, tersine, bu konuda görevlendirilmiş olan komisyonun ayrıntılı incelenmesinin tamamlanmasını beklediklerini anlattı. Öğrendiğime göre, yazı değişikliği yavaş yavaş, beş yıllık bir süre içinde uygulanacaktır. Uygulamaya, gelecek kış gazetelerin Lâtin alfabesi kullanmaları zorunluluğunu getiren bir yasa ile başlanacaktır. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra iki yıl içinde, resmî ve özel yazışmalarda Lâtin harflerinin kullanılması, kullanacakların seçeneğine bırakılacaktır. Ondan sonra ki üç yıl içinde de bu alfabenin bütün yazışmalarda kullanılması zorunlu olacaktır.

“Eski yazının bırakılmasından eski kafalı Türkler kuşkusuz hoşlanmayacaklardır. Bu, onlar için Kur’an yazısıdır ve kuşaklar boyu kullanarak sevdikleri yazıdır. Ama, camilerde Türkçe dua edildiği, Türkçe Kur’an çevirilerinin serbestçe satıldığı; İslâm dininin, devlet işlerinden ayrıldığı ve genellikle öneminin azaldığı bugünkü dönemde, Lâtin harflerini almak, göreceli olarak, küçük bir değişiklik olacaktır. Bilimsel açıdan, değişiklik yerindedir. Arap alfabesi Türkçenin yazımına hepten elverişsizdir. Sesli harflerin yokluğu, önemli noktaların ufak olu-

²⁰⁰ Levend, *op.cit.*, s. 400-401

şu, öğrencileri şaşırtmaktadır. Daha açık olan Lâtin harflerine bürünecek yazı dilini yalnız yabancılar değil, Türk çocukları da kolaylıkla öğreneceklerdir..."²⁰¹

İslâm dünyasında kullanılan rakamların bırakılıp Batı dünyasında kullanılan rakamların alınması, yazı devrimiyle kuşkusuz sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kimi yazarlara göre, Avrupa rakamlarının Türkiye’de hiçbir tepkiyle karşılanmadan benimsenivermesi, Lâtin harflerinin de alınması için Türk hükûmetine “yeşil ışık” yakmıştır. Türk hükûmeti, yazı devrimi konusunun artık iyice olgunlaştığını, bir an önce gerçekleştirilmeyi beklediğini anlamıştır²⁰². Bu arada Millî Eğitim bakanlığında kurulan özel ve geçici komisyonun incelemeleri de, Lâtin alfabesi temeline dayalı bir “Yeni Türk alfabesi” nin düzenlenebileceğini ve bunun Türkçeye uygulanabileceğini göstermişti²⁰³.

Dil Encümeni Uluslararası rakamların alınmasına ilişkin yasa tasarısının T.B.M.M. komisyonlarında görüşüldüğü bir sırada, 20 Mayıs 1928 günü Millî Eğitim bakanlığından başbakanlığa bir yazı sunulur. Bunda “Lisanımızda Lâtin harflerinin suret ve imkân-ı tatbikini düşünmek üzere bir heyetin teşkilinin muvafık görülmekte olduğu” bildirilir. Öneri, 23 Mayıs günü toplanan Bakanlar Kurulunda değiştirilmeden onaylanır. 27 Mayısta Millî Eğitim bakanlığına gereğinin yapılması bildirilir. Yılbaşından beri Ankara’da bulunan Atatürk, heyetin çalışmaları konusunda kişisel düşüncelerini bildirip buyruklarını verdikten sonra 4 Haziran 1928’de İstanbul’a gider. 10 Haziran’da *Hakimiyeti Milliye* gazetesi Dil Encümeninin kuruluşunu ilk kez kamuoyuna duyurur²⁰⁴.

“Dil Heyeti”, “Dil Encümeni”, “Dil Komisyonu” gibi adlarla anılan bu kurul, önce dokuz kişiden oluşur. Üçü mebus, üçü Millî Eğitim bakanlığı yüksek görevlisi, üçü de uzman olan bu dokuz üyenin adları şöyledir: Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Darülfünun müderris muavini Ragıp Hulusi (Özdem), Darülfünun eski muallimlerinden Ahmet Cevat (Emre), öğretmen Fazıl Ahmet (Aykaç), Dışişleri görevlilerinden İbrahim Osman (Karantay), Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmet Emin (Erişirgil)* ve Talim ve Terbiye Dairesi Üyesi Mehmet İhsan (Sungu). İşlerinin artıp genişlemesi üzerine, yeniden şu beş üye Dil Encümenine katılır: Ahmet Rasim, İbrahim Necmi (Dilmen), Celâl Sahir (Erozan), İsmail Hikmet (Ertaylan) ve Talim ve Terbiye Dairesi üyesi Avni (Başman). Böylece üye sayısı ondörde çıkar.

²⁰¹ İngiltere Dışişleri Arşivleri, *F.O. 424/268*, p. 104-108, No. 75: Clerk’ten Chamberlain’a yazı. İstanbul, 29.5.1928, No. 266.

²⁰² J. Castagné, “Le Mouvement de latinisation dans les Républiques soviétiques musulmanes et les pays voisins”, *Revue des Etudes islamiques*, Paris: 1928, p. 597

²⁰³ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 60.

²⁰⁴ Unat, *op.cit.*, s. 728

* O zamanlar daha soyadı olmadığından kimi yazarlar Mehmet Emin Erişirgil’i ozan Mehmet Emin Yurdakul ile karıştırmışlardır. Örneğin Rossi, Dil Encümeni üyeleri arasında ozan Mehmet Emin Yurdakul’un adını da saymıştır. (*Oriente Moderno*, IX, 1929, p. 35).

Dil Encümeni 26 Haziran 1928 günü ilk toplantısını Ankara'da, Millî Eğitim bakanlığında yapar. Ankara'da bulunmayan Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Ruşen Eşref (Ünaydın) ilk toplantıya katılamazlar. Toplantı sonunda, 27 Haziran günü Encümen adına *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde yayınlanan bildiride yan tutmamağa özen gösteren bir dil kullanılır. "Encümenin mesai programını tanzim ettiği" duyurulur ve "yeni harflerin tespitine ait tekliflerin tetkikine başlanacaktır" denilir²⁰⁵.

Encümen, Lâtin yazısı temeline dayalı yirmi kadar değişik alfabeyi incelemeğe başlar. İncelediği alfabeler arasında Azerbeycan'da ve öteki Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde hazırlanmış Lâtin kökenli yeni Türk alfabeleri de vardır. Her gün sabahlı akşamlı toplantılar yapılır. Dışarıya pek sızıntı vermeden yoğun bir çalışmaya geçilir. Haziran sonunda Falih Rıfkı Atay da İstanbul'dan Ankara'ya gelip Encümenin toplantılarına katılır. Böylece Atatürk'ün yazı konusundaki düşünce ve istekleri Encümen üyelerince daha iyi öğrenilir. Çünkü Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün yakın çevresindendir. Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Grew, Dil Encümeninin kuruluşunu ve ilk toplantılarını Vaşington'a rapor ederken, bunun çalışmalarının "aylarca süreceğini" söylüyordu. Bu çalışmaların hazırlık niteliğinde olacağını, Encümenin kesin karar verebilecek durumda olmadığını, öneriler hazırlayacağını, Büyük Millet Meclisine sunulmadan önce önerilerin üst makamlarca gözden geçirileceğini bildiriyordu. Encümen üyelerinin çoğunluğunun yazı devriminden yana olduklarını da ekliyordu²⁰⁶.

Gerçekten Encümen üyelerinin çoğu, Lâtin yazısının alınmasını savunuyorlardı. Encümenin ilk toplantılarını yaptığı günlerde bu konudaki düşüncelerini açıkça yazan üyeler görülüyordu. Falih Rıfkı Atay, 1 Temmuz 1928 günlü *Hakimiyeti Milliye*'de çıkan "Harfler meselesi" başlıklı başyazısında görüşünü şöyle özetliyordu:

"Harf meselesinin Türk matbuatındaki son iki senelik tarihçesini gözden geçirdiğimiz vakit, Arap harflerini muhafaza veya ıslah etmek taraftarı olanların gitgide zaafa uğradıklarını görmemek mümkün değildir. Buna mukabil harflerimizi Lâtinleştirmek taraftarı olanlar her gün yeni delâil bularak eskâr-ı umumiye-yi ikna etmeğe muvaffak oldular. Bunda Arap harflerinin ıslah teşebbüslerinin mütemediyen akamete uğramış olmasının ve harflerin Lâtinleştirilmesi fikrine karşı sağlam ve ilmî itirazlara tesadüf edilememesinin tesiri büyüktür.

"Lâtin harfleri taraftarları karşısında yegâne müşkilât, itiyadımızdan ve nesli-hâzırın hodbinliğinden ibarettir. Hepimiz henüz yazıya başlayan çocuklar haline gelmekten ürküyoruz.

"Türkiye'nin dâvalarından kısm-ı âzamı, harf dâvası gibi, ancak çocuklarımızı ve ahfadımızı düşünerek ve gelecek nesillerin huzur ve saadeti hesabına

²⁰⁵ Unat, *op.cit.*, s. 729.

²⁰⁶ *NADB-867.402/13*: Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor, İstanbul, 29.6.1928, No. 363.

tam bir feragat göstererek başarabileceğimiz dâvalardır. Diktiğimiz ağacın gölgesinde bizden sonraki nesillerin başı serinleyecek, bizim ömrümüz bu fidanı sulamak, yetiştirmek ve hüsn-ü muhafaza etmekle geçecektir. İnkılâp devirlerine rastgelmiş olanların mukadderatı ve şerefi budur.

“Biz şahsen harflerimizin Lâtinleştirilmesinin, Türk lisanının istiklâl ve inkişafı için en kuvvetli adım olduğuna kaniiz”²⁰⁷.

Dil Encümeni üyeleri arasında önceleri bu kanıda olmayanlar yok değildi. Ama bunlar da giderek Arap yazısından umut kesmişler, Lâtin yazısının alınmasına doğru dönmüşlerdir. Örneğin İbrahim Necmi (Dilmen), 1926 yılında *Akşam* gazetesinin açtığı soruşturmayı Arap yazısının islah edilebileceği yollu yanıtlarken²⁰⁸, 1928’de kendi başına Lâtin kökenli bir Türk alfabesi önerisi hazırlayıp uygulamaya kalkışacak kadar devrim yanlısı olmuştur. Belki Atatürk’ün yazı devrimine kararlı olduklarını sezdikleri için kimi aydınlar, bu arada Encümen üyelerinden kimileri Lâtin yazısına dönmüşlerdir. Ne olursa olsun, Encümen üyeleri arasında yazı değiştirmek konusunda önemli bir çatışma çıkması beklenmiyordu. Falih Rıfkı Atay, bu konuda şunları yazar:

“Komisyonda yazı değiştirmek lâzım mı, değil mi tartışmasını çabuk atlatmıştık. Fakat harflerin seçilmesinde yalnız Türk kelimelerini esas tutanlarla Osmanlıcadaki yabancı kelimelerin bütün söyleniş haklarını verecek harfler ve işaretler bulundurmamak fikrini ileri sürenler arasında anlaşmazlık uzun sürdü. Biz Türkçü ve Türkçeciler sade bir alfabe istiyorduk, Arap söyleyişinin de, eğer Arapça kelimeler de dilde kalacaksa, bu yeni kalıp içinde eriyip kaybolmasının doğru olduğunu iddia ediyorduk. “q” harfini bu sebeple reddetmiştik; Türkçe kelimeler için “k” harfi yetiyordu. Alfabe tasarısının, işaret çokluğundan, bir de Lâtin yazısı geleneğine pek aykırı bir iki harf seçilmiş olmasından başka kusuru yoktu”²⁰⁹.

Demek ki güçlük, harflerimizin Lâtinleştirilmesi noktasında değil, hangi harflerin seçileceği bakımından çıkmıştı. Yeni alfabeye Türkçenin yazım kurallarını, dilbilgisi kurallarını saptamak ve bir uygulama plânı hazırlamak gibi sorunlar da uzun tartışma konusu olmuştu. Falih Rıfkı (Atay) günlük başyazılarında Dil Encümeninin bu gibi sorunlarını kapalı biçimde yazmaktaydı²¹⁰.

Dil Encümeni çalışmalarını sürdürürken, kişisel yeni alfabe projeleri, bunların uygulama denemeleri de güncel bir konu olur. Örneğin *Milliyet* gazetesi, İbrahim Necmi (Dilmen) nin hazırladığı bir yeni alfabeyi 26 Haziran 1928 günü kullanmağa, kimi günlük haberlerini bu alfabeye basmağa başlar. “Kaf” ve

²⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, “Harfler meselesi”, *Hakimiyeti Milliye*, 1.7.1928’den Unat, *op.cit.*, s. 729

²⁰⁸ Özerdim, “Yazı Devrimini Kavrayamayanlar”, *op.cit.*, s. 586

²⁰⁹ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Yazı”, *Türk Dili*, 1 Ağustos 1953, s. 718

²¹⁰ Falih Rıfkı, “La question des caractères latins”, *Milliyet*, 29.6.1928

“ke” karşılığı “k” ve “q” harfleri; “i” yerine “y” ve “ı” harfleri; “ş” yerine “x” harfi kullanılması gibi çeşitli yanlışları bulunan bu kişisel alfabe projesi gazetesinin hem Türkçe, hem Fransızca baskılarında tanıtılır. Örneğin Fransızca baskısında şöyle haberler görülür:

”EQMEQ UCUZLAJACAK

“Xehir emâneti umur-u iktisâdyje müdürîjjeti eqmegi ucuzlatacak cezrî çareleri taharri ile mexgul olmaktadır. İktisad mudîri Qemal Omer Bey bunun için lâzım gelen mütehassyslarla görüxmekte oldugunu söylemiş ve xunlari ilâve etmiştir:

— Gâjemiz eqmegin çexnisini gydâi hassasyny dejixdirmenden tebdîl etmeqdîr. Bu sjede hem eqmeq ucuzlajacak, hemde hassa-i gdâijjesini muhâfaza etmix olacaktır”²¹¹.

Bu yazı kesinleşmiş yeni Türk yazısı imişçesine yayılmak istenir ve okuyucular da bunu öğrenmeğe çağırılır. Buna benzer başka kişisel girişimler de görülür. Ortada bir başıboşluk vardır. Tezcanlı kişilerin bu davranışları, yarar yerine zarar getirecek gibidir. Halkın kafasını karıştırır.

Dil Encümeni, yazı konusunda resmen görevlendirilmiş yetkili ve sorumlu bir kurul olarak, bu başıboş gidişi dizginlemek gerektiğini duyar. 30 Haziranda bir duyuru yayınlar. Kamuoyunu uyarır. Lâtin yazısının Türk diline uygulanması sorununu Dil Encümeninin önemle incelemekte olduğunu, çalışmalarını henüz tamamlamadığını, ama bu arada gazetelerde yeni “Lâtin alfabeleri” yayınlanmakta olduğunu, bunların yurttaşları yanıltabileceğini, çeşitli adlar altında yayınlanan bu alfabelerin Dil Encümeninin kararlarıyla ilgileri bulunmadığını duyurur. Yeni alfabe konusundaki önerileri ve düşünceleri sevinçle karşılayacağını da açıklayan Encümen, yanlış anlaşılmalara önlemek için böyle bir açıklama yapmayı gerekli gördüğünü belirtir²¹².

Kamuoyunda açıkça görülen bir sabırsızlık vardır. Benimsenecek yeni Türk alfabesinin tezden ortaya çıkması beklenir. Dil Encümeni bir tür baskı altında gibidir. Tam o günlerde Atatürk de Lâtin yazısının alınmasından yana olduğunu dolaylı biçimde açığa vurur. Kâbil Büyükelçiliğine atanan Yusuf Hikmet (Bayur) Beye bir fotoğrafını Lâtin harfleriyle imzalayıp verir. Bu da gazetelere yansır. *Cumhuriyet* gazetesi bunu şöyle duyurur:

“Büyük Müncimiz Gazi Hazretlerinin memleketimizde yapmakta olduğu inkılâpların biri de Lâtin harflerinin kabulü olduğu şüphesizdir. Her türlü tecceddüt hareketinde millete rehber olan Büyük Gazi, Lâtin hurufatını kullan-

²¹¹ “Vers l’emploi des caractères latins”, *Milliye* (İstanbul), 29.6.1928

²¹² “La Commission des caractères latins. Une mise au point”, *La République* (İstanbul), 2.7.1928.

makta da bütün memlekete rehber olmuşlardır. Gazi Hazretleri Kabil sefaretine tayin edilmiş olan Riyaseticumhur Başkâtibi Hikmet beye mücadelei milliye esnasında Kocatepede büyük taarruz günü çekilen ve fotoğrafçı M. Vanberg tarafından büyütülmüş bir kıta fotoğraflarını ihda etmişler ve bunun altına Lâtin harfleri ile ilk defa olarak şu cümleyi yazmışlardır. (Hikmet beye. 8 Temmuz 1928 Gazi M. Kemal)²¹³.

Dil Encümeni Ankara'da çalışırken Atatürk'ün de İstanbul'da Dolmabahçe sarayında sürekli olarak yazı işiyle uğraştığı duyulur. O günlerde başbakan İsmet Paşa da İstanbul'a gider. Atatürk'le alfabe sorununu görüştükten sonra Ankara'ya döner. 10 Temmuzda Millî Eğitim bakanı Mustafa Necati Bey de Dolmabahçe çalışmalarına katılır²¹⁴.

12 Temmuz günü Anadolu Ajansı, yeni alfabe projesinin tamamlandığını açıklar. Bu açıklama ertesi gün gazetelerde yayınlanır. Açıklamaya göre, Dil Encümeni 12 Temmuz günü yaptığı toplantıda, alfabe projesine son biçimini vermişti. Dilbilgisi konusundaki incelemelerini de bitirmek üzereydi. Yeni alfabe ve dilbilgisi kuralları bir hafta kadar sonra basılacaktı. Komisyon şimdi yeni yazısını uygulama programı üzerinde çalışmaya başlamıştı. Yeni alfabe yetkililere sunulduktan sonra kesinleşecekti²¹⁵. Duyuruda, hazırlanan alfabenin kolay, sade olduğu da belirtiliyordu ama bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiyordu.

İstanbul'dan dönen başbakan İsmet Paşa, Dil Encümeninin 17 ve 19 Temmuz günleri yaptığı toplantılara katılır. Kesinleşen Türkçe Lâtin harflerine "Türk alfabesi" adını verir²¹⁶. Temmuz sonuna doğru Encümen üyelerinden Falih Rıfkı (Atay), Mehmet Emin (Erişilgil) ve Ahmet Cevat (Emre), çalışmaların sonuçları konusunda Atatürk'e bilgi vermek üzere İstanbul'a giderler. Atatürk'ün isteği üzerine Dil Encümeni, son çalışmalarını İstanbul'da yapar. Encümenin öteki üyeleri de Ankara'dan İstanbul'a çağırılır. Toplantılar gündüzleri Galatasaray lisesinde, geceleri de Dolmabahçe sarayında yapılır. Son çalışmalar Dolmabahçe sarayında, Atatürk'ün başkanlığında yeniden gözden geçirilir.

Elifba raporu Bir aylık yoğun bir çalışma sonunda Dil Encümeni iki rapor hazırlamıştı: Encümen adına İbrahim Grandi (Grantay) nin yazdığı Elifba (Alfabe) Raporu ve Ahmet Cevat Emre'nin yazdığı Sarf (Gramer) Raporu.

Dil Encümenin Elifba Raporu'nun yeni harflerle ilgili bölümü 31 Temmuz günü *Vakit* gazetesinde yayımlanmıştır. Raporun tümü de 1928 Ağustos başında kitap olarak İstanbul'da basılmıştır.

²¹³ "Gazi ve Lâtin harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 10.7.1928 ve 10.7.1928. Bu haber başka gazetelerde de, örneğin 10.7.1928 günlü *Akşam* gazetesinde de çıkmıştır.

²¹⁴ Unat, *op.cit.*, s. 730

²¹⁵ "Le projet définitif du nouvel alphabet a été établi", *Milliyet*, 13.7.1928

²¹⁶ Unat, *op. cit.*, s. 730.

Rapor şöyle başlıyordu:

“Lâtin harflerinin lisanımıza tatbiki imkânını düşünmek üzere teşekkül edip 26 Haziran 1928 de mesâisine başlamış olan heyetimiz, doğrudan doğruya bugünkü müşterek ve edebî lisanımızın istisna ettiği ince ve mütekâmil İstanbul konuşma dilini esas ittihaz ederek, bu dile nazarî ve amelî cihetlerden en uygun ve elverişli bir alfabe vücuda getirmeğe çalışmıştır. Bu maksatla iptida Lâtin harflerinin aslî değerini istimal edildikleri Avrupa milletleri nezdinde uğramış oldukları tebeddülleri tetkik ederek, bugün mezkûr harfleri Türkçeye ne suretle tatbik etmenin münâsip olacağını âzamî dikkat ve itina ile düşünmüş, sâniyen bazı umdeler tespit ederek bunların mümkün olduğu kadar usûlî bir tarzda tatbiki suretiyle aşağıda arzedeceğimiz harfler sistemine vâsıl olmuştur”²¹⁷.

Büyük boy 41 sayfa tutan Elifba Raporu şu bölümlerden oluşuyordu: 1. Türk dilindeki seslerin miktarı ve keyfiyetleri; 2. Lâtin harflerinin savtî kıymetleri; 3. Avrupa’da kullanılan Lâtin asıllı alfabelerdeki harfler: Lâtin, İtalyan, Rum, İspanyol, Portekiz, Fransız, İngiliz, Alman, İsveç, Fin, Macar, Polonez, Çekoslovak, Hırvat, Arnavut, Azerbeycan, sair Sovyet İttihadı Türkleri; 4. Bu alfabelerdeki harflerin şekilleri ve savtî kıymetleri (tablo); 5. Türkçeye mahsus Lâtin harflerinin seçilmesi ve bu hususta tatbik olunan esaslar; 6. Muhtelif alfabelerdeki çift harfler, işaretli harfler, Lâtin alfabesine eklenmiş harfler (tablo); Türk alfabesini teşkil eden harflerin çeşitli dillerde karşılıkları (tablo); 8. Tespit edilen yeni alfabenin vasıfları: dilimizin bünyesine uygun gelme; ses unsurları arasında iltibasa yer vermeme; diğer seslerle olan tenazuru muhafaza etme; tamamıyla millî olma; gerek okuma ve gerek zaman konusunda sade, açık ve kolay olma; klişe halinde olmama; imlâda iltibası kaldırma; bedîî olma...²¹⁸

Saptanan yeni Türk yazısında, yabancı alfabelerde bulunan *ch*, *sch*, gibi digraf ve trigraflar yoktu. Tabloda hep tek harfler yer almıştı. Raporun son paragrafları şöyle idi: “Yukarıdaki izahata tevfikân Türkçedeki savtları eda etmek üzere (sesleri vermek üzere) heyetimizce intihap edilen bütün şekilleri, bazılarının istimal tarzlarıyla beraber, şöylece gösteriyoruz. (tablonun özeti şöyledir): *a*, *â*, *b*, *c*, *ç*, *d*, *e*, *f*, *g* (*ga*, *ge*, *gha*, *ghe*), *h*, *i*, *î*, *ı*, *j*, *k* (*ka*, *ke*, *kha*, *khe*), *l*, *l*, *n*, *o*, *ö*, *p*, *r*, *s*, *ş*, *t*, *u*, *û*, *v*, *y*, *z*; *gha*, *ghe*, *ghe*, *kha*, *khe* gibi *h*’li harfler hakkında Raporun açıklaması (s.36): “ince sedalılarla kalın ve kalın sedalılarla ince okunması icap ettiği zaman *k* ve *g*’ye bir *h* ilâve edilir, *makhîsun-aleyh*, *khâtîp*, *terghûb*, *derghâh*, *idrakh* gibi” (bugünkü yazım ile: *makisünaleyh*, *kâtîp*, *tergîp*, *dergâh*, *idrak*); *n* harfi de geniz *n*’si (*n*) için konmuştu, halbuki dilcilikte *n* yazısı geniz *n*’sini değil, damak *n*’sini gösterir²¹⁹.

²¹⁷ Levend, *op.cit.*, s. 401

²¹⁸ Türk Dil Kurumu Başuzmanı A. Dilâçar’ın “Dil Devrimi” başlıklı bir yazısından aktaran Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 61-62.

²¹⁹ *Ibid.*, s. 62.

Rapordaki son pragrafların devamı: “harfle bitişik olmayan işaretler ârizi olduğuna nazaran elifbada ancak bir cüzitam teşkil eden işaretli harflerin zikri lüzumlu görülmüştür. Şu halde ecnebi aslından olan *c*, *w*, *x* ile beraber Türk elifbasının harfleri atideki cetvelde görüldüğü veçhile 29 şekilden ibarettir ki isimleriyle beraber şunlardır: *a* (a), *b* (be), *c* (ce), *ç* (çe), *d* (de), *e* (e), *f* (ef), *g* (ge), *h* (ha), *i* (i), *ı* (ı), *j* (ji), *k* (ka), *l* (el), *m* (em), *n* (en), *o* (o), *p* (pe), *q* (ku), *r* (re), *s* (se), *ş* (şe), *t* (te), *u* (u), *v* (ve), *w* (çift ve), *x* (iks), *y* (ye), *z* (ze). Raporda majiskül şekiller gösterilmemişse de, bunlar sonradan alfabe tablolarında yer almış, harf adlarında *f* (fe), *ğ* (yumuşak ge), *m* (me), *n* (ne), *ö* (ö), *r* (re), *ş* (şe), *ü* (ü) olarak değişiklik yapılmıştır²²⁰.

Elifba Raporu şu cümlelerle bitmektedir: “Bu harflerle ne suretle yazıldığını göstermek için şekliyat sarfından sonra bir takım metinleri diziyoruz. Filhakika yeni imlâmızdaki hususiyetlerin mahiyeti Sarf Raporunun kıraatinden sonra anlaşılabilir.”

İmzalar : Dil Heyeti Azası: Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet, Ruşen Eşref, Ragıp Hulûsi, Ahmet Cevat, İbrahim (Lâyihâ muharriri), Yakup Kadri, Mehmet Emin, Mehmet İhsan²²¹.

Dil Encümeninin hazırladığı Sarf (Gramer) Raporunun “İşaretler” tablosunda (s.9), “uzatma” (ˆ) ve “kesme” (ˆ) olmak ve yabancı kökenli sözcüklerde kullanılmak üzere iki işaret vardı. Yeni harflerle de verilen şu örnekler kullanılmıştı: *îman*, *dârülfünûn*, *âlî*, *ta'mîr*, *mes'ud*, *tama'*, *te'min*, *mebde'*. Sonradan Atatürk bunların çoğunu gereksiz bularak atmış, anlamca karışıklık yaratan sözcük çiftlerini birbirinden ayırmak gerektiği zaman kullanmıştır; sonunda (ˆ) işaretine iki görev yüklenmiştir: “uzatma” (örneğin: âdet, millî) ve “düzeltme” (yani damak sesine çevirme, yumuşatma, örneğin: *rûzgâr*, *kâse*, *imlâ*, *âlâ*, sözcüğü birinci *a*'da “uzatma”, ikinci *a*'da da hem “uzatma”, hem düzeltme işaretiyle yazılmaktadır. “Kesme” (ˆ) işareti de anlamları birbirine karışabilecek sözcükleri ayırmak gerektiği yerlerde kullanılmıştır: örneğin *tab'an* (=yaradılışça) sözcüğünü zemin anlamına gelen *taban* sözcüğünden ayırmak için²²².

Yeni Türk alfabesi artık hazırды. Birkaç düzeltmeden sonra uygulamaya konulabilirdi. Dil Encümeni yeni alfabeyi hazırlama görevini hemen hemen bitirmiş sayılabilirdi. O günlerde kamuoyu da yoğun biçimde hazırlanmaktaydı. Başlıca büyük gazeteler, aralıksız yayın yapıyorlar, halkı yeni alfabeyle hazırlıyorlardı. Dil Encümeni üyeleri de bu kampanyada canla başla görev almışlardı. Yalnız masa başında Alfabe Raporunu yazmakla yetinmiyorlar, Türk toplumunu yazı devrimine hazırlamak için ellerinden gelen çabayı gösteriyorlardı. Ahmet Cevat Emre *Vakit* gazetesinde, İbrahim Necmi Dilmen *Milliyet*'te, Falih Rıf-

²²⁰ *Ibid.*, s. 62-63

²²¹ *Ibid.*, s. 63

²²² *Ibid.*, s. 63

kı Atay da hem *Milliyet*'te hem de *Hakimiyeti Milliye*'de yazıyorlardı... Encümen üyelerinin hepsi eli kalem tutan kişilerdi, kimileri de o dönemin kalburüstü yazarlarıydı.

Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Joseph C. Grew, gazetelerde yayınlanan yeni Türk alfabesi projesini Vaşington'a rapor ederken, gözden geçirilecek olmakla birlikte bu alfabenin, daha önceki kişisel alfabe önerilerinden ayrı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulacak proje olduğunu söylüyor ve ayrıntılı bilgiler vererek yorumlarda bulunuyordu: Dil Komisyonu yeni alfabeyi hazırlarken iki ilkeyi gözönünde tutmuştu: (i) Yeni yazının fonetik olmasını sağlamağa çalışmıştı, (ii) Harflerin uluslararası ses değerlerini elden geldiğince korumağa özen göstermişti. Bu bakımdan her sese karşılık tek harf benimsenmiş, çift ya da üçlü sessizlere yer verilmemiş, fonetik işaretler az kullanılmış idi. Arap kökenli sözcükler güçlük yaratmıştı. Büyükelçi Grew şöyle diyordu:

“Bu alfabe projesi çeşitli batı ülkelerinin alfabeleriyle karşılaştırılınca en çok Alman alfabesine yaklaşmaktadır. Özellikle yeni sesli harflerin Alman fonetik değerleri korunmuştur. Alman alfabesinin (ö) ve (ü) seslileri Türk alfabesi projesinde de yer almıştır. Sessiz harflere gelince, bu alanda uluslararası ses değerlerinden şaşılacak ölçüde az sapma olmuştur. Sapmalar (dj), (tch) ve (sh) diftongları karşılığı olarak alınacak olan ve Türkçede pek sık kullanılan (c), (ç) ve (ş) harfleriyle sınırlı kalmaktadır. Türk seslerinin gerektirdiği öteki karakteristik ayrılıklar (j) ve (z) seslerinde görülmektedir ki, bunlardan birincisi Fransızcadaki gibi, ikincisi de İngilizcedeki gibi kullanılacaktır. (g) harfi çok yerde Alman ses değerinde olacaktır. (w) ve (q) sessizleri alınmamıştır”²²³.

Alfabe projesinin Atatürk'e sunulması

Yeni alfabe projesi Atatürk'e sunulmadan önce, bunun uygulanmasına ne zaman geçileceği, yeni yazının ne kadar zamanda bütün ulusa mal edileceği konusunda bir plân, program ve bir ortak düşünce yoktu. Genellikle beş ile onbeş yıllık bir süre öngörülüyordu. Yeni yazının Türkiye'de kökleşebilmesi için iki kuşak, yani yetmiş yıl gibi çok uzun bir zaman geçmesi gerekir diyenlere bile rastlanıyordu. Amerikan büyükelçisi Grew, “Türk öğretim kurumlarındaki öğretimin yedi yıl içinde “Lâtinleştirilebileceği” umulmakla birlikte, Batı harflerinin bütün ülke çapında benimsenmesi bundan daha çok zaman alacaktır” diyordu²²⁴. İngiliz Büyükelçisi Clerk, “Öğrendiğime göre, yazı değişikliği yavaş yavaş, beş yıllık bir süre içinde uygulanacaktır” diye rapor etmişti²²⁵. *The New York Times* gazetesi,

²²³ NADB- 867. 402/16: Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 6.8.1928, No. 412.

²²⁴ *Ibid.* 867. 402/15: Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 19.7.1928, No. 392.

²²⁵ F.O. 424/268, p. 104, No. 75: Clerk'ten Chamberlain'a yazı. İstanbul, 29.5.1928, No. 266.

“Türkiye’nin Lâtin alfabesine alışması için onbeş yıllık bir geçiş dönemi tanınacağı” yazmıştı²²⁶. Bir “geçiş dönemi” tanınmadan yeni yazıya geçilebileceğini, Türk ya da yabancı hiç kimse düşünemiyordu. Dil Encümeninin en devrimci üyeleri bile en az beş yıllık bir zaman gerekeceğini savunuyorlardı. Falih Rıfkı (Atay), “yeni Türk harfleriyle tekmiil mekteplerde tedrisat için beş yıllık bir zamana ihtiyaç” bulunduğunu yazıyordu²²⁷. Bundan daha kısa bir “geçiş dönemi” akıllara sığmıyordu. Bunun tarihte örneği de yoktu. Arnavutlar Arap yazısından Lâtin yazısına geçiş için otuz yılı aşkın bir zaman harcamışlardı. Türkiye’de olsa olsa en az beş yılda yeni yazıya geçilebilirdi.

Kararı Atatürk verecekti. Dil Encümeni üyesi ve Bolu mebusu Falih Rıfkı (Atay), 1 Ağustos 1928 günü, İstanbul’da Dolmabahçe sarayında yeni Türk alfabesi projesini Atatürk’e sundu. Kendisi bunu şöyle anlatmaktadır:

“Tasarıyı (yeni alfabe projesini) Dolmabahçe Sarayında Atatürk’e götürdüm. Uzun uzadıya inceledi, beğendi ve bana:

— Yeni yazıyı ne kadar zamanda mekteplere ve halka mal etmeği düşünüyorsunuz? diye sordu.

— Arkadaşlar beş ile on beş yıl arasında bir mühlet düşünmektedirler. İlk okullarda ilk yıllarda iki alfabe birlikte okunmalı, gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş bütün metni yeni yazıya çevirmeli, diyorlar. Bununla beraber bir mühlet tesbit etmek ve tatbik şekillerini tayin etmek Komisyonun vazifesi değildi, cevabını verdim.

— Ya üç ayda, ya hiçbir zaman! dedi.

— Üç ayda mı? Yüzüne baka kalmıştım.

— Çocuğum, dedi, gazetelerde beş yıl sonra yalnız yarım sütun mu eski yazı kalacak? herkes o yarım sütunu okur. Beş yıl içinde harp gibi bir buhran çıkarsa bizim yazı da Enver yazısının âkibetine uğrar”²²⁸.

“Bin yıllık bekleyiş” in sonu gelmişti artık. Atatürk kararını vermişti. “Üç ayda” yeni yazıya geçilecekti. Arap yazısı Türkiye’de son günlerini yaşıyor demektir. Her şey hazır. Atatürk’ün akşamda sabahta yazı devrimi kampanyasını açmasına sıra gelmişti.

Türkiye’de yeni yazı seferberliğine geçmeden önce Sovyet Türkleri’nin Lâtin yazısına geçiş çabalarına bir göz atalım.

²²⁶ “Turks Drops Arabic for our Alphabet”, *The New York Times*, 30.4.1928.

²²⁷ Falih Rıfkı (Atay), “Türk Harfleri”, *Hakimiyeti Milliye*, 2.8.1928, den Unat, *op.cit.*, s. 730.

²²⁸ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Yazı”, *Türk Dili*, sayı 23, Cilt II, 1 Ağustos 1953, s. 719.

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ TÜRKLERİNİN LÂTİN ALFABESİNE GEÇİŞLERİ

1. YAKUTLARIN ÖNCÜLÜĞÜ

Tarihçi Toynbee, "Lâtin alfabesini alan ilk Türk toplumu (Turkish Nation) Yakutlar olmuştur" der ve bunların daha 1918 yılı başlarında Lâtin yazısını benimzediklerini söyler¹. Kimi kaynaklara göre Yakutlar, 1917 yılında Lâtin alfabesini kullanmağa başlamışlardır². Yakutların kendileri de "Ekim Devriminde" Lâtin yazısına geçtiklerini söylüyorlardı³. Kesin bir tarih söylemek güç olmakla birlikte, bu uzak toplumun 1917-18 kışında Lâtin alfabesini aldığı anlaşılmaktadır.

Yakutlar kuzey-doğu Sibirya'da yaşayan küçük bir toplumdur. Türk soyundanırlar ama öteki Türklerden çok uzak kalmışlardır. Yeni Türk alfabesi Sovyet Merkez Komitesinin Ocak 1928'de Taşkent'te yaptığı İkinci Kurultayına katılan Yakut delegesi Leontiev, ülkesinin "büyük kültür merkezlerinden kopmuş olduğunu, kendisinin de Taşkent'e gelebilmek için otuzbeş günlük bir yolculuk yapmak zorunda kaldığını" söylüyordu⁴. Eski ulaşım ve haberleşme zorlukları nedeniyle bu "Kutup Cumhuriyeti" neredeyse dünyadan kopmuş gibiydi. Yakutlar Türk-İslâm kültürünün de dışında kalmışlardı. Müslüman değil, Ortodoks idiler. Kültür bakımından geriydiler. Yazılı bir edebiyat dili, bir kültür birikimi yaratamamışlardı. Yerleşmiş bir yazıları da yoktu. Sovyet Türkoloğu Yakovlev'in söylediğine göre Yakutlar, ondokuzuncu yüzyıl ortalarından beri alfabe arayışı içindeydiler. 1850-1917 yılları arasında beş ayrı alfabe projesi hazırlayıp denemişlerdi. Bu arada Rus (Kiril) alfabesini kullanmayı da denemişlerdi⁵. Yetmiş

¹ Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States members of the U.S.S.R. (1918-28)", *Survey of International Affairs*, 1928, London: 1929, p. 224.

² Ahmet B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, Kültür eserleri: 15, (Basım yeri ve tarihi yok), Cilt I, s. 55.

³ J. Castagné, "Latinisation de l'Alphabet Turk dans les Républiques Turko-Tatares de l'U.R.S.S.", *Revue des Etudes Islamiques*, 1927, Cahier III, Paris: 1927, p. 346.

⁴ *Ibid.*, p. 353

⁵ N. Yakovlev, "Le Développement d'une Langue écrite nationale chez les peuples orientaux de l'Union Soviétique et la naissance de leurs alphabets nationaux", *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1928, cahier I, Paris: 1928, p. 25.

yıldır alfabe arayan, çeşitli projeler deneyen, ama bu projelerin hiç birini temelli benimseyemeyen Yakutlar, en sonunda Lâtin alfabesini almağa karar vermişlerdi.

Yakutların öteki Türk toplumlarından daha önce Lâtin alfabesini benimzedikleri kuşkusuzdur. Bir bakıma “öncü” oldukları söylenebilir de “örnek” oldukları ileri sürülemez. Yerleşmiş bir yazıları, bir edebiyat dilleri ve yazılı kültür birikimleri bulunmayan Ortodoks Yakutların Lâtin alfabesini almaları ile yüzyıllarca Arap yazısını kullanmış, bu yazıyla bir kültür birikimi yaratmış Müslüman Türklerin alfabe değiştirmeleri arasında pek benzerlik yoktur. Yakutların özel bir durumları vardı. Onların Lâtin alfabesini almalarını apayrı bir olay olarak anmak daha yerinde olur.

II. AZERBAJCAN’DA GELİŞEN AKIM

Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması yolunda asıl önem taşıyan akım, kuzey Azerbaycan’da başlamıştır. Türkiye’den bakınca Azerbaycan, “Kaf dağının arkasında”, uzakta kalan bir ülke gibi görünür. Gerçekte ise bu ülke, ötedenberi dış dünyaya açık olmuş, değerli aydınlar yetiştirmiş idi. Daha ondokuzuncu yüzyılda, Arap harflerinin bırakılması, Lâtin alfabesinin alınması fikrini ortaya atan Ahundzade Fethali gibi aydınlar Azerbaycan’dan çıkmışlardı. Kuzey Azerbaycan’ın başkenti Bakû’nun bir petrol merkezi olması, buranın önemini daha da arttırmış, Azerbaycan aydınlarının Batı kültürüyle ilişki kurmalarında etken olmuştu. Bu aydınlar arasında ulusal dil bilinci iyiden iyiye kök salmıştı.

**Bakû Yeni Türk
Elifba Komitesi**

Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması gerektiğine inanan bir grup Azerî aydını, Mayıs 1922’de, Bakû’de, bir “Yeni Türk Elifba Komitesi” seçmişlerdir. Bu komite, kendi deyimiyle, “birçok maniaları yıkarak, birçok gazezlik ve fitne ile meydana atılan itirazlara bakmayarak” çalışmalarını sürdürmüş ve ilk iş olarak, Lâtin alfabesi temeline dayalı bir “Yeni Türk alfabesi” hazırlamıştır. Komite, önüne çıkarılan engellere aldırmandan, yılmadan nasıl çalıştığını ve ilk yaptığı işlerin neler olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“Komitemiz yalnız iki şeyi nazarda tutup, büyük adımlarla ilerleyir.

Onlardan birisi: yeni elifba fikrinin Azerbaycan’da 65 illik (yıllık) möhkem bir tarihe malik olması, o birisi de komite uzvlerinin (üyelerinin) ve yeni harfler taraftarlarının gettikleri yolun doğru olmasına sarsılmaz bir iman ve temiz bir vicdan ile bakmalarıdır.

İmdi, gerek bu az bir müddet içersinde komite ne etmiş ve ne etmek (yapmak) fikrindedir.

1. Bir çok defalar geniş iclâslar kurup (toplantılar yaparak) neticede de “yeni elifbanı” meydana çıkarmıştır.

2. 30 puta (puntoya) kadar yeni şirften (harflerden) Tiflis'te döktürüp (Bakû'da) Birinci Hükûmet Matbaasına teslim vermiştir.

3. 12.000 nüsha elifba kitapçası ve 15.000 de elifba varakası çap ettirmişdir (bastırmıştır).

4. Bu aşağıda adları gösterilen kitaplar yazılıp çapa (baskıya) verilmektedir:

- a) "Ne için Arap elifbası Türk diline yaramır",
- b) "Yeni elifba ile Türkçe okuyup yazmak kaideleri",
- c) "Türkçe kendi muallim" (Türkçeni gayri Türklere öğretmek için).

5. Bunlardan başka: a) "Elifbadan sonra kıraet kitabı", b) "Sarf nahl" ve c) "Yeni hesap kitabı" adlı kitaplar da yazılmaktadır.

6. Komite "YENİ YOL" adlı haftalık bir gazete (2 nümresi çıkıp satılmaktadır) ve "Gelecek" adlı aylık bir jurnal (dergi) da bırakır. (Matbaada çap olunur).

7. Yeni elifbanı (alfabeyi) öğretmek için Bakû'da kurslar açmıştır. (Öğretmenlere, Harbiye okulu öğrencilerine, parti okullarına, basımevi işçilerine, halk komiserlerine, maden işçilerine vb. olmak üzere yedi ayrı kurs açıldığı belirtilmektedir.)

8. Azerbaycan'ın bütün kazalarında (ikisinden başka) ve Nahçıvan'da komitenin şubeleri açılıp çalışmaktadırlar. Tiflis'te, Erevan'da, Kazan'da, Buhara'da, Moskova'da, Enzeli'de nümayendelerimiz (propagandacılarımız) var; Komite sair Türk ülkelerinde de şubeler açmak maksadındadır"⁶.

Bakû'da kurulan "Yeni Türk Elifba Komitesi" nin Mayıs-Eylül 1922 tarihlerinde, dört ay kadar bir zaman içinde, yaptığı çalışmalar özetle bunlardı. Anadolu'da Yunan işgal ordularına karşı son Büyük Taarruzun hazırlandığı ve Büyük Zafer'in kazanıldığı günlerde, Kafkas dağlarının öte yakasında Lâtin alfabesinin benimsenmesi için çok yönlü bir kampanya başlatılmış bulunuyordu. Yeni Türk alfabesi hazırlanmış ve bunun yayılması için yoğun bir çalışmaya girilmişti.

**Azerbaycan yeni
Türk alfabesi**

Azerbaycan'da hazırlanan yeni Türk alfabesi otuz üç harften oluşuyordu. Şu harfler, bugün kullandığımız Türk alfabesindeki harflerin tıpkısıydı: a, b, c, ç, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, z. Bu yirmi iki harf dışında kalan onbir harf, bugünkü alfabemizdeki harflerden değişikti ya da bugünkü alfabemizde hiç bulunmayan harflerdi. (Ö) harfi Danimarka alfabesinden alınmıştı ve bizde-

⁶ "Yeni Elifba Komitesi'nin görmüş ve göreceği işler", *Yeni Yol*, Haftalık edebî, içtimâî, bitaraf Türk gazetesi, Bakû, 7.10.1922, yıl 1, No. 3, s. 1-2.

kinden değişik yazılıyordu. (J) harfi, Alman alfabesinden alınmıştı ve (y) sesini veriyordu. Arap alfabesindeki (kef) ve (sağır kef) harflerine karşılık iki değişik (q) harfi benimsenmişti ki, bunlar bugünkü alfabemizde yoktur. Yine Arap alfabesindeki (nun) ve (sağır nun) harflerine karşılık iki ayrı (n) harfi alınmıştı. Bunlardan biri bugünkü alfabemizde yoktur. Açık ve kapalı (e) harflerine karşılık iki ayrı harf kullanmıştı. Bunlardan biri Lâtin alfabesinden, öteki ise Rus (Kiril) alfabesinden alınmıştı. Rus alfabesinden alınan harf, açık (e) harfine karşılıktı. Bundan başka Rus alfabesinden alınan iki harf daha vardı. Biri uzun (u) karşılığı (y) harfi, öteki Arap alfabesindeki (ha) karşılığı (x) harfi idi. (I) harfi Ermeni alfabesinden alınmıştı ve (L) biçiminde yazılıyordu. Bu dört harf bugünkü alfabemizde bulunmamaktadır. (J) harfine karşılık (Z) biçiminde yazılan bir harf benimsenmişti. Bakû Yeni Türk Elifba Komitesinin ortaya koyduğu “yeni Türk alfabesi”, ayrıntılı bir fonetik alfabeydi. Her ses bir tek harfle gösterilmişti. Digram, trigram denen ikili veya üçlü harfler kullanılmamıştı.

“Yeni Yol” gazetesi

“Yeni Türk Elifba Komitesi”, hazırladığı yeni Türk harflerini Tiflis’te döktürdükten sonra ilk iş olarak bu harflerle Bakû’da, *Yeni Yol* adlı Türkçe haftalık bir gazete çıkarmağa başladı. Bu gazete, Lâtin harfleriyle çıkarılan ilk Türk gazetesidir. İlk sayısı 21 Eylül 1922 Cuma günü* çıkmıştır. Bakû’da, Birinci Hükûmet Matbaasında basılıyordu. “Haf-talık, edebî, içtimâî, bitaraf Türk gazetesi” idi. 27 x 35 cm. boyutunda, dört sayfalık idi. Gazetenin idare yeri olarak “Zavedenski 12” (Bakû) adresi gösteriliyordu, ama çıkaranların adları açıklanmamıştı. Yalnız son sayfasında “Gazete he-yeti” denmekle yetinilmişti. Bu öncü gazetenin Türk alfabe devrimi tarihinde bir yeri vardır. Türk alfabe devrimini inceleyen hemen hemen bütün yabancı kaynaklarda adı anılır⁷.

Yeni Yol gazetesi, 21 Eylül 1922 günü çıkan ilk sayısında “Yeni Türk Alfabesinin” hazırlanmış olduğunu okuyucularına duyurdu. Yeni alfabeyi hazırlayanları candan kutladı. Gazetenin başsayfası bu kutlama mesajına ya da duyuruya ayrılmıştı. Azerî Türkçesiyle kaleme alınmış bu duyurunun diline hiç dokunmadan, bugünkü harflerimize aktarılmış biçimi, aşağıya alındı. Duyuru ya da kutlama şudur:

“ T E B R İ K

Temcid edirik haman maarifdost yoldaşları ki “Yeni Türk Elifbasını” imdi meydana koydular.

Tebrik edirik müsülman aleminin cemi efradını, ki “Yeni Türk Elifbasının” taraftarıdır.

* Bu tarih Rus takvimine göredir.

⁷ Castagné, “Latinisation...”, p. 322; Yakovlev, “Le Développement d’une langue écrite nationale...”, p. 22; Toynbee, “The Adoption of the Latin...”, p. 225.

Takdis edirik geçmişlerde yeni elifba mücahitlerinin pak ruhlarını - heman mücahitlerin, ki onlar vaktinde serptiği tohumdan göğeren hemin "Yeni Türk Elifbası" dur, ki bunun vücuduna imdi biz ıftihar edirik.

Yeni elifba söhbeti kadimdir. Heç kes kuman etmesin, ki bu "bid'atı" ortalığa salan biz bi neçe nefer âciz bendelerik. Adları bizim için aziz olan hakikî muarîfhadimleri Mirza Fetali Ahundofdan, Mirza Mülküm Han Müşiriddoleden tutup hadsiz hesapsız bunlar gibi bir çok alim ve mütahassıslar Arap hurufatının çetinliğini nazara alıp bu hurufatın Latin harflerine ayez edilmesi yolunda çoh delilli ve sübutlu eserler koydular. Lakin sahifelerimizin küçük ve dar olması artık tafsilata bize yol vermir. Bunların sözlerinin bütün ruhu budur, ki arap harflerinin vücudule islâm milletlerinin muarîfçe terakkisine ümid olabilmez, ve olabilmez. Mirza Mülküm Han kitaplarının birinde deyir: "Eğer götürek üç yüz milyondan ibaret olan müslüman aleminin ve yeddi-sekiz milyondan ibaret ermeni ve yunan matbuatını, görerik ki ermeni ve yunan matbuatı, bütün müslümanların matbuatından bir neçe kat yüksekdür. Bunda sebep ancak arap hurufatının çetinliğüdür".

Şeksiz ve tereddütsüz biz bu yola kadem koyuruk, ve hemen kademimiz biçare millet namınadır.

Bizi bu yola vadar eden kalbimiz ve vicdanımızdır. Nece ki atalar balığı suya atanda o ümid ile atırdılar, ki "balık bilmezse halık biler", bizim de kalbimizin içerisinden gelen bir sada bizi bu yeni yola sok edip deyir: "sebat ile kadem koyun! çünkü geri kıyılmak yohdur".

Eğer biçare milletimiz imdi de bizi tasdik etmeğe hazır olmasa, bir vakt gelip çatacak, ki yeni hurufat hadimlerinin adları heman milletimiz tarafından hayır dua ile zıkr olunup baki kalacaktır"⁸.

Ulusal dil ve yazı
kampanyası

Yeni Yol gazetesi ilk sayısında yeni Türk alfabesinin hazırlanıp ortaya koyulduğunu böyle duyurdu. Gazete, bu duyuruyu eski harflerle de basmıştı. Öteki yazılarının hepsi Yeni Harflerle dizilmişti. Köklü bir dil bilinciyle yayına başlamıştı. Türk dilini yalnız Arap harflerinden kurtarmayı amaçlamakla kalmıyor, aynı zamanda yabancı sözcüklerden arındırmayı da amaçlıyordu. Azerbaycan Türkçesine girmiş Arapça, Farsça ve Rusça sözcüklerden yakınıyordu. Bu yakınmayı beş dörtlük bir manzumeye de dile getiriyordu:

"Kâh Arabın, Kâh Farsın dilinde
Kâh onların, kâh Urusun dilinde,
Danışırdı özge elin dilinde
Öz dilini yanılmıştı dünyada".

diye yakınıyor. "Bundan böyle taze yollar açılar" diyor ve artık yabancı sözcüklerin kullanılmayacağını, yabancıya uyulmayacağını söylüyordu⁹.

⁸ *Yeni Yol*, Bakû, 21.9.1922, No. 1, s. 1-2.

⁹ *Ibid.*, s. 2, sütun 1-2.

“El telaffuzu” başlıklı uzunca bir yazıda, aynı sözcüğün, Bakû’da, Nahçıvan’da, Tiflis’te, Kars’ta başka başka telaffuz edildiği, bunun Türk dili kurallarının yeterince bilinmemesinden, bu kurallara yeterince uyulmamasından ileri geldiği belirtiliyor ve dilcilerin bu soruna el atmaları isteniyordu. “...dilocilerimiz ve yazıcılarımız bu meseleye ehemmiyet verip... dilimizin kanunlarını aramağa, temizlemeğe ve bu kanunları bir gramer şeklinde salmağa başlasınlar; yoksa dilimiz ve telaffuzlarımız bu gördüğümüz halde kalarsa, get gede daha da artık bozulup, daha da çok değiştirip mahv olacağı şüphesizdir...” deniyordu ¹⁰.

Gazetenin yine ilk sayısında, “Güzel başlangıç” başlıklı yazıda, iki ay kadar önce, Bakû’da kurulan bir terim komitesinin, bilimsel terimleri Türkçeleştirmeye koyulduğu haber veriliyor, bu komitenin çalışmaları sevinçle karşılanıyordu:

“İki ay olar, ki Baku’da istilah komitesi teşkil olunup, ilmî istilahların Türkçeleşmesi yolunda artık heves ile çalışır. Bu işin milletimizin geleceği için ne derece büyük ve ehemmiyetli olduğu öyle aydındır ki... bir delil getirmeğe beyle ihtiyaç görmürük. Hangi millet olursa olsun, onun özüne mahsus ilim dili olmaz ise, o milletin lâl (dilsiz) bir adam menzilesinde kalacağı herkesce aydın bir meseledir. Bu ahır vakıtlarda milletlerin medeniyet derecesini ölçmek isteyenler onların elm (ilim) dillerine bahırlar, çünkü milletin medeniyetçe yükselmesi onun elm dilinin asan aydın ve millileşmiş olması ile anlaşılır” deniyordu ¹¹.

Çıkışı Türkiye’de Büyük Zafer günlerine rastlayan *Yeni Yol* gazetesinin ilk sayısında, “Türk-Yunan Muharebesi. İstanbul Meselesi”, “İstanbul’da galibiyet bayramı”, “Edirne’ye yol” başlıkları altında Türkiye’den de üç kısa haber verilmişti ¹². Bu haberler dışında gazetenin bütün sütunları alfabe ve dil konularına ayrılmıştı. Son sayfada, çerçeve içinde, “Yeni Türk Elifbasının düzüldüğü” veriliyordu. Bu tabloda, otuz üç yeni harfin, büyük, küçük; el yazısı, kitap yazısı biçimleri ve Arap harfleriyle karşılıkları gösterilmişti.

Yeni Yol gazetesi, 28 Eylül 1922 günlü ikinci sayısında alfabe, dil, eğitim, kültür, uygarlık konularını işliyordu. “Çare lâzım” adlı başyazısında, Türklerin eğitim alanındaki gerilikleri dile getiriliyor, uygar uluslar arasına katılabilmek için onların yolunda gitmek gerektiği anlatılıyordu. Avusturya’nın, Almanya’nın, Fransa’nın, İngiltere’nin bir kasabasında bulunan kitaplar kadar kitabın tüm İran ülkesinde bulunmadığı, Avrupa’nın bir kasabasındaki öğrenci sayısının tüm Azerbaycan’daki okur-yazar sayısından daha çok olduğu söylendikten sonra şöyle deniliyordu:

“Lâzımdır taklit etmek o milletleri ki, maarif ve medeniyetçe bizden çok kabaga geçübler. Lâzımdır onların ahz ettikleri maarif ve medeniyet yollarını tutup getmek, lâzımdır onları kana kana taklit etmek...”

¹⁰ *Ibid.*, s. 2-3, sütun 1, 2, 3.

¹¹ *Ibid.*, s. 3-4, sütun 1-3.

¹² *Ibid.*, s. 3, sütun 2-3

“Sözün muhtesarı (kısası); iki şeyin biridür:

“Ya medenî milletlerin makamına özümüzü yetirmek niyetinden bilmerre el çeksek, ya onlar ahz ettiği maarif ve temeddün vesilelerini onlardan talim almak; malumdur ki, hemen vesilelerin en birincisi yazıp okumak desgâhıdır”¹³.

Gazete, kısacası, ya yok oluruz, ya da uygar uluslar arasına katılırız. Uygar uluslar arasına katılmak için onların yolunda gitmek gerekir, bunun da temeli okuyup yazmaya dayanır demek istiyordu. Oradan alfabe konusuna geçiyordu.

“Yeni elifba ne istiyor” başlıklı yazıda, yeni Türk harflerinin ne gibi yararlar sağladığı anlatılıyordu. Dört nokta üzerinde duruluyordu: Birincisi, yeni Türk alfabesi yazıda karışıklığı önliyordu. Eski harflerle sözcüklerin yazılışı ve okunuşu insandan insana değişiyordu. Ne kadar yazıcı varsa o kadar da yazı kuralı var gibiydi, herkes kelimeleri keyfi istediği gibi yazıyordu. “Yeni elifba hüküm eder ki, yazıda bu karışıklıklara ahır (son) verilsin, çünkü bu elifbada dilimizde olan seslerin hamisi (hepsi) vardır”. deniyordu. Yeni harflerin ilk yararı buydu. İkincisi, yeni alfabe, Türk diline girmiş yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmelerini sağlayacaktı. Bu konuda şöyle deniyordu:

“Yazıcılarımız özge (yabancı) milletlerden aldıkları kelmeleri Türkçeleştirebilmir diler, çünkü Arap elifbası bu işe mani olurdu... Yeni elifba ise bu gibi kelimeleri Türkçeleştirmeğe hem imkân verir, hem de mecbur edir”¹⁴.

Sonra, yabancı sözcüklerin eski harflerle okunuşları (telâffuzları) ve türkçeleştirilmeleri de insandan insana değişiyordu. Yeni alfabe bu sakıncayı da gidecekti:

“Özge milletlerden aldığımız kelmeleri her kes bir cür (tür) telâffuz edirdi, her kes bir cür Türkçeleştirirdi; bu ise dilimize büyük bozgunluk salırdı; meselen: *muhabbet* kelmesi “mehebbet, mühebbet, muhibbet, möhübbet” gibi telaffuz olunurdu.

“Yeni elifba bu gibi kelmelerin doğru telaffuzunu tapup bir cür yazılmasını ve bir cür seslenmesini berke-berk istiyor”¹⁵.

Son olarak, yeni alfabenin yabancı tamlamaları da ortadan kaldıracığı söyleniyor ve şöyle deniyordu:

“Biz arap, fars kelmelerine, şivelerine ve terkiplerine öyle alışmışık ki, öz dilimizin güzel kanunlarını ve kaydalarını (kurallarını) o terkiplere tabi edip, dilimizi öldürürdük, meselen; yazıcılar “ruhanî ve cismanî terbiye, azab-ı şedid, va-

¹³ “Çare âzım!”, *Yeni Yol*, 28.9.1922, Birinci il (yıl), No. 2, s. 1-2;

¹⁴ “Yeni Elifba ne istiyor.”, *Yeni Yol*, 28.9.1922, No. 2, s. s. 2, sütun 2-3.

¹⁵ *Ibid.*, sayfa 2, sütun 3.

zife-i medeniye, übedâ-i a'sâr" avazında "ruh ve cisim terbiyesi, şiddetli azab, medeniyet vazifesi, asırların edipleri, yazmaktan çekinirdiler, çünkü korkurdular onlara "Siz dili bilmirsiniz", desinler. Yeni elifba ise talep edir ki, bu gibi terkipler ve ecnebi kaydalar (kurallar) dilimizden büsbütün atılsın, dilimiz azad olup, temizlensin ve dirilsin" ¹⁶.

Yeni Yol gazetesi, yeni Türk alfabesinin üstünlüğünü anlatırken eski alfabenin yetersizliğini vurgulamaktan da geri kalmaz. "Molla Nasreddinden" adlı küçük bir fıkrada, Arap alfabesi güldürü biçiminde iğnelenir: Erivan'da oturan fıkra yazarının bir başka kentte, Peri Cihan adlı, doğum bekleyen bir kız kardeşi vardır. Günün birinde eski yazıyla bir telgraf alır: "Peri Cihan'ın uşağı (çocuğu) oldu". Bu son sözcüğü kimisi "oldu", kimisi "öldü" diye okur. Telgraf, "çocuk doğdu" mu demek ister, yoksa doğan çocuk "öldü" mü der, anlaşılamaz. Telgraf, hocadan hocaya dolaştırılır. Hocalar da işin içinden çıkamazlar. Sonunda bir telgrafla işin doğrusu sorulur. Bu kez karşılık Allahtan Rusça gelir de kadının bir çocuk doğurduğu anlaşılır. Fıkracı, "Yoksa bizim arap hurufatı ile gel-se idi bilmeyecek idik ki, uşak "olub" ya "ölüb" diyerek sözü düğümler" ¹⁷.

Gazete, aynı sayısında, yeni Türk harfleriyle *Gelecek* adlı bir edebiyat ve bilim dergisi hazırladığını duyuruyor, bu konuda bilgiler veriyordu. Dergi, Arapların tumturaklı yazısına, ağır diline yer vermeyecek, açık, aydın bir dil kullanacaktı. Çünkü, eskiden bilimsel yazılarda ağır bir dil kullanılması yüzünden halk bilim dünyasından uzak kalmıştı. *Gelecek* dergisi dilinin açıklığı, arılığı nedeniyle halk arasında tutulacak, sevinecekti. Derginin adı, amacına uygundu ¹⁸.

Yeni Yol gazetesi, 7 Ekim 1922 günlü üçüncü sayısında, Bakû'da "Yeni Türk Elifba Komitesi" nin Mayıs ayında kuruluşundan beri yaptığı işler anlatıyor, ilerde daha önemli, daha ağır işler göreceği belirtiliyordu. "Komitemiz gettiği yoldan dönmeyecek ve maksadına yetişince, daha büyük bir azm ile ilerleyecek" deniyordu ¹⁹.

Gazetenin yazdığına göre, yeni Türk alfabesi öncelikle öğretmenler arasında tutunmuştu ve yayılmaktaydı. "Yine Muallim" başlıklı yazıda şunlar söyleniyordu:

"...Yeni elifba komitesi işe başlayandan bu güne gibi bu yeniliğin ehemmiyetini ve milletimizin geleceği için ne derece elverişli olmasını en tez düşünen, en yahşi (güzel) anlayanın çohları muallimler oldular. Kazalarda hamıdan artık

¹⁶ *Ibid.*, sayfa 2-3, sütun 3, 1.

¹⁷ *Ibid.*, sayfa 4, sütun 1.

¹⁸ *Ibid.*, sayfa 3, sütun 1-2.

¹⁹ "Yeni Elifba Komitesi'nin görmüş ve göreceği işler", *Yeni Yol*, 7.10.1922, No. 3, s. -2.

herkesten çok), hamıdan tez (önce) bunu alkışlayan, bağına basan, halk arasında yayılması için işlemeğe (çalışmağa) hazır olmasını bildiren muallimler olmuşlar; kazalara geden numayendelerimizin (propagandacılarımızın) söylediklerine göre Azerbaycan kazalarında yaşayan muallimlerin arasında bir nefer de bulunmadı ki, yeni elifbanı kabul etmesin, ya bu ki, bunun zıddına bir söz söylesin; fakat bir neçesi bizim harfleri tenkit edib öz bakışlarını (kendi görüşlerini) ve fikirlerini söylemişler; bu ise ne derece meraklanmalarını ve ne kadar sevdiklerini gösterir.

“Gerek de böyle olaydı, çünkü arab elifbasının çetinliğini, ayblarını ve dilimize yaramayub, dilimizi öldürmesini tecrübeler vasıtası ile gören, bilen, darıhan, yüreğini sıhan, kanını harap eden fakat bu zavallı muallimler idi; arab elifbasından çekilen derdlerin yüzde doksan dokuzunun ağırlığını taşıyan fakat bunlar idi.

“Şeherde yeni elifba kitabçası çıkan gibi komite idaresine gelib gedenler, ilk tebrikçiler, çalışmalarını iş ile isbat edenler, bir neçe ışıklılarımızdan (aydınlarımızdan) başka, yine muallimler oldular...”²⁰

Gazete aynı sayısında, Bakû Darülfünunu “Şark Şubesi” nin “Şark Fakültesi” haline getirileceğini bildiriyor, bu fakülteye Türkiye’den de profesörler çağırılmasını istiyordu:

“Ekseriyeti Türklerden ibaret olan bu Şark Şubesi adlanan mektebimizde şimdiye kadar Arab lisanı profesöründen başka müsteşrikimiz yokdur. Hatta Türkolojide, İran edebiyatı ve tarihinde Avrupa tahsili gören muallimlerimiz olmadığından büyük ihtiyaçlarımızı ref etmeğe böyle iktidarımız yoktur.... Daha meseleye ciddi bakmalı: yoksulluğumuzu nazara almayıp, ne kıymet ile olursa olsun Rusiyadan ve Türkiyadan müsteşrikler davet etmeliyiz”²¹.

14 Ekim 1922 günlü dördüncü sayısında *Yeni Yol*, başyazısını dil sorununa ayırmıştı. Türk dilinin Arapça ve Farsça sözcüklerle doldurulmuş olmasından yakınıyor, bu konuda eski yapıtlardan ve ders kitaplarından çeşitli örnekler veriyor ve “İşte Türk milletini bedbaht ve esir eden sebeplerden en büyüğü budur” diyor²².

Yeni Yol’un beşinci sayısının başyazısı da yine dil ve alfabe sorunu üzerinedir. Azerbaycan Türkleri’nin yıllardır ilerlemek için, uygar uluslar arasına katılabilmek için çırpındıklarını, ama başarılı olamadıklarını söylüyordu. “...bizde çırpınmak, dartınmak ve hareket var, amma işte bereket yohtur” diyor ve bunun iki nedeni bulunduğunu belirtiyordu: birinci neden Arap alfabesi, ikinci neden de ulusal bir Türk dilinin geliştirilememiş, Türkçenin Arap, Fars ve Rus sözcükleriyle boğulmuş olmasıydı. Gazete şöyle yazıyordu:

²⁰ *Ibid.*, s. 4, sütun 1-2.

²¹ *Ibid.*, s. 2, sütun 2.

²² “En büyük sebep” (başyazı), *Yeni Yol*, 14.10.1922, No. 4, s. 1-2.

“İlerlemek işinin böyle olmağı (başarısız kalması) sebepsiz değil; bunun büyük sebebi var; o sebep budur ki, bizim ayaklarımız iki möhkem (sağlam) iplere bağlanıp, biz ayaklarımızı ileriye attıkça, o ipler geriye çekir.

“İplerin birisi Arap elifbasıdır ki, öz çetinliği ve dilimize yaramamazlığı (uy-maması) ile ohuyup yazmağı öğrenmek isteyenlerin sayılarını artırmağa mani olur.

“O birisi de yukarıda saydığımız nutukların ve yazıların hamısının (hepsi-nin) Türk dilinde olmayıp Arab, Fars ve Rus dillerinde söylenmeleridir.

“Bu ipler çok möhkem, ağır ve sıkıcıdır...

“Bunlar bizi medeniyet bağına çatıp, onun şirin ve dadlı (tatlı) meyveleri ile faydalanmağa koymurlar ve koymıyacaktırlar...

“Bunları ayaklarımızdan açıp (söküp) tamalıyık, bu yolda var kuvve ile ça-lışmalıyık... Yoksa o bağın içine girebileceğimiz (giremeyeceğimiz) şüphesiz-dir...”²³

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, *Yeni Yol* gazetesi, alfabe ve dil sorunla-rını birlikte ele alıyor, her iki alanda da birer devrim yapmayı amaçlıyor ve bu işi bir uygarlık sorunu olarak görüyordu.

Gençliğe sesleniş Bakû'da Yeni Türk Elifba Komitesini kuran, yeni Türk alfabesini hazırlayan, *Yeni Yol* gazetesini çıkaran kimsele-rin genç aydınlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar giriştikleri işin çetinliğini bil-mektedirler. Umutları gençliktedir. *Yeni Yol* gazetesi gençlere şöyle seslenir:

“Yeni Yol gazetesi doğrudan yeni yol ile gider. Biz gençlerin de yolu yenidir. Daha biz ata baba yolu ile gidebilmerik, çünkü onların sehvaleri (yanlışları) çok olmuştur. Sehvalerinin en büyüğü Arab elifbasıdır ki, bu vakte gibi onun ayıplarını ve Türk diline yarama-masını görüp, bir çare, bir ilâç aramamışlar. Bizim özge (yabancı) milletlerden bu kadar geride kalmamızın sebebi onlardır; onlar eğer öz vaktinde Arab elifbasının ayıplarını

²³ “Möhkem ipler” (başyazı), *Yeni Yol*, 21.10.1922, No. 5, s. 1-2.

Gazetenin aynı sayısında “Yazıcılara” adlı bir de manzume vardır. Burada da Arapça ve Farsça kullanan yazarlara çatılmaktadır.

Söylediniz Türklere çohlu Arap sözleri,
Okşadınız her zaman yahşi, kara gözleri,
Güllere benzettiniz ağca, güzel üzleri,
Anlamadık sizleri!

.....

Gitti çocuk mektebe, Türk dilini öğrenе,
Verdi kulak sizlere, dörtte üçü beynine
Girmede biçarenin. Düştü Arap derdine...
Anlamadık sizleri!

.....

(*Ibid.*, s. 2, sütun 1)

görüüp, bir tedbir etseydiler (alsaydılar), daha biz geride kalmayıp, medenî milletler çerkesinde olardık.

“Babalarımız ancak mollaların buyruklarından el çekmiyip, onların eyri ve yalan fikirleriyle oynamışlar, bu elifba meselesi gibi ehemmiyetli şeylere fikir vermemiş, bizleri de bu vakte gibi bedbaht etmişler.

“İmdi biz gençler gerek ata-babalarımız gibi, daha mollaların ve başkaların egri fikirlerine, yalan sözlerine bahmayıp, bu yeni Türk elifbasını yahşıca (güzelce) öğrenerek, çünkü biz gençlerin geleceği başka cüre (tür) olmalıdır: biz gençler de gerek başka milletlerin gençleri gibi medeni olup, milletimize ve insan alemine hayırlar vererek.

“Buna göre biz gençlere lâzımdır ki, günde yarımca sahat (saat) da olsa, bu yeni Türk elifbasını öğrenmeğe işledip, öz fikirlerimizi Yeni Yol gazetesine yazarak, ki bizden sonrakılar bizler gibi bedbaht olmasınlar.

“Genç arkadaşlarım! Bizden sonrakıların kurtuluşu bizim bu yeni yola düşüb, bu yol ile gitmekliğimizden asıllı olmasına şüpheniz kalmazın!

“İlerlemekliğimiz, az bir müddette medenî milletler ile beraberlaşmaklığımız ancak bu yol ile olacaktır!...”²⁴

Rejimin desteği Lâtin harfleriyle çıkan ilk Türk gazetesi *Yeni Yol*'un ilk sayısı ancak 37 adet dağıtılabilmişti²⁵. Azerbaycan'da öteki bütün Türkçe yayınlar Arap harfleriyle yapılıyordu. Azerbaycan'da, Kafkaslarda ve bütün Sovyetler Birliğinde çıkan Türkçe gazetelerin, özellikle yüksek sürümlü parti organlarının hepsi eski yazıyla çıkıyordu. Yeni yazıyla çıkan gazete denizde damla gibiydi. Okullarda eğitim-öğretim de eski yazıyla yapılıyordu. Yeni Alfabe Komitesi de bir özel dernekti. Bunu kuran inanmış gençler rejimin adamları değillerdi. Gerçi yeni alfabeyi yaymak için canla başla çalışıyorlardı. Ama rejimin desteği olmadan başarıya ulaşabilmeleri çok zordu. Girişimleri neredeyse Nasrettin Hoca'nın “göle yoğurt çalması” gibi görünüyordu. Bununla birlikte maya tutmağa başlıyordu.

1923 yılında durum değişmeğe yüz tuttu. Yeni Türk alfabesini savunanlar, önce Komünist Partisi üyesi olan Azerî yöneticilerince, sonra da Ruslar tarafından desteklenmeğe başlandılar. Özel bir derneğin başlattığı akımı giderek rejimin de benimseyip destekliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Azerbaycan Mümessilli Memduh Şevket (Esental) Bey bu konuda şunları yazıyordu:

“Bu mesele (Lâtin yazısının alınması sorunu) bidayette Bolşevik Fırkasına mensup olmayan bazı gençler tarafından ileri sürülmüş idi. Sonradan Neriman ve bazı onun gibi şahıslar da buna taraftar oldular. Bunun da başlıca sebebi, lisan-ı resmiyi süratle Türkçeleştirerek, daireleri Rus ve Ermenilerin istilâlarından kurtarmak idi. Çünkü Türkçe yazılıp okunamamasının yegâne sebebi huruftan

²⁴ “Gençlere!”, *Yeni Yol*, 21.10.1922, Birinci il (yıl), No. 5, sayfa 3, sütun 1-2.

²⁵ J. Castagné, “Latinisation de l'alphabet turk dans les Républiques turko-tatares de l'U.R.S.S.”, *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1927, cahier III, Paris: 1927, p. 322.

ibaret olduğu zannolunuyordu. Bidayeten Ruslar bu meseleye aleyhtar iken bazı taraflardan vukubulan itirazat onların gözlerini açtı ve Lâtin hurufunu kabul taraftarı oldular. Mesele İcraiye Komitesine vaz olunarak tastik ettirildi. Bu sene (1923) de mekteplerde tatbikine karar verildi.

“İş bu şekli alınca, taraftar ve aleyhtar olanlar gördüler ki, Ruslar bunların zafiyetlerinden pek zalimane bir surette istifade yolunu bulmuşlardır. Çünkü tedrisat bu lisana çevirilince evvelâ kitap yoktur, sonra kitapları çevirip tabedecek ve kolayca bu meselenin altından çıkacak kimse de mevcut değildir. Elde mevcut kitaplar yine bizim İstanbul’da tabetmiş olduklarımızdan ibarettir. Bu suretle Azerbaycan’daki Türkçe tahsiline büyük bir darbe vurulmuş olacağı, herkes çocuklarını Rus mekteplerine vermeğe mecbur kalacakları aşikâr idi. Farz-ı muhal kitapların bu hurufa tebdili kabil olsa ve tedrisat yoluna koyulabilse o takdirde yeni yetişen çocukların bütün irfanı Azerbaycan muhitine mahsus kalacaktı.

“Maarif Komiserliği bu kararı bu senelik tadile muvaffak olmuştur. Tedrisat Arap harfleriyle devam edecek yalnız bu huruf da ayrıca tedris olunacak, bir yandan da bu yeni hurufta kitaplar yazdırılacaktır”²⁶.

Yeni yazının tutunması Yorumlar ne olursa olsun görülen şuydu ki, yeni yazı akımı Azerbaycan’da hızla geliyordu. Rejimin de desteğiyle Yeni Türk Elifba Komitesi, umutsuzluğa düşmeden çalışmalarını sürdürmüş, Sovyet Azerbaycanının her köşesine kollarını uzatmıştır. Komite yeni yeni kollar açmıştır. Yeni yazı üzerine konferanslar vermiştir. Yeni yazıyla kitaplar çıkarmıştır. Öğretmenlerden başlayarak, toplumun hemen her katındaki insanlar için yeni yazı kursları açmıştır.

Yeni yazının öncülüğünü yapan *Yeni Yol* gazetesinin sürümü de günden güne hızlanarak artmıştır. Eylül-Ekim 1922’de 37 adet dağıtılabilen gazete, Nisan 1926’da sürümünü 6000’e çıkarmıştır²⁷. Bu, o zamanın ölçülerine göre oldukça yüksek bir rakamdı. Çünkü o yıllarda İstanbul’da ve Kazan’da çıkan en büyük Türk gazetelerinin sürümleri 15-20 bin dolaylarındaydı.

Azerbaycan’da yeni yazıyla basılan kitapların sayıları da hızla artmıştır. Mayıs 1922’de kurulan Yeni Türk Elifba Komitesi, Ekim 1922’ye kadar üç kitap hazırlayıp baskıya verdiğini, ayrıca üç kitap daha hazırlamakta olduğunu duyuruyordu²⁸. 1926 yılına geldiği zaman Azerbaycan’da Lâtin harfleriyle ba-

²⁶ D.B.A. - T.B.M.M. Hükûmeti Azerbaycan Mümessilliginden Hariciye Vekâletine yazı. Bakû, 21 Nisan 1923, No. 71. Dışişleri Bakanlığı bu yazının bir örneğini ve eklerini Millî Eğitim Bakanlığına göndermiş ve bu konudaki görüşlerinin bildirilmesini istemiştir. (Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı, Ankara, 4.6.39 (1923), No. 13999). Millî Eğitim Bakanlığının Azerbaycan’da Lâtin yazısına geçilmesi konusundaki görüşü ilginç olabilir. Ancak bu yazıya Arşivde rastlayamadım. (B.N.Ş.).

²⁷ Castagné, “Latinisation...”, p. 322, 333; Yakovlev, *op.cit.*, p. 22

²⁸ *Yeni Yol*, 7.10.1922, No. 3, s. 1-2

sılan Türkçe kitapların sayısı 53'e yükselmışti. Bunların toplam baskı adedi yarım milyon kadardı²⁹. Ortalama her kitaptan onbin kadar basılmış demektir.

Bu çalışmalar ve yayınlar ürünlerini vermekte gecikmemişti. *Yeni Yol* gazetesinin çıkarılmağa başlandığı 1922 sonbaharında Azerbaycan'da yeni Türk alfabesiyle okuyup yazabilenlerin sayısı 300 - 400 kadardı. 1926 yılında yeni yazıyı öğrenmiş olanların sayısı 120.000'e ulaşmıştı³⁰. Kısacası, yeni yazı Azerbaycan'da başarıya ulaşmış, tutunmuştu.

1925-1926 ders yılında yeni Türk alfabesi Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin bütün Türk okullarında okutulmağa başlanmış ve 1927-28 ders yılında da yeni yazıyla öğretim zorunlu tutulmuştur³¹. 1927 ve 1928 yıllarında, Azerbaycan devlet dairelerinde de yeni yazıya geçilmiş, resmî yazışmaların Lâtin harfleriyle yapılmasına başlanmıştır.

1922 yılında özel bir komitenin öncülüğüyle başlayan Azerbaycan yazı devrimi, altı yıl kadar süren bir zaman içinde, 1928 yılında tamamlanmıştır.

III. YENİ YAZI KAMPANYASININ YAYILMASI

Azerbaycan'da başlatılan yeni Türk alfabesi kampanyası, Sovyetler Birliği'nin başka Türk bölgelerine de yayıldı. Kampanyanın başladığı yıllarda Azerbaycan, Kafkasya Federasyonu'nun üyesiydi. Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetlerinden oluşan Kafkasya Federasyonu'nun başkenti Bakü idi. Federasyonun Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioglu da yeni alfabenin ateşli savunucularından biriydi. Arap alfabesinin atılıp yerine Lâtin kökenli yeni Türk alfabesinin alınmasına öncülük ediyordu. Onun da etkisiyle Azerbaycan'da gelişen yeni alfabe kampanyası, Kafkasya Federasyonu'nun öteki bölgelerinde, özellikle Gürcistan'da yaşayan Türkler arasına da yayıldı.

**Tiflis Yeni Türk
Elifba Komitesi**

Kafkasya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioglu, Şubat 1924'te Gürcistan'ın Başkenti Tiflis'e geldi. 20 Şubat 1924 günü Tiflis Türk Edebiyatçıları Derneğinde yeni Türk alfabesi üzerine bir konferans verdi. Bu konferansın arkasından Tiflis "Yeni Türk Elifba Komitesi" nin yedi kişilik Yönetim Kurulu seçildi. İki bayan olmak üzere Yürütme Kurulu'nun üyeleri şunlardı: M.D. Resulzade, Eli Tagizade, E. Seyfi, Manzer Hanım, Kâmile Hanım, Aziz Şerif ve

²⁹ Castagné, "Latinisation...", p. 333

³⁰ *Ibid*, p. 333

³¹ *Ibid.*, p. 333. Moskova'da çıkan *Pravda* gazetesinin 12.7.1927 günlü sayısında bildirildiğine göre, Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi, aldığı bir kararla, 1927-1928 ders yılı başına kadar bütün öğretmenlerin yeni Türk alfabesini öğrenmeleri, o ders yılından başlanarak bütün ders kitaplarının yeni harflerle basılması ve iki ay içinde bütün Devlet dairelerinde yeni yazıya geçilmesi zorunluluğunu koymuştur.(Castagné, "Latinisation" p. 338). Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesinin bu kararından da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan yazı devrimi 1928'den önce tamamlanamamıştı.

Eyn-Eli Sultanof. Yeni Türk Elifba Komitesinin ilk yapacağı işler, tüzüğünde şöyle belirlenmişti: 1) Gürcistan'ın, Türklerin yaşadığı bütün bucaklarında, yeni Türk alfabesini yaymak için dernekler ve ocaklar kurmak, 2) Gerek bu dernekleri kurmak, gerek yeni alfabe üzerine konferanslar vermek üzere Gürcistan'ın bütün Türk bölgelerine çalışkan kurucular ve talimatçılar göndermek. 3) Yeni harflerle aylık bir dergi çıkarmak. 4) 10.000 adet yeni alfabe kitabını ya Bakû'dan getirtmek, ya da Tiflis'te hazırlayıp bastırmak...³²

"Işık Yol" gazetesi Gürcistan'da yeni Türk alfabesini yaymak için Parti örgütü de işe koyuldu. Tiflis'te, 1921 yılından beri, eski harflerle *Yeni Fikir* adlı büyük bir gazete çıkıyordu. Gazete, "Zakafkasya Merkezi İcraiye Komitesi ve Halk Komiserler Şurasının Gündelik Gazetesi" idi. Yani Partinin Türkçe organıydı. 1924 yılına kadar yalnız Arap harfleriyle basılmıştı. Kafkasya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioglu'nun Şubat 1924'te Tiflis'e gelişiyle, *Yeni Fikir* gazetesinin de yeni Türk alfabesi kampanyasına katılması kararlaştırıldı. Gazete, daha çok okunduğu için yine eski yazıyla yayını sürdürülecekti, ama bir sayfasını yeni alfabe'ye ayıracaktı. *"Işık Yol"* adını taşıyan bu sayfa, 1924 Mart ayı başında çıkarıldı ve *Yeni Fikir* gazetesinin eki olarak dağıtıldı. "Yeni Türk elifbasını hayata geçirmek için, Komite en evvel "Yeni Fikir" gazetesinin bir sahifesinde "Işık Yol" adında yeni hurufatta bir gazete neşrine başladı. Gazetenin birinci nümresi çılıb "Yeni Fikir" ile bir yerde müşterilere gönderildi" deniyordu³³.

Işık Yol, 18 Mart 1924 günlü ikinci sayısından itibaren, ayrı bir gazete olarak yayımlanmağa başladı. Büyük boy, iki sayfalık bir gazeteydi. "Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin naşiri eskârı olan helelik haftalık varakadır" diye yolunu belirtiyordu. Yeni harflerle çıkıyordu. İlk sayılarında kimi yazılarını eski harflerle de basmıştı. Tiflis'te, Parti organı *"Yeni Fikir"* gazetesi basımevinde basılıyordu. Parti organının yan kolu durumundaydı.

Gürcistan'da yeni yazı kampanyası Tiflis'te Mart 1924'te *Işık Yol* gazetesinin yayına başlamasıyla yeni yazı kampanyası Kafkasya'da güçlü bir propaganda organına kavuşmuş oldu. Bakû'da çıkan *Yeni Yol* ağır başlı bir fikir gazetesi niteliğindediydi. Parti organı gibi görünmüyordu. Buna karşılık Tiflis'te çıkan *Işık Yol*, kavgacı, savaştan, atak bir propaganda gazetesiydi. Ayrı bir gazete olarak çıkmağa başladığı günden beri, eski yazıya karşı gürültülü bir savaş açmıştı. Yeni yazının ateşli bayraktarlığını yapıyordu. Gazetenin ikinci sayısı şöyle sloganlarla doldurulmuştu:

³² "Tiflis'te Yeni Türk Elifbasının Komitesi. Komite nece teşkil oldu. Komitenin birinci işleri", *Işık Yol* (Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin naşiri eskârı olan haftalık varakadır.), Tiflis, 18 Mart 1924, No. 2, s. 1, sütun 3-5.

³³ *Işık Yol*, Tiflis, 18.3.1924, No. 2., s. 1, sütun 5.

- Yeni elifbanın zıddına gidenler Türk milletinin düşmanlarıdır. Kahrolsun düşmanlarımız!
- Şarkın mazlum milletlerine ışık yol açan yeni elifba olacaktır.
- Yeni elifba ılm (bilim), medeniyet, teknika (teknik), elektrik ve terakki elifbasıdır; köhne elifba ise karanlık, zulm, nadanlık ve köhnelik elifbasıdır!
- Yoldaşlar, vatandaşlar! Yeni elifbanı (alfabeyi) öğrenin ve idaremize haber verin!
- Hamu savadsızlar! Yeni elifbanı öğrenin!
- Türk halkının ılm (bilim) ihtiyacını yeni elifba ödeyecektir.
- Hürriyeti seven Türkler yeni elifbanı öğrenmelidirler.
- Yeni elifbanın yeridilmesi bütün halkın işidir!
- Yeni elifba seldir, onun kabağını sahlamak olmaz.
- Yeni elifba üzümlü (önümüze) geniş ve medeni yollar açır!
- Medeniyeti seven Türk cevânı, kocası, kızı ve avradı gerek yeni elifbanı öğrensin!³⁴

Bu satırların kafalara sokulmasına özen gösterilmişti. Sloganlar, iri punto koyu kara yeni harflerle, göze çarpacak biçimde, gazetenin sütunları arasına serpiştirilmiş ve çerçeve içine alınmışlardı.

Işık Yol gazetesinin yazıları da, sloganları gibi sert, kesin, acımasız, saldırganı. Gazete, eski yazıyı savunanların tümünü “Türk milletinin düşmanı” sayıyordu. Türkiye’deki eski yazı yanlısı “*Tevhid-i Efkâr*”, “*İkdam*” gibi gazetelere de saldırıyordu. Onları, “köhne”, “zehirli”, “kokuşmuş fikirli”, “kör gözlü”, “yılan dişli”, “fitneci ruhlu” olarak nitelendiriyordu³⁵. Yergilerinde acımasız, yargılarında kesindi. Arap yazısını yerin dibine batırırken, yeni Türk alfabesini göklere çıkarıyordu. Gazetenin ikinci sayısında, Arap alfabesini sert biçimde yeren bir yazı yayımlanmıştı. Yazının altındaki “Köhne Muallim” imzası vardı. Aynı yazının yanı başında, yeni harfleri öğreten “Birinci Ders” adlı yazı yer almıştı. Bunun altındaki imza da “Hayırhah Muallim” idi³⁶.

Tiflis’te öğretilmeğe ve kullanılmağa başlanan “Yeni Türk Elifbası”, Azerbaycan’da benimsenen alfabenin tıpkısıydı. Gürcistan Türk ağızı için bu alfabe de herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek görülmemişti. Gürcistan Türkleri,

³⁴ *Ibid.*, s. 1-2.

³⁵ “Türkiye’de Yeni Elifba”, *Işık Yol*, Tiflis, 18 Mart 1924, No. 2, s. 1., sütun 1-2.

³⁶ “Arab elifbasının barısında bir neçe söz” ve “Birinci ders”, *Işık Yol*, Tiflis, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-6.

“Büyük kardeş” saydıkları Azerbaycan Türklerinin izinden yürümeğe çalışıyorlar, onların hazırladıkları yeni Türk alfabesini olduğu gibi almak istiyorlar ve onlara yürekten teşekkürlerini sunuyorlardı. Şöyle diyorlardı:

“Bugün Tiflis Türk ahalisi, alehusus cevanları (gençleri) iki il (yıl) bundan akdem (önce) Azerbaycan ahalisi karşıladığı hoş günleri karşılıyor. Fa’ala (işçi) ve rencberlerin işini asanladıp (kolaylaştırıp) elmin (bilimin) doğru yolunu gösteren bu Yeni Türk Elifbasını bizler derin yürekten tebrik ederik. Asırlarca çetin Arap elifbasının noktaları altında ezilip çabaladığımızın artık ahır yetiştir (sonu geliyor). Böle bir vaktde büyük kardaşlarımız başladığı bu yolda biz cevanların mukaddes vazifesi nedür?

“Elbette bizlerin bir mühüm vazifesi varsa, o da Yeni Türk Elifbasını başardıkça tezlik ile öğrenip fa’ala ve rencberler arasında intişar etmeğimizdir, ki gelecekte illar (yıllar) ile öğrenilmeyen Arap elifbasını lagv edip bir nece haftanın zarfında öğrenilen Yeni Türk Elifbasını şark milletleri arasında dahi yöridek.

“Yaşasın Yeni Türk Elifbasının binasını koyan Azerbaycan halkı!...”³⁷

Üstüne övgüler yazılan, yüceltilen yeni Türk alfabesinin Gürcistan Türkleri arasında tepkiyle karşılandığı da anlaşılmaktadır. Bu alfabeye karşı direnmek isteyenler, Lâtin yazısını Lâtin dili gibi göstermeğe kalkışmışlar, “biz Türk’üz, neden bize anadilimiz öğretilmiyor da Lâtin dili öğretilmek isteniyor?” propagandasını yaymağa uğraşmışlardır. *Işık Yol* gazetesi, bu olumsuz propagandaya karşı şu açıklamayı yapmak gereğini duymuştur:

“Cemaatimiz içinde çok danışıklar arasında, Yeni Türk Elifbasının sözü düşende, kâhdan bir eşidirem ki bu elifbaya “Lâtin dili” (elifbası ya hurufatu yok, mahsus dili!) deyrirler.

“Bu sözü Yeni Elifbanın taraftarı olanlar da deyrirler, olmyanlar da.

“Taraftar olan yoldaşlar, böyle söylüyorlar:

— Elbette! elm (bilim) için bize Lâtin dilini de öğrenmek lazımdür, çükü... (dalısı uzanır, tıkrara lüzumu yokdur).

“Yeni Elifbanın aleyhine gedenler, onlar da böyle gap vururlar:

— “Bilmirem, bize neçün öz ana dilimizi öyretmiyüb, deyrirler ki Lâtin dili okuyun? Lâtin dili bizim neyimize lazımdür?”

“Bu cür danışan yoldaşlarımın her ikisi de sehv edir (yanılıyorlar).

“Yeni Türk elifbası Lâtin harflerinden getirülübdürse de, indiki halda bizim öz elifbamızdır, çünki biz bu harfler ile öz sözlerimizi, öz ana dilimizi yazırık.

³⁷ Adil Hacızade, “Yeni Türk Elifbası”, *Işık Yol*, Tiflis, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-4.

“Odur ki bu yeni harfler ile bizim dilimiz heç değişmiş, ancak yazımız asanlaşır”³⁸.

Tiflis Yeni Türk Elifba Komitesi, Şubat 1924'te kurulmuştur. Yönetim kurulunu, Başkanını, Başkan Yardımcısını, Sekreterini seçmesi ve tüzüğünü tamamlaması Şubat sonunu bulmuştur. Komite, tam olarak çalışmaya 28 Şubat 1924 günü başlamıştır³⁹. Ama bu tarihten önce de Gürcistan Türkleri arasında kıpırdanışlar olmuştur. Azerbaycan'daki yeni alfabe kampanyasının etkisiyle, Gürcistan Türkleri arasında da yeni harfleri öğrenmeğe çalışanlar çıkmış, bunlar kendi aralarında örgütlenmeğe de çalışmışlardır. Ama çabaları dağınık kalmış, pek başarılı olamamıştır. *Işık Yol* gazetesinde yayımlanan şu mektup bu bakımdan ilginçtir:

“Biz, Karayazı Türk ahalisi, Tiflis'te “Yeni Türk Elifbası” komitesinin teşkil edilmesi haberini işidip kalpten çok şad olduk. Çünkü bizim nahyede bıldirden (geçen yıldan) Yeni Elifba ocağı düzülmüştü. Hamımız (hepimiz) yazıb ohumağ-ğı öğrenmiştik; emma sonradan gazeteler, kitaplar almadığımızı göre teşkilâtımız bozuldu. Ona göre Tiflis Yeni Türk Elifbası komitesinden teveke ederik (rica ederiz) ki bizim için gazete ve kitaplar göndersin...

“Biz ise Türk elifbası komitesine lazımı yardım etmeği esirgemeyeceyik.

Nümayende:
M.Rüstemov,
14 Mart 1924 il,
Karayazı”⁴⁰.

Tiflis Yeni Türk Elifbası Komitesine gelen mektuplardan biri de “Kızıl asker” imzasını taşıyordu. *Işık Yol* bunu “Yeni medeniyete doğru” başlığı altında yayımlanmıştı. Mektup şu:

“Biz, al bayrak nişanlı Kafkasya ordusu harbî-siyasî mektebinin talebeleri, Yeni Türk Elifbasının ne derecede güzel ve geniş bir yol açacağını nazara alarak onu cümle çetinliklerimizi redd eden bir kuvve edirik ve o kuvvenin sahibi olmak için Yeni Türk Elifbasını öğrenüb gelecekte de heman elifbanı Kızıl Ordunun askerleri arasında hayata geçirmeğimizi var kuvvetimiz ile çalışacayık.

“Yaşasın Yeni Türk Elifbasının taraftarları!

“Redd olsun köhne elifba.

Kızıl asker”⁴¹.

³⁸ “Bu Lâtin dili deyil”, *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-6.

³⁹ “Tiflis'te Yeni Türk Elifbasının Komitesi”, *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 1, sütun 3.

⁴⁰ “Karayazıdan mektub”, *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-4

⁴¹ “Yeni medeniyete doğru”, *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2. sütun

Işık Yol gazetesi, bunlara benzer mektuplara sütunlarını cömertçe açıyordu. Bu mektupları yeni alfabe propagandası için etkili birer silâh olarak görüyordu. Yeni yazıyı öğrenenlerin bu gibi mektuplar yazmalarını özellikle istiyordu: “Bu günden yeni Türk elifbasını öğrenin yoldaşlar! Adlarınızı idareye malûm edin, çünkü adlarınız tarihe yazılmalıdır” diyordu⁴². Gazete, “Posta Kutusu” başlıklı sütununda da, herkese, ayrı ayrı, şöyle çağrıda bulunuyordu:

“Umum vatandaşlara:

“Sizden bizim heç bir hahişimiz (isteğimiz) yohdur. Ancak bizim gazetemizi okuyun ve öz maişetinizden bize yazın. Lâzım olsa sizin yazdığınızı gazetemizde çap ederik (basarız). Lazım olmasa size ayrıca cevap yazanık”.

Kend muallimlerine:

“Heç unutmayın ki, yeni elifbanı bilmeyen muallimlerin üstünden tarih addıyıp geçecektir. Geç deyil iken yeni elifbanı öğrenin, ve kendçilere de öğretin. Bundan başka kendinizde (köyünüzde) olan şeyleri bize haber verin”.

“Türk halkına:

“Yeni elifba sizin elifbanızdır, bu iş sizin işinizdir. Kendlerde olan muallimlerden yeni elifbanı (alfabeyi) talep edin. Eğer muallim yeni elifbanı bilmese ve bilmek de istemese, onu utandırın... bize yazın, gazetemizde çap eyleyek (basalım), ki bütün halkımız öz bedhahını tanısin”⁴³.

Gazete, bütün Türk kadınlarına, kızlarına da çağrıda bulunuyor, onların şimdiye kadar kültürlü olamadıklarını, Arap yazısının buna engel olduğunu söylüyor ve kültürlü kişiler gibi özgür yaşamak istiyorsanız, yeni alfabeyi öğrenin, diyordu. Bu alfabe her şeyden önce sizin içindir, diye ekliyordu.

Alfabe kursları

Tiflis Yeni Elifba Komitesi, gazete çıkarıp yeni alfabenin övgüsünü yapmakla yetinmemişti. İlk iş olarak kurslar açmaya girişmişti. 28 Şubat 1924 günü kuruluşunu tamamlayan Komite, on günlük bir hazırlıktan sonra, 9 Mart günü “Yoldaş Nerimanov” adı verilen kulüpte ilk toplantısını ve kursa katılmak isteyenlerin kayıtlarını yapmıştır. İlk çırpıda kurslara 72 kişi yazılmıştı. Bunlarla 12 Mart 1924 günü Yeni Türk Alfabesi derslerine başlanmıştı. *Işık Yol* gazetesi, “keşke bütün hayırlı işlerimiz böyle başlasaydı” dedikten sonra, ilk alfabe dersini şöyle anlatıyordu:

“Dersler hemen bu Martın 12-sinde, Surp-sarkis küçesinde olan mektepte saat 5’de başladı.

⁴² “Sesimize ses verin!”, *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 1.

⁴³ “Posta Kutusu”, *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 5.

“İlerden (önceden) derslere yazılan yoldaşlardan başka, çohlari da gene gelip yazıldılar.

“Nece hevesle yazıldılar, nece eşkile (aşkla) paylanan (dağıtılan) elifba kitaplarını, defterlerini, kalemleri ve davatları alıp klasda (sınıfta) yer tutup oturdular.

“Doğrudan herkes bu o’zanı görseydi, aferin deyerdi.

“Onbeş yaşından tutmuş cevan (genç) yoldaşlarımızdan kart (yaşlı) kişilere ve avradlara kimi derslere heves edüb yazılanlar oldu.

“İş böyle getirmişdi ki, o günü ve o saatde mektebde başka yeni köhne hurufatın da kursları vardı.

“Bu kurs ohuyanların üç payından artığı yeni Türk elifbasının derslerine yazıldılar.

“Bu mesele için bir azacık da müzakirat olundu, — hatta teklif eden de oldu ki yoldaşlar köhne hurufatın derslerini bırakmasınlar, — fekat hevesi olanlar söze bahmayıp öz reylerinde kaldılar...

“Kurslara yazılanlara yeni Türk Elifbasının Tiflis Komitesi tarafından elifba kitabçaları, defter, kalem ve davat paylanandan (dağıtılmasından) sonra, muallim dersi başladı ve vakt geçtiğine göre, üç harf öğretti ve yazdırdı.

“Derslerden sonra Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin katibi kurslara yazılanların işe artık hevesleri olmalarına göre onlardan Komitenin tarafından teşekkür etti.

“Ohuyanlar bir ses ile: ‘Yaşasın bize bu ne’meti veren Şuralar Hükümeti!’ deyip dağıldılar.

“Evvel defada derslere 72 nefer yazıldı, - amma bir çok bir çok gene hevesliler vardür, ki yazılmak istiyirler.

“Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin cümle işleri bu karar ile getse çok memnun olark”⁴⁴.

Gürcistan Türkleri arasında yeni Türk alfabesi kampanyası da böyle başlamıştır. Parti örgütünün desteğiyle, yeni Türk yazısının burada da iki yıl kadar bir zaman içinde epeyce yayılıp tutunduğu anlaşılmaktadır. Kafkasya Federasyonu’nun öteki üyesi Ermenistan’da da benzer bir kampanya yürütülmüştür. Başta Azerbaycan olmak üzere, Gürcistan ve Ermenistan’da yeni Türk alfabesinin yayılması için devlet bütçesinden yarım milyon ruble kadar para yardımı da yapılmıştır⁴⁵.

⁴⁴ “Tiflis’te Yeni Türk Elifbası Kurslarının Açılması”, *Işık Yolu*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 1-2.

⁴⁵ Castagné, “Latinisation...”, *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1927, cahier III, p. 331; Toynebee, *op.cit.*, p. 226.

Yeni yazı kampanyası, Kafkasya Federasyonundan sonra Kuzey Kafkasya'ya da yayılmıştır. İnguş, Çeçen, Oset, Başkurt gibi topluluklar arasında da, çeşitli direnişlere karşı yeni Türk alfabesinin yayılması başarıya doğru gitmişti.

1925 sonunda genel durum

1925 yılı sonlarına gelindiği zaman genel durum özetle şöyleydi: Azerbaycan'da yeni Türk alfabesi tutunmuştu.

Henüz okullarda ve devlet dairelerinde zorunlu olarak kullanılmıyordu, ama burada artık eski yazıya dönüş olanaksız gibiydi. Gürcistan ve Ermenistan Türkleri de Azerilerin izinde yürüyorlardı ve onlar da eski yazıyı bırakmaya iyiden iyiye kararlı görünüyorlardı. Kuzey Kafkasya, Transkafkasya Federasyonunu izliyordu. Çeçenler, İnguşlar, Osetler, Başkurtlar, yeni yazıyı benimseme yolundaydılar. Karaçaylar, Balkarlar da yeni Türk alfabesine geçiyorlardı. Yakutlar ise en önce Lâtin alfabesini benimsemişlerdi⁴⁶.

Öteki bölgelere gelince, oralaradaki görüntü birdenbire değişiyordu. Gerçi her tarafta yer yer komiteler, ocaklar, dernekler kurulmuştu, yeni yazının propagandası yapılıyordu. Ama elle tutulur sonuç alınamamıştı. Kırım'da, Kazan'da, Özbekistan'da yeni yazıya karşı çetin bir direniş görülüyordu. Özellikle Kırım'da ve Kazan'da direniş çok çetindi. Kazan'da, "bilinçli" işçi kitlesi, *Kızıl Tataristan* ve *Kızıl Armeetz* gibi partizan gazeteler bile, yeni yazıya sert bir tepki gösteriyorlardı⁴⁷.

Rus Türkoloğu Yakolev, Sovyetler Birliğinde yaşayan çeşitli Türk toplumları arasında yeni Türk alfabesine karşı bu değişik tutumları, toplum düzeyleri arasındaki farklılıklarla açıklamaktadır. Azerbaycan'da % 13 oranına ulaşan oldukça yüksek bir kent nüfusu vardı. Buna karşılık Azeriler arasında, 1917'den önce okur-yazar oranı % 1-1.5 kadardı. Kentleşmenin yüksek, okur-yazar oranının çok düşük oluşu nedeniyle Azeriler yeni yazıyı kolaylıkla benimsemişlerdi. Öte yanda Kazan Tatarları arasındaki okur-yazar oranı genel nüfusun % 25'ine ulaşılıyordu, kentleşme oranı ise düşüktü. Burada oldukça ileri bir basım sanayii de kurulmuştu. Bu yüzden Kazan Tatarları yeni yazıya karşı en büyük direnişi göstermişlerdi. Özbekistan'daki durum da Tataristan'daki duruma benziyordu. Orda okur-yazar nüfusun genel nüfusa oranı % 10.8 kadardı, yerleşmiş bir ulusal (Arap) alfabe ve dinî-kültürel bir oriyantasyon da vardı. Bu bakımdan orada da yeni alfabe direnişle karşılaşılıyordu⁴⁸. Toynbee de, buna yakın bir görüş ileri sürmektedir. Kazan Tatarlarının kültür düzeylerinin yüksek olduğunu, dillerinin Kazaklar, Başkırlar ve Nogaylar arasında da geçer dil (*lingua franca*) du-

⁴⁶ Dr. Ahmet B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, I, s. 23,39,41,55; Yakolav, "Le développement d'une langue écrite nationale chez les peuples orientaux de l'Union soviétique..." p. 25.

⁴⁷ Castagné, "Latinisation...", p. 333.

⁴⁸ N. Yakovlev, "Le développement d'une langue écrite nationale chez les peuples orientaux de l'Union Sovétique et la naissance de leurs alphabets nationaux", *Revue des Etudes islamiques*, Année 1928, cahier 1, Paris: 1928, p. 26-27

rumuna gelmiş bulunduğunu, ayrıca ileri bir basım sanayii kurmuş ve Sovyetler Birliği sınırları dışına, bütün İslâm dünyasına uzanan bir kitap ticareti geliştirmiş bulunduklarını belirtmektedir. Kazan'da Arapça basılan kitaplar, bütün İslâm dünyasında satılmaktaydı. Bu üstünlüklerini kaybetmemek için Kazan Tatarları yeni harflere karşı direniyorlardı⁴⁹. Bu görüşler, yanlış değilse bile eksiktir.

Bu yazarlar, Kırım Türklerinin neden yeni Türk alfabesine karşı direndiklerini pek açıklayamamaktadırlar. Denilebilir ki, gerek Kazan, gerek Kırım Türkleri, Türkiye Türklerini izlemekteydiler. Türkiye'de henüz eski harfler kullanıldığı için onlar da bu alfabeden ayrılmak istemiyorlardı. Azerbaycan'da tutunmuş olmakla birlikte, yeni alfabe konusunda henüz kuşkular vardı. Bu alfabenin geçici bir heves olarak kalmaktan öteye geçmeyeceğini sananlar çoktu. Sovyet Türkleri, yeni alfabe benimsenip benimsenememek konusunda kararsızdılar. Bütün çabalara karşın bu kararsızlık yenilemiyordu. Ancak Türkiye'deki alfabe devriminden sonradır ki, Sovyetler Birliği Türklerinin kararsızlığı giderilebilecekti.

Bu arada, Bakû Türkoloji Kongresi, Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçişleri yolunda yeni bir atılım yaratmıştır.

IV. BAKÛ TÜRKOLOJİ KONGRESİ, 1926

26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi toplandı. Bu kongrenin Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin yazısına geçişlerinde önemli bir yeri vardır. Yazı sorunu, Kongrede görüşülen konuların bir bakıma belkemiğini oluşturmuştur. Daha doğrusu böyle bir kongrenin toplanması nedenlerinin altında alfabe sorunu da yatıyordu.

Kongre hazırlığı Sovyet hükûmeti, bir Türkoloji Kongresi toplanmasına karar verirken, Türkiye'de hazırlanmakta olan yazı devriminden önce Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçişlerini sağlamak ve böylece Doğu halkları önünde prestij kazanmak; Türkolojinin merkezinin Sovyetler Birliği topraklarına kaydığını göstermek gibi siyasal amaçlar gütmüştür. Ayrıca, Sovyet topraklarındaki kültürel pantürkizme öncülük ederek dışardan gelebilecek pantürkist akımları önlemeyi, iki akımı birbirine vurdurmayı da düşünmüştür⁵⁰.

⁴⁹ A.J. Toynbee, "The adoption of the Latin in place of Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-28)," *Survey of International Affairs*, 1928, London: 1929, p. 224-225.

⁵⁰ Joseph Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou, en Mars 1926" *Revue du Monde Musulman*, LXIII, 1 er trimestre 1926, Paris: 1926, p. 84-86.

Sovyetler Birliği topraklarında bir Türkoloji kongresi toplanması düşüncesi birkaç yıldır geliyordu. 1920 yılında yine Bakû'da toplanmış olan Doğu Halkları Kongresi, 30-40 milyon kadar olduğu sanılan Türk-Tatar kitlelerinin, dağınlılığına karşın, Asya dengesindeki önemini göstermişti⁵¹. Bu bakımdan daha 1923-1924 yıllarında bir de Türkoloji kongresi toplama düşüncesi güç kazanmıştı. 1925 yılında kongrenin hazırlıkları ilerlemiştir. Türkiye'nin Bakû Konsolosluğu Eylül 1925'te şunları bildiriyordu:

"Kongre'nin Moskova'da akdi hususunda ısrar eden Ruslar uzun müzâkerattan sonra nihayet Bakû'da akdine razı olmuşlarsa da kongre işlerinin milliyetperver anasır eline bırakılmaması ve Komünist fırkası direktifi dairesinde tedviri esasını şart koymuşlardır. Kongre'nin Kânunewel zarfında içtimaa dâveti kararlaştırılmıştır. Müzâkerat programına imlâ ile alâkadar olarak Türk dil ve şivelerinin mukayeseli savtiyatı (fonetik), Türk dillerinde istilâhlar yaratılması, yeni elifbaya geçmek meselesi, usul-i tedris gibi birçok hususlar dahildir. Türk ve Tatarlarla meskûn Şura Cumhuriyet ve eyaletlerindeki alakadar müesseseler kongrede bu meselelerin etraflı müzâkeresi için materyel hazırlamaktadırlar. Cumhuriyet ve eyaletlerin merkezlerinde kongre istihzaratına yardım için tâli komiteler teşkil edilmiştir. Bunlar tarafından kongre işini teshil edecek ilmî eserler ve vesaik tertip ve neşrolunacaktır. Kongrenin küşadı günü Bakû'da Türk ve Tatar dillerinde tabedilmiş kitapların sergisi açılacaktır. Kongreye yüz yirmi zat iştirak edecek ve çoğu Türk ve Tatar Cumhuriyetlerinin murahhaslarından ibaret olacaktır. Bunlardan mada kongrede Şuralar İttihadı Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü ile Cumhuriyetlerin Darülfünunları ve Âli Darümualliminleri murahhasları da bulunacaktır. Kongreye misafir sıfatile memalik-i ecnebiyedeki ve hassaten Türkiye ve İran'daki Türkologlar da davet olunacaktır..."⁵²

Ocak 1926'da, Bakû'da bir Türkoloji Kongresi toplanacağı basına yansımıştı. Tiflis'te çıkan *Zarya Vostoka* gazetesi, bir hazırlık komitesinin çalışmakta olduğunu duyurmuştu. 4 Ocak 1926 günü ilk toplantısını yapan hazırlık komitesinde, Rus Bilimler Akademisi üyesi Prof. Oldenburg, Sovyetler Birliği Oriyantalistler derneği Başkanı Pavloviç, Dağıstan Sovyet Cumhuriyeti Komiserler (Bakanlar) Kurulu Başkanı Korkmazof ve Alman oriyantalisti Menzel de bulunuyorlardı⁵³.

Yabancı bilim adamları, Bakû Kongresinin yalnız bilimsel bir Kongre olmadığını, siyasal nitelik de taşıdığını vurgulamışlardır. Kongre düşüncesinin Sovyetler Birliği Türklerinin kendilerinden geldiği, Azerî, Tatar, Yakut ileri gelenlerinin bu kongrenin öncüleri oldukları izlenimi yaratılmıştı. Ama Ruslar kongrenin kontrolünü pek elden bırakmamışlardı. Sovyetler Birliği dışında yaşa-

⁵¹ *Ibid.*, p. 17-18

⁵² D.B.A. - T.C. Bakû Şehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 23 Eylül 341 (1925), No. 875/93

⁵³ Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 19

yan Türkçü- Turancılar kongreye karşı sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Kafkasya mültecilerinin organı *Yeni Kafkasya* dergisi, kongre öncesinde, bu kongrenin Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklere Lâtin yazısını dikte etmek için Moskova'nın hazırladığı "bir komedi" olduğunu yazmıştı. Bu dergiye göre, kongre öncesinde Lâtin alfabesi konusunda sürekli yayın yapması için Sovyetler Birliği Türk basınına direktif verilmişti. Moskova'nın bu buyruğu üzerine, Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak gazeteleri, "Lâtinci" takma adıyla bir dizi yazı yayınlamaya başlamışlardı. Kongreyi bir olup-bitti karşısında bırakmak için de, Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi, Lâtin alfabesinin benimsemesi kararını almıştı. Hiç kuşkusuz, Bakû kongresi Lâtin alfabesinin alınmasına karar verecekti. "Lâtincilerin" gürültü koparmalarına, kongrenin karar vermesine gerek bile yoktu. Karar önceden verilmişti⁵⁴.

Kongrenin açılışı Buna benzer çeşitli yergiler arasında, Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi, 27 Şubat 1926 günü Bakû'nun "İsmailiye Sarayı" nda görkemli biçimde açıldı. Sarayın salonlarından birinde Türkçe kitaplar, pankartlar, broşürler, yazılar sergilenmişti. Başka bir salon, Türklerin VII. yüzyıldan beri kullandıkları yazı çeşitlerine ayrılmıştı. Köktürk yazısından Lâtin yazısına kadar çeşitli alfabelerle yazılmış Türk yazıtları, kitapları, yazın ürünleri, bilim yapıtları, ders kitapları burada örnekleri, asılları ile gösteriliyordu. Bir başka özel bölme, Türk basınıının elli yıllık geçmişine ayrılmıştı. Burada 1875'ten 1926 yılına kadar yayımlanmış Türkçe gazete ve dergilerin koleksiyonları sergilenmişti. Yalnız 1926 yılında Sovyetler Birliği sınırları içinde çıkmakta olan otuz kadar Türk gazetesiyle onbeş kadar Türk dergisi bulunduğu görülüyordu⁵⁵. Kısacası, Kongre sarayı, özellikle yabancı Türkologları daha girer girmez etkileyebilecek biçimde hazırlanmıştı.

Kongreye, Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetleri temsilcileri, Rus ve Avrupalı Türkologlar ve Türkiye'den de iki delege olmak üzere, toplam 131 delege katılmıştı. Bunların 98'i Türk-Tatar, 33'ü yabancıydı. Delegelerin bir bölümü bilim adamlarından, ikinci bölümü ise parti üyelerinden, politik kişilerden oluşuyordu. Türkiye delegesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörü Fuat Köprülü, bilim adamları gurubundaydı. Öteki Türkiye delegesi, İstanbul Tıp Fakültesi hocalarından Dr. Hüseyin Zade Ali Bey ise daha çok politik kişiler arasında görünüyordu. 22 kişilik bir kongre divanı seçilmişti: 6 Rus, 3 Azeri, 2 Türkmen, 2 Başkurt, çeşitli bölgelerden 7 Türk-Tatar, 1 Türkiyeli ve 1 Alman⁵⁶.

⁵⁴ *Yeni Kafkasya*, Üçüncü sene, No. 7, 6.2.1926'dan, Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 93-95

⁵⁵ Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 24-25

⁵⁶ *Ibid.*: Kongre Divanına seçilenler şu kişilerdi: Agamalioglu, İbrahimov, Caniev (Azerbaycan); Barthold, Borodzin, Nagovitzin, Oldenburg, Pavloviç, Samoyoviç (Rus); Baytursun (Kazak); Tinstanov (Kırgız); Barahov (Yakut); İbrahimov, İdelgüzin (Başkurt); Korkmazov (Dağıstanlı); İnogamov (Özbek); Berdiev, Çoban-Zade (Türkmen); Akçurkali (Kırım); Aliev (Kuzey Kafkasyalı); Köprülüzade (Türkiye), ve Manzel (Alman).

Macaristan, Finlandiya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Çekoslovakya, Polonya delegeleri Kongreye katılmamışlardır. Bir Macar ve bir Avusturyalı “kendi arzu-ları ile” kongrede bulunmuşlardır⁵⁷.

Politik kişilerin yanı sıra, kongreye gerçekten uluslararası ün yapmış Türkolo-
gler da gelmişlerdi. Bu bakımdan Kongrenin bilimsel ağırlığı bulunduğu kuş-
kusuzdur.

Resmî olmayan bu ilk Uluslararası Türkoloji Kongresinin resmî dili Rus-
caydı. Birkaç bildiri Türkçe de okunmuş ve Rusça'ya çevrilmişti. Kongreye,
Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamaliyev Başkanlık ediyor-
du. Agamaliyev, coşkun bir konuşmayla Kongreyi açtı. Bunun, Doğu ülkele-
rinde büyük yankılar yapacağını söyledi. Kendi yurdunda böyle bir Kongrenin
açılmış olmasından Azerbaycan halkının duyduğu sevinci dile getirdi. Türk-Ta-
tar halklarının ilk kez böyle bir kurultayda bir araya gelmiş olmalarından
büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ezilmiş halklara kendi kaderlerini tayin etme
fikirini doğuran proleter devrimini övdü, Lenin'in anısını saygıyla andı. Başkanın
konuşmasını Pavloviç'in konuşması izledi⁵⁸.

Sovyetler Birliği Orientalistleri Bilimsel Derneği adına konuşan Pavloviç,
Kongrenin dikkatini hemen alfabe sorunu üzerine çekti. Türk-Tatar halklarının
terminolojilerinin, yazımlarının ve alfabelerinin yetersizliği konusunda Kon-
gre'nin halk kitlelerini uyarmasını istedi. “Kongrenin bilimsel desteği ile geri
kalmış Doğu halklarının açıklarını giderebileceklerini ve uygarlığı ve kültürü ta-
nıyabileceklerini” söyledi. “Tek sözcükle Kongre, büyük taarruz çağını, Türk-
Tatar taburlarının Cebelütarik ve Port-Arthur kalelerine hücum dönemini aç-
acaktır” dedi⁵⁹.

Kısa bir konuşma yapan bir Azerî bayan öğretmen, alfabe konusunda Pav-
loviç'in sözlerini tamamladı. Azerbaycan öğretmenlerinin bu sorunu incelemeye
çok zaman harcadıklarını, eski alfabeyi oybirliğiyle mahkûm ettiklerini, kültürel
gereksinmelerini karşılayan ve aynı zamanda ilerleme yolunda bir atılım sağla-
yan yeni Türk alfabesini benimsediklerini söyledi⁶⁰.

Bunun arkasından Azerbaycan Başbakanı ve S.S.C.B. Merkez Yürütme Ko-
mitesi Başkanlarından Musabekov'un Kongreye uzun selâmı okundu. Bu mesa-
jında Musabekov, Türk-Tatar halklarının yaşamında bu kongrenin tarihsel bir

⁵⁷ Abdullah Battal (Rusçadan tercüme eden), *Harflerimizin Müdafası. Bakû Türkoloji Kongre-
sinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey tarafından okunan Rapor*, Yeni Matbaa, İstanbul: 1926, s. 3.
Abdullah Battal (Taymas), bu kitabının girişinde Bakû Kongresine katılanlar konusunda değişik
rakamlar vermektedir. “Kongreye 120 murahhas iştirak etmişti, bunlardan 82'si Türklerden idi...”
demektedir (s. 3-4)

⁵⁸ Castagné, “Le Congrès de Turkologie...”, p. 25

⁵⁹ *Ibid.*, p. 25-26.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 26

yeri olduğunu; vereceği kararların Türkiye, İran, Afganistan ve bütün bilim dünyası için de önem taşıyacağını, Sovyet Hükümetinin sosyalist bir toplum yaratmak için bir kültür savaşı verdiğini; bu savaşta Kongreden bilimsel destek beklediğini söylüyor ve arkasından pratik konulara geçiyordu. Dil devrimi, yazı devrimi gibi pratik önem taşıyan sorunların çözümü için Kongre, Sovyet hükümetine destek olmalıydı⁶¹.

Çalışmaları Kongre çalışmaları, Türkolojinin üç ana konusunu kapsıyordu: Türk-Tatar halklarının tarihi, etnografyası ve dili. Türklerin tarihi ve etnografyası konularında Profesör Barthold, Prof. Borozdine, Obaydullin, Çurisin (Tchoursine), Prof. Rudenko, Akademi üyesi S. Oldenbourg, Prof. Çobanzade birer bildiri sundular. Bu bildirilerin görüşülüp tartışılmasından sonra Kongre, çeşitli kararlar aldı: Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk-Tatar nüfusunun kesin istatistiklerinin çıkarılması, Türk-Tatar bölgelerinin atlaslarının ve haritalarının yapılması, Sovyetler Birliğinde merkezî bir Türkoloji müzesi kurulması, okullara etnografya derslerinin konulması, Türkler arasından etnologlar ve antropologlar yetiştirilmesi vb. alınan kararlar arasındaydı⁶². Bunlar alfabe sorunuyla doğrudan doğruya ilgili değildi.

Tarih ve etnografya konularından sonra Türklerin bilim dili terminolojisi ve Türkçenin yazımı (imlâsı) sorunlarına geçildi ve bu bölümde alfabe sorununa da değinilmeğe başlandı. Türkmen Profesör Çobanzade, Türk diline Arapça'dan, Farsça'dan ve Avrupa dillerinden birçok yabancı sözcük girmiş olsa bile, Türkçe için bir tek terminoloji saptanabileceğini savundu. Rus Türkologu Manatov, Çobanzade'nin bildirisinin tek bir "ulusal" Türk dili yaratılmasını amaçladığını söyleyerek buna karşı çıktı. Azerbaycan delegelerinden Zeinali ile Kazak delegesi Baytursun da Türkçenin terminolojisi konusunda birer bildiri sundular ve Prof. Çobanzade'ye yakın görüşler öne sürdüler. Başkurt delegesi İbrahimov, Türk dillerinin yazımı sorunu üzerine bir bildiri sundu; bir "Türk dilleri federasyonu" ilkesi düşündüğünü açıkladı ve bunu savundu. Türkçenin yazımında "bölgecilik eğilimleri" görüldüğünü belirtti ve bu eğilimlerle savaşılmaması gerektiğini söyledi. Kazak delegesi Ömerov, Türkçe için fonetik yazım ilkesini savundu ve yazım sorunuyla alfabe sorununun sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğunu ileri sürdü. Lâtin alfabesinin benimsenmesiyle yazım sorununun da çözümlenmiş olacağını belirtti⁶³.

Alfabe sorunu Türkçenin yazım (ortograf) sorunu derinleştirildikçe, yavaş yavaş alfabe sorununa da giriliyordu. Aga-Zade Ferhad'ın sunduğu bildiride, şöyle görüşler ortaya atılıyordu:

1. Türkçedeki tüm sözcükler, bu arada Türkçeye girmiş Arap sözcükleri için tek bir yazım kuralı uygulanmalıydı.

⁶¹ *Ibid.*, p. 27-30.

⁶² *Ibid.*, pp. 35-44

⁶³ *Ibid.*, pp. 45-56

2. Çeşitli yazım ilkeleri içinde Türk diline en uygun olanı fonetik yazım ilkesiydi.

3. Türk-Tatar dünyasında kullanılmakta olan alfabeler içinde, fonetik yazım ilkesine en uygun alfabe, Azerbaycan'da uygulanmağa başlanan Lâtin kökenli yeni Türk alfabesiydi.

4. Yeni Türk alfabesinin yazım bakımından çeşitli üstünlükleri vardı: Bu alfabe özel adlarla coğrafi adların büyük harflerle yazılmasını sağlıyor, sözcüklerin hecelere ayrılabilmesine olanak veriyordu. Yeni alfabede sesli harfler sözcüklerde vurgulanabiliyordu, bu da çocukların doğru okuyup yazmalarını sağlıyordu⁶⁴...

3 Mart 1926 günü Kongre, doğrudan doğruya alfabe konusunu, daha doğrusu alfabe değişikliği sorununu görüşmeğe başladı. Bu sorun, Bakû Türkoloji Kongresinin gündemindeki en önemli sorunlardan biriydi; uzun tartışma konusu oldu. İlk sözü Rus Türkologu Yakovlev aldı ve alfabelerin bağlı oldukları ilkeler konusunda genel bir bildiri okudu. Arap alfabesinin Müslüman ülkelerinde gittikçe gerilemekte olduğunu, bu alfabenin saf biçimiyle korunmasını artık kimsenin savunmadığını söyledi. Sovyetler Birliğinde yaşayan Doğu halkları arasında üç ayrı alfabe kullanıldığını, bunların Rus, Lâtin ve Arap alfabeleri olduğunu açıkladı. O güne kadar Rus alfabesini kullanmış Türk-Fin toplumlarının Lâtin alfabesine geçme eğiliminde olduklarını belirtti. Yakutlar, Komiler gibi örnekler verdi. Kafkaslarda Lâtin alfabesinin benimsenmesinin, çok karmaşık kültürel ve sosyal güçlüklerle karşılaştığını sözlerine ekledi. Sosyal sınıflar, gelenekler, görenekler, alışkanlıklar, şeriat ve adet, kültür düzeyleri arasındaki farklılaşmalar nedeniyle Lâtin alfabesine geçişi daha da güçleştirdiğini belirtti. Türkler arasında Lâtin alfabesini ilk benimseyen toplumun Azeriler olduğunu söyledi. Prof. Yakovlev, Sovyetler Birliği Türklerinin neden Rus alfabesini benimsemediklerini şöyle açıklıyordu:

"Tarihsel bakımdan Rus alfabesi, Çar zamanındaki Ruslaştırma politikası ve Rus misyonerleri propagandası ile bağlantılıdır. Bu durum, Rus olmayan halkların hiç hoşuna gitmemiştir ve bu halklar ulusal bir yazı sistemi yaratırken Rus alfabesini almak istememişlerdir. Hatta daha önce Rus alfabesini almış olanlar da bunu reddetmişlerdir"⁶⁵.

Yakovlev'den sonra söz alana Azerbaycan delegesi Mehmet Zade, Lâtin alfabesi temeline dayanan yeni Türk alfabesinin uzun bir övgüsünü yaptı. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk-Tatar halkları Arap alfabesinden kurtulma çabası içindeydiler. Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Yakut halkları, Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini benimsemişlerdi. Türkmenler, Özbekler, Başkırtlar, Anadolu Türkleri

⁶⁴ *Ibid.*, pp. 57-58

⁶⁵ *Ibid.*, pp. 68-69

de eski Arap yazısından kurtulmak ve yeni Türk alfabesini almak üzere buluyorlardı. Türk alfabesi konusunda iki akım vardı. Kimileri Arap alfabesini ıslah etmek istiyordu. Ötekileri ise Lâtin temeline dayalı yeni Türk alfabesini almak istiyorlardı. Ama her iki gurup da bir noktada görüş birliğine varmışlardı: Arap alfabesi Türk-Tatar fonetiğine uymuyordu ve güç bir alfabeydi. Yeni Türk alfabesinde yeterince sesli harf vardı. Yeni alfabe soldan sağa doğru yazılıyordu, bu bakımdan müzik notalarının yazılmasına da elverişliydi. Bu alfabede harf sayısı 120'den 33'e indirilmişti⁶⁶. Mehmet Zade'nin bildirdiğine göre, eski alfabe en az 6 ile 8 ayda öğrenilebiliyordu. Yeni alfabe bu süreyi kısaltmış, 3-4 aya indirmişti. % 90 kadarı okuma yazma bilmeyen milyonlarca Türk için bu önemliydi. Azerbaycan'da 70 bin emekçiye ve askere yeni alfabe öğretilmişti. Bu yazı ilkokullarda da öğretilmeğe başlanmıştı. Parlak sonuçlar alınıyordu. Yeni yazının kavranması, eski yazıdan % 70-80 oranında daha çabuk oluyordu...⁶⁷

Rus profesörü Jirkov da yeni alfabeyi övdü. Türk halklarının bir uyanış (rönesans) çağına girdiklerini, ulusal kültürlerinin "ilkbaharını" yaşadıklarını ve çağdaş tekniğe ve basım endüstrisine elverişli yeni bir alfabe istediklerini söyledi. Arap ve Lâtin alfabelerinin bir karşılaştırmasını yaptı. Lâtin alfabesinin her bakımdan üstün olduğunu belirtti. Bu alfabe kolay okunuyor, kolay yazılıyor, kolay öğreniliyordu. Bunun basımı da kolaydı. Bu bakımlardan ve başka çeşitli nedenlerden dolayı eski alfabeyi bırakıp Lâtin alfabesini almak gerekiyordu⁶⁸.

Bir karışık görüş Rus ve Azerbaycan delegeleri Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini savunurlarken, Tataristan (Kazan) delegesi Alimcan Şeref Bey (Şerefov) bunların karşısına dikildi. Kongre karıştı. Şeref Bey, Lâtin alfabesinin alınmasına karşıydı. Arap alfabesini savunuyordu. Kongreye sunduğu rapor, Türkiye'de yazı devrimine karşı olanlarca da kullanılmış ve *Harflerimizin Müdafaası* adı altında çabucak İstanbul'da Türkçeye çevrilip bastırılmıştı⁶⁹. Alimcan Şeref Bey şunları söylüyordu:

"Yer yüzündeki Türk kavimlerinin % 90'dan fazlası asırlardan beri Arap sistemi olan harfleri kullanıyorlar. Türklerin ancak % 7-8'i (Çuvaşlar, Hristiyan Kazan Türkleri, Yakutlar ve Sibirya'da yaşayan bazı ufak Türk kabileleri) biraz tadil olunmuş Rus harflerini kullanıyorlardı, ki bu harfler onlara Ruslardan Ortodoks mezhebi ile birlikte intikal etmişti. Bununla beraber Hristiyan Kazanlılar İnkilâpdan sonra... Rus harflerini attılar ve Arap-Türk harflerini kullanmağa başladılar. Yakutlar ise Rus harflerinden bilfiil Lâtin harflerine intikal ettiler.

⁶⁶ Burada söz konusu, Azerbaycan'da benimsemiş olan Yeni Türk Alfabesiydi. Türkiye'de kullandığımız alfabe 33 harften değil, 29 harften oluşmaktadır.

⁶⁷ Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 70-71

⁶⁸ *Ibid.*, p. 71-72

⁶⁹ Abdullah Battal (Ruça'dan tercüme eden), *Harflerimizin Müdafaası; Bakü Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey Tarafından Okunan Rapor*, Yeni Matbaa, İstanbul: 1926, 42 sayfa.

Demek bunlar kitle olarak Lâtin harflerini kabul eden ilk Türk kavmidir... Fakat Arap harflerini kullanmış olan Türk kavimlerinden hemen hiçbir kitle olarak bilfiil Lâtin harflerine daha intikal etmemiştir.

“Harf değiştirmek, medenî, iktisadî ve içtimâî cihetlerden büyük ehemmiyeti haizdir. Bilhassa mazide ve bugün epeyi mühim medenî kıymetlere malik olan Türkiye Türkleri, Kazanlılar, Azerbaycanlılar, Özbekler vs. için bu pek mühim ve büyük bir meseledir. Bu gibi Türk kavimleri arasında elifba değiştirilince şu neticeler meydana gelecektir: şimdiye kadar okuryazar olanların hepsini yeniden okutmak, birkaç sene mütemadiyen aynı lisanda yazılan aynı eserleri iki türlü harf ile neşretmek, ahaliyi iki türlü yazı ile okumağa, yazmağa alıştırmak uğrunda emek sarf etmek (bu hal Almanlarda olduğu gibi, bizde de birçok asırlar devam edecek) bunun için muallimlerimizi yeniden hazırlamağa, matbaalarımızı ve dökümhanelerimizi ve umumen medenî hayatımızın bütün teknik ve pratik teşhizatını yeni baştan tadil ve ıslah etmeğe mecbur olmak. Bundan maada alfabesi değiştirilen kavmin geniş kitlelerinin içtimai halet-i ruhiyesinde azîm bir sarsıntı vukua gelecektir, ki en ehemmiyetlisi de bu noktadır. Bir kavmin medenî seviyesi ne kadar yüksek ve medenî kıymetleri ne kadar bol olursa, o kavim için elifba değiştirmek o kadar güç olacaktır”⁷⁰.

Bunları söyledikten sonra Alimcan Şeref Bey, Arap ve Lâtin harflerinin uzun uzun karşılaştırmalarını yapıyor, Arap yazısının Lâtin yazısından geri kalır bir yanı bulunmadığını kanıtlamağa çalışıyordu. Özellikle Kazan Tatarlarının kullandıkları ıslah edilmiş Arap harfleriyle Azerbaycan’da uygulanmağa başlanan Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini karşılaştırıyordu. Onun söylediğine göre, Kazan’da 28 Arap harfine 8 harf daha eklenmiş, böylece Kazan lehçesinin yazımına elverişli bir yazı yaratılmıştı. Azerbaycan’da benimsenen 34 harfli yeni Türk alfabesinin 19 harfleri hiç değiştirilmeden, 7 harf değiştirilerek Lâtin yazısından alınmıştı. 7 harf ise Rus ve Ermeni alfabelerinden alınmıştı. Demek ki Lâtin harfleri, Türkçe yazma için yetersiz kalmıştı, Şeref Bey, “Türk lehçelerinde bulunan seslerin ancak % 47’si ve nihayet % 56’sı şeklen ve manen tebdil edilmeyen Lâtin harfleriyle ifade edilebilir” diyordu⁷¹. “Halbuki Arap sistemi harflerle yazılırken ancak % 15 yeni yahut biraz değiştirilmiş harfler ilâve etmeğe mecburuz” diye ekliyor ve şu sonuca varıyordu: “Demek ki Türk sesleri ve kelimelerini ifade etmek ve yeni normal ve amelî imlâ meydana getirmek için Arap sistemi elifbanın harf hazinesi Lâtin sistemi elifbasınınkinden daha elverişlidir”⁷².

Alimcan Şeref Beye göre, harflere çeşitli imler eklenerek hem Lâtin, hem Arap alfabeleri Türkçenin yazımına elverişli duruma getirebilirdi. Azerbaycanlılar Arap harflerini ıslah edecekleri yerde, bu yazı Türkçeye elverişli değildir de-

⁷⁰ *Ibid.*, s. 7-9.

⁷¹ *Ibid.*, s. 15.

⁷² *Ibid.*, s. 15-16.

yip çıkmışlardı. Oysa kabahat yazıda değil, ıslah zahmetine girmeyenlerdeydi. Rus bilginleri de “Arap harflerinin Türk seslerini ifadeye asla yaramadığına dair güya fenne istinaden bir karar çıkarmışlardı”. Böyle bir kararı anlamağa olanak yoktu. Şeref Bey şöyle diyordu:

“İmlâsı fena olanlar imlâlarını ıslah etmelidirler; imlâ fenalığını bahane ederek harf değiştirmek meselesini ortaya atmak caiz değildir. Yoksa Lâtinci Japon Komitesi vaziyetine düşmemiz pek mümkündür. Bu komite Japonya’da Lâtin harflerini tamim uğrunda büyük gayret sarfettikten ve doksan milyon İngiliz lirası harcadıktan sonra nihayet 1914 senesinde tatil-i faaliyet etmeğe mecbur olmuştur”⁷³.

Bu sözler özellikle Azerbaycan Lâtincilerine yöneltilmişti. Alimcan Şeref Bey, Azerbaycan denemesinin de fiyaskoyla sonuçlanabileceğini söylemek istiyordu. Ondan sonra iki alfabenin karşılaştırmasını sürdürüyor ve şu soruları soruyordu: “Hangisi daha çabuk okunur? Hangisi daha sıhhidir? El yazısı nasıl okunur? Hangisi daha çabuk yazılır? Matbaa için hangisi daha kolaydır? Hangisi daha çabuk öğrenilir?” Bu soruları yine kendisi yanıtlıyor, Arap yazısının daha çabuk okunduğunu, daha çabuk yazıldığını, okunmasının da iddia edildiği gibi göz sağlığına aykırı olmadığını söylüyordu. “Okuryazar adam ayrı ayrı harfleri okumaz, belki bütün kelimelerin hiyerogliflerini okur” diyordu⁷⁴. Sözcükler harf harf değil de kalıp olarak, klişe olarak okununca Arap yazısının daha çabuk okunduğunu öne sürüyordu. “Arap harflerinin gözlere zararlı olduğunu iddia etmenin yanlış” olduğunu ekliyordu⁷⁵. Şeref Bey, savunmasını daha da ileri götürerek “Arap harfleriyle yazılan normal metin kim tarafından yazılırsa yazılsın pek kolaylıkla okunabilir. Halbuki Lâtin ve Rus harfleriyle yazılan yazının kendisi bile bir az sonra pek güçlkle okur” diyordu⁷⁶.

Basım tekniği bakımından Lâtin harflerinin daha elverişli olduklarını yadsıyamayan Şeref Bey, bu kolaylığın Avrupalılar için olduğunu söylüyor ve “İş bize gelince Garbın hazır tekniğinden istifade etmeğe kalkışırsak büyük sukutu hayale uğrayacağız” diyordu⁷⁷. Bildiri sahibi, Kuzey Türklerinin, özellikle Kazan Tatarlarının Arap harflerini ıslah ederek basım tekniğine elverişli duruma getirdiklerini anlatıyor, bu yola gitmemiş olan güney Türklerini, özellikle Azerileri eleştiriyordu. “Azerbaycan Lâtincilerinin ıslah ederek hemen hemen fonetik imlâya yarar bir şekle soktukları Lâtin harflerini hiç ıslah edilmemiş Arap harfleriyle mukayese ederek ve Arapça kelimelerin bin sene evvelki imlâsını ileri sürerek bu sonuncu harflerin Türkçe imlâya gelmediğini, matbaacılık için uygun olmadığını iddia etmeleri biz şimal Türkleri ekseriyetinin ancak hayretini

⁷³ *Ibid.*, s. 16-17.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 27

⁷⁵ *Ibid.*, s. 22

⁷⁶ *Ibid.*, s. 23

⁷⁷ *Ibid.*, s. 28

mucip olmaktadır. Bu sahada şıalliler çalışırken cenuplular derin uykuya dalmışlardı, şimdi uyanır uyanmaz “Lâtin”e sıçradılar” diyor ve çevresinde Rus ve Lâtin yazısından başka yazı göremeyen ve bunlardan bir şey anlamayan Azerbaycan köylüsünün haline acıdığını söylüyordu⁷⁸.

Arap harflerinin Lâtin harflerinden daha çabuk öğrenildiğini de ileri süren Şeref Bey, ondan sonra bu yazının uluslararası önemine geçiyordu. Üç yüz milyon Türk ve Müslümanın Arap yazını kullandığını, bu yazının yer yüzündeki Müslümanları ve özellikle kardeş Türk kitlelerini birleştirdiğini, yazı değiştirmenin bu birliği bozacağını savunuyordu. “Bu cihetten olan hakikî menfaatlerimiz de bize Arap harflerinin muhafazasını telkin ediyorlar” diyordu⁷⁹.

Kazan delegesi, Arap harflerinin Lâtin harflerinden “daha güzel” olduğunu ekledikten ve Arap harflerinin “meziyetlerini” tekrar saydıktan sonra, bildirisinin son bölümünü yazı değiştirmenin siyasal önemine ayırıyordu. Halk kitlelerinin Sovyet rejimine bağlılığı ve Arap yazısını kullanan sömürge ve yarı sömürge halklarının Sovyetler Birliği ile ilişkileri bakımından yazı değiştirmenin ne gibi sonuçları olabileceğinin incelenmesi gerektiğini söylüyordu. Bu noktada Azerbaycan Lâtincilerini Lenin’i yanıltmış olmakla suçluyordu. Şöyle diyordu:

“Azerbaycan Lâtincilerinin başı olan Agamalioglu Lenin’e Arap harflerinin noksanlarından, imlânın fenalığından şikâyet eder, Lâtin harflerinin kabulü lüzumundan bahsederken Lenin ona: “Köylü bunu nasıl görür?” diye sormuş, Agamalioglu: “İyi görür”. deyince o: “Bu, yüksek inkılâptır” diye cevap vermiştir. Burada meselenin siyasî tahlili Lenin’in son cümlesinde değil, “Bunu köylü nasıl görür?” diyen sualinde mündemiçtir. Şimdi müsaade ediniz de ben size sorayım: Agamalioglu yoldaş ister bu ıslahatın vereceği faideler hakkında, ister köylünün onu iyi göreceği hakkında acaba kendisini yanlış yola saptırmamış mıdır? Azerbaycan’da Lâtin harflerini tatbikten doğan faidelerin pek cüz’i olduğunu ve Bakû’nun hatta sanayi amelesi arasında Lâtine karşı husumet gösterildiğini ve bu yüzden teessüfe şayan hâdiseler vukua geldiğini Azerbaycan matbuatından öğrenişim beni size bu suali sormağa sevk ediyor. Bu hallerin Bakû gibi Lâtin meselesinin, daha Musavatçılar zamanında bile, azçok mevzubahs olduğu bir şehirde vukua geldiğine dikkat ediniz!

“Köylülerimizin medenî ve iktisadî cihetlerden pek geride olduğunu nazarı dikkate alırsak bugünkü elifba yerine Lâtin elifbasını kabul etmek meselesine köylünün iyi nazarla bakacağını kat’i surette söylemek fıkrimce, en azı, daha iyi tetkik edilmemiş olan bir mesele hakkında acele ile hüküm vermektir. Köylünün her cihetten geri kalması, elbette alfabeden değil, onun iktisadî vaziyetinden ve eski devrede siyasî mazlumiyetinden neş’et etmiştir”⁸⁰.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 31-32

⁷⁹ *Ibid.*, s. 35

⁸⁰ *Ibid.*, s. 41-42

Alimcan Şeref Bey, bildirisini şöyle bitiriyordu:

“Elifba değiştirmek bizim medenî ve iktisadî cihetlerden yükselmemize asla yardım etmemekle kalmaz, bu sahadaki terakkilerimize büyük engel de olur. Bizi medenî ve iktisadî inkişafa doğru yürümekte olduğumuz şahrâhtan (anayol-dan) saptıracak adımlar atmayalım, Efendiler!”⁸¹

Kazan delegesinin yazı değişikliğine karşı çıkmasının altında ekonomik nedenler vardı. Arap yazısını iyi kötü ıslah ederek bir basım endüstrisi kurmuş olan Kazan Tatarları, Rusya Türklerine ve öteki Müslüman ülkelere kitap satıyorlardı. Lâtin yazısı alınınca bu ticaret elden çıkacaktı.

Cevaplar

Âlimcan Şeref Beyin bildirisi ve Arap alfabesini savunan öteki Kazan delegelerinin görüşleri Kongrede tepkiyle karşılandı. Çeşitli delegeler Âlimcan Şeref Beyin savlarını eleştirdiler. Kazak delegesi Turakulov, Kazan Tatarlarının övünerek kullandıkları ıslah edilmiş Arap alfabesinin birçok eksikleri bulunduğunu, bu alfabenin 4-500 kadar harften oluştuğunu, basım tekniğinde çok güçlükler yarattığını, okunmasının da güç olduğunu söyledi⁸².

Kuzey Kafkasya delegesi Ömer Aliev de Şeref Beyi eleştirdi ve Lâtin alfabesini savundu. Özellikle bu alfabenin evrenselliğini vurguladı. Lâtin alfabesinin Batı Avrupa’da, Amerika’da, Avustralya’da; kardeş halklardan Yakutlar, Macarlar, Arnavutlar, Türkiye Çerkesleri ve ayrıca Türkiye, Hindistan, Mısır, Fas aydınları arasında kullanıldığını anlattı. Lâtin alfabesi benimsenince Sovyetler Birliği müslümanları ile komşu ülkeler müslümanları arasındaki bağların kopmayacağını söyledi. Bilimsel bakımdan Lâtin alfabesinin Arap alfabesinden üstün olduğunu ekledi⁸³.

Kazan delegesi Âlimcan Şeref Bey, Lâtin alfabesini savunan Rus Türkologları Jirkov ile Yakovlev’i sert biçimde eleştirmiş, onları “Ruslaştırmanın gizli ajanları” diye suçlamıştı. Rus Türkologları bu suçlamalara tepki gösterdiler. Jirkov, Lâtin alfabesinin benimsenmesi görüşünde direndi. Bu alfabenin Azerbaycan’da başarılı olduğunu söyledi. Yakovlev, Şeref Beyin savının yüzeysel olduğunu, kendisini suçlamasına da şaşıtıldığını söyledi. Kuzey Kafkasya’daki çalışmalarını anlatarak kendisini savundu. Yakovlev, Kuzey Kafkasya halklarına zorla benimseltilmiş Rus alfabesinin burada tepkiyle karşılandığını görmüş ve Rus alfabesinin bırakılarak yerine Lâtin alfabesinin alınmasını sağlamıştı. Konuşmacı başka şeyler de söylüyordu: Tatarlarla kültür benzerliği olan ve büyük kültür merkezi Kazan’a çok yakın bulunan Başkırlar da Lâtin alfabesini benimsemişlerdi. Kazan, bu kadar yakın bir toprağı bile kendi kültür etkisinde tutamamış-

⁸¹ *Ibid.*, s. 42

⁸² Castagné, “Le Congrès de Turkologie de Bakou...”, pp. 73-74.

⁸³ *Ibid.*, p. 74

tı. Özerkliğe kavuşan halklar Lâtin alfabesine yöneliyorlar, bu alfabeyi benimsemeye gereğini duyuyorlardı⁸⁴.

Kalmuk Cumhuriyeti temsilcisi Kosiyeve, kendi yurdunda şimdiye kadar kullanılmış olan Rus alfabesinin bırakılacağını ve onun yerine Lâtin alfabesinin alınacağını açıkladı. Dağıstan temsilcisi Korkmazof da, bir kültür ve teknik aracı olarak Lâtin alfabesini savundu. "Bizi sömüren düşmanın elinden bu aracı almalıyız, emperyalizmin ve kapitalizmin elinden bunu sökü� almalıyız" dedi. Agamalioglu da, Kazan delegelerinin ileri sürdükleri gibi, Lâtin alfabesini almakla 500 yıllık edebiyatın yitirilmeyeceğini söyledi ve Lâtin alfabesini savundu⁸⁵.

Alman profesörü Menzel de, Arap harflerinin sanat güzelliğine kongrenin dikkatini çekti. Arap alfabesinin İslâm sanatı tarihine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, bu sanatta kaligrafinin önemli bir yer tuttuğunu anlattı⁸⁶.

Karar Alfabe konusundaki bu gibi tartışmalardan sonra Kongre, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Dağıstan, Başkurdistan, Türkmenistan, Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya delegelerinin oylarıyla aşağıdaki karar örneğini onayladı:

"1. Kongre, Yeni Türk Alfabesinin Arap alfabesine ve ıslah edilmiş Arap alfabesine teknik üstünlüğünü ve yeni alfabenin kültürel ve tarihsel alanda gittikçe artan önemini belirttikten sonra, yeni alfabenin ve bunun uygulama yönteminin Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde benimsenmesini bu Sovyet birimlerinin her birinin kendi yetkisine bırakır.

*"2. Kongre ayrıca, yeni Türk alfabesinin (Lâtin harflerinin) Azerbaycan'da ve birkaç başka bölgede ve Cumhuriyetinde benimsenmiş olmasının son derece önemli olduğunu da belirtir. Kongre, Azerbaycan'ın ve öteki Cumhuriyetlerin deneylerini ve yeni alfabeyi öğretme yöntemlerini, ilerde kendi ülkelerinde de uygulamak üzere, öğrenmeleri için Türk-Tatar halklarına çağrıda bulunur"*⁸⁷.

Bu karar, 7 olumsuz, 6 çekimser oya karşı 101 oyla alınmıştı. Olumlu oyların 6'sını Ruslar, 95'ini Müslümanlar vermişlerdi.

Oylamanın arkasından bir konuşma yapan Sovyetler Birliği Orientalistleri Bilimsel Derneği Başkanı Pavloviç, Türk dilleri için Lâtin alfabesinin kullanılmasına ilişkin bu kararın, Türk-Tatar halklarının kültürel gelişme tarihlerinin en parlak sayfalarından biri olacağını söyledi ve şöyle dedi:

"Kongre'nin kararı, Arap alfabesi için cenaze çanı etkisi yapmıştır... Azerbaycan'da, Yakutistan'da, Çeçenistan'da, Karaçay'da ve kuzey Kafkasya'nın bir-

⁸⁴ *Ibid.*, pp. 74-75

⁸⁵ *Ibid.*, pp. 77-78

⁸⁶ *Ibid.*, pp. 77-78

⁸⁷ *Ibid.*, p. 79

kaç öteki bölgesinde zafer kazanmış olan Lâtin alfabesi, Sovyetler Birliğinin bütün Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde muzaffer yürüyüşünü sürdürecektir”⁸⁸.

6 Mart 1926 günü Kongrenin kapanış konuşmasını yapan Başkan Agamali-oğlu da, özellikle alfabe ve dil sorunlarının çözümü için bir Kongre toplanılmasının daha Nerimanov zamanında düşünüldüğünü; Türk-Tatar dünyasında iki büyük devrim yapılmış olduğunu, bunlardan birinin Türkiye’de, ötekinin de Azerbaycan’da gerçekleştirildiğini söyledi. Azerbaycan’da yapılan devrimin yeni alfabesini yarattığını, bu alfabenin Türk-Tatar halklarını insanlığın ilerici kültürüne katacağını ekledi⁸⁹.

Türkiye delegesi Ali Bek Hüseyin Zade de alfabe konusunda “köklü bir devrimden yana olduğunu”, alfabe sorununun Türkiye’de nasıl bir yön alacağını yakın bir gelecekte belli olacağını söyledi⁹⁰.

Öteki Türkiye delegesi Fuat Köprülü de, yabancı bilim adamları onuruna verilen bir davette söz aldı, bu Türkoloji kongresinin bütün Doğu ve bilim dünyası için büyük siyasal önem taşıdığını söyledi. Türk-Sovyet dostluğunu övdü ve bu dostluğun sonucu olarak iki ülkenin bilim ve kültür alanında işbirliği yaptıklarını belirtti. Bu sözler üzerine Azerbaycan Yürütme Komitesi Başkanı Agamali-oğlu, Türkiye’nin “devrimci lideri” Mustafa Kemal onuruna kadeh kaldırdı⁹¹.

Ve sonrası Kongre kapandıktan sonra da delegeler Sovyet basınına çeşitli demeçler vermişler, kongrede alınan kararları, özellikle alfabe konusundaki kararı övmüşlerdir. Avusturya Türkoloğu Dr. Paul Wittek;

“Yeni alfabenin Türk-Tatar halklarının bugünkü gereksinmelerini karşıladığı apaçıktır; bu alfabe Arap alfabesinde görülen güçlükleri gidermekte, Türk kitlelerini uluslararası kültüre yaklaştırmaktadır ve bu bakımdan da insanlığın bir kültür faktörü olacaktır”. demiştir⁹².

Rus Türkoloğu Jirkov, “Bu Kongre, Türk halklarının kültür tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Arapçacılarla Lâtinciler bir tek amaç uğrunda çalışmışlar ve eski Arap alfabesinin kusurlarından kurtulmak istemişlerdir” diye konuşmuştur⁹³. Bir başka Rus Türkoloğu, Prof. Samoyloviç, çeşitli Türk diyalektleri için değişik yeni alfabe projeleri bulunduğuna dikkati çekmiş ve bu alfabelerin birleştirilip geliştirilerek “*bütün Türkler için bir tek alfabe*” yapılmasını önermiş-

⁸⁸ *Ibid.*, p. 80

⁸⁹ *Ibid.*, pp. 81-82

⁹⁰ *Ibid.*, p. 82

⁹¹ *Ibid.*, p. 87

⁹² *Ibid.*, p. 88

⁹³ *Ibid.*, p. 89

tir⁹⁴. Prof. Pavloviç de, “Aldığı kararlarla Kongre,Türk Cumhuriyetlerinin kültürel gelişme temellerini atmıştır” diyordu⁹⁵. Macar Profesörü Meszaros da, Moskova’da çıkan *İzvestiya* gazetesinde yayımlanan demecinde şöyle konuşuyordu:

“Bu Kongre, Sovyetler Birliğindeki otuz milyon Türk-Tatarın uyanışının kesin bir kanıtıdır. Bu kitlenin uyanışının Sovyet sınırları dışında yaşayan öteki Türkler ve Ural-Alтайlıların uyanışları üzerinde büyük etkisi olacaktır. Ve uygarlık yolunda yürüyecek bu büyük kitle uluslararası ve dünya uygarlığının gelişmesinde önemli bir etken olacaktır”⁹⁶.

Sovyetler Birliği dışında Bakû Kongresinin kararlarını yerenler, eleştirenler de olmuştur. İstanbul’da çıkan *Yeni Kafkasya* dergisi, Kongre kararlarının bilimsel olmadığını, daha çok siyasal anlam taşıdığını ileri sürmüştür. Dergi, Kongre görüşmelerinde Rus Bilimler Akademisinin etkisinin ve Komünist politikaya övgünün ağır bastığını yazmıştır. Lâtin alfabesinin ancak Yakutlar gibi henüz uygarlaşmamış Turan toplumlarınca benimsendiğini, tarih ve edebiyat geleneği olan ileri Türk toplumlarınca benimsenmediğini ileri sürmüş ve Türk dünyası için ıslah edilmiş Arap alfabesinin daha uygun olduğunu savunmuştur⁹⁷.

Paris’te oturan Kırgız mültecisi Mustafa Çokayef, Rus demokratlarının Paris organı *Poslednya Novosti* gazetesinde şunları yazmıştı:

“Bakû Türkoloji Kongresi sona erdi. Dünyaca tanınmış birkaç bilim adamının yanı sıra Kongreye yarı cahil dinsizlerin de katıldıkları görüldü... Bu sonuncu kategori yüzünden Kongre tüm bilimsel değerini yitirmiştir. Öte yandan alfabe konusundaki karar örneğinin oylanmasına Anadolu Türk profesörlerinin katılmamış olmaları, Türk halklarının gözünde bu kararın saygınlığını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu durumda Türkoloji Kongresi, “Moskova’nın bir fantezisi” olarak görünmektedir”⁹⁸.

Bakû Türkoloji Kongresine, bilim adamlarının yanı sıra parti üyelerinin ve yöneticilerinin katıldıkları doğrudur. Kongrede partizanlık yapıldığı da inkâr edilemez. Bu bakımdan Kongreye yöneltilen yergiler büsbütün yersiz değildi. Ama yergiler aşırıydı. Öteyandan övgülerde de aşırılık göze çarpıyordu. Kongre, ne bir “fantezi”ydi, ne de dünyayı çınlatacak önemde bir olaydı. Gerçek, ikisinin ortasındaydı.

Yergiler, övgüler ne olursa olsun, şurası apaçıktı: Bakû Türkoloji Kongresi, Türkçe için Lâtin alfabesinin alınmasını salık vermişti. Karar, ezici çoğunlukla

⁹⁴ *Ibid.*, p. 88

⁹⁵ *Ibid.*, p. 89

⁹⁶ *Ibid.*, p. 87

⁹⁷ *Yeni Kafkasya*, İstanbul, Sene III, No. 11, 14.4.1926’dan Ettore Rossi, “Questione dell’Alphabeto per le Lingue Turcha”, *Oriente Moderno*, VII, Nr. 6, p. 303

⁹⁸ *Posledniya Novosti*, Paris, 4.5.1926’dan Castagné, “Le Congrès de Turkologie de Bakou...”, *Révue du Monde Musulman*, LXIII, 1er trimestre 1926, Paris; 1926, p. 89

verilmişti. Kongre, ağırlığını Lâtin alfabesi kefesine koymuştu. Yeni Türk alfabesi, uluslararası nitelikteki Kongrenin onayından geçmişti. “Lâtinciler” ve Sovyet yöneticileri, Yeni Türk alfabesi için Kongrenin onayını ve desteğini sağlamışlardı. Bundan sonra, Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçiş süreci hızlanacaktı.

V. YENİ TÜRK ALFABESİ MERKEZ KOMİTESİ

Kuruluşu

Bakû Türkoloji Kongresi 6 Mart 1926 günü kapanınca, bu kongrede yeni Türk alfabesinin benimsenmesi için olumlu oy kullanmış olan Sovyetler Birliği Türk temsilcileri hemen dağılmadılar. Kendi aralarında, yine Bakû’da toplandılar. Bu toplantıya yeni Türk alfabesine karşı olan Kazan temsilcilerinin katılıp katılmadığı pek belli değildir. Türkoloji Kongresinin hemen arkasından yapılan ve hemen hemen bütün Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetleri ve bölgeleri temsilcilerinin katıldığı bu toplantıda, yeni Türk alfabesinin benimsenmesi yolundaki Kongre kararının uygulanması sorunu görüşüldü. Sovyetler Birliği üyesi bütün Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde ve Bölgelerinde yeni Türk alfabesine geçilmesi işini bir elden yürütmek üzere bir “Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi” kuruldu. Bunun Başkanlığına, yeni Türk alfabesinin ateşli öncülüğünü ve bayraktarlığını yapan ve Bakû Türkoloji Kongresinin de Başkanı olan Agamalioglu seçilmişti. Agamalioglu Transkafkasya’da partinin güçlü adamlarındandı ve Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesinin de Başkanıydı. Transkafkasya Federasyonunda, yani Azerbaycan’da, Gürcistan’da ve Ermenistan’da bütün parti örgütünü yeni Türk alfabesi uğrunda seferber edebilecek durumdaydı.

Ama bu Merkez Komitesi, yalnız Transkafkasya ölçüsünde kurulmamıştı. Bütün Sovyetler Birliği Türk-Tatar bölgelerini ve cumhuriyetlerini kapsayacak biçimde düşünülmüştü. Tam adı da “Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi”ydi. Azerbaycan’da, Özbekistan’da, Kırgızistan’da, Başkurdistan’da, Türkmenistan’da, Tataristan’da, Kuzey Kafkasya’da, Transkafkasya’da, Yakutistan’da vb. olmak üzere Merkez Komitesinin oniki kolu vardı. Ayrı ayrı bölgelerde daha önce kurulmuş yeni Türk alfabesi komiteleri, dernekleri, ocakları da Merkez Komitesine bağlandı. Tek elden, tek merkezden yönetilen güçlü bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyayı, geçici olarak seçilmiş bir Presidium yönetiyordu. Merkez Komitesi ve bunun geçici Presidium’u henüz resmen tanınmamıştı⁹⁹.

Onaylanması

Bir yıl kadar sonra, Sovyetler Birliği Hükümeti, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesini ve onun ana tüzüğünü resmen onayladı. Sovyetler Birliği Parti Merkez Yürütme Komitesi Presidyum’u bu konuda 11 Mayıs 1927 tarihli bir kararname çıkardı. Yeni Türk alfabesi

⁹⁹ J. Castagné, “Latinisation de l’Alphabet Turk dans les Républiques Turco-Tatares de l’U.R.S.S.”, *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1927, cahier III, Paris: 1927, p. 330-331.

Merkez Komitesi, bütün Türk-Tatar bölgelerine Lâtin harflerini benimsetmek için tam yetkiyle donatıldı. Sovyet Hükûmeti, alfabe kampanyası harcamaları için Merkez Komitesine 600.000 ruble verdi. Bu para, daha önce Transkalkasya'da aynı amaçla yapılan harcamalar için ayrılan 500.000 rubleye ek bir öde-
nekti¹⁰⁰.

Kampanyası

Gereken yetkiye ve paraya kavuşan Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, propaganda kampanyasını adamakıllı hızlandırdı. Türk-Tatar cumhuriyetlerine binlerce kilo yeni harf dağıtıldı. Yeni Türk alfabesine göre hazırlanmış yazı makinaları, baskı makinaları gönderildi¹⁰¹.

Hemen hemen bütün Türk-Tatar bölgelerinde yeni Türk harfleriyle dergiler, gazeteler çıkarılmağa başlandı. Tiflis'te *Dan Yıldızı* (Tan Yıldızı), Kazan'da *Yenielif*, Kırım'da *Koz-Aydık*, Taşkent'te *Almas*, vb. yeni harflerle kampanyaya katılan yayın organlarıydı. Daha önce eski harflerle yayın yapan parti organları da birer ikişer sayfalarını yeni harflerle çıkarmağa başladılar. Azerbaycan'da *Komunist*, Tiflis'te *Yeni Kend*, Taşkent'te *Kızıl Özbekistan*, Orta Asya'da *Yeni Fergana*, Kazakistan'da *Enbekçi Kazak*, Buhara'da *Azad Buhara* gibi parti gazeteleri yarı yarıya eski ve yeni harflerle çıkarılmağa başlandı. Rusça olarak çıkan parti gazeteleri de yeni Türk alfabesi kampanyasına aktif olarak katıldılar. Moskova'da çıkan *Pravda*, Taşkent'te çıkan *Pravda Vostoka* (Doğu Pravda'sı), Tiflis'te çıkan *Zarya Vostoka* gibi büyük gazetelerde, yeni Türk alfabesinin yayılmasıyla ilgili haberlere sık sık rastlanıyordu.

Yeni Türk alfabesi Merkez Komitesinin asıl yayın organı, Moskova'da çıkarılan *Doğu'nun Kültürü ve Yazısı* adlı büyük dergiydi. Rusça olarak yayın yapan bu derginin ilk sayısı büyük boy 139 sayfa tutuyordu. Derginin içinde Yakovlev, Polivanov, Jirkov gibi tanınmış Rus Türkologlarının da uzun yazıları vardı. Sovyetler Birliğinde yeni Türk harflerinin uygulanmasına ilişkin sorunlar bu dergide ayrıntılarıyla ele alınmıştı. Alfabe Merkez Komitesi Sekreteri Y. Nazırov, "S.S.C.B.'de yeni Türk alfabesinin benimsenmesi ve bunun geleceği" konusunu inceliyordu. N. Yuzbaşer, "Arap ve Lâtin alfabelerini" karşılaştırıyordu. Prof. Polinov, "Büyük harfler" konusunu ele almıştı vb. Derginin programı ve yöntemi, siyasal propagandası, edebiyat ve sanat, haberler, belgeler diye bölümleri vardı. Dergi, "Yeni alfabeyi hızla ve sistematik olarak benimsetmek için S.S.C.B. Türk-Tatar halklarının tüm bilimsel, pedagojik ve sosyal güçleri ile partinin tüm güçlerini birleştirmek" amacı güttüğünü açıklıyordu¹⁰².

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 331

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 324

¹⁰² J. Castagné, "Le Mouvement de latinisation dans les Républiques Sovétiques Musulmanes et les pays voisins. (Documents de presse Russe)". *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1928, p. 560-561

Çyeleri

Yeni Türk alfabesini yürürlüğe koymak için “Türk-Tatar halklarının tüm güçleriyle partinin tüm güçlerini birleştirmek” gibi bir amaç, ilk bakışta biraz iddialı görünüyordu. Ama Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, zaten bu güçleri avuçlarının içine almış kişilerden oluşuyordu. Parti ileri gelenleri, Hükûmet üyeleri, yüksek eğitim-öğretim görevlileri, gazete redaktörleri gibi kilit noktalarını tutan kişiler aynı zamanda bu Merkez Komitenin üyeleri idi. Bunlar, kendi buyrukları altındaki güçleri yeni alfabenin benimsenmesi için seferber edebilecek durumdaydılar. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin 38 üyesinin adlarıyla resmî görevlerine bir göz atınca, bu durum daha iyi anlaşılır. Bu Merkez Komitesi şu üyelerden oluşuyordu:

1. Agamalioglu, Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi Üyesi ve Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı,
2. Asfendiyarov, Doğu Dilleri Enstitüsü Rektörü,
3. Aytakov, S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanı ve Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı,
4. Ahundov, Azerbaycan Millî Eğitim Komiseri (Bakanı),
5. Ömer Aliev, Kuzey Kafkasya Bölgesi Merkez Yürütme Komitesi nezdinde Ulusal Azınlıklar Bölge Kurulu Başkanı,
6. Osman Aliev, Eski Rusya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu nezdinde Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti Daimi Temsilcisi,
7. Avezov, Karakalpak Özerk Bölgesi Yürütme Komitesi Başkanı,
8. Boriev, Türkmenistan Cumhuriyeti, İstatistik Direktörü,
9. Teymur Hüseyinov, Azerbaycan Komünist Partisi Bakû Bölgesi yöneticilerinden,
10. M.D. Hüseyinov, Transkafkasya Federal Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı ve Maliye Komiseri (Bakanı), (Tiflis),
11. Himranov, Eski Tataristan Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiseri (Bakanı),
12. Dimanstein, Komünist partisi ileri gelenlerinden,
13. Dossov, Rusya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi nezdinde Ulusal Azınlıklar Şubesi Başkanı,
14. Cabiye, Bakû’da yayınlanan *Komunist* adlı Türk gazetesi redaktörü,
15. İkrarov, Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi üyesi,
16. Kulbeşerov, S.S.C.B. nezdinde Azınlıklar Konseyi Prezidyum Sekreteri,
17. Karaev, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri,
18. Korkmazov, Dağıstan Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakan),

19. Kuşaev, Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi üyesi,
20. Muhammedkulov, Başkurdistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi,
21. Mahmut Nedim, *Yeni Dünya* gazetesi redaktörü ve Kırım Ulusal Basın Şubesi Müdürü,
22. Y. Nazirov, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Prezidyum Sekreteri,
23. Nurmakov, Kızıl Ordu'da Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi,
24. Rahmanov, Özbekistan temsilcisi,
25. Ruskulov, Rus Federatif Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı,
26. Taho Godi, Dağıstan Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiseri,
27. Tokcanov, Kazakistan Komünist Partisi Bölge Komitesi Basın Bölümü Müdürü ve *Enbekçi-Kazak* gazetesi redaktörü,
28. Tiurakulov, Merkezî yayınlar direktörü,
29. Hocaev, S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanı, Özbekistan Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakanı),
30. Seyfi, Tatar Cumhuriyeti Tarım Komiserliği Başkan Yardımcısı,
31. B. Efendiyev, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi,
32. Şananov, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiserliği nezdindeki Akademik Merkezin bilim uzmanı,
33. Oşae, Çeçen Özerk Bölgesi Millî Eğitim Bölümü Şefi,
34. Remzi, Özbekistan Cumhuriyeti temsilcisi,
35. Suyukov, Kuzey Kafkasya Temsilcisi,
36. Ahunbabaev, Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanı,
37. Muhammedov, Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi,
38. Mansurov, Rus Federatif Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiserliği nezdinde Ulusal Azınlıklar Merkez Kurulu Başkanı¹⁰³.

Bakû Türkoloji Kongresinden hemen sonra, Mart 1926'da geçici olarak kurulan, Mayıs 1927'de kuruluşu ve tüzüğü resmen onaylanan Yeni Türk Alfabesi

¹⁰³ *Ibid.*, p. 562-564

Merkez Komitesi buydu. 1926'dan sonraki yıllarda Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde ve Özerk Bölgelerinde yeni Türk alfabesinin resmen benimsenmesi bu Komitenin eseri olmuştur.

Merkez Komitesi, Türk-Tatar üyelerden oluşuyordu. Sovyetler Birliğinin bütün Türk-Tatar Cumhuriyetleri ve Özerk Bölgeleri burada temsil ediliyorlardı. Üyeler, rejimin adamlarıydı. Yüksek görevlerdeki, kilit noktalarındaki kişilerdi. Bu bakımdan Merkez Komitesi, bir devlet organı niteliğindeydi. Alacağı kararların uygulanması için Türk-Tatar Cumhuriyetlerine direktif verebilecek güçte görünüyordu. Arkasında Moskova hükümetinin de desteği vardı.

Avrupa'da bir sergi

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin üyeleri arasında Rus Türkologları ve uzmanları pek yoktu. Onlar, Lâtin alfabesinin benimsenmesi hareketine yandan destek oluyorlardı. Sovyetler Birliği sınırlarını da taştan geniş propaganda kampanyasına öncülük ediyorlardı. Yazılar yazıyorlar, demeçler veriyorlar, sergiler açıyorlardı. Rus Türkologu N. Yakovlev, Paris'te çıkan *Révue des Etudes islamiques* dergisinde yazıyordu. Ayrıca, Sovyet hükümetinin desteğiyle, Bakû Türkoloji Kongresinin hemen arkasından, 1926 yılı yazında, Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde sergiler açtı. Sovyetler Birliği Türk-Tatar halklarının yazılarından örnekleri, Berlin, Hamburg, Paris ve Oslo'da sergiledi. Sergilenen yayınlar arasında Türk-Tatar dilleriyle ve yeni yazıyla yayımlanmış birkaç yüz kitap ve broşür vardı. Bunlar Avrupalı Türkologların ayaklarına götürülmüşlerdi. Prof. Yakovlev, Avrupa dönüşünde verdiği demeçte, Türk-Tatar halklarınca Lâtin alfabesinin alınmasının Avrupa'lı Türkologlar ve uzmanlar tarafından da alkışlandığını açıklamıştır. Açtığı serginin Almanya'da Schultz ve Ed. Meyer, Norveç'te Nansen ve Sommerfeld gibi tanınmış profesörlerce görüldüğünü ve yeni Türk alfabesinin bunlar gibi birçok Türkolog ve uzman tarafından alkışlandığını belirtmiştir. Orkun yazıtlarını çözmüş olan ve çok yaşlandığı için Bakû Türkoloji Kongresine gelememiş, yalnız bir kutlama telgrafı yollamakla yetinmiş bulunan Danimarkalı tanınmış Türkolog Thomsen de Prof. Yakovlev aracılığıyla, alfabe devrimcilerine "en hararetli başarı dileklerini" yollamıştır¹⁰⁴.

Bu haberler, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi üyelerini yüreklendiriyordu. Yeni alfabeğe geçiş sürecini hızlandırmayı amaçlıyordu. Kararsızlıkların giderilmesine yardım ediyordu. Merkez Komitesinin kendi yayınları da bunlara ekleniyordu. Bu Komite Başkanı Agamalioglu'nun Bakû'da çıkan *Bakinski Rabo-ri* (Bakû Emekçileri) gazetesinin 27 Mayıs 1927 günlü sayısında yayınlanan bir yazısı ilginçti. Bir bakıma Merkez Komitesinin programı niteliğindeydi. Agamalioglu özetle şunları söylüyordu:

¹⁰⁴ Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk...", *Révue des Etudes Islamiques*, 1927, III, p. 327. Prof. Yakovlev'in 30 Temmuz-6 Ağustos 1926 günleri Paris'te Ecole Nationale des Langues orientales vivantes okulunda açtığı sergi için ayrıca bkz. L. Castagné "Note Annexe sur l'Exposition Yakovlev", *Révue des Etudes Islamiques*, 1928, I. pp. 29-46

“Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin amacı, yeni Türk alfabesini Türk-Tatar Cumhuriyetlerine benimsetmektir. Bu devrimi bir düzene sokmaktır. Yeni yazı, eski Arap alfabesinin yerini alacaktır. Arap yazısı tarihsel görevini tamamlamıştır. Eski yazıdan yeni yazıya geçiş, Azerbaycan’da tamamlanmak üzereydi. Azerbaycan Milli Eğitim Komiserliği, yeni yazının kesin başarısı için gereken önlemleri almıştı. Ama yeni yazı her tarafa aynı heyecanla karşılanmamıştı. Yer yer güçlükler, direnişler olmuştu. Azerbaycan, öteki Cumhuriyetlere örnek olacaktı. Azerbaycan deneyi, bu uğurda “korkunç” güçlükler bulunmadığını kanıtlamıştı. Eskiden Türk-Tatar halklarının pek tutucu ve aymaz oldukları sanılırdı. Bu görüş artık çökmüştü. Türk-Tatar halkları uyanmıştı. İslamiyetin eski kokuşmuş doğmaları ölmüştü. Azerbaycan’da yeni alfabenin yayılışı, eskiden pek dar kafalı bilenen Türk kitlelerinin artık bilinçlenmiş olduklarını kesinlikle kanıtlamıştı. Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan gibi cumhuriyetlerin emekçi kitleleri de hiç kuşkusuz bilinçleniyorlardı. Bir ilerleme aracı olan Lâtin alfabesi oralarda da benimsenecekti. Ortaçağ karanlıklarına artık yer yoktu. Gericî İslâmîlik çağrıları, çöl ortasında kalmış insanların haykırışlarıydı. Yeni alfabenin tek başına sonsuz mutluluk getireceğini ummak elbette saçma olurdu. Ama yeni alfabe sayesinde kitleler daha çabuk bilinçleneceklerdi. Ekonomik, politik ve entellektüel yaşamı daha iyi kavrayacaklardı...”¹⁰⁵.

Birinci Bâku kurultayı Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin ilk kurultayı, 3-6 Haziran 1927 günleri Bakû’da, Kültür sarayında toplandı. Bu toplantıya Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Özbekistan, Başkurdistan, Tataristan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırım, Kırgız Cumhuriyetleri temsilcileriyle Tacık Özerk Bölgesinden bir temsilci katıldılar. Moskova Doğu Dilleri Enstitüsünden Prof. Jirkov ile Yakovlev, Sovyetler Birliği Orientalistler Derneğinden Türkolog uzman Polivanov da toplantıya geldiler. Ayrıca Sovyet cumhuriyetlerinin bütün Eğitim Komiserleri (Bakanları) ile Sovyet Bilimler Akademisinden Marr ve Barthold da kurultaya çağırılmışlardı¹⁰⁶.

Kurultayın beş maddelik bir gündemi vardı: (i) Geçici Başkanlık divanının (Prezidyumun) hazırlık çalışmaları üzerine raporu, (ii) Yeni Türk alfabesinin birleştirilmesi yöntemleri üzerine raporlar, (iii) Yeni Türk alfabesinin uygulanmasında elde edilen sonuçlar üzerine yerel delegelerin raporları, (iv) Çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinde Yeni Türk Alfabesi Komitelerinin bütçelerinin incelenmesi ve onaylanması, (v) Komitelerin ilerde yapacakları işler¹⁰⁷.

Başkanın kısa açış konuşmasından sonra Merkez Komitesi Sekreteri Nazırov, geçici Prezidyum’un raporunu okudu. Bakû Türkoloji Kongresinin kapan-

¹⁰⁵ Castagné, “Latinisation de l’alphabet Turk...” *Révue des Etudes islamiques*, 1927, III, pp. 325-327.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 330

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 330

masından sonra toplanan Türk-Tatar temsilcileri Konferansı, yeni Türk alfabesinin Sovyetler Birliği Türk-Tatar halklarına benimsetilmesi görevini Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesine vermişti. Komite, alfabe devrimini yayma yetkisiyle donatılmak için Sovyet Hükümetinin dikkatini çekmişti. Mayıs 1927'de Komite resmen onaylanmıştı. Alfabe kampanyası için Komiteye 600.000 ruble ayrılmıştı...¹⁰⁸

Sekreterin raporunu Başkan Agamalıoğlu'nun raporu tamamlıyordu. Başkan, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin plânını özetle şöyle açıklıyordu: Türk alfabesinin Lâtinleştirilmesini hızlandırmak için bir dizi yasa hazırlanacaktı. Direktifler verildikten sonra, hükümetler ve sosyal örgütler bunları uygulamayı yükleneceklerdi. Alfabe devrimini gerçekleştirmek için Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin de yetkiyle donatılması gerekiyordu. Komitenin hukukî kişiliği, örgütü ve kaynakları olmalıydı. Yeni alfabenin yürürlüğe konması, cumhuriyetten cumhuriyete çok değişiyordu. Azerbaycan'da eski alfabeyle dönüş artık olanaksızdı. Kırım'da ise durum tam tersineydi. Orada da yeni alfabe komiteleri kurulmuştu, ama henüz hiçbir şey yapılmamıştı. Dağıstan'da ve Özbekistan'da, yeni alfabe ilke olarak benimsenmişti, ama yürürlüğe konmamıştı. Bu durumda çalışmalar da başka başka olacaktı. Yeni alfabenin kökleşmeğe başladığı yerlerde, bundan sonraki çalışmaları Eğitim Komiserlikleri yürüteceklerdi. Eğitim Komiserliklerinin çalışmaları da Yeni Türk Alfabesi Komitesinin denetimi altında olacaktı. Alfabe çalışmaları henüz başlamış olan yerlerde, ilgili Cumhuriyetlerin komiteleri propaganda çalışmalarını sürdürecektlerdi. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde kolları bulunacaktı. Merkez Komitesinin ilk görevi, "Birleştirilmiş bir Türk Alfabesi" hazırlamaktı. Bütün Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde uygulanacak tek bir Türk alfabesi hazırlanması için seçkin bilim adamlarının işbirliğiyle bir bilimsel kurul kurulmalıydı.¹⁰⁹

Çeşitli Cumhuriyetlerde çalışmalar Bu genel raporların ardından yerel raporlara geçildi. Çeşitli Cumhuriyetlerin delegeleri kendi ülkelerindeki çalışmaları anlattılar. Bu raporlar, Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçiş sürecinin 1927 yılı ortalarındaki tablosunu çiziyordu. Durum özetle şöyleydi:

Kuzey Kafkasya'da yeni Türk alfabesi başarı kazanıyordu. Kitaplar yeni harflerle basılıyordu. Halkta direniş yoktu. Ana dilde eğitim yeni harflerle yapılmaya başlanmıştı. Okur-yazarların % 15'i yeni yazıyı öğrenmişti. Kuzey Kafkasya delegesi Aliev'in raporu özetle buydu¹¹⁰.

Kazan delegesi Seyfi'nin raporuna göre, Tataristan'da da hızlı gelişmeler vardı. Alfabe değişikliği sorunu birkaç aşama geçirmişti. Başlangıçta değişiklik

¹⁰⁸ *Ibid.*, pp. 330-331

¹⁰⁹ *Ibid.*, pp. 331-332

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 332.

direnişle karşılaşmıştı. *Kızıl Tataristan*, *Kızıl Armeetz* gibi gazetelerden “bilinçli” emekçilere kadar her yanda direnişler görülmüştü. Bakû Türkoloji Kongresinde de Tataristan delegeleri yeni Türk alfabesine karşı çıkmışlardı, olumsuz oy vermişlerdi. Ama ondan sonra yoğun bir çalışmaya girişilmişti. Yeni Türk Alfabe Komitesinin Tataristan’da yüz kadar hücresi açılmıştı. Bunların 5000 kadar üyesi vardı. Yeni yazıyla 1500 tirajlı *Yenelif* (Yeni alfabe) adlı bir gazete çıkarılıyordu. Yeni harflerle on kadar kitap basılmıştı. Tatarların kullandıkları yeni Türk alfabesi, Azerbaycan alfabesinden alınmıştı. Birkaç değişiklikle uygulanmaktaydı¹¹¹.

Kırgızistan delegesi Aliev, öğretmenlere yeni Türk alfabesi kursları açtıklarını, bunları 450 öğretmenin izlediğini, 1927 ders yılında orta dereceli okullarda yeni alfabeyle öğretime başlandığını, Kırgızistan’ın bütün okullarında yeni alfabe kesin geçişin 1930 yılında gerçekleştirileceğini açıkladı¹¹².

Başkurt delegesi Manatov, Başkurdistan’da yeni Türk alfabesinin sempatiyle karşılandığını, Yeni Alfabe Komitesinin yalnız Ufa kentinde 2000’i aşkın üyesi bulunduğunu, ne var ki matbaa harfleri, kitap ve ders kitapları bulamadıklarını, bu yüzden yeni alfabenin yayılamadığını anlattı¹¹³.

Kırım delegesi Mahmut Nedim, yeni Türk alfabesinin Kırım’da çok çetin bir direnişle karşılandığını rapor etti. Açmak istedikleri yeni alfabe kursları engellenmişti. Şimdilik Yeni Türk Alfabesi Komitesinin Kırım’da 32 hücresi, 1500 üyesi vardı. Yerel gazetenin (*Yeni Dünya* olmalı-B.N.Ş.) bir sayfası yeni harflerle çıkarılıyordu¹¹⁴.

Türkmenistan delegesi Goriev’in raporuna göre, harf devrimi konusunda Türkmenistan’da hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştı. Gerçi Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi bir Yeni Türk Alfabesi Komitesi kurmuştu, ama bu komite henüz hiçbir çalışma yapmamış, yalnız yeni baskı harfleri ısmarlamıştı¹¹⁵.

Dağıstan’da durum biraz daha iyiceydi. 2000 kişi yeni Türk alfabesini öğrenmişti. Raportör, yeni alfabenin öğretilmesi işinin Eğitim Komiserliğine verilmesini istiyordu.

Yeni alfabenin uygulanmasında en başarılı olan Azerbaycan’dı. *Azerbaycan* delegesi Agazade’nin raporuna göre, Azerbaycan’da 120.000 kişi yeni Türk alfabesini öğrenmişti, 1925-1926 ders yılında bütün okullarda yeni alfabeyle öğretime geçilmişti, yeni yazıyla çıkan *Yeni Yol* gazetesinin tirajı 6000’e ulaşılıyor-

¹¹¹ *Ibid.*, p. 328 ve 333.

¹¹² *Ibid.*, p. 333

¹¹³ *Ibid.*, p. 333

¹¹⁴ *Ibid.*, pp. 333-334.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 334

du...¹¹⁶ Transkalkasya Föderasyonunun öteki üyeleri Gürcistan ve Ermenistan Türkleri arasında da yeni alfabe başarı kazanıyordu¹¹⁷.

Kurultay, ayrı ayrı delegelerin raporlarını dinledikten ve tartıştıktan sonra, yeni yazıya geçişi hızlandırmak için çeşitli direktifler hazırladı. Yeni alfabe kursları açmak, yeni yazıyla ders kitapları bastırmak ve alfabe kampanyasını yürütmek için yerel komitelere ödenekler ayırdı. Ayrılan ödenekler 1.000 ile 5.000 ruble arasında değişiyordu: Kazakistan'a 3.000, Kırım'a 3.000, Tataristan'a 5.000, Karakalpaklara 4.000, Dağıstan'a 5.000, Kırgızistan'a 1.000, Tacikistan'a 2.000 ruble verildi¹¹⁸. Bunlar, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi bütçesinden ayrılan paralardı. Yerel yönetimlerin kendi bütçelerinden yapılacak harcamalar bunların dışındaydı.

Yeni alfabelerin birleştirilmesi

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de, çeşitli Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde kullanılan yeni Türk alfabelerinin

birleştirilmesi sorunuydu. Gerçekten, yeni alfabeğe geçerken bu alanda bir keşmekeşlik baş göstermişti. Ayrı ayrı şivelere göre ayrı ayrı yeni Türk alfabeleri hazırlanmağa başlanmıştı. Bu alfabe projelerinin birleştirilmesi ve Sovyetler Birliğinde tek bir Türk alfabesi kullanılması konusunda çeşitli çalışmalar önceden de yapılmıştı. Rus Türkologu Turakulov, Mayıs 1927'de bu konuyu Sovyetler Birliği Doğu Halkları Enstitüsünün plenumuna da getirmişti. Tatar, Başkurt, Kazak, Nogay, Özbek, Kırgız diyalektleri için bir tek alfabe kullanılabileceğini ve bunun yararlı olacağını savunmuştu. Bu sayede Türkçe kitapların, gazetele-
rin, dergilerin bir bölgeden öbürüne yayılması kolaylaşacaktı. Turakulov, yalnız alfabelerin birleştirilmesini savunuyor, dillerin ya da lehçelerin birleştirilmesine karşı çıkıyordu¹¹⁹.

Alfabelerin birleştirilmesi sorunu, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin ilk kurultayında da ele alındı. Bakû Üniversitesi profesörlerinden Çobanzade, bu konuda ayrıntılı bir rapor sundu. Alfabe devrimi yapılırken ayrı ayrı yeni alfabeler hazırlanmakta olduğunu, şimdiye kadar sekiz alfabe projesi hazırlanmış bulunduğunu bildirdi ve projeleri eleştirdi. Yeni alfabenin fonetik temele dayanması gerektiğini söyledi. Alfabelerin birleştirilmesinde karşılaşılan en önemli güçlüğü, Türk-Tatar toplumlarının ortak bir edebî dili bulunmamasından doğduğunu belirtti. Alfabe projelerinin halk arasında yaşayan konuşma dilleri ve ağızlar gözönünde tutularak hazırlanmış bulunduğuna dikkati çekti. Bunu sakıncalı bulduğunu söyledi ve "alfabenin birleştirilmesi sorununu çözmek için çeşitli diyalektlerin morfolojik ve etimolojik özelliklerini bir kenara bırakmak gerekir" dedi¹²⁰. Öyle anlaşıyor ki, Prof. Çobanzade, yalnız alfabe birliği değil, ay-

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 333

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 334

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 336

¹¹⁹ *Ibid.*, pp. 335-336

¹²⁰ *Ibid.*, p. 335

nı zamanda dil birliği istiyordu. Dil birliği sorununa Bakû Türkoloji kongresinde de değinmişti. Türk-Tatar dillerindeki bilim terimlerinin birleştirilmesini savunmuştu. O zaman Çobanzade'nin karşısına Rus Türkoloğu Manatov çıkmıştı. Bu kez de Çobanzade, Turakulov ile çatışıyordu. Turakulov yalnız alfabe birliğini savunurken, Çobanzade hem alfabe, hem dil birliği sağlamak amacı güdüyordu.

Prof. Çobanzade'nin raporunu dinledikten sonra Kurultay, yeni Türk alfabesinin birleştirilmesini oybirliğiyle onayladı¹²¹. Denilebilir ki, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi birinci kurultayının aldığı en önemli karar bu olmuştur. Bundan böyle Sovyetler Birliği Türk-Tatar cumhuriyetlerinde ve özerk bölgelerinde tek tip alfabe, "*Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası*" kullanılacaktı¹²². Böylece alfabe birliği sağlanmış oluyordu, ama dil birliği sorunu askıda bırakılmıştı. Çeşitli Türk-Tatar lehçelerinin birleştirilmesi için herhangi bir karar alınmamıştı.

**Birleştirilmiş Yeni
Türk Alfabesi**

Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası, 33 harften oluşan bir alfabeydi. Harflerin dördü Rus (Kiril) alfabesinden, 29'u Lâtin alfabesinden alınmıştı. Bu yeni alfabe, Azerbaycan alfabesi gözönünde tutularak hazırlanmıştı ve ondan çok az ayrılıyordu. Başlıca ayrılıkları şunlardı:

Azerbaycan alfabesinde (Ş) sesini veren harf Rus alfabesinden alınmıştı. Birleştirilmiş alfabede bu Rus harfinin yerine Lâtin alfabesinden (Ş) harfi konmuştu. Azerbaycan alfabesinde (U) harfi, Fransız alfabesinde olduğu gibi (Ü) sesine karşılıktı, (U) sesini veren harf ise Rus alfabesinden alınmıştı ve (y) biçiminde yazılıyordu. Yeni alfabede bu harfler yer değiştirmişti. (I) sesini veren harf Azerbaycan alfabesinde Ermeni alfabesinden, yeni alfabede ise Rus alfabesinden alınmıştı. Birleştirilmiş yeni Türk alfabesinde ayrıca, Arap alfabesindeki "gayın" harfinin yerini tutan değişik bir harf vardı. Azerbaycan'da kullanılan yeni Türk alfabesi ile birleştirilmiş yeni Türk alfabesi arasındaki ayrılıklar kısaca bunlardı. Alfabelerden birini bilen ötekini pek kolaylıkla okuyabilecekti.

Sovyetler Birliği Türkleri için hazırlanmış olan "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası"nı, bugün Türkiye'de kullanılan Türk alfabesiyle karşılaştırmak gerekirse kısaca şunlar söylenebilir:

- Sovyet Türkleri yeni ortak alfabesinin 33 harfinden dördü Türkiye alfabesinde yoktur. Bunlar, Lâtin alfabesinden alınmış (Q) ve değişik (N) harfiyle Rus alfabesinden alınmış açık (E) ve (X) harfleriydi. Başka bir deyimle, Sovyet Türk alfabesinde ikişer tane (E), (N) ve (H) harfiyle fazladan bir (Q) harfi vardı.

¹²¹ *Ibid.*, p. 336; Toynbee, *op.cit.*, p. 226.

¹²² "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" tablosu için bkz.: *Oriente Moderno*, Anno IX, Nr.1, Gennaio 1929, p. 48 ve *Revue des Etudes islamiques*, Année 1928, cahier I, planche 1, pp. 32-33.

- Bizdeki (Ğ), (İ), (J), (Ö), (Ü) ve (Y) harfleri için başka harfler kullanılmıştı. (İ) ve (Ü) seslerini veren harfler Rus alfabesinden, (Ö) harfi Danimarka alfabesinden alınmıştı. (J) harfi Alman alfabesinden alınmıştı ve (Y) sesine karşılıktı. (J) sesi için ise (Z) harfinin değişik bir biçimi alınmıştı. (Ğ) harfi için de (Q) harfini andıran yepyeni bir harf kullanılmıştı.
- “Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası”nın (alfabesinin) 33 harfinden 23’ü ise Türkiye’de kullandığımız harflerin tıpkısıydı ve bunlar sırayla şu harflerdi: A, B, C, Ç, D, E, F, G, H, İ, K, L, M, N, O, P, R, S, Ş, T, U, V, Z.

Sovyet Türkleri alfabesiyle Türkiye Türkleri alfabesi arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar bunlardı. Yani onların dört harfı bizde hiç yoktu, altı harf bizden değişti, geri kalan 23 harfi ise bizdekilerin tıpkısıydı. Her iki alfabe de Lâtin alfabesi temel alınarak hazırlanmıştı ve her ikisi de “Türk alfabesi” adını taşıyordu.

Sovyetler Birliği üyesi Türk-Tatar cumhuriyetlerinde ve özerk bölgelerinde ortaklaşa kullanılmak üzere düzenlenmiş bulunan “Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası”nı uygulamak, başta Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin göreviydi. Ama bu yeni alfabenin hemen yürürlüğe konmadığı anlaşıyor. Kafkaslar’da 1927 yılı boyunca Azerbaycan alfabesinin kullanılması sürdürülmüş, birleştirilmiş alfabeye geçilememiştir. Bakû’da, Tiflis’te çıkan *Yeni Kend*, *Yeni Fikir*, *Yeni Yol*, *Kommunist* gibi Türkçe gazeteler, 1927 yılı son baharında da Azerbaycan alfabesini kullanıyorlardı. Öteki Türk-Tatar cumhuriyetlerinde ise Arap harfleri henüz terk edilmemişti.

1927 sonunda genel durum

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin birinci kurultayından sonra, 1927 yılının ikinci yarısında, alfabe kampanyası daha da yaygınlaştırılıp hızlandırıldı. Merkez Komitesinin yönetimi ve gözetimi altında, çeşitli bölgelerde yeni alfabeye geçiş yolundaki çalışmalar yoğunlaştırıldı. Parti gazeteleri sürekli yayına giriştiler. Ama çalışmalar, tek elden yürütülmeğe çalışılmakla birlikte, bölgeden bölgeye, cumhuriyetten cumhuriyete değişiyordu. Yeni alfabeye geçiş, her bölgede aynı hızla ilerlemiyordu. Kurultaydan sonraki aylarda genel görünüş özetle aşağıdaki gibiydi:

Kazakistan ve Tataristan cumhuriyetlerini de kapsayan Rus Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyetindeki eğitim sorunlarını incelemek üzere, 28 Eylül - 1 Ekim 1927 tarihleri arasında Moskova’da bir kongre toplandı. Bu kongre, yeni Türk alfabesinin benimsenmesi konusuna çok yakın ilgi gösterdi. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi kurultayının çalışmalarını destekler yönde kararlar aldı. Türk-Tatar halklarının yeni Türk alfabesini benimsemelerinin uygun olacağı ve Türk-Tatar öğretmenlerinin yeni alfabeği öğrenmek zorunda oldukları yolunda

bir karar onayladı. Yeni alfabeyi okullara, kitaplıklara yaymak için, Kazakistan, Tataristan cumhuriyetlerinin her tarafında yeni alfabe komiteleri kurulacaktı¹²³.

Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi, Temmuz 1927 başlarında, yeni Türk alfabesinin 1927-28 ders yılında bütün Azerbaycan öğretmenlerince öğrenilmesi, pedagojik yayınların tümünün yeni harflerle basılması, resmî yazışmalarda da iki ay içinde yeni alfabeye geçilmesi zorunluluğunu koydu. Azerbaycan devlet yayınlarının da yeni harflerle basılması istendi¹²⁴. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinde yeni Türk alfabesine geçiş artık tamamlanmış oluyordu.

Orta Asya cumhuriyetleri ise alfabe devriminde çok gerilerde kalmışlardı. Taşkent'te çıkan *Pravda Vostoka* gazetesi bu gerilikten sürekli yakınıyordu. 22 Eylül 1927 günlü sayısında, Türkistan basınının yeni alfabeye geçiş için bir kamuoyu oluşturamadığını, *Yeni Fergana* gazetesinin yalnız başlığını ve yazarlarının takma adlarını Lâtin harfleriyle dizmekten öteye geçmediğini yazıyordu. Türkistan ve Özbekistan gazetelerinde, ara sıra dikkati çeken yazılar çıkmıştı. Örneğin *Yeni Fergana* gazetesi, "Arap alfabesinin Türk dilinin seslerini karşılamadığını", *Kızıl Özbekistan* gazetesi de "Lâtin alfabesinin alınmasının okuma-yazmayı büyük ölçüde kolaylaştıracağını" yazmışlardı. Ama bunların arkası pek gelmiyordu. Bir kampanya açmak için yapılan girişimler, "pek pısırık, pek ürkek" kalıyordu¹²⁵.

Yine *Pravda Vostoka* gazetesinin yazdığına göre, Özbek edebî dili oluşum aşamasındaydı, Özbekler bir "hazımsızlık dönemi" geçiriyorlardı. Bu yüzden Özbekistan'da Lâtin alfabesine geçiş çok çetin oluyor, çok ağır yürüyordu. Gerçi, Özbek ve Türkmen aydınları, Arap alfabesinin artık ömrünü tükettiğini, Lâtin alfabesine geçişin bir zaman sorunu olduğunu görüyorlardı. Ama bu geçiş, aydınların çabasına, enerjisine bağlıydı¹²⁶. *Kızıl Özbekistan* gazetesi, yeni alfabenin bayraktarlığını yapması gerekirken, bu konuya çok az yer ayırıyordu. Zaman zaman yabancı gazetelerle yersiz polemiklere de girişerek boş yere zaman yitiriyordu. "Semerkand Eğitim Dairesi 50 kişilik bir yeni alfabe kursu açmıştı. Kentlilere 30, köylülere 20 kişilik yer ayırmıştı. Hepsi bu kadardı¹²⁷". Buna karşılık *Azad Buhara* gazetesi yeni yazıya daha geniş yer ayırıyordu. Bu gazetede İsmail Sadır imzasıyla çıkan "Yeni Alfabe" ve "Eğitim şellerimiz" başlıklı yazılarda, yeni alfabe kursları somut biçimde incelenmişti¹²⁸.

Türkmenistan'da yeni alfabeye geçiş epeyce hızlı yürüyordu. 1927 yılının Haziran başında, Lâtin kökenli yeni Türkmen alfabesi Sovyetler Birliği Bilimler

¹²³ Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk dans les Républiques Turko-Tatares de l'U.R.S.S.", *Revue des Etudes islamiques, Année 1927, cahier III*, pp. 337-338; *Toynbee, op.cit.*, p. 226.

¹²⁴ "Castagné, "Latinisation...", p. 338.

¹²⁵ *Ibid.*, pp. 338-339

¹²⁶ *Ibid.*, p. 340

¹²⁷ *Ibid.*, p. 342

¹²⁸ *Ibid.*, p. 343.

Akademisince onaylanmıştı. Moskova'ya yeni harfler ısmarlanmıştı. Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi Başkanı Agamaliyev, çalışmalarını yerinde incelemek üzere, 25 Ağustos 1927 günü Aşkabad'a gitmişti. Bu gezinin hemen arkasından Türkmenistan Komiserler (Bakanlar) Kurulu bir kararname çıkarmış ve 1 Eylül 1928 tarihinden başlanmak üzere, Türkmenistan'da yeni alfabeyle eğitim zorunluluğunu koymuştu. Devlet görevlileri de yeni alfabeyi öğrenmekle yükümlü tutulacaklardı. Öğrenciler sınıf geçebilmek için yeni alfabeden başarılı sınav vermek zorunda tutulacaklardı. Yeni alfabeyle eğitime geçilmeden önce, okullara yeni yazıyla gerekli ders kitaplarını, eğitim, öğretim araç ve gereçlerini zamanında yetiştirebilmek için, Türkmenistan hükümeti yayın programını değiştirecekti. Devlet Yayınevi (Gosizdatı) de yeteri kadar yeni harf ısmarlayacaktı. Yeni yazıyı yürürlüğe koymadan önce Aşkabad'da Türkmenistan aydınları bir kongreye çağırılacaklardı¹²⁹. Öyle anlaşıyor ki Türkmenistan, 1928 yılı içinde ya da en geç 1929 yılında yeni Türk alfabesine geçecekti.

Kırgızistan'da da Türkmenistan'dakine benzer gelişmeler vardı. Yeni Türk alfabesi komitelerinin girişimleriyle, Kırgızistan kantonlarında yeni yazı kursları açılmıştı. Bu kurslara hem okuma-yazma bilmeyenler, hem de öğretmenler katılmışlardı. Yalnız 1927 Eylül ayı içinde çeşitli Kırgız kantonlarında 270 öğretmen bu kursları izlemiş, yeni yazıyı öğrenmişti. 1927-1928 ders yılı başında Frunze öğretmen okulunda yeni Türk alfabesiyle Kırgızca eğitime resmen başlanmıştı. 1928-1929 ders yılında da Kırgızistan'ın bütün okullarında yeni yazıyla eğitim zorunluluğu konacağı haber veriliyordu¹³⁰.

Kazakistan'da *Aoul Tli* gazetesi, yeni Türk alfabesini yaymak için bir kampanya başlatmıştı. Kazakistan'ın merkezi Kızıl Orda'da, 1 Aralık 1927 günü, Kazak öğretmenleri için yeni Türk alfabesi kursları açılmıştı. Kazakistan'ın bir parçası olan Karakalpak Özerk Bölgesinde de çalışmalar vardı. Alfabe sorununu incelemek üzere bir komisyon kurulmuştu. Karakalpak yazısının şimdiye kadar pek az incelenmiş olduğu gözönünde tutularak, yeni Türk alfabesinin benimsenmesinden önce ciddi teorik çalışmalar yapılması gerekli görülmüştü¹³¹.

Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesinin birinci kurultayını izleyen altı aylık süre içindeki gelişmeler kısaca bunlardı. Görüldüğü gibi, Lâtin alfabesine geçiş yolunda en geri kalan Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleriydi. Merkez Komitesinin altı ay sonra ikinci kurultayının toplanmasına karar verilmişti. İkinci kurultay bu kez Orta Asya'ya kaydırılacaktı. Amaç, yeni yazı bayrağını oralara da götürmek, oralardaki çalışmaları kamçulamaktır.

VI. TAŞKENT KURULTAYI

Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesinin İkinci Kurultayı (Plenum'u), 17 Ocak 1928 günü, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te toplandı. O güne kadar al-

¹²⁹ *Ibid.*, pp. 339-340

¹³⁰ *Ibid.*, p. 343

¹³¹ *Ibid.*, pp. 343-344

fabe çalışmalarının ağırlık merkezi Bakû olmuştu. Harf devrimi meşalesi bu kez Orta Asya'ya götürülüyordu.

**Taşkent tiyatrosunda
ön toplantı**

Kurultay çalışmalarına geçilmeden önce, aynı gün, Taşkent Tiyatrosu salonunda bir toplantı yapıldı. Yeni Türk alfabesi kurslarını bitirmiş olan üniversite öğrencileri salonu doldurmuşlardı. Önemli kişiler sahneye çıktılar. Bunlar arasında Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamaliyev, Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Ahunbabaev, Özbekistan Eğitim Komiseri (Bakanı) Remzi, Lâtin Alfabesini Sevenler Derneği Kırım Kolu Başkanı Hasan Sabri Ayvazov, Yeni Türk Alfabesi Kırım Komitesi Başkanı Mahmut Nedim; Başkurt, Tatar, Tacık, Türkmen Cumhuriyetleri Yeni Türk Alfabesi Komiteleri Başkanları Fethi, Seyfi, Kuşayev, Boriev; yeni Türk alfabesiyle çıkan ilk Türk gazetesi *Yeni Yol* redaktörü Urdi-Badi, alfabe devrimiyle yakından ilgili daha birçok kişi bulunuyordu.

Merkez Komitesi Başkanı Agamaliyev kürsüye gelerek gençlere seslendi. Lâtinleştirme bayrağının kendilerine emanet edildiğini, bu bayrağı kitlece taşımaları gerektiğini söyledi ve şunları ekledi:

“Alfabeyi Lâtinleştirmede, bu güç fakat şerefli işte, birçok güçlükler ve engellerle karşılaşacaksınız. Mollalar, imamlar, beyler ve küçük din adamlarını karşınıza dikilecekler, yolunuza engeller koyacaklar. Taşkent eskiden Özbekistan'da İslâmîliğin merkeziydi. Şimdi Lâtinleştirmenin merkezi olacaktır. Lâtinleştirme bize yeni bir kültür, yeni bir yaşam biçimi verecektir. Yeni ve ışıklı devrimci gelecek için, durmadan, duraksamadan ileri!”¹³²

Agamaliyev'nun ardından Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Ahunbabaev söz aldı. Gençleri hükümet adına selâmladı. Özbek ahalisi içindeki gericiyle aldırnamalarını söyledi. Lâtinleştirme bayrağını “genç omuzlarında” yılmadan taşımalarını istedi¹³³. Kırmızı Hasan Sabri Ayvazov, “Arap alfabesi aristokratlarca ve öteki sömürücü sınıflarca yaratılmış ve kullanılmıştır. Arap saçı gibi karışık olan Arap alfabesi bize gerekmez. Lâtinleştirme bizi ekspres hızıyla amacımıza ulaştıracaktır” diye ekledi¹³⁴.

1922 yılından beri Yeni Türk alfabesiyle Bakû'da yayınlanmakta olan *Yeni Yol* redaktörü Urdi-Badi, bu öncü gazetenin başarısını anlattı. Yeni Türk alfabesiyle çıkan bu ilk Türk gazetesi, başlangıçta kuşkuyla karşılanmıştı. Başarısız kalacak sanılmıştı. Ama üç yıl sonra gazete tirajını 8.000'e yükseltmişti. Bakû'nun en önemli gazetesi *Kommunist* bile ancak 7.000 basarken *Yeni Yol*'un bunu da geride bırakmış olması, yeni yazı bakımından büyük bir başarı demektir. Urdi-

¹³² *Ibid.*, pp. 345-346

¹³³ *Ibid.*, p. 346

¹³⁴ *Ibid.*, p. 346

Badi, "Dilerim Özbekistan da en kısa zamanda Lâtin alfabesiyle bir gazeteye kavuşsun" dedi ¹³⁵.

Türkoloji profesörü Çobanzade, alfabenin bir dil aracı olduğunu anlattı ve devrimci bir alfabe olmadan devrimci bir kültür yaratılamayacağını söyledi. Arkasından Türkmen, Tatar, Yakut temsilcileri söz aldılar ve kendi ülkelerindeki alfabe devrimi çalışmalarını anlattılar. Basımevleri, yayınevleri, Nerimanov Teknik Okulu adına da çeşitli konuşmalar yapıldı ¹³⁶. Toplantı, "kahrolsun Arap alfabesi!" sesleri arasında son buldu ¹³⁷.

Kurultay çalışmaları Ondan sonra Kurultay çalışmalarına geçildi. Kurultay salonunun duvarları, Lâtin harfleriyle hazırlanmış Özbek duvar gazeteleriyle süslenmişti. Duvarlarda sergilenen gazeteler arasında, Taşkent Üniversitesince çıkarılan *Almas* ve Özbekistan Eğitim Dairesince orta dereceli okul öğretmenleri için çıkarılan *Yeni Ümid* adlı gazeteler de vardı. Duvarlarda ayrıca çeşitli afişler göze çarpıyordu. Bunlardan ikisinde şu satırlar okunuyordu:

"Latincilere elengelik selâm"
"Harf ıslahatı şarka inkılâptır" ¹³⁸.

Kurultaya, Sovyetler Birliği üyesi bütün Türk-Tatar Cumhuriyetleri, ayrıca Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti delegeleri katılmışlardı. Bilim dünyasını da Kurultayda Çobanzade, Yakovlev, Jirkov, Polivanov gibi profesörler temsil ediyorlardı. Bunlardan başka çeşitli uzmanlar da Kurultayda bulunuyorlardı ¹³⁹.

Kurultay gündeminde şu maddeler vardı:

1. Merkez Komitesi Bürosunun çalışma raporu,
2. Çalışma plânı üzerine rapor,
3. Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Başkurdistan Cumhuriyetleri ve Kuzey Kafkasya bölgeleri yeni Türk alfabesi komitelerinin raporları,
4. Bilim Kurulu raporu vs. ¹⁴⁰

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamalıoğlu bir konuşmayla Kurultayı açtı. Komitenin en çalışkan üyelerinden bir olan S.S.C.B. Orientalistler Derneği Başkanı Pavloviç'in ölümünü haber verdi. Çelişkili gibi görünmekle

¹³⁵ *Ibid.*, p. 346

¹³⁶ *Ibid.*, pp. 346-347

¹³⁷ *Ibid.*, p. 348

¹³⁸ *Ibid.*, 349

¹³⁹ *Ibid.*, p. 347

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 349

birlikte, emperyalistlerin Lâtinleştirmeye karşı çıktıklarını söyledi. Türkistan'daki çalışmaları övdü. Son iki yıl içinde Türkistan kültürel yaşamının çok büyük ilerleme gösterdiğini, Lâtinleştirmenin de çok geliştiğini anlattı. Yalnız Taşkent'te 2.000 kadar kişinin Lâtin alfabesini öğrenmiş olduğunu söyledi. Biraz önce büyük bir kitlenin "Kahrolsun Arap alfabesi!" diye haykırdığına dikkati çekti. Bu gelişmelerin, daha dün "İslâm'ın kalesi" sayılan bir yerde görülmesinin önem taşıdığını belirtti. "Lâtinleştirme, ilerlemenin vazgeçilmez koşuludur. Sonuna kadar götürülmesi gereken bir eserdir". dedi. Başkan Agamaliyev, Özbek gençlerine seslenerek, onları yılmadan çalışmaya çağırarak konuşmasını bitirdi¹⁴¹.

Başkanın arkasından daha birçok kişi birer açış konuşması yaptı. Özbekistan Merkez Komitesi Başkanı Taciev, Lâtinleştirmenin din adamlarına öldürücü bir darbe olduğunu anlatmağa çalıştı. Orta Asya Askerlik Dairesi ve orientalizm kursları Başkanı Vasilevski, "Orta Asya Cumhuriyetlerindeki reformların Batı kapitalizminin sömürgelerinde yankılar yaptığını, ancak bu Cumhuriyetlerin kültür düzeylerinin yükseltilmesi gerektiğini, Arap alfabesinin ise ilerlemeyi kösteklediğini, Lâtin yazısına geçilmek gerektiğini" anlattı¹⁴².

Açış konuşmalarından sonra Kurultay, Özbekistan Eğitim Komiseri Remzi'ye, Bölge Yürütme Komitesi Başkanı Abdurrasulev'e, Bölge Yürütme Komitesi Başkanı Yakubov'a, Profesörler Kurulu Başkanı Sadikov'a, "Komsomol" Temsilcisi Hüsseyinov'a ve otuz beş günlük bir yolculuk yaparak Taşkent'e gelmiş bulunan "uzak" Cumhuriyet Yakutistan delegesi Leontiev'e, "hoş geldiniz" dedi¹⁴³. Leontiev, Yakutların on yıl önce Lâtin alfabesine geçmiş olduklarını ve öteki Sovyet Türk Cumhuriyetlerince örnek alınabileceklerini anlattı¹⁴⁴. Kurultay, Yakut delegesinin konuşmasını ilgiyle dinledi.

Özbekistan'da yeni yazıya geçiş çalışmaları Kurultaya sunulan çeşitli raporlar arasında, Özbekistan Eğitim Komiseri (Bakanı) Remzi'nin raporu özellikle ilgi çekiciydi. Sovyet Türkistan'ında Lâtin alfabesine geçiş çalışmalarına ışık tutan bu rapordan bazı parçalar aşağıya aktarılmıştır. Özbek Eğitim Komiseri şöyle diyordu:

"Öteki Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da kültür ve uygarlık çalışmaları öyle bir gelişme gösterdi ki, Arap alfabesi artık gereksinmeleri karşılamıyordu. 1921'den önce Özbekistan'da Lâtin yazısından yana olanların sayısı çok değildi. Ama Bakû Türkoloji Kongresinden az sonra bu sempati-zanlar etkin bir güç oluşturdular. Tüm Sovyet aydınları, özellikle eğitim emekçileri, oybirliğiyle Lâtinleştirmeye arka çıktılar.

¹⁴¹ *Ibid.*, pp. 347-348

¹⁴² *Ibid.*, p. 348

¹⁴³ *Ibid.*, p. 348

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 353

“1926 yılı Mayıs ve Ağustos aylarında bilimsel konferanslar düzenlendi. O konferanslarda Lâtin temeline dayanan bir yeni alfabe hazırlandı. Alfabenin her bakımdan sade olmasını savunanlar çoğunlukta idi. Sesli harflerin sayısını beşe indirmeyi önerenler de oldu. Aynı zamanda bütün Orta Asya için alfabe-nin birleştirilmesi fikri doğdu. Birkaç kitap yayımlandı.

“O günler pek heyecanlı bir dönemdi. Arap alfabesinden yana olanlarla çe-tin ve canlı tartışmalar oldu. Ama alfabe sorunu da yeterince aydınlandı. Lâtin-leştirmeye karşı hiçbir ciddî delil ileri sürüleliyordu. Avrupa okullarında bir kimseye okuma yazma öğretmek için en çok 150 saat yeterken, Arap alfabesiyle okuma yazma öğrenmek için en az 300 saat gerekiyordu.

“Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin Birinci Kurultayından sonra Özbekistan, kendi projesinden hemen ve kesinlikle vazgeçti. Alfabe tam olarak benimsendi. Eğitim ve yönetim çalışmalarının bütün kollarında Lâtin alfabesine geçmek için bir plân hazırlandı. Lâtinleştirme komitelerinin çalışmalarıyla bir-likte halk içinde de yeni alfabe akımı gelişti. Bugün yalnız Fergana’da yeni ya-zıyı öğretmek için 48 ocak var.

“Hükümet bu akımı desteklemektedir. Yeni alfabe, hazırlık kurslarında öğretmenlere öğretilmektedir. Geçen yaz 1.800 öğretmen bu kurslardan geçti. Eğitim Komiserliği yeni alfabeyi öğretmek için ayrıca özel kurslar açmaktadır. 800’ün üstünde öğrenci bu kursları izlemiştir. Yeni alfabeyle ilgilenenler günden güne artmaktadır. Lâtinleştirme ocaklarındaki üye sayısı Fergana’da 5.000’i aş-mıştır ve bunlardan bin kadarı kadındır.

“Kamuoyu seferber edilmiştir. *Sarıf ve Okutucu*, *Muhtum* dergileriyle *Nocaya Ferghana* gazeteleri sütunlarını yeni alfabeyle açmışlardır. Öteki gazeteler de Lâ-tinleştirme sorunlarını işlemektedirler, ama Lâtin yazısına yer verememektedirler. Bunun tek nedeni elde harf bulunmayışıdır.

“Özbekistan hükümeti, 29 Kasım 1927 tarihli bir kararnameyle Lâtinleştir-menin bir hükümet işi olduğunu açıkladı. Özbekistan Merkez Yürütme Komite-si ikinci bir oturumunda, üç yıl içinde yeni alfabeyle geçilmesi için bir plân hazırlanması gerektiğine karar verdi.

“Yeni harflerle *Elence* (Alev) dergisinin ilk sayısının çıkışı bir başarı olmuş-tur. Bu dergi en iyi propaganda araçlarından biri olacaktır. Okuyucularının Lâ-tin alfabesine ilgisini arttıracaktır. Çünkü şimdiye kadar Özbekistan’da *Er-Tüzü*’nden başka bir sanat ve edebiyat dergisi yoktu.

“Bugün ulaşmış olduğumuz başarılar kuşkusuz daha yüksek olabilirdi. Ama bir yığın engelle karşılaşıldı. Birçok yerlerde yürütme komiteleri başkanlarıyla yöneticiler yalnız pasif kalmakla yetinmediler, büyük engeller de çıkardılar. Kit-le örgütleri, meslek birlikleri vb çalışmalara yeterince katılmadılar. Gerici aydın-lar da uyumuyorlar, her fırsattan yararlanıyorlardı. Özellikle din adamları hiç boş durmuyorlardı”. Namangan depremi üzerine mollalar:

“Peygamberin emaneti kutsal Kur’an yazısını attık. Şimdi cezasını çekiyoruz. Deprem evlerimizi yıktı ve yakınlarımızın canlarını aldı’ diye yaygara kopardılar.

“Komite örgütleri kitlelerden uzak kaldı. Kimi komitelerin içinde okuma yazma bilmeyen ve Lâtin alfabesini yeni yeni sökmeğe başlayan üyelerin bulunduğu da görülüyordu.

“Elimizde harf bulunmayışı yüzünden Lâtin alfabesiyle yayınlar geliştirilemedi. Bugün Eğitim Komiserliği merkezlerinde baskıya hazır kitap müsveddeleri var, ama bunlar basılamıyor. Harf yok”.

Özbekistan Eğitim Komiseri Remzi devam ediyor:

Adım adım geçiş “Özbekistan’ın yeni alfabeyi benimseme plânı, Arap yazısından Latin alfabesine kademeli olarak geçiş ilkesine dayanmaktadır. Bütün köy ve kent okulları, meslek okulları, parti okulları öğretmenleri, 1927-28 ders yılının ilk üç ayında yeni yazıyı öğrenecekler ve öğretebilecek duruma geleceklerdir. Aynı ders yılı içinde orta dereceli okullarda ve öğretmen okullarının yüksek sınıflarında Lâtin alfabesinin öğretilmesi yöntemlerine ağırlık verilecektir. 1928-29 ders yılında alfabe kent ilkokullarının birinci sınıflarında öğretilmeğe başlanacaktır. 1929-30 ders yılında da köy okullarında öğretilcektir.

“Yeni ders kitapları hazırlanması plânı, bu kitapların aynı ders yılında bütün okullara dağıtımını öngörmektedir. Az gelişmiş bölgelere bir yıl geç dağıtılabilecektir. İlk okulların üçüncü sınıflarından sonra Arap alfabesi öğretilcektir. Bu, eski edebiyatın okunmasına olanak sağlayacaktır. “Likbez”ler (cahilliği giderme komiteleri) kentlerde 1928-29 ders yılında, köylerde 1930-31 ders yılında yeni yazıyı kullanacaklardır. Aynı ders yılları içinde hiç okuma yazma bilmeyen okul çağı dışındaki kimselere “Likbez” okulları aracılığıyla, okuma yazma bilenlere de köy ve mahalle kursları aracılığıyla yeni yazı öğretilmiş olacaktır.

“Basının yeni yazıya geçiş plânı, ciddî olarak zihin yordu. Bu yıl bütün gazete ve dergiler birer sayfalarını yeni yazıyla basacaklardır. Bu, özellikle *Öğretmen ve Eğitim*, *Kommunist* vb. dergileri ilgilendirmektedir. Yeni yazıyla basılan sayfa sistematik olarak genişletilecek ve beş yıl içinde bütün sayfalar yeni yazıyla yayımlanmağa başlanacaktır.

“Üç yıl içinde bütün ders kitapları yeniden basılacaktır. 1929-30 yılından sonra Arap alfabesiyle kitap ve ders kitabı basımına son verilecektir. Yalnız köylüler için hazırlanan broşürler 1931-32 yıllarına kadar Arap harfleriyle basılabilecektir.

“Kamu görevlileri için, 1927-28 yıllarından başlanarak yeni yazıyı öğrenme zorunluluğu konmuştur. Bu, yasal bir zorunluluktur. Bu amaçla, olanaklar ölçüsünde dersler ve kurslar düzenlenmektedir. Resmî yazışmalarda, 1930’da

kentlerde ve 1932'de köylerde kesinlikle yeni yazıya geçilecektir. Posta ve Telgraf Komiserliği de 1929'da yeni yazıyı yürürlüğe koyacaktır.

“İşçi kitleleri arasındaki çalışmalara da daha çok önem vermek ve bu kitleleri Lâtinleştirme sorunu etrafında birleştirmek gerektiği kuşkusuzdur. Özbekistan'da yaşayan ulusal azınlıklar arasındaki çalışmaları da hızlandırmak gerekmektedir. Bu alanda biraz çalışma yapılmış, Tacıkların Lâtin alfabesine geçişleri konusunda bir konferans düzenlenmiştir. Devlet bütçesinde gereken ödenekler de öngörülmüştür”¹⁴⁵.

Özbekistan Millî Eğitim Komiseri (Bakanı) Remzi'nin Taşkent Kurultayında okuduğu raporun ana çizgileri buydu. Taşkent'te çıkan *Pravda Vostoka* gazetesinden aktarılarak alınan yukarıdaki satırlar raporun tümü değildir. Ama Özbekistan'daki alfabe çalışmalarına azçok ışık tutmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, Özbekistan hükûmeti, yeni Türk alfabesine geçiş için bir çeşit “Beş Yıllık Plân” hazırlamıştı. Plân gereği, 1927-1932 yıllarında yeni yazıya geçiş tamamlanacaktı. 1932 yılından sonra artık eski yazı kullanılmayacaktı.

Taşkent Kurultayı, Sovyetler Birliği Türklerinin alfabe devrimine doğru toplu atılımlarının son aşamalarından biriydi. Özellikle Orta Asya Türklerini kamçılıyordu. Özbek, Türkmen, Kırgız delegeleri Kurultay önünde bir bakıma hesap vermişlerdi. Ne zaman, nasıl yeni Türk alfabesine geçeceklerini açıklamışlardı. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, Orta Asya'da da başarı sağlamıştı.

VII. VE SONRASI

Taşkent Kurultayından sonra alfabe çalışmaları yavaşlamadı. Bütün Türk-Tatar cumhuriyetlerine dal-budak salmış bulunan yeni Türk alfabesi komiteleri çalışmalarını yoğun biçimde sürdürdüler. Merkez Komitesi Başkanı Agamalioglu da her yere yetişiyor, alfabe çalışmalarını yakından izliyordu.

Azerbaycan'da
yazı devriminden
dil devrimine doğru

Taşkent Kurultayının hemen arkasından, 25-29 Ocak 1928 günleri Bakû'da bir başka konferans toplandı. Konferans, Azerbaycan Eğitim Komiserliği (Bakanlığı) ile Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesince ortaklaşa düzenlenmişti.

Konferansın amacı, Azerbaycan Türk edebiyat dili için yeni alfabe-ye göre yazım (ortograf) ilkelerini saptamaktı. Konferans bölgesel nitelikteydi ve Azerî Türkçesini geliştirmekle ilgiliydi. Konferansa Azerbaycan'ın dört bir bucğından gelen aydınlar katılmışlardı. Azerî Türkçesinin gelişmesiyle doğrudan doğruya ilgili bulunan Dağıstan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinden de Konferansa delegeler yollanmıştı. Teorik Türkolojinin temsilcileri de Konfe-

¹⁴⁵ *Ibid.*, pp. 350-352. *Pravda Vostoka* (Taşkent) gazetesinin 12.1.1928 günlü sayısından aktarılarak.

ransta görev almışlardı. Bakû Üniversitesi Profesörlerinden Çobanzade, Sovyet Bilimler Akademisinden Prof. Samoyloviç bildiriler sunmuşlar, Konferans çalışmalarına yön vermişlerdi. Agamalioglu da Taşkent Kurultayı ve yeni yazıya geçiş konusunda bir rapor sunmuştu. Konferansın komisyonlarından biri yazım ilkelerini saptamakla, bir ikincisi Avrupa dillerinden Azerbaycan Türkçesine giren sözcüklerle terimlerin yeni alfabeye yazımı sorunlarını incelemekle görevliydi. Bunların ikisine de Prof. Çobanzade başkanlık ediyordu. Dil komisyonu da Agazade'nin başkanlığı altında çalışıyordu. Komisyon özellikle yeni Azerbaycan edebiyat dili üzerinde duruyordu. Yeni yeni yetişmekte olan ve kimileri henüz üniversite sıralarında bulunan genç Azerbaycan Türkologları da dil, yazım, Avrupa terimleri gibi konularda çeşitli bildiriler sunmuşlardı¹⁴⁶.

Azerbaycan Millî Eğitim Komiseri (Bakanı) Ahundzade Ruhullah'ın Başkanlığında toplanmış bulunan Konferans, beş günlük çalışmadan sonra çeşitli kararlar alıp kapandı. Alınan kararlar yeni alfabe, yeni edebiyat dili, yeni yazım ve yeni terminoloji gibi konuları kapsıyordu. Kararlar genellikle şu amaçlara yönelikti: (i) Yeni Türk alfabesinin Azerbaycan edebiyatında kök salmasını sağlamak, (ii) Azerbaycan edebiyat dilini geliştirip kitlelere yaymak, (iii) Fonetik ilkesine dayanan yeni yazım kurallarını düzenlemek (iv) Azerî Türkçesine ve biraz da uluslararası uygulamaya dayanan yeni bir terminoloji hazırlamak. Konferans ayrıca, Azerbaycan Millî Eğitim Komiserliğine bağlı sürekli bir Terim ve Terminoloji Bilimsel Komisyonu kurulmasına da karar vermişti¹⁴⁷.

1928 yılında yeni Türk alfabesine tam olarak geçmiş bulunan Azerbaycan, artık bu alfabeği kökleştirmek ve yeni bir edebiyat dili geliştirmek sorunlarına eğiliyordu. Başka bir deyimle Azerbaycan, alfabe devriminden dil devrimine geçiyordu.

Milliyetler Konseyinin Öteyandan Tataristan (Kazan) Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesinin 1928 Şubat sonunda, bütün okullarda yeni Lâtin alfabesiyle öğretime başlanmasını ilke olarak kararlaştırdığı haber veriliyordu¹⁴⁸. Ancak uygulamaya hemen geçilemediği anlaşılmaktadır. 1928 yılı ortalarına doğru, Türk-Tatar cumhuriyetlerinde yeni alfabeğe geçişi hızlandırmak için yeni buyrultular yayımlamak gereği duyuluyordu. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamalioglu, S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Milliyetler Konseyi Presidium'una bir rapor sunmuştu. Bu rapor üzerine Milliyetler Konseyi Sekreteri Kulbeşerov, 15 Mayıs 1928 günü uzun bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride şöyle deniliyordu:

¹⁴⁶ J. Castagné, "Le Mouvement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmanes et les Pays voisins" (Documents de Presse Russe), *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1928, pp. 571-573.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 573

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 567. *Pravda* (Moskova) gazetesinin 1.3.192 günlü sayısından aktarılarak.

"S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Milliyetler Konseyi Prezidium'u, Yeni Türk Alfabeti Sovyet Komitesi Başkanı yoldaş Agamalioglu'nun Arap yazısı kullanan S.S.C.B. halklarına yeni alfabenin yayılması konusundaki raporunu dinledikten sonra, Ekim Devrimi üzerine halkların siyasal bilincinin ve fikrî gereksinmelerinin çok arttığını ve bunun sonucunda Arap yazısı sorununun ortaya çıktığını, bu yazının gereksinimleri karşılamadığını, tersine, ahalinin ekonomik kültürünü geliştirmesine engel olduğunu belirtir. Yeni Türk Alfabeti Sovyet Merkez Komitesinin kısa bir zamandan beri çalışmakta olmasına ve bu çalışmalar sırasında birçok engelleyici güçlüklerle karşılaşılmasına rağmen, yine de Arap yazısı kullanan bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde ve Özerk Bölgelerinde yeni Türk alfabesine geçiş için organize bir hareket yaratılabilmiş ve kimi Cumhuriyetlerin kademeli olarak yeni yazıya geçişleri sağlanabilmiştir.

"Bu reformun önemini dikkate alan Milliyetler Konseyi Prezidium'u aşağıdaki önlemleri gerekli görmektedir:

"1. Geri kalmış halkların entelektüel devriminde önemli etkenlerden biri durumundaki Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi çalışmalarının yoğunlaştırılması gerekir. Sorunun pratik çözümü için, basın, meslek kuruluşları, özellikle işçi kuruluşları, kooperatifler, kadın örgütleri, Yeni Alfabe Sevenler Dernekleri, Türkistan köylü birlikleri (Keşçi) vb. aracılığıyla tüm kamuoyunun seferber edilmesi yeter.

"2. Okuma yazma bilmeyen okul çağı dışındaki kimselere, özellikle bunların örgütlenmiş bölümüne (meslek birlikleri, gençlik örgütleri vb gibi) okuma yazma öğretilmesi sorununa; Arap yazısı kullanan bütün okullarda yeni Türk alfabesiyle eğitime geçilmesine; aynı zamanda "Politprosvet" (siyasal eğitim) örgütlerinde yeni alfabenin uygulanmasına özellikle önem verilmesi ve bu amaçla öğretmenlere ve "Politprosvet" işçilerine kurslar açılması gerekir.

"3. Yeni alfabenin metotlu biçimde yayılması için, Sovyet komitelerinin, Cumhuriyetlerin ve Özerk Bölgelerin bu reformu uygulama plânları hazırlamaları ve bu plânların gerektirdiği harcamalara Cumhuriyetlerin bütçelerinin katılmaları gerekir.

"4. Gerek S.S.C.B. Merkez yönetimi eliyle, gerek baskı malzemesi ve teknik olanaklarla donatılacak cumhuriyetlerin ve bölgelerin kendi yayın merkezlerince Sovyet halkları için yeni Türk alfabesiyle eğitici yayınlara ağırlık verilmesi; aynı zamanda devlet yönetiminde ve çeşitli kuruluşlarda yeni yazıya geçiş için önlemler alınması (Sovyet Yönetimi işçilerine hazırlık kursları açılması)..."¹⁴⁹

Bu bildiri doğrudan doğruya Moskova'dan çıkıyordu. Moskova hükûmetinin bir buyruğu niteliğindeydi. Bu bakımdan ilginçti. O tarihe kadar Moskova hükûmeti, Sovyet Türklerinin Lâtin alfabesine geçiş hareketlerini desteklemişti. Bu amaçla bütçeden para yardımında da bulunmuştu. Ama Moskova ön plânda pek görünmemişti. Şimdi ön plâna çıkıyordu. Alfabe konusunda kesin bir tutum takınıyordu. Arap alfabesini mahkûm ediyordu. Arap alfabesi kullanan

¹⁴⁹ Castagné, "Le Mouvement de latinisation...", pp. 567-569

tüm Sovyet yurttaşlarının Lâtin alfabesi temeline dayanan yeni Türk alfabesine geçmelerini istiyordu. Geçiş hareketinin nasıl hızlandırılacağını da gösteriyordu. Bütün güçler harekete geçirilecekti. Bir yeni alfabe seferberliği başlatılacaktı. Arap alfabesi kullanan herkese Lâtin alfabesi öğretilenecekti. Bu bir direktifti. Özellikle henüz yeni Türk alfabesine tam olarak geçememiş bulunan Tatar, Kırım, Özbek, Türkmen, Kırgız Cumhuriyetlerini ilgilendiriyordu.

**Moskova'nın niyeti
neydi?**

S.S.C.B.'de asıl iktidarı ellerinde tutan Rus Komünistlerinin neden Sovyet yurttaşı Türklerin Arap alfabesini bırakıp Lâtin alfabesine geçmelerini istedikleri sorusu birçok kimsenin kafasını kurcalamıştır. Tarihçi Toynbee'ye göre, Sovyet yöneticileri, Çarlık yönetiminin Ruslaştırma politikasının tam karşıtı bir politika izlediklerini, milliyetler ilkesine saygı gösterdiklerini dünyaya kanıtlamak istiyorlardı. Yeni Türk alfabesi, komünist ideolojinin yayılmasına engel de olmayacaktı. Sonra Rus Komünist yöneticiler, bu yolla komşu ülkeleri etkilemeyi de düşünüyorlardı. Lâtin alfabesine geçerek bir Azerî edebiyat dili geliştirecek olan Sovyet Azerbaycan'ı, edebiyat dili olarak Farsça'yı kullanan İran Azerileri arasında da ulusal dil bilinci yaratabilir ve bunun önemli uluslararası sonuçları olabilirdi. Özbekistan Cumhuriyeti içinde ayrı bir yerleri olan ve yazı dili olarak Farsça'yı kullanan Tacıkların Lâtin alfabesine geçmeleri de Afganistan ve İran üzerinde etkiler yaratabilirdi¹⁵⁰. Gerçekten Moskova Hükûmeti, yalnız Türk ve Tatarların değil, Arap alfabesini kullanan tüm Sovyet halklarının, bu arada Tacıkların da Lâtin alfabesini benimsemelerini istiyordu. Sovyet sınırları içinde gelişen Lâtinleştirme akımının başka ülkelere yayılacağını da umuyorlardı. O yıllardaki Sovyet basını, İran'da, hatta Japonya'da bile Lâtin alfabesine geçiş için çalışmalar yapıldığını sık sık duyuruyordu¹⁵¹. Bütün Doğu ülkelerinde büyük bir alfabe devrimi gerçekleşecek sanılıyordu. Sovyetler Birliği, bu büyük devrimin öncülüğünü yapmak, onurunu kendine toplamak istiyor gibi görünüyordu. Bu nedenlerle Moskova hükûmeti, bir an önce yeni Türk alfabesine geçmeleri için Türk-Tatar yurttaşlarını kamçılıyordu.

**Yeni yazının
yaygınlaşması**

Moskova Hükûmetinin gerçek niyetleri ne olursa olsun, görülen şuydu ki, Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetleri birer birer Arap alfabesini bırakıyorlar, yeni Türk alfabesine geçiyorlardı. Bu yoldaki çalışmalar 1928 yılı içinde de hızla sürdürülüyordu. Mayıs 1928'de, Semerkand kentinde yeni bir konferans toplanmıştı. Yeni Türk Alfabesi Komitesinin hazırladığı bu konferansa Özbek, Kazak,

¹⁵⁰ Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-28)", *Survey of International Affairs*, 1928, London: 1929, pp. 226-227.

¹⁵¹ Örneğin bkz. "Şark Ülkelerinde Lâtin Elifbası", *Kommunist* (Bakû) 25 Mart 1927, No. 69 (1966), s. 1., sütun 5-7. Bu yazıda, Lâtin alfabesi akımının Türkiye'ye, Hindistan'a, Japonya'ya, Doğu Afrika'ya, Museviler arasına yayılmakta olduğu bildiriliyordu.

Kırgız cumhuriyetlerinden 40 kadar delege gönderilmişti. Konferans, Uygur alfabesinin de Lâtinleştirilmesini kararlaştırdı. Uygurlar için, ufak değişikliklerle, Özbeklerin benimsemekte oldukları yeni Türk alfabesi alındı. Bu alfabeyle Uygurlara ders kitapları hazırlamak üzere özel bir komite kuruldu¹⁵². Artık Uygurların da Lâtin alfabesine geçmeleri kesinleşmişti. Ama geçişin ne zaman tamamlanacağı pek belli değildi.

Özbekistan, adım adım yeni alfabeğe geçişini sürdürüyordu. Şubat 1928'de, Taşkent ve çevresinde on okulda daha yeni Türk alfabesiyle eğitime başlanmıştı¹⁵³. Yine aynı yılın Şubat, Mart aylarında, Özbekistan'ın bir başka yöresinde, Andican'da, 22 yeni alfabe kursu açılmış, bütün ilkokulların üçüncü sınıflarında yeni alfabenin öğretilmesine başlanmıştı. Bütçeden yeni ödenek isteniyordu¹⁵⁴. Taşkent Kurultayında Özbekistan Eğitim Komiseri Remzi, karşılaştıkları en büyük güçlüklerden biri yeni Türk alfabesiyle yayın yapabilmek için ellerinde harf bulunmayışı olduğunu söylüyordu. Temmuz 1928'de Özbekistan Yeni Türk Alfabe Komitesinin dört matbaa makinası ısmarladığı, bununla ilk çırpıda 600.000 nüsha kitap basmayı düşündüğü, yeni kitapların basımına aynı yılın son baharında geçilebileceği duyuruluyordu¹⁵⁵. Özbekistan Cumhuriyetinin 1928 yılı bütçesinde, yeni Türk alfabesine geçiş harcamaları için 862.000 ruble tutarında ödenek öngörülmüştü. Bunun 389.000 rublelik bölümü, yeni harflerle ders kitapları, gramer kitapları vb. yayımı için kullanılacaktı. Geri kalan bölümüyle kurslar açılacak, konferanslar verilecek, yeni alfabeği öğretecek öğretmenler, basımevi işçileri yetiştirilecek, bir gazete çıkarılacaktı. İlk çırpıda 227 kurs açılması düşünülüyordu¹⁵⁶. Kısacası, Özbekistan "Beş Yıllık Plân" gereğince yeni yazıya geçiyordu. Geçiş 1927 yılında başlamıştı, 1932 yılında tamamlanacaktı.

Türkmenistan Cumhuriyeti de kesin kararını vermişti. 1928-29 ders yılında, bir bölüm okullarda yeni Türk alfabesiyle eğitime başlanacaktı. Ertesi ders yılında bütün okullarda yalnız yeni yazıyla eğitim-öğretim zorunluluğu konacaktı. 1 Ekim 1928 tarihinden başlanmak üzere, üç ay süreyle, resmi yazışmalar Arap ve Lâtin harfleriyle yapılacak, 1 Ocak 1929 tarihinde bütün resmi yazışmalarda yalnız yeni Türk alfabesi kullanılacaktı. Yeni Türk alfabesinden başka bir yazıyla ders kitabı basılmasına da son verilmişti. Türkmen Merkez Yürütme Komitesi, 5 Kasım 1929 tarihinde kesin olarak yeni Türk alfabesine geçilmesini kararlaştırmıştı. Bu tarih, aynı zamanda Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetinin kuru-

¹⁵² *Pravda Vostoka* (Taşkent); Castagné, "Le Movement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmanes...", *Révue des Etudes Islamiques*, 1928, p. 584

¹⁵³ *Pravda Vostoka*, 22/2/1928; *Révue des Etudes islamiques*, 1928, p. 575

¹⁵⁴ *Pravda Vostoka*, 4/3/1928; *Révue des Etudes islamiques*, 1928, pp. 574-575

¹⁵⁵ *Pravda Vostoka*, 13/7/1928; *Révue des Etudes islamiques*, 1928, pp. 575-576

¹⁵⁶ *Pravda Vostoka*, 9/7/1928; *Révue des Etudes islamiques*, 1928, p. 574

luşunun beşinci yıldönümüydü. O tarihten sonra artık Arap alfabesi hiç kullanılmayacaktı¹⁵⁷.

Kırım da aynı yolda yürüyordu. Şubat 1928'de verilen haberlere göre, Kırım'da yeni Türk alfabesine geçiş için epeyce hızlı yol alınmıştı. Lâtin Alfabesini Sevenler Derneği, en ufak köylere kadar kollarını uzatmış, 6.000 üye toplamış, 160 şube açmıştı. Yeni yazıyla çeşitli kitaplar, bu arada Latif Zade'nin şiir kitabı basılmış ve *Koz-Aydık* adlı haftalık bir dergi çıkarılmağa başlanmıştı. 1927-28 ders yılında bazı okullarda yeni yazıyla öğretime başlanmıştı. Kırım Rus okullarındaki çocuklar da Tatar dilini yeni yazıyla öğreniyorlardı. Kırım Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Prezidyum'u, beş yıl içinde yeni Türk alfabesine geçiş karar vermişti¹⁵⁸. Bu demekti ki, 1932 yılında yeni yazıya geçiş tamamlanmış olacaktı.

**Yeni yazıya geçiş
çalışmalarının özeti**

Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçişleri, birkaç satırla özetlenmek istenirse şunlar söylenebilir:
1918 yılında Yakutlar Lâtin alfabesini benimsemişlerdir.

Bunların apayrı ve kendilerine özgü bir durumları vardı. Asıl hareket, 1922 yılında Azerbaycan'da başlamıştır. Özel bir komite, Lâtin alfabesi temeline dayalı bir "Yeni Türk alfabesi" hazırlamış ve adım adım bunu yaymağa koyulmuştur. Dört yıl sonra Bakû'da bir uluslararası Türkoloji Kongresi toplanmış ve yeni Türk alfabesi bu Kongrenin onayından geçirilmiştir. Azerbaycan, yeni yazıya geçişte bir bakıma "Pilot Bölge" olmuş, ya da seçilmiştir. Bakû Türkoloji kongresi, Azerbaycan'ı öteki Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyetlerine örnek göstermiş ve onların da bu örneği izlemelerini istemiştir. Hemen arkasından bir "Yeni Türk Alfabesi Sovyet Merkez Komitesi" kurulmuş ve bütün Türk-Tatar Sovyet cumhuriyetlerinde yeni Türk alfabesinin benimsetilmesi görevi bu kuruluşa verilmiştir. Merkez Komitesi, Moskova Hükümetince gerekli yetki ve olanaklarla donatılmış ve yeni yazı hareketini tek elden, organize biçimde yürütmeğe başlamıştır. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin 1927 yılında yapılan birinci Kurultayında, bütün Türk-Tatar Sovyet cumhuriyetlerinde bir tek Lâtin alfabesi benimsenmesine karar verilmiş ve bir "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" hazırlanmıştır. Bu alfabeyi yürürlüğe koymak için her cumhuriyet ayrı ayrı plânlar hazırlamış, kararlar almış, yasalar çıkarmış ve bütçelerine gerekli ödenekler koymuştur. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, ikinci Kurultayını Ocak 1928'de Taşkent'te toplamış ve Orta Asya'da da yeni yazıya geçiş çalışmalarını kamçılamak istemiştir. Arap yazısı kullanan Sovyet halklarının Lâtin alfabesine geçmelerini başından beri destekleyen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, 1928 yılına kadarki çalışmaları olumlu karşılamakla birlikte, yetersiz bulmuştur. Mayıs 1928'de yayınladığı bir buyrukla bu çalışmaların hızlandırılmasını ve

¹⁵⁷ *İzvestiya* (Moskova), 3/6/1928; 1928

¹⁵⁸ *Pravda* (Moskova), 4/3/1928; *Revue des Etudes Islamiques*, 1928, p. 570.

eski yazıyı kullanan bütün Sovyet yurttaşlarının yeni Türk alfabesini benimsemelerini istemiştir. Çalışmalar bu doğrultuda sürdürülmüştür.

1928 yılı sonlarına doğru varılan sonuç kısaca şuydu: Yakutlardan başka Azerbaycanlılar, Kuzey Kafkasya'daki Balkarlar, Karaçaylar ve Gürcistan Türkleri, yazı devrimlerini tamamlanmışlardı. Başka bir deyimle Kafkaslar yeni yazıya geçmişti. Ama asıl büyük Türk-Tatar kitlelerinin yaşadığı öteki Sovyet cumhuriyetlerinin hiçbirinde yazı devrimi henüz tamamlanmamıştı. Bunlar adım adım yazı değişikliğine gidiyorlardı. Tataristan'da (Kazan'da) 1928 yılında yeni yazının benimsenmesi kararlaştırılmıştı. Belki ertesi yıl ya da 1930'da geçiş tamamlanacaktı. Uygurlar da aynı durumdaydı. Ötekiler beşer yıllık plânlarla yeni yazıyı yürürlüğe koymaya çalışıyorlar ve yeni yazıya tam ve kesin geçiş için şu tarihleri öngörüyorlardı: Türkmenler 1929, Kırgızlar 1930, Özbekler ve Kırmılılar 1932.

Bütün Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyetleri yeni yazıya kademeli olarak geçiş yolunu benimsemişlerdi. Yakutlar bir yana bırakılırsa, hiçbir yerde beş yıldan kısa bir süre içinde yazı değişikliği yapılamamıştır. Azerbaycan 1922'de başlattığı değişikliği 1928'de tamamlayabilmişti. Kırım'ın, Orta Asya'nın yeni Türk alfabesine geçişleri ise 1932 yılına kadar sürecekti. Demek ki, Sovyetler Birliği Türklerinin yeni Türk alfabesini benimsemeleri on yıllık bir dönemde gerçekleşebilmişti.

Sovyet Türkleri yavaş yavaş yeni yazıya geçerken, 1928 yılında Türkiye'de birdenbire harf devrimi yapıldı. Türkiye, bambaşka bir yöntemle, bir çırpıda yeni yazıya geçiverdi. Gerçek Türk Yazı Devrimi buydu ve dünyayı şaşırtmıştı. Kimi yabancılar buna bir "mucize" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

T Ü R K Y A Z I D E V R İ M İ

1. ATATÜRK'ÜN GÜLHANE SÖYLEVİ

9/10 Ağustos 1928 gecesi Atatürk tarihsel Gülhane söylevini verdi¹. Eski yazının yerine yeni Türk alfabesinin alınacağını kamuoyuna açıkladı. Türkiye'nin yazı devrimine kesin karar verdiği ilk kez, en yetkili ağızdan dünyaya duyuruluyordu. Türk yazı devrimi Gülhane söyleviyle başladı.

Atatürk konuşuyor Atatürk bu konuda ilk kez açıkça konuşuyordu. Yazı değiştirme sorunu Türkiye'de yıllardır tartışılıyordu. Kökü Tanzimat yıllarına kadar dayanan eski tartışmalar bir yana, Cumhuriyet döneminde de beş yıldır alfabe konusu konuşulmuştu. Bu konuda söyleyecek sözü olan hemen herkes düşüncesini özgürce açıklamıştı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu tartışmaları alabildiğine özgür bırakmıştı. Ama kendi düşüncesini açığa vurmaktan da özenle kaçınmıştı. Eylül 1922'de gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın "niçin Lâtin yazısını almıyoruz?" yollu sorusunu zamansız olarak geçiştiren Atatürk, ondan sonraki yıllarda hiç konuşmamıştı.

Atatürk'ün zaman zaman yakın çevresindeki kişilere açıldığı, onların ağızını yokladığı olmuştu. Bir gün Çankaya'da eski köşkünün kitaplık odasında ozan Yahya Kemal Beyatlı'ya, "Bu kitaplar güzel ama, bütün halkımıza okutmak, öğretmek güç bu harfleri. Onun için bazı yenilikler düşünmeli ve Lâtin harflerini kabul etmeli" der. Yahya Kemal hemen bu düşünceye karşı çıkar. Yakın geçmişimizin kültür hazinelerinin hep Arap yazısıyla olduğunu, bunlardan kopma olanağı bulunmadığını, bu bakımdan Lâtin harflerinin alınamayacağını söyler. Bunun üzerine Atatürk, hemen sözü değiştirir. Harf değiştirme konusunda sadece düşüncesini sorduğunu bildirir. Tartışmaya girişmez². Yine susar. Konuşmayı zamansız görür.

¹ Sadi Borak, Atatürk'ün bu tarihsel söylevinin şimdiye kadar birçok kaynaktan 8/9 Ağustos 1928 gecesi verilmiş gibi gösterilmesinin yanlışlığını belirterek yerinde bir düzeltme yapmıştır. Söylevin 9/10 Ağustos gecesi ve gece yarısından sonra verilmiş olduğunu, bu bakımdan 10 Ağustos 1928 günü verilmiş sayılması gerektiğini vurgulamıştır. ("Atatürk Tarihsel Gülhane Parkı Söylevini hangi tarihte verdi?", *Yazı Devrimi. Belgeler. Cumhuriyet*. 1.11.1928, s. 11). Esasen, zamanın gazeteleri de Atatürk'ün bu tarihsel söylevinin 10 Ağustos 1928 günü verilmiş olduğunu belirtmişlerdi. Hatta bir gazete 10 Ağustos gününün en büyük bayramlarımızdan biri olarak her yıl kutlanmasını önermişti. (*Journal d'Orient*, 20.8.1928).

² A. Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, İkinci Baskı, Ankara: 1977, s. 182-183

1926 yılında yazı tartışmalarının kızıştığı günlerde de Atatürk, hep susmuş, tartışmaları izlemekle yetinmişti. Ancak 1928'de Türkçeye Lâtin harflerini uygulama konusunu incelemek üzere resmen Dil Encümeninin kurulmasından sonra Atatürk, kendi düşüncesini belli etmeğe başlar. 4 Haziran 1928 günü Ankara'dan İstanbul'a yola çıkmadan önce, Dil Komisyonuna kişisel düşüncelerini bildirir, buyruklarını verir. İstanbul'dan da Encümenin çalışmalarını sürekli olarak izler. Hazırlanan yeni Türk alfabesinin ilk düzeltmelerini kendisi yapar. Örneğin (q) ve (x) harflerinin Türk alfabesine alınmasına, tek ses için çift harfler kullanılmasına gerek olmadığını bildirir. Heceleri inceltmek, ya da kalınlaştırmak için (g) ve (k) harflerine eklenmesi düşünülen (h) harfinin kaldırılmasını Dil Encümenine önerir. Başka bir deyişle Atatürk, yeni Türk alfabesinin yaratılmasında bir dil uzmanı gibi rol alır. 1928 Ağustos başında Dil Encümeni Ankara'dan İstanbul'a taşınır, çalışmalarını orada sürdürür. O günden sonra Atatürk, her gün Encümenin çalışmalarına katılır. Yeni Türk alfabesinde hangi harfin gerekli, hangisinin gereksiz; hangi yazım kuralının doğru, hangisinin yanlış olduğunu söyler. Alfabe üzerinde son düzeltmelerini yapar. Yeni alfabeyi herkesten önce resmen kullanmağa da başlar. 4/5 Ağustos 1928 günü Başbakan İsmet İnönü'ye yeni harflerle mektup yazar. Başka şeyler yanında şunu da söyler:

“Yeni elifbamızın kat'i şeklini tespit hususunda, burada bulunan komisyon âzası-le mutabık kaldık. Benim ta'dil ettiğim noktaları hüsn-ü telâkki ettiler.

“Muhabbet ve hasretlerimin size pek azını iblag edebilecek bu mektubum, eminim ki yeni Türk harflerinin, lisan ve lehçemizi, tamamen ifadeye khafı gel-dighi hakkında-ki fikrinizi te'yid idecektir. Muhabbet, hasret, iştiyak, temenni-i muvaffakiyat”³.

Türkiye'ye resmî bir gezi yapan Afganistan Kralı Amanullah Han'ı uğurladıktan sonra, 1928 yaz aylarında Atatürk'ün kendisini alfabe işine verdiği biliniyordu. O'nun yakında yazı devrimini açıklaması da bekleniyordu. Kamuoyu sabırsızlanmağa bile başlamıştı. Gülhane söyleviden bir gün önce Yunus Nadi, “Yeni harflerle yazılacak Türkçemizin maarifimize, milletimize temin edeceği inkişaf pek büyüktür (...) O günün bir an evvel hululünü sabırsızlıkla bekliyoruz” diye yazıyordu⁴. Yıllardır susan Atatürk, yapamayacağını konuşmayan, konuştuğunu da kesenkes yapan bir kimseydi. En sonunda şimdi konuşma sırası O'na gelmişti. O'nun dilinde konuşmak demek, yapmak demektir. Şimdi, yazı devrimini yapma, uygulama dönemini açıyordu.

Konuşmanın yeri ve zamanı	Atatürk, Türk yazı devrimini başlatmak için, yer olarak İstanbul Gülhane parkı gazinosunda Cumhuriyet Halk Partisince düzenlenmiş bir konseri; zaman olarak da

³ Gazi Mustafa Kemal'den İsmet Paşa'ya mektup. Dolma Bağça, 4-5/8/1928, Özerdim, *Türk Devriminin Öyküsü*, 2. baskı, Ankara: 1978, s. 46

⁴ Yunus Nadi, “Lâtin harfleri”, *Cumhuriyet*, 10.8.1928

1928 yılının Ağustos ayını seçti. Büyük kararlarında ufak ayrıntılara da dikkat eden, hiçbir noktayı rastlantıya bırakmamağa özen gösteren Atatürk'ün, bu yeri ve zamanı seçmesi de birer rastlantı olmasa gerektir.

İstanbul, Türkiye'nin kültür merkeziydi. Bir kültür devrimi demek olan yazı değişikliğini burada başlatmak hem uygundu, hem de gerekli. Devrimin gerçekleştirilmesinde Türk basınına büyük görev düşecekti. Türk basını İstanbul'da kümelenmişti. Ankara'nın tek büyük günlük gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*'ye karşılık İstanbul'da altı büyük günlük gazete çıkıyordu. Dergiler, basım evleri, yazarlar çoğunlukla oradaydı. Üniversite İstanbul'daydı. Yazı devrimine en büyük destek de, en büyük direnme de İstanbul'dan gelebilirdi. Lâtin yazısının alınmasına karşı son dört yılda yayınlanan kitapçıkların hemen hepsi İstanbul'da basılmıştı. Devrimden yana olan İstanbul aydınlarını seferber etmek, devrime karşı olanları da yumuşatıp kazanmak için İstanbul'dan işe başlamak en kestirme yol olabilirdi. Atatürk bunu yapıyordu. Yazı devrimi çalışmaları için Dolmabahçe sarayını karargâh yapmıştı. Devrimi İstanbul'da başlatıyordu. İstanbul'u iyice kazanıp coşturmadan da oradan ayrılmayacak gibi görünüyordu. Devrimi kavrayamayan yazarlar Dolmabahçe sarayına çağırılarak kazanılacaklardı.

Yazı devrimini İstanbul'da başlatmak, İstanbulluların gönüllerini kazanmak, onları bir bakıma onurlandırmak demek olurdu. Yeni Türkiye'nin bütün devrimci atılımları hep Ankara'da başlatılmıştı. İstanbul yıllarca kenarda bırakılmış gibiydi. Atatürk, 1919 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, tâ 1927 yılına kadar bu eski başkente ayak basmamıştı. Bu arada devletin başkenti de Ankara'ya kaydırılmış ve İstanbul, Türkiye'nin bir il merkezi durumuna düşmüştü. Şimdi yazı devrimi meşalesini orda tutuşturmak, eski başkent için bir kıvanç ve övünç kaynağı olabilirdi.

İstanbul'da Gülhane parkının da tarihsel bir yeri vardı. 1839 yılında, burada okunan bir ferman Tanzimat döneminin başlangıcı olmuştu. O ferman, o dönemin değer ölçülerine göre, Osmanlı-Türk tarihinde yeni bir sayfa açmıştı. 89 yıl sonra, hemen hemen aynı yerde Atatürk, Türk tarihinde bir başka sayfa açıyordu. Başka bir deyişle, Reşit Paşa'nın Gülhane parkında başlattığı Batılılaşmayı Atatürk aynı yerde tamamlıyordu. Tanzimatçıların düşünemediklerini Atatürk gerçekleştiriyordu.

Yazı devrimini halka duyurmak için Atatürk bir eğlence toplantısını seçmişti. Bu eğlence, Atatürk'ün lideri bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisince düzenlenmişti. Büyük bir olasılıkla danışıklıydı. Atatürk buraya hazırlıklı gelmişti. Türk halkına mutluluk getirecek olan yazı değişikliğini, eğlence içindeki insanlara duyurmak psikologca bir davranıştı. Sevinçli bir ortamda, sevinçli insanlara sevindirici bir müjde vermek, onların sevinçlerine sevinç katmak demekti. Burada alevlenecek yeni yazı coşkusu dalga dalga yurda yayılabilirdi.

Yazı devrimi bir Ağustos günü başlatılıyordu. Ağustos, Türk tarihinde zafer ayıydı. Atatürk yazı devriminin de bir zafer olacağına inanıyordu. Yazı devrimi

karanını duyurduktan iki hafta sonra, 26 Ağustos 1928 günlü bildirisinde, Büyük Zafer ile yazı devrimi arasında bir karşılaştırma yapmıştı. “Bugün yeni Türk harfleriyle cehalete karşı açtığımız mücadelenin yarın millet için 26 Ağustos zaferinden daha yüksek ve geniş saadet neticeleri getireceğini muhakkak görüyorum” demişti. Dış düşmana karşı Büyük Taarruz’un bir Ağustos günü başlatıldığı gibi, cahilliğe karşı bir başka “Büyük Taarruz” anlamı da taşıyan Türk yazı devriminin de Ağustos ayında başlatılması uygun görülmüştü, denilebilir.

Tarihsel söylev

Atatürk, 9/10 Ağustos 1928 gecesı, “Ankara” motoru ile Dolmabahçe sarayından Marmara’ya açılır. Dört saat kadar süren bir motor gezintisinden sonra, saat yirmi üçe doğru, Halk Partisinin düzenlediğı ve halkın da katıldığı eğlenceye katılmak üzere, Sarayburnu’na çıkar. Çoşkun alkışlarla karşılanır. Halk arasında kendisine ayrılan yere oturup bir süre eğlence gösterilerini izler. Gece yarısından sonra, saat 01’e doğru ayağı kalkar ve yazı devrimini müjdeleyen tarihsel söylevini verir. Şunları söyler:

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz.

“Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel surette anlayacağız. Ben buna eminim. Siz de emin olunuz. Şimdi yeni Türk elifbasile yazdığım bu notları bir arkadaşına okutacağım; dinleyiniz; göreceksiniz ki çok kolay yazılmakta ve okunmaktadır”⁵.

(Faliş Rıfkı Bey okudu):

“Bu gece ve her zaman, her yerde olduğu gibi burada halk ile karşı karşıya bulunduğum sırada çok büyük bir heyecan karşısında kalıyorum. Bu, kalplerdeki heyecanların bir noktada birleşmesidir. Bu kuvvetin, bu kadar maşeri olması, onun milletin ruhundan çıkmasındadır. Bütün dünyanın gördüğü bu kuvvet en büyük vasıflarla tavsif olunmağı lâyıktır. Bir millet hayatıyet gösterdiği zaman, o milletin yepyeni bir safha açmakta olduğuna şüphe edilemez...”⁶

⁵ Atatürk’ün bu tarihsel söylevi, çeşitli kaynaklarda değişik biçimlerde verilmektedir. Kaynaklar karşılaştırılınca aradaki tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Buraya aktardığımız metin, o zaman Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi’nce çıkarılmakta olan ve bu nedenle bir bakıma resmî niteliğı bulunan *Ayın Tarih*’inden alındı. (Numru: 53, Ağustos (1928), cilt: 17, s. 1-3). Bu en güvenilir kaynak olarak düşünüldü. Kimi kaynaklar söylevin Faliş Rıfkı Atay’a okutulmuş, Atatürk tarafından söylenmemiş olduğunu yazmışlardır. Gerçekte söylev üç parçadan oluşmaktadır. Atatürk, başını ve sonunu kendisi söylemiş, ortadaki bölümünü Faliş Rıfkı Atay’a okutmuştur. Söylevin sadeleştirilmiş değişik bir biçimi için bkz: Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 47-50. O zaman sığağı sığağına yapılmış Fransızca çevirisi için bkz: *La République* (İstanbul), 11.8.1928.

⁶ Bu bölümü Atatürk yazmış, Faliş Rıfkı Atay okumuştur. Bölümün son satırları Doğu ve Batı müziğı üzerinedir.

Atatürk'ün bu son satırları Fali Rıfki'ya okutmasından sonra halk arasından birisi kalkıp kısa bir konuşma yapar. Onun üzerine Atatürk, yine Türk harfleri konusuna döner ve şunları söyler:

“Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Ben bu devreleri geçirdim. Artık benim için, hepimiz için çok söz yok, faaliyet, hareket, yürümek var. Çok işler yapılmıştır. Ama bugün yapmak mecburiyetinde olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır.

“Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti ictimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez; bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharlarla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki, Türk'ün seciyesini anlamayarak bir takım zincirlerle kafalarını sarmışlardır. Mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz.

“Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti ictimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir.

“Milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir”.

Anlamı

Halkçı Atatürk, yurttaşlara “arkadaş” diye sesleniyordu.

Halkın içindeydi. Halkla birlikte, halkın eğlencesine katılıyordu. Halkla kaynaşıyordu. Duyguluydu, sevinçliydi, mutluydu. Yüreği halkla birlikte çarpıyordu. Yürek çarpıntılarının birleşmesinden yüce bir coşku doğuyordu. Bu coşku içinde Atatürk, yeni Türk yazısını halka müjdeliyordu.

Yeni Türk harfleri dediği, Türk Dil Komisyonunca hazırlanmış alfabe projesiydi. Bu söyleviyle Atatürk, bu projeyi onayladığını belirtmiş oluyordu. O zamana kadar Türkiye’de çeşitli “yeni Türk alfabesi” projeleri hazırlanmıştı. Bunların uygulanması bile denenmişti. Ama o projelerin hiçbiri yetkililerce onaylanmamıştı. Şimdi Dil Komisyonunca hazırlanmış olan proje değişikti. Bu, özel kişilerin kendi girişimi değildi. Resmen görevlendirilmiş bir kurulca hazırlanmıştı. Bunda Atatürk'ün kendi emeği, kendi göz nuru da vardı. Bu konuda kendisi de kafa yormuş, Komisyon üyeleriyle başbaşa günlerce çalışmıştı. Sonunda, Türk diline biçilmiş kaftan gibi tıpatıp uyacak bir alfabe çıkmıştı ortaya. Bu alfabe artık proje olarak kalmayacak, ulusal yazımız olacaktı. Oluyordu.

Atatürk, “yeni Türk harfleri” olarak adlandırdığı yeni yazıyı “alacağız” demiyor, “alıyoruz” diyordu. İlerde, gelecekte değil. O dakikada yeni yazı kullanılmaya başlanıyordu. Bunun ilk örneğini de kendisi veriyordu. Kendisi yeni yazıyı öğrenmişti. Okuyordu. Yazıyordu. Bunun kolay bir yazı olduğunu halka

gösteriyor, kanıtlıyordu. Kuramsal kalmıyordu. Elle tutulur, gözle görülür biçimde yeni harflerin kullanılmasını gösteriyordu. Gülhane söylevi, aynı zamanda bir uygulama dersiydi. Atatürk, sözlerinin bir bölümünü yeni yazıyla kâğıda dökmüştü. Bu kısa notu yanındaki Falih Rıfkı'ya okutuyordu. İşte böyle kolay yazılır, kolay okunur bu yazı diyordu. Yeni yazıyı müjdelirken, yazı kampanyasını açıyor, ilk alfabe dersini de veriyordu. Bir başöğretmen, bir halk öğretmeni gibi davranıyordu. İlerde kendisine resmen verilecek "Başöğretmen"lik sıfatını Atatürk, o akşam Sarayburnu gazinosunda almıştı, almayı hak etmişti denilebilir.

Yazıyı dilden ayırmıyor, soyutlamıyordu Atatürk. Ulusal dil ile yazıyı birlikte düşünüyordu. Türk dilinin güzel, uyumlu, zengin bir dil olduğunu belirtiyordu. Ne var ki bu güzelim dil, yüzyıllarca Arap yazısının tutsağı olmuştu. Bu yazıyı Türkçenin başına saranlar yanlış iş yapmışlardı. Karahanlı mı, Selçuklu mu? Kim olursa olsun, hangi tarihsel koşullarda olursa olsun, Türk dili için Arap yazısının alınması tarihsel bir yanlış olmuştur. Şimdi eski yanlışları kökten kazıma zamanıydı. Düzeltilecekti bu yanlışlar. Ulusal dil, kölelik zincirinden kurtarılacaktı. Yeni yazı Türk dili için kurtuluş olacaktı. Dilimiz özgürlüğüne kavuşacaktı. Kişiliğini bulacaktı. Gelişecekti. Serpilecekti. Zengin diller arasında haklı yerini alacaktı. "Kendini gösterecekti".

Dilin kendini göstermesi, elbet uygarlığa katkısıyla olacaktı. Şimdiye kadar yeterince kendini gösterememiş ise, eski yazı yüzündendi. Arap yazısı bir "demir çerçeve", bir mengene gibi Türk'ün kafasını dar kalıp içinde tutmuştu. Doğru zaten kalıpcıydı. Arap yazısı ve Doğu kültürü, Türk'ün özgür yaratılışına tersti. Artık zincirleri söküp atma, kalıpları parçalama zamanıydı. Dili özgür, anlatımı özgür, düşüncesi özgür olmalıydı yeni Türk kuşaklarının. Yeni yazı okuryazarlığı arttıracaktı. Dili geliştirecekti. Zengin bir kültür dili, bilim dili düzeyine çıkacak Türkçe ile uygarlığa katkımız artacaktı. Gericiliğin demir çerçevesinden kurtulan, dili zenginleşen Türk, daha yaratıcı olacaktı. Daha özgür, daha engin düşünecekti. Atatürk, "Ulusumuz yazısıyla ve kafasıyla uygar dünyanın yanında olduğunu gösterecektir" diyordu. Yazı ile düşüncüyü eşdeğerde gösteriyordu. Bu bakımdan yazı devrimi, "düşünce devrimi" de sayılabilir ve sayılmaktadır⁷. Atatürk, alfabe devrimini geniş anlamda bir uygarlık sorunu olarak gördüğünü de belirtiyordu. Uygar dünyanın ortak yazısını almakla, Türk toplumuyla uygar dünya arasında yeni bir köprü kuruluyordu⁸. "Bu açıdan yazı devrimi, bir uygarlık değişimi olarak da adlandırılabilir"⁹.

Gülhane söylevi kısa bir konuşmaydı. Atatürk az ve öz konuşmuştu. Söz yerine eylem istiyordu. "Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır" diyordu. Her yurtta-

⁷ Adnan Binyazar, "Yazı Devrimi", *Cumhuriyet, Yazı Devrimi Belgeler* eki, 1.11.1978, s. 9

⁸ Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Gülhane Söylevi", *Cumhuriyet*, 9.8.1978

⁹ Emin Özdemir, "Yazı devrimi ve düşünsel yapı", *Yazı Devrimi. Belgeler. Cumhuriyet*, 1.11.1978, s. 11.

şın yeni yazıyı öğrenmesini istiyordu. Türk toplumunun yüzde seksen kadarcının okuma yazma bilmemesi bir yüz karasıydı. Gerçi kabahat eskilerdeydi. Arap yazısını Türk'ün başına sarmış olanlardaydı. Ama okur yazarlığı arttırmadan, halka yeni yazı öğretmeden, bu utandırıcı durumdan kurtulunamazdı. Ancak bu durumdan kurtulmakla uygar dünyanın yanında yerimizi alabilirdik. O bakımdan yeni yazıyı öğrenmek ve öğretmek her yurttaşın görevi olmalıydı. Bu bir buyruktu. Cahilliğe karşı savaş komutu gibiydi. Bir de süre öngörüyordu Atatürk: Bütün Türk toplumu en geç bir iki yıl içinde yeni yazıyı öğrenecekti.

Türk ulusuna yepyeni bir ufuk açan söylevini bitirdikten sonra Atatürk, kahdehini kaldırdı. "Eskiden bunu içerler ve envai mefseleti irtikap ederlerdi. Sahtekârlık ve riyakârlık yaparlardı. Ben o sahtekârlardan değilim. Milletimin tealisi şerefine içiyorum, Allahaismarladık" dedi. Halkın coşkun sevgi gösterileri arasında, sabah saat 2.15 sularında Sarayburnu'ndan ayrıldı.

Dış yankıları İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk, Türkiye'de Lâtin harflerinin alınacağını daha önce Londra'ya rapor etmiş ve bu devrimin en az beş yıl içinde gerçekleşebileceğini yazmıştı. Atatürk'ün söylevi üzerine, eski yazdığını düzeltme gereğini duymuştu. Şöyle diyordu:

"Avrupa harflerinin alınmasının beş yıldan az bir zaman içinde gerçekleşmeyeceği sanılıyordu. Ama, yaz aylarında İstanbul'a, İzmir'e ve başka yerlere dağılmış bulunan Ankara yöneticileri, tatillerinin bir bölümünü bu yeniliği çabuklaştırmaya ayıyorlar. Onlardan birinin geçen gün bana söylediğine göre, önünde beş yıllık zaman olduğunu gören bir insan yeni harfleri öğrenmek için kendisini sıkmayacaktır; iki yıl içinde bu harfleri öğrenmek zorunda olduğunu anlarsa her türlü çabayı harcayacaktır. Bu bakımdan iki yıl içinde yeni alfabenin resmen kullanılacağı açıklandı.

"Konunun her türlü propagandası yapılıyor. Gazeteler, her gün, kimi bilinen bir şiiirden, kimi de Gazi'nin sözlerinden birkaç paragrafı yeni harflerle yayınlıyorlar. Bir gazete, yeni yazı yarışması bile açtı. Ama harekete en büyük hızı veren Gazi'nin kendisidir. Gazi, yeni harfleri, "Avrupa harfleri" olarak değil, "yeni Türk harfleri" olarak adlandırıyor. Arap harflerinin Türk kafasını menegen içinde tuttuğunu söylüyor. Şu halde, yeni Türk harflerini hızla yaymak herkesin görevidir, diyor. Gazeteler O'nun yeni harflerle elyazılarının tıpkı basımalarını yayınlıyorlar. Cumhurbaşkanlığı yatının adı da yeni harflerle "Ertogrul" olarak yazıldı..."¹⁰

İngiliz Büyükelçisi bundan sonra yeni Türk harfleri konusunda bilgi veriyordu. Her ses için tek harf benimsendiğini, yeni harf yaratılmadığını, yalnız bilinen harflerden birkaçının başka biçimde okunduklarını, birkaç harfin de altına ya da üstüne alışılmamış işaretler konulduğunu söylüyordu. Büyükelçi, yeni

¹⁰ F.O. 424/269, p. 24, No. 17, : Clerk'ten Cushendun'a rapor. İstanbul, 22.8.1928, No. 391.

Türk harflerinin Fransız harfleri gibi okunmaması ile, Türkiye’de artmakta olan Fransız kültür etkisinin azaltılmasının amaçlandığını da ileri sürüyor ve bunun Fransız Büyükelçiliğinde düş kırıklığı yaratacağını sözlerine ekliyordu.

Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi Grew da Atatürk’ün Gülhane söylevi üzerine uzun bir rapor kaleme almıştı. Söylevin çevirisini, Türk basınında yankılarıyla ilgili gazete kesitlerini ve Dil Encümeninin kararıyla ilk kez basılmış bulunan “Yeni Türk Alfabesi”nin bir örneğini de raporuna eklemişti. 18 eki bulunan bu uzun rapor, başlıbaşına bir dosya gibiydi. “Türk alfabesinin Lâtinleştirilmesi yolundaki resmî ve yarı resmî çabalar konusunda Amerikan Dışişleri Bakanlığına daha ayrıntılı bilgi vermek için” hazırlanmıştı. Büyükelçi, yazı devrimini gerçekleştirmenin şimdi “Gazi’nin ve yakın çevresindeki mebusların baş düşüncesi ve tutkusu olduğunu”, Lâtin alfabesine “Türk alfabesi” dendiğini söylüyor, hattâ “Gazi alfabesi” adı verilmesi olasılığı bulunduğunu ekliyordu. Gülhane söylevinin Türk basınındaki yankılarını anlatıyordu. Kimileri on yıldan önce yeni yazıya geçilemeyeceğini söylerken Cumhurbaşkanı “iyimser” bir tutumla halkı hemen yeni yazıyı öğrenmeğe çağırmış, bir iki yıl içinde herkesin bu yazıyı öğrenmesi gerektiğini söylemişti. Söylev, Türk basınında coşkuyla karşılanmıştı. Amerikan Büyükelçisi, Atatürk’ün inançlı ve iyimser olduğunu, yeni yazıyı salık vermekle yetinmediğini, bunu hızla uygulamaya koymak işiyle de ilgilendiğini anlatıyordu ¹¹.

Atatürk’ün söylevi dış basına da yansımıştı. Kimi yabancı dergiler söylevin çevirisini olduğu gibi vermişlerdi ¹². Türkiye’deki yabancı gazete muhabirleri, başlatılan Türk yazı devrimi üzerine uzun uzun yazılar yazmışlar, ilginç gözlemlerde bulunmuşlardı. Londra’da çıkan *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri, Dil Komisyonu üyelerinden Falih Rıfkı (Atay) ile konuşarak yeni Türk alfabesi hakkında uzun bir yazı yollamıştı. Yeni Türk harflerini tek tek tanıtır ve bunlarla Türkçenin nasıl yazılacağını göstermek için de Türkçe şu cümleyi veriyordu: “Yeni Türkiye son senelerde yaptığı inkılâpları Lâtin harflerini kabul ederek tetviç ediyor”. Muhabir ayrıca, Atatürk’ün harf devrimi kararını açıklaması üzerine Türkiye’nin dikkatinin bu konuya toplandığını bildiriyor. Halk Partisi, Türk Ocağı, Kızılay, Çocuk Esirgeme gibi önemli kurumların yeni alfabe kursları açtıklarını anlatıyordu ¹³.

Yine Londra’da çıkan *The Daily Telegraph* gazetesinin İstanbul muhabiri J.H. Walton da şunları yazıyordu:

“Türkiye’de günün en canlı konusu Latin harflerinin alınması sorunudur. Gazeteler, dergiler vb. sütunlarını yalnız bu konuya ayırıyorlar. Ama konuya karşı gerçek hummalı ilgi, Mustafa Kemal Paşa’nın harf değişikliği yapılacağını

¹¹ NADB-867. 402/19: Grew’dan Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 28.8.1928, No. 459

¹² *Oriente Moderno*, VIII, 1928, pp. 497-498

¹³ “New Turkish Alphabet. Latin Characters.”, *The Times*, (London), 28.8.1928.

açıklaması üzerine başladı. Bir komisyon bir süredir yeni alfabeyi hazırlıyordu ve bunun çalışmaları memnuniyet vericiydi. Ama (Mustafa) Kemal konuya eğilir eğilmez altı aylık iş onbeş günde bitirildi. Sokaktaki adam, yakın zamana kadar, gazetesinin her satırını okuduğundan alfabe değişikliğine ilişkin paragrafları da okuyordu. Ama (Mustafa) Kemal'in konuşmasından bu yana dikkatini öncelikle bu konuya çevirdi ve büyük bir ilgiyle konuyu incelemektedir.

"Yeni harfleri öğrenmek için harcanan çabaları görmek insanı gerçekten şaşırtıyor. Bu reform ilk kez söz konusu edildiği zaman, yeni alfabenin yaygınlaşması için yetmiş yıllık bir zaman gerekeceği tahmin olunmuştu. Şimdi ise (Mustafa) Kemal, herkesin iki yıl içinde yeni alfabeyi okuyup yazması gerektiğini söylüyor. Çabalar başladığı hızla sürdürülürse bu iki yıllık zaman yetebilecektir.

"Türkiye'de nüfusun % 80 kadarı okuma yazma bilmemektedir ve bunun nedeni de (eski) Türk harflerinin güç öğrenilmesidir. Bu insanlar şimdiye kadar imzalarını atabilmek için bakır mühürler kullanmakla yetinirlerdi. Okuma yazma bilmeyenlerin toplandıkları ve kendilerine birinin gazete okumasını bekledikleri o sayısız küçük kahvelerden birkaçını son bir iki gün içinde dolaştım. Gördüm ki, genç yaşlı herkes, gazete kenarlarına, sigara kutularının arkalarına ve masaların mermer yüzlerine yeni harfleri kopya edip öğrenmeğe çalışıyor. Çünkü Mustafa Kemal, kendisinin yeni harfleri öğrendiğini ve herkesin de öğrenmesi gerektiğini söylemiştir...

"Yeni harflere resmiyet veren bir yasa henüz çıkmamışsa da, okullar açılır açılmaz yeni alfabeyle öğretime başlanacaktır. Gazeteler hergün okuyucularına dersler veriyor ve İstanbul gazetelerinden bir ikisi haberlerini yeni harflerle yayınlamaya başladı. Tramvayların, gemilerin, trenlerin ve otobüslerin gidecekleri yerleri gösteren yazılar yeni yazıya çevirildi. Bunların tarifeleri de artık yeni harflerle gösteriliyor. Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü gibi, bu tarifeleri anlayabilmek için yeni harfleri öğrenmek tek çare oluyor.

"(Mustafa) Kemal'in sesi içerlerdeki kasabalara da erişmiştir. Her yerden telgraflar yağıyor ve her yerde çabucak yeni harflerin öğrenilmesine başlandığı bildiriliyor..."¹⁴

Sarayburnu'nda yükselen ses yalnız Anadolu içlerine erişmekle kalmamış, okyanuslar ötesinde bile yankılar yapmıştı. *New York Times* adlı Amerikan gazetesi bu konuda üç sütunluk bir yazı yayımlamıştı. Alfabe değiştirmenin şimdi Mustafa Kemal'in tutkusu olduğunu, O'nun bu konuda da halkını yalnız bırakmadığını, bu devrimin Türkiye'nin batılşmasını tamamladığını, bunu başarmak için iddialı biçimde iki yıllık bir zaman öngörüldüğünü yazıyor, ayrıntılı bilgiler veriyor ve şöyle diyordu: "Söylediğini yapmağa kararlı olduğunu kanıtlamak

¹⁴ J.H. Walton, "Turkey's A.B.C. Whole Population at School. Kemal's Clever Move", *The Daily Telegraph* (London), 28.8.1928

İçin bu dinamik Başkan ulusal öğretmen rolünü benimsedi. Böylece, Roosevelt'in bizim telaffuzumuzda devrim yapmayı başaramadığı yerde (Mustafa) Kemal, öngördüğü iki yıl içinde olsun olmasın, başarı kazanmayı ummaktadır...

“Ama, bir ulusun düşüncelerini ve duygularını belirtmek için yüzyıllardır kullandığı bir aracı değiştirmek ve yeni yazıyı öğrenmek için tüm ulusu ertesi gün okula göndermek, yeni bir edebiyat yazmak, basmak, okumak, yirminci yüzyılda öyle kolay kolay başarılabilecek bir iş değildir. Bu, sanki İngilizceyi fonetik olarak yazmak için Birleşik Amerika'nın birdenbire Yunan alfabesini alması gibi bir şeydir.

“Bu işin böylesine büyüklüğü Mustafa Kemal Paşa'nın hiç aklından çıkmıyor ve O, ulusun da aklından çıkarmamasını istiyor. Yeni harflerle okuma yazma öğrenmedikçe Türkiye'nin kendisini uygarlaşmış sayamayacağını açık açık söyledi...

“Gazeteler yeni yazıyla günlük dersler yayınlıyorlar. İşçiler, çiftçiler, memurlar ve okul yaşı dışındakiler için bir kampanya açılması plânlanıyor. Gündüzleri kurslara katılamayacaklar için gece kursları açılması düşünülüyor¹⁵.

Amerikan gazetesi, yüzyıllardan beri Arap harfleriyle kaligrafi dersleri veren Hattat Mektebi'nin bile, çelişkili ve ilginç biçimde, yeni alfabe kampanyasına katıldığına dikkati çekiyordu.

Harf seferberliğine Atatürk'ün Gülhane söylevi yurttta büyük coşku yarattı. **doğru** O zamanki deyişle bir “Harf seferberliği” başlattı. Türk gazeteleri söylevi büyük başlıklarla verdiler. Hemen yeni alfabe kampanyasına giriştiler. Cumhuriyet Halk Partisi, dernekler, bakanlıklar, tümüyle devlet örgütü yeni yazıyı uygulama hazırlıklarına koyuldular. Atatürk, Dolmabahçe sarayından yeni yazı kampanyasını durmadan yüreklendiriyordu. O günlerdeki gelişmeleri kısaca şöyle sıralanabilir:

10 Ağustos, Cuma: Atatürk tarihsel söylevini verir. Söylev gazetelerin o günkü baskısına yetişmez. Aynı gün Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa'nın basında bir demeci çıkar. Paşa, Türk halkının yeni yazıya kolayca alışacağını, bu yazının bütün yurttta yerleşebilmesi için üç yıllık bir sürenin yeteceğini söyler¹⁶. *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi'nin “Lâtin harfleri” başlıklı yazısı çıkar. Yazıda, yeni harflerin okuma yazmayı geliştirme bakımından büyük kolaylıklar sağlayacağı anlatılır ve bir an önce alınmaları için “sabırsızlıkla bekliyoruz” denir.

¹⁵ W.G. Tinckom-Fernandez, “Changing Alphabet Obsesses Kemal”, *The New York Times* (New York) 2.9.1928. (Bu yazı gazetenin İstanbul muhabirince 17 Ağustos'ta gönderilmiş ve geri-kerek yayınlanmıştır. B.N.Ş.)

¹⁶ “Déclaration de Kiazım Pacha, Président de la G.A.N.”, *Journal d'Orient* (İstanbul), 10.8.1928.

11 Ağustos, Cumartesi: Atatürk'ün Gülhane söylevi Türk basınında büyük başlıklarla yayınlanır. Türk gazetelerinin Fransızca baskılarında da söylevin çevirisi çıkar¹⁷. Atatürk, Dolmabahçe sarayından dışarı çıkmaz, yeni yazı üzerinde çalışır. Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen) Atatürk'ün yakın çevresine, Cumhurbaşkanlığı görevlilerine, kimi mebuslara yeni alfabe dersi verir. Dolmabahçe sarayının üst katındaki bir salona sıra sıra sandalyalar, kartahta, tebeşir, kâğıt, kalem gibi araç-gereçler konmuş, burası bir derslik durumuna getirilmiştir. Falih Rıfki (Atay) *Milliyet* gazetesinde, Atatürk'ün söylevini "Halkın kararı" diye alkışlar. Sarayburnu parkında yükselen sesin halkın derin özlemlerini yansıttığını vurgular¹⁸. Celâl Nuri (İleri), Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesini yapıcı biçimde eleştirir¹⁹.

12 Ağustos, Pazar: Basında haberler, yorumlar birbirini izler. *Akşam*'da Necmettin Sadık, yeni Türk harflerinin ilk kez onaylandığını belirtir. Bu harflerin Türk toplumunu uygar uluslar arasına katacağını, bu nedenle ulusca Gazi'nin sözlerine kulak verip gösterdiği yolda hızla yürümek, en kısa zamanda yeni yazıyı öğrenmek gerektiğini belirtir²⁰.

13 Ağustos, Pazartesi: Gazi'nin çevresinde konuşulan tek konu yeni yazıdır. Cumhurbaşkanı sofrasındaki yemek listeleri, müzik programları yeni yazıyla kalemle alınır. Atatürk, çevresine umut, iyimserlik, güven saçar. Yeni yazının mutlu sonuçlarının yakında görüleceğini anlatır. "Göreceksiniz dilimiz birkaç yıl içinde ne büyük gelişmeler gösterecektir" der²¹. Saray haberleri dışarıya yayılır.

14 Ağustos, Salı: Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey bir demec verir. Yeni yazı konusunda Gazi'nin ulusa örnek olduğunu, Bakan olarak kendisinin de her zaman olduğu gibi O'nun izinde yürüyeceğini, bütün öğretmenlerin ve öğrencilerin en kısa zamanda yeni yazıyı öğrenebilmeleri için elinden gelen çabayı göstereceğini, bu yazıyı öğrenmenin bir yurtseverlik görevi olduğunu, bu uğurda başarı kazanılacağından hiç kuşkusuz bulunmadığını söyler²². *Akşam* gazetesi, "Yeni harflerin kabulüne doğru: Gazi ulusa örnek oluyor" başlıklı uzun bir yazı yayınlar. Dolmabahçe sarayında yeni yazı çalışmalarını anlatır²³.

15 Ağustos, Çarşamba: Cumhurbaşkanlığı yatı "Ertuğrul" un adı yeni yazıyla çevrilir. Ankara Türk Ocağı merkezinde yeni alfabe kursu açılır. İstanbul yöresinde yeni yazıyı yaymak için bir komisyon kurulur. Komisyon, Vali Vekili ve

¹⁷ *République* (İstanbul), 11.8.1928

¹⁸ Falih Rıfki, "La décision du peuple", *Milliet* (İstanbul), 11.8.1928

¹⁹ *İkdam* (İstanbul), 11.8.1928

²⁰ Necmeddin Sadık, "Écoutons sa parole...", *Akşam* (İst.), 12.8.1928

²¹ "Vers l'adoption des nouveaux caractères. Le Gazi donne l'exemple à la nation", *Akşam* (İstanbul), 14.8.1928

²² "Un discours de Nedjati bey", *Stamboul* (İstanbul), 15.8.1928

²³ "Vers l'adoption des nouveaux caractères : Le Gazi donne l'exemple à la nation", *Akşam* (İstanbul), 14.8.1928

Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ), C.H.P. Müfettişi ve İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa, Maarif Emini Fahir ve Maarif Müdürü Haydar Beylerden oluşur. İlk toplantısını yapar. Yeni harfleri yaymak için önce öğretmen yetiştirilmesi, bunun için öğretmen okulunda bir kurs açılması gerektiğine karar verir. Türk alfabesi kanunu çıkana kadar, okulların açılmasının bir ay ertelenmesini uygun görür. Yeni ders yılında yeni harflerle öğretime başlanmasını kararlaştırır²⁴. İstanbul telefon rehberinin yeni yazıyla basılmasına karar verilir. Ticaret Odasında imzalar yeni harflerle atılmağa başlanır²⁵. *Milliyet*'te Falih Rıfkı, yeni yazının uygulanması için bir çeşit seferberlik plânı önerir. Özetle şunları söyler: 1928 yılında Türkiye'de bir buçuk milyon kadar okur yazar bulunduğu varsayılır. Buna karşın kitaplar en çok beş altı bin, gazeteler onbeş bin basar. Bunları ikişer kişi okuduğu düşünülse bile Türkiye'deki gerçek okuyucu sayısı 40 bin dolayında kalır. Bir buçuk milyon okur yazara karşılık kırk bin okuyucu bulunması Arap yazısının güçlüğündendir. Yeni yazıyla bu durumu değiştirmek gerekir. Bunun için de bütün ülkeye yayılacak büyük bir örgütle, bir elden yeni yazı seferberliğine girişmek en kestirme yoldur. Bu örgütün başında Cumhurbaşkanı bulunur. Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocakları, meslek kuruluşları, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve benzeri dernekler, ordu, kısacası bütün örgütler, kuruluşlar bir merkezden seferber edilir. Yazar, yeni yazıyla birlikte Türk dilini yabancı sözcüklerden arındırmak için bir Türk Dili Akademisi kurulmasını da önerir²⁶.

16 Ağustos, Perşembe: Cumhuriyet Halk Partisi örgütü yeni harflerin yayılması için gerekli bütün önlemlerin alınmasına ve her mahallede birer dersane açılmasına karar verir²⁷. Dil Encümeni bir bildiri yayınlar. Hazırladığı yeni Türk alfabesinin birkaç gün içinde çıkacağını duyurur. Şimdiye kadar basılan alfabelerin yanlış olduğu, bunların geçerli olmayacağı uyarısında bulunur²⁸. Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmak için Başbakanlıktan gönderilecek karamamelerin bundan böyle yeni Türk harfleriyle yazılmasının düşünüldüğü basında duyurulur²⁹.

17 Ağustos, Cuma: Başbakan İsmet Paşa ekspres trenle Ankara'dan İstanbul'a gelir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik (Bıyıklıoğlu), Başyâver Rüsuhi Bey Cumhurbaşkanı adına Haydarpaşa istasyonunda kendisini karşılarlar ve "hoşgeldiniz" derler. İsmet Paşa, kendisini karşılamağa gelenlerin birer birer ellerini sıkarken: "Yeni harfleri öğreniyor musunuz? İçinizde yeni Türk harflerini benim kadar öğrenen var mı? Reisicumhur Hazretleri bittabi herkesten

²⁴ "Bütün mekteplerde yeni Türk harfleri okutulacak", *Cumhuriyet*, 16.8.1928 ve 16.8.1928.

²⁵ Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 26

²⁶ Falih Rıfkı, "Exécution et application", *Milliet* (İstanbul), 15.8.1928

²⁷ Sadi Borak, "Bir yazı devriminin öyküsü", *Cumhuriyet. Belgeler*, 1.11.1978, s. 5

²⁸ Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 26

²⁹ *Cumhuriyet*, 16.8.1928

evvel iyi olarak bunları öğrenmişlerdir. Sizin içinizde öğrenen var mı?" diye sorar. T.B.M.M.'nin açılışına kadar yeni yazının öğrenilmesini salık verir³⁰. Yunus Nadi, *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan başyazısında, yeni harflerin uygulanabilmesi için 5-10 yıllık zaman gerekeceğini ileri sürer.

18 Ağustos, Cumartesi: Atatürk, Dolmabahçe sarayında Yunus Nadi'yi kabul eder. Kendisine yeni yazıyla bir not yazdırır. Bir gün önceki başyazıyı yanıtlar. Bu görüşmeyi ertesi gün Yunus Nadi şöyle anlatır: "Tedavi için Avrupa'ya gitmeğe karar vermişken Gazi Reiscumhur Hazretlerine arzı veda ve tazim için huzurlarına kabulümü istizan ettim. Hemen saraya gelmekliğim için tebliğ olunan iradelerine çalışma odalarında huzurlarına dahil oldum. Gazi Hazretleri karşılarında Meclis Reisi Kâzım ve Başvekil İsmet Paşalar, Fırka Reisi ve Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey ve diğer zevat hepsinin ellerinde birer kalem ve önlerinde destelerle kâğıt, çalışma masasının başında — muhakkak mühim bir meşgale ile olacak — pek ciddi meşgul buldum. Bana "Gel bakalım Yunus Nadi Bey dedi. Yeni harflerle meşgulüz. Başvekili imtihan ettim, netice eyidir. Şu sandalyeyi alarak masaya iltihak et, senin de imtihan sıran gelecektir. Eğer muvaffak olamazsan gazetendeki istical davanı kaybetmiş olursun, hoş muvaffak olursan da bu dâvayı evleviyetle kaybedersin ya..."³¹

19 Ağustos, Pazar: Bir gün önce Atatürk'ün yeni yazıyla Yunus Nadi'ye yazdığını notun tıpkıbasımını *Cumhuriyet* gazetesinde çıkar. Not şöyledir:

"Yunus Nadi Bey,

"Bugünkü makalenizi okumadan evvel okuyanlardan muhteviyatının mealini dinlediğim zaman, asıl maksadınızı anlayamamıştım. Fakat okuduktan sonra gördüm ki maksadınız benim düşündüklerimden başka bir şey değildir. Filhaki-ka, evvelâ yeni Türk alfabesini güzelce öğrenmek ve öğretmek lâzımdır. Bunun için de bittabi senelere ihtiyaç yoktur. Buna nazaran makalenizdeki maksat şu demek olur. Öğrenilmesi çok zaman ihtiyaç göstermeyen Türk alfabesini ve imlâ kaidelerini iyice bellemeyen ve belletmeden her türlü muamelâta emrivaki halinde tatbik edileceğinden korkmaya mahal yoktur"³².

Gazeteciler Demeği, kendi üyelerine yeni yazı kursları açmağa karar verir. İstanbul Üniversitesi, yeni yazıyı yaymak için önlemler alır ve ilk iş olarak konferanslar vermeyi kararlaştırır³³.

20 Ağustos, Pazartesi: Atatürk'ün yeni harflerle elyazısının bir örneği daha basında yayınlanır. Atatürk: "Bugün *Akşam* gazetesini okudunuz mu? Ben okudum. Baş makalesini iyice tetkik ettim. Yeni Türk alfabesini az zamanda, mille-

³⁰ *Cumhuriyet*, 18.8.1928 ve 18.8.1978

³¹ Yunus Nadi, "Gazinin huzurunda ders ve imtihan", *Cumhuriyet*, 19.8.1928 ve 19.8.1978.

³² *İbid.*

³³ *Journal d'Orient* (İstanbul), 20.8.1928

tin bütün sınıflarına güzelce öğretmek için, çok musip mutalealar vardır” der³⁴. *Akşam* gazetesi yeni yazı dersleri yayınlamağa başlar. Tramvay Şirketi, tabelâlarını, biletlerini, tarifelerini, tramvayların gidecekleri yerleri gösteren levhaları yeni yazıya çevirmeğe, yazışmalarını da yeni yazıyla yapmağa başlar. Tütün Tekel idaresinde yeni yazı kursları açılır. Birçok mahalle muhtarlıkları, ihtiyar heyetleri mühürlerini yeni yazıyla kazıtlar ve kullandıkları başlıklı kâğıtları da yeni yazıya çevirtirler³⁵. İstanbul Belediyesinde resmî yazılar yeni harflerle imzalanmağa başlanır. İstanbul’da çıkan *Journal d’Orient* gazetesi, Atatürk’ün Gülhane söylevini verdiği 10 Ağustos gününün “Türk ulusunun en büyük bayramlarından biri olarak her yıl kutlanmasını” önerir. Yeni yazıyı yaymak için açılan kampanyayı, Arap yazısına, cahilliğe karşı savaşın “genel seferberliği” olduğunu belirtir. Bu konuda bilgiler verir³⁶. Aydın mebusu Reşit Galip, *Cumhuriyet* gazetesinde “Türk harfleri” başlıklı bir başyazı yayınlar. Şunları yazar:

“Millî Mücadele tabirini yalnız ... askerî harekât devresine münhasır saymak doğru değildir. Lozan sulhu, saltanat ve hilâfetin ilgası, Cumhuriyetin ilânı, mahkemelerin vahdeti, medreselerin, tekkelerin izalesi, kırmızı fesin atılması, Türk Kanunu Medenisinin tedvini... bütün bunlar Millî mücadelenin adım adım yekdiğerini takip eden ve her birisi askerî zaferlerimiz kadar kati, mutlak ve şümüllü muvaffakiyetlere vasil olan safhalardır.

“Eski harflerde dinî bir kıymet ve mahiyet görmek isteyenler acınacak cahil değilseler, mutlaka azılı mürtecilerdir. Milletın ileri gitmek isteyen ayağına asırlardan beri kâh sülüs, kâh talik veya rıka şeklinde çengeller gibi takılı kalan bu harflerin Mekke’de icat olunmadığını ilk mektep çocukları bile bilir. Yüzde onumuz okuyup yazıyoruz. Yüzde doksan dokuzumuz eski harfler yüzünden cahil kalmış. Yeni harf, birbuçuk milyon okuryazar Türk’ü onüç buçuk milyon Türk’ün okuyup yazması, yani bütün milleti memleketin geniş ve maniasız sahada seri ve muazzam inkişafı uğruna yeni bir harbe dâvet ediyor”³⁷.

21 Ağustos, Salı: Devlet dairelerinde yeni yazı kursları açılır. Diyanet İşleri Başkanlığı da kurs açar ve Başbakanlıkla yeni harfleri kullanarak yazışmağa başlar. Millî Eğitim Bakanlığına yeni yazıyla ilk dilekçe sunulur³⁸. *Milliyet* gazetesinde Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) nin “Yeni Türk Yazısı” başlıklı yazısı çıkar. Yazar, yazı değiştirmenin bir kültür değiştirmek demek olduğunu vurgular. Özetle şunları söyler: Kimileri “Arap yazısı bırakılınca eski kültür ürünlerimize veda ederiz” demişlerdir. İşte tam bunun içindir ki yazı devrimi gereklidir. Yeni

³⁴ *Journal d’Orient* (İstanbul), 20.8.1928

³⁵ “L’avènement des caractères latins. Que subsistera-t-il de notre patrimoine littéraire?”, *Akşam* (İstanbul), 21.8.1928.

³⁶ “La mobilisation générale: Le nouvel alphabet turc. Le 10 août devrait être célébré, tous les ans, comme l’une des plus grandes fêtes de la nation turque”, *Journal d’Orient*, 20.8.1928.

³⁷ Reşit Galip, “Türk harfleri”, *Cumhuriyet*, 20.8.1928. Başyazı. Yazının önemli parçaları için bkz. *Ibid.*, 20.8.1978.

³⁸ Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 26-27

yazı yeni bir dünyanın anahtarı olacaktır. Türk halkını yüzyıllarca tutsak olduğu iskolastik düşünceden kurtaracaktır. Onu hümanizmin kaynaklarına ve yaşam sevincine ulaştıracaktır. Türk ruhuna ve düşüncesine yeni ufuklar açacaktır...³⁹

İstanbul Üniversitesinde halka yeni harfler konusunda konferanslar verilmeğe başlanır. Hoparlörlerle dışarıya yansıtılan ve Beyazıt meydanında halk kitlelerince de dinlenen bu konferanslardan birincisini Prof. Mustafa Şekip (Tunç) verir. Şunları söyler:

“Aziz vatandaşlar!

“Millî ve medenî bir ihtiyaç haline gelen elifba hareketinin cezrî bir surette hal edilerek selâmete çıkarılmasının mesut saati nihayet büyük müncimizin Sarayburnu hitabesi ile en dalgın ve mütereddît şuuruları bile intibahla uyandırıp sevindirecek bir kuvvetle çaldı. Millî vicdanın şahikâsından kopup gelen bu büyük ses şimdi cihana yayıldı. Harf inkılâbının zaruretinde tereddüt edenler halâ varsa onlar değil yalnız bu inkılâptan, tarihin kaydettiği en büyük inkılâplar arasında parlayan büyük Türk inkılâbından da hiçbir şey anlamıyorlar. Fakat hamdolsun ki, bu anlamayış kısmen çok mahdud bir takım itiyat ve mesleklerin, görenek esirlerinin iptilâsıdır. Arap harfleri Türkçe için yapılmadığı ve Türkçenin istiklâl ve inkişafına bir Çin ayakkabısı kadar mani olduğu içindir ki geldiği yere iade edilecektir. Lisanımızın seslerine ve şekillerine çok daha mutabık oldukları lisancılar tarafından tasdik edilen Orhon ve Uygur alfabelerinden sonra tekâmülünü bitirmiş olan ve yalnız Arapça için uygun gelen bir elifbayı kabul etmemiz tarihi bir kaderle olmuştur. Bugün banka, ticaret, telgraf, maliye, harita işlerinde, bilhassa ilim ıstılahlarında yeni harflere mutlak ve mutlak lüzumu kati vardır. Şimdi bütün namütenahî ıstırahaları hiçe sayarak evlâtlarımızın ruh ve zekâlarının ilelebet Arap harfleri içinde boğulup kalmalarına kurunu vustaî ve yarım yamalak bir Osmanlı kültürü hatırı için mi tahammül edeceğiz? Artık bunları dinleyecek kulaklarımız yoktur.

“İnkılâbımız şarktaki devletlere nümune oldu. Yeni harflerimizle lisanları nakıs elifbalar içinde çırpınan şark devletlerine rehber olacaktır. Fakat siyâsî ve medenî inkılâp yapmak kolay değildir. Şerefi neslimize isabet eden bu şerefli inkılâbı idame için en küçüğümüzden en büyüğümüze kadar hepimiz çalışmalıyız...”⁴⁰

Yine 21 Ağustos günü *Milliyet* gazetesi, “Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri” başlıklı bir dizi yazı yayınlamağa başlar⁴¹.

³⁹ Yakoub Kadri, “La nouvelle écriture turque”, *Milliet*, 21.8.1928.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 22.8.1928 ve 22.8.1978.

⁴¹ İbrahim Necmi (Dilmen), “Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri”, *Milliyet*, 21, 22, 29, 30 Ağustos 1928. Bu dizi yazılar sonradan *Yeni Türkçe Okuma Yazma Dersleri* adı ile kitap olarak basılmıştır. İstanbul: 1928.

22 Ağustos, Çarşamba: *Cumhuriyet* Gazetesi yeni harflerle dersler yayınlamağa başlar⁴². Gazete, yeni harflerle yayınladığı bir başka yazıda, "Harflerimizi tebdil kararını bütün milletin benimsediğini gören biz gazetecilerin vazifesi, bu harflerin süratle öğrenilmesini mümkün kılacak her türlü tedbire tevessül etmektir. Gazetelerimizin bu tedbirler meyanında ders sütunları açmış olmaları pek ziyade şayanı takdirdir. Dün "Milliyet" refikimizi bu derslere başlamış olduğunu gördüğümüz zaman bittabi çok memnun olduk" der. Ancak *Milliyet* gazetesinde çıkan derslerin başına "Tercüme ve iktibas hakkı mahfuzdur" diye bir kısıtlama konmuş bulunmasından yakınıır⁴³.

Milliyet gazetesi Fransızca baskısında da yeni Türk harflerini yabancılara öğretmek için dersler yayınlamağa başlar⁴⁴.

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, Bakanlıklara ivedi bir yazı göndererek ertesi gün Ankara Türkocağında yeni yazı konusunda verilecek bir konferansa devlet görevlilerinin de katılmalarını ister⁴⁵.

23 Ağustos, Perşembe: Atatürk, yürütmekte olduğu yeni yazı kampanyasını İstanbul dışına da taşımak amacıyla Tekirdağ'a gider. Talim ve Terbiye Dairesi ve Dil Encümeni üyesi İhsan (Sungu), yeni harfleri öğretecek öğretmenlere ve Devlet görevlilerine Ankara Türkocağında bir konferans verir.

24 Ağustos, Cuma: Basın, Atatürk'ün Tekirdağ gezisine geniş yer ayırır. Yeni yazı kampanyası kamçılanır. Dil Encümenince hazırlanan *Yeni Türk Alfabeti, Yeni Türk Yazısı* ile *İlk Kıraat ve Halk Dersanelerine Mahsus Türk Alfabeti* kitapçıklarının ilk baskıları biter. Piyasada yeni Türk alfabesinin başka baskıları da satılır.

25 Ağustos, Cumartesi: Atatürk'ün önünde Dolmabahçe konferansı toplanır. Toplantıya katılanlara Dil Encümenince yayınlanan *Yeni Türk Alfabeti* kitabı dağıtılır. Ankara'da İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hilmi Bey Bakanlık memurlarına, İstanbul'da Hakkı Tark (Us) gazetecilere yeni yazı kursları verirler⁴⁶. Buna benzer kurslar Üsküdar ve Gemlik adliyelerinde de açılır.

26 Ağustos, Pazartesi: İstanbul Valiliği ve İstanbul Belediyesi ayrı ayrı yeni yazı kursları açarlar⁴⁷. Ankara'da Muallimler Birliği'nin IV. Kongresi toplanır. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Kongrede yeni yazı üzerinde durur. Öğretmenler yeni Türk yazısını öğrenmek ve öğretmek için ant içerler. Bu kararlarını Gazi'ye duyururlar⁴⁸.

⁴² Kemal Salih, "Altı Derste Yeni Harflerimiz", *Cumhuriyet*, 22, 23, 25, 28 Ağustos 1928.

⁴³ "Bir zühul", *Cumhuriyet*, 22.8.1928

⁴⁴ İbrahim Nedjmi, "Pour apprendre à lire les nouveaux caractères turcs. Première leçon", *Milliet* (İstanbul), 22.8.1928

⁴⁵ D.B.A. - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. Müstacel. 22.8.1928, No. 20631/46

⁴⁶ "L'enseignement des nouveaux caractères alphabétiques", *République* (İstanbul), 26.8.1928.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ İhsan Sungu, "Harf İnkılâbı ve Millî Şef İnönü", *Tarih Vesikaları*, Haziran 1941, Cilt 1, sayı 1, s. 12; Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 27. Kimi kaynaklar Öğretmenler Kongresinin 25 Ağustos 1928 günü toplandığını yazar. Bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara: 1973, s. 313

27 Ağustos, Pazartesi: *Akşam* gazetesi, yazı devrimi konusunda Türk aydınları arasında bir soruşturma açar. Bir profesör bu devrimin “Yabancı kültür kapitülasyonundan kurtulmak” anlamı taşıdığını belirtir⁴⁹. Millî Eğitim Bakanlığı Bakanlıklara bir yazı gönderir, yeni yazı kursları için kaç öğretmen istediklerini sorar⁵⁰.

28 Ağustos, Salı: Atatürk, yeni yazıyı öğrenmek ve öğretmek için ant içmiş olan öğretmenlere teşekkür eder. Millî Eğitim Bakanına şu telgrafı çeker:

“Ankara’da Maarif Vekili Necati Beyefendiye cevaptır:

“Yeni Türk yazısını öğrenmek ve öğretmek hususunda memleketin her tarafında sarf edilen hummalı faaliyet ve mesaiyi derin bir haz ve memnuniyetle müşahade ediyorum. Bu işte herkesten büyük vazife ve mesuliyeti deruhte eden fedakâr ve çalışkan muallim arkadaşlarımızın işar buyurulan azimkâr kararları ayrıca baisi memnuniyet oldu. Muvaffakiyetler temenni ve cümlesine teşekkür ve selâmlarımın iblâğını rica ederim”⁵¹.

Kısacası, Atatürk’ün Gülhane söylevi yurdu elektiriklendirmişti. Her yerde bir canlılık göze çarpıyordu. Kitlelerin dikkati yazı devrimine çekilmişti. *Akşam*, *Milliyet*, *Cumhuriyet* gibi büyük gazeteler yeni yazı dersleri yayınlıyorlardı. *Hakimiyeti Milliye*, *Vakit*, *Resimli Gazete* gibi öteki gazete ve dergiler de yakında ders sütunları açacaklardı. Basın, yeni yazı kampanyası görevini gönüllü olarak üstlenmişti. Hemen her gazetede yeni yazıyla bir şeyler yayınlanıyordu. Yurttaş hangi gazeteyi açsa, başını nereye çevirse yeni harflerle karşılaşılıyordu. Dil Encümenince veya özel kişilerce hazırlanıp bastırılan yeni alfabe kitapları, alış büyüklüğündeki alfabe levhaları piyasayı sarmıştı. Vitrinlerde, kaldırımlarda, Köprü’de, iskelede, istasyonlarda, meydanlarda, postane önlerinde yeni alfabe sergileniyordu. Tabelâlar, reklâmlar, tarifeler, mühürler, başlıklı kâğıtlar yeni yazıya çeviriliyordu. Cumhurbaşkanının hizmetindeki *Ertuğrul* yatı ile *Söğüt* deniz môtöründen başlanarak bütün vapurların adlarının yeni yazıya çevrilmesine gidiliyordu. Her tarafta yeni yazı kursları açılıyordu. Yazı devrimi günün konusuydu. Herkes birbiriyle onu konuşuyordu. Bakanlıklar, kurumlar, okullar, yüksek okullar, üniversite, dernekler, şirketler yeni yazıyı uygulama hazırlıklarına girişmişlerdi. Her yerde kurslar açılıyordu. Devlet görevlileri, öğretmenler, subaylar, gazeteciler vb yeni baştan öğrenci oluyorlar, yeni yazıyı öğrenmeğe çalışıyorlardı. Bilen bilmeyene öğretiyordu. Yaşlısı genci bir olmuştu. Ulusça bir dayanışma, kaynaşma vardı. Yurdu baştan başa bir coşku sarmıştı.

Hiç okuma yazma bilmeyenlerde daha da büyük bir heyecan göze çarpıyordu. Türk toplumunun beşte dördünü oluşturan bu büyük kitle şimdiye ka-

⁴⁹ “Les capitulations littéraires étrangères abolies à leur tour”, *Akşam* (İstanbul), 28.8.1928

⁵⁰ D.B.A. - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 27.8.1928, No. 21107/697

⁵¹ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 538. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 55.

dar okuma yazma öğrenememişti. İçinde bir eziklik duyuyordu. Şimdi Atatürk yepyeni bir moral veriyordu. Bu ulus utanmak için yaratılmamıştır, diyordu. Köylüsü, kentlisi, çobanı, hamalı, sandalcısı, kadını, erkeği ile tüm ulusun yeni yazıyı öğrenmesini istiyordu. Bu yazının kolay olduğunu söylüyor, kanıtlıyordu. Halk arasında “Gazi yazısı” diye de anılmağa başlanan yeni Türk alfabesi gerçekten kolaydı. Halkın Gazi’ye güveni tamdı. O’nun “olur” dediği hep olmuştu. Hiç okuma yazma bilmeyen insanlarda yepyeni bir umut doğmuştu. Yeni yazıyı öğrenme, karanlıktan kurtulma umuduydu bu. Güven, inanç, coşku gelmişti bu insanlara. Çarşıda, pazarda, sokak aralarında biraz soluk alırken yeni yazı levhasını sökmeğe çalışan insanlara sık sık rastlanıyordu. Küfesini sırtından indirir indirmez eline yeni alfabe alan hamallar görülüyordu. Müşteri beklerken alfabe çalışan bakkallara, manavlara, kasaplara rastlanıyordu. Hamal kahvelerinde, belki ilk kez kalem tutan nasırlı ellerin acemice yeni harfleri kopya etme çabaları yabancıları bile duygulandırıyor. Bu insanlar eski yazıyı hiçbir zaman öğrenememişlerdi, öğrenme umutları da yoktu. Atatürk, umutsuz insanlara umut vermişti. Okuma yazma öğrenebilme umudu.

Gülhane söylevinin üstünden onbeş gün geçmeden Türkiye’de bütün devlet çarkları yazı seferberliği için dönmeğe başlamıştı. Önceleri ağır ağır dönen çarklar giderek hızlanacak ve ülke tam bir genel seferberlik görüntüsüne bürünecekti. Atatürk’ten kaynaklanan bu yeni coşku, dalga dalga yurdu sarmağa yöneliyordu. Atatürk, bu gidişi sevinçle izliyordu. Ancak izlemekle, ya da İstanbul’dan kamçılama ile de yetinmeyecekti. Ulusal Başöğretmen olarak bölge bölge dolaşacak ve yurdu tam bir genel seferberlik havasına sokmadan Ankara’ya dönmecekti. Ancak yurt gezilerine çıkmadan önce İstanbul’da Dolmabahçe sarayında bir konferans düzenlemeyi, bir çeşit olağanüstü kurultay toplamayı uygun görmüştür.

II. DOLMABAĞÇE KURULTAYI

Mebuslar derse

25 Ağustos 1928 günlü *Cumhuriyet* gazetesi şunları yazıyordu:

“Yeni harfleri bir an evvel öğrenmek için bütün vatandaşlar adeta birbirleri ile müsabaka yapmaktadırlar. Şimdi her yerde, sokakta, vapurda, trende, tramvayda, iş başında konuşulan mevzu budur. Yeni harflerin neşir ve tamimi memlekette umumî bir alâka tevlit etmiş ve herkes bunlarla meşgul olmaya başlamıştır. Bu mütemadi sayı devam ettiği takdirde bütün vatandaşların yeni harfleri daha kanun çıkmadan evvel su gibi öğreneceğine şüphe yoktur. Yeni harflerin tedrisi için şehrimizin bir çok yerlerinde birçok kurslar açılmış ve bu kurslara iştirak için halk tehalük göstermektedir.

“Ayrıca İstanbul’da bulunan mebuslar için Dolmabahçe sarayında konferanslar tertip edilmiştir. Bu konferansların birincisi bugün (25 Ağustos) saat on-

beş buçukta verilecektir. Bu hususta Cumhuriyet Halk Fırkası şu tebliği neşretmiştir:

“Yeni Türk harfleri ile yazıp okumak hakkında Dolmabahçe sarayında verilecek konferanslara 25 Ağustos 1928 Cumartesi günü başlanacaktır. Muhterem mebus arkadaşların o gün ve saatte yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak Dolmabahçe sarayına teşrif buyurmalarına Umum Reisimiz Gazi Hazretlerinden telâkki ettiğim arzuya binaen arz ve istirham ederim.

Kâtibi Umumî
Saffet”⁵²

Dolmabahçe sarayı iki yıldan beri yaz aylarında Cumhurbaşkanlığı sarayı durumundaydı: bir bakıma Çankaya köşkünün yerini tutuyordu. Atatürk, yaz tatillerini geçirmek üzere iki yıldır buraya geliyordu. 1928 yaz aylarında İstanbul’da tatil geçirmeğe gelmiş mebuslar da şimdi toptan saraya çağırılıyorlardı. Bu, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in arzusu, daha doğrusu buyruğuydu. Çağrıda mebusların niçin ve nasıl Atatürk’ün önüne gelecekleri de belirtiliyordu. Yeni harfler üzerine kendilerine ders, ya da konferans verilecekti. Mebusların derslerini çalışmış, önceden hazırlanmış olarak gelmeleri de isteniyordu. “Yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak teşrifleri” deniyordu. Anlaşılan T.B.M.M. üyeleri yalnız konferans dinlemekle kalmayacaklar, bir çeşit sınavdan da geçirilebileceklerdi.

Çağrıya uyarak İstanbul’da bulunan 80 kadar mebus Dolmabahçe sarayına gitmiştir. Kendilerine, sarayın üst katında, karatahta önünde yeni alfabe dersi verilmiştir. Ders görenler, bir çeşit sınavdan da geçirilmişlerdir. Londra’da çıkan *The Times* gazetesi de “Mebuslar okula gidiyor” diye başlık atmıştır⁵³.

Atatürk yurt gezilerine hazırlanıyordu. Yeni yazıyı tanıtmak, sevdirmek, öğretmek için Ulusal Başöğretmen olarak yakında geziye çıkacak ve yurdun çeşitli illerini dolaşacaktı. Başbakan İsmet Paşa da başka bölgede geziye çıkacak, öğretmenlik yapacaktı. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kimi Bakanlar yeni yazı seferberliğine katılırlarken aynı partinin üyeleri olan mebusların İstanbul’da aylak oturmaları, tatil geçirmeleri beklenemezdi. Ulusça girişilen yeni yazı seferberliğinde milletvekillerine de elbet görevler düşecekti. Mebuslar seçim bölgelerine dağılacaklardı. Yeni yazı konusunda halkı aydınlatacaklardı. Gerektiğinde halka yeni yazı dersleri vereceklerdi. Yeni yazının yerleşmesinde, yayılmasında onların da katkıları olacaktı. Hem Cumhurbaşkanı, hem de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olan Atatürk’ün dileği buydu. Daha Gülhane söylevinde bütün yurttaşlardan görev beklediğini söylemişti. Yeni yazının herkese tezelden

⁵² “Yeni harfler günün en mühim meselesi”, *Cumhuriyet*, 25.8.1928 ve 25.8.1928.

⁵³ “Deputies at School”, *The Times* (London), 31.8.1928. Bu yazının çevirisi kitabın dördüncü bölümünde verilmiştir. Yazının birkaç parçası zamanında Türk basınına da aktarılmıştı. Bkz. “Un nouvel article du ‘Times’”, *Milliet* (İstanbul), 5.9.1928.

öğretilmesi için aydınlara çağrıda bulunmuştu. Bu çağrının mebusları da kapsaması doğaldı. Onlardan da bu alanda yurtseverce görev bekleniyordu.

Mebuslar halkı aydınlatma görevine yollanmadan önce sınanmalıydılar. Önce kendileri aydınlatılmalıydı. Yeni yazıyı öğrenip öğrenmedikleri yoklanmalıydı. Yazı devrimin anlamı konusunda mebuslara geniş bilgi verilmeliydi. Gerçekten Dolmabahçe sarayında mebuslar okullu olmuşlar, ders görmüşler, konferans dinlemişler ve bir ölçüde sınanmışlardır.

Buna bakarak Dolmabahçe toplantıları “uygulamalı yeni yazı dersleri” gibi görülmüştür. Bu konuya değinen yazarlar bu toplantıları hep birer “ders” gibi göstermişlerdir. 1928’lerin belgelerinde ise Dolmabahçe toplantıları daha çok “konferans” diye anılmaktadır. Gerçekte ise bu toplantılar birer alfabe dersi, ya da yeni yazı üzerinde konuşmaları kapsayan birer konferans olmaktan daha öte bir anlam taşıyordu. 25 ve 29 Ağustos günleri Dolmabahçe sarayında yapılan toplantılar bir çeşit kurultaydı. Bu kurultayda ders görmekten, ders dinlemekten öteye, karar almak söz konusuydu.

Kurultayın amaçları Katılan mebuslara, bakanlara, yüksek subaylara, kamu görevlilerine, yazarlara, gazetecilere konferans vermek, ders vermek Dolmabahçe kurultayının amaçlarından sadece biriydi. Gerçekte bu kurultayın daha önemli amacı vardı.

Herşeyden önce Türk yazı devrimi kararının böyle büyük bir kurultayda onaylatılması amaçlanıyordu. Gerçi bir Dil Encümeni kurulmuş, bir yeni Türk alfabesi hazırlanmış ve Atatürk de bu yazının alınacağını açıklamıştı. İki haftadır bu konuda bir seferberlik de başlatılıyordu. Bakanlıklar, kurumlar, dernekler, ocaklar soluk soluğa yeni yazıyı uygulama hazırlıkları içine girmişlerdi. Kurslar açılıyor, yeni yazı öğretiliyordu. Ama yazı devrimi kararı henüz Parlamentodan geçirilmemiş, yasallaşmamıştı. Büyük Millet Meclisi sıralarında, ordu içinde, aydınlar arasında, hattâ hükûmet içinde yazı devriminin anlamını yeterince kavrayamamış olanlar bulunabilirdi ve vardı. Kimi İstanbul aydınları yıllarca Arap yazısını savunmuşlar, yazı değişikliğine karşı çıkmışlar, bu konuda yazılar yazmışlar, kitapçıklar çıkarmışlardı. Mebuslar içinde de yazı devrimini kavrayamayanlar yok değildi. O kadar ki, 23 Ağustos günü Atatürk İstanbul’dan bir günlüğüne ayrılp Tekirdağ’a gittiği zaman bile kimi mebuslar yeni alfabeyi hazırlayan Dil Encümeni üyelerini çekeştirmeğe, yazı devrimi konusunda ileri geri konuşmağa başlayıvermişlerdi. Ordu içinde, yüksek kamu görevlileri arasında yazı devrimi konusunda kararsız kişilerin bulunması da olasıydı. Gerçi bu gibi kişiler pek konuşmamışlar, düşüncelerini yeterince açığa vurmamışlardı. Ama yıllarca eski yazı ile yoğurulmuş insanların birden bire yeni duruma ayak uydurmakta biraz güçlük çekmeleri doğaldı.

Yazı devrimini kavrayamamış, kararsız, kaygulu kişilere, hatta karşıt görüşte olanlara son bir konuşma olanağı tanımak ve kendilerini aydınlatıp kazanmak için geniş bir kurultay toplamak yararlı ve gerekliydi. Atatürk, büyük kararlarını

hiçbir zaman dikte etme yolunu tutmamış, her zaman bunları bir kongrenin, bir meclisin ya da bir kurultayın onayından geçirmeye özen göstermişti. Erzurum ve Sivas kongrelerinden beri hep aynı demokratik yöntemi uygulaya gelmişti. Bu kez yeni yazının alınması konusunda da bu yola başvuruyor, yazı devrimi kararını bir kurultaydan geçirmeyi yeğliyordu. Dolmabahçe kurultayının toplanma amaçlarından biri ve en önemlisi buydu.

Kurultayın bir başka amacı yeni alfabeyi onaylamaktı. Yazı devrimi kararını onaylamak ile belli bir alfabeyi onaylamak birbirinden ayrı konulardı. Yazı devrimine “evet”, ama Dil Encümeninin hazırladığı yeni Türk alfabesine “hayır” diyenler vardı. Bunlar, ilke olarak Türk dili için Lâtin kökenli bir yeni alfabe alınmasına karşı değillerdi. Ama Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesinden daha iyisi olabileceğini ileri sürüyorlardı. Hükûmet Dil Encümeni adıyla bir kurul oluşturmuş, on dört kişilik bu kurul kendi arasında ve biraz da gizlilik içinde toplanmış ve çeşitli Lâtin kökenli yazıları inceleyip bir “Yeni Türk Alfabesi” ortaya koymuştu. Hazırlanmasında Atatürk’ün de katkısı bulunan bu yeni alfabe şimdi bütün Türk ulusuna benimsetilmek isteniyordu. Ama acaba bundan daha iyi, Türk diline daha uygun bir başka yeni Türk alfabesi ortaya konamaz mıydı? Dil Encümenince hazırlanan yeni alfabe açıklanır açıklanmaz bu konuda iyi niyetli eleştiriler başlamıştı.

Öteden beri Lâtin yazının alınmasını savunagelmış olan yazar ve gazeteci Celâl Nuri (İleri), Atatürk’ün Gülhane söyleviden hemen sonra, 11 Ağustos 1928 günü, Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesine karşı ilk eleştiriyi yöneltmişti. Encümenince benimsenen (ş) harfini beğenmediğini, bu sesi karşılamak için (x) harfinin alınmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştü. Ayrıca Türkçede iki (i) sesi bulunduğunu, yeni alfabenin bu iki ayrı sesi karşılamadığını öne sürmüş ve uzun (i) yerine (y) harfinin alınmasını önermişti⁵⁴.

Avni (Başman) da Ankara’da çıkan *Hayat* dergisinin 23 Ağustos 1928 günlü sayısında, yeni Türk alfabesine karşı biraz daha genişçe eleştirilerde bulunmuştu. Yeni alfabede (w), (x) ve (q) harflerinin bulunmayışını eleştirmişti. (ç) ve (ş) harflerinin altlarındaki işaretlere takılmıştı. Bu işaretlerin kullanmada güçlük yaratacağını söylüyor, Türkçede çok sık geçen bu sesleri karşılamak için (c) ve (x) harflerinin alınmasının daha yerinde olacağını ileri sürüyordu. (Y) sesini karşılamak için (j) harfinin alınmasını, Türkçede çok az geçen (j) sesini karşılamak için de değişik biçimde bir (z) harfi kullanılmasını istiyordu. Yazar ayrıca Dil Encümeninin ilk alfabe projesinde bulunan (kh) ve (gh) bileşik harflerinin yerine (kj) ve (qj) bileşik harflerinin kullanılmasını öneriyordu⁵⁵.

Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesine karşı başka eleştirilerde bulunacaklar da çıkabilirdi. Belki hiç yabana atılmayacak düşünceler de ortaya

⁵⁴ *İkdam* (İstanbul), 11.8.1928’den Ettore Rossi, *Oriente Moderno*, IX, 1929, p. 38.

⁵⁵ *Hayat* (Ankara), 23.8.1928’den *Oriente Moderno*, IX, 1929, pp. 37-38

konabilirdi. Bir kez de eleştiri süzgecinden geçirilince Encümenin beğenip seçtiği 29 harfli yeni alfabede belki düzeltmeler yapmak gerekebilirdi. Dolmabahçe kurultayı yeni alfabeyle yöneltilen eleştirileri de tartışmak üzere toplanıyordu. Tartışmaya açıktı. Dil Encümeni üyeleri de kurultayda bulunacaklardı ve herkes kendilerine sorular yöneltebilecekti. Kesin ve yaygın uygulanmasına geçilirken yeni Türk alfabesinin bir kez de geniş bir kurultay önünde eleştiri süzgecinden geçirilmesi yerindeydi. Yeni alfabeyle eleştirilerde bulunmuş olanlar da, bu arada Celâl Nuri Bey de kurultaya çağırılmıştı. Dil Encümeni, hazırladığı alfabeyle savunmak durumundaydı. Başka bir deyişle, Dolmabahçe Kurultayı Dil Encümeninin aklanmasını da amaçlıyordu.

Kurultayda yeni yazım (imlâ) sorunu da görüşülecekti. Yeni yazıya geçirirken yeni yazım kuralları da saptanıyordu. Yeni bir sözlük, yeni bir yazım kılavuzu hazırlanıyordu. Ama “Yazım Klavuzu” (İmlâ Klavuzu) hazırlanırken bir sorun ortaya çıkıyordu: Hangi Türkçe model olarak alınacaktı? Türkiye Türkçesi içinde yöreden yöreye, kentten kente değişen çeşitli “ağız”lar vardı. Eski yazıda sesli harfler bulunmadığı için, sözcüklerin çeşitli ağızlara göre yazılması gibi bir sorun pek su yüzüne çıkmıyordu. Ama tam fonetik yeni alfabeyle birlikte durum değişiyordu. Yazım kurallarının önceden saptanması, bir yazım kılavuzu hazırlanması zorunluydu. Bu konuda da İstanbul’da maksatlı söylentiler yayılıyordu. Yabancı elçiliklerin raporlarında da değinilen bu söylentilere göre, sözde, yeni yazım kuralları saptanırken İstanbul ağzı yerine Rumeli ağzı model olarak alınmak isteniyordu. Kimi sözcüklerin yazımında İstanbul’da kullanılan (d) ve (b) harfleri yerine, Rumeli ağzına özgü (t) ve (p) harfleri kullanılıyordu. İstanbulluların kulaklarına yabancı gelen (t) ve (p) gibi sert harflerin kullanılması Rumelili olan Gazi’nin ağzına daha uygun düşüyordu. O’nun “diktatörce yaratılışı yüzünden” Rumeli ağzının benimsenmesi eğilimi vardı. Bu eğilim başta Gazi’nin ve yakın çevresindekilerden birçoğunun Rumeli çıkışlı olmalarından ileri geliyordu. Bu yersiz söylentilerden siyasal bir anlam çıkarılmak da isteniyordu. Mustafa Kemal Ankara’yı başkent yapmakla İstanbul’u zaten bir kenara itmişti. Bu kez eski başkente karşı yeni bir davranış içinde miydi yoksa? Türkiye’nin yazısını değiştirirken ağzını da, dilini de mi değiştiriyordu?⁵⁶

Tam o günlerde İstanbul gazeteleri de konuya değiniyorlardı. *Akşam* gazetesinde Necmettin Sadık, sanki başka olasılık varmış gibi, yeni yazımda İstanbul ağzının model alınmasını savunuyordu. Çünkü İstanbul, yüzyıllarca Türkiye’nin yalnız siyasal başkenti olmakla kalmamış, aynı zamanda kültür merkezi, uygarlık merkezi de olmuştu. Bütün okullar orada açılmış, gazeteler, kitaplar orada çıkmış, yazarlar orada yetişmişti. Basımevleri, yayınevleri, gazeteciler, yayımcılar, üniversite vb hep İstanbul’da toplanmıştı. Türkiye Türkçesi İstanbul’da oluşmuştu. O bakımdan yeni yazım kılavuzunun İstanbul ağzına göre hazırlanması

⁵⁶ NADB-867.402/23 - İlgüder Crosby’dan Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 10.10.1928, No. 584 ve 867.402/32 - Büyükelçi Grew’dan Amerikan Dışişlerine rapor, İstanbul, 24.6.1929. No. 783.

gerekiyordu.⁵⁷ Yine İstanbul'da çıkan Fransızca *Journal d'Orient* gazetesi de yazım sorunu üzerine eğiliyordu. Buna göre, yeni yazı çok kolaydı, birkaç derste öğrenilebilirdi. Ama okumak başka, yazmak bambaşka şeydi. Nitekim bir gazete aynı sayfasında, aynı sözcüğü, iki değişik biçimde, *acaba* ve *aceba* olarak yazmıştı. Yazarlar nerede (k), nerede (g) harflerini kullanacaklarını pek kestiremiyor, aralarında tartışıyorlardı. Öteki harflerin nasıl kullanılacakları da tartışmalıydı. Sorunu kökten çözümlemek için yeni bir "sözlük", ya da "yazım klavuzu" hazırlamak gerekiyordu. Ayrıca bütün aydınlar görevler düşüyordu. Gazeteler, doğru yazıma özen göstermek durumundaydılar. "Başkomutan, cahilliğe karşı taarruz komutu vermişti. Bu komutu yerine getirecek olanlar askerlerdi, yani aydınları"⁵⁸.

Dilin doğru yazımı konusundaki bu duyarlılık övülmeğe değer. Ancak kimi İstanbul aydınları yersiz bir kayguya kapılmış gibiydiler. Yeni yazıya geçilirken İstanbul ağzının bozulabileceği kuşkusu düşmüştü içlerine. Dolmabahçe kurultayı, zamanın elverdiği ölçüde yazım konusunu da görüşecek, bu konudaki düşünceleri de dinleyecekti.

Oturumlar Dolmabahçe sarayında ilk alfabe dersi 11 Ağustos günü verilmişti. Buna daha çok Cumhurbaşkanının yakın çevresi ve az sayıda mebus katılmıştı. Kurultay niteliği taşıyan oturumlar ise 25 ve 29 Ağustos 1928 günleri yapıldı.

25 Ağustos Cumartesi günü öğleden sonra yapılan oturuma 80 kadar mebus katıldı. Mebuslar öğleden sonra saat 2'ye doğru saraya geldiler. Üst katta hazırlanan salonda yerlerini aldılar. Kendilerine Dil Komisyonunca hazırlanan ve ilk çırpıda 100 bin basılan *Yeni Türk Alfabesi* kitabı dağıtıldı.

Herkes yerine oturduktan sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), yanında Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp), Başbakan İsmet (İnönü), İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya), Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile birlikte salona geldi ve ön sırada yerini aldı. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul Vali Vekili ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ), Dil Encümeni üyelerinden Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ahmet Cevat (Emre), İbrahim Necmi (Dilmen) de oradaydılar.

Salona büyük bir kara tahta yerleştirilmişti. İbrahim Necmi Dilmen kara tahtanın başına geçti. Yeni Türk alfabesi konusunda uzun bir ders verdi. Türkçede sesli ve sessiz harfleri teker teker açıkladı. Bu açıklamalardan sonra bir çeşit uygulama da yapıldı. Kimi mebuslara alfabe kitabından parçalar okutuldu. Kimileri kara tahta başına çağırıldı. Yazılı olarak da sınandı. Bunlara yeni harflerle cümleler yazdırılıp okutuldu.⁵⁹

⁵⁷ Nedjmeddine Sadık, "L'idiome de Constantinople", *Akşam* (İstanbul), 27.8.1928.

⁵⁸ "Le problème de l'orthographe", *Journal d'Orient*, 1.9.1928

⁵⁹ Ülkütaşır, *op.cit.*, 73-74; *Milliyet, République*, 26.8.1928

Londra'da çıkan *The Times* gazetesi bu konuda şöyle yazıyordu:

"Kurs öğretmenini İbrahim Necmi Beydi, ama kendisi Gazi Mustafa Kemal'in bakışları önünde dersini veriyordu. Ötekiler de yine aynı bakışlar altında dersi öğreniyorlardı. Ders bitince, kolejlilerin deyimiyle, "Müdürün eleştirilmesi" de yapıldı. Ama kötü niyetli ve can sıkıcı öğrencileri yola getirmek için Gazi'nin seçtiği yöntem orijinaldi, güldürücüydü ve profesyonel pedagoglar arasında pek rastlanmayan cinstendi. Gazi, toplantıda bulunanlara gözlerini dikince kendisinin İstanbul'da bulunmadığı bir sırada yeni alfabeyi hazırlayan Dil Komisyonu çalışmalarına ve yöntemine saldırmış olan birkaç dikbaşlı mebus buldu. Onları sahneye çağırdı. Eleştirilerini açıklamalarını istedi. Tutumlarını değiştirip değiştirmemekte önce kararsız olan bu mebuslar, Komisyona karşı kullandıkları sözlerden pişmanlık duymuş göründüler. Güç bir durumdan kurtulmuş olmakla da kuşkusuz rahatladılar"⁶⁰.

Bu oturum dört buçuk saat kadar sürdü. Bundan sonra çalışmalara üç gün ara verildi. Bu arada Atatürk, alfabe dersleri vermek üzere Mudanya ve Bursa'ya gitti ve döndü.

Dolmabahçe kurultayının son oturumu 29 Ağustos 1928 Çarşamba günü yapıldı. Buna Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümet, ordu, sivil yönetim, basın, üniversite temsilcileri ile tanınmış aydınlar katıldı. Basını şu kimseler temsil ediyorlardı: *Akşam* gazetesi sahibi Necmettin Sadık (Sadak), *Son Saat* gazetesi sahibi Hakkı Tarık (Us), *Milliyet*'ten Ethem İzzet (Benice) ve Ahmet Şükrü (Esmer), Fransızca *Milliyet*'ten Reşat Nuri, *Cumhuriyet*'ten Abidin Dâver, *Vakit* gazetesinden Semih Rıfat, *Servet-i Fünun* dergisi müdürü Ahmet İhsan (Tokgöz) ve ayrıca çeşitli gazetelerde yazan Ahmet Rasim, Celâl Nuri (İleri), Veled Çelebi (İzbudak), Kemal Salih. Yazar ve ozanlardan Halit Ziya (Uşaklıgil), Celâl Sahir (Erozan), Halit Fahri (Ozansoy), Aka Gündüz, Ahmet Haşim, Yusuf Ziya (Ortaç), Orhan Seyfi (Orhon), Peyami Sefa, Ali Canip (Yöntem) gibi tanınmış kişiler de kurultayda bulunuyorlardı. Üniversiteden Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu; Dil Komisyonu üyeleri, yüksek rütbeli subaylar ve çeşitli sivil görevliler ile birlikte toplam 200 kadar kişi toplantıya katılmıştı.

Bu tanınmış kişiler arasında daha önce yazı devrimine karşı çıkmış olanlar da vardı. Örneğin Halit Ziya (Uşaklıgil), Ali Canip (Yöntem), Velet Çelebi (İzbudak), 1926 yılında *Akşam* gazetesinin açtığı bir soruşturmaya verdikleri yanıtlarda, Lâtin yazısının alınmasına karşı oldukları açıklamışlardı.

Atatürk'ün önünde yapılan oturumu Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp) yönetiyordu. Yeni Türk harfleri, yeni düşünceler ve görüşler, özgür düşünceler gibi konular görüşülecekti. Herkes düşüncesini ortaya koyabilecekti. Kâzım Paşa, "Üçüncü konferansa bugün devam edilecektir" diye oturumu açtı. "Beyler, söz isteyen arkadaşlar, lütfen adlarını bildirsinler, not ettireyim" diye ekledi.

⁶⁰ "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928.

Bunun üzerine, Hakkı Tarık (Us) ilk sözü aldı. Arkasından Halit Ziya (Uşaklıgil) konuştu. Çeşitli sorular soruldu. Soruları Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Cevat (Emre) ile Ragıp Hulusi (Özden) yanıtlıyorlardı. İlerde Türk Dil Kurumu Başkanlığına getirilecek olan Semih Rıfat, ayrıca Necib Asım, Yusuf (Akçura), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Dil Encümeninin hazırladığı yeni Türk alfabesine eleştirilerde bulunanlardan Celâl Nuri (İleri) çeşitli konuşmalar yaptılar, yeni Türk yazımının özellikleri konusundaki görüşlerini açıkladılar. Konuşmalar, tartışmalar zaman zaman kızıştı. İsteyen kendi görüşlerini açıklıyor, Dil Encümenine sorular yöneltiyordu. Tartışmalar tam bir özgürlük içinde geçiyordu⁶¹.

İnönü'nün

Sonunda Başbakan İsmet Paşa (İnönü) söz aldı. Şu konuşmayı yaptı:

konusması

“Efendiler!

“Lâtin harfleri Türk milletinin en kat’î ve en derin bir ihtiyacına temas ediyor.

“Her şeyden evvel bir noktayı izah edeyim. Niçin Lâtin harfleri esasına taraftarız? Gazi Hazretleri böyle büyük bir mücadeleyi açarken yalnız Türk millîti ve yalnız onun ifranını ve yalnız onun kurtarılmasını düşündü.

“Efendiler, Türk köylüsü okumaya, okutmaya kayıtsız değildir. Her köy eline geçirdiği hocayı ne kadar mümkünse o kadar terfih ettirmeğe çalışır; çocuğunu okutmayı candan ister ve hakikaten çocuk da dört beş sene mektebe gidip gelir. Fakat hepsi o kadar. Hiçbir şey öğrenmez. Kur’andan birkaç sureyi okur; fakat gazete yazısını söktüremez.

“Efendilerim! Bütün bu müşkilât Arap harfleri yüzündendir. Harf meselesi bütün milletler için çok mühimdir ve Türk milleti de nihayet kendi harflerini bulmuştur. Dil Encümeninin bütün faaliyet ve dikkatini teksif ederek bulduğu bu harfler hiçbir zaman Alman, Fransız, İngiliz alfabesine benzetilemez. Tamamen Türktür ve bütün dünya milletleri buna “Türk Elifbası” demekte tereddüt etmeyecektir.

“Binaenaleyh Efendiler, maarifimizi maarif sırasına sokmak ve milletimizi cehaletten kurtarmak için vardığımız netice budur. Tekrar ederim ki, bu alfabe Türk alfabesidir, kat’idir, ebedîdir.

“Yalnız bir noktaya dikkat-i âlinizi celbetmek isterim. Görüyorsunuz ki Komisyon hazırlanmıştır, her meseleyi lâıyk olduğu etraf ve ehemmiyetle mütalea etmiş ve ondan sonra huzurunuzda gelmiştir.

“Hulâsa Efendiler, şu neticeye vasil olmak lâzımdır ki, bu alfabe kat’idir. İntikal imlâsı olarak Dil Encümeninin bulduğu şekil de bugün için en ilmî ve

⁶¹ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 74-75; *Milliyet*, 30.8.1928.

en kabil-i tatbik formüldür. Hiç şüphe yok ki, bundan sonra lisan kendi bünyesine uymayan kelimeleri de atarak ve kendi mükemmeliyetini bulacaktır. Türk dili dünyanın en tatlı, en kudretli dilidir ve daha kudretli, daha tatlı ve ahenkdar olmaya lâyıktır”⁶².

Bu konuşmasıyla İnönü, kurultaydaki tartışmaları toparlayıp özetlemiş oluyordu. Yazı devrimine neden gerek duyulduğunu kısaca açıkladıktan sonra, Dil Encümenince hazırlanan yeni alfabenin kesin olduğunu, değişmeyeceğini belirtiyor ve Encümeni savunuyordu. Sözlerinin sonunda yazı devriminin dil devrimine yol açacağına, Türkçenin yabancı sözcüklerden arınarak güçleneceğine değiniyordu.

Karar Başbakan İsmet Paşa (İnönü), konuşmasını bitirdikten sonra Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen)’e salondaki karatahtaya yeni harflerle şunları yazdırdı:

“1. Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terkedip Lâtin esasından alınan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.

“2. Komisyonun teklif ettiği alfabe, hakikaten Türk alfabesidir, kat’idir. Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeğe kâfidir.

“3. Sarf ve imlâ kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, millî zevki takip ederek tekâmül edecektir.

“Muhakkaktır ki, yeni Türk harfleriyle lisana ve imlâyâ ilk şeklini vermek için Komisyonun projesi en kısa ve en ameliydir”⁶³.

Bu bir önergeydi. Kuşkusuz Atatürk’le birlikte önceden hazırlanmıştı. Birinci maddeyle yazı devrimi kararı onaylanıyordu. İkinci maddeyle Dil Encümeninin hazırladığı yeni alfabe onaydan geçiyordu. Yazım kuralları sorunu ise açık bırakılıyordu. Bu kuralların zamanla gelişeceği belirtiliyordu. Şimdilik Dil Encümeninin projesi yeterli sayılıyordu.

Başbakanın önergesi kara tahtaya yazılır yazılmaz, Atatürk hemen ağırlığını koydu. Gözlerini dinleyicilerin gözlerine dikti ve sordu:

“Aynı mütaleada mısınız arkadaşlar?”

Salonda bulunanlar hep birden “hay, hay, hay, hay” karşılığını verdiler. Böylece, İsmet Paşa’nın önergesi oybirliğiyle ve alkışlarla kabul edilmiş oldu. Türk yazı devrimi kararı ve Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesi projesi Dolmabahçe kurultayının onayından geçmişti. Kurultayın bu kararı, bir yazarımızın deyimiyle, Türk yazı devriminin “Misak-ı Millîsi” demekti⁶⁴. Bun-

⁶² Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 75-76

⁶³ *Ibid.*, s. 77; Levend, *op.cit.*, s. 403

⁶⁴ Unat, *op.cit.*, s. 732.

dan sonra yeni Türk yazısının Türkiye Büyük Millet Meclisinden de geçerek yasallaşacağı kuşkusuzdu. Türk Kurtuluş Savaşının politikası Misak-ı Milli'ye dayandırıldığı gibi, Türk harfleri yasasının çıkışından önceki dönemde, 1928 Eylül ve Ekim aylarında, yurt ölçüsünde yürütülen alfabe seferberliği ve yeni yazının ilk uygulamaları da Dolmabahçe kurultayının yukarıdaki kararına dayandırılmıştır.

Kararın kabulünden sonra kısa iki konuşma daha yapıldı. *Servet-i Fünun* dergisi sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz), yeni Türk yazısının basım tekniğindeki kolaylığını anlattı. "Efendiler, bugün Türk matbaalarımızda ikişer buçuk metre-yi dolduran harf kasasının içinde 520'den 618 çeşide kadar harf var, dersem buna hayret etmeyiniz" yollu konuştu. Yeni alfabe ise 29 harften oluşuyordu, basım tekniği bakımından pek büyük kolaylıklar getiriyordu... Dil Encümeni üyelerinden Fazıl Ahmet (Aykaç), yeni harflerle yazdığı "Tarih dersleri" adlı şiirini okudu. Bunda devrimi ve devrim çocuklarını anlatıyordu.

Dolmabahçe kurultayının bu son oturumu beş saat sürmüştü.

Bir karşılaştırma

Dolmabahçe kurultayı, ilk bakışta, 1926 yılında toplanan Bakû Uluslararası Türkoloji Kongresini anımsatır. Sovyet Türkleri Arap yazısından Lâtin yazısına geçerken bir Uluslararası Kongre toplanmasına gerek duyulmuştu. Bakû'da bir komitenin hazırladığı yeni Türk alfabesi bu kongrenin onayına sunulmuştu. Kongre, aldığı bir kararla yeni alfabeyi Sovyet Türklerine salık vermişti. Türkiye'de de yeni yazının uygulanmasına geçilirken Dolmabahçe kurultayı toplanmıştır. Yazı devrimi kararı ile Dil Encümeninin hazırladığı yeni Türk alfabesi bu kurultayın onayından geçirilmiştir. Burada bir benzerlik görülmektedir. Ama benzerlik bu kadarla kalmaktadır.

Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçiş yöntemleri ile Türk yazı devrimi yöntemi arasında, benzerlik değil, benzemezlik göze çarpmaktadır. Orada hareket tabandan geliyor, ya da öyle gösteriliyordu. Önce özel bir komite kurulup bir yeni alfabe hazırlamıştır. Sonra yavaş yavaş bu alfabeyi uygulamaya, yaymağa koymuştur. Arkasından komite dal budak salarak güçlenmiş ve yeni yazıyı devlet yöneticilerine benimsetmiştir. En sonunda yeni alfabe yasallaşarak uygulanmıştır. Altan gelen bu uygulama yöntemi uzun zaman almıştır. Yeni yazıya geçiş 1920'lerde başlayıp 1930'lara kadar uzanmıştır.

Türkiye'de tam tersi görülüyordu. Devrimin öncüsü Devlet Başkanı Atatürk'ün kendisiydi. Hareket, piramidin doruğundan geliyor, tabana doğru hızla yayılıyordu. Devlet Başkanının ardından Meclis Başkanı, Hükûmet Başkanı, Bakanlar, Mebuslar, kalbur üstü aydınlar, yüksek dereceli kamu görevlileri, generaller yazı devrimi kararını ilk benimseyenler oluyordu. Yeni yazı tavandan tabana, kitlelere doğru yayılıyordu. Atatürk'ün yöntemi çok daha kısa, kesin ve hızlıydı. Atatürk kitleleri itmiyor, sürüklüyordu ve şaşırtıcı bir hızla sürüklüyordu. Kendisi başa geçmişti. Kitle arkadan geliyordu koşarak. Türk yazı devriminin Başöğretmeni Atatürk'ün kendisiydi.

III. ATATÜRK, ULUSAL BAŞÖĞRETMEN.

Türk yazı devrimi yapılırken Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'e "Başmuallim" sıfatı verilmiştir. O günlerin Türk ve yabancı gazetelelerinde bu sığata sık sık rastlanır. Atatürk'ün yeni yazıyı yaymak için Başöğretmenlik yaptığı resmî belgelerde de geçer. Türkiye'deki İngiliz büyükelçisi Sir George Clerk, Atatürk'ün her gittiğı yerde bir öğretmen gibi davrandığını, insanları yeni yazı sınavından geçirdiğini anlatır ve "Gazi, kalabalık içinden gözüne kestirdiğı birisini ansızın yakalıyor ve yeni alfabe derslerinin nasıl gittiğini soruveriyor" diye yazar⁶⁵. Atatürk, insanlara hem yeni yazı dersleri veren, hem de onları sınavan bir öğretmen durumundadır. Amerikan büyükelçisi Joseph Grew da, yeni yazı kampanyasını en başta Gazi'nin yürüttüğünü, O'nun yurdu kent kent dolaştığını, her gittiğı yerde öğretmenlik yaptığını ve belediye konaklarını birer okula dönüştürdüğünü rapor eder⁶⁶. Yeni Türk yazısını büyük kitlelere yaymak amacıyla kurulan "Millet Mektebi Teşkilâtı" nın başöğretmeni de Atatürk idi. Bu teşkilât yönetmeliğinin dördüncü maddesi:

"Bu teşkilâtın Reisi Umumiliğini ve Millet Mektebinin Başmuallimliğini Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri kabul buyurmuşlardır" diyordu⁶⁷. Demek ki, Atatürk'e verilen Başöğretmenlik sıfatı bir benzetme, övgü, saygı belirtisi değil, resmî bir sıfattı.

İstanbul'da Gerçekten Atatürk resmen başöğretmenlik sıfatını üstlenmiş ve başöğretmenlik yapmıştır. Bu göreve Gülhane söyleviyle başlamıştır, denilebilir. Ondan sonra Başöğretmenliği üç aşamada yürütmüştür: (i) İstanbul'da, (ii) Marmara yöresinde ve (iii) Son olarak da bütün yurt düzeyinde. İstanbul'da kaldığı günlerde çevresinde hızla yeni yazıyı yaymağa çalışmıştır. Dolmabahçe sarayının bir salonunu derslik durumuna sokmuştur. Sarayda, sokakta, gezide, sofrada, eğlencede, dansda hep yeni yazıyı düşünmüş, konuşmalarını hep bu konuya getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı orkestrası şefi Zeki Öngör'e bir "Harfler marşı" besteletmiştir. Sessizlerden sessizlere doğru 29 yeni harfin sıralandığı bu beste hem marş olarak çalınmıştır hem de piyanoda. Yakın çevresindeki kimselerden başlayarak İstanbul'da "gözüne kestirdiğı" herkese yeni yazıyı öğrenip öğrenmediğini sormuş, öğretmeğe çalışmıştır. O günlerde Dolmabahçe sarayına çağırılan yüksek görevlilerin hemen hepsini yeni yazı sınavından geçirmiştir. Mebuslar, gazeteciler, yazarlar vb. de Atatürk'ün önünde sınav vermişlerdir.

Atatürk, İstanbul'dan sonra, gezici bir başöğretmen olarak yurt gezilerine çıkar. Kent kent dolaşır. Önce Marmara yöresinden işe başlar.

⁶⁵ F.O. 424/264, p. 24, No. 17: Clerk'ten Cushman'a rapor. İstanbul, 22.8.1928, No. 391

⁶⁶ NADE 867.402/22: Grew'den Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 21.9.1928, No. 506.

⁶⁷ T.C. Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi, *Millet Mektebi Talimatnamesi*, H.M. Matbaası, Ankara: 1928, s. 5. *Düstur*, Üçüncü tertip, Cilt 10, s. 10-23.

Tekirdağ'da

Atatürk, 23 Ağustos 1928 sabahı *Ertuğrul* yatıyla İstanbul'dan kalktı ve öğle üzeri Tekirdağ'a çıktı. Yanında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Kolordu Komutanı Salih Omurtag, Genel Sekreteri Tefvik Bıyıklıoğlu, Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Atay, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Sinop Milletvekili Recep Zühtü Soyak, Başyaver Rusuhî, yazar Ruşen Eşref Ünaydın ve Denizyolları Müdürü Sadullah bulunuyordu. İskelede çokşunca karşılandı. Halkın sevgi gösterileri, alkışları arasında doğruca hükûmet konağına gitti. Vali odasında bir süre dinlendikten sonra, bir *Milliyet* gazetesi istedi. Gazetede o gün yeni Türk alfabesiyle ilgili bir ders vardı. Gazete getirildi. Atatürk, Vilâyet Genel Meclisi Salonuna geçti. Milletvekilleri, Vali, Vilâyet ileri gelenleri ve bazı ziyaretçilerin oluşturduğu yarım halkanın önüne bir yazı tahtası konuldu. Tahta önünde alfabe dersi başladı. Atatürk, orada bulunanlara "Yeni Türk yazısını biliyor musunuz, bilmiyor musunuz?" diye sordu. Kalabalık arasından, "Öğrendik, öğreniyoruz" sesleri yükseldi. Atatürk, kalabalık arasından rastgele birisini yazı tahtası önüne çağırdı; yeni Türk harfleriyle bir cümle yazmasını söyledi. O kişi tahtaya, "Büyük Gazi'ye malik olan Türkler bahtiyardırlar" cümlesini yazdı. Cümlede bir iki harf yanlış vardı. Atatürk bunları kurallara göre açıklayarak düzeltti. Sonra gençten birini çağırdı. O, "Henüz bilmiyorum efendim" dedi. Atatürk, yeni yazının hiç zor olmadığını anlattı ve "öğren" dedi. Arkasından daha birçok kişiyi tahta başına çağırarak sınavdan geçirdi. Aralıksız iki saat tahta başında, alnından terler akarak, yeni yazıyı okuttu ve öğretti. Ekim 1928 başına kadar da memurların ve halkın yeni Türk harflerini öğrenmesini istedi.

Atatürk, hükûmet konağındaki dersini bitirdikten sonra belediye dairesine geçti. Orada da kısaca yeni yazı konusunda bir şeyler anlattı. Arkasından "Zabitan Yurdu" na gitti. Tugay komutanına yeni Türk harfleriyle şu satırları yazdırdı:

*"Zabitan Yurdu'nda Liva Kumandanı beyefendiye yazdırılmıştır: Bugün, Tekirdağı'nda zabıt arkadaşları ziyaretten çok memnun oldum. Bu memnuniyetimi burada hazır bulunmayanlara da lütfen söylersiniz. Yeni Türk harflerini bütün muhittlere serian öğretmelerini kendilerinden hassaten rica ve talep ederim"*⁶⁸.

Tekirdağ halkı sokakları doldurmuştu. Atatürk, geçerken gözüne ilışen bir hoca efendiyi çağırdı. Kur'an'ın Tîn suresinden şu ayeti Arap harfleriyle yazdırdı: "*Vettîni vezzeýtûni ve Tûrisinine ve hazelbeldil emin*". Bu yazıyı yanındakilere okuttu. Herkes başka başka okudu. Onun üzerine aynı âyetleri kendi el yazısıyla, yeni Türk harfleriyle yazdı. Bu kez herkes yazıyı doğru okudu. Onun üzerine Atatürk, kâğıdı Hoca Mustafa Efendiye vererek, "Sizden yeni Türk harflerini öğrenmenizi isterim" dedi. Hoca bu tarihsel belgeyi değerli bir anı olarak sakladı ve üzerine kendisi de şu notu düştü: "23 Ağustos yevmi pençesenbe saat

⁶⁸ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 92

on dörtte muhterem Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yazdığı yeni Türk harfleridir". (Bu değerli belgenin fotokopisi, daha sonra, istek üzerine Ankara Etnografya Müzesine gönderilmiştir. Atatürk, dört saat kadar kaldığı Tekirdağ'da yeni Türk alfabesini öğretmiş, öğrenme ateşini tutuşturmuştur. Memurları, subayları, halkı sınavdan geçirmiştir. Halkın yeni harflere karşı yürekten ilgi gösterdiğini gözleriyle görmüştür. Dönüşünde Anadolu Ajansı muhabirine şu demeci vermiştir:

"İlk fırka kumandanı olduğum Tekirdağ'ı'nı da 14 sene sonra ziyaret edebildim. Bundan çok memnun ve mütehasşisim. Fakat, daha çok memnun ve münşerih olduğum nokta şudur: Tekirdağlı vatandaşlarım daha şimdiden yeni Türk harflerini yazıp okumayı hemen öğrenmişlerdir diyebilirim. Memurların kâffesini bizzat imtihan ettim. Sokaklarda ve dükkânlarda halk ile temaslar yaptık. Arap harfleriyle hiç yazmak okumak bilmeyen Türk harfleriyle derhal ünsiyet etmiş olduklarını gördüm. Henüz ortada salâhiyetler makamının tasdikinden geçmiş bir rehber olmadan, henüz mektep muallimleri delâlet faaliyetine geçmeden, yüce Türk milletinin hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal ve bilhassa isticâl göstermekte olduğunu görmek, benim için cidden büyük, çok büyük saadettir.

"Bu husus elbette ağıyar için mucibi hayret olacaktır.

"Az zaman sonra, yeni Türk harfleriyle, gözler kamaştırıcı Türk manevi inkişafının vâsıl olabileceği kudret ve itibarın beynelmilel seviyesini gözlerimi kapayarak şimdiden o kadar parlak görüyorum ki, bu manzara beni gayşediyor.

"Ben yalnız bugün Tekirdağlılarda sezdiğim ruhî ve hissî halele, yalnız buna dahi istinaden kat'î olarak beyan edebilirim ki, bütün Türk milleti bu meselede benim gördüğümü, benim hissettiğimi aynen görmekte ve hissetmektedir. Bu kadar hassas ve şuurlu olan Türk milleti kendisinin refahına, itilâsına binlerce senedenberi haylûlet edelemekte olduğunu, artık temyiz eylediği bütün maddî ve manevî mânileri yıkacak, parça parça ederek ortadan kaldıracaktır. Bunda artık şüpheye mahal yoktur. Dimağın, vicdanını bu kadar azim ve kat'iyetle temizlemeğe karar vermiş olan büyük milletimin istikbalini tasavvur etmek hiç de güç değildir"⁶⁹.

Bursa'da

Tekirdağ'dan döndükten sonra, 25 Ağustos günü Dolmabahçe konferansını yöneten Atatürk, 26/27 Ağustos gecesi yine Ertuğrul yatıyla yola çıktı. Bu kez amacı Marmara'nın karşı kıyısına, Mudanya ve Bursa'ya gitmek, oralarda da Başöğretmenliğini sürdürmekti. Gerek Tekirdağ'a gidip gelirken, gerek bu kez Marmara'da dolaşırken yatta hep alfabe konusu konuşuluyordu. Büyük Taarruzun yıldönümüne rastlayan Bursa yolculuğu sırasında Atatürk, telsizle, bir demeç yayınladı. Bunda, "...bugün yeni Türk harfleriyle cehalele karşı açtığımız mücadelenin yarın millet için 26 Ağustos zaferinden daha yüksek ve geniş saadet neticeleri getireceğini muhakkak görüyorum" diyordu.

⁶⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, ikinci baskı, Ankara: 1961, s. 82-83.

Bu sırada Atatürk'ün canını sıkın sıkın küçük bir olay oldu. Yat telsizi Bursa yöresinden çekilmiş bir telgraf aldı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, telgrafı, yatta Atatürk'ün yanında bulunan Başbakan İsmet Paşa'ya uzattı. Başbakan, telgrafa şöyle bir baktı ve masanın üzerine attı. Atatürk: "O nedir, ben de göreyim" dedi. Gördü. Telgraf şöyleydi:

"Arap harflerini terk ediyorsunuz. Türk'ün seciyesini tâyin, tespit ve i'lâ etmeğe en müsait olan Türk harflerini kabul ediyorsunuz. Bu çok güzeldir. Amma, cevâim-i şerifede duvarların medârı tezyini olan Aşere-i Mübeşşere'nin (Cennete gidecekleri Peygamber tarafından müjdelenmiş on kişi) isimlerini nasıl yazacaksınız. Arapça mı, Türkçe mi?"⁷⁰

Atatürk, haklı olarak bu telgrafa sinirlendi. Biraz da bu gibi dar kafalılara gözdağı vermek amacıyla, o gece saat iki buçukta, telsizle şu demecini yayınladı:

"Böyle bir şeyi aslâ düşünmek lüzumunu duymamıştım. Bu galat ve sakat zihniyet sahipleri hakkında söylenecek şey şudur: Bu ahmaklar, niçin halâ milletin sözüne, milletin kalbine, milletin arzusuna kulaklarını vermekten kendilerini müstağni görüyorlar? Efendim, arzu, talep, irade bizim, kimsenin değil, millettir. Biz onun, bu işaret olunan maddî ve manevî ihtiyaçlarını ifaya memur adamları. Kendi kendimize salâhiyet-i mutlaka iddiasıyla ortaya çıkmak hakkımız mıdır? Herhangi bir millete ve bilhassa büyük Türk milletine herhangi bir memurun veya Reisicumhurun onu, mazinin ahmak ve alçak devirlerinde olduğu gibi, hiçe sayarak kendisinin aklı-ı ebleh-firibanesine münkad olacağını zannetmeğe artık mesâğ tasavvur olunur mu?"

"Bunun çok ayıp ve gülünç olduğuna şüphe kalmamıştır, efendim. Hiç kimse merak etmesin. Türk milleti yaptığını şuurla ve bunca bin senelerin hayatında açtığı devasız yaraları halâ tedavi etmek ızdırabiyle hakikat denilen cevheri bulmuş olduğuna kani olarak uzun hatvellerle rehâ aramağa karar vermiştir. Bunun önüne sed çekmek istiyceklerin âkibeti, Türk'ün kuvvetli ayakları altında ezilmektir efendim.

"Eğer bu millet yalnız bu hususta herhangi bir müşküle tesadüf ederse ben ve arkadaşlarım bilâ tereddüt bu kuvvetli ayakların, arslan pençelerin önünde nâçiz bir millet fedaisi oluruz, o kadar"⁷¹.

Atatürk, kısaca, "Türk ulusu kendi kurtuluşu için yeni Türk alfabesini almağa karar vermiştir, buna karşı çıkmak isteyen ahmaklar olursa, ulusun ayakları altında ezilir" demektedir. Cami duvarlarındaki yazıların Arapça mı, Türkçe mi yazılacağını soran o ahmakça telgrafa Atatürk karşılık vermedi, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şu kısa karşılığı gönderdi:"

⁷⁰ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 95-96; Sadeleştirilmiş: Özerdim, *op.cit.*, s. 54

⁷¹ *Ibid.*, s. 95. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Özerdim, *op.cit.*, s. 53-54.

“Türkiye’de dil ve yazı Türkçedir. Arapça olsun iddiasında Araplar dahi bulunamaz”.

Bu tatsız olaydan sonra Atatürk, yanındakilerle birlikte, 27 Ağustos sabahı Mudanya’ya çıktı. Orada kendisini coşkunca karşılayan halka, yeni Türk harflerini öğrenmelerini, dönüşte sinayacağını söyledi. Bursa’ya geçti. Tekirdağ yolculuğunda kendisine eşlik edenlerin birkaçından başka bu kez yanında Başbakan İsmet (İnönü), Maliye Bakanı Şükrü (Saracoğlu), Kütahya Mebusu Nuri (Conker), Bozok (Yozgat) Mebusu Salih Bozok, Bolu Mebusu Cevat Abbas, Şükrü Naili Paşa da vardı.

Atatürk, Mudanya iskelesinde kendisini karşılayan Vali Fatin Bey ile birlikte, Bursalıların candan sevgi gösterileri arasında doğruca Hükümet Konağına gitti. Vilâyet Genel Meclisi salonuna girdi. Burasının elverişli bir dersane olduğunu bildirdi. Önceden yerleştirilmiş kara tahtanın önüne geçti. En başta Vali Fatin Beyi sınavdan geçirdi. Arkasından Sağlık Müdürü Kemal Beyi yazı tahtasının başına çağırdı. Ona Türk harfleriyle, “Bugün Bursa’da, her vakit olduğu gibi, gördüğüm samimiyetten çok memnun oldum”. cümlesini yazdırdı. Onun da yazdığını gören Atatürk, biraz dinlendikten sonra:

“Bunların hepsi biliyor, kâfi...” dedi. Vali atıldı:

“Efendim, Tahrirat Müdürü Neşet var” dedi.

Neşet tahta başına geçti. Atatürk, İsmet Paşa’ya döndü:

“Söyle Paşam, bir şeyler yazsınlar!” dedi.

İsmet Paşa da bir cümle yazdırdı. Yanlışlarını kendisi düzeltti. Sonra Hacı Sabri tahta başına geçti. Ona da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir cümle yazdırdı. Atatürk bu kez Maliye memurlarından birini çağırdı, ona da şu cümleyi yazdırttı:

“Görüyorum ki, bütün arkadaşlar büyük bir hevesle çalışmışlardır”.

Atatürk bu yazıyı Sıhhiye Müdürüne okuttu, kendisi düzeltti. Sonra tahta başında ders verdi. Yeni Türk harflerinin yazımı, uygulanması kuralları, “dır” eki konularında ayrıntılı açıklamalar yaptı. Sınavdan geçirdiği kişilerin başarılarından memnun kaldı. Kendilerine birer kitap armağan etti.

Öğle yemeğini Bursa’nın Çekirge semtindeki köşkte yedikten sonra, aynı gün öğleden sonra Mudanya’ya döndü. Orada, yeni harflerle yazılmış şu levhayla karşılaştı:

“Mudanyalılar, Büyük Gazi’lerinden şömendifer hattının Karaköy’e kadar temdidini arz ve istirham ederler”.

Atatürk, yâverlerine: “Muvafıktır, not alınız” dedi ve halkın sevgi gösterileri arasında *Ertuğrul* yatına döndü.

Çanakkale'de

29 Ağustos günü Dolmabahçe Konferansına katılan Atatürk, iki gün sonra yine yola koyuldu. 1 Eylül günü öğleden sonra *Ertuğrul* yatıyla Çanakkale'ye çıktı. İskelede kendisini Vali Vekili, Belediye Başkanı, Halk Fırkası Mutemedi ve kalabalık bir halk kitlesi karşıladı. Oradan yaya olarak doğruca Hükûmet Konağına gitti. Burada birikmiş olan halka ve memurlara seslendi. İlk olarak, "Yeni Türk harflerini öğrendiniz mi?" sorusunu yöneltti. Olumlu yanıt aldı. Karatahta başına geçti. Memurlardan ve halktan oluşan kalabalık bir topluluğa yeni harfler konusunda sorular sordu. Gerekli kuralları anlatarak alfabe dersi verdi. Halkı sınavdan geçirdi. Orada bulunan Çanakkalelilerin yeni harfleri öğrendiklerini sevinerek gördü. Aldığı karşılıklardan memnun kaldı. Çanakkale halkına teşekkür etti.

Atatürk, Çanakkale Belediye Dairesine de uğradıktan sonra, yine 1 Eylül günü karşı kıyıdaki Eceabat'a geçti. Otomobille Anafartaları dolaştı. Savaş yerlerini gördü. Yanındakilere savaş anılarını anlattı. 2 Eylül günü yatla Gelibolu'ya çıktı. Hükûmet Konağı salonunda görevlilerden ve halktan birçok kişiyi yeni Türk harflerinden sınavdı. Halkın yeni yazıyı öğrenmek için büyük çaba harcadığını gördü. Memnun kaldı. Gelibolululara da teşekkür etti. Kendisini Gelibolu önlerinde karşılayan donanmayla birlikte İstanbul'a doğru yola çıktı.

Böylece Atatürk, yeni Türk harflerini öğretmek için Marmara çevresindeki gezilerini tamamlamış oluyordu. On gün içinde Tekirdağ, Bursa ve Çanakkale illerini dolaşmış, buralarda alfabe dersleri vermişti. Günibirliğine yapılan bu geziler yeni Türk harflerinin öğrenilmesi bakımından çok etkili olmuştu. Cumhurbaşkanının hangi gün nereye uğrayacağı, hangi valiyi, hangi görevliyi nerede yakalayıp sınavdan geçireceği kestirilemiyordu. Ansızın her an, her yerde görülebilirdi. Başta Valiler, görevliler olmak üzere, hemen herkes, sıkı sıkıya yeni alfabeyi öğrenmeğe koyulmuştu. Henüz yasal bir zorunluluk yoktu. Ama Atatürk, herkesin yeni yazıyı öğrenmesini istiyordu. İstemekle kalmıyor, birdenbire çıkageliyordu. Devlet görevlilerini, halkı sınavdan geçiriyordu. Devlet görevlilerini bir kaygudur almıştı. Bir an önce yeni alfabeyi öğrenmek için birbirleriyle yarışır olmuşlardı. Yoksa Atatürk'ün önünde yüzleri kızarabilirdi. Böyle bir durumla karşılaşmamak için valiler, yardımcılar, öteki devlet görevlileri hızla yeni alfabeyi öğreniyorlardı. Alfabe kampanyası, bürokrasinin üst kademelerinden tabana, halk kitlelerine doğru hızla yayılıyordu. Atatürk, hem bir Başöğretmen, hem de bir Başmüfettiş gibiydi. Öğretiyor, denetliyor, durmadan dolaşıyor, alfabe konusunu kafasından hiç çıkarmıyordu.

Atatürk'ün ansızın Tekirdağ'a ve Bursa'ya gidip görevlileri sınavdan geçirmesi üzerine bütün yurda bir heyecan dalgası yayılmıştı. 27 Ağustos günü Trabzon'daki İngiliz Konsolosu Matthews oraya da alfabe heyecanının yayıldığını rapor ediyordu. Trabzon valisi tezelden 50 bin yeni alfabe kitabı istemişti. Herkes yeni alfabeyi öğrenmeğe çalışıyordu. Trabzon'da çıkan "*Yeni Yol*" ve "*Ticaret Gazetesi*", yeni harflerle cümleler yayınlamağa başlamışlardı. Trabzon

motorlu araçlarının plâkaları yeni yazıya çevirilmişti. “Türk Ocağı” orada da alfabe kursları açmıştı⁷².

İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk de, asıl hiç okuma yazma bilmeyen kitlelerde büyük bir coşkunluk görüldüğünü, bunların kısa zamanda yeni alfabe öğrenme umuduna kapıldıklarını, öğrenmek için çalıştıklarını anlatıyor ve 5 Eylül günü Londra’ya şunları rapor ediyordu:

“Yeni alfabe kampanyası hızla sürdürülüyor. Adalet Bakanlığı, hatta Diyanet İşleri Başkanlığı kendi personeline yeni alfabe kursları açtılar. Tevfik Rüştü Bey (Dışişleri Bakanı), bakanlığındaki yazışmaların yakında yeni yazıyla yapılacağını söylüyor. Halk Partisi üyeleri Dolmabahçe sarayında özel kurslara çağırıldılar. İzmir’li mahpuslar Gazi’ye “Türk” alfabesiyle dilekçeler göndererek Adalet bakanlığının yüreğini yumuşatmağa çalışıyorlar.

“Ama baş propagandacı yine Gazi’nin kendisidir. Gazi, yatıyla Marmara denizini geçerek Tekirdağ’a ve Bursa’ya beklenmedik geziler yaptı. Hükümet konaklarında görevlilere alfabe dersleri verdi. Tekirdağ’da bir eczaneye girdi ve bir hocaya Arapça bir cümle yazmasını söyledi. Kimse bunu okuyamadı. Bunun üzerine Gazi aynı cümleyi yeni harflerle yazdı ve herkes bunu kolayca okudu. Camilerde sergilenen Arapça yazıların ne olacağını soran birisine Gazi’nin öfkesini belirten telsiz mesajı gece yarısı yattan yayınlandı. Gazi, yeni alfabenin alınmasının ulusun arzusunun sonucu olduğunu, bu aptalların bunu kavrayamadıklarını söyledi. Buna karşı gelmeğe çalışacak kimsenin Mustafa Kemal’in kendisi bile olsa ezileceğini ekledi. Bu kapalı uyarıyla, Arap alfabesinin değiştirilmesine karşı direnme eğiliminde olanlara gözdağı vermiş oldu.

“1 ve 2 Eylül günleri Gazi, Çanakkale ve Gelibolu kasabalarıyla savaş alanlarını ziyaret etti. Buralarda da görevlilere alfabe konusunda konuşmalar yaptı ve yarımadada geçmiş tarihsel olaylara ilişkin anılarını anlattı. Bunlar basında geniş ölçüde yeni harflerle yayınlandı. Böylece kampanya sürüp gidiyor. Ama yarı resmi “*Milliyet*” gazetesinde yayınlanan bir başyazı azınlıklarda kaygu yarattı. Gazete bir engel olan Arap alfabesinin kaldırılmasıyla azınlıkların asimilasyonunun kolaylaşacağını, Türkiye’deki Rum, Ermeni ve Yahudi azınlığının artık kendi alfabelerini kullanmalarına gerek kalmayacağını yazdı”⁷³.

İstanbul’dan

ayrılış

Marmara yöresindeki gezilerini bitirdikten sonra Atatürk on gün kadar daha İstanbul’da kaldı. Ondan sonra, yine yeni yazıyı öğretmek amacıyla, bu kez Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerine doğru yola çıktı. 14 Eylül günü İstanbul’dan ayrıldı. Ayrılrken İstanbul Vali Vekili ve Belediye Başkanına ve İstanbul halkına teşekkür etti. Şunları söyledi:

⁷² F.O. 424/269, p. 28-29, No. 22/1. Matthews’dan Clerk’e rapor. Trabzon, 27.8.1928, No. 64.

⁷³ F.O. 424/269, p. 28, No. 22. Clerk’ten Cushendun’a rapor. 5.9.1928, No. 410

“İstanbul’da geçirdiğim günler zarfında muhterem halkın, Zatı âlinizin ve mülkî ve askerî makamâtın göstermiş oldukları muhabbet ve misafirperverlikten pek ziyade mütehasşis ve müteşekkirim. Büyük milletimizin bir kat daha inkişaf ve tealisini temin edecek olan yazı inkilâbının fiilen başlaması, buradaki ikame-tim zamanına tesadûf etti. Bu benim için kıymetli bir hâtıradır. Yeni yazımızı öğrenmek ve öğretmek için, muhterem halkın, resmî ve hususî muhtelif makamat ve müessesat ve cemiyetlerin göstermiş oldukları tehalük, şevk ve gayrete yakından şahit oldum.

“Bu meşkûr faaliyetin mes’ut semerelerini daha şimdiden iftiharla görüyorum. Bu hususta İstanbul matbuatının ve fikir âleminin de kıymetli muavenetini müteşekkirene yâdederim. Bu pek yerinde ve şuurlu mesainin yakın zamanda tam bir muvaffakiyetle neticeleneceğini göreceğimize şüphe yoktur. Güzel İstanbul’un muhterem halkına, aziz hemşehrilerime saadetler temenni ederim”⁷⁴.

Atatürk, Başöğretmen olarak yurt gezilerine çıkarken, mebuslar da yurttaşlara yeni yazıyı öğretmek üzere seçim bölgelerine dağılıyorlardı. Karadeniz yöresi mebuslarından bir grup seçim bölgelerine giderken vapurdan Atatürk’e bir telgraf çekmişlerdi. Atatürk, onlara şu telgrafla karşılık vermişti:

“İdealist arkadaşlarım; büyük milletimizi irşat için Karadenizin dalgaları sinesinde beni, âciz arkadaşınızı hatırladığınızdan çok mütehasşis oldum. Cümle-niz için millete nafi olmanızı temenni ederim. Aynı dalgalar içinde sizi de karanlık gecenin milletimiz için nur saçan rehberleri olarak takip ediyorum. Muvaffakiyet”⁷⁵.

Sinop’ta

14 Eylûl günü İzmir vapuruyla İstanbul’dan ayrılan

Atatürk, ertesi gün Sinop’a vardı. Limanda kalabalık bir halk kitlesinin coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Halkın “safa geldin, yaşa, sağol!” sesleri arasında hükûmet konağına gitti. Orada biraz dinlendikten sonra “Yatı Mektebi”ne geçti. Önce bu okulun alt katındaki sınıflardan birinde derse başladı. Ama sınıf hınca hınç dolduğundan döşeme tahtalarının gıcırdadığı görüldü. Çökme tehlikesi başgöstermişti. Onun üzerine okulun bahçesine çıkıldı. Yazıtahtası bahçeye taşındı. Dersler burada sürdürüldü. Yüzlerce kişi tahtanın önünde yarımay biçiminde toplanmıştı. Başöğretmen Atatürk, önce Türkçe-deki a, e, ı, i, o, ö, u, ü seslilerinin fonetik bakımından rollerini anlattı. Bir parça okudu. Arkasından orda bulunan hemen herkese okuttu, yazdırdı. Eğitim müdürü, Ortaokul müdürü, öteki öğretmenler, devlet görevlileri ve halktan birçok kişiyi sınavdan geçirdi.

⁷⁴ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, III, s. 83-84.

⁷⁵ Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 56. Bu telgraf şu mebuslara gönderilmiştir:

Rize Mebusu Ali (Zırh), Karahisar mebusu Mehmet Emin (Yurdakul), Kars mebusu Ahmet (Ağaoğlu), Artvin mebusu Mehmet Ali (Okar), Giresun mebusu Kâzım (Okay), Samsun mebusu Rana (Tarhan), Tokat mebusu Bekir Lütü. Ordu mebusu Recai, Samsun mebusu Adil (Okuldaş).

Bu ders sırasında bir nokta Atatürk'ün dikkatini çekti. Dil Encümeninin hazırladığı yeni yazım sisteminde “mi, mu” gibi soru ekleri ile sözcük arasında bağlama çizgisi (-) bulunması gerekiyordu. “Ahmet geldi-mi?”, “Alfabeyi öğrendin-mi?” gibi. Böyle yazım güçlük yaratıyordu. Atatürk yanında bulunan o zamanki Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Safvet (Ankan)a dönerek:

“Maarif Vekili Beyefendiye bir telgraf yazınız. İmlâdaki bu bağlama işareti müşkilâtı müeddi oluyor, kaldırılınsın” dedi⁷⁶. Bundan sonra, “mı, mi, mu, mü” soru eklerinden önce yazılması gereken tire, ya da bağlama çizgisi Türk yazımından kaldırılacaktı.

Yine bu ders sırasında Atatürk, Bekir Ağa adında, elli yaşlarında, hiç okuma yazma bilmeyen bir köylü arabacıyı karatahta başına çağırmış ve ona yarım saat kadar kısa bir süre içinde B,V,S,Z harflerini belletmiş, “at”, “ot” gibi sözcükleri yazıp okumayı öğretmiştir. Kendisine bir de yeni Türk alfabesiyle okuma kitabı vermiş ve “al şu kitabı, içindekilerini iyice öğrenmeğe çalış” demiştir. Arabacı Bekir, Başöğretmenin bu sözünü tutmuş, elinde bir defter, “At”, “Ot” yazarak önüne gelene göstermiş, kahvelerde gazeteleri sökmeye çalışmış ve “Elli yaşında beni okuttu. Ömrümde ilk hocam Gazi babamız oldu. Sağ olsun, bin yaşasın” diye ömrü boyunca Atatürk'ü minnetle anmıştır⁷⁷.

Atatürk, *Yatı Mektebi* bahçesindeki alfabe dersini bitirdikten sonra akşamı Sinop Belediye Parkında halkla birlikte sohbet ederek geçirmiştir. Harf devrimi, dil devrimi, tarih konuları üzerinde uzun uzun konuşmuştur. Bu toplantıda bulunan M. Şakir Ülkütaşır'ın yazdığına göre, o sohbet sırasında bir de açıklama yaparak şöyle demiştir:

“Arakadaşlar! Bazı zevat, idarî mülâhazalarla olacak, yeni Türk harflerinin tatbik edilmesi için benden bir sene, üç sene gibi bir mühlet istiyorlar. Buna asla muvafakat edemem. Ankara'ya dönünce ve Yüksek Meclis açılınca, bir kanunla bunun hemen kabul edilmesine bütün kuvvetimle çalışacağım”⁷⁸.

Sinop Belediye Parkındaki söyleşi gece yarısına kadar sürmüştür. Sonunda Atatürk, “Arkadaşlar, tarihe, dile, harf inkılâbına, hatta memleket işlerine dair birçok, hem pek çok şeyler konuştuk. Samimî bir muhit ve hava içinde geçen bu dakikaları unutmayacağım. Çok mütehassisim. Vakit geldi. Müsaadenizi rica edeceğim”. deyip kalkmış ve limanda demirli bekleyen *İzmir* vapuruna dönmüştür. Vapur aynı gece demir almıştır.

Samsun'da Atatürk, 16 Eylül 1928 sabahı Samsun'a vardı. Dokuz yıl önce Kurtuluş Savaşını başlatmak üzere çıkmış olduğu Samsun'a bu kez yeni Türk alfabesini öğretmek, yaymak üzere geliyordu. Ankara'dan Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Sağlık Bakanı Refik (Saydam) Bey de

⁷⁶ Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 105

⁷⁷ *Ibid.*, s. 106-107.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 108

kendisini karşılamağa gelmişlerdi ve O'nunla birlikte başkente döneceklerdi. Çok büyük ve parlak bir karşılama töreni hazırlanmıştı. Samsun iskelesine ayak basarken 21 pare top atıldı, limandaki gemiler de selâm düdükleriyle karşılama törenine katıldılar.

İskeleden doğruca Hükümet Konağına giden Atatürk, burada başta Vali Diyarbakırlı Kâzım Paşa olmak üzere, memurları, öğretmenleri, müdürleri alfabe sınavından geçirdi. Sorular sordu, cümleler yazdırttı, okuttu; yazım kuralları üzerine gerekli açıklamalarda bulundu. Oradan Belediye'ye geçti. Orada da yeni Türk alfabesi üzerine konuşmalar yaptı. Belediyeden sonra Cumhuriyet Halk Partisi binasına gitti. Bu bina Atatürk'ün Kurtuluş Savaşını hazırlayıp yönetmek amacıyla Anadolu'ya geçerken ilk kaldığı yeri. O zaman *Mıntıka Palas* adını taşıyan bir oteldi. Sonradan üst katı "19 Mayıs Müzesi", alt katı da "Gazi Kütüphanesi" yapılmıştır. Atatürk, yeni alfabeyi öğretmek için yeniden geldiği Samsun'da, yine aynı binada, iki gece kaldı.

16 Eylül pazar günü akşamı Samsun Öğretmenler Birliği, İstiklâl ilkokulunda Atatürk onuruna bir balo düzenledi. Baloda öğretmenler, aydınlar, ileri gelenler bulundu. Atatürk baloda da yeni Türk harfleri üzerine konuşmalar yaptı. Samsun'da her gittiği yerde, yeni harflerin öğrenilmesini, halka da kısa zamanda öğretilmesini istedi.

Atatürk, Başbakan İsmet İnönü ve yanındakiler ile birlikte 18 Eylül günü yine törenle Samsun'dan uğurlandı. Vali Kâzım Paşa, bazı mebuslar, il ileri gelenleri kendisine Havza'ya kadar eşlik ettiler. Yolda Lâdik, Havza ve Hacıbayram istasyonlarında trenden inen Cumhurbaşkanı, kendisini karşılamağa gelenlerle konuştu, onlara yeni Türk harflerini öğrenip öğrenmediklerini sordu ve tezelden öğrenmelerini söyledi.

Amasya'da Aynı gün saat 16'da Amasya'ya varan Atatürk, istasyondan doğruca kendisine hazırlanan binaya gitti. Orada kısa bir süre dinlendikten sonra yine alfabe dersleri verdi ve memurları, öğretmenleri, halkı yeni Türk alfabesi sınavından geçirdi. Üç saat kadar orada kaldıktan sonra, özel treniyle Amasya'dan ayrıldı. Vali Faik Bey, Belediye Başkanı, öteki ileri gelenlerce uğurlandı. Turhal'dan sonra otomobille gezisini sürdürdü.

Tokat'ta Cumhurbaşkanı, 19 Eylül günü Tokat'a vardı. Sevgi gösterileriyle karşılandı. Önce Belediye'ye indi. Oradan Hükümet konağına geçti. İl Genel Meclisi salonunda kamu görevlilerini, halkı sınavdan geçirdi. Onlara yeni Türk alfabesini öğretti. Sınav sonuçlarından pek memnun kaldığını bildirdi. Tokat Mebusu Mustafa Beyin evinde öğle yemeği yedikten sonra, Sivas'a doğru törenle uğurlandı. Tokat-Sivas yolunda ilçelerde otomobilden inerek köylülerle, halkla görüştü. Onlara yeni Türk alfabesi öğrenmelerini öğütledi. Aynı gün akşam üzeri Sivas'a vardı ⁷⁹.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 114-117

Sivas'ta

Sivas'ta da Atatürk, Samsun'da olduğu gibi, büyük ve parlak bir törenle karşılandı. Sivas mebusları, vali, Belediye Başkanı, Genel Meclis Üyeleri, il ileri gelenleri Çamlıbel'de Cumhurbaşkanını karşılayıp "hoş geldiniz" dediler. Kamu görevlileri, okullular, askerler ve kalabalık bir halk kitlesi kentin girişinde toplanmıştı. Atatürk Sivas'a girerken 21 pare top atıldı. O gün vakit geç olduğu için ders veremeyen Başöğretmen, ertesi sabah saat yedide Hükûmet meydanına bir kara tahta konulmasını istedi.

20 Eylül 1928 sabahı Sivas Hükûmet meydanına kara tahta yerleştirilmişti. Kamu görevlileri, öğretmenler, öğrenciler, subaylar ve halktan yüzlerce kişi meydanı doldurmuştu. Başöğretmen Atatürk yazı tahtasının başına geçti. Tek tek sesli, sessiz harfleri yazarak alfabe dersine başladı. Atatürk'ü kara tahta önünde yeni Türk alfabesini öğretirken gösteren ve kitaplara, albümlere girmiş olan tarihsel fotoğraf, işte bu sahneyi canlandırır. Sivas Hükûmet meydanında çekilmiştir.

Atatürk, orada toplanmış olanların çoğunu birer birer yazı tahtası başına çekerek sınavdan geçirdi. Bu arada hiç okuma yazma bilmeyen bir kasaba, on dakika gibi kısa bir süre içinde, Türk harfleriyle adını yazmayı öğretti. Bunu gören halk, "Yaşa Gazi, varol Gazi!" diye sevgi gösterilerinde bulundu. Yine bu ders sırasında, Sivas Belediye Başkanı Hayri Beyin sekiz yaşındaki çocuğuna yeni yazıyı öğretti. Küçük çocuğun yanlış yazmasına pek duyulanan Atatürk, yavruya armağanlar verdi. Dersin sonunda Sivas Tahrirat Müdürünü yazı tahtası önüne çağırdı ve ona Türk harfleriyle şu cümleyi yazdırdı:

"Memnuniyetle görüyoruz ki, muhterem Sivaslılar Türkçe yazı ve okumayı güzelce öğreneceklerdir"⁸⁰

Yeni Türk alfabesini öğrenmek için Sivaslıların gösterdikleri çabadan memnun kaldığını bildiren Atatürk, 20 Eylül günü, coşkun sevgi gösterileri arasında Kayseri'ye doğru yola çıktı.

Sivas-Kayseri yolu üzerinde Şarkışla'da kısa bir süre duran Atatürk, burada kendisini selâmlamağa gelen görevlileri ve halkı sınavdan geçirdi. Şarkışlalıların da yeni Türk alfabesini öğrenmekte olduklarını sevinerek gördü.

Kayseri'de

Atatürk, 20 Eylül günü öğleden sonra saat 14.30'da Kayseri'ye vardı. Hiç oyalanmadan doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi binası önüne yerleştirilmiş ve çevresine kalabalık bir halk kitlesi toplanmış bulunan karatahta başına geçti. Burada Kayseri Valisi Fuat Beyi, çeşitli kamu görevlilerini, subayları, halkı yeni alfabe sınavından geçirdi. Kendilerine gerekli yazı kurallarını açıklayarak alfabe ve yazım dersi verdi. Sınav geçenlerin çoğu 5-10 gün önce yeni alfabeyi öğrenmeğe başlamışlardı. Yine de sorulara başarılı yanıtlar vermişlerdi. Atatürk, bu sonuçtan çok memnun kaldı. Sınav katılmış olanlardan birine şu cümleyi yazdırdı:

“Seyahatim esnasında her yerde, bilhassa köylerde gördüğüm hayrete şayan meseleler hepimiz için birer ümittir”⁸¹.

Ankara’ya dönüş

Kayseri’de iki saat kadar kalan Atatürk, oradan trenle başkente doğru yola çıktı ve 21 Eylül 1928 sabahı Ankara’ya döndü. Her uğradığı yerde alfabe dersleri vermiş, sınavlar yapmış, umut, şevk, çalışma, öğrenme arzularını, isteklerini alevlendirmiş idi. Türk halkının yeni yazıyı öğrenmek için nasıl canla başla çalıştığını, birbiriyle yarış edercesine nasıl çaba gösterdiğini gözleriyle görmüştü. Ankara’ya dönünce sevincini ve ulusa teşekkürünü şu sözlerle açıkladı:

“Türk milletinin hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal ve bilhassa isticâl göstermekte olduğunu görmek benim için cidden büyük bir saadettir”⁸².

Ankara’nın ünlü *Hakimiyeti Milliye* gazetesi de o gün Atatürk’ü yeni yazıyla karşılamıştı. Gazete, başlığını ve ilk sayfasının bir bölümünü yeni yazıya çevirmişti. Yeni harflerle şu başlığı atmıştı: “Sefâ geldin Büyük Gâzi!” Alt başlıklar eski harflerle şöyle:

“Dilimize hayat hakkı hazırlayan Büyük Gâzi! Arzunu, seni bu sefer de aynı muhabbetle karşılayan Ankara’nda da hazır bulacaksın, Ankara’n seni yeni harflerle karşılıyor.

“Alfabe hocası olmuş Aziz Reisimizin bu imtihanına da Ankara korkusuz ve tam bir imân ile girecektir”⁸³.

Bir İngiliz
raporu

Türkiye, inanılmaz bir hızla yeni yazıya geçiyordu. Bu baş döndürücü hız en başta Atatürk’ün devrimci atılımının sonucuydu. Yabancıları da şaşırtıyordu. Türk yazı devrimini yakından izleyen Türkiye’deki İngiliz Büyükelçiliği, Atatürk’ün Başöğretmen olarak yaptığı son yurt gezisini Londra’ya şöyle rapor ediyordu:

“Gâzi, İstanbullulara nâzik bir veda mesajı bırakarak, yakın dostlarıyla birlikte, 14 Eylül günü Karadeniz yoluyla Ankara’ya doğru yola çıktı. Bu yolu, yeni harflerin yayılmasını kamçılamak amacıyla seçti. Sinop’a uğradıktan sonra Samsun’da İsmet Paşa ile Sağlık bakanı da kendisine katıldılar. Hep birlikte Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara’ya doğru trenle ve otomobille yolculuk ettiler. Geçtikleri her yerde Gazi’nin karatahtası pazar alanlarına yerleştirildi ve kendisi halka yeni alfabe dersleri verdi. Sivas’ta, Belediye Başkanının altı yaşındaki çocuğunun yanlışsız yazdığı; hiç okuma bilmeyen bir kasapa Gazi’nin on dakikada adını yazmayı öğrettiği belirtiliyor. Bu bakımdan 1928 yılı *şaşırtıcı bir yıl* (annus mirabilis) olacağa benziyor.

⁸¹ *Ibid.*, s. 121

⁸² *Ibid.*, s. 121

⁸³ *Hakimiyeti Milliye*, 21.9.1928.

“Yetkililer, 1927 yılında 56.000 kişinin Arap harfleriyle okuma yazma öğrendiğini söylüyorlar.Yeni alfabenin ilerleme hızını çok artıracaklarını haklı olarak inanıyorlar. Yeni alfabeyi öğretmek üzere 15 bin öğretmen kurs görüyor. Hemen kullanılmaya hazır ders kitapları basıldı. Yeni bir sözlüğün birkaç hafta içinde yayınlanacağı bildiriliyor. Yeni alfabeyi öğretmek üzere yalnız İstanbul’da 200 kurs açıldı. Halk Partisi komitesinin bir sözü üzerine, mebuslar, İstanbul ve İzmir’deki rahatlarını bıraktılar ve Şeflerini örnek alarak yeni akımı kamçılarlamak üzere pek tanımadıkları seçim bölgelerine dağıldılar. Gazi, gitgide bu akımla özdeşleşmektedir. Yeni harflere *Gazi Alfabesi* deniyor. “G” ve “K” harflerinin kullanılmaya pek elverişli olmadığını söyleyen bir kişiye Gazi kendisi telgrafla karşılık veriyor ve yeni alfabenin kesin olarak saptanmış bulunduğunu bildiriyor. Birkaç gün önce, yeni tire işaretinin kaldırılmasına da kendisi karar verdi. Türkiye’nin ulaşılabilen hiçbir yeri, Gazi’nin sınav gezilerinden uzak, güven içinde değil. Propaganda genellikle o kadar yoğun yürütüldü ki, resmî daireler gelecek ay yeni alfabeye geçeceklerini açıkladılar.

“Öteki dairelerin yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı da bu açıklamayı yaptı. Yaparken belki hayınca bir sevinç duydu, çünkü aylık maaşları için bu Daireye bağlı bulunan din görevlilerinin şaşkınlığını kestirmek güç değildir. Kamuoyu, yeni alfabenin alınmasının şapkanın empoze edilmesinden çok daha ciddi bir iş olduğunu genellikle kavramaktadır. Türk ana baba, Kur’an Türkçeye ve yeni yazıya çevrilmezse çocuğunun bunu okuyamadan yetişeceğini anlamaktadır. Din işleriyle görevli hocaların yeni alfabeye kolay ısınamayacaklarını da kestirmektedir. Sonuç olarak din etkisinin biraz daha azalacağı apaçıktır...”⁸⁴

Yazımda son değişiklikler İngiliz Büyükelçiliği, Türk yazı devriminin Atatürk’le özdeşleşmiş görüldüğüne parmak basmıştı. Bu bir abartma değildi. Atatürk, gerçekten devrimin ruhu durumundaydı. Yeni Türk alfabesinin hazırlanmasına katılmış ve katkıda bulunmuştu. Bu alfabenin yayılmasında baş rolü oynuyordu. Öne geçmiş, ulusu arkasından sürüklüyordu. Kent kent dolaşıyor, Başöğretmenlik yapıyordu. Kamu görevlilerinin yeni yazıyı öğrenip öğrenmediklerini bir Başmüfettiş gibi denetliyordu. Yeni yazının yurt düzeyinde ilk uygulamasını yapıyor, yaptırıyordu.

Bunu yaparken Dil Encümeninin hazırladığı yeni alfabenin ve yazım kurallarının aksayan yanlarını da inceden inceye gözetleyip saptamıştı. Bir bakıma yeni alfabenin ve yazım kurallarının Başustası gibi davranıyordu. Projeye son fırçaları vuruyor, son biçimini veriyordu. Başöğretmen ve Başmüfettiş olarak yaptığı yurt gezisinden Ankara’ya döner dönmez Başbakan İsmet Paşa’ya tarihsel bir yazı gönderdi. 22 Eylül 1928 günü gazetelerde de yayımlanan bu yazıyla yeni alfabeye ve yeni yazım kurallarına son biçimini verdi. Dört yenilik getirdi:

⁸⁴ F.O. 424/269, p. 31, No. 25: Edmonds’tan Cushendum’a rapor, İstanbul, 27.9.1928, No.

(i) Soru takısı olan *mi, mı, mü, mu*, genellikle ayrı yazılır, ama kendisinden sonra başka ekler varsa onlarla birleşerek yazılmalıdır, *geldi mi* ve *geliyor musunuz?* *ben miydim?* gibi; (ii) Bağlantı ilgeci olan *ki* “ve dahi” anlamına olan *de, da* özerk sözcük olarak ayrı ayrı yazılır, örneğin *gördüm ki geliyor, sen de gel, o da gelsin* gibi; (iii) “Bağlama işareti” denen çizgi ya da tire kalkmıştır. Örneğin, eskiden *demir-dir, Ahmet-le, gelir-ken, mert-ce, yarın -ki* yerine *demirdir, Ahmetle, gelirken, mertçe, yarınki*; (iv) Farsça asıllı sözcüklerdeki bağlama çizgisi de kalkmıştır; bileşim seslisi ilk sözcüğün sonuna bitişir, örneğin *hüsn-ü nazar* yerine *hüsnü nazar* gibi.

Atatürk’ün istediği bu değişiklikler, 29 Eylül 1928 günü Dil Encümeni’nce de kabul edilmiş ve yeni Türk alfabesiyle yazım kuralları böylece son biçimini almıştır. Atatürk’ün 21 Eylül 1928 günü Başbakanlığa gönderdiği, Başbakanlıkça bütün devlet dairelerine ve basına duyurulan ve önemi dolayısıyla bazı yabancı dergilerde de tam çevirisi yayınlanan⁸⁵ tarihsel yazının tam metni şudur:

“BAŞVEKHALETE

“Yeni harflerin tatbikatını memleketin pek çok yerinde gördüm. Şehirlerde, köylerde, her yerde halk yeni harflerle okuyup yazmağa geçmiştir. Halk yeni yazının kolaylığından memnundur, yalnız her yerde, şehirde ve köyde, memurda ve hatta muallimde zihinleri karıştırıp şaşırtan, bağlama çizgilerinin doğru olarak kullanılmasındaki endişe ve sıkıntıdır. Bu sıkıntı harflerin kolaylığına, şevkh ve neş’eye dokunacak derecede kendini hissettirmektedir.

“Encümen esasen yeni harfler ile yazıya başlanırken uzun kelimelerin hece-lenmesini, seçilmesini kolaylaştıracak bir çare olmak üzere bağlamayı düşünmüş ve bağlamanın kalkmasını ileriye bırakmıştı.

“Yeni harflerin kabul ve taâmmümündeki sür’at bu zamanın geldiğini gösteriyor. Bil’akis bağlama çizgisinin kalkması halkın öğrenmesini pek çok kolaylaştırarak şevklendirecektir. Bu sebeple ve halk içinde musâhebelerime güvenerek âtidedi esasları kabûl etmek faydalı ve lâzım görülmüştür.

“1 — İstîlham edâtı olan (*mi, mı mü, mu*) umumiyetle ayrı yazılır; meselâ *geldi mi?* gibi. Fakat kendinden sonra gelen her türlü lâhikalarla berâber yazılır; meselâ *geliyor musunuz? ben miydim?* gibi.

“2 — Râbıta edatı olan “*ki*” ve dahi mânasına olan “*de, da*” müstakhil kelime olarak ayrı ayrı yazılır.

“3 — Türk gramerindeki bağlama işareti olan (-) kalkmıştır. Binaenaleyh fiillerin tasriflerinde ve isim ve sıfatların, o gibi tasriflerinde lâhikalar çizgi ile ayrılmayarak berâber yazılırlar. Meselâ: *geliyorum, gideceksin, göreceklerdir, yapmalıyım, gideyim, gidebilirim, söyleyesin, güzeldir, demirdir* gibi. Kezalik (ile, ise, için, iken) kelimelerinin muhaffellere olan (le, se, çin, ken) şekilleri kendin-

⁸⁵ *Oriente Moderno*, Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929, pp. 39-40.

den evvelki kelimeye bitişik yazılır. Çizgi ile ayrılmaz. Meselâ: Ahmetle, buysan, seninçin, gelirken gibi. Bunun gibi (ce, çe, ca, ça) ve zarf edatı olan (ki) lâhikaları da her vakit iltihak ettiği kelime ile bitişik yazılır. Meselâ: mertçe, benimki, yarınki, hasta iyicedir, iyice anladım.

“4 — Türkçede mevcut olan Fârisî terkiplerde dahi bağlama çizgisi yoktur, terkip işareti olan sedâlî harfler (i, ı, ü, u) ilk kelimenin sonuna eklenir. Meselâ hüsnü nazar gibi.

“Şimdiye kadar tab’ ve neşrolunmuş kitaplar, muhtelif vesaitle bu esaslara göre derhal ve en seri bir surette tashih olunmak lâzımdır.

Gazi M. Kemal”⁸⁶

Başbakan İsmet Paşa, Atatürk’ün bu yazısını bir genelgeyle Bakanlıklara iletirken yeni yazım kurallarının “derhal teşmil ve tâmimi lâzım” geldiğini de bildirdi.

Halkla yazışmalar Bunlardan başka bir yazım kuralı daha vardı ki o da güçlük yaratıyor, kafaları karıştırıyordu: Dil Encümenince saptanan bu kurala göre (g) ve (k) harflerini ince okutmak gerektiği zaman bunların (h) harfi ile bileşik yazılması gerekiyordu: *Vekhalet, müstakhil, şevkh* gibi. Bu kural özellikle Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında kullanılıyor ve Türk halkınca pek kavranamıyordu. Bu konuda halktan Atatürk’e başvurular, yakınmalar oluyordu. Atatürk böyle başvuruları kendi imzasıyla yanıtlamış ve güçlük yaratan bu yazım kuralının değiştirileceğini bildirmiştir.

Çatalca Öğretmenler Birliği Başkanı Zeynelabidin ve İstanbul Lisesi Türkçe öğretmeni Mithat Sadullah imzalarıyla gelen telgraflara Atatürk 24 Eylül 1928 günü şu karşılığı vermiştir:

“K ve G harfleri Türkçenin bütün ihtiyaçlarını tamamen karşılayacaktır. Lisanimıza karışmış ve fakat atılmaları zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine bir takım harfler ilâvesini asla münâsip görmem. O takdirde Arapça ve Acemce kelimelerin imlâlarını teshil edelim derken asıl Türkçe yazıda zihinleri teşviş etmiş olacağız. Ha ile Hı’dan asırlarca çektiğimiz müşkilâta benzer güçlük koymaktan çekinmelidir. Ama her halde yeni tespit edilmekte olan lügatte K ile G’nin H ile istimali yerleri o kadar azdır ki bunu gördüğümüz zaman bütün endişelerimiz kalkacaktır. Binaeneleyh Encümenin tespit etmiş olduğu Türk alfabesi bence layetegayyerdır.

Gazi M. Kemal”⁸⁷.

⁸⁶ Bu tarihsel yazı bir çok yerde yayınlanmıştır. En son yayınlanan örnekleri için bkz.: Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 122-123; *Türk Dili*, Nisan 1977, Sayı: 307, s. 309-310; Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 57-59; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 540-541.

⁸⁷ *Cumhuriyet*, 25.9.1928 ve 25.9.1978

Bu telgrafi yolladığı gün Atatürk, Dil Encümeni üyelerini de özel olarak Çankaya'ya çağırmişti. Ertesi gün gazeteler "Dil Encümeni azaları Gazi Hazretleri tarafından sureti hususiyede davet edildiklerinden saat yedide Çankaya'ya gitmişlerdir" diye yazıyorlardı⁸⁸. Anlaşılan Çankaya'da *K* ve *G* harflerinin yazımı konusu görüşülmüştü. Dört gün sonra Atatürk, bu konuya değinen bir başka telgrafa kendi imzasıyla şu karşılığı vermiştir:

"Gemlik'te Gazozcu Haydar, Tuhafiyeci Yahya, zahireci İsmail, Bekir, Ali, Adil ve Hüseyin, zürradan Ethem, Zeytinci Mustafa, Sait, bakkal Osman ve Halit Efendilere.

"C:

"Okuma ve yazmayı bir haftada öğrenmek gayretini gösterdiğinizden memnun oldum, tebrik ederim.

"Arabî ve Farişî kelimelerde (k) ve (g) nin önlerine (h) gelmesi meselesiyle zihinlerinizi işgal ve teşviş etmeyiniz. Tespit edilmekte olan lügat bunu arzunuz veçhile halledecektir efendim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal"⁸⁹

**Kesinleşen
yazım**

Bu telgraftan bir gün sonra, 29 Eylül 1928 günü, Millî Eğitim Bakanlığı, Anadolu Ajansı aracılığıyla şu bildiriği yayınladı:

"Maarif Vekâletinden tebliğ edilmiştir:

"Reisicumhur Hazretlerinin son seyahatlerindeki müşahede ve tecrübelerine ve Ankara'ya muvasalatlarından sonra da her taraftaki tatbikat ve mütalâalara istinaden vaki olan irşatları üzerine Dil Encümeni aşağıdaki kararları almış ve bu kararlar kendileri tarafından tasvip edilmiştir:

"1 — (*H*) harfi, *K* ve *G* harflerinin sadalarını inceltmek veya kalınlaştırmakta kullanılmayacaktır. Ancak *K* ve *G* harfleri *a* ve *u* kalın sadalarından evvel bulunup da hafif okunmak, yani *ke* ve *ge* sadaları vermek icap ettiği zaman bu *a* ve *u* üzerine uzatma ve inceltme işareti olarak (ˆ) konulur. Meselâ *inkâr*, *ordugâh*, *meşkûre*, *gûya* gibi.

"2 — Bundan başka uzatma ve inceltme işareti ancak aşağıda gösterilen yerlerde kullanılır: *Meselâ*, *lâzım*, *alâ*, *hulûl*'de olduğu gibi. Telâffuz ve manası aynı harflerle yazılan kelimelerin imlâlarını ayırmak için, meselâ *âlem* - *alem*, *Âli*-*Alî*'de olduğu gibi.

"3 — Bir de kesme işareti olarak heceleri ayırmada (ˆ) kullanılır. Bu hecelerden biri üzerinde duraklama zaruri olduğu zaman kullanılır: *Mes'ele* gibi"⁹⁰.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, Ankara: 1964, s. 541

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 30.9.1928 ve 30.9.1978.

Bunlar, Türk harfleri yasasından önce yazım kurallarında yapılan son değişikliklerdi. Doğrudan Atatürk'ün etkisiyle yapılmıştı. Atatürk, Dil Encümeninin masa başında hazırladığı yeni alfabeyi ve yeni yazım kurallarını önce Dolmabahçe sarayında aydınların eleştirisine sunmuştu. Ama bununla yetinmemiş, bir de yeni yazıyı Anadolu halkına götürmüştü. Başöğretmen olarak çıktığı yurt gezileri sırasında yeni yazının uygulanmasını yapmış ve yaptırmıştı. Bu denemelerde yararlı gözlemlerde bulunmuştu. Uygulamada güçlük yaratan, halkın kafasını karıştıran noktaları birbir saptamıştı. Ankara'ya dönünce saptadığı noktaları bir kez daha Dil Encümeni üyeleriyle görüşmüş ve değişiklikleri onlara da benimsetmişti. Böylece hem aydınların, hem de halkın eleştirisinden geçirilen yeni yazı son biçimini almış oluyordu. Dil Encümeninin hazırladığı alfabe değiştirilmemişti, ama yazım kurallarında değişiklikler yapılmıştı.

Yine 29 Eylûl günü Anadolu Ajansının bir haberi yukardaki duyuruyu tamamlıyordu: Millî Eğitim Bakanlığı, son değişiklikleri gözönünde tutmasını Devlet basımevine bildirmişti. Kitaplar artık ona göre basılacaktı. Haberde: “*İmlâ Lûgati* de bu suretle basılmaktadır. Alfabe zaten lâyetegayyer (değişmez) olup gramer ve imlâ esaslarında da başlıca tedilât icra edileceğinden mevcut esaslar kati telâkki olunacaktır” deniyordu⁹¹. Dil Encümenince hazırlanan *İmlâ Lûgati* 25.000 sözcüğü kapsıyordu. Yazılması Ekim 1928'de tamamlanmıştı. Basımı da 1928 yılının Aralık ayı başlarında bitirilmişti. XVII+371 sayfa tutan bu sözlük, bundan sonra Türkçe sözcüklerin yeni Türk alfabesiyle nasıl yazılacağını gösteren, yazım birliğini sağlamak amacı güden temel yapıt olacaktı. Önsözünde:

“*İmlâ Lûgati*’nin gayesi, açık Türkçe yazan bugünkü nesil muharrirlerinin kullandıkları kelimelerin telâffuzunu doğru olarak göstermektir. Bu hususta Encümenimizin gözönünde tuttuğu nokta, kelimelerinin yazılışının mümkün olduğu kadar fonetik olmasıdır.” deniyordu. Bu amaçla Encümen, a) Ünsüz benzeşmesine yazımda da yer vermişti: *yokdur* yerine *yoktur* yazılması gibi; b) sözcük sonlarındaki süreksiz yumuşak ünsüzleri sertleştirmiş, örneğin *kab*, *and*, *Mehmed* yerine *kap*, *ant*, *Mehmet* yazımını uygun görmüştür; çekimde ünlü uyuşmaları ve değişmelerini yazımda da göstermiştir: *gelmeyor* yerine *gelmiyor* gibi⁹².

Yazımda, özellikle sözcük sonlarında *b*, *d* gibi yumuşak harfler yerine *p*, *t* gibi sert harflerin benimsenmiş olmasında da Atatürk'ün etkisi bulunduğu söylenebilir. Ama Atatürk'ün İstanbul ağzı yerine Rumeli ağzını benimsetmek, İstanbul'u küçük düşürmek amacı güttüğü ileri sürülemez. Gerek ünsüz benzeşmeleri, gerek sözcük sonlarındaki süreksiz ünsüzlerin sertleşmesi yeni yazıya ve Türk halkının ağzına daha uygun düştüğü için benimsenmişti. Başöğretmen Atatürk, yeni yazım kuralları hazırlanırken dil ustası gibi davranmış, gerçek katkılarda bulunmuştu.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² İsmail Uluçgür, “Yazım Değişimleri”, *Türk Dili*, Kasım 1978, sayı 326, s. 567.

IV. DESTEK OLANLAR

Atatürk, Türk yazı devriminde başı çekiyor, Başöğretmenlik yapıyor, yurdu dolaşıyor, yeni yazım kurallarının saptanmasında doğrudan katkıda bulunuyordu. Bu atılımda yalnız değildi. Gerçekte Türk yazı devrimi devletçe yürütülüyor, ulusça destekleniyordu. Atatürk'ün arkasında ulus çoğunluğu vardı. Kendisini destekleyenler arasında özellikle üç kişinin adını anmak yerinde olur: Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Özalp, Başbakan İsmet İnönü ve Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati.

Meclis Başkanının Yazı devriminin hazırlık günlerinde Türkiye Büyük
demeçleri Millet Meclisi Başkanı Kâzım Özalp, Atatürk'ün yanında görülür. O'nun sağ kolu gibidir. O'na destek olur. Atatürk'ün Gülhane söylevinden bir gün önce Kâzım Paşa basına bir demeç verir. Yazı devriminin gerekli olduğunu açıklar. Halkın yeni yazıya kolayca alışacağını, bu yazının yaygın biçimde kullanılması için üç yıllık bir sürenin yeteceğini ekler⁹³. O günlerde en aşırı devrimci görünenler bile eski yazıdan yeni yazıya geçiş için on, onbeş yıllık bir zaman gerekeceği düşüncesindeydiler. Dil Encümeni üyeleri de beş yıldan önce yeni yazıya geçilebileceğini düşünemiyorlardı. Yalnız Atatürk, en kısa zamanda yazı devrimini gerçekleştirmek düşüncesindeydi. Bu düşüncesini henüz açığa vurmamıştı. Meclis Başkanı yeni yazıya geçiş için üç yıllık bir sürenin yeteceğini açıklarken bir bakıma Atatürk'ün düşüncelerini de yansıtır gibiydi.

Dolmabahçe kurultayında da Kâzım Özalp, Atatürk'ün yanibaşındadır. Atatürk'le birlikte kurultay salonuna gelir ve kurultaya başkanlık eder. Özellikle mebusların çağırıldığı kurultayda Meclis başkanının bulunması ve başkanlık etmesi ayrı anlam ve önem taşıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi, başkanı ve üyeleriyle, yazı devrimi kararını desteklediğini gösteriyordu. Mebuslar, yeni Türk harfleri yasasına olumlu oy vermekle kalmayacaklar, harf seferberliğinde de görev alacaklardı. Seçim bölgelerine dağılacaklar, halkı aydınlatacaklar, bir bakıma alfabe öğretmenliği yapacaklardı. Mebusların harf seferberliğine katılmalarında Meclis Başkanının tutumunun da rolü olmuştur, denilebilir.

Dolmabahçe kurultayından sonra Atatürk, Karadeniz yoluyla yurt gezisine çıkar. Kâzım Özalp İstanbul'da kalır. Atatürk, yolda Kâzım Paşa'ya çektiği telgrafta, "Karadeniz dalgaları içinde en çok mahzuziyet ve kalbi hissin samimî hatırası siz olmaktadır" der⁹⁴. Kâzım Özalp de basına bir demeç vererek yazı devrimi kampanyasını kamçılar, Atatürk'e destek olur. Demecinde yazı devrimini "devrimlerin en büyüğü" olduğunu ve "kültür değiştirme" anlamına geldiğini belirten Kâzım Paşa özetle şunları söylüyordu:

⁹³ "Déclaration de Kiazim Pacha, Président de la G.A.N.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 10.8.1928.

⁹⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 539

“Dil Encümeni, görevini ciddiyetle yapmış, dil konusunda izlenecek yolu göstermişti. Bundan böyle Türk dili yabancı sözcüklerden arındırılacaktı. Yazı ve konuşma dilinde Türkçe sözcükler kullanılacaktı. Encümen bir gramer hazırlamıştı, şimdi bir sözlük hazırlamaktaydı. Yeni sözlükteki sözcükler Türkçe olacak, Türkçe sayılacaktı. Yabancı kökenli sözcükler Türkçe yazım kurallarına uydurulacaktı. Örneğin *Bab-ı-Âli* sözcüğü *Babîâlî* biçiminde yazılacaktı. Bilimsel ve teknik terimlerde de Arapça sözcükler yerine uluslararası sözcükler kullanılacaktı. *Müvellidül Humuza* yerine *oksijen* denecekti. Yakında yabancı sözcüklerden, yabancı sıfatlardan arınmış bir Türk dili yaratılacaktı. Dil Encümeni, İstanbul ağzını model olarak benimsemişti. Çünkü İstanbul Türkçesi, Türkiye’nin aydın ve kültürlü kesiminin diliydi.

“1928 yılı, yazı ve dil seferberliği yılı olacaktı. Savaşta bütün çabalar yurt savunmasına yöneltildiği gibi, şimdi de dikkatler yeni yazının benimsenmesine ve yayılmasına yöneltilecekti. Bu bir çeşit savaştı. Millî Eğitim Bakanlığı yoğun çalışma içindeydi. Yeni harflerle ilkökul kitapları yeni ders yılına yetiştirilecekti. Ortaokul kitapları da basılacaktı. Yüksek okullarda, üniversitede, Harp akademisinde öğrenciler yeni yazıyla not tutacaklardı. En geç üç ile altı ay içinde bütün okullarda yeni yazıyla öğretime geçilecekti. Arap yazısı ortadan kalkacak, Türk çocukları artık bu yazıyla öğrenim görmeyeceklerdi. Gazeteler de yalnız başlıklarını, kimi haberlerini yeni yazıya çevirmekle yetinmeyecekler, tümüyle yeni yazıya geçeceklerdi. Dil işiyle görevli sürekli bir komite kurulacaktı. Türk ulusu, yabancı öğelerden arınmış bir Türk diline kavuşacaktı”⁹⁵.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, yazıyla dil arasındaki sıkı bağa parmak basıyor, yazı devriminden dil devrimine geçileceğini vurguluyordu. Bir bakıma Atatürk’ün düşüncelerini yansıtıyordu.

Başbakanın uygulama programı

Başbakan İsmet İnönü, iki hafta kadar İstanbul’da Atatürk’le birlikte yazı devrimi üzerinde çalıştıktan ve Dolmabahçe kurultayında devrimi onaylatmada önemli rol oynadıktan sonra, 5 Eylül 1928 günü Ankara’ya döndü. Artık hızla yeni yazıya geçiliyordu. Yazı devrimini hızla gerçekleştirmek, yeni yazıyı bütün yurda yaymak ve çalışmaları bir elden yürütmek bakımından en büyük görev hükûmete düşüyordu. Ancak bu alanda hazırlanmış ayrıntılı bir uygulama programı, ya da plânı yoktu. Başbakan Ankara’ya döner dönmez bu konuya el attı. Şematik bir uygulama programı hazırladı. Kendi el yazısıyla ve yeni harflerle bunu kâğıda döktü. 9 Eylül 1928 tarihli bu “Umumî program”, Millî Eğitim Bakanlığına verilmiş bir yönerge niteliğindedi. Başbakan, programının başında, “Umumî idare maarifedir. Her teşkilât maarife muavindir” diyordu⁹⁶.

⁹⁵ *Milliyet* (İstanbul), 14.9.1928.

⁹⁶ İhsan Sungu, “Harf İnkılabı ve Millî Şef İsmet İnönü”, *Tarih Vesikaları*, Haziran 1941, cilt 1, sayı 1. Burada İsmet İnönü’nün kendi el yazısıyla kaleme aldığı programın tıpkı basımı da verilmiştir.

Yeni yazıya geçiş için Başbakan İsmet İnönü'nün hazırladığı program ondört maddelikti: 1 - Devlet memurları: a) merkezdekiler, b) dışardakiler, 2- Ordu (Jandarma), 3- Mektepler, 4- Posta, Telgraf, Telefon, 5- Matbuat, 6- Mahkemeler, 7- Halk, 8- Zabıt-Stenografi, 9- Fırka, Şirketler, Cemiyetler, 10- Kanunlar, Nizamnameler, Talimatnameler, Resmî cetveller, Kayıtlar, defterler, tapu, siciller, nüfus, 11- Mektep kitapları, 12- Halk neşriyatı, mektep neşriyatı, 13- Millî kütüphane ve 14- Devlet matbaası ve dökümhane⁹⁷.

Başbakan, bu ondört maddeden dokuzunu teker teker açıyor, her biri konusunda Millî Eğitim Bakanlığına buyruklar veriyordu. Açıklamaları da şematik nitelikteydi. Kısa kısa cümleciklerden, kimi de tek tek sözcüklerden oluşuyordu. Şematik plânı genişletip uygulamak Millî Eğitim Bakanlığının göreviydi. Başbakan şunları istiyordu:

Merkezde her bakanlıkta ve her genel müdürlükte görevlilere yeni yazı dersleri verilecekti. Öğretmenler Millî Eğitim Bakanlığından gönderilecekti. Devlet görevlileri 1928 Ekim sonuna kadar yeni yazıyı öğrenmiş olacaklardı. Başbakan, “Teşrinevel nihayetine kadar merkez tedrisatının mükemmeliyeti hakkında 1) muallimden, 2) âmirden rapor isterim” diyordu. İsmet İnönü önce, merkez örgütünde her gün yeni yazı dersleri verilmesi gerektiğini düşünmüş, sonradan “hergün” sözcüğünü “muayyen saatte” diye değiştirmiştir. “Merkez deyince Müdafaa-i Milliye dahildir” diyordu. Ancak Millî Savunma örgütünde yeni yazıya geçiş için ayrı yönetmelik yapılması gerektiğini belirtiyordu. Başbakan, yeni yazı derslerinin ders ya da konferans biçiminde olabileceğini, ancak Merkez örgütünde hiçbir görevlinin bu derslerin dışında kalamayacağını bildiriyordu. “Kimse müstesna olamaz” diyordu. Merkezdeki görevlilere yeni yazının öğretilmesi konusunda bakanlıkların müsteşarları ile Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri arasında görüşme yapılacak, ayrı bir yönetmelik hazırlanacaktı. İsmet Paşa, kendine özgü kısa sözcükleriyle “Müsteşarlarla bir Talimatname. Maarifte” diyordu⁹⁸.

Merkez örgütünde olduğu gibi dış örgütte de yeni yazıya geçiş hazırlıklarının sorumluluğu Millî Eğitim Bakanlığına yükleniyordu. Her ilde ve her ilçede yeni yazı dersleri açılacak, bu derslerin öğretmenleri Millî Eğitim Bakanlığından gönderilecekti. Başbakan, “Bütün vilâyet ve kazalarda derslerin açıldığının Maarif Vekâleti Başvekâlete bildirecek” diyor. “Nahiyeler ve ilçelerle memurların öğrenmesinin valiler nezdinde takibini Maarif yapacak” diye ekliyordu⁹⁹.

Orduya yeni yazı derslerini subaylar verecekti. Ancak öğretmenlik yapacak subayları Millî Eğitim Bakanlığı yetiştirecekti. Başbakan, “Zabıt-muallimler için hangi merkezlerde kurs açılacaksa Maarife bildirecek. Kolordu, Fırka merkezleri ile iktifa arzu olunur” diyordu. Jandarma da ordunun izinde yürüyecekti. Orada da alfabe derslerini jandarma subayları verecekti¹⁰⁰.

⁹⁷ *Ibid.*,

⁹⁸ *Ibid.*,

⁹⁹ *Ibid.*,

¹⁰⁰ *Ibid.*

Başbakan, programının üçüncü bölümünde, okulların yeni yazıya geçişi üzerine duruyordu. Bu konuda şunları söylüyordu:

“En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün mektepler bu sene yeni harflerle tedrisata devam edecekler.

“Tatbikat tarzı şudur:

“Evvelâ bütün mekteplerde yeni alfabe ve kıraat öğretilecek. Sonra sene dersine geçilecek. Sene dersleri esnasında eski kitaplar ve tab’edilmiş bulunan bütün ders vesaiti kullanılabilir. Ancak vezaif ve tedrisat yeni harflerle olacak.

“Askerî mektepler ve diğer vekâetlere mensup mektepler bu usule tâbidirler. Bunun için mufassal talimatname maarifte yapılacak”¹⁰¹.

Programda P.T.T. Genel Müdürlüğüne ayrı bir yer ayrılmıştı. Bu Genel Müdürlüğe bağlı görevlilere yeni yazıyı öğretme bakımından biraz ayrıcalık tanınıyordu. Başbakan, “Öğretmek bakımından diğer memurlar gibidir. Fakat emniyetle ve süratle öğretmek için (bu) Müdiriyeti Umumiyenin talebinin bilhassa isafı müstelzemdir” diyordu. Ayrıca P.T.T. hizmetlerinin sarsıntıya uğratılmaması için gerekli önlemleri alması da öngörülüyordu¹⁰².

Basının yeni yazıya geçişi konusunda başbakan şunları söylüyordu:

“Kanunun neşrinden âzamî iki ay sonra eski harflerle gazete neşrinin men’i. *Hakimiyeti Milliye*’nin sür’atle ve kâmilen yeni harflerle neşri. Vilâyet matbaalarına şimdiden yeni harfler tedariki ve harfler gelir gelmez kâmilen yeni harflerle neşirleri”¹⁰³. Anadolu Ajansının da şimdiden yeni harfleri kullanması isteniyordu¹⁰⁴.

Programın altıncı maddesinde mahkemelerin yeni yazıya geçişleri konusuna kısaca değiniliyordu. Mahkemelerdeki görevliler, öteki devlet görevlileri gibi yeni yazı kurslarından geçirileceklerdi. Adliye örgütünün öteki gereksinimleri konusundaki önlemler bakanlıkça kararlaştırılacaktı¹⁰⁵.

Halka yeni yazının öğretilmesi konusunda Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocakları örgütleriyle bütün özel kuruluşlar görev alacaklardı. “Resmî halk dersaneleri”nin sayıları hızla arttırılacaktı. Bir “Halk Mecmuası” çıkarılacaktı. Sinemalar da yeni harfleri kullanacaklardı¹⁰⁶.

Başbakan, stenografi konusunda ne yapılması gerektiğini Millî Eğitim Bakanlığına bırakıyordu.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 15, yaprak V.

¹⁰² *Ibid.*, s. 16, yaprak VI.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 16, yaprak VII.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 16, yaprak VIII.

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 16, yaprak VII.

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. 16, yaprak VIII.

Programın dokuzuncu bölümünde, “Şirketler, cemiyetler yeni yazıyı öğretmek işine şimdiden başlayacaklar. Ziraat, Emlâk bankası ve nısfından fazla Hükümet sermayesi olan şirketler memurlar gibi öğretilecek. Muameleleri ve ilânları kanun meselesi” deniyordu ¹⁰⁷.

İsmet İnönü, ondört madde olarak saptadığı programın son beş maddesi üzerinde ayrıca durmuyordu. Yasaların, yönetmeliklerin, resmî cetvellerin, defterlerin, sicillerin yeni yazıya çevrilmesi; okul kitaplarının, halk yayınlarının yeni harflerle basımı; Millî kütüphanenin, Devlet basımevinin ve dökümhanenin yeni yazıya geçişte yüklenecekleri görevlerin ayrıntılarıyla saptanması Millî Eğitim Bakanlığına bırakılmış oluyordu, denebilir. Başbakan bu konuları yalnız anımsatmakla yetinmişti.

Eksiklerine ve pek şematik olmasına karşın, İsmet İnönü’nün bu programı, yazı devrimini gerçekleştirmek için hemen yapılması gereken işleri özlü biçimde belirtmekteydi. Türk harfleri yasasının yürürlüğe girmesinden iki ay kadar önce başbakan, yeni yazının uygulanmasına geçilmesi için Millî Eğitim Bakanlığına direktif vermişti. Başbakanın bu buyruğundaki noktaların bir bölümü ilerde Türk harfleri yasasında da yer alacak ve yasal güce kavuşacaktı.

Malatya söylevi

Başbakan İsmet İnönü, Millî Eğitim Bakanlığına gereken buyruğu verdikten iki gün sonra, 11 Eylül 1928 günü, seçim bölgesi olan Malatya’ya gitmek üzere Ankara’dan ayrıldı. Ankara istasyonunda kendisini uğurlamağa gelmiş olan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’a dönerek:

“— Paşam, yeni harf seferberliği, Malatya’ya muallim olarak gidiyorum” der. Mareşal de

“Bunda da muvaffak olacağız” diye karşılık verir ¹⁰⁸.

Atatürk, Başöğretmen olarak yurt gezileri yaparken, “İkinci Adam” İsmet İnönü de “öğretmen” gibi seçim bölgesine gidiyor, yeni yazıyı halka tanıtıp yaymada Büyük Önder’e destek oluyordu. Öteki mebuslar da Malatya mebusu İsmet Paşa gibi, kendi seçim bölgelerine gidiyor, yeni yazıyı tanıtmaya, yayma kampanyasında görev alıyorlardı. Başbakan İsmet İnönü, 13 Eylül 1928 günü Malatya’da uzun ve önemli bir söylev vermiştir. Söylevinde günün siyasal sorunlarına yer verdikten sonra sözü yazı devrimine getirerek şunları söylemiştir:

“Hasbihal ile de bir daha anlıyoruz ki, millî cemiyet hayatı basit olmaktan çıkmıştır. Bugünün milletleri gerek beynelmîl münâsebetlerinde, gerek iktisadî ve içtimâî hayatlarında müsabaka ve mücadele edebilmek için yüksek kabiliyetlerle mücehhez olmak mecburiyetindedirler. Asır ve istikbal Türk cemiyetinden yaşamakta, çalışmakta, bilmekte ve yapmakta çok evsaf, çok kudret istiyor... As-

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 16, yaprak IX.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 13

nn ve istikbalin Türk milletinden talebine kulaklarımızı tıkamak elimizden gelmiyor. Bunu da tabîî görmelidir. Çünkü biz geçmiş devirlerin tam ve kâmil inkıraz ile nihayet bulduğuna şahit olan bir nesiliz. İlmin ve medeniyetin talep ettiği evsafa kuvvetli bir cemiyet vücuda getirmek için bizim ne kadar radikal islahat taraftarı olduğumuzun hikmetini söylemiş oluyorum. Fakat efendiler, açık bilmeliyiz ki bir insan cemiyetinde hayatın alâmeti, insanca yaşayışta ilk alâmet konuşmak olduğu gibi, evvelâ okuyup yazmaktır. Rica ederim; bilhassa tebarüz ettirmek isterim ki, okuyup yazmayı maarifin, medeniyetin bir alâmeti addetmiyorum. Maarifî ve medeniyetî almağa müsait bir insan cemiyetinin ilk hayat nişanesi olarak okuyup yazmayı gösteriyorum.

“Okuyup yazması olmayan cemiyetlerin cehaleti hangi mebdededir? Şurada tasrih edemem. Fakat neresinde olsa bu cehalet bir milletin hayat ve inkişafının bu asırda başlıca mânîi ve bağıdır. Millet bugün bu derde Büyük Gazi’nin eliyle temas etmiş oluyor. Büyük Türk Milleti büyük ve muzaffer evlâdı Gazi’nin delâletiyle okuyup yazmak bilmeyen milletler sırasından çıkmak için Lâtin esassından alınmış yeni Türk harflerini kabul etmek kararını veriyor. İstikbalde bugünkü nesle gurur verecek muhterem bir teşebbüse girmiş bulunuyoruz. Teşebbüs, Türk milleti içinde bilâ istisna herkese okuyup yazmayı öğretmek teşebbüsüdür. Bu kadar hayırlı ve kudretli bir tedbirin niçin bugüne kadar geri bırakıldığını istikbal münekkitlerine anlatmak kolay olmayacaktır. Fakat ben onlara diyeceğim ki, insanlar göreneğe o kadar bağlıdırlar ki, görenekten ayrılıp hayırlı ve kat’î bir karara varabilmek için Türk Devletinin Büyük Gazi gibi türlü tecrübeler ve badireler içinde milletin hayatîyet ve kudretinin özü gibi yetişmiş ve Devlet Reisi olduğu halde köy köy dolaşıp alfabe hocalığı edecek kadar çalışkan, azimkar ve fedakâr bir reisi gelmek lâzımdı.

“İstanbul’da, Ankara ve her yerde milletin okuyup yazma bilmemek seviyesinden kurtulmak için gösterdiği tehalükü görmüyor muyuz? İhtiyar kadınlarımız ve analarımız kendilerine şimdiye kadar zindan kesilen kâğıt çizgilerinin söz söyleyen nurlu işaretler haline geldiğini görünce sevinçlerinden şaşırıyorlar, altmış senelik ömürlerinde esaslı bir tılsım gibi gözlerini korkutan okuyup yazmanın yeni harflerle iki hafta içinde yüzlerine gülen sevimli bir peri olduğunu anlamak hakikaten sevindirecek bir hadisedir. Cehalete karşı mücadele ve Türk milletini okuyup yazma bilmemek seviyesinden çıkarıp yükseltmek kararı bugün artık emrivaki olan bir programdır. Bu program hükümetin programının başında, Cumhuriyet Halk Fırkasının başında, bu memleketin münevverlerinin ve vatanperverlerinin ideallerinin başındadır. Kuvvetli bir cemiyet ve her şeyden evvel efradının kâmilan okuyup yazma bilmiş olması ile ilk canlı alâmeti gösterebilir. Türk milletinin kendi diline ve konuşmasına asla uymayan eski harflerle seneler ve seneler süren emeklerle okumağı, yazmağı öğrenmeğe hevesi bize anlatmıyor mu ki, kendi öz dilinin kolay ve basit harfleriyle çalıştığı zaman birkaç sene içinde bir tek evlâdı okuyup yazma bilmez kalmayacaktır.

“Bugün memleket baştan başa bir dersane halindedir. Bu dersanenin Başmuallimi, bu milletin başlıca hazinesi olan büyük evlâdı Gazi’dir, Türk milleti bu dersaneden muvaffak çıkıncaya kadar çalışacak ve az zamanda tam muvaffakiyetle çıkacaktır. İstikbale bakarken hiç bu anda olduğu kadar itimatlı ve ferah bulunmadım. Gelecek nesiller babalarının bütün azim ve muvaffakiyetlerinin sırtını onların sadık ve samimî cumhuriyetçi olmalarında ve bhusus Cumhuriyetin müessisi bulunan, Cumhuriyetin bu memleketin her evlâdında aziz bir mefkûre olarak yerleşmesi için bütün hayatını vakfetmiş olan Büyük Reiscumhuru itimatla ve muhabbetle takip etmesinde arasınlar”¹⁰⁹

Başbakan İsmet İnönü bu söylevi verdikten sonra Malatya’dan ayrıldı. 16 Eylül günü Samsun’da Atatürk’le buluştu. Onunla birlikte yeni yazı kampanyasına katıldı. Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri yoluyla birlikte Ankara’ya döndüler.

**Mustafa Necati’nin
rolü**

Evet, Atatürk’ün önderliğinde yurttan bir “harf seferberliği” başlatılmıştı. Ulus çoğunluğu yazı devrimine inanmıştı. Ama eski yazıdan yeni yazıya geçişte gerçek yük Mil-

lî Eğitim Bakanlığının omuzlarındaydı. 1928 yılında Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beydi. Bugün başkent Ankara’da bir cadde onun adını taşır. Yazı devriminin hızla başarıya ulaştırılmasında inanmış bir devrimci olan Mustafa Necati Beyin önemli bir payı vardır. Atatürk, yeni yazıya geçiş dönemini birkaç ay gibi çok kısa bir süreye indirmişti. Bu kısa süre içinde Millî Eğitim Bakanı olağanüstü yoğun bir çalışmaya girmişti. İlke olarak yeni yazıya geçiş bir merkezden yönetiliyordu. Başbakan İsmet İnönü bu konuda, “Umumî İdare Maarifedir” diyordu. Gerçi “Her teşkilât Maarife muavindir” diye ekliyordu. Ama görevin ağırlığı Millî Eğitim Bakanlığına ve onun başındaki Mustafa Necati Bey’e yüklenmiş bulunuyordu.

Herşeyden önce yeni yazıyı öğretecek öğretmen yetiştirmek gerekiyordu. Bütün devlet görevlilerine yeni yazıyı öğretecek olan öğretmenleri Millî Eğitim Bakanlığı sağlayacaktı. Mustafa Necati Bey önce bu soruna el attı. Daha Ağustos ayında yeni yazıyı öğretecek öğretmenleri yetiştirme işini plânladı. 26 Ağustos’ta Türkiye Öğretmenler Birliğinin Dördüncü Kongresi Ankara’da toplandı. Mustafa Necati Bey, bu kongrede önemle yazı devrimi üzerinde durdu. Kongreye katılan öğretmenler, yeni yazıyı öğretmek için ant içtiler.

Millî Eğitim Bakanı, yine öğretmenleri seferber etmek için, o yıl öğretmen okullarını bitirip mesleğe atılmak üzere olan öğretmenlere birer mektup gönderdi. Onlara atılacakları mesleğin yüceliğini ve özelliklerini anlattıktan sonra şunları söyledi:

“Bilhassa bu sene yeni Türk harflerini tamim gibi şerefli bir vazifen daha vardır. Bütün memleket evlâtlarını bir an evvel yeni harflerle okutarak Türkiye’de okuma-yazma bilmeyen bir fert bırakmayacak kadar geniş bir azimle ça-

lışmak mecburiyetindesin. Bunun için yeni Türk harflerini çabuk öğren ve hemen herkese öğretmeğe başla. Bu hedefe varmak için kürsü, mektep lâzım değildir. Her yerde, her gördüğüne, kadın erkek, fakir, zengin, çiftçi, tüccar, köylü ve şehirli tefrik etmeyerek derhal öğreteceksin. Milletimize yeni bir teali sahası yaratacak olan bu büyük zaferi kısa bir zamanda kazanacağına mütmmain olarak vazifelerinde muvaffakiyet dilerim aziz meslektaşım”¹¹⁰.

Yeni yazıyla ders kitaplarının yetiştirilmesinde, 1928 yılında bütün okullarda yeni yazıyla öğretime başlanabilmesinde ve Millet Mektepleri örgütünün hazırlanmasında Mustafa Necati Beyin büyük emeği geçmiştir. Millet Mektepleri Talimatnamesi de onun kaleminden çıkmıştır. Ama bu okullar açıldığı gün, 1 Ocak 1929’da, Necati Bey birdenbire yaşama gözlerini kapayıvermiştir. Bu zamansız ölümüne karşın, onun adı Türk yazı devrimi tarihinde saygıyla anılmağa değer.

V. TÜRK HARFLERİ YASASI

Atatürk’ün Meclisi
açış söylevi

Son biçimini alan yeni Türk alfabesi, Ekim 1928’de devlet dairelerinde yavaş yavaş uygulanmağa başlanmıştır. Atatürk’ün yorulmak bilmeyen enerjisiyle çok yoğun bir çaba harcanmış, iki ay kadar kısa bir zaman içinde şaşırtıcı sonuçlar alınmıştır. İnanılmaz bir hızla eski yazıdan yeni yazıya geçiliyordu. Yeni Türk alfabesinin resmen benimsenip yasallaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin tatilinin sona ermesi bekleniyordu. Meclis açılır açılmaz, Atatürk yine yazı devrimi konusunda ağırlığını koydu. 1 Kasım 1928 günü Üçüncü Dönem Büyük Millet Meclisinin ikinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada alfabe konusuna da önemli yer ayırdı. Türkiye’nin iç durumu, dış siyasası, maliyesi, ekonomisi üzerinde konuştuktan sonra eğitim durumuna geçti ve söylevini harf devrimi konusundaki sözleriyle düğümledi. Atatürk şunları söyledi:

“Aziz Arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarları vermek lâzımdır. (Sürekli alkışlar). Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asıl diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir (alkışlar). Bu okuma yazma anahtarları ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir (alkışlar). Basit bir tecrübe Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde, yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır (alkışlar).

“Büyük Millet Meclisinin kararıyle Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır (bravo sesleri, alkışlar).

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 20.9.1928 ve kısmen 20.9.1978.

“Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız edebî Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde de mümtaz bir sima kalacaktır. (sürekli alkışlar).

“Efendiler! Türk harflerinin kabulüyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife tevccüh ediyor; bu vazife, milletimizin kâmilan okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususî ve umumî hayatımızda, rastgeldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın, her vatandaşımıza öğretmek için tehâlük göstermeliyiz.

“Bu milletin asırlardan beri hallolunamayan¹¹¹ bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir (alkışlar). Hiçbir muzafferiyetin hazırlarıyla¹¹² kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sâde muallimliğin vicdanî hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

“Aziz Arkadaşlarım; yüksek ve ebedî¹¹³ yâdigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nûr âlemine girecektir (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar)”¹¹⁴.

**Yasa tasarısının
ele alınması**

Atatürk'ün bu konuşması sık sık, sürekli olarak alkışlanmıştı. Mebuslar coşku içindeydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk harfleri yasasını geçirmeye tam hazırды.

Hiç vakit yitirilmedi. Meclis, Atatürk'ün konuşmasından sonra Başkanını ve Başkanlık Divanı üyelerini seçti. Hemen arkasından Türk Harfleri yasasını ele aldı. Tekirdağ mebusu Cemil, Afyon Mebusu Ali ve Erzincan Mebusu Safvet imzalarıyla Başkanlık Divanına bir önerge verildi. Önergede, Türk harfleri yasasının ivedilikle görüşülmesi isteniyordu. Hükûmet de bu önergeyi destekliyordu. Meclis henüz komisyonlarını bile seçememişti. Komisyon seçimleri, usul görüşmeleri de sonraya bırakıldı. Harfler yasası projesini incelemek üzere, hemen o dakikada özel bir komisyon kuruldu. Buna şu kimseler seçildiler: Manisa mebusu Mustafa Fevzi, Kocaeli mebusu Kemalettin, Edirne mebusu Şakir, Manisa mebusu Sabri, Konya mebusu Refik, Tekirdağ mebusu Cemil, Balıkesir mebusu İsmail Hakkı, Erzincan mebusu Safvet, Samsun mebusu Ali Rıza, Muğla mebusu Yunus Nadi, Samsun mebusu Ethem, Cebelibereket mebusu Naci Paşa, İstanbul mebusu Ahmet Rasim, Erzurum mebusu Ahmet Fikret ve

¹¹¹ Bazı kitaplarda (Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 85) bu sözcük “hissolunamayan” biçiminde verilmiştir. Doğrusu, “hallolunamayan” dır. (B.N.Ş.)

¹¹² “Hazırlarıyla” sözcüğü kimi kitaplara yanlışlıkla “hatlarıyla” olarak girmiştir. (Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, I, s. 346)

¹¹³ “Ebedî” sözcüğü de yine yanlışlıkla “edebî” olarak yazılmıştır. (*Ibid.*, s. 346). Düzeltilmesi gerekir.

¹¹⁴ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, İstanbul: 1945, s. 345-346. *Ayın Tarihi*, Teşvinsani 1928, No. 56, s. 3976; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 85-86

Burdur mebusu Mustafa Şeref. Seçilen bu komisyonun kanun tasarısını inceleyebilmesi için oturuma kısa bir ara verildi.

Başbakanın konuşması Onbeş kişilik özel komisyon onbeş dakikada incelemesini bitirdi. Oturum yeniden açılınca bu kez Başbakan İsmet Paşa, alfabe yasasını savunan şu konuşmayı yaptı:

“Türk harfleri kanun lâyhıası mevzuu üzerinde söyleyeceklerim açık ve kısadır. Büyük Reisicumhur Hazretlerinin işaret buyurdıkları gibi, Türk harfleriyle büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir. Biz buna samimiyetle ve vicdani bir itimatla inanıyoruz (alkışlar).

“Teşebbüs, esasen milleti cehaletten kurtarma teşebbüsüdür. Tecrübelerinizle memleketin her tarafında yakından gördünüz ki, Türk alfabesi ile bu milletin okuma, yazma mücadelesine girmesi büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir.

“Bugünkü neslin ve büyük müteccedit mebusların aldığı tedbirleri ve gördüğü işleri istikbalde yazmak için hazırlanacak münevverlerin bir noktaya bilhassa nazar dikkatlerini celbetmek isterim. Hiçbir kanun lâyhıası müzâkere olduğu anda, cidden tatbik olunacağına ve böyle büyük neticeler vereceğine bu kadar yakın bir emniyet vermemiştir. Yani hiçbir kanun müzâkeresi anında, memlekette candan kabul olunacağına, cidden tatbik edileceğine, vasi ve feyizli neticeler vereceğine bu anda daha ziyade kani olmak mümkün değildir. Sebebi vazıhtır. Çünkü böyle bir milletin hayatına, fikrî ve manevî yaşayışına tesir edecek olan esaslı ıslah, bütün millet içinde, her köşede esaslı olarak işlenmedikçe, teşebbüs edilmek çok cesaret ister. Teşebbüslerinize memleketin her tarafında ne kadar esaslı bir ihtiyaca temas ettiğinizi açık olarak gördünüz.

“Arkadaşlarım, bu harfler için millette gördüğünüz tehalük ve hüsnü kabul başlıca şu noktayı izah eder ki, o da milletin bir an evvel okuyup yazmak, cehaletten sıyrılmak için taşıdığı arzu derin, geniş ve samimîdir. Demek millet, hepimiz, böyle bir anahtara çoktan beri muntazırdık. İkincisi kolaydır. Kolaylık hiç ummadığınız yerlerde, uğraşmak istemeyen vatandaşlarımızda, ilk, ikinci, üç harfin ve bir iki saatlık uğraşmanın verdiği teşvik ile öğrenmek ümit ve kanaatini birden vermesindedir.

“Arkadaşlarım, bu kolaylıktan hakkıyla istifade etmek ve bu neticeleri birkaç sene içinde gözle görülür bir hale getirmek için hükümet ciddî mesai sarfedecektir. Hükümet, bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarının ucuna getirilen, kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vesaitle bu yeni alfabeden tamamilen istifade etmeleri için, bütün mesaisini sarfedecektir (alkışlar). Bu mücadeleyi muvaffakiyetle neticelendirmek için, vazife münhasıran, kendileriyle iftihar ettiğimiz muallimlerin değildir. Memurlarımız ve bu memleketin bütün münevver evlâtları, bu sene, gelecek sene ve birkaç sene zarfında bu alfabe ile vatandaşların tamamen okuyup yazması için ellerinden geleni ifa edeceklerdir.

“Kanun layıhası esas itibarile, umumî hayatı yeni alfabe ile yazı devrine suhuletle nakletmek için işe göre muhtelif devreleri göstermektedir. Biz bu devreleri ihtiyaca tamamen tetabuk edecek kadar dikkatli intihap etmeğe çalıştık. Yakın bir zamanda umumî hayat ve muamelât yeni yazı ile cereyan etmeğe başlayacaktır. Tabii bugün elimizde kullanmakta bulunduğumuz birçok matbu vesikalar vardır ki, vesikaların değiştirilmesine kadar, faaliyet şubesinin cinsine göre muhtelif müddetler konmuştur. Buna da zaruret vardır.

“Bu kanun lâyihasile Türk milletinin fikrî hayatına yeni bir devir açıyorsunuz.

“Bir sözü tekrar ederek maruzatıma nihayet vermek isterim. O da, tedbirin hayırlı ve faideli olduğuna cidden ve samimen inanışımızdır. Büyük işlerde samimî inanmak, o işin muvaffakiyetle neticelenmesi için muhtaç olunan başlıca kuvvettir. Bu kuvvet o kadar mühimdir ki, bunun karşısında yenilmeyecek zorluk ve aşılmayacak tümsek yoktur...” (sürekli alkışlar)¹¹⁵.

Başbakan İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra, Konya mebusu Refik bey ile Şarki Karahisar mebusu Mehmet Emin Bey de yasanın kabul edilmesini isteyen birer konuşma yaptılar. Bundan sonra yasanın oylamasına sıra geldi.

Gerekçe

Yasanın gerekçesi şöyle kaleme alınmıştı:

“YENİ HARFLER KANUNUNUN ESBABI MUCİBESİ

“Türk dili şimdiye kadar bünyesine uymayan Arap harfleriyle yazılıyordu. Arap harfi sistemi bir taraftan lisanımızın muhtaç olduğu sadai aynı harfleri ihtiva etmiyor, diğer cihetten Türk halkının hakkıyla telâffuz eyleyemediği bir takım seslere malik bulunuyordu. Bu yüzden Türk dilini yazabilmek için uzun zaman muayyen kalıpları bellemek ızdırarında kalıyor; hayali zihinde mevcut olmayan yeni bir kelimeyi doğru yazmak veya okuyabilmek için uzun uzadıya Arap ve Acem sarf kaidelerini bilmesi lâzım geliyordu.

“Bu halin meydana çıkardığı zorluklar herkesce malumdur. Medenî bir yazının mutarrid imlâyâ sahip olması iktiza ettiği halde eski yazı ile buna da imkân bulunmuyordu. Çünkü aslen Türk olan kelimelerin sadalı harflerle yazılması icab eylediği halde eski sarf sistemimizde bunun için kâfi işaret mevcut değildi. Mevcut sadalı harflerin ayrıca birer samet olması yazılan bir Türkçe kelimenin bile başka başka yollarda okunmasını iktiza ettiriyordu. Eski harf sistemi baki kaldıkça ecnebi aslından gelen kelimeleri gerek telâffuz ve gerek sarf itibarile lisana mal etmek mümkün değildi. Bu sebeptendir ki Türkçeyi iyi yazabilmek ve yazılanı okuyabilmek için öğrenilmesi uzun senelere muhtaç kaidelelerle meşgul olmak iktiza ediyor ve yazı yazmak, doğru okumak ancak muayyen

¹¹⁵ *Ayın Tarihi*, Teşrinisani 1928, No. 56, s. 3978-3979

bir sınıfın imtiyazı haline geliyordu. Bu müşkilât yüzünden millet ve binaenaleyh bütün halk tarafından okunabilecek ve yazılabilecek bir lisan için icabeyleyen bir gramer vücade gelemiyordu. Buna bir de eski Arap harflerinin Türk matbaacılığını nasıl ilerlemekten alıkoyduğu, telgraf gibi medenî vasıtaları kullanmakta milletimizi beyhude masraf ve zorluklara sürüklediği ilâve olunursa eski harf sistemimizi değiştirmek zarureti meydana çıkar.

“Bu sebeplere mebnidir ki esasen millî lisanımızın bünyesine muvafık bir harf sistemi kabul etmek Cumhuriyet Hükûmetinin programı iktizasından bulunuyordu. Türk dilinin bünyesine muvafık olmak üzere Lâtin esasından alınacak harfleri tespit eylemek için geçen sene Maarif Vekâletinin teşkil edilen Dil Heyetince esasları hazırlanan harf sistemi ile yapılan tecrübelerde dilimizi en iyi bir tarzda yazması mümkün olduğu anlaşıldı. Kısa bir zamanda milletimizin bu harfleri kolaylıkla öğrenmeleri bu harf sisteminin lisanımızın bünyesine uygun olduğunu ayrıca meydana koydu. Binaenaleyh Cumhuriyet Hükûmeti artık tecrübe ile sabit olan Lâtin esasından alınan harf sistemimizin kanun halinde tespitini zarurî görmüş ve merbut lâihayı bu maksatla teklif eylemiştir.

“Türk harf sisteminin kolaylığı son aylar zarfında yapılan tecrübelerden anlaşıldığı için devlet dairelerinde hemen bu harflerle yapılacak müracaatların kabulü ve onun üzerine muamele ifası kabil olacaktır. Zaten yeni harfleri hemen tatbik eyleyerek lisanın yazılışındaki ikiliği bir an evvel kaldırmak ve yeni Türk harflerinin husule getireceği iyi neticeyi bir an evvel istihsal etmek lâzım geldiğinden kanunun kabulünden itibaren devletin bilcümle devair ve müesseselerinde ve şirket ve cemiyet ve hususî müesseselerde Türk harflerinin kabul olunacağı ve en geç 1929 Kânunusanisinde yeni Türk harflerinin devlet muamelâtına tatbik olunacağı ikinci ve üçüncü maddelerde tasrih edilmiştir. Ancak matbu cüzdan ve evrak ve sairinin yenisi tab olunabilmesi için 1929 Haziranına kadar eski usulde yazılması idame edilmiştir.

“Yeni harflerin halk arasında taammüm etmesi için birinci şart halkın en çok okumak zaruretinde bulunduğu eserlerin yeni harflerle neşredilmiş olmasıdır. Halk yeni neşriyatı eski harflerle takip imkânına malik oldukça yeni harflere bir an evvel alışmakta müsamaha gösterebilir. Bunun için 1928 Kânunuevvelinden itibaren levha, tabelâ, ilân, reklâm ve sinema yazıları, muvakkat, gayri muvakkat bütün Türkçe gazete, risale ve mecmuaların Türkçe harflerle basılması ve yazılmasının mecburî olduğu dördüncü maddede gösterilmiştir. Yeni harflerin halk kitlesi arasında çabuk yayılmasını kolaylaştırmak için bu maddenin kabulü zaruridir.

“Bununla beraber devlet dairelerine tahriren müracaatta bulunan halkın müşkülât çekmesine mahal kalmamak üzere 1929 senesi Haziranının birinci gününe kadar eski harflerle devlet dairelerine müracaatlarının kabulü muvafık görülmüştür. Aynı maksatla 1929 senesi ilk gününden itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleri ile basılması mecburiyeti beşinci maddede tasrih olunmuştur. Resmî ve hususî zabıtları tutacak kâtiplerin Türk istenografyasını öğre-

ninceye kadar eski harflerle zabıt tutmaları tabîi olduğundan bunun için 1930 Haziranına kadar bu yolda zabıt tutulması tecviz edilmiştir. Kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların yeniden tabîi zamana mütevakkıf olduğundan bunlar 1930 Haziranına kadar kullanılacaktır. Nüfus kayıtları ve tapu kayıt senetleri ve mehakim sicil ve ilâmları ile mukaveleler ve muahedenamelerin ve her nevi esham ve senetler gibi hukukî kıymeti haiz olan vesika ve paraların ve tezkere, kanun ve nizamnamelerin değiştirilmedikçe meri olması tabîi bulunduğundan yedinci madde bu suretle yazılmıştır.

“Bilumum bankalar, imtiyazlı imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerde de devlet dairelerine muvazi olarak en geç 1929 Kânunsanisinin iptidasından itibaren muamelâtını yeni harflerle yapacak ve yalnız 1929 Haziranına kadar buralara da halk tarafından eski harflerle müracaat caiz olabilecektir. Buralarda elde mevcut kitap, defter, cetvel, nizamname ve talimatnameler 1930 Haziranının başına kadar kullanılacaktır.

“Okuma yazmanın kolaylıkla halk kitlesine yayılmasını ve lisanın istiklâlini temin eyleyecek olan harf inkilâbının vücuda getireceği mes’ut neticeye muhakkak nazarile bakan hükûmet, merbut kanun lâhiyasını teklif eylemektedir”¹¹⁶.

Yasa metni

TÜRK HARFLERİNİN KABUL VE TATBİKİ HAKKINDAKİ KANUN

Kanun No. 1353

Kabul Tarihi: 1 Teşrinisani (Kasım) 1928

(*Resmî Gazete* ile neşir ve ilânı: 3 Teşrinisani 1928)

“Madde 1 — Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) ünvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

“Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususî müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburîdir.

“Madde 3 — Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin devlet muamelâtına tatbiki tarihi 1929 Kânunsanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki evrak-ı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilâmların ve matbu muamelât cetvel ve defterlerinin 1929 Haziran iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askerî hüviyet ve cüzdanları 1929 Haziran iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 3980-3982.

“Madde 4 — Halk tarafından vaki müracaatlardan eski Arap harfleriyle yazılı olanlarının kabulü 1929 Haziran’ının birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi Kânunuevvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususî veya resmî levha, tabelâ, ilân ve sinema yazıları ile kezaîk Türkçe hususî, resmî bilcümle mevkut, gayri mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

“Madde 5 — 1929 Kânunsani iptidasından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

“Madde 6 — Resmî ve hususî bütün zabıtlarda 1930 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harflerinin stenografi makamında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

“Madde 7 — Para ve hisse senetleri ve bonolar ve esham ve tahvilât ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukukî mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

“Madde 8 — Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe muamelâtına Türk harflerinin tatbiki 1929 Kânunsanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki, halk tarafından mezkûr müesseselere 1929 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harflerile müracaat vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap harflerile basılmış defter, cetvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

“Madde 9 — Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

“Madde 10 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

“Madde 11 — Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memnurdur”¹¹⁷.

Türk harf devrimi yasasının tümü budur. Türk toplumunun bin yıldır beklediği bu devrimci yasa, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Üçüncü dönem ikinci yıllık toplantısının 1 Kasım 1928 günlü oturumunda, bir çırpıda benimsenmiştir. Yasa tasarısı komisyonda onbeş dakikada incelenmiş, arkasından Başvekil İsmet Paşa ile iki mebus birer konuşma yapmış ve hemen oylamaya geçilmiştir. Yasa, Meclisten oybirliğiyle geçmiştir. Olumsuz oy kullanan çıkmamıştır.

¹¹⁷ *Düster*, Üçüncü Tertip, Cilt 10, s. 3-6

Resmî Gazete, 3.11.1928, No. 1030

Zabıt Ceridesi, Cilt 5, s. 7-13

Oylamanın hemen arkasından Sivas Milletvekili Rahmi Beyin önergesi üzerine, Atatürk'e altın bir levha üzerinde kabartma harflerden yeni Türk harflerinin yazılıp sunulması da aynı oturumda kabul edildi. Üzerinde Türk harfleri ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine. Kabul Tarihi 1 İkinci Teşrin 1928" yazısı bulunan bu altın levha bugün Anıtkabir'deki Atatürk Müzesindedir.

Türk harfleri yasası 3 Kasım 1928 günü *Resmî Gazete*'de yayınladı ve o gün yürürlüğe girdi.

İşin parasal yönü İki gün sonra, 5 Kasım 1928 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisine iki kısa yasa tasarıları daha sunuldu. Tasarılar 8 Kasım günü görüşüldü. 10 Kasım'da Meclisten geçti ve 13 Kasım'da *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bunlar, yeni yazıya geçişin parasal yönüyle ilgiliydi. Biri 1354, diğeri 1355 sayılıydı.

1354 sayılı yasa, "1928 Senei Maliyesi Maarif Vekâleti Bütçesine Tahsisatı Fevkalâde İtasına ve Muhtelif Devair Bütçelerine Mevzu Tahsisattan Bazılarının İmhasına Dair" idi. Bununla, Millî Eğitim Bakanlığının 1928 yılı bütçesine, "Yeni Türk harflerinin iltizam eylediği masraf" adıyla 400.000 liralık bir olağanüstü ödenek konuyordu. Yasanın ikinci maddesi bu olağanüstü giderin nasıl sağlanacağını gösteriyordu. Çeşitli Bakanlıkların ve Dairelerin bütçelerinde kesintiler yapıyordu. Şöyle ki: İçişleri Bakanlığından 20.000, Dışişleri Bakanlığından 40.000, İktisat Bakanlığından 22.000, Matbuat Genel Müdürlüğünden 30.000, Sağlık Bakanlığından 12.000, Jandarma Genel Komutanlığından 19.500, Tapu Genel Müdürlüğünden 7.000, İskân Bakanlığından 7.000, Millî Eğitim Bakanlığından 42.500, Bayındırlık Bakanlığından 39.000 Türk lirası kesiliyordu¹¹⁸. Bu rakamlardan görüldüğü üzere, yazı devriminin parasal yükünü öncelikle Dışişleri ve Bayındırlık Bakanlıkları çekiyorlardı. Gerçi en büyük kesinti Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinden yapılmıştı. Ama toplanan 400.000 liralık ödenek yine Millî Eğitim bütçesine aktarıldığından gerçek yükü öteki Bakanlıklar çekiyorlardı, denilebilir.

Aynı gün yürürlüğe giren 1355 sayılı yasa, "1928 sene-i maliyesi rüsumat bütçesine tahsisatı fevkalâde vazına dair" idi. Bunun ilk iki maddesi şöyleydi:

"Madde 1 — Matbaalarda istimal edilmek üzere ithal edilecek yeni Türk harflerinin gümrük resmi karşılığı olarak 1928 senei maliyesi Rüsumat bütçesinde "Yeni Türk harfleri gümrük resmi karşılığı" namile açılan 306 ncı fasla 200.000 lira tahsisatı fevkalâde olarak vazolunmuştur.

Madde 2 — 1928 senei maliyesi nihayetine kadar memlekete ithal edilecek Türk harflerinden tarife mucibince istifası icap eden rüsum birinci madde ile

¹¹⁸ "1928 Senesi Maliyesi Maarif Vekâleti Bütçesine Tahsisatı Fevkalâde İtasına ve Muhtelif Devair Bütçelerine Mevzu Tahsisattan Bazılarının imhasına dair kanun", *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 10, s. 7-8. (*Resmî Gazete* ile neşir ve ilanı, 13.11.1928, sayı 1039)

yeniden açılan fasla masraf ve teallük ettiği varidat faslına da irat kaydolunur"¹¹⁹.

Bu yasa gereğince, 1928 mali yılı içinde dışardan satın alınacak yeni Türk harfleri gümrük resminden bağışlanıyordu. Bu amaçla bütçeye 200.000 liralık olağanüstü bir ödenek konuyordu. Başka bir deyimle, yeni Türk harfleri yasasının uygulanması için öngörülen 400 bin liralık ödeneğin yarısı, dışardan gümrüksüz yeni Türk harfleri satın alınması için kullanılıyordu. Bir bölümü de yeni harflere geçişten zarar gören Türk basınına hükümet yardımı için kullanılacaktı. Tüm olarak bakınca, Türk yazı devrimi 400.000 lira gibi pek sınırlı bir ödenekle gerçekleştirilecekti ve gerçekleştirilmişti.

VI—UYGULAMAYA GEÇİŞ

3 Kasım 1928 günü yürürlüğe giren Türk harfleri yasası gereğince, Türk basını 1 Aralık 1928'de, devlet daireleri de 1 Ocak 1929'da yeni yazıya geçmek zorunda idiler. Ama bu yasal zorunluluktan önce de yeni yazıya geçiş başlamış bulunuyordu.

**Devlet dairelerinde
kurşaklar**

Devlet daireleri, Atatürk'ün Sarayburnu konuşmasından hemen sonra yeni yazıya geçiş hazırlıklarına başlamışlardı. Her bakanlık, hazırlıklarını kendisi yapıyordu. Millî Eğitim Bakanlığı öteki bakanlıklara öncülük etmeğe çalışıyordu. Devlet görevlilerine yeni yazıyı öğretme görevi bu bakanlığın omuzlarındaydı. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Atatürk'ün konuşmasından on iki gün sonra, 22 Ağustos 1928 günü bütün bakanlıklara şu yazıyı gönderdi:

“Yeni Türk harfleriyle okuyup yazma meselesi ve kaidelerine ve yaşı ilerlemiş kimselerin yazıya kolayca alışabilmelerine dair esaslar hakkında malûmat vermek üzere, Talim ve Terbiye ve Dil Heyetleri azasından İhsan Beyefendi tarafından 23 Ağustos 1928 Perşembe günü saat onda Türk Ocağı içtima salonunda bu harfleri tedris edecek muallimler için bir musahebe yapılacaktır. Arzu edildiği takdirde Vekâleti Celilelerince de bu konferansta bulunmaları muvafık görülecek zevatın içtimada bulunabilecekleri arz ve bilvasile teyidi hürmet olunur efendim”¹²⁰.

Millî Eğitim Bakanlığı, yeni yazıyı öğretecek öğretmenlerin hazırlanması işini hemen ele almıştı. Türk harflerini hazırlayan Dil Encümeni üyelerinden İhsan (Sungu) öğretmenlere öğretmenlik ediyordu. Bu öğretmenler yalnız okullar için değil, öncelikle devlet daireleri için yetiştiriliyordu. 23 Ağustos günü Türko-cağında öğretmenlerle birlikte bakanlıkların ilgili görevlilerine ilk konfe-

¹¹⁹ “1928 senei maliyesi rüsumat bütçesine tahsisatı fevkalâde vazına dair kanun”, *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 10, s. 9 (*Resmî Gazete* ile neşir ve ilânı: 13.11.1928, sayı 1039)

¹²⁰ D.B.A. - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. Müstacel. Ankara, 22.8.1928, No. 20631/46

rans verildi. Bakan Mustafa Necati Bey, hemen arkasından, 27 Ağustos günü bakanlıkların öğretmen gereksinmelerini sordu. Bütün bakanlıklara şunu yazdı:

“Halkımıza ve memurlarımıza yeni Türk harflerini öğretmek için her tarafta büyük bir faaliyete şahit olan Vekâletimiz, mezkûr harflerle icra edilecek tedrisatın Dil Encümeninin kabul ettiği usul dairesinde tedrisatını zarurî görmekte olduğundan Vekâleti Celilelerince açılacak kurslara ders göstermek üzere kaç muallime ihtiyaç görüldüğünün işarını rica ve bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim”¹²¹.

Bu yazı üzerine her bakanlık, yeni yazıyı öğretmek üzere kaç öğretmen istediklerini Millî Eğitim Bakanlığına bildirdiler. Örneğin Dışişleri Bakanlığı, “Vekâletimizde açılacak yeni Türk harfleri kurslarında, memurine tedrisatta bulunmak üzere iki ve müstahdemin için de bir muallime ihtiyaç görüldüğü maruzdur efendim” dedi¹²².

Millî Eğitim Bakanlığı ile öteki bakanlıklar arasında işbirliği sürerken Başbakanlık da araya girdi. Yeni yazıya geçiş hazırlıklarında eşgüdümü sağlamak için bakanlıkların müsteşarlarını toplantıya çağırdı. 11 Eylül 1928 günü, başbakanlık müsteşarından bakanlıklar müsteşarlarına şu yazı gönderildi:

“Yeni harflerin talim ve tedrisi hakkında görüşülmek ve takip edilecek hattı harekât tespit edilmek üzere Heyeti Celilei Vekilede bilmüzâkere şifahen tatkarrür ettirildiği veçhile, Eylülün onikinci yarınki Çarşamba günü saat ondört buçukta Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesinde içtima edileceğinden Zâtı Alilerinin de teşrif buyurmalarnı arz ve rica ederim Efendim”¹²³.

12 Eylül 1928 günü yapılan müsteşarlar toplantısında neler görüşülüp kararlaştırıldığı kesinlikle saptanamadı. Ama öyle anlaşılmaktadır ki, devlet görevlilerinin bir ay içinde yeni yazıyı öğrenmeleri kararlaştırılmıştır. Bu toplantının ertesi günü, Dışişleri Bakanlığında Türkiye’nin bütün dış temsilciliklerine şifre telgrafla gönderilen şu genelge bu bakımdan ilginçtir:

“Yeni Türk harflerinin nihayet 15 Teşrinievvele kadar bilcümle memurini devlet tarafından öğrenilmesi kat’iyyen matlup ve mültezim olduğundan elçilik ve şebbenderlik memurlarının aralarında kurslar tertip ile yeni harfleri öğrenmeleri ve mümarese hasıl eylemeleri lâzımdır. Alfabe ve kavaid kitapları posta ile derdesti ırsaldir. (Keyfiyetin maiyetinizdeki şebbenderliklere serian tamimi mercudur)”¹²⁴.

¹²¹ *Ibid.*, Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 27.8.1928, No. 21107/697.

¹²² *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. 15.9.1927, No. 48126/171.

¹²³ *Ibid.*, Başvekâletten Hariciye Vekâleti Müsteşarlığına yazı. Ankara, 11.9.1928, No. 6/3723.

¹²⁴ *Ibid.*, Dışişlerinden dış temsilciliklere şifre tel. 13.9.1928, No. 48061/156, 48062/268, 48063/16. (Berut ve Kıbrıs’a ayrı).

Dışişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığından ilk çırpıda 500 alfabe kitabı istiyor, “Vekâletimizin merkezde ve hariçteki memurinine yeni harflerin sür’atle öğretilmesi için 500 adet elifba ile imlâ kaidelerini gösteren kitabın irsali hakkında icabedenlere emir buyurulmasını istirham ederim” diyordu¹²⁵.

1928 yılı Eylül ayı içinde bakanlıkların her birinde yeni yazı kursları açıldı. Dışişleri Bakanlığı merkez örgütünde kurs veren öğretmenlerden biri Esat Rıdvan Beydi. Onun Dışişleri görevlilerine verdiği derslerin notları, ayrı bir kitapçık biçiminde de bastırılmıştı¹²⁶. Bakanlıklardaki kurslarda neler öğretildiğine bir örnek olmak üzere bu kitapçığın bölümlerini analım. Kitapta şu konular yer alıyordu: *Alfabemizdeki harfler; İnceltme ve uzatma işareti* (˘); *kesme işareti* (’); *yumuşak ge; p, ç, t; sert harfler ve ahenk kaideleri*. Yeni yazı kursları bu plân çerçevesinde veriliyordu. Önce tek tek harfler tanıtılıyor ve harfler sesli, sessiz, kalın, ince, yumuşak, sert diye ayrılıyordu. Arkasından imlere geçiliyordu. Son olarak da uyum kuralları üzerinde duruluyordu. Kursların içeriği kısaca buydu.

Sınavlar

Hükûmet, devlet görevlilerinin hızla yeni yazıyı öğrenmelerini istiyor ve işi sıkı tutuyordu. Bakanlıklarda ve dairelerde açılan yeni yazı kurslarının ilerlediği bir sırada, 17 Ekim 1928 günü Bakanlar Kurulu şu kararı aldı:

“Maarif Vekâleti Celilesince yazılan 16.10.1928 tarih ve 10407 numrolu tezkerede memleketin muhtelif yerlerinde açılmış olan memurin kurslarında yapılan tedrisat nihayet bulmak üzere olduğundan memurunin bu kurslardan ettikleri istifadenin derecesi tayin ve tespit olunmak üzere dikte ve kıraatten bir yoklamaya tabi tutulmaları teklif edilmiş ve keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 17 Teşrinievvel 1928 tarihli içtimasında tezekkür edilerek Maariften mütehasşısın idare ettiği kurslara bilcümle devlet memurlarının devamı mecburî ve kurs nihayetinde muallim tarafından imtihan edilerek neticenin idare rüesası ve muallim imzasile bir vesikaya raptı muvafık görülmüştür”¹²⁷.

Bakanlar kurulunun bu kararı gereğince, 9 Kasım 1928’den başlanarak bütün devlet görevlileri yeni yazı sınavından geçirildiler. Başarı gösterenlere, “Türk harfleri ile okuyup yazabilir” diye birer belge verildi. Belgeler kurs öğretmeninin ve görevlinin bağlı bulunduğu daire başkanının imzasını taşıyordu. Sınavlarda başarı oranı umulanın üstünde olmuştu. Devlet görevlileri, birer ay gibi kısa bir kurstan sonra yeni yazıyla okuyup yazmayı öğrenmişlerdi. Doğal olarak, okumada ve yazmada acemilik çekmişlerdi. Tutuktular. Hızlı okuyup yazamıyorlardı. Türkiye’deki Amerikan büyükelçiliği, İstanbul’da yapılan sınavda

¹²⁵ *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. Ankara, 19.9.1928, No. 47817/165

¹²⁶ *Hariciye Vekâleti Kursunda Muallim Esat Rıdvan Beyin Takririnden Alınan Notların Hulâsaları*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara: 1928.

¹²⁷ *D.B.A.* - 17.10.1928 tarihli ve 7232 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi.

kamu görevlilerinin 10-12 satırlık bir yazıyı genellikle 20-25 dakikada yazabildiklerini rapor ediyordu¹²⁸.

İlk uygulamalar

Kamu görevlilerine yeni yazıyı öğretme çalışmaları süren devlet dairelerinde yavaş yavaş yeni yazıya geçildiği görülmüyordu. Devlet yazışmalarında resmen yeni yazının kullanılması için Türk harfleri yasasının çıkarılması beklenmemişti. Dışişleri Bakanlığı daha 1928 Eylül başlarında azar azar yeni yazıyı kullanmağa başlamıştı. Özellikle yazı devrimine ilişkin yazılar yeni yazıyla kaleme alınıyordu. Örneğin, Türkiye'nin Prag İşgüderi A. Cevat (Üstün), Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişinden iki ay kadar önce, 6 Eylül 1928 günü, yeni harflerle ve yazı makinasıyla yazılmış şu yazıyı Dışişleri Bakanlığına göndermişti:

"Burada-ki elçilik ve şebhenderlik memurları ile talebe ve sair vatandaşlarımıza, bundan mâdâ, alâkadar bazı müsteşriklere verilmek üzere dil encümeninin kabul ettiği alfabeden ve son kat'î esasları ihtiva eyleyen resmî gramerden khâfi miktarda nüshanın irsaline lütuf buyurulmasını rica ederim efendim"¹²⁹.

On gün sonra Bağdad İşgüderi de yeni yazıyla ve yazı makinasıyla şunları yazıyordu:

"Burada mukim ve Kançılaryamızda mukayyed olan vatandaşlarımıza yeni harflerimizin şekil ve usulü tedrisini öğretmek maksadile maslahatgüzarlığımızda bir kurs küşad eylediğimi arz ve bu vesile ile yüksek hürmetlerimin kabulünü rica eyler-im efendim"¹³⁰.

Bağdad İşgüderi, 14 Eylül 1928 günlü *El-Irak* gazetesinde de Türkçe olarak şu duyuruyu yayınlamıştı:

"Hükûmetimizce kabul edilmiş olan yeni Türk harflerinin şekil ve usulü tedrisini öğretmek maksadile Maslahatgüzarlığımızda bir kurs küşad edilmiştir. Kançılaryamızda mukayyet Türk tebaasının lüzumu müracaatları ilân olunur"¹³¹.

1928 Eylül ayı içinde Dışişleri Bakanlığına yeni harflerle kaleme alınmış çeşitli resmî yazıların geldiği görülmektedir. Ekim ayında yeni yazıya geçiş çabaları biraz daha hızlanır. Başka bakanlıkların da Ekim içinde yeni yazıyı kullanmağa başladıkları anlaşılmaktadır. Örneğin 2 Ekim 1928 günlü gazetelerde şu haber görülür:

¹²⁸ *NADB-867.402/28* - Türkiye'deki Amerikan Elçiliğinden Amerika Dışişleri Bakanlığına rapor. İstanbul, 26. 11. 1928, No. 589.

¹²⁹ *D.B.A.* - Prag Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 6.9.1928, No. 1356/917.

¹³⁰ *D.B.A.* - Bağdad Başşebhenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 16.9.1928, No. 378/154

¹³¹ *Ibid. El Irak* (Bağdad), 14.9.1928

“Dahiliye Vekâletinin emri mucibince, dünden (1 Ekimden) itibaren Vekâletlerle muhaberat yeni harflerle yapılmaktadır. Vilâyetten dün yeni harflerle yazılmış elli kadar tezkere muhtelif Vekâletlere gönderilmiştir...”¹³²

Dışişlerinin merkez ve dış örgütünde de Ekim ve Kasım aylarında yeni yazıya geçildiği anlaşılmaktadır. Marsilya Başkonsolosluğu; “15 Teşrinievvelden itibaren yeni harflerin istimaline başlanmıştır. Ancak umuru hisabiyeye aid defterler bu harflerin istimaline elverişli ve kâfi olmadığından yeni defterler gönderilinceye kadar eski harflerin istimalinde devam mecburi olduğunu arzeylerim” diyordu¹³³.

Türk harfleri yasası, Başkonsolosun değindiği basılı defterler konusunu öngörmüştü. “Matbu muamelât, cetvel ve defterlerin 1929 Haziran iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir” hükümünü getirmişti. (Md.3)

Türk harfleri yasası çıktıktan sonra Dışişleri örgütünde yeni yazıya geçiş çalışmalarının hızlandığı görülmektedir. Dış temsilcilikler çoğunlukla yasanın öngördüğü süreyi beklemeden yeni yazıya geçmişlerdi. Ankara’dan bol bol kitap istiyorlardı. Cenevre Konsolosluğu şunları yazıyordu:

“Türk harflerinin istimali hakkındaki kanun gazetelerde manzuru âcizi oldu. Pek yakında bu hususta emri devletlerinin de alınacağı tabiidir. Şehbenderlik memuruni harflerimizi çoktan öğrendikten başka Berliç mektebinin talebi üzerine Şehbender Vekili Hikmet Nancy B. tarafından işbu mektepte bir kur da açılmıştır.

“Ayrıca tab’amızdan olan museviler de yeni harfleri öğrenmek üzere şehbenderlikten kitap talep etmektedirler.

“Binaenaleyh teferruatta yanlışlardan sakınılmak ve isteyenlere verilmek üzere Hükûmetimiz tarafından tab edilmekte olan alfabe, kiraat ve lügat kitaplarından birkaç nüshanın irsalini istirham ederim efendim”¹³⁴.

Bu yazı yeni harflerle kaleme alınmıştı. Dışişleri Bakanlığı da yeni yazıyla Millî Eğitim Bakanlığına başvuruyor, dış temsilciliklerimize gönderilmek üzere kitap istiyordu:

“Memuruni hariciyemiz ile memaliki ecnebiyedeki tebaamızın yeni harf in-kilâbına ait ihtiyaçlarını hatadan salim olmayan bazı vesaitten temin edegelmeleri mahzurdan salim olmayacağından ve yanlış olarak taammüm edecek usulü tahrir ve kavaidin tashih edilebilmeleri müşkilâtı dâi bulunduğundan lisan hususundaki mesainin az zamanda ve esaslı bir surette semeredar olabilmesini te-

¹³² *Cumhuriyet* (İstanbul), 2.10.1928 ve 2.10.1978

¹³³ *D.B.A.* - Marsilya Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 20.10.1928, No. 3169/277.

¹³⁴ *Ibid.*, Cenevre Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 13.11.1928, No. 2126/424

minen bedelleri bilahare eshabından istifa edilmek üzere berveçhi maruz kitaplardan (200) er nüsha ile peyderpey ikmal olunacaklarının da irsaline müsaade buyurulması..." diyordu ¹³⁵.

O günlerde dış temsilciliklerimizden kitap istekleri birbirini kovalıyordu. Berut Başkonsolosluğu tezelden 500 kitap gönderilmesini istiyordu ¹³⁶. Moskova Büyükelçiliği Konsolosluk Şubesi de "münâsip miktarda" kitap gönderilmesi dileğinde bulunuyordu ¹³⁷. Millî Eğitim Bakanlığı her yerden yağın bu istekleri zamanında karşılayabilmek için yoğun bir çalışma içindeydi. Devlet Matbaası geceli gündüzlü çalışıyordu. Zaman kazanmak için kimi kitapların basımının tamamlanması bile beklenmiyor, fasikül fasikül dağıtım yapıyordu. Millî Eğitim Bakanlığında Dışişlerine gönderilen 5 Kasım 1928 günlü bir yazıda:

"Dil Heyeti tarafından tertip edilen ve beşer formalık fasiküller halinde neşri takarrür etmiş bulunan (İmlâ Lügati)nin her cüz'ünden intişar ettikçe (70) adedinin Vekâlet namına doğrudan doğruya irsali hususunda âlâkadarlara tebliğatta bulunulmuştur..." deniyordu ¹³⁸. Bu yazı eski harflerle kaleme alınmıştı.

Kasım ayı içinde eski ve yeni yazı yanyana kullanılıyordu. Türk harfleri yasası çıktıktan sonra Dışişleri Bakanlığı bu yasayı ve eki Türk harfleri levhasını ayrıca bastırdı. Şu genelgeyle elçiliklere ve konsolosluklara duyurdu:

"Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik edilmiş olan 3 Teşrinisani 928 tarih ve 1353 numrolu kanun sureti leffen takdim kılınmış olduğundan Kânunuevvel 928 iptidasından itibaren mezkûr kanun mu-cibince Türk harflerle muhaberat ve muamelât icrası tamimen iş'ar olunur efendim." ¹³⁹

Bu genelge nedense eski yazıyla gönderilmişti. Oysa Dışişleri Bakanlığı daha önceki günlerde yeni yazıyı azar azar kullanmağa başlamış bulunuyordu. Örneğin Atatürk'ün İsmet Paşa'ya gönderdiği ve yazım kurallarında değişiklik yapan 21 Eylül günlü yazısını Dışişleri Bakanlığı, elçilik ve konsolosluklara yeni harflerle kaleme alınmış bir genelgeyle duyurmuştu. Bu kez, doğrudan yeni yazının kullanılmasına ilişkin önemli bir genelgenin eski yazıyla dış temsilciliklere gönderilmiş olması göze batıyordu. Türk harfleri yasasının yeni yazıya geçiş için 1 Ocak 1929 gününe kadar süre tanımış olması sanki devlet dairelerini gevşetmişti. Önerinde daha epeyce zaman bulunduğunu düşünen bakanlıklar ve bu arada Dışişleri Bakanlığı, yeni yazıya geçiş işini ağırdan almağa yönelmişlerdi. Gerçi Dışişleri Bakanlığı bu genelgeyle, 1 Aralık 1928 günü "Türk harfle-

¹³⁵ *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. 2.12.1928, No. 53792/219

¹³⁶ *Ibid.*, Berut Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 27.11.1928, No. 4162/428

¹³⁷ *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. 27.11.1928, No. 53400/211.

¹³⁸ *Ibid.*, Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 5.11.1928, No. 29540/62.

¹³⁹ *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Elçiliklere ve Konsolosluklara Tamim. 29.11.1928, No. 53471/189 (Elçiliklere), ve 53472/2636 (Şehbenderliklere).

riyle muhaberat ve muamelât icrası"na başlanmasını istiyordu; ama genelge 29 Kasım 1928 tarihini taşıyordu ve dış temsilciliklere telgrafla değil, postayla gönderiliyordu. Bunun bir günde bütün elçiliklere ve konsolosluklara ulaşması olanaksızdı. Kahire Elçisi Muhittin Paşa, 28 Aralık 1928 tarihinde Dışişlerine gönderdiği yanıtta, genelgenin çelişkisini vurgulamak istercesine şöyle diyordu:

"Muhaberatın Birinci Kânun iptidasından itibaren yeni Türk harfleriyle icrası hakkındaki tāmimi Devletleri bugün alınmış olduğundan bugünden itibaren o suretle hareket edileceği maruzdur efendim Hz."¹⁴⁰

Demek ki, bütün devlet dairelerinin toptan yeni yazıya geçişleri, 1928 yılı sonunu bulmuştu. Ancak yasal sürenin bitiminde eski yazı tümüyle bırakılmış ve 1929 yılı başında bütün resmî yazışmalar yeni yazıyla yapılmağa başlanmıştı. Yıl başında gazeteler, "resmî dairelerde dünden beri muhaberata tamamiyle yeni harflerle yapılmaktadır" diye yazıyorlardı¹⁴¹.

Kamu görevlileri iki-üç ay içinde yeni yazıyı öğrenmişler ve bu yazıyla devlet işlerini yürütebilecek duruma gelmişlerdi. Kuşkusuz ilk günlerde acemilik çekilmişti. Yazışmalar yavaş yürüyordu. Devlet çarkının işleyişi biraz ağırlaşmıştı. Ama eski yazıdan yeni yazıya geçerken bir kopukluk olmamıştı. Devlet işleri önemli bir sarsıntı geçirmemişti. Eski yazı birdenbire bırakılırsa devlet yazışmalarının allak-bullak olabileceği yolundaki kaygular boşa çıkmıştı. Bürokraside yazı devrimi başarılı olmuştu. Yeni yazı devlet dairelerinde çabucak tutunmuş ve kökleşmişti.

Klavye ve yazı makinaları

Resmî yazışmalarda yeni yazıya geçerken, ilk günlerde Fransız klavyeli yazı makinaları kullanıldığı görülüyordu.

Özellikle Dışişlerinin yazışmalarında hep Fransız harfleriyle yazı makinaları kullanılmıştı. 1928 Eylül başlarından beri elçilik ve konsolosluklardan Dışişleri Bakanlığına gönderilen ve merkez örgütünden dış temsilciliklere yazılan yazılarda eldeki Fransız klavyeli makinalar kullanılmıştı. Fransız alfabesinde bulunmayan Türk harflerinin ya da imlerinin elle düzeltildiği göze çarpıyordu. (I) yerine (İ) harfi kullanılıyor, harfin üzerindeki nokta elle siliniyordu. (S) harflerinin altlarına birer virgül eklenerek (ş) yapılıyordu. Kimi zaman da Fransızcada noktasız olan büyük (İ) harfleri (I) yerine kullanılıyordu. Kısacası, yazı makinasıyla yazılan yazılarda elle düzeltmeler dikkati çekiyordu. Henüz, bir Türk klavyesi, Türk yazı makinası yoktu.

Dil Encümeni bu soruna da el attı. 11 Eylül günü şu açıklamayı yaptı:

"Dil Encümeni, bütün memleketlerde olduğu gibi Türk millî yazı makinesinin tespit ve ilân etmiştir. Bu makine 42 tuşludur. Türkçe ile diğer lisansları da yazmak üzere 43, 45 tuşlu beynelmilel yazı makinelerinin millî

¹⁴⁰ *Ibid.*, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 28.12.1928, No. 1805/395

¹⁴¹ *Cumhuriyet* (İstanbul), 1.1.1929

Türk klavyesinden mümkün olduğu kadar az ayrılmak şartı ile yapmakta fabrikalar serbesttir.”¹⁴²

Klavye saptandıktan sonra hemen yeni yazı makinaları ısmarlanmıştır. Makinaların 1928 yılı Aralık başlarında Türkiye’ye gelmeğe ve kullanmağa başladığı anlaşılmaktadır. Millî Eğitim Bakanı M. Necati Bey imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilen 11 Aralık 1928 günlü şu yazı, Türk yazı makinasıyla yazılmıştı:

“Rusya’da bulunan Türk vatandaşlara tevzi edilmek üzere “200” Halk ve “100” İmlâ kaidelerini havi alfabenin Vekâletinize gönderilmesi için Devlet Matbaasına tebligat ifa edilmiştir. Bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim.”¹⁴³

Demek oluyor ki, Millî Eğitim Bakanlığı, 1928 Aralık başlarında Türk yazı makinaları sağlamış, bu makinalarla yazı yazabilecekleri yetiştirmiş bulunuyordu. 17 Aralık günü gazeteler şunları duyuruyordu:

“Yeni harflerle sipariş edilen ve memleketimize gelmiş olan yeni yazı makinelerinin dün (16.12.1928) Maliye Vekâletinde toplanan bir heyet tarafından tecrübeleri yapılmıştır. Bunlar Vekâletlere tevzi olunacaktır.”¹⁴⁴

Bir başka haber, İstanbul Belediyesinin ısmarladığı yeni yazı makinalarının da geldiğini ekliyordu: “Şehremanetinin yeni harflerle sipariş ettiği daktilo makineleri gelmiş ve Belediye dairelerine dağıtılmıştır” diyordu.¹⁴⁵

Kısacası, Devlet Daireleri yeni yazıya geçerken yeni yazı makinaları da zamanında yetiştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştı.

Dil devrimine doğru Yeni yazının uygulanmasına geçilirken bir önemli konu daha dikkati çekiyordu: Cumhuriyet hükûmeti, yazı devrimiyle birlikte dil devrimine doğru da bir adım atıyordu. Başvekil İsmet (İnönü) imzasıyla, 26 Eylül 1928 günü bakanlıklara şu genelge gönderildi:

“Umum Dairelerde Arapça ve Acemce terkiplerle isim alan makamlara yeni dil ve harflerimize göre ünvanlarını tespit ve neticesini bir proje halinde Başvekâlete tevdi eylemeleri lüzumunun tebliğini rica ederim efendim.”¹⁴⁶

Başbakanlığın bu buyruğu üzerine müsteşarlar ve Dil Encümeni üyeleri toplandılar. Makam adlarını incelediler. Eskiden kullanılan adların yeni karşılıklarını saptadılar. 175 kalemlik bir liste ortaya çıktı. *Arapça ve Acemce terkiplerle*

¹⁴² *Cumhuriyet* (İstanbul), 12.9.1928 ve 12.9.1978

¹⁴³ *D.B.A.-Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı*, 11.12.1928, No. 33368/4120

¹⁴⁴ *Cumhuriyet* (İstanbul) 17.12.1928 ve 17.12.1978

¹⁴⁵ *Ibid.*, 22.12.1928 ve 22.12.1978

¹⁴⁶ *D.B.A.- Başvekâletten Hariciye Vekâletine tamim*, 26.9.1928, No. 6/3958.

isimlenen makamlar adını taşıyan bu listede iki ayrı sütunda şöyle adlar yer alıyordu:

<u>Eski harflerle eski isimleri</u>	<u>Yeni harflerle yeniden alacakları isimler</u>
Kalem-i mahsus	Hususî kalem
Divân-ı Riyaset	Riyaset Divanı
Müessesat-ı Diniye Müdiriyeti	Dinî Müesseseler Müdürlüğü
Umur-u Tahririye Müdiriyeti	Yazı İşleri Müdürlüğü
Umur-u İdariye Müdiriyeti	İdare İşleri Müdürlüğü
Umur-u Hesabiye Müdiriyeti	Hesap İşleri Müdürlüğü
Nukud-u Mevkufe Müdiriyeti	Vakıf Paraları Müdürlüğü
Kuyud-u Vakfiye Müdiriyeti	Vakıf Kayıtları Müdürlüğü
Reis-i Evvel	Birinci Reis
Reis-i Sâni	İkinci Reis
Şura-i Devlet	Devlet Şurası
Emval-i Eytam Müdiriyeti	Yetim Malları Müdürlüğü
Erkân-ı Haribeye-i Umumiye	Büyük Erkânıharbiye
Müdafaa-i Milliye Vekâleti	Millî Müdafaa Vekâleti
Nüfus Müdiriyeti-i Umumiyesi	Nüfus Umum Müdürlüğü
Heyet-i Fenniye Riyaseti	Fen Heyeti Reisliği
Kısm-ı siyâsî	Siyasî kısım
Cemiyet-i Umumiye-i Belediye	Belediye Umumî Meclisi
Muhacirin ve Aşair Müdiriyeti	Muhacirler ve Aşiretler Müdürlüğü
İdare-i Hususiye	Mahallî İdare
Hesabat-ı Atika Kalemî	Eski Hesaplar Kalemî
Rusumat Müdiriyet-i Umumiyesi	Gümrükler Umum Müdürlüğü
Rusum-u Saydiye Müdüriyeti	Av Vergileri Müdürlüğü
Ticaret-i Bahriye Müdiriyeti	Deniz Ticareti Müdürlüğü
Emraz-ı Sariye Şubesi	Bulaşık Hastalıklar Şubesi
Seririyat-ı Veladiye	Doğum Kliniki
Hazine-i Evrak	Devlet Arşiv Dairesi
.....	

Böylece uzayıp giden bu liste 7 sayfalık bir broşür biçiminde bastırıldı ve bütün devlet dairelerine dağıtıldı. Dışişleri Bakanlığı bir genelgeyle bu listeyi elçiliklere ve konsolosluklara gönderirken “şimdiden sonra bunların istimal buyurulması (kullanılması) reca olunur” dedi.¹⁴⁷ Harf devrimiyle birlikte dil devrimine de gidiliyor ve önce makam adlarından işe başlanıyordu. Eski adlar yenileştiriliyordu.

¹⁴⁷ *Ibid.* Hariciye Vekâletinden Elçiliklere ve Konsolosluklara tamim. 22/1/1929, No. 57417/

Basının yeni yazıya geçişi

Türk yazı devrimini hazırlayanlar, Türk basınının en kısa zamanda ve toptan yeni yazıya geçmesine büyük önem veriyorlardı. Basın, yeni yazının yayılması için en etkin araçlardan biriydi. Türk harfleri yasasının gerekçesinde, “Yeni harflerin halk arasında yayılması için birinci koşul halkın en çok okumak zorunluluğunda bulunduğu yapıtların yeni harflerle yayımlanmış olmasıdır” deniyordu. Çünkü “Halk, yeni yayınları eski harflerle izleme olanağına sahip oldukça yeni harflere bir an önce alışmakta müsamaha gösterebilir”di. Bu bakımdan Türk harfleri yasası, “1928 Aralık ayından başlayarak... bütün Türkçe gazete ve dergilerin Türk harfleriyle basılması ve yazılması” zorunluluğunu getiriyordu.

Gerçekte basının yeni yazıya geçiş çalışmaları önceden başlamış bulunuyordu. Kimi gazeteler daha 1928 yaz aylarında yeni yazı dersleri yayınlanmağa başlamışlardı. Atatürk’ün Gülhane söyleviden sonra da gazeteler azar azar yeni yazıyı kullanmağa yönelmişlerdi. Ankara’nın *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, 29 Ağustos 1928 günlü sayısında yeni harflerle parçalar yayımlamağa başlamıştı. 2 Eylülde ilk kez başlığını yeni yazıya çevirmişti. Atatürk’ün Başöğretmen olarak yaptığı yurt gezisinden Ankara’ya dönüşü dolayısıyla gazete 21 Eylül günü yeni harflerle manşet atmıştı: “Sefâ geldin Büyük Gâzi!” İki gün sonra *Hakimiyeti Milliye* başyazısını yeni harflerle basmıştı. 26 Eylülde baş sayfasını, 31 Ekimde de üç sayfasını yeni yazıya çevirmişti.

Başkentin büyük günlük gazetesi *Hakimiyeti Milliye*, hükûmet sözcüsü durumundaydı. Hükûmetten destek görüyordu. Üstelik Ankara’nın tek önemli günlük gazetesiydi. Karşısında rakip yoktu. Bu bakımdan yasanın öngördüğü süreyi beklemeden yeni yazıya geçmişti. Buna karşılık İstanbul’da çıkan altı büyük günlük gazete arasında çetin bir rekabet vardı. İstanbul gazeteleri birbirlerini gözlüyorlardı. Bunlardan biri önceden yeni yazıya geçerse okuyucu yitirebilir, zarar edebilirdi. Bu nedenle İstanbul gazeteleri yeni yazıya geçişte daha ağır davranmışlardı.¹⁴⁸ *Vakit* gazetesi 15 Eylülde adını ve birkaç haber başlığını yeni harflere çevirmişti. *Cumhuriyet* gazetesi de 29 Eylülde son sayfasında yeni harfleri kullanmağa başlamıştı... Ama tümüyle İstanbul gazeteleri yeni yazıya geçmek için 1 Aralık gününü beklemişlerdir. O gün, Türk basınında Arap yazısının tarihe karıştığı gündü.

1 Aralık 1928 günü Türk basınının toptan yeni yazıya geçişini, *Milliyet* gazetesi “Yaşasın İnkılâp” adlı başyazıyla kutladı. Yunus Nadi de *Cumhuriyet*’te “Tarihi bir gün” başlıklı şu başyazıyı yazdı:

“Bugün bütün Türk matbuatı baştanbaşa Lâtin esasından alınma yeni Türk harfleri ile çıkıyor. Yeni yazının umumiyetle hayata ilk tatbiki şerefi Türk matbuatının oldu. Bugün Türk hayatında çok büyük bir gündür. O tarihi günün tatbikatı ile beraber kaydetmek şerefine mazhar olan Türk matbuatı bu mazhariyetten dolayı kendini ne kadar bahtiyar saysa yeridir.

¹⁴⁸ *NADB - 867.402/24* - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 24.10.1928, No. 550.

“Hiçbir inkılâp kolaylıkla, insana hiç zahmet ve hatta bazen zarar vermeksizin tahakkuk edivermez. Öyle olsa inkılâplar bu kadar kıymetli olmazdı. Denilebilir ki inkılâplar zorlukları, zahmetleri ve mihnetleri nispetinde büyük olur. Harf ve yazı inkılâbı da böyledir. İptidaları hepimiz biraz zorluk görüyoruz ve bir parça zahmet çekeceğiz. Fakat neticenin parlaklığı yanında bu zorlukların ve bu zahmetlerin çok gölgede kaldıkları ve kalacakları muhakkaktır. Düşünmeli ki bu yazı inkılâbı sayesinde aziz Türkiye'miz bir seneden az bir zaman zarfında medeniyetin ve marifetin hakiki sahasını elde etmiş olacak ve noksanı tamamlayarak tamamen Avrupa'ya benzeyecektir.

“Bugün Türk dilindeki gazetemizi tamamen yeni harflerle dizilmiş gören karilerimizin pek tabii olarak ilk bir şaşkınlık devresi geçireceklerini pekâlâ tahmin ediyoruz. Şimdi şu satırların üzerine eğilmiş nazarlar, kelimeleri sanki bir şifre halleder gibi biraz ağırlıkla sökmekte olduklarını gözlerimizle görür gibi oluyoruz. Ama bununla Türkiye'nin istikbalini o kadar parlak görüyoruz ki, bu parlaklık karşısında adeta gözlerimiz kamaşıyor. İşte yeni yazının mahiyet ve manası budur.”¹⁴⁹

Gazete, bir başka yazısında, yazı devriminin “cahil” denen müthiş düşmanı boğmayı amaçladığını belirtiyor, bu savaşı Gazi Mustafa Kemal'in dış düşmanı boğmak için yürüttüğü savaşa benzetiyor ve şunları ekliyordu: “Bugün, 1 Kânunuevvel tarihi de kurtarıcı, hatta en kurtarıcı bir zaferin başlangıcı oluyor.”¹⁵⁰

1 Aralık 1928 günü bütün Türk gazeteleri yeni yazıya geçmişlerdi. Ama geçen gazetelerin sürümünde birdenbire önemli bir düşüş görülmüştü. O zaman İstanbul'dan Ankara'ya henüz taşınmamış olan Amerikan Büyükelçiliğinin “gizli” kaynaklardan sağlanıp Vaşington'a rapor ettiği şu tablo, İstanbul gazetelerinin sürümünü ve yeni yazıya geçişten etkilenmelerini göstermesi bakımından ilginçtir.

*1928 Aralık Ayının İlk Haftasında İstanbul Gazetelerinin Sürümü*¹⁵¹

Gazetenin adı	1.12.1928		2.12.1928		7.12.1928	
	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan
Cumhuriyet	11.500	9.000	12.000	9650	7.000	5.730
Milliyet	10.000	8.500	10.000	8.620	8.000	5.250
İkdam*	4.000	2.320	8.000	5.440	5.000	3.120
Vakit	7.000	5.500	7.000	5.440	4.000	2.780
Son Saat	6.000	3.420	3.000	2.670	2.500	1.500
Akşam**	1.000	850	4.000	2.000	3.000	1.340

¹⁴⁹ Yunus Nadi, “Tarihi bir gün”, *Cumhuriyet* (İstanbul), 1.12.1928

¹⁵⁰ *Cumhuriyet* (İstanbul), 1.12.1928, ve 1.12.1978

¹⁵¹ *NADB - 867.402/30 - Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. 13.2.1929, No. 674 Ek. 1 (Kısaltılarak).*

(*) ve (**) *İkdam* ve *Akşam* gazeteleri 1 Aralık 1928 günü normal baskılarının yarısını ve dörtte birini basmışlardır. Bu, makinalardaki arızadan ileri gelmiştir. Yazı değişikliğiyle ilgili değildir.

Görüldüğü gibi, İstanbul'un en büyük gazetelerinin tirajı en çok 10 - 11 bin kadardı. Yeni yazıya geçince, bir hafta gibi kısa bir zaman içinde gazetelerin zaten pek az olan sürümü % 35-50 oranında azalmıştı. Yıllardır gazetelerine şöyle bir gözetmağa alışık tiryakiler, birdenbire acemileşivermişlerdi. 1 Aralık sabahı yeni yazıyla önlerine gelen gazeteleri heceliyerek sökebiliyorlardı. O günlerde Türkiye'de gözlemlerde bulunmuş olan bir Fransız, bu konuda şunları yazıyordu:

"Öngörüldüğü biçimde, gazetelerin satışlarında önemli düşüş olmuştur... Gazetelerin sürümü % 25, 30 ve kimi durumlarda % 50 oranında azalmıştır. Durumları pek sağlam olmayan gazeteler can çekmektedirler. Okuyucular artık eskiden olduğu gibi gazetelere şöyle bir gözetlemekle yetinmiyorlar. Ağır, ağır ve güçlükle okuyabiliyorlar. "Bir Türk gazetesini iki saatte sökmektense Fransızca bir gazeteyi gözden geçirmeyi yeğlerim" diyenlere sık sık rastlanıyor. Dostlarımdan gençten bir öğretmen, biraz düş kırıklığıyla bana, "artık okuma zevkimi yitirdim" dedi."¹⁵²

Amerikan Büyükelçisi Grew, yeni yazıya geçiş günlerinde Türkçe gazetelerin sürümü azalırken Fransızca gazetelerin satışının arttığını rapor ediyordu.¹⁵³ O tarihte *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Akşam* gazetelerinin Fransızca baskıları da yapılıyor, İstanbul'da ayrıca *Journal d'Orient* adlı Fransızca bir gazete çıkıyordu. Fransızca bilen Türklerin birçoğu bu gazetelere yönelmişlerdi. Genel olarak Türk basını bir sarsıntı geçirirnekteydi. Başka bir deyimle, yazı devrimi nedeniyle Türk basını olaganüstü bir özveriye katlanmak durumunda kalıyordu. Bu bunalımı atlatmak için hükümet, basına yardım elini uzatmıştı. Amerikan büyükelçiliği bu konuda aşağıdaki rakamları veriyordu:

*1 Aralık 1928'den sonra Türkçe gazete ve dergilerin hükümetten istedikleri ve aldıkları yardımlar*¹⁵⁴

Gazete ve derginin adı	İstenen yardım	Alınan yardım	aylık
Cumhuriyet	10.000	2.250	aylık
Milliyet	9.000	2.000	"
Vakit	8.000	850	"
İkdam	8.000	1.200	"
Son Saat	7.500	800	"
Akşam	7.500	1.100	"
Karagöz	2.000	200	"
Köroğlu	2.000	200	"

¹⁵² *Mercur de France*'dan aktararak: "Revue des Revues: La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avi de Lausanne*, 29.4.1930

¹⁵³ *NADB - 867.402/30* -Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 13.2.1929, No. 674.

¹⁵⁴ *Ibid.*, Ek: 2

Haftalık Mecmua	500	100	”
Resimli Gazete	500	100	”
Resimli Ay	300	100	”
Akbaba	400	100	”
Papağan	400	100	”
Millî Mecmua	300	200	”
İçtihat	300	50	”
Üniversite Mecmuası	500	250	”
	57.200	9.600	aylık

Demek ki, İstanbul gazeteleri aylık 800 ile 2250 lira arasında hükûmet yardımı almışlardır. İstanbul’da çıkan dergilere de aylık 50-250 lira arasında para yardımı yapılmıştı. Bu yardımlar, basın organlarının hükûmetten istediklerinin çok altındaydı. Yardımların ne kadar sürdürüldüğü belli değildir. Ankara’da çıkan gazete ve dergilere ne kadar yardım yapıldığı da saptanamamıştır. Ama öyle anlaşılmaktadır ki, Türk basını yeni yazıya geçiş döneminin sarsıntılarını ancak hükûmet yardımlarıyla göğüsleyebilmiştir. Unutmamak gerekir ki, gazeteler ve basımevleri ayrıca 1355 sayılı yasadan da yararlanmışlardır. Bu yasa yeni Türk harflerinin gümrüksüz dışalmasına izin veriyordu. Bunun için de bütçeye 200.000 Türk lirası konmuştu.

Devletin doğrudan doğruya ve dolaylı desteğiyle basın, bunalımı çabuk atlatmıştır. İlk aylarda yazı devriminden önemli zarar gören gazeteler çabucak kâra geçmişlerdir. 1928’de 5-10 bin dolayında olan gazete sürümleri ondan sonrak yıllarda onbinlere, yüzbinlere doğru yükselmiştir. Başka etkenler yanında yeni yazının da bunda önemli payı olmuştur. Başka bir deyimle, uzunca bir sürede Türk basın endüstrisi yazı devriminden büyük ölçüde yararlanmıştır.

Yeni yazıya geçiş, gazete ve dergilerin dış görünüşünü de etkilemiştir. İlk günlerde gazetelerin göze batan kaba saba görünüşleri çabucak değişmiştir. Yazım klavuzunun zamanında sindirilememesi, yeni harf kıtlığı, acemilik gibi nedenlerle önceleri çeşitli baskı, dizgi, yazım yanlışları görülmüştür. Ama basın işçileri şaşılacak bir çabuklukla, dizgi işlerini, sayfa düzenlemeyi öğrenmişlerdir. Yeni makinaların da gelişiyse basın organlarının görünüşü değişivermiştir. Gazete ve dergiler özenle dizilip basılmağa ve giderek Avrupa gazetelerini aratmayacak bir kusursuzluğa erişmişlerdir. Yazı devrimi bu alanda tam bir başarıya ulaşmıştır.

Okullarda yeni yazıyla öğretim Türk yazı devrimi, ilk ve en büyük zaferi okullarda kazanmıştır. Yeni yazının uygulanması, özellikle ilk okullarda parlak sonuçlar vermiştir. Bu konuda bütün gözlemciler görüş birliği içindedir. Türk yazı devrimini eleştirici bir gözle bir yıl boyunca yakından izlemiş olan Türkiye’deki Amerikan büyükelçisi Joseph Grew, Türk harfleri yasasının uygulanışında “şimdiye kadar en büyük başarı ilk ve or-

ta dereceli okullarda sağlandı” diyordu.¹⁵⁵ Bu okullardaki öğrenciler yeni yazıyı Arap yazısından daha kısa sürede kavrayıp öğreniyorlardı. Türk ve yabancı bütün gözlemciler buna tanık oluyorlardı.

Okul, yazı devriminin birinci amacıydı. Başta Atatürk olmak üzere, yazı devriminin bütün önderleri bu amacı sürekli olarak vurgulamışlardı. Yeni yazıyla, Türk çocuğuna ve Türk insanına kolay bir okuyup yazma anahtarı verilecekti. Başbakan İsmet İnönü, Dolmabahçe konferansından Ankara’ya döner dönmez, daha 9 Eylül 1928 günü Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beye gereken buyruğu vermişti. “En büyüğünden en küçüğüne bütün mektepler bu sene yeni harflerle tedrisata devam edecekler” demişti. Önce bütün okullarda yeni harfler ve okuma öğretilecek, arkasından programdaki öteki derslere geçilecekti. Eğitim yeni yazıyla yapılacaktı.

Bunun üzerine son derece yoğun bir hazırlığa girişilmişti. Önce öğretmenlere yeni yazı öğretilmişti. Öğretmenler, öğrencilerine yeni yazıyı öğretmek için ant içmişlerdi. Yeni yazı kursları sürerken başta Devlet Basımevi olmak üzere, öteki basımevleri seferber edilmişti. Öncelikle alfabe ve okuma kitapları bastırılmıştı. Öteki ders kitaplarının hazırlanıp bastırılması için bir komisyon kurulmuştu. Sekiz-dokuz milyon yeni kitap basılması söz konusuydu. Kimi okulların açılışı bir ay kadar gecikecekti. Bütün ders kitaplarını yeni baştan hazırlayıp bastırmak birkaç aylık zamana sığdıramıyor, okulların açılışına yetiştirilemiyordu. Bu nedenle zorunlu bir gecikme olacaktı.

Ama ilkokullar Ekim ayında açılmıştı. Türk harfleri yasası henüz çıkmamıştı. Yine de okullarda yeni yazıyla öğretime başlanmıştı. Yasa arkadan gelecek ve yeni yazıyla öğretim zorunluluğunu getirecekti. Öğretmenler yasanın çıkışını bile beklemeksizin yeni yazıyla öğretime başlamışlardı. İlkokullarda şaşılacak ölçüde başarı sağlanıyordu. Çocuklar yeni yazıyı çabucak söküyorlardı. Hocam Prof. Fehmi Yavuz, o günlere ilişkin anılarını şöyle anlatır:

“1927-28 ders yılının sonunda İsparta Ortaokulunu bitirdim. Diplomam eski harflerdir. Yeni harfleri, belki adı bile konmayan, gönüllülerin izlediği bir kursta, öğretmenlerimizle birlikte söktük.

“O yılın 18 Ekiminde, Muğla’nın Yatağan ilçesine bağlı, Turgut bucağında, ilkokul öğretmenini (muallim muavini) olarak göreve başladım. Başöğretmenimiz bana 2. ve 3. sınıfları verdi. İki sınıfta 30 kadar öğrencim vardı. Hepimiz eskiyi bırakıp, yeni harfleri öğrenmek zorunda idik. Çarpıcı olması gereken bu değişikliği hiç kimsenin yadırgamadığını çok iyi anımsıyorum. Yılbaşına kadar çocuklar, okuma yazmayı eksiksiz öğrendiler. Onların başarısını gördükçe, sık sık kendime şu soruyu soruyorum:

“Ya eski harfler sürüp gitse idi halim nice olurdu, çocuklara bunu nasıl öğrettirdim?”

“Çünkü, iki yılı medresede olmak üzere, 10 yıl eski harflerle öğrenim gören, üstelik biraz da Arapça ve Farsça okuyan ben, 1 sayfalık yazıda en az 10-15 yanlış yapıyordum.

¹⁵⁵ NADB - 867.402/32 - Grew’dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 24.6.1929, No. 783

"Yılbaşı tatilini geçirmek üzere, 10-12 km. uzaktaki, Eskişehir köyünün başöğretmeni olan babamın yanına giderken, öğrencilerime: "Bolca karalama yazın. Yeni harfleri pışirelim" demiştim.

"Tatil dönüşü, ilk derste karalamaları çizirken... sayfaları sayıyor ve 8, 10, 15 sayfa yazanlara "Aferin..." diyordum. Bu arada yüzü kızaranlar, gözü parlayanlar... dikkatimi çekmeğe başladı. Rekori 35 sayfa yazan kazandı. 32 sayfada kalan D.'nin ağlamamak için kendisini zor tuttuğu belli idi... ikinciliğe düştüğü için üzüntüsünü gizleyememiş"¹⁵⁶.

Bu satırlardan da görüldüğü gibi, Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişinden iki hafta kadar önce ilkokullarda yeni yazıyla öğretime geçilmişti. İlkokul çocukları 30-40 gün kadar kısa bir süre içinde yeni yazıyla okuyup yazmayı eksiksiz öğrenmişler, sayfalar dolusu yazı yazabilecek duruma gelmişlerdi. İlkokullarda başarı tam olmuştu.

3 Kasım günü yürürlüğe giren Türk harfleri yasası eski yazıyla öğretimi kesinlikle yasakladığından, öteki okullarda da aynı ders yılında yeni yazıyla öğretime geçilmişti. Ancak bütün okullar için ders kitapları yetiştirilememişti. 1929 Ocak ayı sonlarına doğru, ders kitapları komisyonu halâ kitap hazırlama işini sürdürüyordu. Gazetelerde şöyle haberlere rastlanıyordu:

"Yeni harflerle mektep kitapları tabı için kurulan komisyon mesaisine devam etmektedir. Komisyon azasından Erkek Muallim Mektebi Müdürü Mahmut Ekrem bey bir muhabirimize şu izahatı vermiştir: "Manaları talebe tarafından kolay anlaşılacak sade bir lisanla yazdık. Kitaplarda mevcut istilahların mümkün mertebe Türkçelerini kullandık. Mecbur kalmadıkça diğer lisanlardan alınmış istilahları kullanmadık. Bir de bugün mevcut müfredat programının yalnız ana hatları ile iktifa ederek kabil olduğu kadar lüzumsuz tafsilâttan kaçındık"¹⁵⁷.

Elden geldiğince sade Türkçe yazılmasına özen gösterilen yeni ders kitaplarının basımı sürdürülüyordu. Bu arada öğrenciler kitapsız ders yapıyorlardı. Not tutuyorlardı. Bütün dersler yeni yazıyla veriliyordu. Ödevler yeni yazıyla yapılıyordu. Notlar da yeni yazıyla tutuluyordu. Okullarda eski yazı bir çırpıda ortadan kalkmıştı. Tam bir devrim yapılmıştı. Yeni yazıya geçiş tam ve kesin olmuştu. Yalnız İstanbul üniversitesinde kimi öğrencilerin eski alışkanlıkla, gizli gizli, eski yazıyla not tuttuğu duyuluyordu. Bunlar da kesinlikle hoş görülüyordu.

1928/29 ders yılında yeni yazı, Türkçe öğretim yapan bütün okullarda tam olarak uygulanmıştı. Eski yazı Türk eğitim-öğretim kurumlarında tarihe karışmış ve okulların görüntüsü birdenbire değişmişti. Yeni Türk yazısı bütün okullara kesinlikle egemen olmuştu. Tek yazıydı.

¹⁵⁶ Fehmi Yavuz, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, Kasım 1978, Sayı 326, s. 605-6

¹⁵⁷ *Cumhuriyet* (İstanbul), 31.1.1929 ve 31.1.1979

Sokağın görüntüsü

Yeni Türk harflerinin bir de sokaktaki uygulanaşı vardır.

Kısaca buna da değinmek yerinde olur. Öyle anlaşıyor ki, yazı devrimcileri sokağın görüntüsünü de hızla değiştirmeye önem vermişlerdir. Bu alanda da yine Atatürk başı çekmiş, öncülük etmiştir.

Gülhane söylevinden hemen birkaç gün sonra, 15 Ağustos 1928 günü, Atatürk'ün hizmetindeki *Ertuğrul* yatı ile *Söğütlü* deniz motorunun adları yeni yazıya çevrildi. Bu, öteki gemilere ve deniz araçlarına örnek oldu. Hemen arkasından köprüde, limanda, vapurların adlarının yeni harflerle yazılmağa başlandı. Birkaç gün içinde gemilerin önlerinde, kıçlarında iri iri yeni Türk harfleri yer aldı. O kadar ki gemilerin kıçına, adının altına, bağlı bulunduğu limanın adı *İSTANBOL* diye yazıldığı göze çarpyordu¹⁵⁸. İmlâ Klavuzunun yayınlanması beklenmemiş, yeni harflerle doğru yazıma sanki aldırış edilmemişti bile. Önemli olan gemilerin üzerinde yeni Türk harflerinin bir an önce yer almasıydı. Bu iri yazılar, göze çarpan, yürüyen birer reklâm afişi gibiydi. Yeni yazının reklâmıydı bir bakıma. Yolcular, binecekleri geminin adını heceleyip sökmekle yeni yazıyı öğrenmeğe başlıyorlardı ister istemez. Gemi adlarına bir de limanların, iskelelerin adları; ayrıca gemilerin geliş, kalkış saatleri, hangi limana, ne zaman uğrayacakları eklenmişti. Bunlar da çabucak yeni yazıya çevrilmişti. Anadolu yakasıyla İstanbul yakası arasında her Allahın günü mekik dokuyan onbinlerce İstanbullu, giderek yeni yazıya gözalışkanlığı kazanıyordu böylece.

Gemileri trenler, iskeleleri istasyonlar izledi. Sirkeci, Haydarpaşa istasyonlarından başlanarak İstanbul banliyö istasyonlarının adları da çabucak yeni harflerle yazıldı. Arkasından Anadolu İstasyonlarının adları yeni yazıya çevrildi. Yeni harfler bayrak gibi istasyonlara dikildi. Vagonlara da yeni levhalar asılmıştı: *Haydarpaşa-Adana* gibi. Trenlerin geliş, kalkış saatlerini, uğrayacakları istasyonları gösteren çizelgeler de hemen yeni yazıya dönüştürülmüştü. Demiryolları, yalnız yolcu ve yük taşımıyorlar, yeni yazıyı da taşıyorlardı yurdun uzak uzak yerlerine. Yurttaş, bineceği treni, gideceği yeri öğrenebilmek için yeni yazıyı sökmek, bir bilene sormak durumunda kalıyordu.

1928 Eylül başlarında İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Bey, ticaret odaları, ticaret borsaları, esnaf cemiyetleri ve anonim ve limited şirketler yetkilileriyle toplantılar yapıyor ve firmalarla tabelâların yeni yazıya çevrilmesi konusunu görüşüyordu. "Kanaatimce, bu levhalar halkın okuma ihtiyacını kolaylaştıracak ve yeni yazıya alâkayı arttıracaktır" diyordu¹⁵⁹. Bunun hemen arkasından İstanbul'da mağazaların, dükkânların, ticarethanelerin, bankaların, lokantaların, sinemaların vb. tabelâları, reklâm yazıları, afişleri değiştirilmeğe başlandı. Birdenbire tabelâcılara gün doğdu. Eli fırça tutanlar o günlerde en çok aranan ki-

¹⁵⁸ Örneğin *SAKARYA* gemisinin kıçına *İSTANBOL* yazılmıştı ve bunun fotoğrafı o zaman yabancı dergilerde de çıkmıştı. *National Geographic Magazine*, January 1929, p. 104

¹⁵⁹ *Cumhuriyet* (İstanbul), 12.9.1928 ve 12.9.1978

şiler oldu. Kapalıçarşı gibi yerlerde esnaf sıraya giriyordu. Elinde fırça, birer ayaklı merdivene tırmanmış tabelâcılar, tabelâ yetiştirmeye çalışıyorlardı. Tabelâ deyip, reklâm yazısı deyip geçmemeliydi. Sadesi, süslüsü, ucuzu, pahalısı, piriğinçten olanı, bronzdan olanı, binbir çeşidi vardı. Hepsini değiştiriyordu.

Bir ay içinde kentlerin dış görüntüleri büyük ölçüde değişmişti. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği, 10 Ekim 1928'de bu çarpıcı değişikliği Vaşington'a rapor ediyordu. Özetle şunları söylüyordu: İstanbul'da ve Ankara'da birçok ticarethane, banka, otel, eğlence yeri vb. tabelâlarını, reklâmlarını yeni yazıya çevirmişlerdi. Sinema afişleri hem eski, hem yeni yazıyla, kimi de Fransızca basılıyordu. Filmlerin yazıları da yeni Türk harfleriyle yazılmağa başlanmıştı. Yabancı diplomatlar araba plâkalarını değiştirmişlerdi. Plâkalarda artık eski harfler ve eski rakamlar görülmez olmuştu. Yalnız taksi plâkaları henüz değiştirilmemişti. Ama onlar da yakında değişecekti. Her yerde yeni yazıya geçilmekte olduğu görülüyordu. Oysa daha Türk harfleri yasası çıkmamıştı. Yeni yazının henüz yasal bir dayanağı yoktu¹⁶⁰. Ama eski yazı sokaktan hızla elini eteğini çekiyordu.

Bununla birlikte, kentleri, kasabaları sarmaşık gibi sarmış olan eski yazının bir çırpıda kökünü kazıyivermek kolay bir iş değildi. Kimi esnaf işi ağırdan alıyordu. Kimileri yeni tabelâların, reklâmların yanibaşında eski yazıları da bırakıyordu. Eskiyle yeniyi yanyana yaşatmak eğilimindeydi. Eskiye kazımak için yasal bir zorunluluk da yoktu henüz. Devrimciler sabırsızlanıyorlardı. Tabelâlarını değiştirmemiş, eski yazıları henüz kazıtmamış olanlara katlanamıyorlardı. Bu hava içinde, 19 Ekim 1928 gecesi İstanbul'da bir olay oldu: Sabahleyin sokağa çıkanlar, eski yazıların karaya boyanmış olduklarını gördüler. Amerikan Büyükelçiliği, "eski harflerle yazılmış afişler, trafik işaretleri bir gece karalanıverdi. Bunu "bilinmeyen kişilerin" yaptıkları ileri sürüldü. Ama gerçekte bu "bilinmeyen kişilerin" Belediye görevlileri oldukları sanılıyor" diyordu¹⁶¹. Gazeteler de şunu yazıyorlardı:

"Dün sabah sokağa çıkanlar birçok dükkânların, muayenehanelerin, idarehanelerin, lokanta ve buna mümasil sair yerlerin üzerindeki eski harflerle yazılı tabelâların siyah boya ile boyandığını görmüşlerdir.

"Bu tabîî, bu tabelâların derhal yeni harflerle tebdili için bir tavsiye mahiyetindedir. Bunun için bu gibi müessese sahipleri bugünden itibaren tabelâlarını süratle değiştirmelidirler"¹⁶².

Bu uyarı, işi ağırdan alanlar üzerinde bir kamçı etkisi yaptı. Eski yazının artık yaşatılmayacağını kavrayan esnaf, tüccar takımı yeniden kolları sıvadı. Ta-

¹⁶⁰ NADB - 867/402/23 - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 10.10.1928, No. 584.

¹⁶¹ NADB - 867.402/24 - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 24.10.1928, No. 550

¹⁶² Cumhuriyet (İstanbul), 20.10.1928 ve 20.10.1928

belâların, levhaların, ilânların, reklâmların yeni yazıya çevrilmesi işi hızlandırıldı. On gün kadar sonra çıkarılan Türk harfleri yasası bu konuda zorunluluk getirdi. “1928 senesi Kânunuevvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususî veya resmî levha, tabelâ, ilân, reklâm ve sinema yazıları (nın)... Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir” hükmünü koydu. Yasanın gerekçesinde, “yeni harflerin halk topluluğu arasında çabuk yayılmasını kolaylaştırmak için” böyle bir hükmün yasaya koyulmasının zorunlu olduğu belirtiliyordu.

1928 Aralık ayı, tanınan son süre oluyordu. Ondan sonra Türk sokağında Arap yazısına hayat hakkı yoktu artık. O süre içinde eski yazının son kalıntıları da sokaktan çekildi, silindi, kazındı, atıldı. Eskiye kullanmakta direnmeğe çalışan tek tük kişiler olmadı değil. Onlar da ufak cezalarla çabucak yola getirildiler. Aralık ayı sonlarına doğru basında şöyle küçük duyurulara rastlanabiliyordu: “Dün eski harflerle kalan levhaları halâ kullanmakta olan 10 dükkândan ikişer lira cezayı nakdi kesilmiştir. Bu levhaları kullanmakta ısrar edenlerden alınacak ceza arttırılacaktır”¹⁶³.

Cezaları arttırmağa gerek kalmadı. Eski yazı sokakta görünmez olmuştu. Yalnız cami, türbe, mezar taşı gibi yerlerde görülebiliyordu artık. Türk insanı, adını, sanını, işini, malını Türk harfleriyle yazıp tanıtıyordu. Türk yazısı, Türk sokağına da tam egemen olmuştu. Devlet dairesine, özel iş yerine, okula, basına egemen olduğu gibi. Yeni yazı, Türkiye’nin tek yazısıydı. Ulusal yazısıydı.

1929 yılına girilirken Türkiye’nin dış görüntüsü baştan başa değişmiş bulunuyordu. Türkiye, birkaç ay içinde “Doğulu” görüntüsünü üzerinden atmaya başlamıştı. O zamana kadar Batılı gözünde “Doğu”, Türkiye sınırında başlıyordu ve bunun en göze çarpan bir simgesi de Arap yazısıydı. Şimdi çarpıcı, şaşırtıcı, inanılmaz bir devrim yapılmıştı Türkiye’de. Bir ölçüde şapka devrimi bir yana bırakılırsa, başka hiçbir yenilik bu kadar kısa zamanda, bu kadar kesin biçimde Türkiye’nin görüntüsünü değiştirememişti. Türkiye, üç dört ayda “Doğulu” görüntüden sıyrılıvermişti. Amerikan Büyükelçiliği, “İstanbul, dış görünüşüyle bir Balkan kentini anımsatıyor artık” diyordu¹⁶⁴. Söz gelişi Lâtin yazısının egemen olduğu Bükreş gibi. Belki bir Batı Avrupa kentine de benzetiliirdi. Ama şurası apaçıktı ki, yazı devrimiyle Türkiye Doğu’dan kopmuştu. Hiç değilse dış görünüşüyle Doğulu bir ülke sayılamazdı ve sayılamıyordu artık.

Yeni yazının sokaktaki uygulanışı, bu yazının halka çabuk yayılmasını kolaylaştırmakla kalmamış, Türkiye’nin görüntüsünü de değiştirmiştir.

¹⁶³ *Cumhuriyet* (İstanbul), 28.12.1928 ve 28.12.1978

¹⁶⁴ *NABD-867.402/24* - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 24.10.1928, No. 550.

VII. MİLLET MEKTEPLERİ (ULUS OKULLARI)

Başbakanın açıklaması Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişinden dört gün sonra, 7 Kasım 1928 günü, Başbakan İsmet İnönü T.B.M.M. kürsüsünde yaptığı bir konuşmada, yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılması için Millet Mektepleri (Ulus Okulları) açılacağını duyurur. Şunları söyler:

*“Vatandaşların en müsait zamanlarında ve yerlerinde, ya iki aylık veya dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mekteplere, muayyen içtima mahallerine gelmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilâtı yapılacak. Devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları millet mektepleri teşkilâtında ihtiyaca göre çalışacaklar. Reisicumhur hazretleri millet mektepleri teşkilâtının umumî reisliğini ve başmuallimliğini kabul buyurmuşlardır. Bu teşkilât ile bir senede vatandaşların maişet hayatındaki düzeni hiç bozulmaksızın geçkin yaşlarda birkaç yüz bin nüfusu kurtarabileceğimizi hissediyoruz”*¹⁶⁵.

Yazı devrimini yapanlar halk kitlelerine de yeni yazıyı öğretmeyi amaçlarlar. Yalnız devlet görevlilerine, okul çocuklarına, yeni yazıyı öğretmekle ve basını, sokaktaki yazıları yeni yazıya çevirmekle yetinmezler. Okul çağı dışındaki geniş kitleyi okuryazar yapmanın da özlemini çekerekler. Bu amaçla Ulus okulları örgütünü hazırlarlar. Başbakan, “bir yıl içinde geçkin yaşlarda birkaç yüz bin nüfusun kurtarılabilceği” umudunu açıklar. İlk çırpıda bu kadar kişinin okur yazar durumuna geleceği umulur. Gerçekte devrimcilerin emelleri daha da engindir. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü (Aras), Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew’a, “Hükümet onbeş yılda okuma yazma oranını yüzde yüze çıkarmayı umuyor” der¹⁶⁶. Büyükelçi, Bakanın bu açıklamasını biraz kuşkuyla karşılar. Bunu Vaşington’a rapor ederken, “Yeni yazıyı öğrenme coşkusu, % 90 kadarı okuma yazma bilmeyen bir halkı, onbeş yılda yüzde yüz okur yazar durumuna getirmeğe bakalım yetecek mi?” der¹⁶⁷.

Ama Cumhuriyet yöneticileri inançlıdırlar. Yeni yazının yurt düzeyini aydınlatacak güçlü bir ışık kaynağı olduğunu, kitlelere büyük bir kolaylık sağlayacağını düşünürler. Ateşli ve yoğun bir çalışmaya girişirler. Ulusal bir coşku yaratmak isterler. Halkı toptan seferber etmeğe çalışırlar. Ulus okulları hazırlıkları hızla yürütülür. Yeni yazının uygulanmasında başlı başına bir yeri vardır bu okulların.

Başbakanın Parlamontadaki konuşmasından beş gün sonra, 11 Kasım günü, Bakanlar Kurulu “Millet Mektepleri Teşkilâtı Talimatnamesi” ni onaylar. 24 Kasım da yönetmelik *Resmî Gazetede* yayınlanıp yürürlüğe girer¹⁶⁸. Ulus

¹⁶⁵ “Millet mektepleri,” *Cumhuriyet* (İstanbul), 8.11.1928 ve 8.11.1978.

¹⁶⁶ *NABD-867.402/30* - Grew’dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 13.2.1929, No. 674.

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ “Millet Mektepleri Talimatnamesi”, *Resmî Gazete*, 24.11.1928, No. 1048 ve *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 10, s. 10-23. Ayrıca *Ayın Tarihi*, Sayı 57-59, s. 4263 vd.

okullarının açılması için çalışmalar yoğunlaştırılır. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey Ankara'dan İstanbul'a gider. Okullarda yeni yazıyla öğretimi denetler. Gördüğü başarıdan memnun kaldığını söyler. Şimdi çalışmalarını Ulus okulları örgütünün hazırlanması üzerinde topladığını açıklar¹⁶⁹.

İstanbul'da duyuru İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) da halka şu duyuruyu yayınlar:

"1 — Millet Mektebi Teşkilâtı Nizamnamei mahsusasının 52. maddesi mucibince neşri tarihinden muteber olması takarrür etmiş ve 24 Teşrinisani 1928 tarihinde *Resmî Gazete* ile neşredilmiştir.

"2 — Millet mektebi 1 Kânunsaniden (1 Ocak 1929'dan) itibaren faaliyete geçecektir.

"3 — Yeni Türk harfleri ile okuyup yazmayı bilmeyen, hiçbir mektebe veya resmî memuriyete devam etmeyen 16 ile 40 yaş arasında her Türk vatandaşı evinin bulunduğu mntıkada açılacak bu mektebe devam etmek ve yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmekle mükelleftir.

"4 — Millet mektebine devam etmekle mükellef olan her fert, meskeni ve ikametgâhı itibarile mensup olduğu mahalle heyeti ihtiyariyesine müracaatla ismini, lakabını, adresini, eski harflerle okuyup yazma bilip bilmediğini kaydettirmelidir.

"5 — Eski harfleri bilenler iki, bilmeyenler dört aylık ve ayrı ayrı bir okutma devresine tabi tutulacaklardır.

"6 — Yeni harflerle okuyup yazmayı bilenler Millet mekteplerine devam etmek mecburiyetinde değillerdir. Bütün Türkiye vatandaşları için nümunei imtisal olacak şekilde büyük bir hassasiyet ile tatbik ve takip edildiğine tam ve kâmil bir kanaatle emin olarak cümlemize muvaffakiyet temenni ederim..."¹⁷⁰

Buna benzer duyurular öteki bölgelerde de yapılır. Ulus okullarının açılışına artık birkaç gün kalmıştır. Son hazırlıkla uğraşılır. İstanbul'daki hazırlıklar konusunda şöyle haberler görülür:

"Millet mektepleri için Maarif idaresinde hummalı bir faaliyet devam etmektedir. Şehrimizde üç yüzden fazla ilk mektep ile bütün sınıfların Millet mektebi haline getirilmesi için icap eden hazırlıklar bitmek üzeredir. Ve Maarif müdürlüğü, birçok mekteplere gece dersleri için elektrik tesisatı yaptırmaktadır"¹⁷¹.

Maarif bayramı

Ulus okulları 1 Ocak 1929 günü resmen açıldı. Türkiye, yeni yıla yeni bir coşkuyla girdi. Gazeteler o günü "Maarif bayramı" diye kutladı. Gerçekten bütün yurttta bir bayram sevinci yara-

¹⁶⁹ NABD-867.402/28 - Amerikan Büyükelçiliğinden Vaşington'a rapor. İstanbul, 26.11.1928, No. 589.

¹⁷⁰ *Cumhuriyet* (İstanbul), 27.12.1928 ve 27.12.1978.

¹⁷¹ *Cumhuriyet* (İstanbul), 28.12.1928 ve 28.12.1978.

tılmıştı. Okullar, birbirleriyle yarışarcasına süslenmişti. Tellâlar köylere yayılmış, davullu duyurular yapmıştı. Halk, bayramlıklarını giyip okula hazırlanmıştı. Çocuklar gibi sevinçliydi. Davullu, zurnalı törenler düzenlenmişti. Ömründe hiç okuma yazma öğrenememiş kitleler, akın akın okullara gelmişti. Herkeste bir umut doğmuştu. Okur yazar olma, karanlıktan kurtulma umuduydu bu.

Tam o bayram havası içinde yurda acı bir haber yayıldı: Genç ve dinamik Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey o gün saat 11'de ansızın ölüvermişti. Bir apandisit onu alıp götürüvermişti. Ulus okullarının hazırlanmasına en büyük emeği veren bir insan o okulların açılışını göremeden gitmişti. Ama bu okulların açılması yine de ertelenmemişti. Başbakan İsmet Paşa, Necati Beyin mezarı başında yaptığı duygulu konuşmada şunları söylemişti:

"Cumhuriyet evlâtlarının vazifeleri, bu vatanın, cihan vatanı içinde, passız bir çelik, medeniyetin umranı ve nimetleriyle bezenmiş bir bahçe, ilmin, fennin, kültürün yüksek meziyetlerine ermiş vatandaşlar yuvası olması için çalışmak, uğraşmak, mücadele etmektir. Bu yolda hiçbir müşkül tanımıyoruz. Bu uğurda hiçbir emeği, hiçbir hayatı, hatta bahrına doymadan sönse bile, gene çok görmüyoruz. Bilhassa milleti cehaletten kurtarmak, Türk harfleriyle yeni bir nur ve kültür hayatına girmek azim ve kararında samimiyetimiz, ısrarımız ve sarplığımız sarsılmaz bir haldedir.

"İnkılâpçıların ölürken kalanlardan ve yeni yetenlerden bir tek dileği vardır: Cansız bileklerinde sallanan vazife bayrağının kavramp daha yüksekte dalgalandırılmasıdır.

"Necati, aziz Necati, dileğin yerine getirilecektir!"¹⁷²

Necati Beyin dileği, Ulus okullarının açılması ve yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılmasıydı. Bu dileği yerine getirildi. Ölümünden birkaç saat sonra bütün yurttan Ulus okullarının açılış törenleri yapıldı. Yeni yazı seferberliği sürdürülecekti, sürdürülüyordu. Gazeteler, Mustafa Necati Beyin ölümünü duyurdukları sayılarında, Ulus okullarının açılış konusunda da bilgi veriyorlardı. İstanbul Maarif Müdürü Haydar Bey, bir günde 2500 kadar dersane açtıklarını anlatıyordu:

"Önce Galatasaray lisesinde açılan ve şimdilik 250 kişilik dersanenin açılışında bulunduk. Oradan Nişantaşı'nda 15. mektebe, sonra Beyazıt'taki 5. ve 6. mekteplere gidildi. Buralardaki müsamereler binden fazla halk tarafından izlendi. Daha sonra Unkapanı'ndaki 40. mektebe gidildi. Burada 700 kişi kaydedilmiştir. Ve on iki dersane açılmıştır. Eyüp 36. mektepte de tedrisat yapılmıştır. Bugün dersanelerimizin sayısı 2500'ü bulmuştur."¹⁷³ Gazeteler, birinci günde İstanbul'da 1208 Ulus okulunda derslere başlandığını duyuruyorlardı¹⁷⁴.

Ulus okullarının açılışı dış dünyanın da ilgisini çekmişti. Yabancı basın, Türkiye'nin "baştan başa bir okul" durumuna geldiğini yazıyordu. Amerika'nın

¹⁷² *Ayın Tarihi*, Birincikânun 1928 - Şubat 1929, No. 57-59, s. 4262

¹⁷³ *Cumhuriyet* (İstanbul), 2.1.1929 ve 2.1.1979.

¹⁷⁴ *Ibid.*

büyük günlük gazetesi *The New York Times*, “eğitim alanında yiğitçe bir atılımdır bu” diyordu. Amerika’da okuma yazma sorununun yüzelli yıldır kökten çözümlenememiş olduğundan yakındıktan sonra, “Mustafa Kemal’in Türkiye’yi okutmak için gösterdiği ilgi bizde de olsaydı, okullara devamı sağlayacak bir yol bulabilir, gerekiyorsa davul da çalabilirdik” diye yazıyordu ¹⁷⁵.

Örgüt

Ayrıntılı yönetmeliğinde belirtildiği gibi, Ulus okulları, yurt çapında bir örgüttü. Tüm ulusu kavrayıp bir amaç uğrunda seferber edilmesiydi. Amaç, “yeni Türk harflerinin kısa zamanda ve kolayca herkese okuyup yazma olanağı vermesinden Türk ulusunu en geniş ölçüde yararlandırmak ve büyük halk kitlelerini hızla okur yazar durumuna getirmekti” ¹⁷⁶. Hem hiç okuma yazma bilmeyenlere, hem de eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmeyi amaçlıyordu. İki türlü Ulus okulu vardı:

- (A) *Kategorisi okullar*: Bunlar hiç okuma yazma öğrenmemiş ve okul çağını geçirmiş olanlara okuma yazma öğretmek içindi ve dört ay süreliydi.
- (B) *Kategorisi okullar*: Eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmek içindi ve iki ay süreliydi.

Ulus okulları bir amaç uğrunda tüm ulusun nasıl örgütlendiğine ilginç bir örnekti. Orijinaldi. Yönetmeliğine göre, erkek, kadın, bütün Türk yurttaşları Ulus okulları örgütünün üyeleri. Örgütün Genel Başkanı ve Başöğretmeni, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk idi. Örgütün öteki Başkanları şöyle sıralanmıştı: Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri. Bütün Bakanlık müfettişleri, aynı zamanda Ulus okullarının da müfettişleri. Müfettişler bu okulları sürekli denetleyecekler ve eksiklerle başanları her ay sonunda örgüt merkezine rapor edeceklerdi. Merkez, Millî Eğitim Bakanlığıydı. Örgüte genel yön veren, Millî Eğitim Bakanının Başkanlığındaki bir kuruldu. Millî Eğitim Bakanı, her üç ayda bir Ulus okulları örgütü Genel Başkanına, yani Cumhurbaşkanı Atatürk’e, bir rapor vermekle yükümlüydü.

Ulus okulları örgütü, Millî Eğitim örgütüne paraleldi; çalışmaları, Millî Eğitim Bakanlığı İlk Öğretim Genel Müdürlüğü ile Halk Eğitimi şubesince yürütülüyordu. Bütün Millî Eğitim görevlileri, kendi bölgelerindeki Ulus okullarının çalışmalarını yürütmekle de yükümlüydüler. İllerde, “Millet Mektebi Vilâyet Heyeti” adı verilen özel bir kurul, il sınırları içindeki bütün Ulus okullarından sorumluydu. Bu kurul şu görevlilerden oluşuyordu: Vali (Başkan), Savcı, Defterdar, Başmühendis, Sağlık Müdürü, Jandarma Komutanı, Muhasebe müdürü, İl Meclisi üyelerinden bir kişi, Belediye Başkanı, Halk Partisi il Başkanı ve Eğitim Müdürü. Bu geniş kurulun her üyesi, buyruğu altında çalışan her-

¹⁷⁵ “Enforced Literacy”, *The New York Times*, 3.1.1929

¹⁷⁶ T.C. Başvekâlet, *Millî Mektebi Teşkilâtı Talimatnamesi*, H. (akimiyeti) M. (illiyi) Matbaası, Ankara: 1928. Dili sadeleştirilerek alınmıştır.

hangi bir görevliyi, Ulus okullarında da görevlendirebilirdi. İlçelerde de İlçe Kurulları vardı. Bu, Kaymakamın Başkanlığındaydı. Yine Savcı, Mal Müdürü, Jandarma Komutanı, Polis Komiseri, Belediye Başkanı, Halk Partisi İlçe Başkanı, İlçe Kurulunun üyeleri idi. Kurulun Genel Sekreteri ilçe Eğitim Memuruydu. Bu kurul da, ilçe çerçevesinde, il kurulunun görevlerini yapıyordu ve il kuruluna bağlıydı. Bucaklarda, Bucak Müdürünün Başkanlığında bir Ulus okulu Kurulu vardı. Köylerde, İhtiyar heyetleri Ulus okulları örgütünün ilk çekirdeğini oluşturuyordu. Başka türlü söylemek gerekirse, Ulus okulları örgütü, tıpkı İdarî Bölgeler gibi, il, ilçe, bucak ve köy bölgelerine bölünmüştü ve bunlar zincirleme birbirine bağlıydı.

Ulus okulları il, ilçe, bucak ve köy kurullarının başlıca görevleri şöyle sıralanmıştı: Dersaneler hazırlayacaklardı. Bu amaçla normal okullar, camiler, hükümet salonları, kulüpler, salonlar, kahveler vb. gibi toplanmaya elverişli bütün yerleri kullanabileceklerdi. Kurullar, hazırladıkları dersaneleri ısıtmak, aydınlatmak, donatmak ile de yükümlüydüler. Kayıt, yoklama defterleri, yazı tahatası, tebeşir, defter, kalem, kitap gibi öğretim araç ve gereçlerini sağlayacaklardı. Yerel ekonomik ve sağlık koşullarını gözönünde tutarak, ulus okulunun başlama ve bitme zamanlarını bu kurullar saptayacaktı. Ulus okulları öğrencilerinin derslere devamını sağlayacaklardı. Bunun için gerekirse Polis, Jandarma, Belediye görevlileri, Muhtarlar ve esnaf örgütlerinden de yararlanabileceklerdi. Ulus okulları öğretmenlerine, iki aylık için 30, dört aylık için de 50 lira ücret ödenecekti. Bu ücretleri de aynı kurullar sağlayacaklardı. Gezici öğretmenlerin görevlerini kolaylaştırmak işi de yine yerel kurulların işiydi.

Ulus okullarının örgütü ve eğitimi, genel eğitim örgütüne paraleldi. İlk okul bulunan her yerde, öğretmen sayısı kadar Ulus okulu dersanesi açılacaktı. Eğitim Müdürleri, İlk Öğretim Müfettişleri, İlk okul Müdürü, Başöğretmeni ve Öğretmenleri, asıl görevlerinin yanı sıra Ulus okullarında da görev yapacaklardı. Eğitim Müdürlerinin, Ulus okullarına öğretmen atama, yer bulma, buradaki öğretimin programa uygun olarak yürütülmesi, öğrencilerin devamını sağlama, öğretimde karşılaşılabilecek güçlükleri giderme, öğretmenlere talimat verme, okulu bitirenlere şهادetname (diploma) verme gibi görevleri vardı. İlk öğretim müfettişleri, kendi bölgelerindeki Ulus okullarından da sorumluydular. Bu okulların açılmaları, çalışmaları; öğretmenlerin, öğrencilerin derslere devamları, aylık istatistik bilgiler toplamak gibi ek görevleri üstlenmişlerdi. İlk okul öğretmenleri ve başöğretmenlerine de Ulus okullarında ek görevler yüklenmişti. Her öğretmen, Ulus okulunda 30-50 kişiye ders verecekti. Öğrencilerin devamından, dersanenin düzgün işlemlerinden sorumluydu. Resmî ve özel okullardaki öğretmenler gibi, azınlık okullarındaki Türkçe, Tarih ve Coğrafya öğretmenleri de Ulus okullarında ek görev alacaklardı. Bir bölgedeki bütün öğretmenler Ulus okullarına yetmezse, öğretmen olmayan aydınlar da görev alacaklardı. Yeni Ulus okullarında halka yeni Türk alfabesiyle okuyup yazma öğretmek için bütün öğretmenlerden tam olarak yararlanıldığından başka, gerekirse,

öteki Türk aydınları da göreve çağırılacaktı. Bunlara, İl ya da ilçe Ulus okulu Kurulu kararıyla, “Millet Mektebi Mullimi” ünvanı, belgesi ve görevi verilecekti. Ancak bunlara yalnız iki aylık Ulus okullarında, yani eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğreten okullarda, görev verilecekti. Hiç okuma yazma bilmeyenlere yeni Türk alfabesini öğretme görevi meslekten öğretmen olanlara bırakılmıştı. Orta dereceli okulların binaları, öğretmenleri de gerektiğinde Ulus okulları için kullanılabilirdi. Yüksek okulların binalarıyla hocalarını Ulus okulları için kullanmak ise Millî Eğitim Bakanlığının özel iznine bağlıydı.

Ulus okulları öğrencilerinin fazla olduğu yerlerde, 16-30 yaşları arasında olanlar ile otuz yaşından yukarı olanlar için ayrı ayrı dersaneler açılması öngörülüyordu. Dersaneler erkek, kadın diye ayrılabilirdi gibi karma da olabilir. Dersaneler, olanaklar ölçüsünde halkın ayağına götürülüyor, kentlerin en uygun yerlerinde açılıyordu. Her mahallede okuyup yazma bilmeyenlerin ve eski harflerle okuyup yazma bilip de henüz yeni yazıyı öğrenmemiş olanların listeleri çıkarılıyordu. Listeler ellışer kişilik bölümlere ayrılıyor ve o bölgede görevli Ulus okulu öğretmenine veriliyordu. Yeni harfleri öğrendiklerini ileri sürenler sınavdan geçiriliyor ve gerçekten öğrendikleri anlaşıncı Ulus okuluna devamdan bağışlanıyorlardı. Aileleri içinde yeni yazıyı öğrenebilecekler de bağışlanıyordu. Ama bunların Ulus okullarına devam edenlerle birlikte sınava girmeleri gerekiyordu.

Ulus okulu dersleri açılırken bir tören yapılıyordu. Öğretmen önce okuyup yazma ve Türk harfleri konusunda bir giriş konuşması yapıyor, arkasından, gramofon sağlanabilmişse, Atatürk'ün Türk harfleri konusundaki söylevini içeren plâğı çalıyordu. “Gazi Hitabesi Plâğı” denen bu plâğın satışından elde edilen gelir, Ulus okullarına bağışlanmıştı. Bu bakımdan plâk hemen hemen her okulda bulunuyordu. Plâğın dinlenmesinden sonra, program ve yönetmelik uyarınca derse başlanıyordu. Öğretim döneminin bitiminde öğrenciler sınavdan geçiriliyordu. Başarı gösterenlere diploma veriliyordu. Bunda öğrencinin “... yapılan imtihan neticesinde (sonunda) yeni harflerle Türkçe okuma ve yazmayı eyleyeceği öğrendiği anlaşılmış olduğundan kendisine bu şahadetname verilmiştir” deniyordu. Sınavda başarı gösteremeyenler bütünleme kursuna gönderiliyorlardı. Ulus okullarını başarıyla bitirenler, isterlerse, meslek bilgilerini arttırmak için, “Halk Dersanelerine” girebilirlerdi.

Ulus okulları giderlerinin nereden karşılanacağı da yönetmeliğinde gösterilmişti. Yerel yönetim bütçelerinden, bu okullara ödenek ayrılacaktı. Ayrıca Ticaret ve Ziraat odaları, Belediyeler, özel kişilerce yapılacak bağışlar da buna ekleniyordu. “Gazi Hitabesi” plâğının geliri de Ulus okullarına bağışlanmıştı. Kısacası, her il ya da ilçenin Ulus okulları kendi yağlarıyla kavrulacaklardı. Genel bütçeden bu okullara ödenek ayrılması öngörülmemişti.

Ulus okulları örgütünü kuranlar, hiçbir Türk yurttaşının harf devrimi dışında bırakılmamasını, cezaevlerindeki tutuklulara ve hükümlülere de yeni alfa-

benin öğretilmesini istiyorlardı. Bu örgüt Yönetmeliğinin 35. maddesi şöyle kalemle alınmıştı:

"Hapishanelerde bulunan vatandaşlar okutulup yazdırılacaktır. Altı aydan fazla mahkûmiyeti olanları hakkile okuyup yazdırmadan çıkaran hapishane müdürleri mensup oldukları Vekâletçe mes'ul edilecektir. Hapishane müdürleri muhtaç oldukları muallimleri Millet Mektebi idare heyetinden talep ederler. Hapishaneler dahilinde tesis edilecek bu mektepler teşkilâtı da aynen diğerleri gibi idare ve teftişata tâbidirler".

Hapishane müdürleri gibi, en az yirmi işçi, ya da memur çalıştıran özel kuruluşlar, fabrikalar, müteahhitler ve çiftlik sahipleri de çalıştırdıkları kimselere yeni harflerle okuyup yazma öğretmekle yükümlüydüler. Bu görevi kendi elemanlarıyla yapamazlarsa bulundukları yerin Ulus Okulları kurulundan öğretmen isteyeceklerdi. Ama açacakları okulun tüm gereksinmeleriyle öğretmenin ücretini kendileri karşılayacaktı. Aynı biçimde devlet kuruluşları, belediyeler, tekel müdürlükleri, bankalar, liman ve demiryolu işletmeleri, sermayesinin yarısından fazlası devletçe verilen bütün şirketler de tüm personelini okutacaktı. Hamallar bile okutulmadan bırakılmayacaktı. Tüm memurlar, hizmetliler, işçiler en geç Haziran 1929'a kadar bir Ulus okulundan geçeceklerdi ve kendilerinin devam belgesi aranacaktı.

Ulus okulları örgütü, Milli Eğitim örgütünün ulaşamadığı yerlere de uzanıyordu. Bu amaçla gezici öğretmenler ağı kurulmuştu. Gezici öğretmenler, okulu bulunmayan küçük köylere gidecek ve köy halkını köyün en elverişli yerinde toplayıp yeni harfleri öğretecekti. Köy dışından gelenler de bu derslere katılabilecekti. Öğretimin ne zaman yapılacağı ilgili köyün ihtiyar heyetiyle birlikte saptanacaktı. Öğretim haftada altı saatten az olmayacak ve en az bir buçuk ay sürecekti. Kasabalarda kahveler ve gazinolar da gezici öğretmenlerce kullanılabilecekti. Gezici öğretmenler gidecekleri yerlere tebeşir, kâğıt, kalem, defter, kitap ve portatif kara tahta gibi gereçleri yanlarında götürceklerdi.

Halkın yeni harflere ilgisini çekmek için Ulus okulları örgütünün bir de propaganda kurulları vardı. Bu kurulların görevleri yönetmelikte şöyle sıralanmıştı: Sinema ve tiyatrolarda, sahne aralarında, okuyup yazmanın yararları konusunda uygun propaganda numaraları düzenlemek; kahvehane, gazino gibi yerlerde konferanslar vermek; kasaba ve köylerde panayır, pazar, güreş, koşu, sergi gibi halk kitlelerinin toplandığı yerlerde konferanslar vermek, eğitici afişler asmak, ilgiyi çekecek gösteriler düzenlemek; dergi, gazete, broşür yayınlamak; duvar gazeteleri, afişler hazırlayıp asmak; olanak varsa radyo konuşmaları yapmak ve caddelere, meydanlara hoparlörler koyarak halkı aydınlatmak... Yönetmelik, yeni yazı propagandasında ölçünün kaçırılmaması, halkın usandırılmaması gereğine de dikkati çekiyordu: "Propaganda faaliyeti ve vesaiti ancak lüzümü kadar istimal edildikleri takdirde müfit olurlar. Bunun için itidale riayet şart olup halkı tâciz etmemek lâzımdır" diyordu. (Md.44).

Ulus okulları yönetmeliğinde, yeni yazıyı öğrenmeyi ve öğretmeyi özendirici hükümler de vardı: Dersleri başarıyla bitirenlere diploma veriliyordu. Her der-

sanenin en başarılı üç öğrencisine, Atatürk'ün imzasını taşıyan birer Anayasa kitabı armağan ediliyordu. Diploma alıp çıkanlar, ayrıca açılan tarım, ticaret, zanaat gibi meslek kurslarına öncelikle alınıyorlar, kendilerine Ulus okulları yerel kurullarınca uygun armağanlar veriliyordu. Bunlar Millî Eğitim Bakanlığının halk yayınlarından ücretsiz yararlanabiliyorlardı. Yeni Türk yazısını öğretmede başarı gösteren Ulus okulları öğretmenlerine birer takdimname veriliyordu. Bir köyde herkese okuma yazma öğretebilen ve cahilliğin kökünü kazıyabilen öğretmen, takdimmeden başka parayla da ödüllendiriliyordu. Meslekten öğretmen olmayıp da Ulus okullarında başarılı öğretmenlik yapmış olan kamu görevlilerine de bağlı bulundukları daireler ya da kurumlarca takdimname veriliyordu.

Bir anı, bir yazı

Böyle örgütlenen ve milyonlara okuma yazma öğretmeyi amaçlayan Ulus okullarında birçok devlet görevlisine, okuryazara, aydına görevler düşmüştü. İlkokul öğretmenlerine ise iki kat görev yüklenmişti. Meslekten öğretmenler iki üç yerde birden ders vermek durumunda kalmışlardı. Yazı devriminin yapıldığı yıl mesleğe atanan bir ilkokul öğretmeni anılarını şöyle anlatıyor:

“Millet mekteplerinin resmî faaliyete geçtiği tarih, sanırım Aralık 1928 ayının son günleriydi. Ben, o tarihten bir süre önce (18 Ekim 1928'de) Çanakkale'nin Bayramiç kasabasında Zafer-i Millî mektebi muallimliğine atanmış, ilk görevi orada almıştım. Bana, — o yıllarda yeni mezun öğretmenlere verilen değer ölçüleriyle — yeni Türk harfleriyle öğretim yapmak üzere birinci sınıf çocuklarını yetiştirme görevi verildi. İbrahim Alâaddin (Gövsâ) Bey'in “Sevimli Alfabe” siyle öğretime başladım.

“Kasabada, Millet mekteplerinin açılış törenleri davullu, zurnalı, şenlikli olmuştur. Bir süre sonra bana, gündüz çalışmalarından sonraki akşamüstü saatlerinde yirmi kadar köy imamı ve köy kâtibi efendilere yeni harflerle okuma yazma öğretme görevi verildi. Bu kurs, her gün aynı saatlerde, bir ay sürdürüldü. Kursta uzun sakallı, gözlüklü, altmışların üstünde hoca efendiler ve yine yaşlı köy kâtipleri vardı. Bir aylık sürede hepsi de yeni harflerle okuyup yazmayı başardılar.

“Ondan sonra da, yine gündüzleri aynı saatlerde kasabanın ev hanımlarından bir gruba yeni harflerle okuma yazma öğrettim. Bu çalışmalarımız da yirmi gün kadar sürdü. Bu hanımlar da hoca ve kâtip efendiler gibi eski yazıyla okuyup yazmayı bildikleri için o süre içinde başarı gösterip yeniyi kolaylıkla öğrenmiş oldular.

“Hanımların gündüz derslerinden ayrı olarak bir de geceleri saat yirmi bir kadar süren Millet mektebi “Gece Dersanesi” vardı. Bu gece derslerini de bana verdirttiler. Memur ve aydınlar dışında, kasabanın her çeşit adamından (arabacı, hamal, aşçı çırağı, helvacı, mutaf, bezzaz, attar... vb.) sayıları kırka yaklaşan yurttaşlar bu gece derslerine devam ettiler ve okuma yazma öğrendiler.

“İşte, biz de Büyük Atatürk’ün “Yeni Türk Harfleri Seferberliği”ne, o yıl üç dersanede böylece çalışarak katılmıştık...¹⁷⁷”

Ulus okullarının yeni açıldığı günlerde, 11 Şubat 1929’da, Millî Eğitim Bakanlığına çıkarılmağa başlanan *Halk* dergisi de ilk sayısında şunları yazıyordu:

“Gazi, nasıl on sene evvel düşmanları vatan topraklarından atmak için milleti seferberliğe çağırdı ise şimdi de Türk yurdundan cahilliği kaldırmak için seferberlik ilân etti. Türkiye’de kadın-erkek herkes okumak, yazmak bilecektir. İşte Millet mektepleri bunun için açıldı.

“Türk milleti çok anlayışlıdır. Kendisini hep iyiliğe, doğruluğa, güzelliğe götürmüş olan Büyük Gazi’nin bu yeni seferberliğine de hemen koştu. Bakınız Millet mektepleri açılalı daha kaç hafta oldu? Bunlara devam edenlerin miktarı daha şimdiden 900.000 (dokuz yüz bin) adedine yaklaşmıştır. Kat’i tahmine göre Mayıs (1929) iptidasına kadar 1.000.000 (bir milyon) Türk okur yazar olacaktır. Bu faaliyet devam edeceği için ve mekteplere devam edenlerin sayısı biraz daha artacağı için en çok on senede Türkiye’de bir tek cahil kalmayacaktır”¹⁷⁸.

İstatistikler

Ulus okullarının bir aylık çalışması sonunda ilk istatistikler yayınlanmıştı. Alınan sonuçlar gerçekten çok umut vericiydi. Bir ay içinde, Ocak 1929’da, Ulus okullarına 856.000 kişi yazılmıştı. Yalnız İstanbul’da 2.655 dersane açılmıştı ve bunlara 104.458 kişi devam ediyordu. Bunların 55.106’sı kadındı¹⁷⁹. Demek kadın erkek okula koşmuştu. Yeni yazıyla okuma yazma öğrenmek için büyük bir istek, büyük bir çaba vardı. Bu hızla gidilirse, ilersi için büyük umutlar beslenebilirdi.

Ancak bu ilk verilerden genel bir sonuca varmamak gerekir. Daha sağlam bir yargıya varabilmek için istatistiklere biraz daha girmek yerinde olur. Ulus okullarının ilk beş yıllık çalışmalarına ilişkin ayrıntılı istatistikler zamanında yayınlanmıştı¹⁸⁰. Bu resmi istatistiklere göre, 1928-1933 yılları arasındaki beş yıllık dönemde bütün Türkiye’de 54.050 Ulus okulu dersanesi açılmıştı. Bunların 18.589’u (% 34.40’i) kentlerde, 35.461’i (% 65.60) köylerdeydi¹⁸¹. Demek ki, bu okulların yaklaşık üçte ikisi köylerde açılmıştı. Başka bir deyişle, yeni yazı seferberliği geniş ölçüde köye de yayılmıştı. İlk yıl büyük bir coşku göze çarpar. 1928/29 ders yılında açılan dersanelerin sayısı 20.489 olmuştur. Ne var ki ilk yılın coşkusu giderek yavaşlar. Dersanelerin sayısı yıldan yıla azalır. Beşinci yıl yalnız 5.107 dersane çalışmaktadır. Beş yıl içinde sayı dörtte bire düşmüştür. Hem kentte, hem köyde işler büyük ölçüde yavaşlamıştır.

¹⁷⁷ Emekli öğretmen M. Âdil Özder’in anılarından aktaran: Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 70-71

¹⁷⁸ *Halk* dergisi, 11.2.1929, Sayı 1’den Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 68-69

¹⁷⁹ *Cumhuriyet* (İstanbul), 3.2.1929 ve 3.2.1979; *NADB-867.402/30*, Grew’dan Amerika Dışişleri rapor, 13.2.1929, No. 674.

¹⁸⁰ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1928-33, Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği*, No. 28, Devlet Matbaası, İstanbul: 1934, 45 sayfa.

¹⁸¹ *Ibid.* Yüzde hesapları ve yorumlar tarafımdan yapılmıştır (B.N.Ş.).

Benzer bir eğilim öğretmenler bakımından da görülür. Aynı dönemde 46.690 öğretmen ulus okullarında görev almıştı. Bunların 22.113'ü (% 39'u) kentlerde, 28.577'i (% 61'i) köylerde görev yapmıştı. Dersane sayısına oranla kentlere daha bol öğretmen ayrılmıştı. Genellikle öğretmenlerin sayısı dersanelerinkinden daha azdı. Bu demekti ki kimi öğretmenler birkaç dersanede birden görev yapıyorlardı. Hiçbir yıl dersane sayısı kadar öğretmen ayrılamamıştı. Öğretmen yetersizliği sürekli olarak görülmüştü. Dersane sayısı gibi öğretmen sayısı da yıldan yıla düşmüştür. 1928/29 ders yılında Ulus okullarında 16.922 öğretmen görev almış iken, beş yıl sonra öğretmen sayısı 4.084'e düşmüştür. Bu da % 76 oranında azalma demekti.

Ulus okullarına devam edenlerin sayısı ise daha büyük bir düşüş gösteriyordu. Beş yıl içinde 2.305.924 kişi bu okullara yazılmıştı. Bunların 1.523.511'i (% 66) köylü, geri kalan % 34 kadarı kentli yurttaşlardan oluşuyordu. Köylü, kentli, yeni yazıyı öğrenmek için okula koşmuştu. İlk yıl okula gelenlerin sayısı 642.778'i (% 61.48) köylü olmak üzere, 1.045.500'e ulaşmıştı. Ama bu sayı büyük bir hızla düşmüştü. Ertesi yıl yarıya inmişti. Beşinci yılda ise yalnız 157.639 kişi Ulus okullarına devam ediyordu. Bu % 15'e düşüş demekti ve umut kırıcıydı. Köylü, kentli, kadın, erkek diye ayırım yapıp yüzdeye vurunca şunlar ortaya çıkıyordu: Ulus okullarına devam eden köylü erkeklerin sayısı beş yıl içinde 401.959'dan 91.488'e (% 78), köylü kadınların sayısı 240.819'dan 26.324'e (% 80); kentli erkeklerin sayısı 402.717'den 39.824'e (% 91) ve kentli kadınların sayısı ise 178.377'den 9.830'a (% 94.5) düşmüş bulunuyordu. Kentlerde düşüş oranı ortalama % 91.46, köylerde % 82 idi. Kadınlar, özellikle kentli kadınlar, Ulus okullarıyla ilgilerini kesmek üzere görünüyorlardı.

Beş yılda Ulus okullarına devam eden 2.305.924 kişiden 1.124.926 kişi yeni yazıyı öğrenip diploma almıştır. Başarı oranı ortalama % 48.78 olmuştu. Köylerde genel başarı oranı % 46, kentlerde ise % 54 dolayındaydı: Beş yılda 782.410 kentliden 425.745'i (% 54.41), 1.523.511 köylünün de 699.176'sı (% 45.89) başarılı olmuştu. Köylerde erkeklerin başarı oranı % 51, kadınların ise % 35 idi. Hiç okuma yazma bilmeyen köylü erkeklerden 907.314 kişi Ulus okullarına devam etmiş ve bunların yaklaşık yarısı, 447.218 kişi, okur yazar olarak okuldan çıkmıştı. Hiç okuma yazma bilmeyen 458.000 köylü kadından 152.968'i başarı göstererek diploma almıştı. Yani köylerde Ulus okullarına devam eden alfabetik 1.365.317 kişiden 600.186 kişiye ilk kez okuma yazma öğretilmişti. Geriye kalan yaklaşık 99 bin kişi eski yazıyı bilen, Ulus okullarında yeni yazıyı öğrenen kimselerdi. Kent Ulus okullarına hiç okuma yazma bilmeyen 590.729 kişi katılmış, bunların 303.874'ü okuma yazma öğrenerek okullardan çıkmıştı. Beş yılın çalışmaları şöyle bir tabloyla özetlenebilir:

Millet Mekteplerinin Beş Yıllık Çalışmalarına İlişkin Genel İstatistik.

Yıllar	Dersane	Öğretmen	Devam eden	Başaran	Başarı oranı
1928/29	20.489	16.922	1.045.500	526.881	50.39
1929/30	12.937	11.307	544.534	245.663	45.11
1930/31	9.602	8.940	352.902	172.322	48.82
1931/32	5.915	5.437	205.349	99.491	48.44
1932/33	5.107	4.084	157.639	80.559	51.10
TOPLAM	54.050	46.690	2.305.924	1.124.916	48.78

Resmî istatistiklerde bir de “dışarda özel eğitim görerek başarı gösteren”, yani yeni yazıyı özel olarak öğrenen kimselere de yer verilmektedir. 1928-1933 yıllarında sayıları 122.233 kişi olan bu gibiler de, Ulus okullarında yeni yazıyı öğrenen 1.124.916 kişiye eklenmektedir. Toplam olarak 1.247.197 kişi bulunmaktadır¹⁸². (Doğrusu 1.247.149 dur - B.N.Ş.). Şu açıklama yapılmaktadır:

“Risalede görülen (bu) rakamlar sadece Millet mekteplerinden mezun olanların miktarını gösterir. Yani bu rakamlar memlekette Türk harfleriyle okuyup yazma bilenlerin miktarı olarak telâk'i edilmemelidir. Zira Millet mektepleri faaliyetleri haricinde olarak Türk harfleriyle okumak ve yazmak öğrendiği muhakkak olan, yekûnu yüzbin mütevaciz devlet, hususî idare ve belediye memurlarile on sekiz bin küsur muallim ve yeni harflerin tatbiki senesinde bilumum mekteplerde mevcut olan yarım milyonu mütevaciz talebe, ordu ve jandarma zabitanı ve orduda okumak öğrenen yüzbinlerce kura efradı, bilumum bankalar ve mümasil müessesat ve şirket memurları ve ayrıca halk arasında kendi kendisine okumak yazmak öğrenenler risalede görülen yekûna dahil değildir. Bunlar da nazarı dikkate alınırsa Türk harflerile okuma yazma bilenlerin yekûnu küçük bir hesaplâ 3.000.000'u tecavüz eder”¹⁸³.

Sonuç

Yazı devriminin beşinci yılında varılan sonuç kısaca buydu: Üç milyon kişi yeni yazıyı öğrenmişti. 1927 yılında Türkiye’de eski yazıyla okuma yazma bilen 1 milyon 100 bin kişi bulunduğu sanılıyordu. Yazı devriminden sonra beş yıl içinde okur yazar sayısı üç kat artmıştı. Üç milyon kişinin üçte birinden çoğu Ulus okullarında okuma yazma öğrenmişti.

Ulus okulları ondan sonra, gittikçe gerileyerek, üç yıl daha yaşamıştı. Kuruluş yılında 20 bininin üstünde olan dersane sayısı 1935/36 yılında 2274’e

¹⁸² *Ibid.*, s. 45.

¹⁸³ *Ibid.*, “İzahat”.

düşmüştü. Öğrenci sayısı da 1 milyondan 59.206'ya düşmüş bulunuyordu¹⁸⁴. Böylece bu okullar, ilgisizlik yüzünden gitgide ışığı azalan bir mum gibi sönüp gitmiştir.

Büyük emellerle açılmıştı Ulus okulları. Açılırken, “on-onbeş yılda Türkiye’de okuma yazma bilmeyen bir tek yurttaş kalmayacak” denmişti. Başlangıç gerçekten umutluydu. Bütün yurtta bir seferberlik havası estirilmişti. Köylü, kentli, kadın, erken okullara koşmuştu. Bu coşku sürdürülebilseydi okuma yazma sorununun çözümü bakımından büyük bir aşama sağlanabilirdi. Ama ilk zamanların hızı çabuk kesilmiştir. Ulus okulları gerileye gerileye sonunda karanlıklara gömülmüştür. Topu topu sekiz yıl yaşatılabilmektedir. Topu topu 1 milyon 200 bin kadar yurttaş bu okullarda okuma yazma öğretilenmiştir.

Buna karşılık, yazı devrimi açısından Ulus okulları büyük bir atılım olmuştur. Bu okullarla bütün ülke baştan başa dalgalandırılmıştır. Okul çağı dışındaki büyük halk kitleleri ırgalanmış, coşturulmuştur. Köyde, kentte, kadında, erkekte yeni yazı kavramı yaratılmıştır. Yazı devrimi kitlelerin kafalarına sokulmuştur. Uykulayanlar uyandırılmıştır. Üçte ikisi köylü olmak üzere, iki buçuk milyon kadar insan bu okulların kapılarından girip çıkmıştır. Yarı okuma yazma öğrenerek çıkmıştır. Öğrenemeden çıkanlarda bile harf, yazı, yazı devrimi gibi kavramlar doğmuştur. Yazı devriminin uygulanması, yeni yazının tanıtılması, öğretilmesi bakımından ulus okullarının katkısı büyük olmuştur. Cumhuriyetin onuncu yılına gelindiği zaman, genel eğitim sorunu çözümlenebilmiş değildi, halâ okur yazar oranı çok düşüktü. Ama yeni yazı tutunmuş, yerleşip kökleşmişti. Türk yazı devrimi başarıya ulaşmıştı. Bu başarıda Ulus okullarının önemli bir payı vardır. Yeni Türk alfabesinin halk kitlelerine yayılması bakımından Ulus okulları başarılı olmuş ve amacına ulaşmıştır.

¹⁸⁴ Enver Naci Gökşen, “Millet Mektepleri”, *Cumhuriyet, Yazı Devrimi Belgeler Eki*, 1 Kasım 1978, s. 11.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BASINDA TÜRK YAZI DEVRİMİ

1. AMERİKAN BASINI

Genel hava Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Amerikan basını genellikle Türkiye'ye karşıydı. Amerika'daki Rumların ve Ermenilerin de etkisiyle, Amerikan gazetelerinde Türkler yanlış ve kötü tanıtılıyordu. Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara ile Vaşington arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamıştı. 6 Ağustos 1923 günü Türkiye ile Amerikan Birleşik Devletleri arasında imzalanan Lozan andlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini de öngörüyordu. Ama Amerikan basınında bu andlaşmaya karşı yoğun bir kampanya açıldı. Amerikan Kongresi bu baskıya boyun eğerek 18 Ocak 1927 günü andlaşmayı veto etti. Ancak 1927 yılının sonlarına doğru Türkiye ile Amerika arasında normal diplomatik ilişkiler kurulabildi. 1928 yılına gelindiği zaman Amerika basınında Türk düşmanlığı kampanyası halâ sürdürülüyordu¹.

Ama, Amerika'da Türk ulusuna kara çalmak için sürdürülen düşmanca çabalara karşın genç Türk Cumhuriyetinin ardarda gerçekleştirdiği devrimci atılımlar, Atlantik ötesinde de olumlu yankılar yaratmıştı. Türkiye'de Saltanatın yıkılışı, Cumhuriyetin kuruluşu, Halifeliğin kaldırılışı, dinle devletin birbirinden ayrılışı, kıyafet devrimi, İsviçre Yurttaşlar Yasasının (Medenî Kanununun) alınışı vb. Amerikan gazetelerine de geniş ölçüde yansımıştı. Bu arada Türk harf devrimi de Amerika'da oldukça yakından izlenmiştir.

The New York Times Türkiye'de daha harf devrimi hazırlıkları yapılırken Amerikan gazetelerinde de bu konuda haberler çıkmaya başladığı görülür. *The New York Times* gazetesi, 30 Nisan 1928 günlü sayısında, yakında Türklerin Arap harflerini bırakıp Lâtin harflerini alacaklarını duyuruyor ve özetle şunları söylüyordu: Atatürk'ün önderliğinde Türkiye, Batılaşma yolunda yeni bir atılıma hazırlanıyordu. Türk çocukları yakında Lâtin harfleriyle öğrenime başlayacaklardı. Yeni bir sözlük hazırlanacaktı. Türk gazeteleri yarı yarıya Arap ve Lâtin harfleriyle çıkacaktı. Lâtin harflerinin tam olarak benim-

¹ Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyük Elçiliği (1920-1927)", *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977'den ayrıbasım, T.T.K. Basımevi, Ankara: 1977.

senmesi için onbeş yıllık bir süre tanınacaktı. Bu sürenin sonunda yeni alfabenin kullanılması zorunlu olacaktı. Harf değişikliğinin başlıca nedeni, Arap harflerinin zorluğu, Türk diline uymaması idi. Türk çocukları bu değişikliği sevinçle karşılayacaklardı. Çünkü yeni alfabeyi çok daha kolaylıkla öğrenebileceklerdi. Harf devrimini basım ve yayımcılar da arzuluyorlardı. Arap harfleriyle basım işleri çok zordu. İşadamları da, daktilo makinaları kullanabilmek için Lâtin alfabesinin alınmasını arzuluyorlardı... Gazete, yakın çağlarda başka hiçbir ulusun alfabe değişikliğine gidemediğini ilk kez Türklerin bu işi başaracaklarını belirtiyor ve bunun önemli bir olay olduğunu söylüyordu².

Değiniler

1928 yazında Amerikan basınında sık sık Türk harf devrimi konusuna değinildiği görülmektedir. Bursa Amerikan Kız Okulunda Hristiyanlık propagandası yaptıkları gerekçesiyle üç Amerikalı öğretmenin yargılanmasını ele alan bir Amerikan gazetesi, Türkiye’de, dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmış bulunmasına karşın, bu olaya önem verilmesinin nedenleri üzerinde duruyor ve aslında Türkiye’nin bir “kültür savaşı verdiğini” belirtiyor ve şunları yazıyordu:

“Türk toplumu çetin bir kültür bunalımı geçirmektedir. Eski bağlardan boşanmaktadır. Türkler, ortaçağ İslâm uygarlığını bırakıp çağdaş uygarlığı benimzediler. Yine yeni Türkiye’nin önderleri yeni Türk toplumunu ulusal kültür ve ulusal ülkü temellerine oturtmak istediler. Çağdaş Avrupa toplumunun kurumlarını ve değerlerini kendilerine mal ettiler, ama toplumsal ayrılıklar nedeniyle bu yüzeysel kalabilir. Şimdi de Arap alfabesini bir kenara itip Lâtin alfabesini almak için çaba harcanmaktadır. Türk reformcuları, Türkiye’yi ortaçağların son kalıntısından da kurtarıp ülkeyi tümenden çağdaşlaştırmayı amaçlıyorlar”³.

İstanbul’daki Amerikan Robert Koleji Müdürü Dr. Edgar J. Fisher, 1928 yılı yaz aylarında Amerika’nın Syracuse üniversitesinde Ortadoğu konusunda dersler vermiş ve bu arada yeni Türkiye’yi de Amerikalılara tanıtmaya çalışmıştı. Fisher yerel Amerikan gazetelerine verdiği demeçlerde, yeni Türkiye’nin üstüste atılımlar yaptığını, bu politikanın Türkiye’nin kalkınmasını hızlandıracağını anlatmış ve harf devrimine de değinerek şunları söylemişti:

“Türkiye’de okuma yazma bilmeyenlerin oranı halâ yüksektir. Bununla birlikte hükümet, eğitim sistemini geliştirmeye çalışmaktadır. Hem erkek, hem kız çocuklar için öğrenim zorunluluğu konmuştur. İstanbul Üniversitesine kız öğrenciler alınmıştır. Halen ilk okullarda okuyan çocukların daha yüksek okullarda eğitimi için orta dereceli okullar yapılmaktadır.

² “Turks Drop Arabic for Our Alphabet. Angora Will Give People 15 Years to Learn New Letters, Which Will Then Be Compulsory. Change is First in An Age. No Other Country, It is Said, Abandoned Its Characters for Latin Ones in Modern Period”, *The New York Times*, 30.4.1928.

³ Oliver McKee, Jr., “Turkey Now Fighting for Its Culture”, *Boston Evening Transcript*, 2.6.1928.

“Son olarak da Türk alfabesinin Lâtinleştirilmesi için adımlar atılmıştır. Bunun tamamlanması onbeş yıl sürecektir ama Türkiye’nin gelişmesini büyük ölçüde hızlandıracaktır.

“Amerika Birleşik Devletleri Türkiye’ye karşı sempatik bir tutum takınmalıdır. Yanlışlar yapılsa bile bunları görmemezlikten gelmeliyiz ve unutmamalıyız ki ilk gelişme dönemimizde biz de yanlışlar yaptık”⁴.

Türk harf devrimi Amerika’nın uzak kentlerinde bile duyulmuş, olumlu biçimde yorumlanmıştı. Ohio eyaletinde çıkan bir kasaba gazetesi şunları yazıyordu:

“Kemal Paşa (Atatürk) çağımızın baş reformcusudur. Bu konuda çok konuşmaz; ama inatçı, savaşkan, gelenekçi bir soyu islah eder.

“Bu büyük Türk yenilikçisi ve devrimcisi, Babiâli’yi bir kenara itti, İslâmîğin başını alaşağı etti, Türk kadınının yüzündeki peçeyi yırttı, Türk erkeğinin başındaki fesi attı, Batı yasalarını aldı ve şimdi de Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınmasını irade buyurdu...

“Cahillik Türkiye’de oldukça yaygındır, ama, çocuklardan başlanarak bu son yeniliği gerçekleştirmek zor olmayacaktır. Alfabe değişikliği Türkiye’yi Batı yaşamına, düşüncesine ve alışkanlığına daha da yaklaştıracaktır”⁵.

Yine New York Times Amerika’nın büyük gazetesi *The New York Times*, Türk harf devrimini neredeyse adım adım izlemiştir, denilebilir. Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Türklere karşı yayın yapmaktan geri durmamış, Lozan andlaşmasının Amerikan Kongresince onaylanmasına da karşı çıkmış olan bu gazete, Atatürk devrimleri konusunda olumlu yayınlar yapmaktan kendini alamamıştır. Türkiye’de harf devrimi yapılacağını ve Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınacağını daha 1928 Nisan ayında Amerikan kamuoyuna duyurmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in, Türkiye’yi batılılaştırmak için gerekli gördüğü son reform kampanyasını da açtığını, bütün Türk toplumunun en geç iki yıl içinde yeni Türk alfabesini öğrenmesini istediğini, söylediklerini yapmağa kararlı olduğunu kanıtlayarak “Ulusal Başöğretmen” rolünü benimsediğini... uzun uzun anlatmıştı⁶.

Aynı gazete, Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla da uzun bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda, son beş yıl içinde Türkiye’de “tam bir devrim yapıldığı”, Türkiye’nin “yeniden doğuşunun şaşırtıcı bir olay olduğu” ayrıntılarıyla anlatılıyor, devrimci atılımların sürdürüldüğü belirtiliyor ve “(Mus-

⁴ “Turkey Drops Old Customs in New Era, Dean Explains. Dr. Fisher, Summer Session Teacher, Believes Policies Adopted by Post-War Regime Will Speed Country in Development”, *Post Standard*, Syracuse, New York, 4-7.1928.

⁵ “Moslem Reform”, *Cincinnati Enquirer*, (Cincinnati, Ohio,) 16.7.1928.

⁶ W.G. Tinkom-Fernandez, “Changing Alphabet Obsesses Kemal. Turkish President at Dance Gives Bandmaster a Lesson in Writing Latin Letters”, *The New York Times*, 2.9.1928.

tafa) Kemal, Türk dilinin de Arap harfleri yerine Lâtin harfleriyle yazılmasını istedi... Toplumsal yönüyle bu devrim, devletin geleneklerini Batı modeline uydurmayı amaçlamaktadır” deniyordu⁷.

Cumhuriyetin
yıldönümünde

Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla, Amerika’nın büyük gazetelerinden *Washington Post* da şunları yazıyordu:

“Türkiye Cumhuriyeti beşinci yılını kutluyor. Bu ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik bakımlardan uğradığı değişim, yüzyılımızın şaşırtıcı olaylarından biridir... Kemal Paşa, Türkiye’yi çağdaşlaştırmakla dünyayı şaşırttı. Fes ve peçe gitti; eski Arap alfabesi de gidiyor. Eski başkentin yerini yenisi aldı ve yeni başkent, her Amerikan kenti gibi, hızla geliyor... Ve Türkiye’de her bakımdan yepyeni bir yaşam açıkça görülüyor... (Türkiye) gerçek bir Cumhuriyet olarak, ilerici ülkeler arasında yer almayı hak etmiştir.” Bunları yazdıktan sonra gazete, bir de siyasal sonuç çıkarıyor ve “Senato bütün bu gerçekleri görmeli ve bu ülkeyle Birleşik Devletler arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacak olan (Lozan) andlaşmasını onaylamalıdır” diyordu⁸.

Ulus okulları

Türkiye’de Ulus okullarının açılması üzerine de *The New York Times* gazetesi şunları yazmıştır:

“Türkiye, hiç değilse bir bakımdan, daha eski Cumhuriyetleri utandıracak biçimde yeni yıla girdi. Tellâllar, davullar çalarak bütün köylere yayıldılar. Yeni yazı dilini, Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesini öğrenmeleri için 16 ile 40 yaşları arasındaki herkesi Ulus okullarına çağırdılar. Dört ay içinde Türkiye’nin okur yazar bir ülke olması plânlanmıştır. Okul çağı dışındaki nüfusun % 90’ı, Batıda hemen hemen evrensel biçimde kullanılan harflerle Türkçe okuyup yazmağa hazırlanmıştır. Yalnız yeni alfabeden başarılı sınav verenler bu kursların dışında tutulacaklardır.

“Eğitim alanında yiğitçe bir atılımdır bu. Biz, kendi beyaz çocuklarımız arasındaki okur yazarlık oranını ancak birbuçuk yüzyılda, yavaş yavaş, yükselttik. Yine de on yaşının üzerindekiiler arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı 1920’de % 6 kadar yüksekti, New York’ta bile bu oran % 5’tir. Vali Smith, Amerika’da okuma-yazma bilmeyen beş milyon insan bulunduğunu söylemektedir...

“Mustafa Kemal’in Türkiye’yi okutmak için gösterdiği ilgi bizde de olsaydı, okullara devamı sağlayacak bir yol bulabilir, bunun için gerekirse davul da çalabilirdik”⁹.

⁷ T.J.C. Martyn, “Turkey as a Republic Breaks With Her Past - Five Years Of the New Regime Have Witnessed a Complete Revolution, With the Struggle to Meet Changed Conditions Still Going On”, *The New York Times*, 28.10.1928.

⁸ “Another Young Republic”, *Washington Post*, 30.10.1928

⁹ “Enforced Literacy”, *The New York Times*, 3.1.1929.

The National Geographic Amerika'nın ünlü *The National Geographic Magazine* dergisinin Avrupa muhabirlerinden biri, Maynard Owen Williams, Türk harf devriminin yapıldığı günlerde Türkiye'de bulunmuş, eski yazıdan yeni yazıya geçişi gözleriyle izlemiş, gördüklerini fotoğraflarla da saptamış ve dergide ilginç bir yazı yayınlamıştır. Yazı, muhabirin çektiği tarihsel denebilecek fotoğraflarla da süslenmiştir. Fotoğraflarda, Türkiye'de gemilerin, trenlerin adlarının eski yazıdan yeni yazıya çevrilişi, Türk halkının yeni yazıyı öğrenme çabaları, dükkânların, lokantaların tabelalarının yeni alfabeyle yazılmağa çalışılması, postane önünde yeni alfabe tabelaları gibi o günün görüntüleri yer almaktadır. "Türkiye Okula Gidiyor" başlığını taşıyan bu yazıdan uzunca parçalar aşağıya alınmıştır. Amerikalı gazeteci şunları söylemektedir:

"Kalem kılıçtan daha güçlüyse, Türkiye yeni zaferler kazanma yolundadır. 482 işaretli Arap yazısı atılmış, bütün Batı dünyasında kullanılan Lâtin alfabelerinden 29 harf alınmıştır ve tüm ulus, kendi alfabelerini yeniden öğrenmektedir.

"Yeni Türk alfabesinin benimsenmesi üzerine, ders kitaplarının hazırlanabilmesi ve bütün öğretimin Lâtin harfleriyle yapılabilmesi için okulların açılışının geciktirileceği geçen ilk baharda pek akla gelmemişti. Ama "Yeni Türkçe" artık bir şaka değildir, o kadar ciddiye alınmıştır ki, Eylül ayında yayına başlayan yeni güldürü dergisi KHAHAHA (baştaki k okunmaz), baştan başa yeni harflerle çıkan ilk dergi olmuştur. 1 Aralıkta bütün gazetelerin yeni harflerle basılması zorunlu tutulmuştur. Yeni harfler satın alabilmeleri için kimi gazetelere hükûmetçe yardım edilmektedir.

"Arap harfleri öğrencilere pek büyük güçlük yaratıyordu. Bu yüzden Türk halkının beşte dördünden çoğu okuma-yazma bilmiyordu... Ağustos başlarında Türkiye Cumhurbaşkanı yeni alfabe konusunda bir konuşma yaptı. Bu alfabenin alınması, mutlu bir olay gibiydi, ama henüz düşünce aşamasında bulunuyordu. Derken limandaki bir düzine kadar Türk vapurunun adları Lâtin harfleriyle yazılıverdi. 21 Ağustos günü Galata köprüsünden geçerken, yeni harflerle hazırlanmış bir yığın gemi adı tabelası gördüm.

"Köprü üstünde de çocuklar yeni Türk alfabesini satıyorlardı. Vapurda on sentlik bir alfabe kitabıyla, bir saat içinde bir yılda öğrendiğimden daha çok Türkçe öğrenebildim.

"Her ne kadar halkta büyük arzu varsa ve muhalefet yok denecek kadar azsa da, bu, tepeden inme bir değişikliktir. Cumhurbaşkanından esinlenmektedir. Cumhurbaşkanı herhangi bir ziyafette konuşurken, "Yeni Türkçe" ile yazılmış el yazısını, orada bulunan uyşuk bir bürokrata uzatır ve bunu okumasını isteyiverir. Böyle bir uygulama, o görevli için yeter de artar. Ertesi gün onu, alfabesini hummalı biçimde öğrenmeğe çalışırken görürsünüz.

“Bakanlıklar, birbiri ardından bütün resmî yazışmalarında yeni alfabeyi benimsiyorlar. Hiçbiri sona kalmak istemiyor. En küçük görevli de Lâtin harfleriyle okuyup yazmak zorundadır, yoksa işinden olabilir...”

“Türk gazeteleriyle dergileri, yukardan buyrulmadan bir hafta önce, sütunlarını ya da tam sayfalarını yeni harflerle basmağa başladılar.

“Reklâm sütunları alfabe kitapları gibi oldu. Tanınmış mallar yeni harflerle tanıtılıyor. Vitrinlerde, dükkânda çeşitli malların baş harfleri olarak, 29 harf teker teker sergileniyor.

“Kamu ulaştırma araçlarından Arap yazısıyla Türkçe ve Lâtin yazısıyla Fransızca işaretler kalktı, bunların yerine yeni Türk harfleri geçti. Bunlar yabancılar için de kolaylık sağlıyor.

“Türklerin benimsedikleri yeni alfabede “q” yok, “w” yok, “x” yok... “Maxim” Restorana değil, “Maksim” e gidiliyor”¹⁰.

Amerikalı gazeteci bunları söyledikten sonra söze devam ediyor ve özetle şunları anlatıyordu: Bir yenilik kendisini pek şaşırtmıştı. Eskiden Fransızca olarak *Broussa* yazılırken, şimdi *Bursa* yazılmağa başlanmıştı. Bursa otobüsleri üzerinde rastladığı bu sözcük ona “en devrimci yeniliklerden biri” olarak görünmüştü. Bu değişikliğin nedenini sormuş, *Bursa* sözcüğünün Türk fonetiğine daha uygun olduğunu öğrenmişti. Ufak tefek karışıklıklar da gazetecinin gözüne çarpmıştı. Bir yerde “*Telgraf*”, bir başka yerde *Telgraf* yazılıyordu. Ama yeni sözlük çıkınca bunların düzeltilebileceğini söylüyordu. Yazar, Türk harf devriminden sonra Türkiye haritasındaki yer adlarının da yeni baştan yazılması gerektiğine değiniyordu. *The National Geographic Magazine* dergisi bu noktada bir açıklayıcı not düşmüştü: Avrupa haritasının Türkiye bölümündeki yer adlarının yeni Türk alfabesine göre değiştirildiği ve değiştirilmiş bu yeni haritanın dergi eki olarak yakında yayınlanacağını duyuruyordu. Amerikalı, Türk harf devriminin yabancılar için yapılmadığını, ama yabancılar da kolaylık sağladığını belirtiyor, bu konuda örnekler veriyordu: postaladığı taahhütlü mektubun alındısı yeni herflerle yazılmıştı ve kendisi bunu okuyabilmişti. Oysa üç ay önce bu alındıları okuyamıyordu. Türkiye’deki yabancı firmalar, iki alfabeye, iki dil üzerinden defter tutarlarken, şimdi yeni Türk yazısıyla defter tutmağa başlamışlardı; deftere Türkçe birkaç ticaret sözcüğü eklemek yetiyordu. Yabancıların Türkiye’deki gezileri de kolaylaşmıştı. Eskiden Anadolu demiryollarında dolaşırken hangi istasyona geldiklerini anlamak için saat ya da sekstan kullanırken, artık istasyon adlarını kolayca okuyabiliyorlardı. Tabelalar da öyle açık seçik ve iri iri yazılmıştı ki, tren durmadan da okunabiliyorlardı. Öte yandan Türk yazı devrimi o kadar birdenbire yapılmıştı ki, yabancı firmalar sanki uykuda yakalanmışlardı. Mallarının adlarını, reklâmlarını değiştirmeye vakit bile bulamamış-

¹⁰ Maynard Owen Williams, “Turkey Goes To School”, *The National Geographic Magazine*, “January 1929, pp. 94-102.

lardı. Dikiş makinası, otomobil, benzin, gazyağı gibi Türkiye'ye ithal edilen yabancı malların adları, reklamları yeni yazıya henüz çevrilememişti. Yabancı firmalar, yazı devriminin arkasında kalmışlardı. İstanbul'daki sinemalardan yalnız bir tanesinde isteksizce Arap harfleri kullanılıyordu. Öteki sinemalar yeni yazıya geçmişlerdi¹¹. Sinemalar da yeni yazının öğrenilmesine yardımcı oluyorlardı. Gazeteci, harf devrimi üzerine Türkiye'nin baştan başa bir okul durumuna geldiğini belirterek şunları söylüyordu:

“Karatahta ve defter, postanelerin, karakolların, mağazaların, dükkânların ve bankaların başlıca gereçleri durumuna geldi. Ama dershaneler daha da yaygın. Bursa dışında, yeni harflerle yazılmış bir gazete sütununu baştan başa okumam istendi ve okuduğumdan anlam çıktığı söylendi. Kahvehaneler, vapurlar, otobüsler, tümüyle okula giden bir ulusun birer dersanesi durumundadır.

“Amerikalı bir film yapımcısı, sarıklı bir grup Müslümanın İngiliz mezarlığındaki mezar taşlarından Lâtin harflerini öğrenmeğe çalıştıklarına tanık olmuş.

“Yeni Cami önündeki arzuhalçiler yeni yazıyı öğrenmişler. Biraz ötede, imza-mühür kazıyıcılar var...

“Harf değişikliğinin İslâm sanatına etkisinin ne olacağını kimse bilemiyor. Tekkeciade İbrahim'in ve diğerlerinin süslü yazılarının değişeceği söylentisi var...Öğrenilmesi daha kolay bir alfabe ile aydınlanmaya yönelik olan bu hareketin, dünyaca tanınan sanat hazinelerinin yıkımıyla sonuçlanacağını gösteren herhangi bir belirti şimdilik yoktur. Çinicilikten mimarlığa kadar İslâm sanatına egemen olan şahane kaligrafi sona ererse, şimdiki hazineler daha da değer kazanabilir”¹².

Amerikalı gazeteci Maynard Owen Williams, sonuç olarak şunları söylüyor-du:

“Yeni Türkiye, halâ Arap alfabesi kullanan öteki ülkelerden kesinlikle uzaklaşmaktadır. Tıpkı fesi kaldırırken ve kadınları peçeden kurtarıırken olduğu gibi. Ama bu, bir kopma değil, bir bağ olabilir. İran ve Afganistan Türkiye'de yapılan yüzeysel değişiklikleri şimdiden benimsemektedirler...

“Türkiye, daha birkaç yıl önce Amerikan mandasına aday gösteriliyordu. Şimdi, hiçbir yabancı vasinin empoze etmeğe kalkışamayacağı değişiklikleri kendiliğinden hevesle benimsemektedir ve böylece, Osmanlı sınırlarının çok ötesinde de kültürel liderlik kazanmaktadır.

“Bir doğu ülkesinin, batılı hiçbir devletin ya da devletlerin yapamadığı biçimde, Ortadoğuyu hızla çağdaştırması ve batılaştırması, tarihin hoş çelişkilerinden biridir. Yabancı baskısı kompleksinden sıyrılmış olan Türkler, hiçbir yabancıнын empoze edemeyeceğini özgürce benimsiyorlar.

¹¹ *Ibid*, pp. 102-107

¹² *Ibid*., p. 107.

“Yeni Türk alfabesinin benimsenmesi üzerine tüm bir ulus gündüz ve gece okullarına gidiyor. Türkler, başkentlerini Anadolu’nun bağrına kaydırmakla yalnız geçmişin entrikalarından ve kötülüklerinden uzaklaşmış olmadılar, aynı zamanda Batı kültürünün pek az erişebildiği bölgelere de Batı uygarlığını götürdüler.

“Türkiye Cumhurbaşkanı,, yeni Türk alfabesi uğrunda savaşıyla, dili yabancı, basını yabancı, düşüncesi yabancı olan Padişahlar kentini de istilâ etti. Kullandığı silâh, kılıç değil, kalemdir...”¹³

Current History The *National Geographic Magazine* dergisi gibi, New York’ta yayınlanmakta olan *Current History* adlı Amerikan dergisi de Türk harf devrimi üzerinde önemle durmuştur. Bu dergi, Atatürk’ün Sarayburnu söylevi üzerine, Ağustos 1928’de, “Türkiye’nin Lâtin Alfabesini Kabulü” başlıklı bir yazı yayınlamış ve bu devrimin önemini vurgulamıştır¹⁴. Dergi, Türk harfleri yasasının Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçişini de “Türkiye, Yirminci Yüzyıl Uygarlığına Ayak Uyduruyor” başlıklı bir yazıyla yorumlayıp okuyucularını duyurmuştur¹⁵. Atatürk’ün 1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisini açış söylevini ayrı bir yazıyla özetleyen *Current History* dergisi, bu yazıda da Türk harf devrimi konusuna yer vermiştir. Özetle, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in söylevinin üçte birini eğitim sorununa ayırdığını, bu söylevin hemen arkasından Türk harfleri yasasının Meclisten geçtiğini, buna göre 1 Aralık 1928’den başlayarak bütün Türk gazetelerinin artık yeni yazıyla çıkacağını, sürümü azalabilecek gazetelere destek yardımı yapılmasının öngörüldüğünü, ayrıca “Ulus okullarının” açılması için hazırlıklar yapıldığını, bu proje için 12.000 öğretmen görevlendirileceğini yazmıştır¹⁶.

Kısacası, Türk harf devrimi, Amerikan basınında Türk düşmanlığı kampanyasının sürdürüldüğü bir zamana rastlamıştır. Bu hava içinde bile Amerikan gazete ve dergileri devrimi coşkuyla karşılamaktan kendilerini alamamışlardır. Türkiye’nin hızla uygarlaşmakta olduğunu, uygar uluslar arasına katılmayı hak ettiğini, bununla da kalmayarak Doğulu uluslara örnek olduğunu, kültürel bakımdan lider bir ülke durumuna geldiğini yazmışlardır. Harf devrimi dolayısıyla yeni Türkiye, gerçek yüzüyle Amerikan kamuoyuna tanıtılmağa çalışılmıştır. Başka bir deyimle Atatürk devrimi, bu arada Türk harf devrimi, Amerikalıların gözünde Türkiye’nin saygınlık kazanmasına neden olmuştur.

¹³ *Ibid.*, pp. 107-108.

¹⁴ Albert H. Lyber, “Turkey’s Adoptin of the Roman Alphabet”, *Current History*, v. 28, August 1928, pp. 880-881.

¹⁵ Owen Tweedy, “Turkey in step with twentieth century civilization” *Current History*, v. 29, November 1928, pp. 247-251.

¹⁶ Albert Howe Lybyer, “Mustapha Kemal Reviews Turkey’s Progress”, *Current History*, January 1929.

Sonraki yıllar

Daha sonraki yıllarda da Amerikan basınında Türk harf devrimine değinen yazılara rastlanır. Devrimin etkisi daha sonraki yıllarda da sürmüştür. 1935 yılında Ankara'ya gelen bir Amerikalı şöyle yazar:

"Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'dayım. Mucizeyi kendi gözlerimle seyre-diyorum. Böylesine hızlı ve köklü bir sosyal ve siyasal değişmeye dünyanın baş-ka hiçbir yerinde rastlanamayacağını anlıyorum... Ankara'ya uğrayan bir yolcu, nereye geldiğini anlayamaz. Kendisini ya Avustralya'da, ya batı Kanada'da, ya da Kaliforniya'da sanır. Bütün bu iç ve dış değişiklikler, bir tek adamın, Musta-fa Kemal'in eseri...

"Ülkesini çağdaşlaştırma ve gerilik nedeni Doğu kültüründen ve alışkanlık-larından söküp koparma tutkusuyla Mustafa Kemal, eski yazı dilini bir kenara itmiş ve yurttaşlarını daha güzel yeni bir dil öğrenmeye zorlamış. Konuşma dili değişmemiş, ama Arap alfabesi yasa dışına itilmiş ve Lâtin alfabesi alınmıştır... Mustafa Kemal, karatahta ve tebeşirle yurdu dolaşarak yeni yazı heyecanını yaymıştır. Ve kadın, erkek, genç, yaşlı herkesi, bütün halkı okula göndermeyi başarmıştır. Dokuz (yedi) yıl sonra bugün okuma-yazma bilenlerin sayısı, eskisi-ne oranla yedi kat artmış bulunmaktadır.

"Bizim Hükümetimizin bir cün, yazılı ve basılı bütün İngilizcenin bundan böyle Arap harfleriyle yazılmasına karar verdiğini gözümüzün önüne getirelim. (Mustafa) Kemal'in ne kadar köklü bir önlem aldığını ancak o zaman değerlen-direbiliriz"¹⁷.

II. İNGİLİZ BASINI

The Times

Türk harf devrimi İngiliz basınında geniş yankılar yap-mıştır. Büyük İngiliz gazeteleri bu yeniliğe uzun ya-zılar, başyazılar ayırmışlardır. Daha Atatürk'ün yeni Türk harfleri kampanyasını açması üzerine İngiliz gazetelerinde uzun yazılar görülmüştür¹⁸. Dolmabahçe kurultayı üzerine de Londra'da çıkan *The Times* gazetesi "Mebuslar Okula Gi-diyorlar" başlıklı bir yazı yayınlarak şunları söylemiştir:

"On yıl önce kendi dillerini Lâtin harfleriyle yazmak yürekliğini gösteren Arnavutların Jön Türklerce nasıl tutuklandıklarını anımsayanlar, İstanbul mu-habirimizin bugünkü telgrafında, "zamanın öç alışının" çarpıcı bir örneğini göreceklerdir. Padişahın Arnavut uyruklarının "gâvur" yazısı kullanmaları, eski kafalı Türklerce çok köktenci sayılan Jön Türklere (İttihatçılara) bile, hatta

¹⁷ Richard Halliburton, "The Metamorphosis of Turkey - An ancient Moslem Country Go-es Modern with a Vengeance", *Baltimore Sun* (Baltimore, U.S.A.), 4.8.1935.

¹⁸ J.H. Walton, "Turkey's A.B.C. - Whole Population at School-Kemal's Clever Move" *Daily Telegraph* (London), 28.8.1928. "New Turkish Alphabet-Lâtin Characters." *The Times* (London), 28.8.1928.

Müslüman Arnavutların kendilerine de korku salmış ve Lâtin alfabesi kullanmak isteyen Arnavutlar hayın ve küstah gibi görülmüşlerdi. Dün, ünlü Dolma-bahçe sarayında iki yüzü aşkın Türk mebusu, memuru, subayı ve gazetecisi, 1 Ocak 1931 tarihinde yaygın biçimde kullanılacak olan Lâtin alfabesi konusunda beş saatlik bir kurs gördüler. Kurs öğretmenini İbrahim Necmi Beydi, ama kendisi Gazi Mustafa Kemal'in bakışları önünde dersini veriyordu ve ötekiler de yine aynı bakışların altında dersi öğreniyorlardı. Ders bitince kolejlilerin deyimiyle, "Müdürün eleştirilmesi" de yapıldı. Ama kötü niyetli ve sıkıcı öğrencileri yola getirmek için Gazi'nin seçtiği yöntem orijinaldi, güldürücüydü ve profesyonel pedagoglar arasında pek rastlanmayan cinstendi. Gazi, toplantıda bulunanlara gözlerini dikince, kendisinin İstanbul'da olmadığı bir sırada yeni alfabeyi hazırlayan Dil Komisyonu çalışmalarına ve yöntemine saldırmış olan birkaç dikbaşlı mebus buldu. Onları sahneye çağırdı, eleştirilerini açıklamalarını istedi. Tutumlarını değiştirip değiştirmemekte önce kararsız olan bu mebuslar, Komisyona karşı kullandıkları sözlerden pişman olmuş göründüler ve güç bir durumdan kurtulmakla da kuşkusuz rahatlamış oldular. Hiç değilse İstanbul'da, alfabe değişikliğine karşı eleştiriler yükseltilmesi olasılığı pek yoktur.

"Türk dilini öğrenmek için Arap harflerinin yarattığı güçlüklerle boğuşmamış olanlar, bu değişikliğin yararlarını kolay kavrayamazlar. Arap harfleri Arap diline pek güzel uyar... Ama bol sesli, ahenkli Türk diline başka hiçbir alfabe bu kadar ters düşmez... Arap harflerinin Türkler üzerindeki uzun egemenliği, tutuculuktan, Kur'an yazısını kutsalımsı gibi gören dincilikten ileri gelmiştir... Harf değişikliği eğitim-öğretimi kolaylaştırmakla kalmayacaktır. Avrupalılara da Türkçe öğrenme cesareti verecektir. Türkler de Avrupa dillerinin çoğunu çok daha kolaylıkla öğrenebileceklerdir. Bu sayede Türkler, her zamankinden daha çok Batıya yaklaşmış olacaklardır. Büyük bir reformdur bu. Türk halkının kendi kaderini ellerine teslim ettiği seçkin Şefe lâyıktır"¹⁹.

The Daily Telegraph Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiliz gazetelerinin Türkler üzerine yazdıklarını anımsayınca insan, "zamanın öç alışının" bir başka çarpıcı örneğini görüyordu. Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul sorununun çözülmesine kadar Türkiye ve Türklere karşı sürekli yayın yapan İngiliz gazetelerinden *The Daily Telegraph*, Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla yayımladığı "Yeni Türkiye" başlıklı başyazısında Türklere övgüler yağıdırıyordu: Beş yıl içinde Türkiye'de şaşırtıcı bir devrim yapılmıştı. Eskiden böyle bir değişikliği kimse düşlemiyordu. Bugün Türk ulusu, kendisine güvenen, geleceğine güvenle bakan, kendi ayakları üzerinde sapasağlam durabilen bir ulustu. Saygıdeğerdi. Uygarlık yolunda hızla ilerliyordu. İngiliz gazetelerinin çizdiği "Korkunç Türk" imajı tarihe karışmıştı. Gazete, harf devrimine de değinerek şunları yazıyordu:

¹⁹ "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928.

“Önce eski Arap rakamları atıldı, arkasından Kur’an alfabesi. 1 Aralıkta (1928) bütün gazetelerin baştan başa Lâtin harfleriyle çıkacakları dün Bakanlar Kurulunca açıklandı. Bir zamanlar değişmez biçimde tutucu sanılan bir halkın Batılaşma süreci öyle hızlı yürütüldü ve öylesine zaferle başarıldı ki, bütün dünya Türkler hakkındaki düşüncesini değiştirmek zorunda kaldı.

“Şimdi kutlanan yıldönümü (Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yılı), hemen hemen günü gününe bir başka yıldönümüne rastlar. Ama genç Cumhuriyet bu yıldönümünü anımsamadan geçirir. On yıl önce Mondros mütarekesi Türk imparatorluğunun tam çöküşünü noktalamıştı. Türkiye’nin geleceği o zamanlar ilginç spekülasyonlar konusuydu. Ama hiç kimse sonraki yıllardaki gelişmeleri o zaman kestirememişti... Bu gelişmeler Türk’ü Batı dünyasının bir yurttaşı, uygarlık çağının bir evlâdı durumuna getirdi...”²⁰

The Times’ın başyazarı Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişi üzerine Londra’nın ünlü *The Times* gazetesi “Yeni Türk Alfabesi” adlı bir başyazı yayımladı. Türk harf devriminin, o güne kadar yapılan Atatürk reformlarının “en büyüğü” olduğunu söyleyen gazete, önce, bu devrimin nasıl yapıldığını şöyle özetliyordu:

“Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı Türklerinin atalarınca tâ İslâmlığa geçişlerinden beri kullanılmakta olan Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınması uğrındaki kampanyayı ancak dört ay önce açtı. Askerî ve siyasal taarruzlarında olduğu gibi bunda da başarı kazandı... Arap alfabesine karşı taarruzundaki yöntemi zorlayıcı olduğu kadar renkliydi de. Batı yazısının alınmasını salık vermekle yetinmedi. Bunun en güzel propagandasını ve en çalışkan öğretmenliğini de yaptı. Nâzik İstanbul’da ve kırsal Anadolu’da yapılan toplantılarda konuştu. Dolmabahçe sarayının ünlü toplantısında sert ama güldürücü Başöğretmen rolünü oynadı. Değişikliği eleştiren mebusları, onun gözdağı verici bakışları önünde, eleştirilerini savunmaya çağırdı. Onlara sözlerini geri alırtarak rahatlık verdi. Halk “dinledi ve uydu”. Gazetelerde, dergilerde, reklâmlarda Lâtin harfleri kullanma zorunluğu getiren onbir maddelik yasa daha Büyük Millet Meclisinden geçmeden önce, okur-yazar Türklerin önemli bir bölümü yeni alfabeyi öğrenmeğe koyuldu. En çok etkilenen Türkçe gazetelerin sahipleri yeni harfler ısmarladılar ve devrimin ilk bedeli olarak, baskı makinalarıyla öteki gereçlere Hükümetçe gümrük bağışıklığı tanınmasıyla ve halkın da gazetelerini satın alarak yeni harfleri öğreneceği yolundaki yerinde umutlarıyla avundular. Geçen Cumartesi gününden beri yeni girişim örnekleri verdiler. “Resimli sayfa” ile başlıklar birdenbire Türkçeleştirildi. Abdülhamit dönemi basını anımsayanlar, yirmi yıl içindeki bu değişikliklere pek şaşacaklardır”²¹.

²⁰ “The New Turkey”, *The Daily Telegraph* (London), 31.10.1928.

²¹ “The Turkish Alphabet”, *The Times* (London), 7.12.1928

Başyazıda, harf devriminin gerçekleştirilmesi üzerinde biraz daha durularak özetle şunlar söyleniyordu: Basında yeni Türk harflerinin kullanılmağa başlanması, Lâtin harflerinin zafer yürüyüşünde ancak bir adımdı. Öteki adımlar birbirini izleyecekti. 1929 yılbaşından sonra artık Arap harfleriyle kitap basılmayacaktı. Arkasından, eski harflerle basılı kâğıtlar resmî işlemlerden kaldırılacaktı. Harf devrimine karşı direnenler için sert cezalar öngörülmüştü. Gazi, devrimleri yasal yollarla yapıyordu ama, sert bir liderdi. Türkler sert liderlere büyük saygı ve güven duymuşlardı. Tarih boyunca bunun çeşitli örnekleri görülmüştü. En başarılı Türk reformcuları hep sert kişilerdi.

Times’ın başyazısı, bunları söyledikten sonra Türk harf devriminin yorumuna ve yaratacağı sonuçlara geçiyor, şöyle diyordu:

“Türkiye’de bu değişikliğe karşı tepki olasılığı pek azdır. Değişikliğin öteki Müslüman ülkelerine etkisinin ne olacağını kestirmek ise daha güçtür. Araplar, Kur’an yazısında özel bir kutsallık gördükleri ve bu harfler kendi dillerine pek güzel uyduğu için, büyük bir olasılıkla Türklerin ardından gitmeyeceklerdir. İran’da ve Hint Müslümanları arasında da böyle bir akım belirtisi şimdilik yoktur. Ama, daha uzak Asya ülkelerinde ilerki sonuçları ne olursa olsun, Türk diktatörünün yapıp empoze ettiği reformların en büyüğü olan bu reformdan Türk dili ve onu okuyup yazanlar yalnız yarar görecektir. Türk edebiyatı gemisinin Arap ve Acem sözcükleriyle korkunç ölçüde doldurulup Altay teknesinin neredeyse boğulmasında, “kutsal” Arap yazısının kullanılmasının da kuşkusuz payı olmuştur... Yeni alfabenin alınması, çocukların eğitimini sadeleştirmekten ve Avrupalı ziyaretçileri daha çok Türkçe öğrenmeğe yüreklendirmekten çok daha fazlasını sağlayabilir. Doğal olarak güçlü ve anlamlı olan bir dile layık bir edebiyatın geliştirilip yayılmasını ve güce ahenk katılmasını da hızlandırabilir”²².

Toynbee’nin yorumu İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee de tarih açısından Türk harf devrimi üzerinde önemle durmuştur. Ona göre bu devrim, “yalnız Lâtin Alfabeti tarihi bakımından değil, Batı uygarlığı tarihi bakımından da önemli bir olay”dı. Lâtin alfabesi, iki bin beş yüz yıllık tarihi boyunca, “karanlıklardan çıkıp öteki yazılara üstün bir duruma geçmişti”. Dünyanın dört bir köşesine yayılmıştı. Evrensel bir alfabe durumuna gelmişti. Bununla birlikte Lâtin alfabesi öteki alfabeler zararına kendi alanını pek genişletmemişti. Ya Lâtin dilinin yayılmasıyla birlikte yayılmıştı, ya yazısı olmayan Avrupa barbarlarınca benimsenmişti, ya da deniz aşırı yayılmalarla birlikte etki alanını genişletmişti. Ama daha önce başka alfabelerin kullanıldığı ülkelerde yayılamamıştı. Türk harf devrimi, “Lâtin alfabesinin öteki yazılar zararına ilk gerçek anlamlı fethi” olmuştu. Toynbee, “bu tarihsel olayın birçok bakımdan pratik önemi vardır” diyor ve bunu şöyle açıklıyordu: Türk harf devrimi, Arap

alfabesi ya da başka alfabeler kullanan öteki toplumlara örnek olabilirdi. Doğu Afrika'da Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin kullanılması yolunda bir akım bulunduğu şimdiden görülmüyordu. Japonlar, hatta Çinliler arasında da Çin alfabesinin ıslahı yönünde kıpırdanışlar vardı. Türk harf devriminin ikinci pratik önemi, Türkçe konuşan halklar arasında tarihte ilk kez genel eğitim öğretim olanağı sağlaması olacaktı. Arap alfabesinin güçlüğü yüzünden Türkler arasında genel öğretim şimdiye kadar sağlanamamıştı. Üçüncü olarak, "Türk dilleri için Lâtin alfabesinin alınması, bu dillere Lâtin, Fransız, İngiliz ve Alman sözcüklerinin ve Batı fikirlerinin girmesi için kapı açıyordu". Alfabe değiştirme, aynı anda "kaynak değiştirme" anlamı taşıyordu. Türk halkları Arap alfabesi kullandıkları zaman Türk diline Arap sözcükleri girmişti. Bundan böyle Lâtin alfabesi kullanırken de Türkçeye Batı kaynaklı sözcükler ve fikirler girecekti²³.

Toynbee, Türkiye'de alfabe değişikliği uygulaması üzerinde de duruyor, özellikle herkesin yeni Türk alfabesini öğrenme zorunluluğuna parmak basıyordu. Bunu bir bakıma zorunlu askerlik hizmeti gibi görüyordu. Herkes için zorunlu hizmet yükümlüğünün askerlik alanından eğitim alanına kaydırılmasının olaysız geçtiğini, buna karşı pek az direniş görüldüğünü belirtiyordu. Örnek olarak Ekim 1928'de Gemlik'te üç deniz subayının tutuklandığını, bunların bir yandan casuslukla, öte yandan da harf devrimine karşı direnmekle suçlandıklarını, ama subaylardan ikisinin sonradan serbest bırakıldıklarını, üçüncü subayın bir yıl hapis cezasına çarptırıldığını söylüyordu. Türk Harfleri yasasının çıktığı günlerde Ankara ve İzmir'de tutuklamalar yapıldığını ekliyordu. "Genel olarak, böylesine birdenbire ve köklü bir değişikliğe karşı bu kadar az dikleşme gösterilmiş olması dikkate değer" diyordu²⁴.

Yersiz kuşku

Bin yıldır kullanılan bir alfabenin birkaç ay içinde değiştirilivermesi ve böylesine köklü bir değişikliğin hemen hemen olaysız geçmesi, İngilizleri pek şaşırtmış ve meraklandırmıştı. İngiliz gazeteleri, Atatürk devrimlerine ve bu arada harf devrimine karşı nasıl olup da başkaldıran çıkmadığını araştırmak, eşelemek gereğini duymuşlardı. Ulus okullarının açıldığı günlerde *The Times* gazetesi, yeni Türk alfabesi levhalarından birinin tıpkı basımını sütunlarına geçirmiş ve bir de uzun bir yazı yayınlamıştı. Yazıda, Türk devrimine karşı Türkiye içinde direniş bulunup bulunmadığı araştırılıyordu. "Yeni alfabenin alınışının, ileri görüşlü ve pratik bir reform olarak coşkuyla karşılandığı" belirtiliyor, ama için için bu devrime karşı direniş olabileceği, olmamasının düşünülemeyeceği ileri sürülüyordu. Gazete, "İngilizlere, bundan böyle Rus alfabesi ile okuyup yazmak zorunda oldukları söyleneceydi, sıradan bir İngiliz bundan mutluluk mu duyardı?" diye soruyor ve "Kadın, er-

²³ Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-28)", in *Survey of International Affairs*, 1928, London: 1929, pp. 216-220.

²⁴ *Ibid.*, pp. 230-231.

kek 16 ile 40 yaşları arasındaki herkesin yeni yazı kurslarına gitmek zorunda olduğu Türkiye’de alfabe değişikliği bu demektir” diye ekliyordu. Bu bakımdan, harf devrimine karşı Türkiye’de için için bir hoşnutsuzluk herhalde vardı. Yeterince dışa vurulamıyordu. İngiliz gazetesi, örnek göstermeden bu iddiayı ortaya atıyor ve sözünü şöyle düğümlüyordu: “Bununla birlikte alfabe değişikliğinden hoşlanmayanların herhangi bir “olay” yaratmaları olasılığı hemen hemen hiç yoktur”²⁵.

**The Spectator’ın
gözlemi**

Yazı devrimi günlerinde Türkiye’yi gezip dolaşan bir İngiliz gazetecisi de *The Spectator* dergisinde şunları yazıyordu:

“Yeni alfabenin şaşılacak bir güçle ve yürekle ülkeye empoze edilmesi sürdürülecektir. Gazi’nin ünü, ülkeyi bilgisizlikten kurtarmakta göstereceği başarıya bağlıdır.

“Bizi, ilerleme ve reform başkenti Ankara’ya götüren trenden bu devrimin ilkelerini özetlemek isterim. Trenin penceresinden dışarıya göz atınca, taşlık, kupkuru ve ıssız bir bozkırda olduğunuzu görürsünüz. Ülkenin öteki bölgelerinde verimli topraklar yok değil. Ama geri ve bomboş. İnsanlar yoksul ve bilgisiz. Türkiye nasıl işlenecek? Nasıl canlandırılıp geliştirilecek? Hiç kuşkusuz halkın düşüncesini değiştirmekle ve Batıyla sürekli ilişkiler kurmakla. İşte bu nedendir ki, tüm bir ulus, tarihinde ilk kez toptan okula yollanıyor. Bu satırları kaleme aldığım gün İstanbul valisi de yaverleriyle birlikte, zorunlu olarak ve resmen, Lâtin alfabesi sınavından geçmektedir. Birkaç ay içinde Arap harfleri tüm resmî yazışmalardan kaldırılacak. Gazeteler şimdiden yalnız Lâtin harfleriyle çıkıyor. İngiliz Parlamentosu, İngilizcenin bundan böyle fonetik biçimde ve Yunan harfleriyle yazılmasına karar vermiş olsaydı, bütün yayınların böyle yazılması ve Londra Belediye Başkanından başlanarak herkesin yeni yazı sınavından geçmesi zorunluluğunu getirseydi İngiltere’de de benzer bir durum görülürdü.

“Doğal olarak güçlüklerle karşılaşmıştır ve değişiklikten hoşnut olmayanlar da bulunmaktadır. Ama büyük kitle değişiklikten yanadır. Türkiye’de gördüğüm İngilizler de reformun ustalıklı ve akıllıca düşünülüp yürütüldüğü kanısındadırlar. Bir Türk çocuğu 100 harfli Arap yazısını dört yılda öğrenebilirken 29 harfli yeni alfabeyi dört ayda öğrenebilecektir. Bundan başka Lâtin alfabesi, Doğu ile Batı arasındaki uçurumun üzerinde bir köprü olacaktır.

“Gazete sahipleri, yeni yazının ateşli şampiyonlarıdır. Gazetelerinin satışları geçici olarak azalmıştır, ama birkaç yıl içinde satışlarını iki üç katına çıkarabileceklerini bilmektedirler. Örneğin, Türkiye’nin *Times*’i durumundaki *Milliyet*’in sürümü 18.500’den 16.000’e düşmüştür. Bu gazete harf güçlükleriyle de karşılaşmıştır. Bununla birlikte *Milliyet*’in editörü, yeni yazı sisteminin yararları görüldükçe gazetesinin sürümünün de artacağından emindir.

²⁵ “Turkey Within. Discontent and its Causes”, *The Times* (London), 4.1.1929.

“Türkiye, Gazi’nin önderliğinde, görünmez bir dünyayı fethetmiş bulunmaktadır. Bir zamanlar Viyana kapılarına dayanmış ve Avrupa için bir tehdit olmuş bir ulus, kendiliğinden, İslâmın kılıcını bırakıp kâfirin defterini almıştır. Savaşmak için değil, düşünmek için ayağa kalkıyor”²⁶.

Türk yazı devrimi, sıcak sığına, İngiliz basınında geniş yankı yapmış ve çok olumlu karşılanmıştı. Devrimi çeşitli yönleriyle ele alıp yorumlayan İngiliz gazeteleri, bunun uygarlık yönünde büyük bir atılım olduğunu, hatta Atatürk reformlarının “en önemlisi” sayılabileceğini belirtmişlerdir.

Dil devrimine yöneliş Yazı devriminin güncelliği azalırken bu kez Türk dil devrimi günün konusu olmağa başlamıştır. İngiliz gazeteleri de dikkatlerini bu yöne çevirmişlerdir. İngiliz basını, 1929 yılından başlayarak 1930 yıllarında Türk dil devrimine de geniş yer ayırmıştır²⁷. Dil devrimine ilişkin olarak harf devrimi üzerinde yeniden yazılar yazılmış, yorumlar yapılmıştır.

İngiliz basınında Türk dil devrimine ilk değinen yazarlardan biri, oryantalist profesör E. Denison Ross olmuştur. Prof. Ross, Türk harf devriminden az sonra bu konuda bir yazı yayınlamış, Türkiye’nin bu kez dil devrimine doğru gittiğini, Arapça ve Farsça sözcükleri Türk dilinden temizlemeyi amaçladığını, bu yeni devrimin Türk diline etkisi bakımından “Arap yazısı yerine Lâtin alfabesinin alınmasından da önemli” olduğunu belirtmiştir. İngiliz oryantalisti, Türkçenin günlük yaşam sözcükleri bakımından zengin bir dil olduğunu, *Divan-ı Lügat-ı Türk* gibi önemli bir sözlüğü de bulunduğunu, ancak bilimsel sözcükleri ve terimleri karşılayabilecek hazineden yoksun olduğunu söylemiş ve bu boşluğun bundan böyle Avrupa dillerinden karşılanabileceğini ileri sürmüştür. “Avrupa dillerinden yığınla sözcük ve deyim alındığına tanık olacağız... Türkler, Lâtin alfabesini benimsemiş olduklarından yeni Avrupa sözcüklerini yazdıkları gibi almakta bir güçlük de karşılaşmayacaklardır” demiştir²⁸.

İngiliz gazeteleri, Türk harf devrimini hep birlikte alkışlamışlardı. Türk dil devrimine gelince daha çekingen görünüyorlardı. Gazetelerden biri, “kendi dili-

²⁶ F. Yeats-Brown, “Turkey of Today and of the Future”, *The Spectator*, London, 2.2.1929.

²⁷ Türk dil devrimi üzerine İngiliz basından çıkan ilk yazılardan bir kaçısı şunlardır:

E. Denison Ross, “Turkish Language Changes - The Ban on Arabic and Persian”, *Observer* (London), 1.9.1929; “A new Turkish Language”, *Observer* (London), 4.9.1932; E. Denison Ross, “Turkish Language”, *The Times* (London), 7.9.1932; “The Turk and his Language”, *The Manchester Guardian* (Manchester), 8.9.1932; “Language of Turkey”, *The Manchester Guardian*, 2.11.1932; “The New Turkish Language - Kemal’s Campaign”, *The Manchester Guardian*, 24.3.1933; “A Cultural Rally in Turkey. Its Three Sides”, *Manchester Guardian*, 3.4.1933; “The Reform of the Turkish Language”, *Near and Middle East* (London), 20.4.1933; “Reformed Turkish - Purifying a Language”, *The Times* (London), 10.8.1933; “Kemal’s Aspiration for an Educated Turkish Nation. Simplified Language and the Zest for Learning”, *The Daily Telegraph* (London), 8.12.1933; “The Turkish Language” (Editorial) *The Times* (London), 21.8.1934

²⁸ E. Denison Ross, “Turkish Language Changes”, *Observer* (London), 1.9.1929.

nin her çeşit yabancı dillerce istilâ edilmesine göz yummuş bir İngiliz için, Türkçeden Arapça ve Farsça sözcüklerin atılması ve Türk diline dönülmesi, geriye doğru bir adım gibi görülebilir” diyordu²⁹. Ama aynı gazete gerçekte bunun böyle olmadığını da belirtiyor ve dil devrimiyle harf devrimi arasında bir bağlantı bulunduğunu, her iki devrimin de ileriye doğru atılmış adımlar olduğunu söylüyordu. Atatürk, alfabeyi değiştirirken Türk toplumunun okur yazarlık düzeyini yükseltmeyi de amaçlamıştı. Dil devrimine girişirken de bir bakıma bu amaç güdülüyordu. Gazete şöyle diyordu:

“Türkiye Cumhurbaşkanı kesinlikle uygarlık dostudur. Ülkesinin kadınlarını peçeden ve haremnden, hükûmetini din adamları egemenliğinden ve ulusal alfabeyi Arap yazısının boyunduruğundan kurtardıktan sonra, şimdi de Türklerin Türkçe yazıp Türkçe okumalarını sağlamağa çalışmaktadır... Büyük bir kitle okuma yazma öğrenecekse, kendi bildikleri sözcükleri kullanarak öğrenmesi yerindedir. Çağdaş düşünce ve buluşlarla ilgili sözcükler yabancı dillerden alınarak Türkçe zenginleştirilebilir. Bu, Arap bilginlerinin deyimlerine bağlı kalmaktan daha iyidir”³⁰.

Türkçenin Arap ve Acem sözcükleriyle boğulmasında yüzyıllarca Arap yazısının kullanılmasının büyük payı bulunduğu İngiliz gazetelerince de belirtilmişti. Türk dil devrimi dolayısıyla bu nokta yeniden vurgulanıyor, Türkçenin Arap ve Fars sözcüklerinden arındırılmasının bir bakıma Lâtin alfabesinin alınmasının sonucu olduğu söyleniyordu. *Manchester Guardian* gazetesi, “Yeni Türk Dili” başlıklı yazısında şunları yazıyordu:

“En ilginç noktalardan biri şudur ki, alfabe değişikliği Türkiye’yi dil reformuna da zorlamıştır. Bu reform, Mustafa Kemal’in bir kaprisi değil, bir alfabe zorunluluğudur. Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesi alınır alınmaz yazarlar şaşırarak şunu gördüler: yeni ses biçimleri, kullanmağa alışık oldukları Arap ve Fars sözcüklerine ve deyimlerine uymuyordu... Buna karşılık öz Türkçe sözcüklere tıpatıp uygun düşüyordu. Gerçekten, harflerin değiştirilmesi dilin bir çok sesini de değiştirmişti. Tıpkı Doğunun zengin müzik tonları Batı müziğine uydurulamadığı gibi, yeni Lâtin yazısını da Arap ve Fars karması Osmanlıcaya uydurmak olanaksızdı. Fonetik alfabe ancak öz Türkçe sözcüklere uygun düşmektedir. Değişik alfabe değişik sözcükleri zorlamıştır”³¹.

İngiliz gazetesi, dil devriminin bir bakıma harf devriminin sonucu olduğunu söylüyordu.

Cumhuriyetin 10. yılında Türk yazı devrimi, Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldoğurndirmeler dönümü dolayısıyla, İngiliz basınında bir kez daha günün konusu yapılmıştır. İngiliz gazete ve dergileri, Cum-

²⁹ “The Turk and his Language”, *The Manchester Guardian*, 8.9.1932

³⁰ *Ibid.*

³¹ “The New Turkish Language. Kemal’s Campaign”, *Manchester Guardian*, 24.3.1933

huriyetin onuncu yıldönümüne şaşılabilecek ölçüde geniş yer ayırmışlar³², on yılda Türkiye'nin nereden kalkıp nereye ulaştığını araştırmışlar, Atatürk'ün başarılı devrim atılımlarını övgüyle anmışlar ve bu arada yazı devrimi üzerine yeniden eğilmişlerdir. Birkaç yıllık uygulamadan sonra yazı devriminin bir bakıma muhasebesi yapılmıştır. Yazı değişikliğinin genel Türk devrimi içindeki yeri ve önemi belirtilmeğe çalışılmıştır.

Yeni Türkiye'nin onuncu yılını anan ünlü *The Economist* dergisi, on yılda başarılan yenilikleri gözden geçirdikten sonra, bunlar arasında "en ihtilâlcî değişikliğin" harf devrimi olduğunu söylüyor ve şöyle yazıyordu:

"En ihtilâlcî değişiklik, belki, Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınması olmuştur. Bu değişiklik, tüm İslâm kültür mirasını Türk'ün kafasından silmiştir. Yazı değişikliği dolayısıyla gelecek kuşaklar, atalarını yetiştirmiş olan klâsik Arap ve Fars uygarlığını ve yazısını kavrayamayacaklar ve Batı dilleriyle yazınına dönük olacaklardır. Geçmiş unutulmuş oluyor..."³³. Geleceğin ne göstereceği konusunda ise İngiliz dergisi biraz kuşkucu ve karamsar görünüyordu. Doğu uygarlığından kopan Türklerin Batı uygarlığını taklit edeceklerini söylüyor ve "taklit genellikle iğreti kalır" diyordu³⁴.

Harf değişikliğinin Atatürk devrimlerinin "en önemlisi" olduğunu başka İngiliz gazeteleri ve yazarları da söylüyorlardı. "Türkiye'nin Mustafa Kemal'i" (Mustapha Kemal of Turkey) adlı kitabın yazarı H.E. Wortham, Cumhuriyetin

³² Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü üzerine İngiliz basınında görülen belli başlı yazılar şunlardır:

"A New Turkey Created in Ten Years", *The Daily Mail*, 11.10.1933; Kenneth Williams, "Can Kemal Keep It Up?", *The Evening Standard*, 13.10.1933; "Republic of Turkey. Tenth Anniversary", *The Manchester Guardian*, 16.10.1933; "Turkey's Tenth Birthday. Centuries Crowded into a Decade", *The Observer*, 22.10.1933; "Ten Years of Republic in Turkey", *The Times*, 28.10.1933; "Ten Years in Turkey" (Editorial), *The Times*, 28.10.1933; "Turkey's Ten Years of Change", *The Morning Post*, 28.10.1933; "When the Gazi Frowns All Turkey Obeys", *The Daily Mirror*, 28.10.1933; "New Turkey's Day of Rejoicing", *The Daily Telegraph*, 30.10.1933; "Gazi's Struggle for Peace. Ambassador's Tribute", *The Daily Telegraph*, 30.10.1933; H.E. Wortham, "Re-Birth of Turkey", *The Yorkshire Post*, 28.10.1933; "Progress of Turkey", *The Financial News*, 12.10.1933; "The Re-Birth of a Nation", *The Western Mail* (Cardiff), 28.10.1933; "Turkey", *Everyman*, 27.10.1933; Ernest Main, "Turkey Looks to the North for Culture", *The Daily Mail*, 26.10.1933; "Mustafa Kemal Pasha", *The Observer*, 15.10.1933; Francis Musgrave, "Ten Years Ago To-day Kemal Stepped to Power", *Sunday Express*, 29.10.1933; Jenny H. Hanson, "Turkey To-Day and Ten Years Ago", *Evening News*, 3.11.1933; Grace Ellison, "Turkey: The Miracle of Ten Remarkable Years", *The Daily Telegraph*, 28.10.1933; C.D.H. Cole, "The Once 'Sick Man' Sets an Example", *The Manchester Evening News*, 25.10.1933; Sirdar İkbâl Âli Şâh, "The New Turkey", *The Northern Daily Telegraph*, (Blackburn), 21.10.1933; "Turkey Rejoices in New Era", *The News Chronicle*, 27.10.1933; "Turkey's Ten Years of Progress", *The Financial Times*, 28.10.1933; Mettâh, "Turkey To-Day", *The Empire Review*, October 1933; "Turkey's Tenth Birthday", *The Irish Independent*, 30.10.1933; "A Nation Reborn", *Yorkshire Evening Post*, 28.10.1933; "Changing the East", *The Referee*, 15.10.1933; "The Turkish Republic", *Manchester Guardian*, 30.10.1933; "The Regeneration of Turkey", *The Spectator*, 3.11.1933.

³³ "A Turkish Decennium", *The Economist*, 10.12.1933.

³⁴ *Ibid.*

onuncu yıldönümü dolayısıyla gazetelerde yayınladığı yazılarında bu noktayı vurguluyordu. Bir yazısında, “Değişikliklerin en büyüğü, beş yıl önce, Türk dili için Lâtin alfabesinin alınmasıyla yapıldı. Bütün dillercilerle salık verilmiş olan bu reform on ayda gerçekleştirildi” diyordu³⁵. Bir başka yazısında da şunları söylüyordu:

“Türkiye’nin toplumsal yaşamını etkileyen reformların en önemlisi Türk yazısının değiştirilmesi olmuştur.

“Türk dili güç ve sıkıcı Arap harfleriyle yazıldığı sürece Batılaşmanın eksik ve güçsüz kalacağını kavrayan Mustafa Kemal, Lâtin alfabesini alarak reformları perçinlemeğe karar verdi. Bu, bütün ulusun yeniden okula gönderilmesi demekti...

“Mustafa Kemal’in kendisinin Ağustos 1928’de başlattığı ve ertesi Haziran’da tamamlanan bu köklü devrimin öyküsü, belli bir ülkü uğrunda koşan bir ulusun yaşamındaki en duygulandırıcı bölümlerden biridir.

“Avrupalı ve Amerikalı bütün dillerciler, bu dil reformunun yankılarının tüm Asya’yı etkileyebileceği görüşündedirler”³⁶.

Londra’nın *The Times* gazetesi de yazı devrimini Türkiye Cumhuriyetinin “en büyük zaferleri” arasında görüyor ve şunları yazıyordu:

“Cumhuriyet ve özellikle onun Birinci Yurttaşı (Atatürk), en büyük zaferlerini eğitim ve sosyal reformlar alanlarında kazanmıştır. Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesinin alınması, ilk öğretimi büyük ölçüde sadeleştirmiştir. Gazi’nin öncülük ettiği bu ihtilâlcı değişiklik, Türkleri, Asya’nın çeşitli bölgelerindeki soydaşlarına kuşkusuz daha çok yaklaştıracaktır. Osmanlı Türkçesini yazıp konuşan Avrupalıların sayısı ise şimdiden artmıştır”³⁷.

Öteki İngiliz gazeteleri, yazı devriminin çeşitli yönlerine değiniyorlardı. *Morning Post*, bütün Atatürk reformlarının bir tek ana ilkeye dayandığını, bu ilkenin Laik Devlet İlkesi olduğunu söylüyor, harf devrimini de bu açıdan değerlendiriyordu. “Arap yazısı, kutsal Kur’an yazısıydı” diyordu³⁸. *Manchester Guardian*, harf devrimiyle dil devrimi arasında organik bağ bulunduğuna parmak basıyor ve şunları yazıyordu:

“Yeni Türkiye’nin yeni bir dili var. Gazi’nin bulup benimsettiği üç yıllık Lâtin alfabesiyle yüzlerce yıllık Arap yazısı ve dili tarihe karıştı. Alfabeyle birlikte eski tumturaklı yazı dili de gitti. Dil değiştirildi; halk ağzından ve eski ulusal

³⁵ H.E. Wortham, “Re-birth of Turkey”, *The Yorkshire Post*, 28.10.1933

³⁶ H.E. Wortham, “Centuries of Progress Spanned in One Memorable Decade”, *The Daily Telegraph*, 15.12.1933

³⁷ “Ten Years in Turkey”, *The Times*, 28.10.1933.

³⁸ “Turkey’s Ten Years of Change”, *The Morning Post*, 28.10.1933.

lehçelerden derlenen Türkçe sözcüklerle dolduruldu. Türkiye Cumhuriyeti, kısa, kıvrak ve işe yarar yeni diliyle övünmektedir”³⁹.

İngiliz gazeteleri, harf devriminin Türkiye’nin Batılaşması ve uygarlaşması bakımından taşıdığı önemin de sık sık altını çiziyorlardı. Galler bölgesinin merkezi Cardiff’te çıkan *Western Mail* gazetesi, “Mustafa Kemal, Arap alfabesini kaldırıp yerine Lâtin alfabesini almakla, yurttaşlarına, dünya kültür mirasından yararlanma yolunu açtı” diyordu⁴⁰. *Manchester Evening News* şunları ekliyordu:

“Mustafa Kemal tam bir batılaşma yanlısıdır. Türkiye’yi, Avrupa modeli bir devlet yapmayı, onu, yalnız Batı modeli üretim ve dağıtım sistemiyle değil, aynı zamanda Avrupa kültür standartları ve yaşam biçimi ile donatmayı amaçlamaktadır. Bu amaçladır ki, eski Türk alfabesi atılmış ve dil, çağdaş gereksinmelere göre, büyük ölçüde sadeleştirilmiştir”⁴¹.

Daily Mail gazetesi de şunları söylüyordu:

“Mustafa Kemal, tam zamanında, Türkçenin Batı Avrupa’da kullanılan Lâtin harfleriyle yazılmasına karar verdi. Yaşlı Türkler yeni alfabeyi öğrenmeğe koyuldular. Gazinin kendisi de kara tahta ve tebeşir ile yurdu dolaştı ve bu alfabenin nasıl yazılması gerektiğini halka öğretti... Bugün herşey Lâtin harfleriyle yazılıp basılıyor. Bu değişiklikler halkın günlük yaşamını etkiledi. Bir ihtilâl yapıldığı, Türklerin artık Avrupa kültürü ve Avrupalı bir ulus olduğu gerçeği evlerin içine kadar girdi”⁴².

Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü dolayısıyla bütün İngiliz gazeteleri, hep bir ağızdan, yeni Türkiye’nin kurucusu ve Türk alfabesi devriminin önderi Ulusal Başöğretmen Atatürk’e övgüler yağıdırıyorlardı. En yüksek tirajlı İngiliz gazetelerinden *Evening Standard* haklı olarak soruyordu:

“Bir köy sokağına dikilmiş karatahta önünde, elinde tebeşirle, bakkala ve kasapa dilinin nasıl yazılacağını öğreten başka bir Devlet Başkanı var mıdır?”⁴³

III. İSKANDİNAV BASINI

Genel ilgi Türkiye’nin Stokholm Elçiliği, 22 Aralık 1928 günlü bir raporunda, “Harf inkılabımız şimal memleketlerinde hayreti umumiyeyi celp etmiş ve gazeteler bu babta uzun ve takdirkâr makaleler neşr eylemiştir” diyor ve şunları ekliyordu:

“İsveç Radyo şirketi, halkın pek fazla alâka ile takip ettiği bu inkılâp hakkında arzuyu umumî üzerine Kânunsaninin on sekizinde (18 Aralık 1928’de)

³⁹ “The Republic of Turkey. Tenth Anniversary”, *The Manchester Guardian*, 16.10.1933.

⁴⁰ “The Re-birth of A Nation”, *The Western Mail*(Cardiff), 28.10.33.

⁴¹ G.D.H. Cole, “The Once ‘Sick Man’ Sets an Exemple”, *Manchester Evening News*, 25.10.1933.

⁴² Ernest Main, “Turkey Looks to the North for Culture”, *Daily Mail*, 26.10.1933.

⁴³ Kenneth Williams, “Can Kemal Keep It Up?”, *The Evening Standard*, 13.10.1933.

radio ile bir konferans vermeği takarrur ettirmiş ve bu hususta malumatı lâzime almak üzere müdürlerinden birini nezdi âcizaneme göndermiştir”⁴⁴.

Stokholm Elçiliği o tarihlerde Türkiye’nin İskandinav ülkelerindeki tek temsilciliği idi. İsveç’ten başka Danimarka ve Norveç’te de görevliydi. İskandinav ülkelerini topluca izliyordu. Elçiliğin bildirdiğine göre, Türk yazı devrimi kuzey ülkelerinde büyük bir merak konusu olmuştu; ilgiyle izlenmekteydi. İsveç radyosu bu konuda özel bir program yayınlamıştı. İskandinav basınında da uzun ve olumlu yazılar çıkmıştı.

Bir Kopenhag gazetesi Danimarka’nın başkenti Kopenhag’da çıkan *Berlingske Tidendes* gazetesinin İstanbul muhabiri Türk yazı devrimini şöyle anlatıyordu:

“İstanbul sokaklarında her zaman gazete, ayakkabı bağı, gömlek düğmesi ve daha binbir çeşit ufak tefek şey satan küçük çocuklar, son günlerde yepyeni bir şey satmağa başladılar: A.B.C. “Yeni Alfabe”. Şimdi her yerde kulaklara bu ses çalıyor.

“Şu sırada Türkiye’de yaşayan bir kimse, öylesine köklü bir kültür reformuna tanık oluyor ki, bunun kapsamını kavramak güç. Yenilik akımını yürüten Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in kendisidir.

“Bütün değişiklikler güçlü bir ulusçuluk duygusundan kaynaklanıyor. Herkes Türkçeyi öğrenmek zorunda. Afişlerin, reklâmların, mağaza vitrinlerinin Türkçe yazılması gerekiyor. Türkçe olmayan ticaret belgeleri ve defterleri geçerli sayılmıyor. Kamuya açık yerlerde insanlar Türkçe konuşmağa çağrılıyor.

“Geriye yazı dili kalmıştı. Bunun da değiştirileceği son yıllarda söyleniyordu. Ama bu reformu gerçekleştirmenin büyük güçlüğü karşısında hep duraklanmıştı. Bununla birlikte böyle bir değişikliğin gerekli olduğunu herkes kavramıştı. Eski yazı sistemi çok karışıktı. Bu yüzden pek az kimse okuma yazma öğrenebilmişti. Gazeteler elden ele dolaştığı halde, nüfusun ancak % 5 kadarı gazete okuyabiliyordu. Türk (Arap) alfabesinin her harfinin 128 tipi vardı ve bir tipograf on dört yılda yetişiyordu. Basım işleri gelişmiyordu.

“En büyük zorluk şuydu ki, alfabe dile uymuyordu. Yazı dili Arapçayla karışıktı. Oysa Arapça, Türkçeden bambaşka bir dildi. Arapça ile Türkçe arasındaki fark, İsveç diliyle Danimarka dili arasındaki farktan daha büyüktü. Ulusçuluk duygusu, Türk dilinden Arap sözcüklerinin atılmasını gerektiriyordu.

“Sonunda şaşılacak bir enerjiyle işe girildi. Önce bir komisyon kuruldu. Yeni alfabenin nasıl olması gerektiği saptandı. Komisyon birkaç ayda işini tamamladı. Hemen arkasından Komisyonun önerileri uygulamaya konuldu.

⁴⁴ D.B.A. - Stokholm Elçiliğinden Hariciye Vekâletine. Yazı. Stokholm, 22 Kânunewel 1928, No. 2452/391.

“Cumhurbaşkanı herkese örnek oldu. Yazlık sarayında bir kurs açtırdı. Kendisi ve ileri gelen görevliler yeni alfabe dersleri aldılar. Cumhurbaşkanı her rastladığı kimseyi yeni alfabe sınavından geçirdi. Cumhurbaşkanına sunulacak bütün yazıların yeni alfabeye kalemle alınması gerekiyordu.

“Alfabeden sonra yeni bir edebiyat yaratma işine girildi. Bu daha da büyük bir iş. Tarihsel romanlar yazılıyor, yabancı yapıtlar Türkçeye çevriliyor.

“Eski bir kültür kaybolmak üzeredir. Birkaç yılda tarihe karışacaktır. Bu kültürün ömrünü tamamladığını anlayan, geçmişle bütün bağları koparma yürekliliğini gösteren ve yeni yollar açan kimselere en büyük saygıyı göstermek ve kendilerini kutlamak gerek. Bu kimseler, Türkiye’yi şanlı geçmişine layık bir duruma yükseltmeyi amaçlamaktadırlar. Amaçlarına ulaşacaklarını umarız”⁴⁵.

Türk alfabe devrimi, İskandinav ülkelerinde de Türkiye’nin saygınlığını artırmıştı. Kuzey ülkeleri basını Türkiye’yi kutluyordu. Bu devrimin Türkiye’yi yüceltmeyi amaçladığını belirtiyordu.

Kuzeyli mühendisler Yeni Türkiye’nin ve bu arada yazı devriminin İskandinav kamuoyuna tanıtılmasında o yıllarda Türkiye’de demiryolu yapımında çalışan Danimarkalı, İsveçli ve Norveçli mühendislerin de payı olmuştu. Bu mühendislerden bir grup, yazı devrimi günlerinde, Aralık 1928’de Noel yortusunu geçirmek üzere ülkelere dönmüşlerdi. Gazeteler kendileriyle röportajlar yapmışlar, yeni Türkiye konusunda uzun uzun yazılar yayınlamışlardı. Özellikle yazı devrimi konusunda sorular sormuşlardı. Danimarkalı mühendis Kayser, bu konuda bir Kopenhag gazetesine şunları anlatmıştı:

“Evet, son derece ilginçtir. Yazı devrimi 1 Aralık günü çok enerjik biçimde gerçekleştirildi. Eski yazı, gazetelerden, kitaplardan, afişlerden, yol tabelâlarından vb. bir çırpıda kalktı. Böylesine geniş bir reform bu kadar kısa bir zamanda başarılamaz sanılıyordu. Ama Mustafa Kemal’in otoritesi o kadar büyük ki, reform başarılı. Reformun gerçekleştirilmesi için 10 milyon Danimarka kronu ayrıldı. Yeni harfler satın alabilmeleri için gazetelere ve basımevlerine para yardımı yapılıyor. Nüfusun alt tabakaları bakımından reformun pek büyük rolü yok. Bu kimseler zaten okuma yazma bilmiyordu. Türkiye’de nüfusun ancak % 10 kadarı okuma yazma biliyor. Yaşlı Türkler, ulusal ve tarihsel nedenlerle, yabancı alfabe kullanılmasından hoşlanmadılar. Gazeteniz bir sabah hiç bilmediğiniz bir yazıyla basılmış olarak önünüze getiriliyor. Bunun ne demek olduğunu gözünüzde canlandırınız. Türkiye’de işte bu oldu. Yaşlı Türkler Lâtin alfabesini bilmiyorlar ve bundan hoşlanmıyorlar. Ama, Mustafa Kemal’in iradesiyle, Lâtin harfleri hızla zafer kazanmaktadır. Gerçekten Mustafa Kemal’in sınırsız denebilecek bir otoritesi var. Türkiye’nin yükselmesi için yeni alfabenin gerekli olduğunu söyleyince herkes buna uydu...”⁴⁶

⁴⁵ “İstanbul Mektubu”, *Bertingske Tivende* (Kopenhag), 23.10.1928.

⁴⁶ *Ekstrabladet* (Kopenhag), 21.12.1928.

İsveçli yazarlar ve Atatürk

1928 yılında olduğu gibi, daha sonraki yıllarda da İskandinav basınının Türk yazı devrimi üzerine yayınlar yaptığı görülmektedir. İsveç'in tanınmış yazarlarından Fredrik Böök, 1933 yılında Atatürk hakkında yayımladığı uzun bir yazıda harf devrimine değiniyor ve şöyle diyordu:

"Mustafa Kemal, Kasım 1928'de, bir çırpıda Arap alfabesini kaldırıp Lâtin alfabesini getirdi. Halide Edip'in söylediğine göre, alfabe reformu öteden beri Türkiye'nin gündemindeydi. Lâtin harfleri her bakımdan Arap harflerinden üstündü. Çünkü bol sesli bir dil olan Türkçe, sesli harfleri kıt olan Arap alfabesinin altında eziliyordu. Ama, İslâm birliğini parçalayacağı gerekçesiyle Lâtin alfabesinin alınmasına karşı çıkılıyordu. İslâm birliğini temsil eden Halifelüğün kaldırılması ve Arap topraklarının Türkiye'den ayrılması üzerine Mustafa Kemal, haklı olarak, bu durumdan yararlandı. Alfabe devrimi, Türk toplumunun her katında okur yazarlık oranını arttırdı ve yeni Türkçe için gerekliydi"⁴⁷.

Hjalmar Hwasser adlı bir başka İsveçli yazar, "Yeni Türkiye ve Yaratıcısı" başlığıyla yayınladığı yazıda, Türk Devriminin uygarlık açısından önemini anlatıyor, Atatürk'ün Türkiye'de mucizeler yarattığını söylüyor ve Alman Filozofu Oswald Spengler'in, Batı uygarlığının ölüme mahkum olduğunu ileri sürmesine karşın, bu uygarlığın Anadolu'nun her köşesine girdiğini, orada Doğu uygarlığının yerini aldığını söylüyordu. "Mustafa Kemal, ülkesiyle ve halkıyla öğrenmekte haklıdır" diyordu⁴⁸.

IV. İSPANYOL BASINI

İspanyol gazeteleri, daha 1926 yılında, Türkiye'de yazı devriminin hazırlanmakta olduğunu duyurmuşlar; bunun, o zamana kadar Türkiye'de yapılan devrimlerin "en büyüğü, en yücesi" olacağını, çünkü Türk düşüncesini özgürlüğe kavuşturacağını yazmışlardı⁴⁹.

Heraldo de Madrid'in yazısı Türk harfleri yasasının hazırlanmakta olduğu günlerde, Ekim 1928 de, bir İspanyol gazetesi şunları yazıyordu:

"Türkiye'den gelen bir telgraf haberi, Türk Hükûmetinin, bütün gazetelerin Lâtin harfleriyle basılmasına karar verdiğini bildiriyor. Bu, Mustafa Kemal'in yönetip yürüttüğü Arap harflerini değiştirme akımının son aşaması demektir.

"Genç Türk Cumhurbaşkanı'nın bu kararı, ilk bakışta, Batıyı taklit arzusu ve ulusal benlikten uzaklaşma gibi görülebilir. Ama işin temelinde başka şeyler

⁴⁷ Fredrik Böök, "Türk Diktatörü", *Svenska Dagbladet*, 21.8.1933.

⁴⁸ Hjalmar Hwasser, "Yeni Türkiye ve Yaratıcısı", *Östergötlands Dagbladet* (Norrköping), Haziran 1934.

⁴⁹ "La Scritura Latina on Turquia", *El Sol*, 24.12.1926.

yatmaktadır. Harf değişikliği ile Türkiye’de kültürün yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır.

“Türkiye’de şimdiye kadar kullanılmakta olan yazı çok karışıktı, ancak çok az kimse, uzun yıllar çalıştıktan sonra bu yazıyı öğrenebiliyordu. Çocuklar, dört beş yılda okuma yazmayı sökebiliyorlar, arkasını bırakınca da öğrendiklerini çabucak unutuyorlardı. Bu yüzden okur yazarların sayısı üzücü ölçüde düşük kalıyordu. Yalnız okuma bilenlerin sayısı biraz daha yüksekti, bunlar da okuduklarını yazamıyorlardı.

“Mustafa Kemal, yazıyı değiştirmek için tüm diktatörlük yetkilerini kullandı. Kendisi de yurdu dolaşıp Lâtin harflerinin kullanılışı üzerine konferanslar verdi. Bu konferanslar, gerçek bir okul öğretmeninin dersleri gibiydi. Halk alfabe değişikliğinin önemini kavradı. Baştan başa Türkiye geniş bir ilkokula dönüştü. Herkes yeni alfabeyi öğrenmeğe koyuldu. (Mustafa) Kemal Paşa’nın diktatörlüğünü haklı çıkarmağa yalnız bu yeter. Kaldı ki böyle bir aklama söz konusu edilince, Türkiye Cumhurbaşkanının başarı hanesinde daha pek çok şey bulunduğu apaçıktır.

“Mustafa Kemal Paşa, kültürü demokratikleştirme ile bir büyük Türkiye yaratma yolunu açmıştır. Kullandığı yöntem yer yer eleştirilse bile, tüm liberal yürekler kendisinin yanındadır”⁵⁰.

A.B.C.’nin övgüsü Yazı devrimi günlerine rastlayan Türkiye Cumhuriyeti’nin beşinci yıldönümü dolayısıyla da İspanyol basınında olumlu yazılar çıkmıştı. A.B.C. adlı İspanyol gazetesi şöyle yazmıştı:

“On yıl önce Türk İmparatorluğu Müttefiklere yenilmiş ve Mondros müareskesini imzalamıştı. Gazi Mustafa Kemal, yurdunu yabancı istilâsından kurtardıktan ve kapitülasyonları kaldırıp Türkiye’nin kesin ve sınırsız egemenliğini dünyaya kabul ettirdikten sonra, beş yıl önce Cumhuriyeti kurdu...

“Tarihi 1923’de Lozan andlaşmasının imzalanması ve Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan Yeni Türkiye, baş döndürücü bir hızla değişmektedir. Padişahlığı ve halifeliği kaldırdı; dini devletten ayırdı; haremi, peçeyi, fesi yasakladı; İsviçre Yurttaşlar Yasasını (Medenî Kanunu), Lâtin alfabesini ve Avrupa kılığını aldı. Türkiye’de trenler tam zamanında gelip gidiyor, yeni yollar açılıyor, yaşam temposu daha hızlı. Yurdun her köşesinde dirlik, düzenlik var. “Hasta adam”, köklü bir doktor müdahalesiyle vücudundaki kanseri atıp gücüne kavuştu”⁵¹.

İspanyol gözüyle Türk yazı devrimi, Türkiye’yi yeniden diriltip güçlendirmek uğrındaki köklü doktor müdahalelerinden biri, “en önemlilerinden” biriydi ve çok olumluydu.

⁵⁰ *Heraldo de Madrid*, 18.10.1928.

⁵¹ “Türkiye Cumhuriyetinin Beşinci Yıldönümü”, A.B.C., 3.11.1928

V. İTALYAN BASINI

Oriente Moderno

İtalyan Doğu Enstitüsü'nün yayın organı *Oriente Moderno* dergisi, Türk harf devrimi üzerinde en çok duran yabancı dergilerden biri olmuştur. Gerek Türkiye'de, gerek Sovyet Türk cumhuriyetlerinde Lâtin alfabesine geçişle ilgili haberlere, belgelere bu dergide geniş yer verilmiştir. İtalyan Türkoloğu Ettore Rossi'nin aynı dergide yayımladığı uzun inceleme yazıları, Türk harf devrimi literatüründe özellikle anılmağa değer⁵². Prof. Rossi, önemli tarihsel bir olay olarak, Türk yazı devrimi üzerine ilk eğilen yabancı bilim adamlarından biri olmuştur.

Bunun dışında, İtalyan basını da Türk yazı devrimini genellikle büyük bir coşkuyla karşılayıp alkışlamıştır. Günlük gazeteler bu devrimle ilgili geniş haberler, yorumlar yayınlamışlardır. İtalyanlar, kendi öz alfabeleri saydıkları Lâtin alfabesinin Asya topraklarındaki zaferini, kendi zaferleriymiş gibi sevinçle karşılamışlar ve böyle bir devrimi gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal'e övgüler yağdırmışlardır. İtalyan gazeteleri, böylesine köklü bir devrimin ancak Mustafa Kemal sayesinde gerçekleşebildiğini, yabancı hiçbir gücün bunu Türklere kabul ettiremediğini ve ettiremeyeceğini belirtmekten geri durmamışlardır.

İtalya'nın büyük gazetelerinden *Messaggero* bu konuda şunları yazmıştır :

II Messagero

"On yıldır büyük ve kansız bir devrime tanık oluyoruz.

Batı uygarlığını fetihten yüzyıllarca uzak kalmış bir hal-
kın tüm uyuşuk enerjisi, bir tek adamın iradesiyle seferber ediliyor. Kendi hal-
kınca haklı olarak "Vatan Kurtarıcısı" adı verilen Gazi Mustafa Kemal'in coş-
kun atılımlarıyla gerçekleşen şaşırtıcı Türk Rönesansından söz ediyoruz...

"Gazi Mustafa Kemal'in, yeni Cumhuriyeti kurduktan sonra, başkenti İstanbul'dan Ankara'ya kaydırmağa karar vermesi, Batı dünyasında Türkiye'nin Avrupa uygarlığına sırt çevirmesi gibi görülmüştü... Saltanatın ve halifeliğin ayrıcalıklarından vazgeçmesi de Avrupa'da bir çeşit demagogjik davranış gibi yorumlanmak istenmiş ve bunun sonucu Türkiye'nin İslâm dünyasındaki saygınlığının azalacağı ileri sürülmüştü...

"Oysa Mustafa Kemal, Batı uygarlığına sırt çevirmek şöyle dursun, yeni devletin varlığını pekiştirir pekiştirmez, Türk gerçeğini kökten değiştirmek için Batının verebileceği ne varsa hepsini metodik biçimde alıp benimsetmeğe ve halkını, yüzyıllarca Ortaçağ karanlığında kalmış İslâm dünyasının uygarlık öncüsü durumuna getirmeğe koyuldu.

"Son on yıl içinde Mustafa Kemal'in Yeni Türk yaşamında yaptığı çeşitli devrimler, bir adamın aydın iradesiyle alınabilecek önlemlerdir ve kendisi bun-

⁵² Ettore Rossi, "La questione dell'alfabeto per le lingue Turche", *Oriente Moderno* (Roma), Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927 ve Ettore Rossi, "Il nuova alfabeto Latino introdotto in Turchia", *Oriente Moderno*, Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929.

ları zorla değil, sabırla halkı inandırarak, önde gidip örnek olarak gerçekleştirmiştir. Başka hiçbir güç bunları Türklere benimsetemezdi. Devrimci önderlerinin dev atılımlarına inanan Türkler, önemlerini tam kavrayamasalar bile, devrimlerin gerekli olduğu kanısına varmışlardır. Geçen yıl sonunda da Gazi Mustafa Kemal, ileriye doğru yeni bir adım daha atmağa, şimdiye kadar İslâm ülkelerinde kullanılmakta olan Arap harflerinin yerine Lâtin alfabesini almağa karar verdi. Birçok Avrupalı için bu yeni adım bir sürpriz oldu. Çünkü Avrupa'da ancak küçük bir azınlık Türk gerçeğini tanıyordu ve reformun derin nedenlerini doğru değerlendirebiliyordu.

"Türkiye'de okur yazarlık düzeyinin pek düşük olduğu, nüfusun beşte dördünün okuma yazma bilmediği bilinir. Buna karşılık, Türk dilinin kendine uygun bir alfabesi bulunmadığı ve Türkçe yazmak için pek karışık ve güç olan Arap alfabesine başvurulduğu daha az bilinir.

"Arap alfabesinde 482 harf ve işaret bulunduğ, bu durumun yüzyıllarca büyük güçlükler yarattığı ve özellikle Türk basınının doğuşundan sonra bu güçlüklerin daha da içinden çıkılmaz durumlar yarattığı düşünülürse, (Mustafa) Kemal'in yaptığı reformun pek mantıklı ve haklı olduğu kendiliğinden anlaşılır. Kullanılan yazı Türk alfabesi değil, Arap alfabesi olduğuna göre, bugün Lâtin alfabesi de olabilirdi. Şu farkla ki Arap yazısının 482 işareti yerine bundan böyle yalnız 29 harf kullanılacaktı.

"İnsanı etkileyen şudur ki, Türk halkı bu devrimi coşkuyla karşılamıştır. Büyük Türk kentleriyle küçük Anadolu köyleri tam birer okul durumuna gelmiştir. Genç yaşlı herkes olağanüstü bir çabayla Lâtin alfabesini öğrenmeğe koyulmuştur. Hiç kimse reformu protesto etmeyi düşünmemiştir. Gazeteciler, harf devrimini en çok sevinçle karşılayanlar arasında yer almışlardır. Çünkü eski alfabe gazetecilere sık sık beklenmedik tuzaklar yaratıyordu. Hele mutlakîyetçi Padişahlar zamanında bu tuzaklar tehlikeli de oluyordu. Bir harfin küçücük bir noktasının ya da işaretinin düşüvermesi, gazetecilerin ve tipografların başını belâya sokabiliyordu.

"Gerçekten, Abdülhamit zamanında İstanbul'da birçok gazete müdürü bu yüzden sıkıntılı günler yaşamış, cezaevlerine yollanmıştır. Çünkü Arap harflerinin dizilişindeki ufak yanlışlıklar, sözcüklerin anlamını değiştiriyor, kimi zaman Padişahın kişiliğine hakaret anlamı yaratabiliyordu...

"Mustafa Kemal'in reformu, gazetecilere ve tipograflara sağladığı yararlar-dan başka, yabancıların Avrupa'da pek az bilinen Türk dilini öğrenmelerini de kolaylaştıracaktır. Böylece yeni Türk edebiyatını tanıyabileceğiz...

"Türkiye'nin Lâtin alfabesini benimsemesi bir kez daha açıkça şunu göstermektedir ki, Türk halkı, kendisini yüzyıllar boyunca Avrupa dünyasından ayır-

miş olan bütün duvarları yıkmak ve dünyayı yorulmadan hep ileriye doğru götürmüş olan insanlığın bu bölümü ile bütünleşmek niyetindedir"...⁵³

İtalyan gazetesi, kısaca, Türk yazı devrimini bir uygarlık atılımı olarak görüyordu. Türk toplumunu uygar dünyaya katmak amacıyla bu devrimin yapıldığını söylüyordu. Başka İtalyan gazetelerinde de buna benzer yorumlar çıkmıştı.

Piccolo della Sera'nın
yorumu

Trieste'de çıkan *Piccolo della Sera* gazetesi, "Türkiye'de Lâtin alfabesi ve dil devrimi" başlığıyla yayınladığı uzun bir yazıda, özetle şunları söylüyordu:

"Gazi Mustafa Kemal, devrimci atılımlardan yorulmuyordu. Bu kez de harf devrimi yapmıştı. Türkiye'de ilköğretimi yaygınlaştırmak ve genel kültürü yaymak için böyle bir devrim gerekliydi. İlk bakışta bu basitmiş gibi görünebilirdi. Oysa ki Atatürk yenilikleri arasında en devrimci olanıydı. Türkiye'de yaşamın dış görünüşü değişmişti. Yazılar, ilânlar, gazeteler Lâtin harfleriyle basılıyordu artık. İnsan kendisini bir Batı ülkesinde sanıyordu. Yabancılar bu yazıyı kolayca okuyabiliyorlardı. Biraz Türkçe biliyorlarsa okuduklarını da anlayabiliyorlardı.

"Yabancılar için kolaylık sağlayan alfabe değişikliği, yaşlı Türkler için güçlük yaratmaktaydı. Gerçi Gazi Mustafa Kemal bu yaşlı kimselerin de yeni alfabeyi öğrenmelerini istiyordu. Ama onlar şimdilik gazetelerini başkalarına okutmakla yetiniyorlardı. İnce gözlemci olan bir yabancı diplomat, "Türk gazetelerini şimdi yalnız yabancılar okuyabiliyorlar" demişti. Türklerin kendi gazetelerini okuyamadıklarını söylemek istemişti. Gerçekten, eskiden okuma yazma bilmeyenlerin dilekçelerini ve mektuplarını yazdırdıkları "köşebaşı yazıcıları" (arzuhalcileri) bulunduğu gibi, yazı devriminden sonra şimdi "köşebaşı okuyucuları" vardı. Yaşlı Türkler bunların çevresinde halka oluyorlar ve günün gazete haberlerini bunlardan dinliyorlardı.

"Yazı değişikliği bunun gibi geçici güçlükler yaratmıştı. Ama, unutulmamalıydı ki, eski yazı ayrıcalığı bir sınıfın yazısıydı. Ancak belli bir azınlıkça okunabiliyordu. O yüzden Türkiye'de okur yazarlık düzeyi düşük kalıyordu. Gazi Mustafa Kemal, yazıyı değiştirerek okuma yazma sorununu kökünden çözmek istiyordu. Herkesin okur yazar olmasını amaçlıyordu. Genç Türkiye Cumhuriyeti halkı, büyük çoğunlukla, Gazi Mustafa Kemal'e büyük saygı ve güven besliyor, onun devrimini de benimsiyordu.

"Harf devrimi, Türkler için yeni bir çağın başlangıcı demekti. Cadmo, küçük bir azınlığın okuyabildiği hiyeroglif ve çivi yazısı yerine 16 harfli Fenike alfabesini almıştı. Azizleri Kiril, Slavlar için yeni bir alfabe yapmıştı. Türklerin Lâtin alfabesini almaları bunlar gibi bir şeydi. Ancak Lâtin alfabesinin alınma-

⁵³ Leonardo Kociemski, "L'Alfabeto Latino in Turchia", *Il Messagero*, 13.3.1929.

sıyladır ki Türkler, yaygın eğitim ve öğretimi sağlayabilen toplumlar arasına katılabiliyorlardı...”⁵⁴

Bunları söyledikten sonra gazete devam ediyordu:

“Lâtin alfabesinin alınmasıyla Türk dili sadeleştirilmişti, ama dil sorunu tümüyle çözümlenebilmiş değildi. Bu alfabe Türkçe sözcüklere uygundu, ama Türk dilinde bulunan Arap (ve Acem) sözcüklerinin fonetik inceliğini sağlamıyordu. Onun için, alfabe devrimi, dil devrimi gereksinmesini de ortaya çıkarıyordu. Yüzyıllardan beri Türkçeye girmiş bulunan Arap ve Acem sözcüklerini bu dilden ayıklamak gerekiyordu. Özellikle bilimsel terimler bakımından yeni bir durum ortaya çıkıyordu. Türkler şimdiye kadar bilimsel terimleri Arapça’dan almışlardı. Eski ve Yunan kökenli sözcükleri almamışlardı. Yeni alfabe Arapça sözcüklere uymadığına göre, bunları belki Batı sözcükleriyle değiştirmek gerekecekti. Bu bakımdan da Türklerin Batıya katılmaları sorunu ortaya çıkıyordu. Türkiye’de okul programlarına eski Yunanca ve Lâtince dersleri koymak düşünülüyordu. Yarı resmî *Hakimiyeti Milliye* gazetesi bu konuda uzun bir yazı yayınlamıştı. Bu da gösteriyordu ki, Türk harf devrimini yapanlar, bunun etkilerini ve sonuçlarını derinden derine düşünmüşlerdi. Üstün bir uygarlık yolunda yürekli bir atılım yapmışlar ve ileri görüşlülük örneği vermişlerdi”⁵⁵.

VI. İSVİÇRE BASINI

Journal de Genève İsviçre gazeteleri, Türkiye’de yazı devrimi yapılacağını daha 1926 yılında duyurmuşlar, bu konuda haberler ve yorumlar yayınlamışlardı. *Journal de Genève* gazetesi 1926 sonlarında yayınladığı uzun bir haber-yorumda, Türkiye’de pek yakında Lâtin harflerinin alınacağını yazmış, bu konuda uzun uzun yorumlarda bulunmuş ve “alfabemizin Asya’ya girişi, sosyal, siyasal, ekonomik ve moral bakımlardan pek önemli bir olaydır” demişti⁵⁶.

Atatürk’ün, alfabe değişikliğine kesinlikle karar verildiğini açıklaması üzerine, Ağustos 1928’de, İsviçre basınında yine haberler çıkmaya başlamıştır. Aynı gazetenin 23 Ağustos 1928’de yayınladığı bir haberde, 1928/29 ders yılında bütün Türk okullarında yeni harflerle öğretim yapılacağı, önceden öğretmenler için alfabe kursları açılacağı, Türk gazetelerinin şimdiden yeni harflerle parçalar yayınlamaya başladıkları ve Türk Devlet Matbaasında da yeni okul kitapları basılmakta olduğu bildiriliyor ve alfabe reformunun “bütün Türkiye’de sevinç ve coşku ile karşılandığı” duyuruluyordu⁵⁷.

⁵⁴ “L’Alfabeto Latino in Turchia e la riforma della Lingua”, *Piccolto della Sera*.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ “La Révolution graphique en Turquie”, *Journal de Genève*, 15.12.1926.

⁵⁷ “Turquie. Le nouvel alphabet”, *Journal de Genève*, 23.8.1928.

**Türk devrimi üzerine
dizi yazılar**

Türkiye’de eski yazıdan yeni yazıya geçişi adım adım izleyen İsviçre gazeteleri, harf devriminin nasıl uygulandığını, birkaç zaman uygulandıktan sonra nasıl sonuçlar verdiğini de incelemişler, bu amaçla Türkiye’ye özel muhabirler de göndermişlerdir. 1929 yılında Türkiye’ye gönderilen bir İsviçreli gazeteci, Türk devriminin çeşitli yönleri üzerinde durduktan sonra yazı değişikliği konusunda şunları yazıyordu:

“Bin yıl boyunca kullanılmış olan Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınışı, yeni Türkiye bakımından son derece önemlidir. Dil, bir halkın ruhudur. Bugüne kadar Türkiye’de okur yazar, halktan ayrı bir dil kullanıyordu. Uzun yıllar öğrenim görme olanağından yoksun kalan bir kimse için bu dili öğrenmek olanaksızdı. Eski alfabe döneminde halkın ancak % 10 kadarı okur yazardı. Türkiye’de okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1926’da % 80-85 kadardı.

“Bu duruma son vermek için Hükûmet inanılmaz çabalar harcadı. Mustafa Kemal, en büyük güçlüğü alfabe noktasında düğümlendiğini gördü. Lâtin alfabesinin alınmasını emretti. Şimdi Türkçe okuma yazma öğrenmek son derece kolaydır. Yeni alfabeyi çocuklar okulda öğreniyorlar, 45 yaşına kadar olan okul yaşı dışındakiler de gündüz ve gece kurslarını izleyerek söküyorlar. Aile reisleri, ailede herkesin okuma yazma öğrenmesinden sorumlu tutuluyor. Bu konuda sıkı bir kontrol var ve her yurttaş sınav geçmek zorundadır. Lâtin alfabesiyle 24.000 sözcüğü kapsayan yeni bir Türkçe sözlük yayımlandı. Aydın bir Türk yaklaşık 10.000 sözcük, orta tabakadan bir Türk 4.000 ve halktan bir Türk 800-1.000 sözcük kullanır. Büyük bir Türk Dili Sözlüğü hazırlıkları yapılıyor. Kamu ve özel tüm kitaplıkların gözden geçirilmeleri öngörülüyor; çok değerli yapıtlar Lâtin harfleriyle yeniden basılacak.

“Bugün Lâtin alfabesi her yere girmiş bulunuyor. Sokaklarda pek seyrek eski yazıya rastlanıyor, bunlar da tarihi yapıların üzerlerindeki yazıtlardır. Yeni yazının ilk günlerinde devlet görevlileri epeyce yanlışlar yapmışlar. Bugün yeni alfabeyi artık iyice öğrenmiş bulunuyorlar ve devlet işleri normal yürüyor. Türk dili ülkede tek resmî dil. Lokantalarda yemek listeleri önce Türkçe yazılıyor, telefon numaraları da Türkçe isteniyor. Yunan ve Ermeni asıllı yer adları da Türkçeleştirilmiştir. Yalnız ufaklık Türk paraları üzerinde halâ eski yazı var, bu, Türkiye’ye gelen yabancılara güçlük yaratıyor⁵⁸.

“Lâtin alfabesinin alınışı Türk basını için yeni bir çağ olmuştur. Başlangıçta güçlüklerle karşılaşmış, çok pahalı olan yeni harfleri ancak büyük işletmeler kendi olanaklarıyla satın alabilmişler. Küçük basımevlerinin yeni harfleri satın alabilmelerine hükûmet kolaylıklar gösteriyor. Yeni yazıyla basım işleri daha ucuza çıkıyor. Okuma alışkanlığı hızla gelişmekte. Türk basını bu reformdan çok kârlı çıkacak. Forma ve mizanpaj bakımından Türk gazeteleri Paris gazete-

⁵⁸ J.L., “Ma visite en nouvelle Turquie”, *La Sentinelle*, (Chauk de Ponde), 11.10.1929

lerine benziyor. En yeni olayların fotoğraflarını da basıyorlar. Gazetelerin politika, maliye, ekonomi bölümleriyle kadınlar için ekleri vb. de var. Türk basını geleceğine güvenle bakabilir; önünde mutlu bir çağ var.

“Türkiye’nin modernleşmesi, yalnız Devlet yönetimine büyük değişiklikler getirmekle kalmamıştır. Kişilerin özel yaşamlarında da büyük değişiklikler yaratmıştır... Reformların devlette ciddî sarsıntılar yaratabileceği korkusu boşa çıkmıştır. Afganistan’da Amanullah’ın tahtına mal olan şeyler, Mustafa Kemal’i Ortadoğu’nun en gözde insanı durumuna getirmiştir... Mustafa Kemal, halkını daha iyi yarınlara götürmeğe çalışıyor. Türk halkı kendisini baba gibi seviyor.

“Yeni Türkiye’ye karşı olanlar, bu reformların Avrupa uygarlığıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını ileri sürüyorlar. Türklerin, anlamını kavramadan Avrupa geleneklerini benimsediklerini söylüyorlar. Bu kimseler şunu unutmaktadırlar ki, yeni Türkiye, ülkeyi Avrupa uygarlığına yaklaştırmak için eski rejimin yüzyıllar boyu yapamadığını birkaç yılda başarmıştır...”⁵⁹.

Tribune de Genève İsviçre’nin tanınmış gazetelerinden *Tribune de Genève*, “Mustafa Kemal’in Reformları” başlığıyla yayımladığı uzun bir yazıda, Türk devrimini topluca gözden geçiriyor ve özetle şunları söylüyordu:

“Tanzimat’a, Islahat Fermanına ve 1877 Anayasasına karşın, ondokuzuncu yüzyıl Türkiye’sinde gerçek anlamda reformlar yapılamamıştı. İkinci Meşrutiyetin İttihatçıları da umutları boşa çıkarmışlardı. Gerçek reformları Mustafa Kemal yapmıştı. ‘Gordion’un düğümünü Mustafa Kemal kesmiş’ti. Şimdi Türkiye’de öyle reformlar yapılmaktaydı ki, eskiden bunların düşünülmesi, düşünmesi bile olanaksızdı. Yeni Türkiye’de azınlık sorunu bulunmadığı için bu reformların azınlıklara şirin görünmek için yapıldığı yolunda bir kuşku da yoktu. Bu bakımdan Mustafa Kemal’in reformları Türk halk kitlelerince destekleniyor, sempatiyle karşılanıyor, benimseniyordu...

“Mustafa Kemal’in reformları arasında yazı değişikliğinin apayrı siyasal ve sosyal anlamı vardı. Eskiden Avrupa sınırı, Arap yazısının kullanıldığı Osmanlı topraklarında bitiyordu. Eski yazı, bir bakıma Doğu ile Batıyı ayırıyordu. Aynı bir düzeni, aynı bir düşüncüyü simgeliyordu. Yazı olarak sevimliydi, ama bilmece gibiydi, anlaşılması çok zordu. Avrupalının gözünde, eski yazının görülmeğe başladığı Osmanlı sınır istasyonlarında artık esrarlı Doğu başlıyordu. Bu Doğu, Avrupalı için esrarlı, çekici idi ama aynı zamanda güçsüzdü. Mustafa Kemal, yazıyı değiştirmeye karar vermekle, Doğu’nun sevimliliğini de güçsüzlüğünü de bir gecede bozmuştu. Eski yazının güçlüğü, Türk halkının karanlıkta kalış nedenlerinden biriydi. Türkler, Arap alfabesine bağlı kaldıkları için, Batı uygarlığına ayak uyduramamışlardı. Mustafa Kemal, yazıyı değiştirmek için seferber-

⁵⁹ *Ibid.*, 14.10.1929

lik açmıştı, bunun başına geçmişti. Lâtin alfabesini Türkçe seslere en iyi biçimde uydurabilmek için bilginlerle tartışmıştı. Ama, yazık ki, bu konuda Uluslararası Fonetik Derneği (Association phonétique internationale) ile işbirliği yapılmamıştı. Yapılmış olsaydı, yabancıların Türkçe öğrenmeleri sadeleştirilmiş olurdu. Bununla birlikte, Lâtin alfabesi kampanyası meyvelerini vermeğe başlamıştı. Bir yıldır oniki bin öğretmen yeni yazıyı öğretiyordu. Ankara hükûmeti bu uğurda şimdiye kadar 1 milyon İngiliz lirası tutarında harcama yapmıştı. Artık bütün Türk gazeteleri Lâtin harfleriyle basılıyordu. Arap yazısına rastlayabilmek için Anadolu'yu baştan başa geçip İran ve Suriye sınırlarına kadar uzanmak gerekiyordu.

“Türkler gibi Asya steplerinden gelip Avrupa'nın ortasına yerleşmiş olan Macarlar, vaktiyle, Lâtin alfabesini almak zorunda kalmışlardı. Bu alfabe onları Hristiyanlığa ve uygarlığa götürmüştü. Şimdi Türkler Avrupa kılığını ve yazısını almakla işe başlamışlardı. Acaba daha ileriye gidip Hristiyanlığa doğru da yacaklar mıydı? Şimdilik böyle bir belirti yoktu. Yalnız, İslâm dininin artık Türkiye Cumhuriyetinin resmî dini olmaktan çıktığı ve Türklerin gittikçe dinden uzaklaştıkları bir gerçektir. Bu yüzden Panislamizm artık çözülmeğe başlamıştı. Herhalde Türk devriminin bütün Asya'da derin yankıları olacaktı”⁶⁰.

Daktilolar Bir İsviçre gazetesi, “Boğaziçi kıyılarında ticaret dünyasını ilgilendiren bir devrim yapılıyor” diyor ve Türk yazı devriminin ayrı bir yönüne değiniyordu. Yazı değişikliğinden sonra Türk Hükûmeti, yeni Türk harfleriyle 3000 yazı makinası ismarlamıştı. 3000 Türk kızı bu makinaları kullanmak için hazırlanıyordu. Şimdiye kadar ticaret ve iş çevrelerinde Rum ve Ermeni kızları daktilo sekreter olarak çalışmaktaydılar. Onların yerlerini artık Türk kızları alacaktı⁶¹.

Bir başka İsviçre gazetesi de aynı konuya değiniyordu. Yüzyıllarca kafes ve peçe ardında pasif kalmış Türk kadını şimdi birdenbire bütün haklara kavuşuyor, özellikle daktilograf olarak çalışma yaşamına atılıyordu. Türkiye'de şimdi “yazı makinaları dikiş makinalarından çok daha çabuk yayılıyor” du⁶².

Uydurma haberler Türk yazı devrimine ilişkin olarak kimi İsviçre gazetelerinde yer yer uydurma haberlere de rastlanıyordu. Örneğin yerel gazetelerden biri, Türk okulları programlarından Arapça ve Farsça derslerin kaldırıldığını yazdıktan sonra, “Arapça ve Farsça kitapların 1 Kasım 1929 tarihine kadar yokedilmeleri (vernichten) gerektiğini” ileri sürüyordu⁶³.

⁶⁰ Thomas Greenwood, “Les Réformes de Mustapha Kemal et leurs répercussions sociales”, *Tribune de Genève*, 11.10.1929

⁶¹ “Türkinen für die Schreibmaschine”, *Anzeiger Affoltern*, 15.11.1929

⁶² “Dactylos en uniforme”, *La Revue* (Lausanne), 10.11.1935

⁶³ “Ausaltung des Persischen und Arabischen in der Türkei”, *Graphisches Centralblatt* (Luzern), 15.10.1929

Başka bir yerel gazete, yazı değişikliğinden sonra Türkiye'deki mektuplaşmaların iki kat arttığını, ordu sıralarında yeni yazıyı öğrenen erlerin de mektuplarını yeni harflerle yazdıklarını bildiriyor, "Arapçacıların" sert biçimde cezalandırıldıklarını, yakında İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerin yasaklanmasını sıra geleceğini iddia ediyor ve "büyük reformlar işte böyle yapılıyor!" diyordu⁶⁴.

Genel değerlendirme Ama genellikle İsviçre basını Türk yazı devrimini çok olumlu karşılamıştı. Bu konuda geniş yayın yapmış, başka ülkelerin gazete ve dergilerinde görülen uzun yazıları bile sütunlarına aktarmıştı⁶⁵. Bir İsviçre gazetesi, Türk devrimini gözden geçirdikten sonra, sonuç olarak, "yeni yazının alınması, yeni Türkiye'nin kuşkusuz en mutlu reformlarından biridir" diyordu⁶⁶.

Neue Zürcher Zeitung gazetesi, "Yeni Türkiye" başlığıyla yayımladığı dizi başyazılarında, yazı devrimi konusunda şunları söylüyordu:

"Aralık 1928'den beri Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılması bize önemsizmiş gibi görünebilir. Ama gerçekte bu, Mustafa Kemal'in en devrimci önlemlerinden biridir. Bunu gerçekleştirmek için Mustafa Kemal büyük çaba harcamıştır. Kendisi köylere gidip yeni yazıyı anlatmamış olsaydı, genç yaşlı herkesi sınamak için teftiş gezilerine çıkmamış olsaydı, Lâtin yazısı hiçbir zaman alınamazdı. Yazı yazmak artık aydınların ve hocaların bir ayrıcalığı değildir. Köşebaşı arzuhalcileri ancak birer yazı makinasıyla işlerini görebiliyorlar artık. Gazeteler okuyucu sayılarını arttırıyorlar. Türklerin kullandıkları Lâtin alfabesi, öğrenimi kolaylaştırmıştır. Bugün öğrenciler, zevkle okuma yazma öğreniyorlar, yaşlıları özenerek bir güvenle karatahtaya yazıyorlar..."⁶⁷

VII. FRANSIZ BASINI

Le Temps Paris'in ünlü *Le Temps* gazetesi, Türkiye'de yazı devrimi yapılacağını, yüzyıllardır kullanılan Arap harflerinin bırakılıp yerine Lâtin harflerinin alınacağını, daha 1926 yılında duyurmuş, bunun tarihsel önemini vurgulamıştı. Bu devrim, uygarlık yolunda büyük bir atılım olacaktı. Gazete, "Tıpkı aynı Turan soyundan olan Macarlar ve Finliler gibi, Türkler de Lâtin alfabesini benimseyeceklerdir. Ve bu, Asya'nın bilimsel, entelektüel ve moral ilerlemesinde büyük bir tarih olacaktır" demişti⁶⁸.

⁶⁴ "Les soldats turcs et l'alphabet latin", *Feuilles d'Avis de Neuchâtel*, 19.4.1930

⁶⁵ Örneğin *Mercure de France* dergisinde Géo Courtin imzasıyla Türk yazı devrimi üzerine yayınlanan uzun inceleme yazısı *Feuilles d'Avis de Lausanne* gazetesinin 26 ve 29 Nisan 1930 günlü sayılarında yayınlanmıştır.

⁶⁶ "In der neuen Türkei". Der Ghazi, *Freier Argauer* (Aaran), 8.12.1929

⁶⁷ "Die neue Türkei. III. Die Schulen", *Neue Zürcher Zeitung*, 19.7.1933

⁶⁸ P. Gentizon, "Lettre de Turquie: Les Caractères latins", *Le Temps* (Paris), 21.3.1926.

Aynı gazete, Atatürk'ün 1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı ve yazı devrimine değinen konuşmayı birinci sayfasında verdi. "Tek başına bu devrimin Türkiye'nin uygarlık savaşımında önemli bir aşama olduğunu" belirtti⁶⁹.

Mercure de France'ın Türkiye'deki alfabe değişikliği üzerine günlük Fransız gazetelerinde çıkan çeşitli haberlerin, yorumların yanı sıra, Fransız dergilerinde de uzun inceleme yazıları çıkmıştır.

Mercure de France dergisinde Türk yazı devrimi konusunda en uzun incelemelerden biri yayınlanmıştır. İzmir'deki Fransız lisesi öğretmenlerinden Géo Courtain imzasıyla çıkan bu inceleme yazısı, bir İsviçre gazetesinde de yayınlanmıştır⁷⁰. Yazıda, Türk yazı devriminin Fransız gözüyle genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Özetle şunlar anlatılıyordu:

"Türkiye'de bir alfabe reformunun gerekli olduğunu kimse yadsımıyordu. Çünkü Arap alfabesinin kusurları apaçıktı. Herşeyden önce bu alfabe Türkçenin seslerine karşılık vermiyordu. Yazı dilinde seslilerin bulunmaması bir ölçüde Arapların *harekeleri* ile karşılanıyordu. Ama Türkçede *hareke* pek az kullanılıyordu. Sözcükleri yanlışsız okuyabilmek için onların okunuşunu önceden bilmek gerekiyordu. Durmadan yanlışlar yapılıyordu. Bunlardan kaçınmak hemen hemen olanaksızdı. Sonra Arap alfabesini öğrenmek pek çetin bir işti. Okullarda bu harfleri sökebilmek için uzun zaman yitiriliyordu. Bu bakımdan Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 90 dolayında kalmıştı. Balkanlarda bile gazete satışları Türkiye'deki satışlardan daha yüksekti. Yunus Nadi'nin de belirttiği gibi, bütün Türk gazetelerinin toplam tirajı *Petit Parisien* adlı Fransız gazetesinin tirajının onda birinden düşüktü. Ciddî bir Türk dergisinin kendi satış gelirleriyle ayakta kalabilmesi olanaksızdı. Bilimsel bir kitap ancak devlet desteğiyle basılabiliyordu. Kısacası, bir alfabe reformu gerekiyordu. Böyle bir reforma karşı olanlar bile, eninde sonunda, şu ya da bu biçimde bir reformun kaçınılmaz olduğu kanısına varmışlardı."⁷¹

Yazıda, Türk harfleri yasasından önce Türkiye'deki alfabe tartışmaları da kısaca gözden geçirildikten sonra, bu yasadaki elde edilen ilk sonuçlara geçiliyordu. Sade bir alfabe benimsenmişti. Yazım kuralları da sadeydi. Alfabenin ve yazım kurallarının sadeliği, bir ülkenin genel kültürel gelişmesi için yeterli miydi? Kültürel gelişmeden okuma yazma oranının yüksekliği anlaşılabilecekse, evet. Çünkü yeni alfabenin uygulanmasıyla Türkiye'de okuma yazma oranı yükselmişti. Yalnız alfabenin sadeliği yüzünden değil, Millet mekteplerinin açılması

⁶⁹ "Le Discours de Moustapha Kemal", *Le Temps* (Paris), 4.11.1928.

⁷⁰ *Mercure de France*'dan aktararak: "Revue des Revues, "La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Lausanne*, 26.4.1930, 29.4.1930. Fransız dergisindeki aslını göremediğimiz bu yazının İsviçre gazetesinde çıkan bölümleri kullanılmaktadır. (B.N.Ş.)

⁷¹ "La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Lausanne*, 26.4.1930.

nedeniyle okuma yazma öğrenenlerin sayısında hızlı bir artış görülmüştü. Gerçekten, Türk halkının büyük çoğunluğu, yeni alfabeyi öğrenmek için bu okullara gitmekteydi. Altmışına erişmiş hocalar, imamlar bile yeni harfleri öğrenmek için içten bir çaba harcamışlar, yeni harfleri öğrenmişlerdi. Türkiye’de yaşayan, yansız gözlemlerde bulunan hiç kimse bu gerçekleri görmemezlikten gelemezdi⁷².

Okullarda ise parlak sonuçlar alınmıştı. Öğrenciler yeni harfleri pek çabuk öğrenmişlerdi. Öğretmenlerini bile aşan başarılar elde etmişlerdi. Ders notları, ev ödevleri yeni harflerle kolayca kaleme alınıyordu. Yeni alfabe, yabancı dil öğrenmeğe başlayan Türk öğrencilerinin işini de kolaylaştırmıştı. Eskiden yabancı alfabeleri öğrenmek için harcanan zaman kısalmıştı. Sonuçlar şimdiden büyük umut yaratıyordu. Gelecek kuşaklar yeni alfabeden daha büyük ölçüde yararlanacaklardı⁷³.

Bunlar belirtildikten sonra yazıda şöyle deniliyordu:

“Basım alanında sağlanan başarı ise, yazık ki, bu kadar tam olmamıştır. Ama burada da iki konuyu birbirinden ayıralım.

“Basım endüstrisi, alfabe reformundan bu yana büyük ölçüde iyileşmiştir. Gazete ve dergilerin görünüşlerinde yeni makinalar pek kısa zamanda büyük iyileşme sağlamıştır. İşçiler, şaşılacak bir çabuklukla, dizgi işlerini, sayfa düzenlemeyi öğrenmişlerdir. Sözlük yokluğu yüzünden ilk zamanlarda sık görülen dizgi yanlışları gittikçe azalmaktadır. Avrupa gazeteleriyle karşılaştırılacak bir kusursuzluğa doğru gidilmektedir. Demek ki, bu alandaki başarı tam olmuştur.

“Ama genel kitleye yansıma bakımından bu kadar mutlu sonuçlar alınamamıştır. Öngörüldüğü biçimde, satışlarda önemli düşüş olmuştur... Gazetelerin tirajı % 25, 30, kimi durumlarda % 50 oranında azalmıştır. Durumları pek sağlam olmayan gazeteler can çekişmektedir. Okuyucular artık gazetelerine eskiden olduğu gibi şöyle bir göz atmakla yetinememektedirler. Yavaş yavaş, güçlkle okumak zorundadırlar. “Bir Türk gazetesini iki saatte sökmektense Fransızca bir gazeteyi gözden geçirmeyi yeğlerim” diyenlere sık sık rastlanmaktadır... Dostların arasındaki gençten bir Türk öğretmen, biraz düş kırıklığıyla, bana, “artık okuma zevkimi yitirdim” dedi.

“Bu okuma bunalımı, gazete ve kitap satışlarındaki bu önemli düşüş, pek güzel başlatılmış olan alfabe reformunun mahkûm edilmesi midir? Hayır. Çünkü uygulama henüz başlangıç aşamasındadır, başlangıçta böyle bir bunalımın baş göstermemesi zaten düşünülemezdi. Şu sırada, hükümet de, haklı olarak, gazetelerden desteğini esirgemiyor. Gazeteler, bugünkü zararlarını birkaç yılda bol bol kapatacaklardır... Bugünkü bunalım ne kadar ağır olursa olsun,

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

hiçbir biçimde bir geriye dönüş nedeni olmayacaktır. Reform konusunda kesin bir yargıya varabilmek için aylar, belki de yıllar geçmesi gerek. Bu arada, genel güveni hiçbir şey sarsmamalıdır”⁷⁴.

Yazıda bundan sonra, “Bütün Avrupalıların sordukları son bir soru var: Türkler bu işi nasıl başardılar?” deniyor, harf devriminin başarı nedenleri üzerinde duruluyordu. Özetle şu görüşler ileri sürülüyordu:

“Türkiye’de yüksek kültürlü seçkin bir aydın kitlenin yanı sıra, hepten cahil bir halk çoğunluğu vardı. Aydınlar arasında geçmişin özlemini çekenler yok değildi; ama bunlar sayıca “pek azınlıktaydı”, gittikçe de azalmaktaydı. Aydınların çoğunluğu ileriye dönüktü, Türkiye’yi yeniden yaratmak istiyordu, alfabe değişikliğinden yanaydı. Hepten cahil büyük halk kitlesi ise tam şekilsizdi (résolument amorphe). Harf devrimi bu büyük kitleyi amaçlıyordu. Uygulamada bu kitlenin hepten cahil olması gerçi güçlük yaratıyordu. Ama devrimin başarısı bakımından da bu durum elverişli bir ortam oluşturunuyordu. “Şekilsiz” kitle, istenildiği biçimde yoğurulabiliyordu. Bu kitle, harf devrimi tartışmalarına katılmamıştı. Devrimi yapanlar bir bakıma sıfırdan başlıyorlardı. Sıfırdan başlamak, eski alışkanlıkları değiştirmekten belki daha kolaydı. Sonra bu devrim Gazi gibi, İsmet Paşa gibi kişilerin eseri idi. Bu kişiler bir rastlantı sonucu ülkenin başında bulunmuyorlardı. Türk halkı kendilerine tam güven besliyordu. Aydınlar akıl yoluyla, bilerek; büyük halk kitlesi de belki körükörüne, sağduyusuyla önderlerine güveniyordu. Türk halkı, Kurtuluş savaşında kendisini önderlerinin eline bırakmıştı. Ondan sonra da kendi iyiliği için çalıştıklarına inandıkça önderlerinin gösterdiği yolda yürümüşü. Türkiye’nin sürekli ilerlemesi, halk oylamalarının en iyisi, en güveniliriydi”⁷⁵.

Alfabe reformu, cahillikle savaşım, Türkiye’nin geleceği bakımından “yamsalsal önemde” bir sorun olarak görülmüşü. Türkiye savaşlarda yoksul düşmüşü. Türk dili kansız kalmışü. Ülkenin ekonomik ve entelektüel kalkınması için bu reformu benimsemek, yurtseverlik görevi sayılmışü. Reformun başarısı için elden gelen hiçbir şey esirgenmemişü. Basın, sürekli kampanyaya girişmişü. Alfabe kitapları, okuma kitapları dağıtılmışü. Ulus okulları açılmışü. Alfabe seferberliğine girişilmişü. Bütçeye, alfabe reformunun uygulanması için 1.450.000 lira konmuşü. İyi propaganda yapılmışü. Önce bütün devlet görevlileri, arkasından tüm ulus için yeni yazı kursları açılmışü. Kurslar bir bakıma zorunlu tutulmuşü. Bunlar hep başarı nedenleriydi⁷⁶.

Fransız yazar, “Ama başarıyı özellikle psikolojik nedenlerle açıklamak gerekir” diyordu. Çünkü bütün Türk toplumu alfabe reformunu hemen hemen oybirliğiyle benimsemişü. Önceleri bundan sızlananlar bile yazara şunları söyle-

⁷⁴ “La nouvelle Turquie - II”, *Feuilles d’Avis de Lausanne*, 29.4.1930.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*

mişlerdi: “Gerçekte bütün yakınmalarımız duygusaldır. Eski yazıya dönelim denseydi bile bunu reddederdik. Bizim için önemli olan gelecektir. Geleceğimiz için, ülkemiz için, bütün sıkıntılara seve seve katlanacağız. Geriye, geçmişe bakmaksızın katlanacağız”⁷⁷.

Sonuç olarak Fransız yazar şunları söylüyordu:

“Kısacası, Türk reformu uygulamada önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlükler zaten öngörülmüştü. Ama birkaç aylık uygulamayla bile güçlükler azalmağa, yararlı sonuçlar görülmeye başlamış bulunmaktadır. Henüz kolları kavuşturup başarılan işi keyifle seyretme zamanı değildir. Tersine, aralıksız sıkı sıkıya çalışma zamanıdır. Bununla birlikte şimdiden geleceğe güvenle bakılabilir. Yüzyıllardır içinde bulunduğu siyasal ve sosyal kölelikten kurtulan Türkiye, geçmişin miras bıraktığı cahilliğin ağır yükünü de üzerinden atmaya kesinlikle başaracaktır. Bu reformun ruhuna inmek, tam anlamı ve önemi kavranmak istenirse, bunu, ülkenin yüce çıkarları için bütün bir kuşağın kendiliğinden katlandığı pek büyük bir özveri saymak gerekir. Bu adsız, bu toplu özveri bize şunu anlatır: Eski Türkiye artık ölmüştür. Harf devrimi, yeni Türkiye’nin gururla seçtiği yükseliş yolunun en kesin, en çetin, aynı zamanda en onurlu aşamalarından biri olacaktır”⁷⁸.

Sonraki yayınlar Fransız yazarlar, ilk uygulama dönemlerinde olduğu gibi, daha sonraki yıllarda da Türk yazı devrimi üzerinde sık sık durmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin onuncu yıldönümü dolayısıyla Fransız basınında bol bol yazılar çıkmış, on yıl içinde yeni Türkiye’nin nereden nereye ulaştığı övülmüş, bu arada Türk yazı devrimine de yer verilmiştir. Bir Fransız gazetesi Atatürk’ün kara tahta önünde yeni harfleri öğreten resmini yayınlamıştır⁷⁹. Öteki Paris gazetelerinde de aynı alfabeyle Türkiye’nin eğitim alanında ulaştığı başarılar anlatılmış, istatistikler verilmiştir. 1927 yılında Türkiye’de okuma yazma bilenlerin sayısı 685.000 iken 1933 yılında bu sayı iki milyonu aşmıştı...⁸⁰

1934 yılında Türkiye’yi dolaşan Léon Bancal adlı Fransız gazetecisi de, yayınladığı dizi yazılarından birini Türk yazı devrimine ayırmış, şunları yazmıştır:

“İlk kez Beyoğlu sokaklarında dolaşan burnu havada bir Fransız, *tabldot*, *kuaför*, gibi yazılarla karşılaşınca gülümsemekten kendisini alamaz... Ama birazcık sağduyusu varsa, bu güldürücü, şaşırtıcı sözcüklerin arkasında Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği en köklü reformlardan birinin bulunduğunu çabucak kavrar. Reform! Türkiye’de geleneksel yazının bırakılıp yerine Lâtin alfabesinin

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ “Dixième anniversaire de la République turque” *L’Intransigeant*, (Paris), 30.10.1933.

⁸⁰ “La République turque célèbre son 10e anniversaire”, *La Liberté* (Paris), 30.10.1933.

alınmasıyla Türk yaşamında yapılan değişikliği anlatmak için reform sözcüğü bile yetersizdir, devrim demek gerekir. Çünkü, dil yalnız dış görünüşüyle değil özülle de değişmiştir.

“Türkiye’nin yalnız kalmasında eski yazının da payı vardı. Bu yazıyla Türk düşüncesi penceresiz bir kuleye kapatılmış gibiydi. Buradan dışarıya bir göz atmak zordu. Yabancıların da içeriye göz atmalarına eski yazı engeldi. Doğrusunu söylemek gerekirse, herbiri bir bilmece olan bu filigran yığını kullanırken Türklerin kendileri de rahat değillerdi. Akıl almaz bir yazıydı bu. Kimi zaman birçok işaret aynı sesi verirdi. Kimi zaman da aynı işaret birçok değişik biçimde okunabilirdi. Okuma öğrenmek için uzun yıllar gerekiyordu. Bu yazı yüzünden basım alanında linotip kullanmak olanaksızdı. Bu koşullar altında bir ülke nasıl kendi bilincine varabilirdi?

“Bir devrim gerekiyordu. Bu devrim pek direnişle karşılaşmamalıydı. Klasik yazıdan yana olanların tek savı estetikti. Onlar için eski yazı sanat demekti. Haksız da değillerdi. O yazı, yazıdan çok desene benziyordu. Ama yararlılık bakımından bu sav öylesine havada kalıyordu ki!

“Uluslararası rakamların benimsenmesinden hemen sonra... 9 Ağustos 1928 gecesini Mustafa Kemal, “milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir” dedi. Ekimde (Kasım da olması gerek BNŞ.) Lâtin harflerinin alınması yasallaştı. Türk alfabesine ilk kez sesli harfler girdi. Alfabe devrimi yapıldı.

“İnsanı duygulandıran olağanüstü bir olaya tanık olduk. Hemen hemen her yerde halk okulları açıldı. Kadın, erkek herkes buralara koştu. Toplumun bütün sınıfları okul sıralarında buluştu, kaynaştı. Ellisini aşmış öğrenciler okul sıralarına oturdular. Okuma, yazma öğrenmek, oyun oynamak gibi kolaylaşmıştı. Artık bilmece yoktu, tuzak yoktu. 29 Lâtin harfini öğrenmek yetiyordu... Her harf tek bir sesi karşılıyordu. Yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurum da kalmamıştı. İki birdi. Batılı da Türkçeyi okuyup anlamayı umabiliyordu artık...

“Basım alanında olağanüstü bir sıçrama görülmüştür. Bu sıçrama, harf devriminin ne kadar yerinde olduğunu kanıttır. Türkiye’de hiçbir zaman bu kadar kitap, bu kadar dergi yayınlanmamıştı. Gazeteler hiçbir zaman bu kadar çok okunmamıştı. Hiçbir zaman gazeteler bu kadar kolay basılmamıştı. Çünkü artık linotip kullanma olanağı doğmuştu. Linotip kullanmada Türkler, çabukluk ve beceri bakımından Fransız meslektaşlarından geri kalmıyorlar...

“Cahilliğe karşı açılan savaşım da ne güçlü bir silâh! Bu savaşım sürüyor. Nisan 1934’de Ankara Halkevinde 2.363 kişi okuma yazma öğrenmiştir.

“Harf devrimini dil reformu izlemiştir. Eşsiz bir reform. Gazi’nin kurduğu Türk Dilini Tetkik Cemiyeti bunu yürütüyor... Türk dilinin unutulmuş sözcükleri gün yüzüne çıkarılıyor... Farsça, Arapça sözcükler atılıyor... Küllen-

miş eski dilbilim kuralları diriltiliyor. Türk dili onurlu yerine yeniden kavuşuyor... Komisyonlar Anadolu köylerinde sözcük, terim derliyor. Eski Türk yazarlar taranıyor. Türk dilinin zengin hazinesi ortaya çıkarılıyor. Büyük bir sözlük hazırlanıyor...

“Bütün bunları öğrenince, bu halkın, onun liderinin ve yöneticilerinin harcadıkları büyük çabayı düşününce ve sokaklarda gençlerin ellerinde Lâtin harfleriyle basılmış bunca gazeteyi, dergiyi, kitabı görünce, inanın, insan artık gülümseyemiyor.

“Duygulanıyor, aptallaşarak duygulanıyor insan. (On est ému, tout bête-ment ému)”⁸¹.

Yazar, yeni Türk harfleriyle basılmış Türk gazetelerini de Fransız okuyuculara tanıtıyordu. *Cumhuriyet* ve *Karagöz* gazetelerinin birinci sayfalarının tıpkıbasımlarını gazetesinin ilk sayfasına basmıştı. “Yeni Türkiye’nin gazeteleri” diyor, açıklamalarda bulunuyordu.

Dikkati çeken noktalardan biri şuydu: Harf devriminin ilk aylarında, Türk basımcılığının geçici bir bunalım içine düştüğünü belirten Fransız yazarlar, birkaç yıl sonra basım alanında “büyük bir sıçrama” görüldüğünü söylüyorlardı. İlk aylarda Türk gazetelerinin, dergilerinin tirajları düşmüş, kitap yayınları azalmış, Türk aydınları arasında okuma bunalımı başgöstermiş deniyordu. Bu kez, hiçbir zaman bu kadar çok yayın yapılmamıştır, deniyordu. Demek oluyor ki, yeni harflere geçiş döneminde görülen bunalım atlatılmıştı. Türk yazı devrimi, kökleşmiş, oturmuş, olumlu sonuçlarını vermişti.

VIII. MACAR BASINI

Türk yazı devriminin Macaristan’da özellikle ilgi uyandırmış olabileceği akla gelmektedir. Çünkü, Türkçeye uzaktan hısımlardan Macarca için yüzyıllar önce Lâtin harfleri benimsenmişti. Türkçe için de aynı alfabe alınırken Macarların öncülüğü sık sık anımsanıyordu. “Aynı Turan soyundan olan Macarlar gibi Türkler de Lâtin alfabesini alıyorlar” deniyordu. Sonra Macaristan’da büyük Türkologlar yetişmişti, Türkoloji incelemelerine önem veriliyordu. Tanınmış Macar Türkoloğu Julius Németh’in, Türk yazı devriminde dolaylı bir rolü bulunduğu bile yazılmıştı⁸². Bu bakımlardan Türkiye’deki alfabe değişikliğinin Macaristan’da yakından izlenmiş, inceleme konusu yapılmış olabileceği düşünülebilir. Bu konuda ayrı araştırma yapılabilir.

⁸¹ Leon Bancal, “Balkans 1934-VII: La Révolution de l’A.B.C.D.”, *Le Petit Marseillais* (Marseille), 17.6.1934, p. 1-2.

⁸² A. Dilâçar, “Prof. J. Németh’s Role in the Turkish Alphabet and Language Reform”, in *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Némeths*, Ed. by Gy Kéldy-Nagy, Loréend Eötvös University, Budapest: 1976, pp. 351-356.

Magyar Hiralp

Şimdiden şu kadarı söylenebilir: Türk yazı devriminin Macar basınına da yansıdığı anlaşılmaktadır. *Magyar Hiralp* gazetesi, bu devrimi alkışlamış, Atatürk'ü de Büyük Frederik'e benzeterek övmüştü. Türkiye'nin Budapeşte Elçiliği bu konuda şunları yazıyordu:

"*Magyar Hiralp* gazetesi 7 Teşrinievvel 928 tarihli nüshasında Budapeşte avukatlarından Mösyö Kadosa'nın imzası tahtında (Lâtin alfabesi) münasebetiyle uzun bir makale intişar etmiştir. Reisicumhur (Atatürk) hazretlerini Büyük Frederik'le mukayese eden ve müşarünileyh hakkında takdirkâr kelimeler kullanan muharrir, makale mukaddemesinde "miktarı pek mahdud millî rüesadan bulunan Mustafa Kemal hazretleri mesaisini yalnız bir kısım halka tevcihini veya mensup olduğu fırkanın menfaatine veya şahsiyeti maneviyesi uğruna hasr ve istinad ettirmiş olmayıp esasî adaletle mekrûn bulunan umum milletin menafîine tahsis buyurmuş tarih-i cihanın hakiki kahramanlarından biridir". demek-te(dir)..."

"Muharrir bundan sonra yeni alfabe inkılâbına geçerek, "Türk milletini Garp medeniyetinin bulunduğu dereceye yükseltmek gayesile vukua getirilen iş-bu inkılâbın en cesurane hareketlerden biri" addetmektedir. Makalesinin diğer bir kısmında ezcümle "milyonlarca nüfusun önüne geçip bu derece bir muvaffakiyetle mevkiini muhafaza edebilmenin ancak hakikî bir halâskâra müyesser olabileceğini" ifadeden sonra... milletin de bilmukabele müşarünileyh hazretlerine itimad-ı tam ibraz etmesi lâzım geleceğini... ilâve etmektedir.

"Makalenin muharriri şüphesiz Macaristan'daki vaziyeti ima ederek gayri memnun Türklerin Gazi Hazretlerinin cezrî ıslahatı karşısında elân Türk milletinin bu ıslahatın mevkii tatbike vazî için kâfi derecede inkişaf etmediği iddiasında devam edip etmediklerini sormakta ve bu suale kendiliğinden cevap vererek bu adem-i kabiliyetin gayri mevcut olduğunu ve bilakis inkılâbı kavramak hususunda Türk milletinin göstermiş olduğu sür'at, onun millî ve an'anevi evsafı teceddüdatın gayri kabili telif olduğu hakkındaki iddianın ne kadar yanlış olduğunu isbat ettiğini dermeyan eylemektedir."⁸³

Kuşkulu yorumlar

Türk toplumu, alfabe değişikliğini kolayca benimsemiş, böyle bir devrime hazır olmadığı yolundaki iddiaları çürütmüştü. Ama kimi Macar gazetecileri, Türkiye'de yazı devrimine karşı için için bir hoşnutsuzluk bulunup bulunmadığını da kendi kendilerine sormuşlardır. Yeni Türk harfleri yasasının yürürlüğe girdiği günlerde Afganistan Kralı Amanullah Han'ın bir darbeyle düşürülmesi, dış basında Türkiye konusunda da spekülasyonlara yol açmıştı. Kimi Avrupa gazetecileri, Afganistan'da reformlar yapmağa kalkışan Amanullah Han'a karşı ayaklanma olduğu gibi, Türkiye'de Mustafa Kemal'in reformlarına karşı da bir hoşnutsuzluk baş gösterip göstermeyeceğini merak etmişlerdir. Yine *Magyar Hiralp* gazetesinin İstanbul

⁸³ D.B.A. - Peşte Elçiliğinden Hariciye Vekâletine Yazı. 19.10.1928, No. 4071/236.

muhabiri, Türkiye’de de hoşnutsuzluk bulunduğunu ileri sürmüş, bunun bir nedeninin Lâtin harfleri alınması olduğunu yazmıştır. Şöyle demiştir:

“Lâtin harflerinin alınması hoşnutsuzluğun ikinci nedenidir. (Mustafa) Kemal Paşa’nın bu reformuna yüksek bir açıdan bakılırsa, bunu gayet pratik ve ileri görüşlü bir atılım saymak doğru olur. Ama biz bugünden yarına Lâtin harfleri yerine Kiril harflerini öğrenmek zorunda kalsaydık bundan memnun kalacak bir Macar bulunur muydu? İşte Türkiye’de durum budur. 16 ile 40 yaşları arasındaki bütün kadın ve erkekler Lâtin harflerini öğrenmek için okula gitmek zorundadırlar. Yeniden okul sıralarına oturmak kimin hoşuna gider?”⁸⁴

“Türkiye nüfusunun ancak % 15 ile % 25’i okur yazar. Lâtin harflerini öğrenmek bunlar için bile pek güçtür. Halk gazeteleri çabucak okuyup anlayamamaktadır. Bu yüzden yeni harflerin alınmasından beri gazetelerin satışları pek azalmıştır. Lâtin harfleriyle yazmağa gelince, Türkler şöyle böyle bu işin çaresini bulmakta, özel mektuplarını eski harflerle yazmaktadırlar”⁸⁴.

Macar gazeteci, Türk yazı devriminin önemini yadsımıyordu. Bunun “gayet ileri görüşlü bir atılım” olduğunu söylüyordu. Ama birdenbire eski yazıdan yeni yazıya geçilmesinin hoşnutsuzluk yaratmış olduğunu sanıyordu. Kuşkusuz bu, pek yüzeyde kalan bir değerlendirmeydi.

IX. POLONYA BASINI

Epoka gazetesi

Doğu Avrupa’da Lâtin alfabesi kullanan Polonya gazeteleri, Türk yazı devrimini yakından izlemişlerdir. Polonya hükûmet organı *Epoka* gazetesinin İstanbul muhabiri o günlerde izlenimlerini “Kemal Paşa’nın son reformu: Lâtin alfabesi” başlığıyla gazetesine şöyle anlatmıştır:

“Ankara Büyük Millet Meclisi, geçen son baharda Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in en son reformunu onayladı. Arap harfleri atıldı, yerine Lâtin alfabesi alındı... Bir komisyon altı ay alfabe reformu üzerinde çalıştı.

“1 Kasımdan sonra, gazete, kitap, reklâm vb gibi bütün yayınların Lâtin alfabesiyle yapılması zorunluluğu getirildi. Bu reform, kamuoyu çoğunluğunca olumlu karşılandı. Yalnız az sayıdaki din adamları bundan hoşlanmadılar. Ama tüm ulus, genç Cumhuriyetin kahramanı, Sakarya savaşının muzaffer Başkomutanı büyük Gazi’nin arkasında yürüdü.

“Bütün İstanbul halkını büyük bir coşku sardı.

“Tabelâlar, işaretler, tramvay ve otobüs numaraları çarçabuk değiştirildi. Her yerde resamlara çok iş düştü, yüksek ücret ödendi. Yabancıların nefis şeyler satın aldıkları Mısır çarşısının bulunduğu Türk mahallesinde, saygıdeğer

⁸⁴ *Magyar Hírlap*, 9.1.1929.

yaşlı esnafın, birkaç kuruşa çabucak yazdırdıkları yeni tabelâların ve reklâm yazılarının karşısında hayranlıkla keyiflendikleri sık sık görölüyordu.

“İstanbul’un Avrupa mahalleleri Beyoğlu ve Galata’da olduğu gibi Türk mahallesi Sirkeci’de de birçok esnaf yeni alfabe broşürleri satıyor. Gazeteler sütunlarında yeni harflerin okunuşlarını yayınlıyorlar. Bu harfleri çabuk öğrenmek gerekiyor. Gazi’nin buyruğu öyle. Devlet görevlileri üç ayda yeni alfabeyi öğrenmek zorunda. Resmî komisyon önünde sınav veremeyenler yerlerinden olacaklar.

“Yetişkinler için ilkokullarda ücretsiz alfabe kursları açıldı. Subaylar, polis görevlileri, tüccar, genç, yaşlı hanımlar bu kurslara gidiyorlar. Küçük bardaklarda, fincanlarda nefis çay, kahve içilen ve yalnız erkeklerin gittiği o sayısız İstanbul kahvelerinde, elinde kitap, yeni alfabeyi güçlükle sökmeğe uğraşan birçok hamala rastladım. Bunlardan biri bana dönerek:

— “Efendi, siz Avrupa’dan geliyorsunuz. Acaba iyi okuyabiliyor muyum, bir dinleyin” diye rica etti.

— “Peki, ama ben Türk değilim” dedim.

— “Zararı yok, biraz Türkçeniz var, yeni harfleri de çok iyi biliyorsunuz” dedi.

“Böylece, bir rastlantı sonucu, ekmek parası kazanmak için Anadolu’dan İstanbul’a gelmiş bu Türk köylüsünün öğretmeni oldum”⁸⁵.

Bunları anlattıktan sonra Polonyalı gazeteci yazısını şöyle bitiriyordu:

“Türkiye, hızla Avrupalılaşma yolundadır. İstanbul’da artık renkli fes, çarşaf görülmüyor. Harem tarihe karıştı. Eski yazıtlar, mezar taşları dışında Arap harflerine rastlamak güç.

“*Vakit, Cumhuriyet, Akşam, Son Saat* gibi büyük gazetelerle haftalık güldürü gazetesi *Karagöz*; bütün kitaplar, yayınlar hepsi Lâtin harfleriyle basılıyor. Önceki reformlar gibi bu önemli reform da (Mustafa) Kemal Paşa’nın sarsılmaz iradesiyle enerjik biçimde uygulandı. Cahillikle savaş bakımından bu son reform özellikle önem taşıyor.

“Yeni alfabe Türklerin kendileri için de çok daha kolaydır. Eskiden Türkçe okuyup yazma öğrenebilmek için uzun yıllar gerekiyordu. Türkiye’deki yabancı-lara gelince, bu reform onların da güzel Türk dilini öğrenmelerini kolaylaştırıyor”⁸⁶.

⁸⁵ “Kemal Paşa’nın Son Reformu: Lâtin alfabesi”, *Epoka* (Varşova), 10.8.1929. (Yazı İstanbul’dan Temmuz’da gönderilmiş, gazetede biraz gecikerek basılmış - B.N.Ş.)

⁸⁶ *Ibid.*

Kurjer Warszawski

Kurjer Warszawski adlı bir başka Polonya gazetesinin İstanbul muhabiri de “Büyük Deneme” başlığıyla Atatürk reformlarını inceleyen, bu arada harf devrimi üzerinde de duran bir yazı yayınlamıştı. Yazara göre, Mustafa Kemal, Rus Çarı “Büyük Petro’dan sonra Ortadoğu’da yetişmiş en büyük devrimci” idi. Ancak, yaptığı reformların sonuçları konusunda kesin bir yargıya ulaşabilmek için “henüz erkendi”. Belki birkaç kuşak geçmesi gerekecekti. Mustafa Kemal devrimlerinin “ilk kurbanları” din ve dil olmuştu. Katolik Polonyalı Türkiye’deki din reformunun derin anlamını pek kavrayamamış gibiydi. Din reformunun “Türkiye’nin manevi gücünü azaltmış, Sovyet propagandasına karşı Türkleri bir silâhtan yoksun bırakmış” olduğunu söylüyordu. Harf devrimi konusunda şunları yazıyordu:

“Buna karşılık, dil reformu gerekliydi. Çünkü yazım diliyle halk dili arasındaki uçurum büyüktü. Birçok Arap, Fars sözcüğü Türkçeyi güzelleştirmişti, ama bu dili kitleler için anlaşılabilir duruma getirmişti. Arap yazısı öylesine karıştı ki, genel öğretim yapılamıyordu. Kemal Paşa bu soruna el attı ve onu çözümlendi. Lâtin alfabesi alındı. Bunun sonucu okuma yazma öğrenmek kolaylaştı. O zamana kadar okuma yazma öğrenmek aristokratların ayrıcalığıydı. Demokratik gelişme yoluna girmiş Türkiye için bu reform bir gereksinmeydi”⁸⁷.

Polonyalı gazeteci, Türk reformunun bir “sosyal sürecin gelişmesi sonucu yapılmadığını, Kemal Paşa ile küçük kurmayınca empoze edildiğini” ileri sürüyor, “ama, Türkiye’de girilmiş bu büyük denemelerin büyük tarihsel önemini hiç kimse inkâr edemez” diye ekliyordu⁸⁸.

X. ROMEN BASINI

Indépendance Roumaine Türk harf devriminin, Lâtin alfabesi kullanan Romanya’da da olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Bükreş’te Fransızca olarak yayınlanan *Indépendance Roumaine* gazetesinin İstanbul muhabiri, Türkiye’de harf değişikliğine gidildiği günlerde gazetesine şunları yazmıştır:

“Reisicumhur Hazretleri ahiren Ankara’ya avdet buyurdular... Vekiller (Bakanlar) ve Mebuslar da Gazi Hazretlerinin eserine imtisal ederek halka yeni harfleri öğretmek üzere daire-i intihabiyelerine (seçim çevrelerine) gitmişlerdir.

“Halk Fırkası tarafından Sarayburnu parkında tertiplenen ve Gazi Hazretlerinin yeni harflerin kabulü hakkında ilk nutuklarını irad eyledikleri müsamerenin tafsilâtını vermeyeceğim. Fakat şunu söyleyebilirim ki, Gazi ne vakit halk ile temas etmişlerse halkı şayan-ı hayret derecede teshirkâr bir kudretle daima terakkiye, medeniyete ve Avrupa irfanına teşvik etmek fırsatını kaçırmamışlardır.

“İrticalen irad eyledikleri hararetili nutukları, ânî hareketleri ve tarz-ı faaliyetleri, hep Gazi’nin yeni Türkiye’yi asrileştirmek ve diğer medenî milletlerin

⁸⁷ “Büyük Deneme”, *Kurjer Warszawski*, Ekim 1931.

⁸⁸ *Ibid.*

üst mertebesine çıkarmak için ne samimî ve ateşin bir arzu beslediklerini gösterir.

“Gazi Hazretleri yeni Türk harflerinin faide ve lüzum-ı kat’isinden ve bunu bütün millete öğretmek ihtiyacından bahsetmekte hiç bir suretle geri kalmamışlardır. Bundan başka şark musikisinin de hüznü ve elem tevhit ettiği cihetle Gazi, ona da hücum etmişler, hâlâ eski zamanın kadınlarının kıyafetini hatırlatan bazı kadın tuvaletlerini muaheze etmişlerdir.

“Bundan başka Mustafa Kemal Hazretlerinin her hareketi, her sözü milleti-ne karşı beslediği derin muhabbetin bir neticesidir. O millet ki Gazi onunla iftihar eder ve onun maddî ve manevî mutluluğu için kendi hayatını defaatla feda-ya hazır olduğunu göstermiştir. Sarayburnu’ndaki müsamere gecesi irad ettiği nutku dinleyiniz. Arap musikisine ve şarkılarına vurduğu darbeyi görünüz”⁸⁹.

Muhabir, Atatürk’ün Sarayburnu söylevinin çevirisini de verdikten sonra, O’nun yaz tatilinde bile yorulmadan yeni harflerin uygulanması için çalıştığını, bir Dil Encümeni kurduğunu, yeni harfleri karatahta başında kendisi öğrettiğini, kurslar, halk dersaneleri açtığını, kent kent dolaşarak halkı aydınlattığını, herkesi tahta başına çağırıp sınavdan geçirdiğini yazarak yazısını şöyle bitirmiştir:

“O’nun yorulmak bilmez çalışmasıyla harf devrimi hızla neticelenmiş olup, 1 Teşrinsani (Kasım) 1928’den başlayarak bütün resmî yazışmaların bu harflerle yapılması kararlaştırılmıştır”⁹⁰.

XI. YUGOSLAV BASINI

Vreme, Jutarnji List, Politika Atatürk Türkiye’ye karşı Yugoslavya’da yakın ilgi vardı. Bu ilgi sonradan siyasal yakınlaşmaya dönüşmüştü. Türkiye ile Yugoslavya, Balkan Paktı içinde işbirliğine gitmişlerdi. Yugoslav basını, Türkiye’deki gelişmeleri yakından izliyordu. Atatürk devrimine genişçe yer veriyordu. Türkiye Cumhuriyeti’nin onuncu yıldönümü dolayısıyla Yugoslav gazeteleri geniş yayın yapmışlardı. Türk devriminin çeşitli yönlerini Yugoslav kamuoyuna anlatmışlardı⁹¹. Belgrad’da Kiril

⁸⁹ *Indépendance Roumaine*’den aktaran Ülkütaşır, *Op. Cit.*, s. 125-127

⁹⁰ *Ibid.*, s. 127

⁹¹ Örneğin: “Kutlama öncesinde Ankara’da: Türkiye Cumhuriyeti’nin Altı İlkesi”, *Politika* (Belgrad), 24.10.1933; “Orta Doğuda ileri bir ülke: Türkiye Cumhuriyeti’nin onuncu yıl bayramı”, *Vreme* (Belgrad), 26.10.1933; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Yılı”, *Pravda* (Bosna), 26.10.1933; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Yıldönümü”, *Vardar* (Üsküp), 28.10.1933; “Yeni Türkiye’nin bayramı. Mustafa Kemal’in Cumhuriyet uğrunda savaşı”, *Yugoslavenska Pošta* (Sarajevo), 28.10.1933; “Yeni Türkiye”, *Pravda* (Bosna), 29.10.1933; “Kemalist Türkiye’nin on yılı”, *Utro*, 29.10.1933; “Türkiye Cumhuriyeti bugün onuncu yılını kutluyor”, *Politika* (Belgrad), 29.10.1933; “Yeni Türkiye’nin on yılı”. *Yugoslavenski List*, 29.10.1933; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Yılı’nın kutlanması. Kemal Paşa’nın söylevi”, *Pravda* (Bosna), 31.10.1933; Brana Simeonoviç, “Kemal Paşa’nın Reformlarına bir bakış”, *Pravda* (Bosna), 27.10.1933...

harfleriyle çıkan, Sırpça *Vreme* gazetesiyle⁹², Lâtin harfleriyle Hırvatça olarak yayınlanan *Jutarnji List* gazetesi⁹³, Atatürk'ün karatahta önünde yeni Türk harflerini halka öğreten fotoğrafını basmışlardı. Yugoslavya'nın büyük gazetelerinden *Politika*, "Türkiye'de yeni eğitimin on yılı" başlıklı uzun bir yazı yayınlamış, özellikle yeni harflerin benimsenmesinden sonra eğitim alanında Türkiye'de görülen ilerlemeyi ayrıntılarıyla anlatmıştı. Yazı, eski ve yeni Türk okullarını gösteren iki resimle de süslenmişti⁹⁴. Yugoslav gazeteleri yeni Türkiye'ye övgüler yağdırmak için sanki birbirleriyle yarış ediyor gibiydiler. Atatürk'ün devrimci atılımlarını saymakla bitiremiyorlardı.

Lâtin alfabesi, Yugoslavya'da Kiril alfabesi kadar geçerliydi. Ülkenin kuzeyinde Lâtin harfleri, güneyinde ise Kiril alfabesi kullanılıyordu. Tümüyle Yugoslav toplumu Lâtin harflerine yabancı değildi. Türkiye'de Lâtin harflerinin alınması, Yugoslavların kendileri bakımından da yararlı bir yenilik olarak görülmüştü. Bir Yugoslav yazar, yeni Türk harfleriyle Türkçe öğrenmenin kolaylaştığını anlatıyordu.

Türkçe öğrenmede kolaylık "Arap harfleri, Türkçe öğrenmek bakımından büyük güçlük yaratıyordu. Bu alfabe gerçekte 28 harften oluşuyordu. Ama harfler sözcüklerin başında, ortasında, sonunda bulunmalarına göre biçim değiştirdiklerinden bunları öğrenmek pek zordu. Bir başka zorluk, harflerin altlarına, üstlerine koyulan noktalardı. Sonra sözcüklerin okunuşunu öğrenmek de zordu. Örneğin (*br*) yazılıyor (*bir*) okunuyordu...

"Lâtin harflerinin alınmasıyla bu güçlükler ortadan kalktı. Şimdi, Lâtin alfabesi sayesinde Türkçede bir (i) harfi var. Arapçada olduğu gibi üç tane değil, bir tane. Sözcükler artık okundukları gibi yazılıyor. Sağdan sola doğru değil, bütün dünyadaki gibi soldan sağa doğru yazılıyor.

"Sonuç olarak, Lâtin harfleriyle Türkçe öğrenmek çok kolaylaştı"⁹⁵.

Yazar, Yugoslavlar bakımından Türkçenin önem taşıdığını, Türkçe yayınların izleyebilmek, eski belgeler üzerinde araştırma yapabilmek için Türkçe bilen Yugoslav uzmanlar yetiştirmek gerektiğini anlatıyordu uzun uzun. Yazısına, "Kendi geçmişimizi incelemek bakımından Türkçenin önemi" başlığını koymuştu.

⁹² "Türkiye Cumhuriyetinin önemli yıldönümü. Türkiye bugün yeniden doğuşunun onuncu yıldönümünü kutluyor", *Vreme* (Belgrad), 29.10.1933.

⁹³ "Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yılı. Yeni Türkiye'nin ilkeleri. Mustafa Kemal'in kişiliği. Kurtuluş savaşı. Reformları...", *Jutarnji List*, 31.10.1933.

⁹⁴ M.S. Petroviç, "Türkiye'de yeni eğitimin on yılı", *Politika* (Belgrad), 27.10.1933. (Bu yazıda yeni Türk mahkemesinin bir resmi, yeni Türk okulu gibi gösterilerek yanlışlık yapılmıştır. B.N.Ş.).

⁹⁵ Dr. İvan Esih, "Yöremizdeki Türkler: Kendi geçmişimizi öğrenmek bakımından Türk dilinin önemi", *Obzor*, 9.1.1935

**Yazı devriminden
dil devrimine**

Bir başka Yugoslav gazeteci, Türk yazı devrimi konusunda şunları yazıyordu:

“Bugün Türkiye Cumhuriyeti, hiç kuşkusuz, en büyük reformların yapıldığı bir ülkedir. Sayısız reformlar, ülkenin yaşamını kökten değiştirmeyi amaçlar. Bu reformlardan birçoğu gerçekleşti. Gerçekleşme yolunda olanlar da var. Reformlardan biri Türk dilinin özleştirilmesi, bir diğeri de Lâtin alfabesinin alınmasıdır. Türkler, hızla özleştirilmiş bir dil yaratmak arzusundadırlar.

“Bu reformları daha yakından tanımak için anlamlarını kavramak, güçlüklerini bilmek gerekir.

“Türkiye’de, okullarda ve devlet yönetiminde yüzyıllardır Arap yazısı kullanılıyordu. Basın ve koca Türk yönetimi bütün yazışmalarını Arap harfleriyle yapıyorlardı. Lâtin alfabesinin alınması bütün ülke için bir devrim olmuştur. Lâtin harflerini kullanma zorunluluğunun getirildiği o ilk günlerin tablosu şimdi de gözümüzün önüne gelir: Geceleri Arapça tabelâlar kırılıyor, afişler yırtılıyordu. Basın iri iri Lâtin harfleriyle kısa yazılar yayınlıyordu. Sokaklarda, tramvaylarda, vapurlarda herkesin elinde birer alfabe kitabı vardı. Herkes şaşkın gözlerle yeni harflere bakıyordu. Bakanlıklarda devlet görevlileri, pek tuhaf buldukları yeni harflerle yazı yazmağa uğraşıyorlardı. Akşam kursları sıkı sıkıya çalışıyordu. Herkes yeni harfleri öğrenmek zorundaydı ve sonunda öğrendi. Arap harfleriyle başlanmış işler Lâtin harfleriyle bitirildi.

“Lâtin alfabesine geçişin birçok yararı vardır. Ama en önemlisi, halkın eğitimi, cahilliğin ortadan kaldırılması bakımından sağladığı kolaylıktır. Çünkü eski alfabeyi öğrenmek pek zordu; çok zaman, çok emek istiyordu.

“Alfabe reformunu, yıllar sonra, dil reformu izledi. Bunun amacı Türk dilini özleştirmektir. Dil reformuna gidilmeseydi, öztürkçe bir dil kim bilir ne zaman yaratılırdı. Ancak, alfabe reformu kısa zamanda gerçekleştiği halde, dil reformu uzun yıllar ister. Dil reformunun bir gecede gerçekleşmeyeceği, uzunca zaman istediği belirtilmektedir...”⁹⁶

Yazar bundan sonra Türk dil devrimi üzerinde duruyordu.

Yugoslav yazarlarından bir başkası da, Türkiye’deki devrimci atılımları sayıp döktükten sonra, “(Mustafa) Kemal, gerçekleştirdiği reformlarla altı yüzyıllık bir çağ aştı. Türkiye’de son on iki yılda başarılanlar, dünya tarihinin hiçbir yerinde bu kadar kısa zamanda yapılamamıştır...” diyor du⁹⁷.

⁹⁶ Mihaile Marković, “Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması”, *Politika* (Belgrad), 23.10.1938.

⁹⁷ Dr Anka Godjevac, “Yeni Türkiye’den izlenimler - II”, *Pravda* (Bosna), 15.4.1937.

XII. BULGAR BASINI

La Bulgarie

Sofya'da Fransızca olarak yayınlanan *La Bulgarie* gazetesi, 1 Ekim 1928 günü Türk okullarında yeni Türk harfleriyle öğretime başlanacağını duyurduktan sonra şunları yazıyordu:

"Türk Rönesansında önemli bir yer tutacak olan bu reform da bekleniyor, bir süredir söz konusu ediliyordu. Ne var ki bunun bu kadar yakın olduğu sanılmıyordu... Ama Türkiye'nin bugünkü yöneticileri bir kez doğru bir karar verdiler mi, artık oyalanmıyorlar. Geleneksel "yavaş, yavaş" sözcüğü ne oldu? Bu sözcük, eski Osmanlı İmparatorluğunun en belirgin özelliklerinden biri olan doğu uyuşukluğunu simgeliyordu. "Balık baştan kokar" diyen Türk atasözü ne kadar doğruymuş meğer.

"Demek oluyor ki, iki gün sonra Lâtin harfleri Türkiye Cumhuriyeti okullarına zaferle girecek ve gözden düşmüş eski alfabenin yerini almakta gecikmeyecekler. Söylemeğe gerek var mı? Bu harf değişikliği, öğrencilerin Türkçe öğrenmelerini çok büyük ölçüde kolaylaştıracak; daha sonra öteki Avrupa dillerini öğrenmek isteyenlere de büyük yarar sağlayacaktır. Boşuna zaman yitirmesini önleyecektir. Şimdiye kadar, Türk harfleri adı verilen o acaip hiyeroglifleri, Türk yazısının bir çeşit tuzu gibi olan o bir yığın küçücük noktaları, o kara lekecikleri sökebilmek için öğrenciler çok zaman harcıyorlardı.

"Reformun bir başka iyi yanı daha var: Gerek Türkiye'de, gerek eski İmparatorluk illerinde, Türkçe konuşabilen ama okuyup yazamayan birçok Hristiyan yaşar. Bundan böyle onlar da Lâtin harfleriyle basılacak İstanbul ve Ankara gazetelerini kolayca okuyabileceklerdir. Gerçi bu reform onları düşünerek yapılmıyor ama, onlara da yarayacaktır.

"Yazıları Türklerinki kadar karışık olan öteki Asya devletlerinin ve uluslarının da uzak ya da yakın bir gelecekte Türkleri örnek alacaklarına kimsenin kuşkusu olmasın. Japonlar, Çinliler, Afganlar vb o yola gideceklerdir. Bu ülkelerin kimilerinde (Japonya gibi), aynı düşünce ortaya atılmış bulunmaktadır. Şimdiye kadar gerçekleşmemişse, cesareti ve azmi gerçekten hayranlık uyandıran o büyük reformcu Mustafa Kemal Paşa'nın gibi sarsılmaz bir iradenin ve enerjinin kendilerinde bulunmayışındandır.

"Ama oralarda da harf değişikliği kendisini kabul ettirecektir. Ve bunun şeref ve övücü Türkiye'nin, özellikle onun bugünkü Devlet Başkanının olacaktır"⁹⁸.

Svobodna Reç

Yine Sofya'da çıkan *Svobodna Reç* adlı Bulgar gazetesi, Türk harf devrimini "Mustafa Kemal Paşanın dev reformlarının en yenisi" olarak alkışlıyordu. Türk harfleri yasasının çıkışından az sonra şunları yazıyordu:

⁹⁸ "L'oeuvre réformatrice en Turquie", *La Bulgarie* (Sofya), 28.9.1928.

“1 Aralıktan (1928) sonra Türkçe bütün gazeteler, dergiler, kitaplar ve her türlü yayınlar Lâtin harfleriyle basılacak... Şimdiden bu alfabenin bütün Türkiye’de kullanıldığı görülüyor. İstasyonlarda, trenlerde, tramvaylarda, sinemalarda ve genel olarak bütün günlük yaşamda yalnız Lâtin harfleri kullanılıyor. Arap alfabesinin kullanılması sona erdi...

“Bu, Mustafa Kemal Paşanın dev reformlarından en yenisidir. Bundan üç ay kadar önce Türkiye Cumhurbaşkanı, o güne kadar kullanılmakta olan Arap harflerinin son derece elverişsiz, öğrenilmesi pek zor ve Türk dilinin ses özelliklerini karşılamaktan uzak olduğunu açıkladı. O alfabe, çağdaş bir dilin yazısı olmaktan çok, bir çeşit stenoydu. Grameri kolay ve sade olmasına karşın, Türkçe öğrenmek Türkler için bile zordu. Yabancılar için ise hemen hemen olanaksızdı.

“Mustafa Kemal, reformcu düşüncesini birdenbire uygulamaya karar verdi. Lâtin alfabesinin alınması olanaklarını incelemek üzere çabucak bir komisyon kuruldu. Başlangıçta, Lâtin alfabesine adım adım geçilmesi düşünüüyordu... Beş yıllık bir geçiş süresi öngörüliyordu. Daha sonra bu süre üç yıla indirildi. En sonunda Mustafa Kemal, üç yıllık bir zamanın da gerekmediğini düşündü. Yeni alfabeyi hemen uygulamaya karar verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasımdaki ilk oturumunda alfabe yasası oylandı. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı locasından görüşmeleri izliyordu. Mebuslar oybirliğiyle Lâtin alfabesini kabul ettiler. Başka türlü de beklenemezdi. Gazi M. Kemal, yasanın kabul edilmesini ısrarla istiyordu.

“23 Lâtin harfinden oluşturulan yeni Türk alfabesi 28 harflidir. Türk dilinin bütün seslerini karşılamaktadır. Türkçe büyük ölçüde sadeleşmiş oluyor.

“Türkçe öğrenmek, Türk çocukları için olduğu gibi yabancılar için de kolaylaşacaktır. Türkçeyi konuşabilen, ama karışık alfabesi yüzünden okuyamayan Türkiye’deki bütün yabancılar, birdenbire Türkçe gazeteleri ve öteki yayınları okuyabilecek duruma geleceklerdir. Türkçe bilmeyen yabancılar da yeni alfabenin yardımıyla daha kolay öğrenebilecekler.

“Buna karşılık, şimdiye kadar eski Arap alfabesini kullanmaya alışmış Türkler, yeni alfabeyi öğreninceye ve ona alışınca kadar ciddi güçlüklerle karşılaşacaklardır. Şu günlerde Türkiye’de Türklerin, bir yabancıyı durdurup ona bir tabelâyı, yazıyı, adresi ya da bir tramvayın nereye gittiğini sordukları oluyor. Üç ay öncesine kadar aynı şeyleri yabancılar Türklere soruyorlardı. Çocuklar ile hiç okuma yazma bilmeyenler, yetişkinlerden daha kolay yeni yazıyı öğrenip sindirebileceklerdir. Yetişkinler ise yeni alfabeyi öğrenmeden önce eski alfabeyi unutmak durumundadırlar.

“Şimdi büyük küçük bütün Devlet görevlileri, profesörler, öğretmenler, yazarlar, tacirler hepsi yeni yazıyı öğrenmeğe çalışıyor. Her yerde okullar, gündüz ve gece kursları açıldı; hiç bilmeyenlere, biraz bilenlere okuma yazma öğretili-

yor!Yarın yeni yazıyı öğretecek olan öğretmenler bunu önce kendileri öğrenmek zorunda. Bütün okullarda, yeni alfabenin öğrenilmesine daha çok zaman ayırmak için öteki derslerin saatleri azaltıldı.

“En büyük güçlük, Türkiye’de yeni yazıyı öğretecek öğretmenlerin yetersizliğidir. Basın yeni yazıya geçti. Ama yakında gazetelerin sürümü ister istemez düşecektir. Ticaret işlemlerinde, mahkemelerde, özel ve sosyal yaşamda büyük karşılıklar olacaktır.

“Alfabe reformu, bir başka reformu da ardından getirecektir. Bu da Türk dilindeki pek çok Arap ve Fars sözcüklerinin ayıklanması reformu olacaktır. Bu yabancı sözcükler yeni alfabeye kolay kolay yazılıp okunamayacaklardır. Yakında dil reformuna da gidileceği anlaşıyor. Bu sorunu incelemekle görevli özel bir komisyon çalışmalarına başladı bile.

“Çocuklara bunca eziyet veren eski Arap harfleri ile rakamlarına birkaç ay sonra Türkiye’nin hiçbir yerinde artık rastlanmayacak. Avrupa halklarının çoğunun kullandığı alfabaya benzer bir alfabesi olacak Türkiye’nin. Başlangıcı güç olacak, ama birkaç yıl sonra sonuçların iyi olacağı kuşkusuzdur”⁹⁹.

Zname’de dizi yazılar Birkaç yıl sonra değil, birkaç ay içinde yeni harflerin yararlı sonuçları görülmeye başlanmıştı. Paris’te oturan, daha sonra *Au Pays du Ghazi* (Gazi’nin Ülkesinde) adlı bir de kitap yayınlayacak olan Bulgar kadın gazeteci Nelia Pavlova, 1929 yazında Türkiye’yi dolaşır. Harf devriminin ilk sonuçlarını görür. O zamanki Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü (Taray) ile de görüşür. Sofya’da çıkan *Zname* (Bayrak) adlı Bulgar gazetesinde “Yeni Türkiye’de” başlıklı bir dizi yazı yayınlar. Harf devrimi konusunda da şunları yazar:

“İndiğim Ankara Palas otelinden birkaç adım ötede Millî Eğitim Bakanlığı bulunuyor. Yeni Bakana bir ziyarette bulunmayı uygun gördüm. Bakan, Paris’ten tanıdığım Cemal Hüsnü Beydi. Şunları söyledi:

“— *Arap alfabesi Türkiye ile Avrupa arasında bir engeldi. Eskiden Türkçe okuma öğrenebilmek için yıllar gerekiyordu. Şimdi Lâtin harflerini öğrenmek için birkaç ay yetiyor. Bugün Türkiye, Avrupa’da laik eğitim birliğini kesenkes gerçekleştirebilmiş tek ülkedir... Lâtin harflerinin alınması Türkiye Cumhuriyeti bakımından birinci derecede önem taşır. Bu reform, ulusal kültür tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Bugün açık ve kesin olarak fonetik yazım ilkesini benimsemiş tek ülkemiz. Alfabemizde gereksiz tek harf yoktur. Harflerimiz sözcüklere uypatıp uymaktadır... Lâtin harflerinin alınması kurtarıcımız büyük reformcu Gazi’nin bir işareti üzerine gerçekleşti... Reform 1928 kasımında yasallaştı. Demek ki reformun yasal olarak dokuz aylık bir geçmişi var. Bu oldukça kısa zaman*

⁹⁹ M. Kerekof, “Türkiye’de Lâtin harflerinin kabulü”, *Svobodna Reç* (Sofya), 9.12.1928.

inde eski harfler tarihe karıştı... Bu yaz (1929 yazı) dört ay içinde, kadın erkek 400.000 kişiye yeni alfabeyi öğrettik. Geliniz, aşağıdaki öğrencilerimizi görünüz..."¹⁰⁰

Bulgar gazeteci, Cemal Hüsnü ile birlikte, Millî Eğitim Bakanlığının alt katındaki bir sınıfa iner. Yeni harflerin başarıyla öğretilmesini gözleriyle görür. Türk çocukları "yurt sevgisiyle, özgürce yetişmektedirler". Yarınlarına güvenle bakmaktadırlar. Gazeteci, "Bu manzara insanı duygulandırıyor. .. Hiçbir zaman unutamayacağım" diye yazar. Genç Millî Eğitim Bakanı, yeni alfabeyi öğrenmekte olan öğrencileri göstererek:

— "İşte yarının Türkiye'si..." der¹⁰¹.

**Bulgar Elçisinin
bir yazısı**

Ankara'daki Bulgar Elçisi Todor Pavlov da, birkaç zaman sonra, Sofya'da çıkan *La Bulgarie* gazetesine "Mustafa Kemal Paşa'nın Reformcu eseri" başlıklı bir yazı yazar. "Mustafa Kemal'in adını tarih büyük harflerle yazacaktır" der. Harf devrimi konusunda da şunları söyler:

"Lâtin alfabesinin alınması, eğitimdeki etkileri bakımından, reformların en önemlilerinden biridir. Türk dilinin fonetik ilkelerine uygun olan Lâtin alfabesi, öğrenilmesi güç olan Arap alfabesinin yerine geçti, bütün halk katlarının okuma yazma öğrenmelerini kolaylaştırdı. Özel bir yasa, halka yeni alfabeyi öğretmek için 45 yaşına kadar olan herkesi gece kurslarına gitmek zorunda tutuyor. Aynı zamanda, Türkçeyi sayısız Arap ve Fars sözcüklerinden arındırma işiyle görevli özel bir komisyon kuruldu. Bu, uzun soluklu bir çalışmadır...

"Mustafa Kemal'in işi henüz bitmiş değil... Ama şimdiye kadar yaptıklarıyla, Türk halkının kendiliğinden ona verdiği "Gazi" ve "Halâskâr" ünvanlarını çoktan hak etmiş bulunmaktadır"¹⁰².

Yeni Türkiye'nin devrimci atılımları, bu arada Türk harf devrimi, Bulgaristan'da oldukça yakından izleniyordu. Komşu ülkede yeni Türkiye'nin saygınlığı yüksekti. Bulgar gazetelerinde Türk Devrimini övgüyle anlatan yazılara sık sık rastlanıyordu¹⁰³.

¹⁰⁰ Nelia Pavlova, "Yeni Türkiye'de. - Millî Eğitim - Cemal Hüsnü Beyi Ziyaret", *Şname* (Sofya), 16-17/9/1929.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Théodore K. Pavlov, "L'oeuvre réformatrice de S.E. Moustapha Kémal Pacha", *La Bulgarie* (Sofya), 21.11.1931'den aktararak: *Les Annales de Turquie* (İstanbul), Décembre 1931, No. 2, p. 1-2.

¹⁰³ Örneğin: "La réforme scolaire en Turquie Nouvelle", *La Bulgarie* (Sofya), 5.12.1928; G.C. Kerekov, "Les grandes réformes entreprises en Turquie Nouvelle", *La Bulgarie*, 10.12.1928; Pantcho Dorev, "La nouvelle Turquie", *La Bulgarie*, 11.5.1929...

XIII. YUNAN BASINI

1928 yılında Türk-Yunan ilişkileri henüz tam düzelmiş değildi. Lozan barış andlaşmasının üzerinden beş yıl geçmişti. Ama bu andlaşmanın uygulanmasından doğan çeşitli pürüzler vardı. Gerçi iki ülke arasında bir dostluk döneminin başlatılması için çaba harcanıyordu. Yine de gerginlikler eksik değildi. Zaman zaman iki ülke basını arasında polemikler oluyordu. Bu hava içinde Yunan gazetelerinin Türk yazı devrimini nasıl yorumladıkları ilginç olabilir. Ne var ki o günlerin Yunan gazetelerini inceleme olanağı bulamadık.

1930'lardaki yazılar

1930'larda Türk-Yunan ilişkilerinin dostluğa dönüşmesinden sonra Yunan basınında Türk yazı devrimi üzerinde olumlu yayınlar görülmektedir. Atina'da çıkan *Elefteron Vima* gazetesi, genel olarak Türkiye'deki Atatürk devrimlerine ilişkin bir yazısında harf devrimine de değiniyordu. Yeni harflerin Türkiye'de hızla yayıldığını, yeni yetişenlerin artık Arap yazısını bilmediklerini yazıyordu. Eskilerin ise özel yazışmalarında eski yazı alışkanlığından pek kurtulamadıklarını söylüyordu. Devlet görevlilerinin bile, Başbakan İsmet Paşa'nın çeşitli genelgelerine karşın, eski yazıyı kullanmaktan kendilerini alamadıklarını ileri sürüyordu. "Ama Türkiye'de bugünkü durum onbeş yıl daha sürerse, Türklere uygar yaşamı sağlayan devrim yerleşip kökleşecektir" diye ekliyordu ¹⁰⁴.

Yunan gazeteleri, Türk harf devriminin, Türk dil devrimine doğru atılmış ilk önemli adım olduğunu sık sık vurguluyorlardı. Yazı devrimi ile dil devrimi arasındaki sıkı bir bağlantı bulunduğunu belirtiyorlardı. Selânik'te çıkan *Apogevmatini* gazetesi, Türk dil devrimi üzerine yayınladığı bir yazıda, "Dünya tarihinde eşi bulunmayan bu yeniliğin ilk adımı, Arap harflerinin bırakılıp yerine Lâtin harflerinin alınması olmuştur". diyordu ¹⁰⁵. *Elefteron Vima* gazetesi de "Osmanlıcanın Türkçeleştirilmesi çabası sürüyor... Bu akımda baş rolü Kemal Atatürk oynuyor. Yeni Türk alfabesinin benimsenmesiyledir ki Türk dilinden Arap ve Fars sözcüklerinin atılması hızlanmıştır. Bu alanda kuramsal olarak hiçbir güçlük çıkmamıştır. Çünkü soy bakımından Türklerin, Sami soyundan olan Araplarla hiçbir hısımlıkları yoktur..." diye yazıyordu ¹⁰⁶.

Proia'nın yorumu

Türk yazı devrimini, genel olarak bir uygarlık sorunu olarak yorumlayan Yunan gazeteleri de görülüyordu.

Proia gazetesi, "Alfabe değişikliği ve Türk dilinin arındırılması" başlıklı yazısında şunları söylüyordu:

"Türkiye millî eğitim tarihi, Türk manevi yaşamında pek önemli bir yeri olan büyük bir reformla, alfabe reformu ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu alanda

¹⁰⁴ "Kemalist Türkiye", *Elefteron Vima*, (Atina), 18/8/1934

¹⁰⁵ "Türkiye'nin ilerlemesi", *Apogevmatini* (Selânik), 12/6/1935

¹⁰⁶ "Türkiye'de: Türkleşen dil", *Elefteron Vima* (Atina), 28/10/1936

Türkler, gereksinmelerin zoruyla ve dünya uygarlığına ayak uydurmak amacıyla iki reform yapmışlardır.

“Türkler, daha Orta Asya’daki anayurtlarında yaşarlarken kendi alfabelerini yaratmışlardı... Daha sonra Müslümanlığı benimseyince, Orta Asya uygarlığını bırakmışlar ve İslâm dünyasına yayılmış olan Arap yazısını almışlardır. Arap harflerinin kullanılması 1928 yılına kadar sürmüştür. O yıl alfabe reformu yapılmıştır. Bu reform, gerekli olduğu kadar da kaçınılmazdı. Toplumsal yaşamın bütün alanlarında en köklü reformları yapmaktan çekinmemiş olan Türkler, doğu uygarlığı ve kafasını simgeleyen Arap alfabesini kullanmayı sürdüremezlerdi. Ayrıca bu karışık alfabeyi öğrenmenin zorluğu, eğitim-öğrenimi küçük bir sosyal sınıfın ayrıcalığı durumuna sokuyordu. Büyük halk kitleleri okuma yazma öğrenemeden kalıyorlardı. Bu da gitgide büyüyen ve çözümü olanaksız bir dertti.

“Bu nedenlerle Atatürk, ötedenberi düşündüğü dil (yazı) reformunu 1928 yılında yürürlüğe koydu. 9 Ağustos 1928’de Sarayburnu parkında bir söylev vererek Arap harflerinin yerine Lâtin harflerinin alınacağını açıkladı. Tamamlanan hazırlık çalışmaları sonunda, bu konudaki yasa T.B.M.M.’den geçirildi. Bu olay, yeni Türkiye’yi doğu uygarlığına bağlayan son bağın da kesinlikle koparılmasını simgeledi.

“1928 yılı sona ermeden önce bütün devlet kuruluşları, toplumun bütün aydın sınıfları yeni yazıya geçtiler. Yeni yasa, okul çağı dışındaki kadın erkek, köylü kentli bütün Türklere yeni yazıyı öğretmek için gece okulları açılmasını da öngörüyordu. Bu okullar hemen hemen askerî bir disiplinle açıldı. İlk yıl bunlara 800.000’i aşkın insan girdi”¹⁰⁷.

Yunan gazetesi, bunları söyledikten sonra dil devrimine geçiyordu. Alfabe devriminin, Türklerin uygarlık yolundaki atılımlarının yalnız bir “aşaması” olduğunu, bunun tek başına yetersiz kaldığını, dil reformu ile de tamamlanmasına gerek duyulduğunu söylüyor ve Türk Dil Kurumunun çalışmalarını anlatıyordu. Gazeteye göre, 1934 yılında kabul edilen soyadı yasası da dil reformunun bir sonucuydu. Başka bir deyimle, harf devrimi, dil devriminin ve soyadı yasasının da bir bakıma temeli niteliğindedir.

Devrimin 10. yılı

Atina’da çıkan *Atinaiki Nea* adlı Yunan gazetesi, Türk yazı devriminin onuncu yıldönümü dolayısıyla yayınladığı bir yazıda şunları söylüyordu:

“Harf devriminin onuncu yıldönümü Türkiye’nin önemli merkezlerinde kutlandı. Özellikle İstanbul’da yapılan tören pek parlak geçti. Gerçekte bu devrim İstanbul’dan başlamıştı. Harf devrimi, Kemalizm rejiminin en önemli başarılarından biridir. İstanbul, Avrupa uygarlığının etkisi altında bulunduğu

¹⁰⁷ “Türkiye’de alfabe değişikliği ve Türk dilinin arındırılması”, *Proia* (Atina), 23/4/1937

çağdaş yaşama kolay ayak uydurmuş bulunuyordu... Bu nedenle Kemalizm yenilikleri İstanbul'da elverişli bir ortam bulmuştur.

"Harf devrimi Atatürk'ün eseridir. O, bu konuda uzmanlarla görüşmüş ve devrimi hazırlamıştır. Sonra bir açık toplantıda Lâtin harflerinin alınması düşüncesini ortaya atmıştır. Bu düşünce çok geçmeden gerçekleşmiştir.

"Lâtin harfleri, T.B.M.M.'nin kararıyla alınmıştır. Sonra, halk okulları, gece kursları ve basın yoluyla yayılmıştır. Şapka giyilmesi gibi Lâtin harflerinin kullanılması da zorunlu tutulmuştur. Doğal olarak başlangıçta birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Devlet görevlilerinin yeni yazıyı kullanmaları güç oluyordu. Yazı makinaları bu alanda önemli rol oynamıştır. Genç Türk kızları kısa sürede daktilograf olarak yetişmişlerdir. Bunlar bütün devlet dairelerinde, mahkemelerde görev almışlardır. Böylece harf devrimi ilerlemiştir. Eldeki Fransızca yazı makinaları biraz değiştirilerek çabucak satılmıştır.

"Harf devriminin başında Türk gazeteleri önemli bir bunalım geçirmişlerdir. Ama Türk hükümeti bu konuya eğilmiş ve gazetelere parasal yardımlarda bulunmuştur. Yeni yazıda en çok başarı gösterenler, eski yazıyı bilmeyenlerle gençler olmuştur. Küçük yaştakiler yeni yazıya çabucak alışmışlardır. Sinemalarda yeni harflerin kullanılması zorunlu tutulmuştur. Sinema yazılarını küçüklerin daha çabuk okudukları saptanmıştır.

"Yeni yazıdan en çok yararlananlar, hiç okuma yazma bilmeyenler olmuştur. Bunların Arap harflerini öğrenebilmeleri hemen hemen olanaksızdı. Ömür boyu cahil kalmaları kesenkes gibiydi. Bu gibiler yeni Türk harflerini kolayca öğrenebilmişlerdir. Bugün apartıman kapıcıları bile *Karagöz*, *Koroğlu* gibi resimli gazeteleri okuyorlar. Yeni kuşak Arap yazısını hemen hemen hiç bilmiyor.

"Türkiye'de kültür devrimi günden güne gelişmektedir. Hiç okuma yazma bilmeyerek askere gidenler, adamakıllı okuma yazma öğrenmiş olarak terhis ediliyorlar. Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Özel yazışmalar dışında her yerde yeni yazıyı kullanmak zorunludur. Özel yazışmalarda Arap yazısını kullananlar da yalnız yaşlılardır. Bunlar, ötedenberi alışık oldukları eski yazıyı stenografi gibi kullanmaktadırlar. Özel yazışmalarda da yeni harflerin kullanılması için geniş propaganda yapılmaktadır.

"Bu konuda pek ilginç bir olaya tanık olduk. Paşabahçe cam fabrikasının açılış töreninde bir öğretmen, Türkiye Başbakanının önünde bir konuşma yapıyordu. Konuşmasını Arap harfleriyle kaleme almıştı. Bu nokta Başbakanın gözünden kaçmadı. Başbakan, söylevin en hararetli bir yerinde konuşmacının sözünü kesti, onu söylevini tamamlamaktan alıkoydu. O öğretmenin başına gelen bu olay, özel işlerinde eski yazıyı kullanmayı sürdürenler için bir ibret dersi olmuştur.

"Arap harfleriyle kitap basımı yasaklanmıştır. Şimdi en önemsiz kitaplar bile eski harflerle basılamamaktadır. Ankara caddesi denilen eski Babiâli cadde-

sindeki kitapçı dükkânlarının vitrinleri, Lâtin harfleriyle basılmış birçok yeni yapıtla doludur. Yabancı dillerden çevrilmiş birçok kitap da vardır. Son zamanlarda en çok Anatole France, Gorki, Aphonse Daudet'nin yapıtları Türkçeye çevrilmiştir.

"Bugünkü durum sürerse on onbeş yıl sonra eski Arap yazısıyla okuyup yazabilenler pek azalacaktır. Şimdi bile eski elyazmalarını, camilerdeki yazıtları ve İstanbul arşivindeki eski tapuları okuyabilenler azdır. İstanbul arşivinde Atina'nın Türk devrindeki tapuları bile vardır.

"Tarihsel değeri olan ve Arap harfleriyle yazılmış bulunan Türk yapıtlarının kaybolması tehlikesi başgöstermiştir. Bunun için bu gibi yapıtların yeni Türk harfleriyle basılması yolunda İstanbul üniversitesine direktif verilmiştir. Ama bu yapıtların çoğunun, özellikle eski kitaplıklardaki elyazmaların yeni harflerle basılmasına olanak yoktur sanılmaktadır"¹⁰⁸.

Yunan basını, Türk harflerinin on yıl kadar bir uygulamadan sonra Türkiye'nin kalkınmasında, özellikle okur yazar sayısının yükselmesinde önemli rol oynadığını da belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin onbeşinci yıldönümü dolayısıyla Yunan gazetelerinde çıkan yazılarda bu konuya sık sık parmak basılmıştır. Örneğin *Elefteron Vima* gazetesi:

"1928 yılında Arap yazısının yerini alan Lâtin yazısı, Türkiye'de cahillikle savaşında özellikle yararlı olmuştur" diyor, bu konuda istatistikler veriyordu¹⁰⁹.

XIV. ARNAVUT BASINI

Arnavutlar, Türklerden önce yazı değişikliği yapmışlar; Arap alfabesini bırakıp Lâtin alfabesini almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu içinde Lâtin yazısını ilk kullanan Müslümanlar onlardı. Yalnız onların eski yazıdan yeni yazıya geçişleri otuz yıl kadar sürmüştü. Türkiye'de ise bir çırpıda Lâtin yazısına geçiş Arnavutları şaşırtmıştı. Arnavut gazeteleri Türk yazı devrimi konusundaki ilk haberleri coşkuyla alkışlayıp övmüşlerdir.

Tirana'nın Telgrafı Atatürk'ün Sarayburnu konuşması ve Türkiye'de yazı devrimi hazırlıkları üzerine, Tirana'da çıkan *Telgraf* gazetesi şunları yazıyordu:

"Türkiye, Türk toplumunu doğuya bağlayan en güçlü bağlardan birini daha kopardı.

"1 Eylül'den (1928) sonra bütün resmî yazışmalarda Lâtin harfleri kullanılacaktır. Bu konuda pek sade bir alfabe hazırlanıp benimsenmiştir. Böylece, bir Asya dili olan Türkçe şimdi Avrupa kılığına bürünmektedir.

¹⁰⁸ "Türkiye Harf Devriminin Onuncu Yıldönümü", *Atinaika Nea* (Atina), 19.8.1938.

¹⁰⁹ "Türkiye'nin Ulusal Bayramı", *Elefteron Vima* (Atina), 2.11.1938.

“Böyle büyük işler dünya tarihinde bir anıt gibi yaşayacaktır. Bunları gerçekleştirenlerin adları da, ilerleme ve kültür yolunda çalışmış büyük adamlar dizisinin başına yazılacaktır. Büyüklük ve yücelik konusundaki çağdaş kavram, büyük adamlar listesinin başına Napolyonları, Büyük İskenderleri değil, bilim ve kültür için çalışmış olanları geçirir”¹¹⁰.

Elçinin yorumu

Türkiye’nin Tiran Elçisi Tahir Lütü (Tokay) bu yazıyı Ankara’ya iletirken şu yorumu da yapıyordu:

“Gazete bu teceddüdü (harf devrimini) pek büyük takdirlerle alkışladıktan sonra, bu teceddüt âmillerinin şevket ve azametçe İskender gibilere, Napolyonlara pek çok takaddüm etmeğe lâyık olduklarını beyan suretile, Krallık ilân etmek üzere olan ve İskender Kebire halef imiş gibi Üçüncü İskender ünvanını almak hulyasında bulunan Ahmet Zogu’ya dahi zımnî ve fakat müessir bir takbihte bulunmuştur”¹¹¹.

Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, 1 Eylül 1928 günü kendisini Kral ilân ettirmiştir. Bu geriye dönüş, Türkiye’de tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye’nin Tiran Elçisi geri çekilmiştir¹¹². Arnavut Hükümeti de Türk gazetelerinin Arnavutluk’a girişini yasaklamıştır. Türkiye’de harf devriminin yapıldığı günlere rastlayan bu gelişmeler, bu devrim üzerine Arnavut basınında geniş yayınlar yapılmasını da engellemiştir. Arnavutluk’ta Türkiye konusunda olumlu yayın yapmak bir çeşit suç gibi görülmeğe başlanmıştı.

¹¹⁰ “Avrupa Türkiye’si”, *Telgraf* (Tirana), 27.8.1928.

¹¹¹ D.B.A. - Tiran Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı, 30/8/1928, No. 1275/188.

¹¹² Bilâl N. Şimşir, “Atatürk’ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın’a yönerge. (Türk-Arnavut İlişkileri Üzerine)”, *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer’e Armağan*. Ayrınbasım, Ankara: 1981.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI

1. BULGARİSTAN'DA TÜRK YAZI DEVRİMİ

Giriş

Türk yazı devrimi, Türkiye'de, okul çocuklarından devlet büyüklerine kadar hemen herkesi kavradı. Ama o kadarla kalmadı, başka ülkelerin insanlarını da etkiledi. Uzak yakın çeşitli ülkelerde bu Türk devrimi azçok yakından izlendi. Sınırlarımız ötesinde milyonlarca insan gözlerini Türkiye'ye çevirdi. Türkiye'den esinlendi. Ankara'nın yeni yazı meşalesi, elden ele dolaştı, sınırlar ötesine, hatta denizaşırı ülkelere taşındı. Oralarda yaşayan kitleleri de aydınlattı. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kültürel atılımı, siyasal sınır tanımadı. Misak-ı Millî sınırlarımızın ötesine, hatta çok ötesine geçti.

Türk yazı devriminin etki alanları veya etki coğrafyası üç grupta toplanabilir: (i) *Batıda*: Eski Osmanlı toprakları. Yani Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Onikiada, Kıbrıs, 1930'larda Türkiye sınırları dışında bulunan Hatay ve Orta Doğu ülkeleri. (ii) *Doğu'da*: Genel Türk dünyası veya kadim Türk devletleri sınırları içindeki yerler. Yani Sovyetler Birliğinde ve Çin'de Türk soylu insanların yaşadıkları geniş topraklar. Ve (iii) *Güneyde*: Eskiden Arap yazısı kullandıkları halde Türk yazı devriminden sonra Lâtin yazısına geçen denizaşırı ülkeler. Yani, Doğu Afrika'da Tanzanya ve Somali'den Güney-Doğu Asya'da Malezya'dan Endonezya'ya kadar geniş bir alanı kapsayan coğrafi kuşak. Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Afrika'ya ve Güney-Doğu Asya'ya ve tâ Avustralya kapılarına kadar çok geniş bir coğrafi alanı kapsayan bütün bu topraklarda Türk yazı devriminin derece derece etkileri olmuştur. Bütün bu ülkelerde alfabe sorunları, yazı reformları veya devrimleri yaşanmıştır. Tek tek herbirini burada incelemek bu kitabın çerçevesini aşar. O bakımdan yalnız birer örnek alınarak konunun aydınlatılmasına çalışılacaktır.

Eski Osmanlı topraklarında

Türkiye Cumhuriyeti dışında kalan eski Osmanlı topraklarında milyonlarca soydaşımız yaşar. Türk yazı devrimi önce bu soydaşlarımızı etkiledi. Balkanlar'da, Kıbrıs'ta,

Orta Doğu'da yaşayan Türkler, Türkiye'yi örnek almaya yöneldiler. Türkiye'de yazı değişikliğine gidildiği günlerde, kimi yabancı gözlemciler, haklı olarak, yeni Türk harflerinin Türkiye dışına yayılacağını da söylüyor ve nerelere kadar yayılabileceği üzerinde zihin yoruyorlardı. Genç İtalyan Türkoloğu Ettore Rossi, bu konuda kafa yormuş olanlardan biriydi. Türk yazı devrimini yakından izledi ve

ilerisi için de fikir yürüttü. Türkiye’de kabul edilen yeni Türk alfabesinin eski Osmanlı topraklarına da yayılacağını yazdı ¹.

Gerçekten çok geçmeden Hatay, Kıbrıs, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan’da yaşayan Türkler, Türkiye’yi izlediler ve o zamana kadar kullandıkları Arap yazısını bırakıp yeni Türk alfabesini aldılar. Gerçi eski Osmanlı topraklarından olan Suriye, Irak vb. gibi Orta Doğu Arap ülkelerinde yaşayan Türk azınlıkları, Arap yazısından kendilerini halâ sıyrabilmiş değillerdir. Ama yine de Türk alfabesi, Türkiye Türkleriyle birlikte, genel olarak eski Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Türklerin ortak alfabesi haline gelmiştir, denilebilir. Yani Türkiye’den sonra eski Osmanlı topraklarında da bir dizi Türk yazı devrimi yapılmıştır. Oralarda da bizim alfabemiz benimsenmiştir.

Zaten başka türlü düşünülemezdi. Eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türk azınlıkları, etle kemik gibi, Türkiye Türklerinden birer parçadır. Bilinen tarihi şartlar altında Anadolu’ya çekilmiş olan eski Osmanlı-Türk denizinden geride kalan su birikintileri, Türk gölcükleridir. Anadolu’ya kök salmış olan ulu Türk ağacının eski Osmanlı topraklarına uzanmış dalları budaklarıdır. Elma dallından uzağa düşmez. Araya siyasal sınırlar girmiş olsa da Balkanlarda, Kıbrıs’ta ve Orta Doğu’da yaşayan soydaşlarımız Türkiye’nin kültürel çevresinde, yürüngesindedirler. Türkiye’yi anavatan bilirler. Gözlerini hep Türkiye’ye çevirirler. O soydaşlarımızın hepsinin yürekleri Türkiye ile birlikte çarpar. Hepsi Türkiye ile nefes alıp verirler. Türkiye Türkleri yeni yazıya geçerken, Kıbrıs’ta ve Balkanlar’da Türk azınlıkları sittinsene Arap yazısına yapışıp kalamazlar, Türkiye’den kopamazlardı. Dolayısıyla onlar da Türkiye’deki gelişmeleri adım adım izlediler. Yeni Türk alfabesini gecikmeden benimsemek, Türkiye’ye ayak uydurmak istediler. Hatay’da, Balkanlar’da, Kıbrıs’ta yaşayan soydaşlarımız arka arkaya yeni Türk yazısına geçtiler. Geçerken çetin kavgaya verdiler. Engellerle karşılaştılar. Türkiye’den destek gördüler, yardım gördüler. Türkiye’nin de desteğiyle oralarda yapılmış olan zincirleme Türk yazı devrimlerinin her birinin ayrı hikâyeleri, tarihleri vardır. Genel Türk yazı devrimi tarihinin bölümlerini oluşturan o öyküler ilgi çekici, duyulandırıcı ve düşündürücüdür.

Bulgaristan Türkleri Türkiye dışında, eski Osmanlı topraklarında, yeni Türk harflerini ilk benimseyen Türk azınlığı, Bulgaristan Türkleri oldu. Bulgaristan’daki soydaşlarımız bakımından alfabe sorunu, öncelikle bir eğitim-öğretim sorunuydu. Yani Bulgaristan Türk çocuklarına hangi yazıyla eğitim-öğretim verileceği sorunuydu. Eğitim öğretim öncelik taşıdı ve yeni yazıya geçişte Bulgaristan Türk öğretmenleri orada öncülük ettiler. 1920’lerde Bulgaristan’da yaklaşık 700 bin Türk yaşıyordu. Bunların 1700 kadar ilkokulu, 40 kadar ortaokulu (ruştiye), 1 öğretmen okulu vardı. Ayrıca medreseleri vardı. Türk azınlık okullarında 60 bin kadar Türk çocuğu öğrenim görüyor, 2000’den

¹ Ettore Rossi, “Il Nuovo Alfabeto Latino introdotto in Turchia”, in *Oriente Moderno*, Anno II, Nr. Gennaio 1929, p. 15.

fazla öğretmen de bu çocuklara ders veriyordu². Kökü, Osmanlı İmparatorluğu dönemi Türk eğitimine dayanan Bulgaristan Türk okullarında 1928 yılına kadar, tıpkı Türkiye'deki gibi, eski yazıyla öğretim yapılıyordu. Yalnız üst sınıflarda, bir yabancı dil dersi olarak, Bulgarca da öğretiliyordu. Türkiye eski yazıyı bırakıp yeni yazıya geçince Bulgaristan'daki 60 bin Türk çocuğu hangi yazıyla öğrenim görecekti? Birinci soru buydu.

İkinci soru, Bulgaristan'da yerli Türk gazeteleri hangi yazıyla çıkacak, yerli Türk basımevleri hangi yazıyla kitap basacaklardı? Yine 1928 yılında Bulgaristan'da çeşitli Türkçe gazeteler çıkıyordu: Sofya'da *Dostluk* ve *Rehber*, Şumnu'da *Yeni Söz*, Razgrad'da *Deliorman*, Kırcaali'de *Yeni Başlangıç*, Osmanpazarı'nda *İntibah* gazeteleri gibi³. Bu gazeteler de eski harflerle yayınlanıyordu. Sofya'da, Filibe'de, Şumnu'da Türk basımevleri vardı. Bunlar basım işlerinde eski harfleri kullanıyordu. Türkiye'den ders kitabı getirtilemiyordu ve Bulgaristan Türk azınlık okullarında okutulan Türkçe ders kitapları yerli basımevlerinde basılıyordu. 1928 yılına kadar bunlar da hep eski yazıyla yayınlanıyordu. Ondan sonra hangi yazıyla yayınlanacaklardı? Sorular, soruları izliyör.

Lom kongresi

Bulgaristan Türk aydınları Atatürk'ün devrimci atılımlarını adım adım izliyorlardı. Türkiye'de harf değişikliğine gidileceğini de tam zamanında kavradılar ve hemen harekete geçtiler. O tarihte Bulgaristan'daki bütün yenilikçi Türk öğretmenlerini çatısı altında toplayan "Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği" adlı güçlü bir dernek vardı. Her yıl bir kongre topluyor, Bulgaristan Türk azınlığının eğitim sorunlarını görüşüyor ve eğitimle ilgili çeşitli kararlar alıyordu. Bu dernek, 1928 yılı kongresini, Temmuz ayında, Tuna nehri kıyısında, Lom kasabasında yaptı. O tarihte Türkiye'de henüz yeni yazıya geçilmemişti. Ama alfabe komisyonu çalışmalarını sürdürüyor ve yakında alfabe değiştirileceği yolunda Türkiye gazetelerinde haberler çıkıyordu. Lom kasabasında toplanan öğretmenler kongresi, Türkiye'de rüzgarın nereye doğru estiğini kavramakta gecikmedi ve diğer eğitim sorunlarıyla birlikte alfabe sorununu da gündeme getirdi. Konu görüşüldü, tartışıldı ve kongre, Türkiye'de yeni yazıya geçilir geçilmez, hemen aynı anda Bulgaristan Türk okullarında da yeni Türk harfleriyle öğretime başlanmasına karar verdi. Türkiyenin Filibe (Plovdiv) Konsolosu M. Hıfzı Bey bu kararı Ankara'ya rapor ederken, "*Memleketimizde yeni hurufatın (harflerin) kabulüne doğru atılmış olan hatveleri (adımları) yakından takip eden Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti, bu sene (1928) Temmuz esnasında Lom'da akteylediği senelik kongresinde Türk mekteplerinde yeni hurufatın tatbikatına karar vermiş (tir)*" diyordu⁴.

² Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: 1986, s.57-58, 128;

Bilâl N. Şimşir, *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, Ankara: 1986, p. 5.

³ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 310; *The Turkish Minority Press in Bulgaria. Its History and Tragedy. 1865-1985*, Ankara: 1986.

⁴ DBA: TC. Filibe Şehbenderliğinden Sofya Elçiliğine rapor. Filibe, 3.12.1928, No. 4012-207. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 129-130

Bu karar yürürlüğe koymak için de gereken hazırlıklara hemen başlanmış-
tır. Kimi öğretmenlere yeni yazıyla ders kitabı hazırlama görevi verilmiş. Bu ki-
tapların 1928/1929 ders yılına yetiştirilmesi de istenmiş. Bulgaristan'da Türk
öğretmenlerine yeni yazı kursları açmak üzere Türkiye'den geçici bir süre için
öğretmen istenmiş⁵. Birkaç Bulgaristan'lı Türk öğretmen Edirne'ye, yeni yazı
kursuna gönderilmiş. Dönüşte bunlara Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde yeni yazı
kursları açtırılmış. Öteki öğretmenlere yeni yazı kursları verdirilmiş. Öğretmen-
ler çabucak yeni yazıyı öğrenip çocuklara yeni yazıyı öğretebilecek duruma ge-
lirken, aynı zamanda yeni yazıyla ders kitapları da yetiştirilmeğe başlanmıştır.

"Türk Alfabeti"

Lom kongresinin kararı uyarınca, Filibeli öğretmenler-
den Ahmet Şükrü Bey, yeni harflerle, "Bulgaristan Türk
mekteplerine mahsus" bir *Türk Alfabeti* hazırlamış ve bunu, 1928 yılı içinde,
Hasköy'de (Haskovo), "Çikago" basımevinde bastırmıştır. Önsözünde şöyle di-
yordu:

"Bulgaristan Türk Muallimler Birliği yeni yazının mekteplerimizde ka-
bulüne karar verdiği zaman, bittabi benim gibi diğer meslektaşlar da memnun
olmuşlardır. Bu ulvî teşebbüsün Bulgaristan (Türk) mektepleri için pek faydalı
olacağını düşünerek fazla söz söylemeyi zait addederim.

"İşte bu maksatlardır ki "Türk alfabesini" tertip ettim. Bunda takip ettiğim
usul: bilhassa çocuğun yeni yazıya pek kolay alışabilmesidir. Eski imlâdaki
müşkilatı nazar-ı itibara alırsak, bunun ne kadar kolay olduğu derhal anlaşılır.
Elde kâfi derecede levazımın bulunmayışı ve vaktin adem-i müsaadesine binaen
kitapta görülecek hatalardan dolayı mazur görülmemi rica ve bununla Bulgaris-
tan (Türk) maarifine yardım ettiğimi hissedersen benim için ne mutlu."⁶

Alçak gönüllü ve çalışkan öğretmen Ahmet Şükrü Bey, büyük yokluklar
içinde ve dar bir zamanda, Bulgaristan Türk çocuklarına yeni harflerle bir Türk
Alfabe kitabı yetiştirmiştir. Kitap başarılıydı. Türk harflerini teker teker kısa oku-
ma parçalarıyla ve resimli olarak öğrenciye tanıtıyordu. Yalnız (Ş) ve (Ğ) harfle-
ri bulunamamıştı. (S) harfinin altına bir virgül veya tersine soru işareti eklene-
rek (ş) yapılmıştı. (G) harfinin üzerine de yatık bir tırnak işareti konarak (ğ) el-
de edilmişti. Kitapta başkaca bir kusur göze çarpmıyordu. Ne olursa olsun, ye-
ni ders yılı başlamadan önce Bulgaristan Türk okulları için bir alfabe kitabı ye-
tiştirilmişti. Türk Öğretmenler Birliği, bu alfabe kitabıyla 1928 yılında Türk
azınlık okullarında öğretimi başlatmıştı. Yani Türkiye'deki okullarla birlikte Bul-
garistan'daki Türk okulları da yeni yazıya geçmişlerdi. Filibe Başkonsolosu,
"*Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti, bu sene (1928 senesi).... mekteplerin kışadında
mezkûr hurufatla (yeni Türk harfleriyle) tedrisata başlamıştır*" diye rapor ediyordu⁷.

⁵ *Cumhuriyet* (İstanbul), 27.9.1928

⁶ A. Şükrü, *Türk Alfabeti. Bulgaristan Türk mekteplerine mahsustur*. Hasköy (Bulgaristan), "Çi-
kago" matbaası: 1928, s.2

⁷ *DBA - T.C. Filibe Konsolosluğundan Sofya Elçiliğine rapor*. 3.12.1928, No. 4012-207

Tutucular

Evet, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği, Türk azınlık okullarında daha Eylül 1928 tarihinde yeni yazıyla öğretimi başlattı. Ama iş o kadarla bitmedi. Asıl ondan sonra Bulgaristan'da Türk harfleri kavgası alevlendi. Yenilikçilerle tutucular arasında yaman bir boğuşma başladı. 1906 yılında kurulmuş olan Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği öteden beri yenilikçiydi. Atatürk devrimlerinin de ateşli savunucusuydu. Ama öğretmenlerin karşısında sarıklı hocalar ve tutucu müftüler vardı. Bulgaristan Başmüftülüğü, Türkiye'deki Atatürk devrimlerine cephe almıştı ve şimdi de Türk Öğretmenler Birliğinin karşısına dikiliyordu. 1928 yılında Başmüftü kaymakamı, devrimlere şiddetle karşı olan Hüseyin Hüsnü efendiydi. Onun buyruğu altındaki Müftülükler de Bulgaristan'da yeni yazıyla öğretime karşı çıktılar. Tutucuların arkasında Bulgar Hükümeti vardı. Bulgarlar, Bulgaristan Türk azınlığını Türkiye'den uzak tutmak, eğitimde geri bırakmak amacı güdüyor ve bu yüzden yeni yazıyla eğitimi engellemeğe, hiç olmazsa geciktirmeğe çalışıyorlardı. Bulgaristan Başmüftülüğünün elebaşılık ettiği tutucularla Bulgar makamları elele vermişler ve yeni Türk harflerine karşı bir ortak cephe oluşturmuşlardı. Türkiye'den kaçmış veya kovulmuş ve Bulgaristan'da yuvalanmakta olan 150'likler gibi bazı kimseler de bu ortak cepheye katıldılar. Bunlar, genç Türkiye Cumhuriyetine karşı sistematik bir düşmanlık kampanyası yürütüyorlar, Türkiye'de yapılan her yeniliğe karşı çıkıyorlardı. Yeni Türk harflerine de cephe aldılar ve Bulgaristan'daki yerli tutuculara arka çıktılar. Buna karşılık, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliğinin öncülük ettiği yenilikçileri de, diplomatik yolla, Türkiye destekliyordu. 1928 yılında Türkiye'nin Sofya Elçisi Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Gerede) Beydi. Atatürk'le birlikte 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmış olanlardan ve Atatürk'ün devrim arkadaşlarından olan Hüsrev Bey, o yıllarda Bulgaristan'daki Atatürkçülere güçlü bir destekti. Hüsrev Bey, Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıya geçilirken yerli tutucuların tepkilerine karşı Filibe ve Varna konsolosluklarımızı da önceden uyarıyordu. Bunu Ankara'ya şöyle rapor ediyordu:

*"Memleketimizde yapılan mesut Harf İnkılâbı münasebetiyle Bulgaristan'daki şehbenderliklerimize yaptığım bir tamimle, Bulgaristan Türkleri içinde mevcudiyetleri kemali teessürle müşahade edilen, fikri irtica ile malul bazı hoca ve bedhahların, masum halkın safiyeti hulkundan istifade ederek muzır telkinatta bulunmaları ihtimaline nazar-ı dikkatlerini celbederek, hudutlarımız haricinde yaşayan Türklerin ve bilhassa Türk gençliğinin müsteid-i inkışaf olan kabiliyetlerini Büyük Gazi'mizin çizdiği nurlu hatlar üzerine teksif ve tevcih eylemleri, bizim için samimî bir dilek olduğunu, binaenaleyh gerek firârî ve mültecilerin ve gerek müteassıp hoca ve softaların telkinat-ı izlâl-kâranelerini yakından takip eylemelerini ve bu gibilerin teceddüt harekâtı aleyhindeki harekât ve teşebbüsatını, Bulgar memurin-i resmîyesinden mazhar muzaharetin derecesini, akt eyledikleri içtimaları, ittihaz ettikleri kararları derhal Elçiliğe bildirmeleri lüzumunu tebliğ etmişim."*⁸

⁸ DBA - Sofya Elçisi Hüsrev Beyden Hariciye Vekâletine rapor. Sofya, 11.12.1928, No. 1000-837, Zata mahsustur.

Bulgar engeli

Gerçekten, Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıyla öğretime geçilirken tutucular boş durmamışlardı. El altından girişimlerde bulunmuşlar, yeni yazıyı yasaklatma yolları aramışlardı. Hemen yeni yazıya geçilince, eski harflerle kitap bastırmış olanların da çıkarları zedelenecekti. Eski kitaplar elde kalacak, bazı kişiler ve yayınevleri zarara uğrayacaklardı. Bunlar da kolları sıvamış ve eski yazıyla öğretimi sürdürmek için çalışmaya koyulmuşlardı. Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı, bu tutucu çıkarıcı çevrelere hemen destek vermiştir. Sofya Elçisi Hüsrev Bey, *"Fıranilerle bazı müteassıp hocaların inkılâplarımıza karşı Türk halkında menfi hisler tevlit eylemek maksadiyle mevzii mahiyette propaganda yaptıkları... ve yeni hurufatla tedrisata başlanması için Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti'nin kararını akim bıraktırmak emeliyle din perdesine bürünen softaların Bulgar Maarif Nezaretinden eski harflerle tedrisata devam edilmesi için emir ettirdikleri anlaşılmaktadır"* diyordu⁹.

Bulgaristan Millî Eğitim Bakanlığı bütün Sancak Eğitim müfettişliklerine bu yolda bir genelge yayınlamıştı. 10 Kasım 1928 tarihli, 34423 sayılı olan bu genelge, zamanında yapılan çevrisiyle, şöyle kaleme alınmıştı:

"Millî iptidaiye, rüşdiye ve tâli mekteplere mahsus mektep kitaplarıyla alât-ı tedrisiyei tetkik ve tesviip eden Komisyon 7 Teşrinisani 1928 tarihli ve 99 numrolu protokolle almış olduğu karara tefiikan Arabî harflerle yazılmış olan kitapların "Mektep Kitapları" talimatnamesinin beşinci maddesi mucibince müddet-i kanuniyesi olan dört sene geçmeyince Türk mekteplerine mahsus olmak üzere Lâtin harfleriyle yazılacak kitapların tasdik olunmayacakları, binaenaleyh bu gibi harflerle yazılı olan kitaplarla tedrisata müsaade olunmaması ihbar olunur.

Nazır: N. NAYDENOF

*Müsteşar: Al. Radoslavov*¹⁰

Türkiye'de Türk Harfleri yasasının yürürlüğe girişinden bir hafta sonra yayınlanan bu Bulgar buyruğu, Türk Yazı Devrimine açıkça cephe alıyordu. Bulgaristan Türk okullarında dört yıl boyunca Türk harfleri yasaklanıyordu. Yeni yazıyla basılan ders kitapları onaylanmayacak, okullara sokulmayacak, öğrencilere okutulamayacaktı. Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı, tutuculara tam arka çıkmıştı.

Tutucuların yayın organı *İntibah* gazetesi, Türk harflerinin Bulgaristan'da yasaklanmasını alkışladı. Başyazısında şunları yazdı:

"Türkiye'de kabul edilen Türk harfi dedikleri Lâtin harflerinin Bulgaristan Türk mekteplerinde daha dört seneye kadar tedris edilmemesi Maarif Nezareti tarafından...

⁹ *Ibid.*

¹⁰ DBA ve Bilâl N. Şimsir, *Türk Yazı Devriminin Türkiye Dışına Yayılması: Bulgaristan Türkleri Örneği. Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu'ndan ayrıntı. TTK Basımevi, Ankara: 1981, s.191*

taht-ı karara alınıp... tamim ile Sancak Maarif müfettişlerine bildirilmiş olduğu istihbar edilmiştir. Bunu gören lâtinperest Türk Muallimler Birliği merkezi azası hemen keyfiyeti havzalara ilam ile Nezaretin bu tamimini, salâhiyetleri haricinde olduğu halde protesto etmeye kalktılar. Bizler de soruyoruz o Muallimler Birliği azasına ki, siz nerede yaşıyorsunuz? Bulgaristan Müslümanları, Türkiye'nin Müslümanlığı yıkmak için yaptığı inkılâp harekâtını burada tatbik etmek mecburiyetinde midir?... Bulgaristan Müşümanı, Türk'ün yüksek fikirlerini, parlak hayallerini çok ahenktar bir surette ve hem de kısa bir müddette, cüz'i bir hacimde ifade etmeye yarayışlı yazısını, Türk'ün olmayan ve ilelebet olmayacak olan... Lâtin yazısıyla asla tebdil edemez... Zira kendi yazısını bırakıp da Lâtin yazısı almak, onu, kitab-ı mukaddes olan Kur'an'ın irşat ve hidayetinden mahrum kılar.

"Hükümetin verdiği bu tamim tam müslümanların arzularına muvafık bir keyfiyettir. Bu tamimi beğenmeyen ve Lâtin harflerinin Türk mekteplerinde hemen şimdiden tatbikini isteyen Türk Muallimler Birliği Merkezi azası gibi Türklüklerini beğenmeyen, kendinin hangi milletten olduğunu bilmeyen birkaç tecrübesiz gençten ibarettir. Yoksa milletin heyet-i mecmuası Lâtin hurufatının Türk mekteplerinde kabul edilmesini katiiyen istemez..."¹¹

Tutucular, alfabe kavgasının birinci raundunu kazanmışlardı. Yüksekten atıp tutuyorlar, millet çoğunluğunun yeni Türk alfabesini istemediğini ileri sürüyorlardı. Yeni yazıya geçmek isteyen aydın Türk öğretmenlerini de horlamağa kalkıyorlardı.

Devrimciler Ama yenilikçiler, devrimciler gerilemek niyetinde değillerdi. Türk Öğretmenler Birliği hemen Sofya'ya bir heyet gönderdi. Türk harflerini geçici de olsa yasaklayan Bulgar kararını kaldırtmak için girişimlerde bulundu. Bulgar Parlamentosundaki Türk mebuslar da Öğretmenler Birliğine arka çıktılar ve yeni Türk yazısını kabul ettirmek için harekete geçtiler.

Tutucular telâşa kapılmışlardı. Öğretmenler Birliğinin Sofya'daki girişimleri üzerine tutucu *İntibah* gazetesi, "Siz ey Muallimler Birliği merkezi azası... sizin millet namına söz söylemeye hak ve salâhiyetiniz yoktur. Ne mebussunuz, ne de müntehip azasınız" diyordu¹². Türk harflerinin kabul edilmesi için Bulgaristan Türk mebuslarının da çalışmaya koyulduklarını haber alınca da *İntibah* gazetesi şunları yazıyordu:

"Mebusların içtimalarında yeni yazı meselesi ariz amik bütün incelikleri ile görüşülmüş. Meselenin siyasi, içtimai, harsî, dinî ve millî her cephesi tezekkür ve istişare edildikten sonra yeni yazının bizde kabulü mecburî olduğuna ve aynı zamanda Arapça harflerle Kuran elifbaları kabul olunarak haftada dört saat

¹¹ H. Yusuf Şinasi, "Maarif Nezaretinin Musib bir Kararı" (Başyazı), *İntibah* gazetesi (Osmanpazarı), 14.12.1928, yıl 1, sayı 24, s. 1.

¹² *İntibah*, 14.12.1928, No. 24

Kuran ve ulum-u diniye derslerinin okutulmasına ve şu mukarreratın bir beyanname ile millete arz ve kanunî yol ile de mevkii tatbika konulması için hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunulmasına karar verilmiş...

“Mebus efendilere milletin dinî umuru ile meşgul olmak sıfat ve salâhiyeti-ni kim vermiş? Bunlar din bahsinde müslümanlar namına karar vermek iktidarını ve dinî meseleleri anlayabilmek liyâkatını nerede tahsil etmişler?... Karar bahsine gelince ona kimsenin hakkı yoktur. Bu hak milletindir. Ara-i umumiye-i millete (halkoyuna) müracaat olunur... On yaşındaki bir iptidaiye talebesinin hem Lâtin, hem Slav, hem de Arap harfleri ile okuyup yazma öğrenmesine hiç kimsenin keyfine tabi olmayan fenn-i talim ve terbiyenin asla müssadesi olmaz...

“Bugün bu harfler (Arap harfleri) ile okuyup yazanlar mürûr-i zaman ile ortadan kalkarsa Kur'anın da, müslümanlığın da ortadan kalkacağını söylüyoruz... Bugün Türkiye’de milyonlarca cilt kitab-ı ilmiye ve edebiye müzehanelere intikal ettirildikten sonra Türkiye’nin edebiyatı: *Karagöz, Köroğlu, Kör Kadı, Babacan, Nasreddin Hoca* namı ile çıkan soytarı gazetelerinden, resimli, resimsiz, *Çarşamba, Perşembe* namlı fâhişenamelere ibaret değil mi? Gençlerimiz bunlardan mı iktisab-ı feyz ve maarifet edecekler?...”¹³

Bulgaristan Türklerinin alfabe kavgası, zaman zaman Türkiye ve Bulgaristan gazeteleri arasında da polemik konusu oluyordu. Meselâ İstanbul’da çıkan *Milliyet* gazetesi yayınladığı “Bulgaristan mektupları”nda, alfabe sorununu ele aldı. Türkiye’den sınırdışı edilmiş “150’likler” ile kaçakların, Bulgaristan’da yerli softaları kışkırtarak, Türk devrimine karşı cephe aldıklarını ve Bulgar makamlarının da onlara arka çıktıklarını yazdı¹⁴. Buna, Bulgar Hükümetinin sözcülüğünü yapan *La Bulgarie* gazetesiyle tutucu Türklerin sözcüsü *İntibah* gazetesi ayrı ayrı karşılık verdiler. Bulgar gazetesi, Bulgaristan Türk gençlerinin şapka giymekten yeni yazıyı almaya kadar Türkiye’de yapılan bütün yenilikleri benimsediklerini, Bulgar Hükümetinin de bunu olumlu karşıladığını, ama Bulgaristan’daki Türk köylüsünün Türkiye’deki devrimi kavrayamadığını yazdı. “Türk köylüsünün zihniyetinden ötürü Bulgar Hükümeti sorumlu tutulabilir mi?” diye sordu¹⁵. *İntibah* gazetesi de *Milliyet*’e karşılık verirken “üç bin sene evvel yaşamış, yaşamak sırasını savmış Lâtinlerin harflerini kabul etmek için hiçbir mecburiyet-i içtimaiye yoktur” dedi ve alaylı bir dille şunları ekledi:

¹³ Şimal Yıldızı namı diğer Demirkazık, “Yeni Yazı Meselesi”, *İntibah*, 13.1.1929, No. 25, sayfa 1-2

Türkiye’deki Yazı Devrimine şiddetle saldıran yazar “Şimal Yıldızı” ve “Demirkazık” diye takma ad kullanarak kimliğini gizlemektedir. Ama bu yazının o tarihlerde Bulgaristan’ın Şumnu kasabasına yuvalanmış olan 150’liklerden eski Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri’nin kaleminden çıktığı sanılmaktadır. (BNŞ)

¹⁴ *Milliyet* (İstanbul), 13.11.1928

¹⁵ *La Bulgarie* (Sofya), 19.11.1928

“Zaten Bulgaristan’daki Türk mekteplerinde Türkiye kitapları okutturmak çoktan yasak edilmiştir. Ortada yalnız Türkiye gazetelerini okuyup anlamak meselesi kalıyor. Bu da güç bir şey değildir. Bazı kasabalarda muallimler için açılan haftalık kurslarda maşallah muallimlerimiz bir hafta içinde Lâtin harfleriyle okuyup yazmak öğrendiler... Binaenaleyh rüşdiye’nin son sınıflarında haftada birer saat okutacak olursak Türkiye gazetelerinde “Bulgaristan mektupları” yazacak kadar adamlar yetiştireceğiz demektir.”¹⁶

Sofya’da Türk girişimleri

Bulgaristan Türk aydınları alfabe kavgasını sürdürürlerken, Bulgaristan’da yeni Türk harfleriyle ilk alfabe kitabını yayınlamış olan öğretmen Ahmet Şükrü de doğrudan Türkiye Başbakanı İsmet Paşa (İnönü) ile Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beye başvurdu. Yayınladığı yeni alfabe kitabının okutulmasına Bulgar Millî Eğitim Bakanlığınca izin verilmediğini duyurdu. Kitabını İsmet Paşa ile Necati Beye imzalayıp gönderdi. Başbakan ve Millî Eğitim Bakanı hemen soruna eğildiler. Necati Bey, Türk harfleriyle öğretime izin verilmesi için Sofya’da girişimde bulunulmasını Dışişlerinden rica etti. “*Vatan haricinde yaşayan ırkımızın ırfan ve hars sahasında yükselebilmesi için*” yeni yazıyla eğitim görmesinin çok yararlı olacağını belirtti. Bu uğurda “*lâzım gelen teşebbüsatta bulunularak müsaade istihsalini hörmetlerime terdifan rica eylerim efendim*” dedi¹⁷. Başbakanlıktan Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazıda da “...Başvekil Hazretleri keyfiyetin tahkikini ve alfabeyi tabı masraflarına medar olmak üzere mumaileyhe (Ahmet Şükrü Bey) iki yüz lira irsalini emir buyurdular” deniyordu¹⁸.

Türk Hükümeti, Türk harflerinin sınır ötesindeki soydaşlarımızca benimsemesine önem veriyordu. Konuya Başbakan düzeyinde eğiliyordu. Bulgaristan’da Türk harfleriyle kitap yayınlamış olan öğretmeni de parayla ödüllendiriyordu. Dışişleri Bakanlığı gerekli girişimlerde bulunulması için hemen Sofya Elçiliğine yazdı: “... *Bulgar Hükümetinin sureti dostanede nazar-ı dikkatini celbeylemenizi, Türk mekteplerindeki ders kitaplarının yeni Türk harfleriyle yazılmasına ve tedris edilmesine mümanaat etmemesi bizde pek ziyade hüsnü tesiri mucip olacağını münâsîp lisan ile tefhim eylemenizi ve neticeden haber vermenizi rica ederim efendim*” dedi¹⁹.

Sofya’da Elçi Hüsrev Bey, zaten bu konuda elinden geleni yapıyordu. Ankara’dan talimat beklemeden kendiliğinden işe koyulmuştu. Bulgar Hükümetini Türk harfleriyle eğitimi engelleme kararından döndürmek istiyordu: “...yeni Türk harfleriyle tedrisat meselesinde lazım gelen teshilat ve tesiratta bulunulmasını... Bazı Bulgar mebuslarına söyleyerek iltimasta bulundum” diyor, Anka-

¹⁶ *İntibah*, 14.12.1928, No.24

¹⁷ DBA - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 20.12.1928, No. 686

¹⁸ DBA - Başvekilâletten Hariciye Vekâletine yazı. 11.12.1928, No. 6.919

¹⁹ DBA - Dışişlerinden Sofya Elçiliğine yazı. 20.12.1928, No.55058/260

ra'daki Bulgar Elçisine de bu yolda bir şeyler söylenmesinin pek yerinde olacağını belirtiyordu.²⁰

Elçi Hüsrev Bey (Gerede), Türk harfleri konusunda Bulgar Başbakanıyla da görüşmüştü. 18 Aralık 1928 günü bunu Ankara'ya şöyle rapor etti:

*"Tesadüfî buluştuğum Başvekil Mösyö Liapçeff ile bilmünasebe yeni Türk harfleri hakkında görüştüm... Hükümeti Kraliye (Bulgaristan) maarif encümenlerinin... Lâtin harflerinin Türk mektepleri kapusundan içeri girmesini menettiğini, dört sene daha Türk ekalliyetini Arap harfleriyle tedrise icbar eylediğini... Hükümet-i Kraliye'nin Bulgaristan Türkleri için âdeta irticaa yardım, mürtecilere hamilik etmekte bulunduğunu, ... hâdisenin harice bile inikas etmiş olduğunu... Maarif Nezaretinin pek yanlış ve sui tevile müsait bir harekette bulunmuş olduğunu, ekalliyetleri tedris hususunda serbest bırakmak lâzım geldiğini, bahusus Bulgar(ya) Türklerinin cehaletten kurtulup, mütefekkir vatandaş olmalarından asıl kendilerinin istifade edeceğini zikredip, bu babda himmeti mahsusa ibrazını kendisinden beklediğimi söyledim. Cevaben: Beni tenvir ettiniz, teşekkür ederim, vaziyetin bu şeklini bilmiyordum, Maarif Nazırıyla yarın görüşürüm" dedi.*²¹

Elçi Hüsrev Bey, on gün sonra aynı konuyu Bulgar Dışişleri Bakanı Bouroff ile görüştü. Bu görüşmesini 29 Aralık 1928 günlü raporuyla Ankara'ya şöyle bildirdi:

"Hariciye Nazır Mösyö Bouroff ile mülakatımda... Türk Muallimler Heyeti'nin Başvekilî ziyaretine dair gazetelerde gördüğüm havadisten... Maarif Nezaretinin verdiği mahut tamiminden... Başvekil ile bu babta tesadüfen vaki hasbihalimden kendisine etrafıle malumat vererek... tabiidir ki benim şahsen ırkdaşlık rabitasından ve bu halkı Bulgar hemşerileri gibi münevver, müterakki görmek emelinden başka bir hedefim olamayacağını kaydile hayırlı ve mes'ut inkılâp ve teceddüdün esasen kendiliğinden yürüdüğünü, meselâ Bulgaristan şehir ve köylerinde bugün Bulgaristan Türkleri çoktan kurslar açmış ve Latin harflerini hahişle öğrenmekte bulunduklarını ilâve ile nazarı dikkatini celbeyleyişimin yegane hedefi Maarif Nezaretinin nereye kadar gideceğini bilmeyerek vermiş olduğu bu tamimin âdeta resmî hükümetin mürtecilere zahir olduğunu, Türk halkının cehalette kalmasından istifadeyi düşündüğünü harice irae etmesinden... bu halin devamının iki dost millet arasındaki samimî ve sâf havayı ihlâl edebileceği endişesi olduğunu sarahaten zikrile... "İntibah" gazetesinin komşu, dost bir devlet aleyhinde ve bunun ricali aleyhinde icale-i kelâm etmekte bulunmasına bilhassa nazar-ı dikkatini celp eylediğimi ilâve eyledim.

"Mir-i mumaileyh (Bouroff) sözlerimi sıkı bir alâka ile dinledi. Bulgaristan Türklerinin Lâtin harfleri öğrenmesinden bilhassa Bulgar vatanının menfaatları olacağını zikrile Maarif Nezaretinin farkında olmadan bir bürokrasi işi olarak böyle bir emir vermiş olacağına ihtimal verdiğini, Türk mebuslarının müracaatı-

²⁰ DBA - Sofya Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 11.12.1928, No. 1008/837

²¹ DBA - Sofya Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 18.12.1928, No. 1024/850

nı pek muhik gördüğünü ve bilhassa kendisinin Mösyö Naydenoff²² nezdinde demarş yapacağını ve bu emrin tadiline bir çare bulunmasını rica edeceğini, “İntibah” gazetesi hakkında Matbuat Müdürünün nazarı dikkatini celbedeceğini, neşriyatını takip eyleyeceklerini vadeyledi.”²³

**Bulgar yasağı
kalkıyor**

1928 yılının Kasım ve Aralık aylarında, bir yandan Bulgaristan Türk aydınlarının, öte yandan Türkiye'nin Sofya elçiliğinin üstüste girişimleri, kısa zamanda olumlu sonuç verdi. Bulgaristan Millî Eğitim Bakanlığı, Türk azınlık okullarında dört yıl süreyle Türk harfleriyle eğitimi yasaklama kararından geri döndü. 14 Ocak 1929 günü yeni bir genelge yayımladı. Şumnu kasabasında yeni çıkmağa başlayan *Savaş* adlı Türk gazetesi, yeni Türk harflerini kullanarak bu habere şöyle duyurdu:

“Bulgaristan Türk Muallimler Birliği tarafından Sofya'ya suret-i mahsusada gönderilen heyetin verdiği izahat ve yaptığı teşebbüs üzerine, Maarif Nezareti geçen defaki tamimin fena tefsire uğradığını ve bu hususta saf Türk halkının aldatıldığını görerek mezkûr tamimi tefsir ve itmam yollu ikinci bir tamim neşretmiştir. 1040 numrolu ve 14 Kânunsani 1929 tarihli bu tamimle *Maarif Nezareti Türk mekteplerinde tedrisatın daha şimdiden yeni Türk (yani Lâtin) harflerile yapılmasına alenen müsaade etmekte ve gelecek seneden itibaren ise, Türk mekteplerinde bütün derslerin yeni yazı ile yazılmış kitaplarla okutulacağını bildirmektedir*. Biz işbu tamimi neşrinden dolayı Maarif Nazırı Gospodin Naydenof'u tebrik ederken, Türk muallimlerine de, bu suretle okutulması artık mecburiyet altına girmiş olan yeni harflerin gerek mekteplerimizde ve gerekse halkımız arasında süratle intişarına çalışmaya borçlu olduklarını ihtar ederiz.

“Softalara ise ‘geçmiş ola!’ deriz”.²⁴

Sofya Elçimiz Hüsrev Bey de bu kararı “mürteci kafilesinin faaliyetine karşı indirilmiş ilk büyük darbe olarak” nitelendiriyor ve Ankara'ya şöyle rapor ediyordu:

“Yeni Harf İnkılâbı mes’udumuzun Bulgaristan’da mütemekkin ırkdaşlarımız arasında uyandırdığı şevk ve heyecanı, bilhassa Bulgaristan’daki Türk gençliğinin yeni harfleri talim ve tamim hususunda gösterdiği tehâllükü şimdiye kadar vaki mükerrer maruzatımla bertafsil arz ve kaydederken bilmukabele firarilerden, mürtecilerden ve bunlara mümaşaatkâr olan menfaat-i şahsiyeleri muhtel olacağını hesap eden hoca ve softa güruhundan mürekkep kesif bir mürteci ve mefsedet tabakasının da inkılâp ve yeni yazı hakkında idlâlkâr ve tahrik âmiz ielkinatta bulunduğunu ve kuvvelli bir muhalefet cephesi tesisine çalıştıklarını da bu meyanda ilâveten arz etmiştim.

²² Bulgaristan Millî Eğitim Bakanı

²³ DBA - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekâletine Rapor, Sofya, 29.12.1928, No. 1078-883

²⁴ “Yeni harfler hakkında yeni tamim - Zavallı softacıklar”, *Savaş* gazetesi (Şumnu), sene 1, sayı 3, 14 Şubat 1929, sayfa 2 (Satırların altları yazının aslında çizilmiş bulunmaktadır).

"Bulgaristan nüfus-u umumiyesinin hemen hemen beşte birini teşkil edecek nispette miktarı çok olan ve fakat ekseriyet-i azimesi cehl ve zulmet içinde kalmış bulunan ırkdaşlarımızın temiz ve saf hissiyatını, şapka ve yeni hurufat üzerinde ve din perdesi arkasında iğfal ve idlâl etmeye çalışan bu gürhün faaliyetini kesr ü imhâ etmek hususunda Elçiliğin vasi sahada mukabil faaliyete geçmesi lâzım gelmiştir.

"Başlarında, elyevm Bulgaristan Başmüftü kaymakamı olan şahıs bulunmak üzere bir hayli müftülerden ve bunların yaranından ibaret olan bu muarız ve mürteci kafilesinin faaliyetine karşı indirilmiş olan ilk büyük darbe, Bulgar Hükümetinden, yeni harflerin bütün mekteplerde tedarik ve tahsiline müsaade istihsâli olmuştur...

"Hâtırışan-ı devletleridir ki, bundan bir ay (iki ay olacak B.N.Ş) evvel, Bulgar Maarif Nezareti kitapçıları himaye eden bir kanuna istinaden yeni harflerin tedrisini menetmişti. İrtica kafilesinin eseri tertip ve teşviki olduğu kuvvetle meczum olan Bulgar Hükümet-i resmiesinin bu irticaperver hareketine karşı hadisenin vukuunu müteakip nasıl derhal mücadeleğe geçtiğimi sırası ile arz etmiştim. Başvekil ve Hariciye Nazırından sonra sene başında rast geldiğim Maarif Nazırını fâriki olmayarak yaptıkları işin inkılâpçı olan rüesamaz nezdinde ve bilhassa genç Türkiye eskâr-ı umumiyesinde ve saha-i matbuatında ne kadar fena hisler ve akisler uyandıracığını sureti münasebe ve dostanede izah etmiştim; bu mesai semeresiyledir ki bugün arzettiğim gibi bu mani bertaraf edilmiş ve Elçilikçe her vasıtaya müracaatla ve fakat gayr-i meri bir surette Harf İnkılâbı'nın intişarına gergi verilmiştir..."²⁵.

Evet, Türkiye'de Türk harf yasasının yürürlüğe girişinden iki ay 11 gün sonra Bulgaristan Türkleri için Türk harfleri ile öğretim yapabilme izni çıkartılmıştır. Hüsrev Gerede, bu iznin çıkarılmasının Türkiye Elçiliğinin çalışmalarının semeresi olduğunu söylüyordu. Yerel Türk gazeteleri ise Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği'nin Sofya'daki girişimleri sonucunda Bulgar Millî Eğitim Bakanlığından izin çıkarıldığını yazıyorlardı. Gerçek, ikisinin ortasıydı. Hem Türk Öğretmenler Birliği, hem de Türkiye Elçiliği yoğun çaba harcamışlardı. Bulgar Parlamentosundaki Türk mebuslar da bu çabalara katılmışlardı. Sonunda Bulgar Hükümeti, yeni Türk harfleriyle öğretim yasağını kaldırmak durumunda kalmıştı. Bulgar Hükümetinin Türkiye ile dostluğa verdiği önem de bu kararda etkili olmuştu.

Yeni yazıya geçiş

Bulgar yasağı kalktı. Yeni yazıyla öğretime izin çıktı.

Ama öğretime geçmek pek kolay değildi. 1928/29 ders yılında Bulgaristan'da birçok kasabada yeni Türk harfleriyle öğretim yapılabildi. Ama köylere gelince yokluklar başladı. Türk harfleriyle basılmış yeterince kitap yoktu. Elçi Hüsrev Bey, Türkiye'den kitap yollanması için çırpındı: *"Büyük bir aşk ve emel ile bu maarif seferberliğine iltihak etmeyi dileyen buradaki (Bulgaristan'daki) ırkdaşlarımızı münkesir ve mahzun bırakmamak ve Harf İnkılâbı'nın saadetinden müste-*

²⁵ DBA - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekâletine rapor. Sofya, 14.1.1929, No. 57-35.

fit etmek için...hiç değilse bu sene için kitap ihtiyaçlarını kısmen olsun izale etmek üzere müstacelen kâfi miktarda imlâ ve kıraat risaleleri gönderilebilirse..." diye yalvardı²⁶. Bu yazı üzerine Türkiye Dışişleri ve Millî Eğitim Bakanlıkları arasında yazışmalar yapıldı. Ama 1928/29 ders yılı için Bulgaristan Türklerine Türkiye'den kitap yetiştirilemedi.

Bu arada Bulgaristan Türkleri, "kendi yağlarıyla kavrulmaya" çalıştılar. Bulgaristan'da birkaç Türk basımevi vardı. Sofya'da "Ümit", Filibe'de "Tefeyyüz"ve "Zerafet", Şumnu'da "Terakki" basımevleri, yeni Türk harfleriyle kitaplar basmaya başladılar. Bazı Türk öğretmenleri alelacele yeni kitaplar hazırladılar. Bunlar 1929 yılı içinde çabucak satışa sunuldu. Bulgaristan Türk gazetelerinde yeni Türk harfleriyle basılmış şöyle kitap ilânları görülyordu:

"Matbaamızın yeni harfleri tamamıyla tedarik ederek Mehmet Masum efendinin iptidai ikinci sınıflarda okutulmak üzere hazırladığı "Anadil—Okuma"yı yeni Türk harfleriyle tabetmiştir. Muhterem müşterilerimizin siparişlerini bekleriz — Şumnu'da kitapçı Sabri Sadık"²⁷

Bulgaristan Türk okullarında 1929/30 ders yılında hemen hemen tam olarak Türk harfleriyle öğretime geçildi. Okul çağı dışındakiler için de yeni yazı kursları açıldı. Türkiye'deki "Millet Mektepleri" uygulamasından esinlenen bu kurslar, Bulgaristan'ın bütün Türk oymaklarına yayıldı. "Alfabe kursu", "Halk Dersanesi" gibi adlarla anılan bu kurslara, kadın erkek çok sayıda soydaş katıldı. Yani Bulgaristan'da da Türkiye'dekine benzer bir yeni yazı seferberliği başlatıldı. Aynı günlerde, aynı heyecanlar yaşandı. Yerli Türk basını da bu coşku-yu besledi, yeni yazı seferberliğini sürekli özendirdi. Sofya'da yayınlanan ve Yeni Türk harflerinin bayraktarlığını yapmağa başlayan *Deliorman* gazetesi, "İnkılâp haberleri" başlıklı bir köşe ayırdı. Yeni yazı kurslarıyla ilgili sürekli haberler, fotoğraflar yayınladı²⁸.

Bulgaristan Türk basını da hızla yeni yazıya geçti. Eskiden çıkmakta olan yerli Türk gazeteleri adım adım yeni yazıya geçerken, yeni yeni gazeteler de çıkmaya başladı. Bulgaristan'da, Türk harfleriyle ilk Türkçe gazete, 13 Ekim 1928 günü Yambolu kasabasında yayınlandı. Adı *Yenilik* idi. Bunun 1929 yılında Şumnu'da yayınlanan *Savaş*, Kırcaali'de yayınlanan *Rodop*, Vidin'de çıkan *Turan* gazeteleri izledi. Bunların hepsi yeni yazıyla basılıyordu. 1931 yılında bunlara *Özdilek* ve *İstikbal* de eklendi. Eskiden Razgrad'da çıkan *Deliorman* gaze-

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Savaş* gazetesi (Şumnu), 14.2.1929. Ayrıca başka duyurular da görülyordu. Ziştevi rüşdiyesi öğretmenlerinden Aziz Şerif, yeni harflerle "Talebe Defterleri" bastırıldığını duyuruyordu (*Halkın Sesi* gazetesi, 14.11.1929). Eski Zağralı Türk Öğretmen Ahmet Sadi de yeni yazıyı öğrenmek isteyenler için "Alfabe ve İlk Kıraat" kitabı bastırılmıştı. Duyuruyordu (*Deliorman*, 3.1.1930) Zişteveli İsmail Sabri "Gece Mekteplerine Alfabe" ve "Gazi'nin Terceme-i hali" kitaplarını satıyordu. (*Deliorman*, 3.1.1930)

²⁸ *Deliorman*, 3.1.1930, 7.1.1930 vd.

tesi Sofya'ya taşınmış, yeni yazının ateşli bayraktarlığı rolünü üstlenmişti ve 1929 yılında Bulgaristan Türklerinin Sofya'ya topladıkları Millî Kongre'nin sözcüsü durumundaydı. Sofya Elçimiz Hüsrev Bey, *Deliorman* gazetesini, "Millî Kongre âmalini takip eden ve mükemmeliyeti ile nazar-ı dikkati celpten hali kalmayan" bir gazete olarak tanıtıyordu.²⁹ Atatürk devrimlerini savunmak bakımından *Deliorman* gazetesi, Ankara ve İstanbul gazetelerini aratmıyordu. 1929 yılının ilk yarısında bu gazete üç sayfasını yeni harflerle, bir sayfasını eski yazıyla basıyordu. Yazı işleri müdürü, "Türk harflerini bütün halk henüz bellemedi..." diyordu. Eski harflerle basılan son sayfanın başında iri harflerle şu duyuru yineliyordu:

"Türk, kendi alfabeni çabuk öğren! Çünkü gazeten, yakında Arap harflerini hiç kullanmayacaktır!"

Gerçekten bir süre sonra *Deliorman*, Arap yazısını büsbütün bıraktı. Bulgaristan Türk basını yeni yazıya geçti. 1931 yılında eski yazının savunucusu *İntibah* gazetesi kapandı. Yalnız Sofya'da *Rehber* gazetesi yarı yarıya, Filibe'de *Medeniyet* gazetesi de bütünüyle Arap yazısını kullanıyordu³⁰.

Devrimin zaferi

Bulgaristan Türk basını ikiye ayrılmıştı: Gazetelerin çoğu yeni yazıyla çıkıyordu. Ama eski yazıyla Türkçe gazete yayınlanması da yasak değildi. Bu yüzden yarı yarıya eski ve yeni yazıyla çıkan *Rehber* gibi gazeteler görüldüğü gibi, baştan başa Arap harfleriyle basılan gazeteler de görülüyordu. Aynı ikilik okullarda da görülüyordu. Gerçi Türk azınlık okullarının çoğu yeni yazıyla öğretime geçmişlerdi. Ama eski yazıyla öğretim yasaklanmadığı için yeni yazıyla öğretim yapmayan okullar da vardı. Bu durum karşısında Türk Öğretmenler Birliği ile Türkiye'nin Sofya Elçiliği yeniden girişimlere başladılar ve eski yazıyla öğretimin büsbütün yasaklanması için çabalarını sürdürdüler. Sonunda, Eylül 1930'da, Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı yeni bir genelge yayınladı. Türk azınlık okullarında yeni yazıyla öğretimin yasaklandığını açıkladı. *Deliorman* gazetesi bunu "Arapça Yasaktır" başlıklı bir haberle okuyucularına şöyle müjdeledi:

"Bu seneden (1930 yılından) itibaren Bulgaristan'daki bütün Türk mekteplerinde yeni Türk harfleri (lâtince) ile okutmak MECBURİDİR

*"Arap harfleri okutulan mektepler derhak KAPATILACAKTIR."*³¹

Türkiye'nin Sofya İşgüderi Celâl Osman Bey de bu kararı Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Yeni Harf İnkılâbımızın feyizlerinden hisse ve nur almalarını temin için Elçiliğin Bulgaristan'daki, miktarı kesif olan, Türk azlığı arasındaki teşvikatı, kurslar açtırılması,

²⁹ DBA - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekaleti yazı. 5.3.1930, No. 230-137

³⁰ Gazetelerin tıpkıbasımları için bkz. Şimşir, *The Turkish Minority*

³¹ "Arapça Yasaktır", *Deliorman* (Sofya), 14.9.1930

yeni harflerle gazeteler çıkartılması, mekteplerde tedrisatın Türkçe ile yapılmasına çalışılması hususundaki faaliyeti yüksek makamlarının malûmudur.

“Yeni harflerimizin Bulgaristan’lı Türklere bu suret ve vasıtalarla talim ve tedrisine çalışıldığı sırada, matlup gayenin istihsalı, Türk mekteplerinde yeni harflerimizle tedrisat yapılmasını temin etmek ve bu suretle yeni nesli, Büyük Gazi’nin nurlu ve feyizli eserinden nimet alarak yetiştirmekle mümkün olacağı gözönünden kaçırılmayacağından, bir buçuk seneden beri Elçiliğin faaliyeti ve mesaisi bilhassa bu nokta üzerinde teksif edilmiş ve Türk mekteplerindeki tedrisatın yeni harflerle yapılmasını mecburi kılan emir ve talimat ısdarı için gerek Bulgar Maarif Nezareti ve gerek nüfuzlu zevat ve rical nezdinde taleplerde, teşebbüslerde, tahrik ve teşviklerde bulunmaktan hali kalınmamıştır.

“Yapılan ve yaptırılan bu musır ve mütevali müracaatlar neticesinde Bulgar Maarif Nezaretinin Türk mekteplerinde tedrisatın yeni Türk harfleriyle yapılması lüzumunu kabul ve bunu geçen sene mekteplere tamim ettiği ve bu sene-i tedrisiyeden itibaren de mecburî kıldığına dair geçen sene bir kararname neşreylediği o vakit yüksek makamlarına arz olunmuştu.

“Müftü, hoca ve softa taifesinin kabileler halinde bulunduğu Bulgaristan’da, Arapça harflerin men’i cihetine gidilmesi, mürteci ve muarızların şiddetli mukavemet cerayanına çarpmışsa da bu muhalefet cerayanını kırmak mümkün olmuştur.

“Bulgar Maarif Nezareti geçen seneki temimine zeylen bu sene mekteplere yeni bir tamim daha tebliğ ederek, başlamak üzere olan bu sene-i tedrisiyede tedrisatın yeni harflerle yapılması mecburî olduğunu mektep idarelerine bir kerre daha hatırlatmıştır...”³²

Böylece, Bulgaristan’da Türk yazı devrimi tamamlanmış oluyordu.

Bulgaristan Türk okullarında yalnız haftada birer saat Kur’an ve din dersleri eski yazıyla okutuluyor, bunun dışında bütün eğitim-öğretim yeni Türk harfleriyle yapıyordu. “Halk dersaneleri ” veya “alfabe kursları” yoluyla da Türk harfleri hızla halka yayılıyordu. Bulgaristan’daki Türk basını çoğunlukla yeni yazıyı benimsemişti. 1928 yılında başlayan alfabe kavgası 1930 yılında yeni yazı taraftarlarının zaferiyle sonuçlanmış görünüyordu. Sofya’daki Türkiye Büyükelçiliği, bir buçuk yıldan beri bu uğurda yoğun çaba harcamıştı. Bulgaristan’lı Türk öğretmenler, Türk mebuslar da sürekli çalışmışlardı. Bu ortak çabalar sonunda Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı Türk azınlık okullarında yeni Türk yazısıyla eğitim ve öğretim zorunluluğu getirmişti. Eski yazı bundan böyle yalnız Kur’an ve din bilgisi derslerinde gösterilecekti. Geri kalan bütün dersler yeni Türk yazısıyla öğretilcekti. Kısacası yeni Türk yazısı, Eylül 1930’da, Bulgaristan Türk azınlığının da yazısı oldu.

Sofya’da çıkan *Deliorman* gazetesi, bu sonucu bir başyazıyla şöyle yorumladı:

³² DBA - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, 9 Eylül 1930, No. 951-579

“İnkılâp, ne siyasî devlet hududu, ne de hatta millî teşekkül sınırı tanımayan üniversal bir kuvvettir. Nasıl Fransız inkılâbı o günün geri insan cemiyetlerine yeni yaşayış nizamını vermişse, Türk inkılâbına da bugünün geri insan kitlelerine aynı tesiri yapmak mukadderdi. Tarihin bu devrinde nerede geri insan varsa, onlar arasında görülen kıvılcığı bu tesirdendir.

“Biz Bulgarıya Türkleri, Türkiye Türklerinden hatta diyalekt (şive) farkı ile bile ayırlamayacak kadar bir yapıda ve bir ruhta olduğumuz için, bulunduğumuz topraklardan aynı güneşi, aynı ufukta, aynı anda görmekte bulunduğumuz için inkılâp en çabuk bizi uyandırdı ve kaldırıp önüne kattı.”^{32a}

Uzun çile

Evet, Bulgaristan Türkleri, Türkiye Türklerinden bir parçaydı. *Türk Devrimini* Türkiye ile birlikte yaşamağa başlamışlardı. Yeni Türk yazısını da Türkiye’li kardeşleriyle birlikte, aynı zamanda kabul etmişlerdi. Ama, Türk harflerinin Bulgaristan’da 1930’lardan sonra da uzun ve çileli bir hikâyesi vardır. İşbaşına gelen faşist ve komünist çeşitli Bulgar yönetimleri, Bulgaristan Türkleriyle uğraşmaktan bir türlü vazgeçemediler. Bu arada Bulgaristan’daki soydaşlarımızın yeni yazıyı kullanmalarına da binbir engel çıkardılar. Soydaşlarımız, Türk dili, Türk yazısı uğruna çetin ve uzun kavga verdiler, savaş verdiler, hatta şehit verdiler.

1934 yılında Bulgaristan’da bir hükümet darbesi oldu. Bulgaristan, gitgide sertleşen bir diktatörlükle yönetilmeye başlandı. Bu faşist diktatörlük, Bulgaristan Türk azınlığının üzerine kâbus gibi çöktü. Önce seçimle işbaşına gelmiş olan Türk okul encümenleri dağıtıldı. Bu encümenlere çoğunlukla genç ve Atatürkçü üyeler seçilmiş bulunuyordu. Bu gençler, Türk devrimini adım adım izliyorlar, Bulgaristan Türk azınlığı eğitimini de o yöne doğru götürüyorlardı. Bu yenilikçi okul encümenleri dağıtılınca, yerlerine Başmüftülükçe, Bulgar yöneticilerin arka çıktıkları tutucu kimseler getirildi. Okulların yönetimi tutuculara teslim edildi. Bu tutucular Türk harflerine cephe aldılar.

Yeni Bulgar yönetimi, Atatürkçü soydaş aydınları okul encümenlerinden ve okullardan atmakla kalmadı, aynı zamanda bunları birer suçlu gibi fellik fellik kovaladı. Bulgaristan Türk aydınlarının çoğu “Kemalist” diye suçlandı, kovuşturuldu, işlerinden atıldı, hapislere tıklandı. Türk devrimini Bulgaristan Türkleri arasında kökleştirmek isteyen idealist Türk aydınları Bulgar zindanlarında çile doldurdular. Birçoğu Türkiye’ye göçmek ve sığınmak zorunda kaldı.

Bulgar Faşist İdaresi, 1928 yılından beri Bulgaristan Başmüftülüğünün başında bulunan aşırı tutucu Hüseyin Hüsnü Efendi adlı mollayı maşa gibi kullandı. 1906-1916 yıllarında İstanbul medreselerinde okumuş ve Hürriyet ve İtilâf Partisine bağlanmış olan bu molla, İttihat ve Terakki’nin her şeyine şiddetle karşıydı. Atatürkçülüğü de İttihatçılık sayıyor ve dolayısıyla Atatürk devrimlerini

^{32a} *Deliorman* (Sofya), No. 9 (222), 3.1.1930.

bir din düşmanlığı hareketi gibi görüyordu. Bulgarların da desteğiyle Hüseyin Hüsnü Efendi, "Dini İslâm Müdafileri Cemiyeti" adlı bir dernek kurdu. Bu derneğin kışkırtmasıyla 1935 yılında Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıdan eski yazıya dönüş başlatıldı.³³

1934 yılında işbaşına geçen Bulgar faşist diktatörlüğü, yeni yazıyla eğitim veren Türk azınlık okullarının çoğunu kapattı. Bulgaristan'daki Türk okullarının sayısı, 1922 yılında 1712 iken, 1929 yılında 949'a, 1937 yılında 545'e ve 1943/44 ders yılında ise 424'e kadar düştü. 1938 yılında bir Türk gazetesi, haklı olarak, "Bulgaristan komşumuzda 822.000 ırkdaşımız mektepsiz ve muallimsiz bırakıldı" diyordu³⁴. Ayakta kalan Türk okullarında da Türkçe ve Türk harfleriyle eğitim boğulmağa çalışılıyordu. Sofya'daki Türkiye Büyükelçiliğinin üstüste girişimlerine rağmen, Bulgar yöneticileri bildiklerini okudular. Yerli gericileri de kullanarak, Türk azınlık eğitimini Türkiye'deki eğitimden uzaklaştırmak, Türk yazı devrimini boğmak, soydaş çocuklarını eğitimsiz bırakmak amacı güttüler. Daha sonraki resmî Bulgar açıklamalarına göre, 1944 yılında Bulgaristan'da okul çağındaki Türk çocuklarının ancak % 15 kadarı okula gidebiliyordu ve geri kalanlar bundan mahrumdu.³⁵ Türk çocuklarının büyük çoğunluğu Bulgaristan'da eğitimsiz bırakılıyordu. Okula gidebilenlere dahi eski yazıyla öğretim vermek için uğraşılıyor, yani Türk azınlığı eski yazıya geri döndürülmek isteniyordu.

Bir Bulgar jesti

Sofya'daki Türkiye Elçiliği bu geriye dönüşü önlemek için büyük çaba harcadı. 1934-38 yıllarında sürekli girişimlerde bulundu, Türkiye Elçisi Şevki Berker, üstüste Bulgar Başbakanına çıktı. Bu girişimler sonunda Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı 12 Nisan 1938 günü, 400-1-15 sayılı şu genelgeyi yayınladı:

"Maarif Nezaretine bağlı bütün hususî Türk mekteplerinde tedrisat Lâtin harfleriyle basılmış kitaplarla yapılacaktır.

"Derslerin Lâtin Türk harfleriyle okutulması mecburi olup eski Türk harfleriyle ancak haftada iki saat ders verilecektir.

"Bu emrin tamamıyla tatbiki için lazım gelen tedbirlerin alınması zımında hususî Türk mektepleri başöğretmenleriyle direktörlerine kati talimat verilmesi muktazidir.

Maarif Nazırı: MANEF

Kâtibi Umumi: Verbanof"

Bulgar Hükümetinin bu kararı Ankara'da büyük hoşnutsuzluk yarattı. Atatürk'ten Bulgar Kralı Boris'e teşekkür mesajı gönderildi. Türkiye Hükümeti

³³ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 152-155.

³⁴ *Ibid.*, s. 149 ve *Kurun* gazetesi (İstanbul), 19.1.1938

³⁵ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 160

adına Bulgar hükümetine teşekkür edildi. Türkiye Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Saracoğlu 16 Nisan 1938 günü Ankara'daki Bulgar Elçisini çağırarak Atatürk'ün mesajını ve Türk Hükümeti'nin teşekkürlerini bildirdi. "Türk mekteplerinde tedrisatın mecburi olarak yeni Türk harfleriyle icrası hususunda Bulgar İcra vekilleri heyetince karar verilmiş olması...(ndan)... çok memnun olan Atatürk'ün Kral Hazretlerinin alâkasını bilhassa bir dostluk tezahürü telâkki buyurduklarını ve hükümetimizin de Bulgar Hükümeti tarafından yapılmış olan bu çok dostane jestin kıymetini hakkıyla müdrik bulunduğunu ve Bulgar Hükümetine bilhassa teşekkür ettiğimizi söyledim" diyor ve Sofya Elçimize: "Atatürk'ün Kral hakkındaki bu tahassüsünü ilk fırsatta Zatı Devletlerinin de tebarüz ettirmenizi rica ederim" diye talimat veriyordu.³⁶

Yine 16 Nisan 1938 günü Anadolu Ajansı şu telgrafı yayımladı:

"Anadolu Ajansının haber aldığına göre, Bulgaristan'daki Türk mekteplerinde tedrisatın mecburî olarak yeni Türk harfleriyle yapılması hakkında Bulgaristan İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilmiş olan karar bu defa Maarif Nezaretinden bütün maarif müfettişlerine kati olarak tamimen tebliğ edilmiştir. Bulgar Hükümetinin Türkiye'ye karşı bu çok dostane jestinden Ankara Hükümet mahafili ve bütün Türkiye eskânı umumiyesi çok mütehassis ve müteşekkir olmuştur.

"Bu hissiyatı Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Saracoğlu bugün Bulgar sefirine ifade ederek dost Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı gösterdiği hissiyatın büyük kıymetinin burada hissedilmiş olduğunu bildirmiş ve hükümetine bu hissiyatı iblâğ etmesi ricasında bulunmuştur."³⁷

Gerçekte Bulgaristan Türkleri 1928-1930 yıllarında zaten yeni Türk harfleriyle öğretime geçmişlerdi. Daha o zaman yeni Türk yazısı Bulgaristan Türklerinin de yazısı olmuştu. Başka bir deyimle, daha o tarihte Bulgaristan'da Türk yazı devrimi tamamlanmıştı. Fakat Bulgar yönetimi, 1934-38 yıllarında Türklerin bu doğal hakkını ellerinden almağa kalkışmış ve kısmen almıştı. Soydaşlarımızı ve Türkiye Elçiliğini dört yıl uğraştırdıktan sonra, Bulgar yönetimi bu defa Türk harfleriyle öğretime yeniden izin vermek lütfunda bulunmuştu. Bu jest, Ankara'da pek dostça bir davranış olarak görülmüştü. Aynı zamanda Bulgaristan Türklerini de sevince boğmuştu. Kaybettiği merkebinin bulan fakir köylünün sevinmesi gibi, Bulgaristan Türkleri de yeniden Türk harfleriyle öğretime kavuşmaktan dolayı bayram etmişlerdi. Ankara Hükümeti, Sofya Hükümetine teşekkür ederken, Bulgaristan'daki Türkler de Kral Boris'e, Başbakan Köseivanof'a ve Bulgar Millî Eğitim Bakanı Manefe telgrallar çekmişler, Türk harfleriyle yeniden öğretime izin verdikleri için minnet ve şükranlarını sunmuşlardı.³⁸

³⁶ DBA - Dışişlerinden Sofya Elçiliğine tel. 16.4.1938, No. 635/5

³⁷ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s.163-164, *Ayın Tarihi*, Mayıs 1938

³⁸ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 164.

Türkiye’de hoşnutluk Bulgaristan’daki soydaşlarımızın yeniden Türk harfleriyle eğitime geçebilmeleri Türkiye basınında da sevinçle karşılanmıştır. Gazeteci Asım Us, şunları yazmıştır:

“Birkaç gün evvel Bulgar hükümetinin Bulgaristan’da Türk azınlık mekteplerinde Türk harfleri kullanmasını mecburî kılan kararını bildirmiştik. Köseivanov Hükümetinin bu kararı, tahmin ettiğimiz gibi, Bulgaristan’daki Türk azınlıkları arasında olduğu kadar memleketimizin her sınıf halk tabakaları arasında da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bu memnuniyeti tabii bulmak lâzımdır. Zira Türkiye’de Arap harfleri yerine, Türk harflerinin kabulünden beri on sene geçmiş olduğu, bütün Balkan memleketlerindeki Türk azınlıklarının bütün kültür müesseselerine bu harfler çoktan girmiş bulunduğu halde Bulgaristan müstesna bir vaziyette bulunuyordu. Bulgaristan Türk mekteplerinde bütün tedrisat Arapça harfler ile yapılıyordu. Türk harfleriyle tedrisat yapmak isteyen öğretmenler, Müslümanlık namına oradaki Türk azınlıklarının başına musallat edilen birtakım cahil ve mütaassıp softalar tarafından azlediliyordu. Ne akıl ve mantık, ne de beynelmilel kanunlar ile telifine imkân olmayan bu garip vaziyetten şikâyet edilince Bulgar Hükümetleri şu cevabı veriyorlardı:

“Bulgaristan’daki Türk mekteplerinde Arapça harfler ile tedrisat yapan yine Türk cemaatidir. Türk harflerinin kullanılması da ihtiyaridir. Türk harfleri ile tedrisat yaptıkları için öğretmenlerin azledildiğinden malumatımız yoktur.’

“Bulgar Hükümetleri bu cevabı veriyorlardı. Fakat cevabı verenler de bu türlü bir mazerete Türkiye’de bir tek ferdin inanmayacağını pek iyi biliyorlardı...

“Bütün Bulgaristan Türkleri imkân bulsalar bir gün içinde anavatana gelmek için can atarlarken, memleketlerinde tedrisat bahsine gelince Türk kültürü ile artık hiçbir alâkası kalmamış olan bir yazı şeklini kullanmakta ısrar etmeleri haysalaya sığar bir şey miydi?

“Bulgar Hükümeti bu vaziyetin mantıksızlığını takdir etmiş ve Bulgaristan’daki Türk mekteplerinde Türk harfleri ile tedrisat yapılmasını mecburî kılmak suretiyle en makul bir karar vermiştir. Köseivanov Hükümetinin bu kararı geç kalmış olsa bile yine ciddi bir memnuniyeti muciptir. Zira bu karar Türk azınlıklarına karşı Bulgar Hükümetinin siyasetinde esaslı bir değişiklik başladığını gösterir...”³⁹

Türk yazı devriminin onuncu yılında Bulgaristan Türkleri ikinci defa yeni yazıya geçmiş oldular. Kapanmaktan kurtulabilen Türk azınlık okullarında öğretim, prensip olarak, Türk harfleriyle yapılıyordu artık. Türk çocukları ayrıca Bulgarca öğreniyorlardı. Kur’an, Tecvid gibi dersleri eski yazıyla okuyorlardı. Yani Bulgaristan Türk çocukları daha ilk okulda Türk alfabesinden başka Arap

³⁹ *Kurun* gazetesi (İstanbul), 20.4.1938; *Ayın Tarihi* (Ankara), Mayıs 1938, No. 53, ss. 87-88.

alfabesini ve Bulgar (Kiril) alfabesini de öğrenmek zorundaydılar. Küçük yaşta üç değişik yazıyı öğrenmek zorunluluğu Türk çocukları için ağır bir yükü. Ayrıca Bulgar makamlarının Türk azınlık okulları üzerindeki baskıları 1938'den sonra da azalmadı. Hele İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgar baskıları daha da arttı. Türk azınlık okullarından 1250 kadarı kapatılmıştı. Geriye kalan 400 kadar Türk okulunda güçbelâ Türkçe eğitim öğretim devam ediyordu ve öğretim Türk yazısıyla yapılıyordu. Türk yazısının Bulgaristan Türklerinin de yazısı olduğu artık tartışılmıyordu.⁴⁰

Yerli Türk basınına darbe

Bulgar Hükümetleri, Türk azınlık okullarında Türk yazısıyla öğretime geçilmesini geciktirmişler, fakat büsbütün engelleyememişlerdi. Buna karşılık 1930'larda Bulgaristan'daki yerli Türk basınına öldürücü bir darbe indirmeyi başardılar. Bulgaristan'da yeni yazıyla basılan Türkçe gazeteleri birer birer kapatıldılar veya kapanmak zorunda bırakıldılar. Gazete çıkaran Türk aydınlarını hapsilere atıldılar, Türkiye'ye göçe zorlandılar. Yeni Türk harfleriyle yayına başlamış olan gazetelerden *Yenilik*, *Rodop Sesi*, *Savaş*, *Yeni Başlangıç*, *Yenisöz* gazeteleri daha 1929 yılında kapatıldılar. Sofya Hükümetinin Türk azınlığına karşı baskı politikası sertleştikçe yerli Türk basınına karşı kampanya da gitgide sertleşti: 1933 yılında yedi Türk gazetesi kapatıldı. 1934 yılında 10 Türk gazetesi daha kapatıldı. Yeni yazıyla yayın yapan *Deliorman*, *Halk Sesi*, *Özdilek*, *Rodop*, *İstikbal*, *Turan*, *Yeni Gün*, *Karadeniz* gazeteleri hep 1934 yılı içinde kapatıldı. O yıl Bulgaristan'da Türk alfabesiyle yayın yapabilen tek bir Türk gazetesi ve dergisi kalmadı. Yeni gazetelerin yayınlanmasına da izin verilmedi. Türkiye'de çıkan gazetelerin Bulgaristan'a sokulması zaten yasaklanmış idi. Bulgaristan'da yaşayan yüzbinlerce soydaşımız kendi yazılarıyla, kendi anadillerinde gazete okuma hakkından büsbütün mahrum bırakıldı. Yalnız yarı yarıya eski ve yeni yazıyla basılan *Rehber* gazetesi, büyük güçlüklerle, birkaç yıl daha ayakta kaldı. O da 1938 yılında söndürüldü. Bulgar Hükümeti, eski yazıyla basılan *Havadis* ve *Medeniyet* gazetelerinin yayınlarına birkaç yıl daha göz yumdu. Ama o gazeteler Türk yazı devrimine karşı olan yayın organlarıydı.⁴¹

Bulgaristan, 1940 yılında Güney Dobruca'yı Romanya'dan alıp topraklarına kattı. Bu topraklarda yoğun bir Türk nüfus yaşıyor ve üç Türkçe gazete yayınlanıyordu: Pazarcık (Dobriç) kasabasında "*Romanya*" ve "*Dobruca*", Silistre'de "*Hak Söz*" gazeteleri çıkıyordu. Güney Dobruca toprakları Bulgar yönetimi altına girince bu Türk gazetelerinin üçü de kapatıldı ve oralarda da Türk harfleriyle yayın yapabilen bir yayın organı kalmadı. Bulgaristan'da eski yazıyla yayına izin verilmiş olan *Havadis* gazetesi 1941 yılında, Sofya'da çıkan *Medeniyet* gazetesi de 1943 yılında kapatıldı. Türk azınlık basınına indirilen öldürücü darbe

⁴⁰ B. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 166

⁴¹ *Ibid.*, s. 310-312, Şimşir, *The Turkish Minority Press in Bulgaria*, p. 45

noktalandı. Bulgaristan'da eski veya yeni yazıyla yayın yapabilen hiçbir Türkçe gazete ve dergi kalmadı.⁴²

Sosyalist rejim 9 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'da rejim değişti. Faşist rejim devrildi. Sosyalist hükümet kuruldu. Yeni hükümet Türk azınlığına bol vaatlerde bulundu. Eski rejimin Türk azınlığına baskılarını kınadı. Yeni dönemde Türk azınlığına bütün hakların geri verileceği açıklandı. Bu hava içinde Bulgaristan'da yeniden Türkçe gazeteler yayınlanmağa başlandı. Şubat 1945 tarihinde, Sofya'da, *Vatan* adlı Türkçe bir gazete çıktı. Yeni Türk yazısıyla basılıyordu. Türk azınlığını yeni rejime ısındırmağa çalışıyordu. Bu gazetenin ömrü pek kısa oldu. *Vatan* gazetesi, Nisan 1945'e kadar yayın yaptı ve o tarihte kapandı⁴³.

1 Nisan 1945 tarihinde, yine Sofya'da Türk harfleriyle *Işık* adlı bir başka Türkçe gazete yayına geçti. Yeni rejimin Türkçe organıydı. Bu gazete 1948 yılında *Yeni Işık* adını aldı. Bulgaristan'da, yeni Türk harfleriyle yayınlanan en uzun ömürlü Türkçe gazete oldu. 1985 yılına kadar yayını sürdürdü. *Yeni Işık* gazetesinin en son sayısı 29 Ocak 1985 tarihinde çıktı. Ondan sonra gazete, "Nova Svetlina" adıyla tamamen Bulgarca yayınlandı.⁴⁴

1947 yılında, Sofya'da, Bulgaristan Türk gençliğine dönük, *Halk Gençliği* adlı ikinci bir Türkçe gazete çıkmaya başladı. Yeni Türk harfleriyle basılıyordu. Ayrıca Türk azınlık çocukları için yine Sofya'da *Eylülcü Çocuk* adlı haftalık bir gazete yayınlanmağa başlandı. Böylece Bulgaristan'da, üç Türkçe gazete yayına geçmiş oldu: Yetişkinler için *Yeni Işık*, Gençler için *Halk Gençliği* ve çocuklar için *Eylülcü Çocuk* gazeteleri. Her üçü de yeni Türk yazısıyla çıkıyordu. 1953 yılında bu üç gazeteye magazin türünde aylık bir dergi eklendi: *Yeni Hayat*. 1960 yılına kadar bu Türkçe yayın organları oldukça düzgün biçimde çıktılar. Yeni Türk yazısını ve İstanbul Türkçesini kullanıyorlar, Türk diline özen gösteriyorlardı.⁴⁵

Sonra geriye dönüş başladı. 1970 yılında *Halk Gençliği* kapatıldı. Arkasından *Eylülcü Çocuk* ve *Yeni Hayat* da yayın hayatından çekildiler. Yeni Bulgar rejimi, az gitmiş uz gitmiş, eski faşist Bulgar Hükümetlerinin politikasına dönmeye başlamıştı. Faşist hükümetler zamanında olduğu gibi komünist hükümetler zamanında da Türk azınlık gazeteleri birer birer kapatıldı. Yalnız *Yeni Işık* gazetesi, Partinin Türkçe organı olarak, yayını on beş yıl daha sürdürdü. Gitgide bozulan bir Türkçeyle yayınlandı. Eskiden temiz bir İstanbul Türkçesiyle yayınlanırken giderek sütunlarına Azeri lehçesinden ve Bulgarcadan kelimeler dolurmağa başladı. Aynı zamanda gazete sütunlarında doğrudan Bulgarca haber-

⁴² Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 312

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.* s. 313-314

⁴⁵ *Ibid.*

lere ve yazılara da yer verilmeğe başlandı. Bulgarca yazılar gittikçe artırıldı ve *Yeni Işık* bir Bulgar gazetesine dönüşmeğe yüz tuttu. Gazetenin adı da hem Türkçe hem Bulgarca oldu. *Yeni Işık* tam bir Türk gazetesi olmaktan çıktı. Yarı yarıya Türkçe ve Bulgarca çıkan bir gazete oldu. Ama Türkçe bölümleri yeni Türk yazısıyla basılıyordu. Bu haliyle *Yeni Işık*, Bulgaristanda Türk yazısını yaşatan son Türkçe gazete durumundaydı. Basın alanında Türk yazısının Bulgaristan'daki son kale burcu gibiydi. Sonunda buraya da Bulgar bayrağı çekildi. Sofya Hükümeti, Bulgaristan Türk basınına son darbeyi vurdu ve 29 Ocak 1985 tarihinde *Yeni Işık* gazetesinin Türkçe yayınlarına son verdi⁴⁶.

Yeni dönemde eğitim ve edebiyat Sosyalist rejimde, eğitim ve edebiyat alanlarında da aynı politika izlendi. Önce Türk yazısıyla eğitim-öğretim veren yeni Türk okullarının açılmasına izin verildi. Faşist hükümetler zamanında kapatılmış olan Türk azınlık okulları yeniden açıldı. Bunlara yeni Türk okulları eklendi. Bulgaristan'da, 1946 yılında 673 Türk okulu vardı. Bunların sayısı 1948'de 987'ye yükseldi. 887'si ilk, 100'ü ortaokul olan bu okullarda 2.437 öğretmen görev yapıyor ve 88.600 Türk çocuğu öğrenim görüyordu. Bulgar resmî istatistiklerine göre, Bulgaristan'daki Türk azınlık okullarının sayısı 1949/50 ders yılında 1.199'a yükselmışti. Bunlarda 3037 öğretmen görev yapıyor ve 100.376 Türk çocuğu öğrenim görüyordu. Bulgarca da okutulmakla beraber öğretim dili Türkçeydi. Bütün Türk azınlık okullarında Türk yazısıyla öğretim yapılıyordu. Bulgaristan'da Arap yazısı artık tarihe karışmıştı.⁴⁷

Yeni dönemde, Bulgaristan'da Türk okulları için yeni ders kitapları hazırlandı. Bunların hepsi Türk harfleriyle basıldı. Önce 1947 yılında Razgrad'da Türkçe bir *Alfabe* kitabı basıldı. Aynı yıl ilkokulların ikinci ve üçüncü sınıfları için *Okuma Kitapları* yayınlandı. Türk çocuklarını komünist ideolojiye göre yetiştirmek bakımından bu ders kitapları yetersiz bulundu. 1949 yılından başlanarak, Bulgaristan Türk ilkokullarında ve orta okullarında okutulmak üzere sekiz adet Türkçe okuma kitabıyla beş adet Türkçe dilbilgisi kitabı hazırlandı. Sofya'da "Narodna Prosveta" adlı devlet yayınevinde yayınlanan ve 1965 yılına kadar çeşitli yeni baskıları yapılan bu kitapların hepsi Türk harfleriyle basılmıştı. Yine Türk azınlık okullarında okutulmak üzere, *Edebi Okuma Kitabı*, *Türk Dili Grameri*, *Türk dili*, *Dilbilgisi*, *Cebir*, *Geometri Dersleri* vb. gibi adlarla çeşit çeşit Türkçe kitaplar hazırlandı. Bunların hepsi Türk harfleriyle yayınlandı.⁴⁸

Bu yayınların yanı sıra Bulgaristan'da yerli bir Türk edebiyatı da gelişti. Türk azınlığı arasından sivrilene yerli Türk şairleri ve yazarları orijinal eserler yarattı-

⁴⁶ *Ibid.*, s. 314

⁴⁷ *Ibid.*, s. 198

⁴⁸ *Ibid.*, s. 230-240: Şimşir, *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, Ankara: 1986, p. 22-38. Burada Bulgaristan'da basılmış Türkçe ders kitaplarının bazılarının kapak resimleri de yer almaktadır.

lar. Bu eserler, 1959 yılında Sofya'da, Türkçe olarak, kitap halinde yayınlanmağa başlandı. 1959 yılında şiir ve antoloji olarak iki kitap çıktı. Ertesi yıl üç kitap; 1961 yılında şiir, hikaye ve antoloji olarak yedi kitap yayınlandı. Ondan sonra da yayınlar sürdürüldü. 1962'de üç, 1963'te beş, 1964'te altı kitap basıldı. Derken, sayılar hızla arttı: 1965 yılında 16, 1966 yılında 18 edebi eser yayımlandı. Bu yayınlar 1969 yılına kadar devam etti. 1957-1969 yılları arasında 89 adet Türkçe edebî eser yayımlandı: 34 şiir kitabı, 36 hikâye ve roman kitabı, 19 adet de çeşitli inceleme ve derleme kitabı basıldı. Bunların hepsi orijinal eserlerdi. Sofya'da "Narodna Prosveta" Yayınevi tarafından, Türkçe olarak ve Türk harfleriyle basıldı.⁴⁹

Yeni Türk alfabesi, Bulgaristan Türkleri arasında tam olarak yerleşmişti. Eğitimde, basında, edebiyatta ve hayatın her alanında Türk yazısı ve yalnız Türk yazısı kullanılıyordu. Eski Arap alfabesi Bulgaristan'da artık unutulmuştu.

Son Bulgar darbesi Türk yazısı, Bulgaristan Türkleri arasında iyice kökleşmişti. Ama bu defa Bulgar yazısının (Kiril alfabesinin) saldırısına uğradı. Bulgar Hükümeti, 1930'larda Türk yazısının karşısına Arap yazısını çıkarıyor, yeni yazıyı yerleştirmek isteyenlere karşı yerli tutucuları kışkırtıyordu. Artık devir değişmişti. Yeni kuşaklar Arap yazısını çoktan unutmuşlardı. Bulgar Hükümeti şimdi doğrudan Bulgar yazısıyla saldırıya geçti. 1959/60 ders yılında Bulgaristan'daki Türk okullarıyla Bulgar okulları birleştirildi. Yani, Türk okulları bulgarlaştırıldı. Öğretim dili olarak Türkçenin yerini Bulgarca, Türk yazısının yerini de Bulgar yazısı aldı.

Türk okulları bulgarlaştırıldıktan sonra, daha birkaç yıl, Türk çocuklarına, program dışında, Türk dili dersleri verilmesi öngörüldü. Anadilleriyle öğretim görmekten mahrum bırakılan Türk çocuklarının, bir yabancı dil dersi gibi Türkçe dersleri alabilecekleri açıklandı. Bu amaçla, 1960-67 yılları arasında Türkçe okuma kitaplarıyla Türk dili kitaplarının Sofya'da yayınlanması sürdürüldü. Hiç değilse dışa karşı göstermelik olarak bu kitaplar her yıl az miktarda basıldı. Yine aynı yıllarda, Sofya'da, "Narodna Prosveta" adlı Devlet yayınevi, yerli Türk edebiyat eserlerini de Türkçe olarak ve Türk yazısıyla yayınlamayı sürdürdü. 1968 yılında bu uygulamaya da son verildi. Türkçe kitap yayınları hepten yasaklandı. Okullarda Türkçe dersleri kaldırıldı. Türkçe yayın yapan gazeteler de birer birer kapatıldı.

1970'den sonra yalnız Parti'nin Türkçe organı *Yeni Işık* gazetesi, yayınıni sürdürdü. Bu gazete de iki dilli yayınlanmağa başlandı ve Türkçe sütunların yerini git gide Bulgarca sütunlar aldı. Yani Türk harfleriyle yayınlanan bu son Türk gazetesi de giderek bulgarlaştırıldı.

⁴⁹ Şimşir, *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, p.39-55; *Bulgaristan Türkleri*, s. 285-306

1984/1985 kışında Bulgar Hükümeti, son darbeyi indirdi. Silâh zoruyla Bulgaristan'daki bütün Türklerin adları değiştirildi. Bulgaristan'da Türk yaşamadığı ileri sürüldü. Türk yazısı tamamen yasaklandı. Türkçe konuşmak ve yazmak büyük bir suç sayıldı. Türk harfleriyle yazı yazmağa kalkışanlar tutuklandılar, dövüldüler, hapse atıldılar, toplama kamplarına sürüldüler. Bulgaristan Türklerine ve dolayısıyla Türk yazısına karşı akılmaz bir zulüm kampanyası başlatıldı.⁵⁰

II. UYGURLARIN YAZI SORUNU

Türkiye'de yazı devrimi yapıldığı günlerde bazı yabancı gazeteler bunun Türkiye dışında etkileri olabileceğini yazmışlardı.⁵¹ Kimi yabancı yazarlar da, Türklerin öteki Asya ve Afrika ülkelerine de örnek olacaklarını söylemişlerdi. Lâtin harflerinin Türkiye'den Japonya'ya kadar yayılacağını sanıyorlardı. Bir gün Japonya ve Çin'de de Lâtin harflerinin benimsenebileceğini söylüyorlardı.⁵²

Bütün Çin'de Lâtin yazısını geçiş belki çok uzak bir ihtimaldir ve belki hiç gerçekleşmeyecektir. Ama Çin ile Sovyetler Birliği arasında kalan Sinkiang bölgesinde veya Doğu Türkistan'da (Şarkî Türkistan'da) yakında Arap yazısı yerine Lâtin yazısı alınacak gibi görünüyordu. Çünkü bu bölgenin yerli halkı Uygur Türkleridir. Lâtin kökenli yeni Türk yazısı, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar bütün Türklerin ortak yazısı olmaya doğru gidiyordu. Batı Türklerinden gelen yeni yazı hareketi, Uygurların kapısına da dayanmıştı. Herhalde Uygurlar bu hareketin dışında kalamazlar, sanılıyordu.

Tarihçe Uygurların genel Türk kültür tarihinde parlak bir yeri vardır. Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacıp gibi büyük adamlar yetiştirmiştir Uygurlar. Ortak Kültür tarihimizin seçkin anıtları *Divan-ı Lûgat-ı Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi şaheserler bu Uygur büyüklerinin kaleminden çıkmıştır. Türk hanları arasında Müslümanlığı ilk kabul eden Satuk Buğra Han da bir Uygur büyüğü olarak bilinir. Yazı konusunda da Uygurlar öteki Türk boylarına bir bakıma öncülük etmişlerdir. En eski Türk yazısı sayılan Köktürk yazısı sekizinci yüzyılda bırakılmağa başlanınca, Köktürklerin doğudaki mirasçıları olan Uygur Türkleri, yeni bir yazı geliştirmişlerdir. Uygur yazısı olarak bilinen bu yazıyla pek çok çeviri yapmışlar, orijinal eserler yaratmışlardır.

Uygur Türkleri, üstün kültürleri, siyasal güçleri ve nüfus çoğunlukları sayesinde, sekizinci yüzyıl ile onbirinci yüzyıllar arasında bütün Tarım havzasını Türkleştirmişler. Çin Türkologu Prof. Geng Shimin, "Türk dili, onbirinci yüzyıl

⁵⁰ Şimsir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 251-262, 339-364

⁵¹ Maynard Owens Williams, "Turkey Goes to School", *The National Geographic Magazine*, January 1929, p.95-102. Şimsir, *Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi*, s. 162

⁵² Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-1928)", in *Survey on International Affairs*, 1928, London: 1929, pp. 216-220

sonlarında bütün Tarım havzasında bir *lingua franca* olarak yayılmış durumdaydı” der.⁵³ Türk dilinin bütün yöreye egemen olduğunu, evrensel bir dil durumuna geldiğini belirtir. Onbeşinci yüzyılda da Tarım havzasının siyasî, iktisadî, kültürel, dinî ve linguistik birliğe kavuşmuş ve Uygur millî birliğinin tamamlanmış olduğunu vurgular.⁵⁴ Uygurlar, X. yüzyılda Müslümanlığı kabul etmeğe başlayınca, Uygur yazısı da yerini Arap yazısına bırakmıştır. Arap yazısı, batıdan doğuya bütün Tarım havzasında yaşayan Uygurların ortak yazısı olmuştur. Yani Uygurlar da Türkiye Türkleri gibi yaklaşık bin yıldan beri Arap yazısını kullanıyorlardı.

1920’lerde batıdan gelen devrim rüzgârı, Uygurların da Arap yazısını bırakıp bırakmayacakları sorusunu gündeme getirdi. Türk yazı devrimi, siyasal sınırlar tanımayacak gibi görünüyordu. Batıdan doğuya doğru hızla yayılıyordu. Kısaca hatırlayalım: 1926 yılında Bakû’da toplanan Türkoloji Kongresi, Sovyetler Birliğindeki bütün Türk lehçeleri için Lâtin harflerinin alınmasını salık verdi. Bu karar yürütmek üzere bir “Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi” kuruldu. Bu komite ertesi yıl yine Bakû’da yaptığı ilk kurultayında, bütün Sovyetler Birliği Türk-Tatar bölgeleri için tek tip bir alfabe kabul etti. Buna, “Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası” adını verdi. Yeni yazıya geçiş çalışmalarını hızlandırıp yaygınlaştırdı. Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesinin ikinci kurultayı Ocak 1928’de Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te toplandı. Yeni alfabe çalışmalarının ağırlığı böylece Azerbaycan’dan Özbekistan’a, yani Orta Asya’ya kaydı. Orta Asya, adım adım yeni yazıya geçiyordu. Özbekistan Millî Eğitim Komiserliği, yeni Türk alfabesine geçiş için bir çeşit “Beş Yıllık Plân” hazırlamıştı. Buna göre, 1928-1932 yıllarında bütün ülkede yeni yazıya geçilmiş olacaktı ve 1932 yılından sonra Özbekistan’da eski yazı artık hiç kullanılmayacaktı. Taşkent Kurultayı, Orta Asya Türklerinin yazı devriminde önemli bir aşama oldu. Kurultaya katılan Özbek, Kırgız, Türkmen, Kazak delegeleri, yeni yazı çalışmaları hakkında Kurultay önünde hesap verdiler. Çalışmalarını hızlandırmaya özendirildiler. Yeni yazı kampanyası Orta Asya içlerine iyice yayıldı.

Semer kand konferansı Taşkent Kurultayından sonra, Mayıs 1928’de Semer kand’da yeni bir konferans toplandı. Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesinin hazırladığı bu konferansa, Sovyetleri Birliğinin Özbek, Kazak, Kırgız Cumhuriyetlerinden 40 kadar delege katıldı. Bu konferans, Uygur alfabesinin de Lâtinleştirilmesini kararlaştırdı. Uygurlar için yeni bir Türk alfabesi benimsedi. Bu alfabe pek az farkla Özbeklerin kullanmağa başladıkları yeni Türk alfabesinin tıpkısıydı. Bu alfabeye Uygurlara yeni ders kitapları hazırlamak üzere özel bir komite kuruldu.⁵⁵

⁵³ Geng Shimin, “On the Fusion of Nationalities in Tarim Basin and Formation of the Modern Uighur Nationality”, *Central Asian Survey*, Vol. 3, No. 4, 1984, p. 10

⁵⁴ *Ibid.*, p. 1

⁵⁵ J. Castagné, “Le Mouvement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmanes”, *Revue des Etudes Islamiques*, 1928, p. 584.

Semerikand konferansı, Türk yazı devriminin Uygurlar arasına yayılması bakımından bir çıkış noktası, bir başlangıç olmuştur. Uygurların kullandığı Arap yazısını değiştirme sorunu Semerikand Konferansıyla gündeme gelmiştir.

Tam bu sırada, 1928 yılında Türkiye’de yazı devrimi yapıldı. Bütün Türkiye birdenbire eski yazıdan yeni yazıya geçiverdi. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler, yavaş yavaş yeni yazıya geçiyorlar, yazı değişikliğini adım adım yürütüyorlardı. Bir evrim geçiriyorlardı. Türkiye ise tam anlamıyla bir devrim yaptı. Bin yıldır kullanılan eski yazıyı bırakıp yeni yazıyı almak gibi pek çetin bir işi bir çırpıda tamamladı. Atatürk, Türkiye’de yazı devrimi yapılacağını Ağustos 1928’de açıkladı. Türk Harfleri yasası Kasım 1928’de çıkarıldı. 1 Ocak 1929’da bütün Türkiye artık yeni yazıya geçmişti. Bütün devlet dairelerinde yalnız yeni yazı kullanılıyor, bütün Türk okullarında yeni yazıyla öğretim yapılıyor, bütün Türk gazetleri yeni yazıyla basılıyordu. Arap yazısı birdenbire ortadan silinivermişti. Türkiye’de artık tek bir yazı kullanılıyordu o da Lâtin kökenli yeni Türk alfabesiydi. Eski alfabe artık tarihe karışmıştı.

Türkiye’nin başarısı açık ve kesin oldu. Herkesi pek şaşırttı. Türkiye dışındaki bütün Türkleri az veya çok etkiledi. Orta Asya içlerine doğru yayılmakta olan Türk yazı devrimini iyice kamçıladi. Türkiye dışında yeni yazıya geçiş hareketini hızlandırdı. Sovyet Türkleri, yeni yazıya geçiş adımlarını sıklaştırdılar. Hazırlamış oldukları plânları zamanından önce tamamladılar. Özbekler, yeni yazıya geçişi 1932 yılında tamamlamayı öngörüyorlardı, Türkiye’de birkaç ayda yazı devriminin tamamlandığını görünce hızlandılar. 1930 yılında Özbekistan yeni yazıya tamamen geçmiş oldu. Amerikalı yazar Paul Henze bu konuda şunları yazıyor:

“Türkiye’nin Lâtin alfabesini kabul etmesi, Sovyetler Birliğindeki lâtınleştirme hareketinin hızlandırılmasına yardım etmiştir. Çünkü Sovyetler Birliğindeki Türk münevverleri, her ne kadar bu şekilde hareket etmeğe cesaretleri yoksa ve pantürkist milliyetçi olarak damgalanmak korkusuyla Türkiye’ye karşı ilgi göstermekten çekiniyorlarsa da, yine buradaki gelişmeler karşısında hiç de lakayt değillerdi. 1927-1930 yıllarına kadar Türk Lâtin alfabesi Türkistan’daki Kazak, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kırgız gibi Türk lehçelerinin hepsine tatbik edildi. Türkistan’da yaşayan ve sayıları 100.000’i bulan Uygurlar da 1930’da kendi lehçelerini yeni alfabeye uydurdular. Doğu Türkistan’daki kardeş çocukları ise Arap yazısını kullanmakta devam ettiler.”⁵⁶

Doğu Türkistan’da
durum

Türkiye bir çırpıda yazı devrimi yapıyordu. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler hızla yeni yazıya geçişi tamamlıyorlardı. Yine Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan 100 bin kadar Uygur da yeni yazıyı benimsiyordu. Bütün bu gelişmeler

⁵⁶ Paul Henze, “İç Asya’da Siyaset ve Yazı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9-10 (Kasım-Aralık 1985), s. 82

karşısında Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar tamamen duygusuz ve hareket-siz mi kalmışlardı? Gerek Türkiye'den, gerek Özbekistan yöresinden gelen ve kapılarına kadar uzanan yeni yazı hareketinden hiç mi etkilenmemişlerdi? Esen bu devrim rüzgârı Doğu Türkistan'a hiç mi sızmamıştı?

Bunu söylemek zordur. Araştırmalar biraz yetersiz, bilgiler eksiktir. Ama öyle anlaşıyor ki, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur aydınları da yazılarında "reform" yapma gereğini 1920'lerde açıkça belirtmişlerdir.⁵⁷ Türkiye'de ve Sovyetler Birliğinde yapılan Türk yazı devrimini yakından izlemeğe çalışmışlardır. Bu gelişmelerden bir ölçüde etkilenmişlerdir de. Sovyetler Birliğinde yaşayan Uygurlar yeni yazıya geçince, Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde de aynı yazı benimsenmiştir. Bir yazar bu konuda şunları yazmaktadır:

"(Uygurların)... diğer milletlerde meydana gelen kültürel değişikliklerin farkında oldukları, Uygur aydınlarının iki önemli fraksiyonun da dış ülkelerdeki reform örneğini takip etmeğe çalışmalarıyla anlaşılmıştır... Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkçe konuşan halkların, Doğu Türkistan'da dağınık, ancak belirli pratik etkileri olmuştur. 1930 yılına kadar Arap yazısını kullanan Sovyet Uygurları Lâtin alfabesine döndükleri zaman (1930-1946 arasında kullanmışlardır) aynı yazı Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde de benimsenmiştir."⁵⁸

Ama Lâtin yazısı 1930'larda Doğu Türkistan'a yeterince yayılamamış ve kökleşememiştir. Belli bölgelerde bir deneme niteliğinde kalmıştır. Uygurlar resmî olarak yine Arap harflerini kullanmışlardır. Bu, ta 1950'lere kadar böyle sürüp gitmiştir. Yani 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Uygurlar, genel Türk yazı devriminin dışında kalmışlardır. Yazı devrimine ilgi duymuşlarsa da bunu kendi ülkelerinde gerçekleştirememişlerdir.

Uygur aydınlar, yazı değiştirmek için elverişli bir ortam bulamamışlardı. Doğu Türkistan bağımsız bir ülke değildi. Özbekistan gibi federe bir Cumhuriyet de değildi. Uygurlar başka yönetim altında yaşıyorlar, kendi başlarına karar veremiyorlardı. Üstelik Doğu Türkistan 1930'larda kaynaşma içindeydi. Yer yer ayaklanmalara sahne oluyordu. Bir çeşit Uygur bağımsızlık hareketi vardı. 1931'de Kumul vilâyetinde bir ayaklanma patlak vermiş ve bastırılmıştı. Ayaklanmayı hazırlayan lider takımı Mart 1932'de Turfan'da idam edilmişlerdi. 1932 yılında Mehmet Emin Buğra ve arkadaşları Hotan'da bir ayaklanma başlattılar. Bir ölçüde başarı kazandılar. Kasım 1933'te "Şarkî Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti" adıyla bağımsız bir devlet kuruldu. Ama bu cılız devletin ömrü pek kısa oldu. Ruslarla Çinliler bu hareketi çok geçmeden bastırdılar.

⁵⁷ A.T. Emiloğlu, "Son 50 Yılda Uygur Yazısında Değişiklikler", *Central Asiatic Journal*, XII, No. 2-4, Wiesbaden: 1973, s. 128

⁵⁸ Dr. İldiko Beller-Hann, "Günümüz Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, Cilt 4, No. 15, İstanbul: Eylül 1987, s. 13

Yalnız Sinkiang veya Doğu Türkistan değil, Çin'in içi de Japon işgaliyle, iç savaşla, ayrılıkçı hareketlerle çalkalanıp duruyordu. Kuomintang hükümeti ülkenin tamamında otorite kurabilmekten uzaktı. Çeşitli eyaletlerde valiler veya bölge komutanları, generaller merkezî otoriteyi tanımıyorlardı. Başlarına buyruk ve keyfi idarelerini sürdürüyorlardı. Uygur Türkleri, bölge valilerinin keyfi yönetiminde eziliyor, Çin ve Rus çizimleri altında inliyorlardı. Bu şartlar altında Uygur aydınları yazı sorununa pek el atamaz, buna yeterince zaman ve enerji ayıramazlardı.

Öteyandan Sovyetler Birliği Türklerinin yeni yazı hareketi ilk yıllardaki hızını, heyecanını ve çekiciliğini epeyce kaybetmişti. Artık pek etkileyici görünmüyordu. Hele İkinci Dünya Savaşı yıllarına, 1940'lara gelindiğinde, Sovyet Türklerinin yazı devrimi büsbütün tersine çevrilmişti. Sovyetler Birliği Türkleri, 1939-1940 yıllarında Lâtin kökenli Türk yazısını bırakıp Kiril (Slav) yazısını almak zorunda bırakılmışlardı. Artık Uygur Türklerine örnek olamazlardı.

Uygurların kullandıkları Arap yazısı değiştirilemeden İkinci Dünya Savaşı gelip çatmıştı. Uygur yazı devrimi, yapılacaksa, savaş sonrası yapılabilirdi artık.

**Sinkiang'da Kiril
(Slav) alfabesi**

Doğu Türkistan'da yazı değişikliği resmen 1950'lerde başlar. Arap yazısı bırakılır, ama yerine Lâtin harfleri değil, Kiril alfabesi alınır. Bu, yerli halkın isteklerine göre alınmış bir karar değildir. Tepeden inme politik bir karardır.

Mao Tse Tung liderliğindeki komünistler 1949 yılında Çin'deki iç savaşta kazandılar ve bütün ülkeye egemen oldular. Doğu Türkistan da komünist yönetimi altına girdi. Yine 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Yeni rejimin ilk işlerinden biri Çin'deki azınlıkların veya Çin soyundan olmayan milliyetlerin dil ve alfabe sorunlarına eğilmek oldu. 1949 yılında Pekin üniversitesinin Doğu Dilleri Bölümünde Uygur lehçesine de yer verildi. 1951 yılında Pekin'de "Milliyetler Merkez Enstitüsü" kuruldu. Bu Enstitünün bir bölümü azınlık dillerini araştırma ve öğretme görevini üstlendi. 1952'de, bu Azınlık Dilleri Bölümü, Çin'deki Türkçe (Turkic) dillerini incelemekle görevlendirildi. Uygur, Kazak, Kırgız vb. gibi Türk lehçelerini araştırma ve öğretme konusunda işe koyuldu.⁵⁹

Prof. Geng Shimin'in belirttiğine göre:

"Çin Türkologları, Çin'deki Türkçe dillerinin öğretimi ve araştırılması alanında epeyce başarı kazandılar. Meselâ daha 1950'lerde Uygur, Kazak, Kırgız, Yughur, Salar, Tuva ve diğer dilleri sistematik olarak araştırdılar ve bunlar üze-

⁵⁹ Geng Shimin, "Recent Chinese Research in Turkic Studies", *Central Asian Survey*, Vol. 1, No. 1, 1982, p. 105

rine özel raporlar kaleme aldılar... Çeşitli nedenlerle bu sonuçlar maalesef halâ yayımlanmamıştır.”⁶⁰

Birkaç yıl sonra çalışmaların sonuçları görülmeye başlandı. Doğu Türkistan'daki Türk lehçeleri için yeni alfabeler hazırlandığı haberleri duyuldu. Urumçi radyosu 29 Temmuz 1954'de, Doğu Türkistan Kazaklarının dilini yeniden düzenlemek için bir komitenin işe başlamış olduğunu haber verdi. Aynı radyo, 29 Ekim 1954'de, Doğu Türkistan Kırgızları için 28 harfli bir alfabe hazırlandığını duyurdu. Bunun nasıl bir alfabe olduğunu pek açıklamadı. Ama Batı Türkistan'daki Kırgızların ve Kazakların kullandıkları Rus alfabesinin Doğu Türkistan'da kullanılacağı seziliyordu.⁶¹

Doğu Türkistan, 1955 yılında Özerk Bölge oldu. Tam adı, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'dir. Uygur lehçesiyle *Sincan Uygur Aptonom Rayonluk* adını aldı.⁶² Yeni rejimin bu Özerk bölgeye verdiği ilk armağan, Kiril alfabesi veya daha açıkçası Rus alfabesi oldu. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklere 1940'larda Rus alfabesi kabul ettirilmişti. Onbeş yıl kadar sonra Doğu Türkistan Türklerine de aynı alfabe empoze edildi.

Ağustos 1956 tarihinde, Doğu Türkistan'ın veya yeni adıyla Sinkiang Uygur Özerk Bölgesinin merkezi Urumçi'de bir konferans toplandı. Bu konferansta, Arap alfabesi yerine Kiril alfabesinin alınması kararlaştırıldı. Uygurların, Kazakların ve Kırgızların bundan böyle Arap yazısı yerine Kiril alfabesi kullanacakları açıklandı. Özbek ve Tatarların da Sovyetler Birliğinde yaşayan Özbek ve Tatarların kullandıkları Kiril alfabesini kullanacakları belirtildi.⁶³

Çin lideri Mao, bu konuda Stalin'in izinde yürüyordu. Stalin'in “böl ve yönet” (divide et impera) politikasını uyguluyordu. Stalin, Sovyetler Birliği Türklerinin 1927 yılında benimsedikleri “Birleştirilmiş Türk Elifbası”nı kaldırmış, yerine her Türk lehçesi için ayrı ayrı Kiril alfabeleri empoze etmişti. Yani, Sovyet Türklerinin yazılarını bölmüştü. 1956'de Çinliler aynı şeyi yaptılar. Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halklarını Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vs. diye ayrı ayrı “milliyetlere” böldüler ve herbirine ayrı ayrı Kiril alfabeleri verdiler. Çin'de bir milyar küsur Çin'li, “Han” diye tek ırk, tek milliyet sayılır ve tek alfabe kullanır. Buna karşılık Sincan bölgesinde hepsi Türk soyundan olan, aynı dili, aynı dini ve aynı kültürü paylaşan altı-yedi milyon insan, yedi-sekiz parçaya bölünür, her biri ayrı “milliyet” (nationality) imiş gibi gösterilir ve her biri

⁶⁰ *Ibid.*, p. 107

⁶¹ Paul Henze, “Politics and Alphabets in Central Asia”, *Royal Central Asian Society Journal*, Vol. XLIII, January 1956, p.29-51, “İç Asya'da Siyaset ve Yazı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9-10, (Kasım-Aralık 1985), s. 86

⁶² “Aptonom” ve “Rayon” sözcükleri, Rusça yoluyla girmiş, “Özerk” ve “Bölge” anlamına gelir.

⁶³ “The Borderlands of Soviet Central Asia. Sinkiang”, *Central Asian Review*, VI/1 (1958), p. 81.

için ayrı ayrı alfabeler hazırlanması yoluna gidilir. Stalin politikasını örnek alan Çin komünistleri, 1950'lerde, Doğu Türkistan'da bunu yapmışlardır. Çinli Profesör Geng Shimin, "Çok milletli bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyetinde, Han-Çin milliyetinin yanısıra 55 değişik milliyet yaşar... Bunların yedisi Türkic milliyetlerdir" der ve sayar: Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Yogur, Tuvin (Tuba), Özbek, Tatar⁶⁴.

Ağustos 1956'da Urumçi'de toplanan konferansta, bu "milliyetler" in Arap yazısından Kiril yazısına geçmeleri kararlaştırıldı. Arkasından Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar için üç ayrı alfabe düzenlendi. Tatar ve Özbeklerin ise doğrudan doğruya Sovyetler Birliğindeki Tatarların ve Özbeklerin alfabelerini alıp kullanacakları belirtildi⁶⁵. Adı pek duyulmamış olan Salar, Yogur ve Tuvin (Tuba) denen soydaşlarımıza ise hangi alfabenin uygun görüldüğü belli değildir.

Kiril veya Rus alfabesine göre hazırlanmış olan yeni Uygur alfabesi 33 harfliydi. Kırgız alfabesinde 36, Kazak alfabesinde ise 42 harf vardı. Rus alfabesinden olduğu gibi alınmış harflerin sayısı yeni Uygur alfabesinde 25, Kazak ve Kırgız alfabelerinde ise 32'ser idi. Harflerin geri kalanları, bu lehçelerin fonetik özelliklerine göre eklenmiş simgelerden oluşuyordu. Kırgız ve Kazak lehçeleri için aslında 26 Rus harfi yeterliydi. Bundan daha fazla Rus harfi alınmış olması, bu lehçelere Rusçadan giren sözcükleri Rusça yazıp okuyabilmek için gerekli görülmüştür⁶⁶. Yani Rus dili de düşünülerek yeni Kazak ve Kırgız alfabeleri hazırlanmıştır. Yeni Uygur alfabesindeki Rus harflerinin sayısı ise 25 tane idi. Buna bakarak Uygurların, Rusça yazılışıyla pek fazla Rus sözcüğü kullanmak niyetinde olmadıkları sanılmıştır.⁶⁷

Doğu Türkistan için Lâtin alfabesi değil de Kiril veya Rus harflerinin alınması, 1950'lerdeki Çin-Sovyet dostluğunun etkisi altında olmuştur. Batı Türkistan'da, 1940'lardan beri zaten Kiril alfabesi kullanılıyordu. Aynı yazıyı Doğu Türkistan'a da yaymakla arada daha güçlü kültürel bağlar kurulacağı ve bunun da Çin-Sovyet dostluğunu pekiştirebileceği hesaplanmıştır, denilebilir. Öğrenim için Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'a öğrenci gönderiliyordu. Bu gençler Taş-

⁶⁴ Geng Shimin, "Turkic Languages in China and their Study", *Newsletter of PIAC* (Permanent International Altaistic Conference), No. 17, 1987, p. 9: Prof. Geng, yedi dediği, fakat sayarken sekize yükselttiği bu toplulukların 1987'deki nüfus miktarlarını da şöyle veriyor: Uygur 5.957.112 kişi; Kazak 907.582, Kırgız 113.998, Salar 69.102, Yogur 10.569, Tuvin (Tuba) 2.000, Özbek 12.453 ve Tatar 4.217 kişi. Çinli Profesör, Uygurların da asıl Uygurlar, Karluklar, Basmil'ler, Hotanlılar, Sakalar, Tokarianlılar gibi eski Türkic toplulukların karışımından oluştuklarını ve üç ayrı şive (dialect) konuştuklarını söylüyor: Orta lehçe, Hotan lehçesi ve Taklamakan çölünün doğusunda konuşulan Lobnor lehçesi diyor. Yani bölüp parçalamayı devam ettirip gidiyor!

⁶⁵⁻⁶⁶ "The Borderland of Soviet Central Asia. Sinkiang: Some Current Developments", *Central Asian Review*, VI/1 (1958), p. 81-82 Doğu Türkistan'da kullanılmak üzere, Kiril harfleriyle hazırlanmış yeni Uygur, Kazak ve Kırgız alfabeleri tabloları için bkz. *Ibid.* p. 81 ve 82 arası.

⁶⁷ *Ibid.* p. 82

kent'e, Buhara'ya, Semerkant'a vb. varınca oralarda önce Kiril alfabesini öğreniyorlar, bunun için de ayrıca zaman harcıyorlardı. Bundan böyle Doğu Türkistan okullarında aynı harfler öğretilecek, öğrenim için Batı Türkistan'a gönderilecek olan gençler Kiril alfabesini öğrenmiş olarak oraya gideceklerdi. Sınırın hem Çin, hem Sovyet tarafında aynı yazı kullanılınca, kitap, gazete gibi yayın alışverişi de kolaylaşacak, hızlanacaktı. 1950'lere kadar Sovyetler Doğu Türkistan'a gönderdikleri Özbek, Kazak yayınlarını Arap yazısıyla da basmak durumunda kalıyordu. Artık buna gerek kalmayacaktı. Doğu Türkistan gençleri, Batı Türkistan'da Kiril harfleriyle basılan kitapları artık aslından okuyabileceklerdi. 1950'lerde Çin-Sovyet dostluğu devam ediyordu ve Çin makamları Sovyetlerin kültürel sızmasından pek kaygılanmıyorlardı. Batı Türkistan yayınlarını izleyen veya Batı Türkistan'da öğrenim görmüş olan Uygur, Kazak gençleri "Ruspe-rest" diye suçlanmıyorlardı.

Bir yabancı araştırmacı şunları yazıyor:

"Doğu Türkistan'da... resmî yazı değişikliklerinin tarihi 1950'lerde başlar. Uygurların reform isteği ve Sovyetlerin de teşviki ile 1956'da, modifiye edilmiş Kiril yazısı kabul edilmiştir... (Bu) karar, pek tabii ki siyasi unsurlar tarafından şekillendirilmiştir. Sovyetler, Uygur dilinde kitaplar ve sözlükler çıkararak bunları Arapça ve Kiril yazısıyla basarak Doğu Türkistan'da Türkçe konuşan grupları Kiril alfabesini resmen kabul etmek konusunda teşvik etmeye çalışmışlardır..."

*"Ayrıca, Arap yazısını yenileme isteğinin Uygur aydınlarından geldiğini ve bunun da Çinlilerin yerli düşleri iyi kalplilikle kabul eden kişiler rolünü üstlenmelerini kolaylaştırdığı unutulmamalıdır."*⁶⁸

Evet, Uygur aydınları ötedenberi Arap yazısını değiştirmek istiyorlardı. Ama 1950'lerde Arap yazısı yerine Kiril yazısını almak istedikleri çok şüphelidir. Kiril yazısı, Uygurlar istedikleri için değil, o zamanki Çin-Sovyet dostluğunun bir gereği olarak alınmıştır, daha doğrusu yukardan empoze edilmiştir, demek yerinde olur.

Nasıl alınmış olursa olsun, Kiril yazısının on yılda Doğu Türkistan'a yerleşeceği düşünülmekteydi⁶⁹. Yani, 1956 yılında empoze edilen bu yazı ta 1966 yılında Doğu Türkistan'a yerleşmiş olacaktı. Ancak o zaman Doğu Türkistan'daki Uygurların, Kazakların ve Kırgızların alfabesi olabilecekti. Ama bu iğreti alfabenin ömrü buna yetmedi. 1950'lerin sonlarına doğru Çin-Sovyet dostluğu bozulunca Kiril yazısının Doğu Türkistan'daki ömrü de sona erdi.

⁶⁸ Dr. Ildiko Beller-Hann, "Günümüz Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, cilt 4, Eylül 1987, s. 14.

⁶⁹ "The Borderlands of Soviet Central Asia. Sinkinang: Some Current Developments", *Central Asian Review*, VI/1 (1958), p. 1

Lâtin yazısına geçiş Doğu Türkistan'da Kiril alfabesinden vazgeçilince Lâtin alfabesine dönüldü. Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, daha 1957 yılında resmî bir açıklama yaparak, azınlık dilleri için gelecekte Lâtin alfabesinin kullanılmasını istedi⁷⁰. Ona göre çabucak hazırlık yapıldı ve ertesi yıl, Doğu Türkistan için Çin'in "pin-yin" transkripsiyon sistemine dayanan modifiye edilmiş bir Lâtin alfabesi alındı⁷¹.

Bu yeni alfabe Çincenin telâffuzu için kullanılan bir Lâtin yazı sistemiymiş. Uygur veya Kazak lehçelerinin inceliklerini pek dikkate almıyordu. Hazır bir el-bise gibi Doğu Türkistan halkına giydirildi. Ama bunun Uygur'un sırtına tam oturup oturmayacağına pek bakılmadı. Yeni alfabenin Uygur lehçesinin özellikleri dikkate alınarak özenle hazırlanması gerekirken bu yapılmamıştı.

Uygur ve Kazak lehçeleri için Lâtin yazısı alınırken Türkiye ve Sovyetler Birliği Türklerinin bu alandaki tecrübelerinden yeterince yararlanıldığı da söylenemez. Doğu Türkistan'ın yazı reformcuları Türkiye'de Lâtin alfabesi kullanıldığını ve Sovyetler Birliği Türklerinin de 1930'larda resmen Lâtin yazısı kullanmış olduklarını elbette biliyorlardı. Ama oralarda kullanılan Lâtin Türk alfabesini örnek almamışlardır. Uygur Lâtin alfabesi, Sovyetler Birliğinde yaşayan bütün Türkler için 1927 yılında kabul edilen ve "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" adı verilen ortak alfabeye pek benzemediği gibi, bizim Türkiye'de kullandığımız alfabeden de farklıydı. Meselâ bizim (ş) harfimiz Uygur alfabesinde (x), (ç) harfimiz de (q) oluyordu.

Kabul edilen yeni Uygur ve Kazak alfabeleri, Doğu Türkistan halkının öncelikle Çinlilere ayak uydurmalarını sağlamak amacı gütmekteydi. Bir yabancı yazarın belirttiği gibi, 1959 yılında "Sincan makamları, Çin'in diğer bölgeleri için kabul edilen plana uyum sağlamak amacıyla Uygur ve Kazak dillerinin Lâtin alfabesiyle yazılacağını" açıklamışlardır.⁷²

Türkiye'dekinden farklı olarak, Doğu Türkistan'da adım adım Lâtin alfabesine geçiş yolu benimsenmiş. Önce birkaç yıllık bir deneme süresi öngörülmüş. Sonra Lâtin yazısı resmen kabul edilmiş ve okullarda, basın-yayın alanında vs. kullanılmağa başlanmış. Bu uygulama giderek yaygınlaştırılmış. Ama bu arada Arap yazısı da yasaklanmamış. Eski ve yeni yazı yanyana kullanılmış. Belki kullanıla kullanıla Lâtin yazısının yerleşeceği ve Arap yazısını da ortadan sileceği düşünülmüştür. Çünkü Lâtin yazısı resmen kabul edildikten sonra da eski yazının kullanılmasına göz yumulmasını anlamak zordur.

⁷⁰ Wang Hsueh-wen, *Communist China's Language Reform and the Future of Han Script*, Taipei, The Institute of International Studies, 1967, pp. 659-660. Huang-mao Tien, "Sinicization of National Minorities in China", *Current Scene: Development in the People's Republic of China*, Hong Kong, November 1974, Vol. XII, No. 11, p. 4

⁷¹ Beller-Hann, *op.cit.*, p. 14

⁷² Allen Whiting, "Sinkiang and Sino-Soviet Relations", *The China Quarterly*, No. 3, 1960, p. 36 ve Huang-mao Tien, *op.cit.*, p. 4

Lâtin yazısı 1960-1964 yılları arasında bir deneme süresinden geçirildikten sonra 1965 yılında resmen alınmış. Ama hemen ertesi yıl Çin'de başlayan "Kültür Devrimi", yeni yazının Doğu Türkistan'da yaygınlaşma hızını kesmiş.⁷³ Ancak 1970'li yıllarda Lâtin yazı yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

1966-1969 yılları arasında bir kasırğa gibi Çin'i kasıp kavuran "Kültür Devrimi"nin Doğu Türkistan'da ne gibi yıkıcı etkiler yaptığını pek bilmiyoruz. Ama anlaşıldığına göre, Uygurların ve Kazakların Lâtin yazısına geçişlerini epeyce sekteye uğratmıştır. 1965 yılında resmen kabul edilmiş olan yeni yazının 1971 yılında adeta yeni baştan ele alındığı görülmektedir.

Doğu Türkistan'da Lâtin yazısını yaygınlaştırıp yerleştirmek için 1971 yılının propagandaya hız verilmiştir. Urumçi radyosu, 1 Eylül 1971 günü bu konuda yaptığı bir yayında özetle şunları vurgulamış:

"Başkan Mao'nun dediği gibi, 'yıkmadan yapılmaz'. Yazı değişikliği de tam bir devrimdir. Yeni Uygur ve Kazak alfabelerini kitlelere yaymak için cesurca seferber olmak ve karşı devrimcilerle boğuşmak gerek. Yeni yazı, çeşitli milliyetler halklarını birbirine yaklaştıracak, Anavatanın birliğini pekiştirecek ve ayrıca Mao Tse-tung'un düşüncelerini geniş kitlelere yaymayı kolaylaştıracaktır" diyor-du⁷⁴.

Aynı radyo, iki yıl sonra, 15 haziran 1973 günlü yayınında olumlu haberler veriyor ve şunları söylüyordu:

"Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yeni Uygur ve Kazak harflerini kitlelere mal etmek yolunda oldukça iyi sonuçlar alınmıştır. Kitleler, gittikçe daha büyük bir şevkle yeni harfleri öğreniyorlar. Gittikçe daha çok insan yeni yazıya hakim oluyor. Yeni yazı, daha yaygın biçimde kullanılıyor ve gittikçe daha çok yayın yeni harflerle basılıyor" diyor ve şöyle devam ediyordu:

"Azınlık milliyetlerinin kültürel ve eğitim bakımlarından kalkınmalarına büyük önem veren Parti ve Hükümet, azınlıkların kendi konuşma ve yazı dillerini geliştirmeleri için de çeşitli önlemler almışlardır. Yeni Uygur ve Kazak alfabelerinin hazırlanması ve halka yayılması, Partinin milliyetler politikasının parlak bir ifadesidir... Başkan Mao, 'gerekli şartlar oluşunca Çin yazısı ıslah edilmeli' der. Diller, toplumsal birer olgudur. Toplumlar gelişince sözlü ve yazılı diller de gelişmelidir. Yeni Uygur ve Kazak harflerinin alınması, yazılı dillerin kendi objektif gelişme yasasını yansıttığı gibi, Uygur ve Kazak milliyetleri halklarının uzun zamandan beri yazılı dillerini ıslah etmek yönündeki ısrarlı arzularını da yansıtmaktadır...

"Uygulama, Çin dilinin fonetik alfabesine dayanan yeni Uygur ve Kazak harflerinin büyük üstünlükleri olduğunu ve çeşitli milliyetlerin halkları tarafın-

⁷³ Beller-Hann, *Op. Cit.*, s. 14

⁷⁴ "PLA Learn New Uighur Script", *China News Summary*, 7.8.1974, No.529

dan hararetle desteklendiğini kanıtlıyor. Yeni Uygur ve Kazak harflerinin hızla halka mal edilmesi, milli dayanışmayı güçlendirecek, anavatanın birliğini pekiştirecek, Özerk Bölgede sosyalist devrime ve kuruculuğa hız verecektir.

“Yeni harflerin halka yayılması, çeşitli milliyetlerin hayatı çıkarları bakımından büyük önem taşır. Bu bir kitlesel kültür devrimidir. Yeni yazıyı yaymak için kurulmuş örgütlere ve bu uğurda bütün gün çalışan az sayıdaki emekçilere bel bağlamak yetmez. Kitleler arasında daha yoğun propaganda yapmalı ki yeni yazı her evde ve halkın kalbinde yer etsin ve kök salsın.

“Bugün bir yandan emekçi kitleler, köylüler ve askerler arasında propagandayı sürdürmek ve onları yeni harfleri kullanmaya alıştırmak gerekiyor. Diğer yandan da her düzeydeki aydınlar arasında propaganda yapmak ve onları da yeni yazıyı kullanmaya alıştırmak lazımdır. Özellikle Parti ve Hükümet, basın ve yayın ajansları, posta ve haberleşme büroları ve kitap ve gazete dağıtım daireleri kadroları arasında yeni yazıyı yaymak gerekmektedir...”⁷⁵

5 Kasım 1973 günü, Yeni Çin Haber Ajansı, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde 1.5 milyon kişinin Lâtin alfabesini öğrenmiş olduğunu duyurdu⁷⁶ ve özetle şu bilgileri verdi:

“Sincan bölgesinde yaşayan Uygur ve Kazak azınlığının yazıları, Lâtin alfabesine çevirilmiştir ve Çincenin fonetik alfabesi gibi telâffuz edilir. Bölgede sloganlar, ilânlar, duyurular hem Çin yazısıyla hem de yeni Uygur ve Kazak harfleriyle yazılmaktadır. Bölgenin başkenti Urumçi’de ve İli şehrinde gazeteler hem eski (Arap) hem de yeni yazıyla basılmaktadır. İlk ve orta okullarda da yeni yazıyla öğretime geçilmiştir. Birkaç yıl içinde yeni yazı, bütün bölgede Arapça eski Uygur ve Kazak yazısının yerini alacaktır. Yeni yazı, birçok bakımlardan eski yazıya üstündür: kullanılması daha basittir. Uygurların Çince’yi ve Lâtin yazısı kullanan öteki azınlık dillerini öğrenmelerini kolaylaştırmaktadır. Lâtin yazısı ayrıca bilim ve teknolojinin halk kitlelerine yayılmasını sağlayacak, bölgede basım ve yayın işlerini çağdaş düzeye çıkaracaktır.” deniyordu.

Resmî Yeni Çin Haber Ajansı, bu yazı devriminin siyasal amaç taşıdığını da belirtiyor ve “Yazı değişikliği teknik bir sorun değil, Partinin milliyetler politikasının uygulanması yönünde politik bir görevdir” diyordu.⁷⁷

Ne olursa olsun, Lâtin harflerini Doğu Türkistan’a yaymak için 1970’li yıllarda oldukça yoğun bir çaba harcanır. Bir çeşit kampanya sürdürülür. Yerel basında sık sık yazılar çıkar, radyoda yayın yapılır. Lâtin yazısı Uygur ve Kazak halklarına benimsetilmek istenir. 1973 yılı sona ererken, Lâtin yazısına geçiş için

⁷⁵ *Ibid.*, p. 1-3

⁷⁶ Yeni Çin Haber Ajansının 5.11.1973 tarihli haberinden aktaran: “Minority Languages Latinized”, *China News Summary*, 15.11.1973, No.493

⁷⁷ Çince *Halkın Günlüğü (Renmin Ribao)* gazetesi, 5.11.1973

epeyce yol alınmış olduğu anlaşılır. Urumçi radyosu 10 Aralık 1973 günlü yayınında şöyle bir örnek verir:

“% 89’u Uygur olan 50 nüfuslu Kuerhla yöresinde, 17 bin kişi yeni Uygur yazısını öğrenmiştir. Yeni yazıyı hızla yaymak için bir öncü ekip oluşturulmuş, kurslar açılmıştır. Temmuz 1973 tarihinden beri resmî yazışmalarda artık yeni yazı kullanılmaktadır. Propaganda sloganları, yol işaretleri yeni yazıya çevrilmiştir. Okullarda öğretim yeni yazıyla yapılmaktadır. Birçok kimse özel yazışmalarında da yeni yazıyı kullanmaktadır.”⁷⁸

1970’lerde Doğu Türkistan’da yürütülen yeni yazı kampanyasıyla ilgili haberler, Çin dışına da yansyordu. Hong Kong’ta çıkan İngilizce *South China Morning Post* gazetesi, 21 Mayıs 1975 günlü sayısında, yeni Uygur ve Kazak yazısının nasıl yayılmağa çalışıldığını örneklerle anlatıyordu: Bir pamuklu dokuma fabrikasında çalışanlar, 1000 işçiye Lâtin harflerini öğretmek üzere aralarından 150 kişiyi görevlendirmişler. Bunları kurstan geçirip hazırlamışlar. Yeni yazıyı yaymak için radyo yayını, slayt gösterisi, karatahta duyuruları gibi her türlü tanıtım aracı kullanılıyormuş. Urumçi PTT’si, yeni yazıyı memurlarına öğretmek için iki kurs açmış. Çinliler de yeni Uygur ve Kazak alfabelerini öğreniyorlarmış...⁷⁹

Yeni yazı kampanyası meyvesini veriyordu. Mart 1976’da, Doğu Türkistan’da Lâtin harflerini öğrenenlerin sayısının iki milyonu aştığı ve artık yeni yazıyı kullananların sayıca eski yazıyı kullananları geçtiği haber veriliyordu. Çin Halk Cumhuriyeti’nin resmî ajansı olan Yeni Çin Haber Ajansı, 13 Mart 1976 günü Urumçi’den bu konuda uzun bir haber geçmişti. Ajansın ertesi günkü bülteninde yayınlanan bu ilginç haberin çevirisi, o günlerdeki yeni yazı çalışmalarına ışık tutması bakımından olduğu gibi aşağıyla alındı. Haber şöyledir:

“*Sincan Halkı Lâtinleştirilmiş azınlık yazısını tutuyor.*

“Urumçi, 13 Mart, 1976 (Xinhua) - Lâtinleştirilmiş yeni Uygur ve Kazak yazıları, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde artık halka malolmuştur.

“8000 kişilik “1 Temmuz” dokuma fabrikasındaki azınlık işçilerinin % 88’i şimdi yeni yazıyı kullanıyor. Bütün Sincan’da gitgide daha çok insan yeni yazıyı öğreniyor.

“Sincan Dil Reformu Komitesinin önde gelen üyelerinden Uygur soylu Abdul Salam’ın Yeni Çin Haber Ajansına söylediğine göre, bölgede 2 milyondan fazla insan artık yeni yazıyı öğrenmiş ve yeni yazıyı kullananlar sayıca eski yazıyı kullananları aşmıştır. Uygur ve Kazak kadrolarının ve aydınlarının çoğunluğu ile genç ve orta yaşlıların yarıdan çoğu artık yeni yazıyı kullanmaktadırlar.

⁷⁸ Urumçi radyosunun 10.12.1973 günlü yayınından aktaran: “PLA Learn New Uighur Script”, *China News Summary*, 7.8.1974, No. 529, p. 3

⁷⁹ “New Uighur, Kazak Script”, *South China Morning Post*, 21.5.1975

"Lâtin yazısı yaygın olarak kullanılmaktadır. Ders kitapları Lâtin harfleriyle basılmakta, öğretim Lâtin harfleriyle yapılmaktadır. Posta pullarında, evlerin numaralarında, biletlerde, resmî belgelerde, posterlerde, duyurularda, malların markalarında, duvar gazetelerinde ve telgraflarda artık hep yeni yazı kullanılıyor. Dört ciltlik "Mao Tse tung'un Seçme Eserleri" ile birlikte birçok Marksist-Leninist eser çevirilerek yeni yazıyla basılmıştır. Sincan Halk Yayınevi, yayınladığı kitaplarının % 69'unu artık yeni yazıyla basmaktadır. Dahası, "*Kızıl Bayrak*", "*Sincan Gülüğü*", "*Resimli Milliyetler*" ve "*Sincan Edebiyatı*" gazeteleri de yeni yazıyı benimsemişlerdir.

"Sincan Uygur Özerk Bölgesinde halen (1976'da) 5 milyon Uygur ve 700 bin Kazak yaşar. Eskiden bu insanlar öğrenilmesi ve yazılması zor olan Arap yazısını kullanırlardı. Azınlık milliyetleri uzun zamandan beri daha iyi bir yazı istiyorlardı.

"Abdul Salam'ın da belirttiği gibi, sosyal gelişmeye göre dilleri de geliştirme veya ıslah etme yönünde bütün dünyada genel bir eğilim vardır. Bir milliyet, çeşitli dönemlerde çeşitli yazılar kullanabilir veya çeşitli azınlıklar aynı alfabe-yi benimseyip kullanabilirler. Uygur milliyeti geçmişte Türk yazısı, Huihu yazısı ve daha birkaç başka yazı kullanmış ve ancak 11. yüzyılda yavaş yavaş Arap yazısını kullanmağa başlamıştır. Kazaklar da yüzyıllarca Arap yazısını kullanmışlardır. Bu eski yazılar tarihte bir rol oynamışlardır. Ama bugünkü siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler ve konuşma dillerindeki değişimler karşısında eski Uygur ve Kazak yazılarının değiştirilmesi doğal bir sonuçtur.

"Çin Komünist Partisi ve Halk Hükümeti, azınlık milliyetlerin kültürel gelişmelerine büyük özen göstermiş ve bütün milliyetlerin kendi dillerini kullanma haklarını güvence altına alan bir millî politika izlemişlerdir. Yazılı dillerinde reform yapmaları için azınlıklara yardımcı olmuşlardır. 1959 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Uygur ve Kazak dilleri için bir Lâtin alfabesi hazırladı. Bu alfabe 1960 yılında denenmeğe başlandı ve 1964 yılında Özerk Bölge Ulusal Halk Kongresi üçüncü oturumunda bu alfabe-yi onayladı. 1965 yılında Lâtin alfabesi bütün bölgeye yaygınlaştırmak üzere resmen yayınlandı.

"Yeni alfabe, kolay öğreniliyor, daktiloyla yazı yazmayı, basım işlerini ve telekomünikasyonu da kolaylaştırıyor. Uygulama şunu da gösterdi ki, Lâtin yazısı eski yazıdan % 20 oranında daha çabuk öğreniliyor. Kurtuluştan önce okuma yazma bilmeyen birçok yaşlı işçi, köylü ve çoban, çabucak okuyup yazma öğrenmişlerdir. Şimdi gazete ve kitap okuyabilmektedirler. Vasıfsız birçok emekçi yeni yazıyı öğrenerek eğitim düzeylerini ve çalışma yeteneklerini yükseltmişlerdir. Şimdi devrime ve üretime daha büyük katkılarda bulunmaktadırlar. Yeni yazının yaygınlaşması milletler arasındaki ilişkileri geliştirdi ve ulusal birliği güçlendirdi." ⁸⁰

⁸⁰ "Latinized Minority Languages Popular in Sinkiang", *Xinhua News Agency News Bulletin*, (Beijing), 14 March 1976, pp. 3-5

Doğu Türkistan'da yeni yazı böyle coşkuyla kitlelere yayılırken, 1976 yılında, Lâtin harfleriyle ilk Çince-Uygurca sözlük çıkarıldı. Sözlük, Uygur, Han (Çinli), Özbek, Hui vb. kökenli kişilerden oluşan bir ekip tarafından hazırlanmış, Urumçi'de "Sincan Halk Neşriyatı" tarafından yayınlanmıştı. 1100 sayfalık ve 47 bin kelimelikti. Yeni Çin Haber Ajansı, bu sözlüğün, "birbirlerinin dilini öğrenmek ve böylece ulusal birliği güçlendirmek isteyen Han, Uygur ve başka azınlıkların işçi, köylü ve askerlerine yardımcı amacı taşıdığını" yazıyordu⁸¹.

Birkaç yıl sonra, yine Lâtin harfleriyle yeni sözlükler çıkarıldı. 1979 yılında Çince-Kazakça, 1982 yılında da Uygurca-Çince sözlükler yayımlandı.⁸²

Doğu Türkistan'da Lâtin yazısına geçiş süreci hemen hemen tamamlanmış gibi görünüyordu. Uygur ve Kazak lehçelerinin Lâtin alfabesiyle yazılması kampanyası 1973'ten beri iyice hızlandırılmış, yeni yazı yıldan yıla yayılıp kökleşmeye doğru gitmiş, buna karşılık Arap yazısı gitgide gerilemişti. 1 Ağustos 1976 günü son bir adım atılmış, eski Arap yazısı resmî bakımdan kaldırılmıştı. Lâtin yazısı artık Sincan Uygur Özerk Bölgesinin resmî yazısıydı. Okullarda eğitim, yıllardır bu yazıyla yapıyordu. Sözlükleri, kitap yayınları, günlük basın vb ile Lâtin yazısı artık bölgeye tam egemen olmuş gibiydi. 1981 yılında yapılan son bir değerlendirmede, iyimser ve umutlu bir sonuca varılmıştı:

"Doğu Türkistan'daki Uygurlar (ve Kazaklar) için uygulanan yeni yazının Türkiye'de Lâtin alfabesine geçirirken görülen uzun dönemli etkilerin aynısını beklemek yerinde olur" deniyordu⁸³.

Demek ki, Lâtin harflerine geçişin Türkiye'de görülen bütün olumlu etkileri yıllar sonra Doğu Türkistan'da da bekleniyordu.

Arap yazısına geri dönüş

İşte, ne olduysa ondan sonra oldu ve herşey birdenbire tersine döndü. Doğu Türkistan'da yıllardır yüceltilen, özendirilen ve artık tutundu, halka mal oldu sanılan Lâtin yazısını hepten ortadan kaldırmaya ve Arap yazısını geri getirmeye doğru hızlı bir hareket başlatıldı. İnanılacak gibi değildi ama gerçektir: artık ömrünü tamamladı, tarihe mal oldu denilen Arap yazısı, yeniden diriltiliyordu. Urumçi'de "Til-Yazı Hizmeti Komitesi" adlı bir komite işe koşulmuştu bile. Ta 1950'lerde terkedilmiş olan Arap yazısını, "bir iki modifikasyonla" geri getiriyor

⁸¹ "New Han-Uighur Dictionary Published", *Xinhua News Agency News Bulletin*, Beijing, 19.4.1976, p.3-4

⁸² Geng Shimin, "Turkic Languages in China and Their Study", *Newsletter of PIAC*, No. 17, 1987, p. 13

⁸³ G. Jarring, "Uygurlar ve Kazaklar için Yeni Alfabe ve Uygur ve Kazak Lehçesi Üzerine yeni Gözlemler", *Central Asian Review*, XXV, 3-4, p. 234'ten aktaran Dr. Ildiko Beller-Hann, "Günümüzün Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, Cilt 4, No. 15, Eylül 1987, s. 14

ve sanki yeni bir alfabeymiş gibi Doğu Türkistan halkının önüne sürüyordu. Arap yazısını yeniden tanıtırma kampanyası açıyordu.

Görülen oydu ki, Arap yazısı tepeden inme bir hareketle Doğu Türkistan'a empoze ediliyordu. Orada yaşayan Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar vs. ister istemez çetrefil Arap yazısını tekrar kullanacaklardı. Emek verip öğrendikleri, çocuklarına öğrettikleri Lâtin yazısını çarnaçar unutacaklardı. Yalnız Lâtin yazısıyla öğrenim görmüş bütün bir kuşak, şimdi yeniden okullu olacak, Arap yazısını öğrenecekti. Bir karşı-devrim mi, bir gerici komplo mu söz konusuydu? Ama niçin, neden? Orası epey karanlıktı.

Arap yazısına geri dönüş için ilk kıpırdanma 1979 yılında başlamış, o dönemde bölgeyi dolaşmış olanların ve bazı Uygurların söylediklerine bakılırsa, Doğu Türkistan'da resmen kullanılan Lâtin yazısı, gerçekte Çin Lâtin alfabesi "pin yin" yazısı olduğundan, Uygur lehçesine pek uymuyormuş. Bu yazıyla ince düşünceler hakkıyla kâğıda dökülemiyormuş. Arap yazısına rağbet yeniden artıyormuş. Yaşlı Uygurlar, kendi dillerini Arap alfabesiyle yazmayı tercih ediyorlarmış. Resmî makamlar, Pekin Hükümetinin yeni liberal politikası çerçevesinde, eski yazıya dönüş hareketini hoşgörüyü karşılıyorlarmış. 1978 sonlarından beri Arap yazısının yeniden kullanılmasına göz yumuyorlarmış. Arap harfleriyle yayın yapılmasına ses çıkarmıyorlarmış. Okullarda Lâtin harfleriyle eğitim yapılıyor, genç kuşak bu harfleri öğreniyormuş. Ama yaşlı kuşak yeni yazıyı öğrenmiyor, eski yazıda ayak diriyormuş. Bu yüzden kuşaklar arasında kopukluk oluyormuş. Bu kopukluğu gidermek için - yaşlılara Lâtin yazısı öğretilmiyor da genç kuşaklara Arap yazısı kursları açılmağa başlanıyormuş. Öteyandan "pin yin" alfabesini Uygur lehçesine daha iyi uydurmak için bazı çalışmalar varmış. Bu çalışmalar sırasında Türkiye'de kullanılan Türk alfabesi de inceleniyormuş. Ama Türk alfabesinin de Uygurlara tıpatıp uymadığı ileri sürülüyormuş...

Ocak 1981'de Doğu Türkistan'ı dolaşan Erkin Alptekin, Arap yazısına dönüş yönünde bir hareket bulunduğunu doğruluyor. Eski Doğu Türkistan Genel Sekreteri Yusuf Alptekin'in oğlu olan ve Münih'teki "Hür Avrupa" radyosunun Uygurca yayınlarında çalışan Erkin Alptekin bu konuda şunları yazıyor:

"Yeni Çin yöneticileri, Mao'nun ölümü, "Dörtler Çetesinin" tutuklanması(ndan) ve SSCB tarafından Afganistan'a yapılan askeri müdahaleden sonra, daha da hissedilir hale gelen Sovyet tehlikesini gözönünde bulundurarak, Doğu Türkistan halkına eskisine oranla biraz daha fazla serbesti tanımak zorunda kalmıştır... Zaten bu serbesti olmasaydı, benim gibi birçok yurttaşlar akrabalarını görmek için Doğu Türkistan'a gidememiş olurdu...

"Yeni Çin yöneticilerinin Doğu Türkistan halkına tanıdığı olduğu serbesti daha çok kültürel ve dinî alanlarda göze çarpıyor.

"İlk olarak, Doğu Türkistan halkının şiddetle karşı çıkmış olduğu Lâtin alfabesi ikinci plâna alınmış ve yerine Arap alfabesi tekrar ön plana çıkarılmaya

başlanmıştır. Doğu Türkistan halkı Lâtin alfabesine, yeniliğe karşı olduğu için değil, Lâtin alfabesinin Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanmış olması dolayısıyla karşı çıkmıştı. Doğu Türkistan halkı Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanan Lâtin alfabesinin ana dili asimile etmesinden korkmuştur. Çünkü “Guang Min Jeh Bao” adlı Çin gazetesi 1977’de yayınlamış olduğu bir yazıda şöyle demekteydi:

“...Çinlilerle Çinli olmayan milletlerin kaynaşmalarında Çin dilinin fonetiği-ne uygun olarak hazırlanan yeni Lâtin alfabesinin rolü çok önemlidir...”⁸⁴

Erkin Alptekin’in Arap yazısı konusunda etki altında kaldığı anlaşıyor. Bu yüzden olacak, Doğu Türkistan halkının Lâtin alfabesine “şiddetle karşı olduğu-nu” ileri sürebilmesi dikkati çekiyor. Oysa başka kaynaklar ve bizim Doğu Türkistan’da yaptığımız gözlemler bu iddiayı doğrulamıyor. Kusurlu Lâtin alfa-besi düzeltilebilir, Uygur lehçesine daha iyi uydurulabilirdi. Bu yapılmıyor veya buna izin verilmiyor da eskiye dönüş hareketi körükleniyor ise işin içinde iş var demektir. Dr. Idike Beller-Hann, Doğu Türkistan’da Arap yazısına dönüşün “resmi kişiler tarafından kasten hazırlandığı” nı, bunun “Uygur aydınlar tarafın-dan iyi karşılanmadığını” belirtiyor ve şunları ekliyor:

“Lâtin yazısıyla yetişmiş nesil yirmi yaşlarının sonlarında ve otuzların başla-rındadır. Son yazı (Arap yazısı) tanıtıldığında, bu nesle Arap yazısı öğretmek üzere kısa kurslar düzenlenmiştir...Ancak gençler, yetişirken öğrendikleri Lâtin yazısından vazgeçmek istememekte, Arap yazı kursunu başarıyla bitirenler dahi bu yazıyı (Lâtin yazısını) kullanmaya çalışmaktadırlar. Yabancı bir dil öğrenir-ken özellikle gerekli olması sebebiyle Lâtin alfabesine öncelik verilmesi görüşünü savunmaktadırlar. Bazı genç Uygurlar daha ileri giderek, “pin-yin”i esas alan Lâtin yazısının devam ettirilmesi için 1950’lerin sonlarında konu olan resmî bir tartışma istemektedirler.”⁸⁵

Böyle bir “resmî” tartışma pek yapılamamıştır. Çincenin Lâtin harfleriyle transkripsiyon yazısı olan “pin-yin” yazısının Uygur lehçesine tam uyumunu sağlamak yönünde ciddî bir tartışma ve çalışma yapıldığı söylenemez. Doğu Türkistan için doğrudan Türk alfabesi de alınabilirdi. Türkiye’de kullanılan Lâ-tin kökenli Türk alfabesi ufak birkaç değişiklik ve yapılacak birkaç küçük ekle-meyle Uygur lehçesine pek alâ uydurulabilirdi. Uygur aydınları arasında bu görüşte olanlar da vardı ve fırsat verilseydi görüşlerini savunabilirlerdi. Fakat ne “pin-yin” yazısı, ne de Türk alfabesi konusunda “resmî” bir tartışmaya izin ve-rilmiştir. Lâtin yazısını alma veya devam ettirme görüşünde olanlar susturul-muştur.

⁸⁴ Erkin Alptekin, “32 Sene Sonra Gördüğüm Doğu Türkistan”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl 2, Cilt 2/12, Haziran 1981, s. 54-55 ve Ahmat Kabaklı, “Günah Çıkarma Dönemi”, *Tercüman* gazetesi, (İstanbul), 25 Nisan 1981.

⁸⁵ Dr. İldiko Beller-Hann, “Günümüzün Doğu Türkistan’ında Dil ve Kültür”, *Doğu Türki-stan’ın Sesi*, Yıl 4, cilt 4, No. 15, Eylül 1987, s. 14-15.

Bütün çalışmalar, bütün görüşmeler Arap yazısının geri getirilmesi doğrultusunda olmuştur. Dilciler, yazarlar, bilim adamları, yayıncılar vs. yalnız Arap yazısını almak için konuşturulmuş ve çalıştırılmıştır. Kendilerine Arap yazısını alalım mı almayalım mı diye bir soru sorulmamıştır. Alınması yukarının buyruğu ve artık bir olup bitti olan Arap yazısının nasıl alınacağı konusunda görüş sorulmuştur.

Arap yazısını geri getirme işiyle görevlendirilmiş olan "Dil-Yazı Hizmetleri Komitesi", 1982 yılında oldukça hızlı bir çalışma yaptı. Uygurların 1950'lere kadar resmen kullanmış oldukları eski Arap yazısında birkaç değişiklik yaparak görevini hemen hemen tamamladı. Sözümona "yeni" bir alfabe ortaya koydu. Bu alfabenin yazım kurallarını da hazırladı. 1982 sonlarına doğru "yeni" Arap alfabesi halka tanıtılmağa başlandı.

Sincan Özerk Bölge Hükümeti, Dil ve Yazı Komitesine hazırlatılan Arap alfabesini, 23 Eylül 1983 günü onaylayıp Uygur alfabesi olarak ilân etti. Aynı zamanda bölgede yaşayan Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar için 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren bu yazıyı kullanma zorunluluğu getirdi. Doğu Türkistan'da alfabe konusunda geriye dönüşün tarihi bir belgesi olan bu hükümet duyurusu veya kararı, Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılarak olduğu gibi aşağıya alınmıştır. Duyuru şudur:

"Sincan Uygur Özerk Bölge Halk Hükümetinin Uygur, Kazak, Kırgız Yazılarının Alfabesini İlanıyla İlgili Genel Açıklaması

(Başkaca bir belge yayınlanmayacaktır)

"Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin 5. Halk Kurultayı Sürekli Komitesi'nin 1983 yılı 44 sayılı kararını (13.9.1982 tarihinde kaleme alınmıştır) esas alan Özerk Bölge Milletler Dil, Yazı Hizmetleri Komitesi, ilgili uzmanları, bilim adamlarını ve Milletler Dil, Yazı İşleriyle ilgili olanları bir araya getirerek, Uygur, Kazak, Kırgız yazılarının alfabesini yeniden görüşüp tespit etmiştir. Aşağıda bu alfabeyi ilân ediyoruz.

"Bütün daireler, okullar, iş yerleri, meslek kuruluşları ve basın-yayın kuruluşları, Uygur, Kazak, Kırgız eski yazılarıyla yapacakları yayınlarda, gazete, dergi ve kitaplarda, 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren sadece bu alfabeyi standart olarak kullanacaklardır.

"Uygur, Kazak, Kırgız dillerinin imlâ kurallarını ayrıca hazırlayıp ilân etme görevi, Özerk Bölge Milletler Dil, Yazı Hizmetleri Komitesine Verilmiştir.

"Sincan Uygur Özerk Bölge Halk Hükümeti, 23.9.1983"⁸⁶

⁸⁶ Uygur Yazısının Elibası ve Uygur Edebî Tilinin İmlâ Kaidesi, Sincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yazı Hizmetleri Komitesi tarafından tüzüldü, Sincan Şinhua Basma Zavodunda basıldı, (Urumçi), : 1983, s. 1-2

Bundan sonra alfabe tablosu veriliyordu. “Uygur Yazığının Elifbası” denen bu alfabe, 32 harfli bir Arap alfabesidir. Hükümet buyruğu gereğince, 1 Ocak 1984 tarihinde resmen bu yazıya dönüldü. O tarihten beri bütün Doğu Türkistan’da bu Arap yazısı kullanılmaktadır.

1986 yılında yayınlanan Büyük Çin Ansiklopedisi, Uygurların Lâtin yazısının Arap yazısına dönüşleri konusunda şu bilgileri veriyor:

“Bugün yürürlükte olan Uygur yazısı (Arap yazısı) geç dönem Çağatay yazısı temel alınarak yaratılmıştır. 1930’lardan beri bu yazı üzerinde birkaç değişiklik yapıldı. En son 1983 yılında bugünkü yazı oluşturuldu. Bu alfabe toplam 32 harflidir, sağdan sola doğru yazılır. Her harfin, tek başına olmasına, kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunmasına göre birkaç değişik yazılışı vardır...”

“1960’dan sonra Lâtin yazısı reformu yürütüldü, 1965-1982 yıllarında Uygur yazısı (Arap yazısı) ile yeni Uygur alfabesi (Lâtin alfabesi) birlikte kullanıldı. Bu sonuncusu önemli olarak ilk ve orta öğretimde kullanıldı. Fakat bütünüyle yeni yazı kullanılması için koşullar henüz olgunlaşmadığından, iki değişik yazının birlikte kullanılması da (Uygurların) ulusal kültürünün gelişmesi için yararlı olmadığından Eylül 1982’den itibaren yeni yazının (Lâtin yazısının) kullanılmasına son verildi.”⁸⁷

Aynı ansiklopedi, Kazak dili ve yazısı konusunda da şöyle diyor:

“Eskiden Arap alfabesine dayanan Kazak yazısı 1959 yılında Lâtin alfabesine dayalı yeni bir yazıya dönüştürüldü. 1982’de tekrar eski yazıya dönüldü. Yeni yazı transkripsiyon için kullanılmaktadır.”⁸⁸

Hui soyundan bir Çinli yazar da özetle şunları yazıyor:

“Çeşitli ülkelerde Arap yazısının reformunda ana hatlarıyla iki yöntem uygulanmıştır: Biri Türkiye tipi sınırlı zamanda reform yöntemi, diğeri Swahili tipi geniş zamanda reform yöntemi, yani eski ve yeni yazının bir arada kullanılması ve yavaş yavaş yeni yazının yaygınlaştırılması...”

“1950’lerde Uygurlar ile Kazakların yazı reformunda Swahili yöntemi izlendi: 20 yıl kadar eski ve yeni yazılar birlikte kullanıldı. Uzun ve zikzaklı bir yol izlendi ve sonunda yine tamamen Arap harflerinin kullanılmasına dönüldü. Bunun, anlayışla, teknikle ve çalışmayla ilgili çeşitli nedenleri vardır. Edinilen tecrübelerden bir ders çıkarmak için konunun ciddî olarak incelenip genel değerlendirilmenin yapılması gerekir.”⁸⁹

⁸⁷ *Zhongguo Dai Baike Quanshu - Minzu* (Büyük Çin Ansiklopedisi, Milliyetler maddesi), Beijing-Shanghai: 1986, s. 447

⁸⁸ *Ibid.*, s. 150

⁸⁹ Yang Zhenwang, “Alabo zimu de chuanbo ji qi gaige” (Arap yazısının yayılışı ve reformu), *Xibei Minzu Yanjiu*, 1 (1986), s. 185-224.

Yeniden kabul edilen Arap yazısına, “Uygur yazığının elipbası”, yani “Uygur alfabesi” deniyor. “Arap yazısı” veya “Arap alfabesi” denmiyor. Dil ve Yazı komitesince hazırlanan bu alfabe, 23 Eylül 1983 günü Uygur Özerk Bölge Hükümetince resmen açıklandı. İki ay kadar sonra, 15 Kasım 1983 günü, “Uygur Edebî Tilinin İmlâ Kaidesi” de açıklandı. Dil ve Yazı Komitesince yapılan bu açıklamada, Uygur lehçesi için Urumçi ağzının esas alındığı belirtiliyor ve şöyle deniliyor:

“Komitemiz, Özerk Bölge Halk Hükümetinin buyruğu üzerine, Urumçi ağzını standard lehçe kabul ederek, Uygur Edebî Dilinin İmlâ Kaidesi tasarısını düzenlemiştir.

“Dili kolaylaştırmak ve imlâyı birleştirmek amacıyla, ilgili kurumlardan etrafı görüş alınmış ve çeşitli sorunlar tek tek araştırılıp incelenmiştir. Sonunda işbu tasarı, 16 Nisan 1983 günü yapılan ve dil ve yazı uzmanlarının, basın mensuplarının, yayımcıların, çeşitli düzeydeki okul öğretmenlerinin ve diğer ilgili alanların temsilcilerinin katıldıkları bilimsel toplantıda görüşülüp kabul edilmiştir. Kullanılmak üzere şimdi bunu açıklayıp ilan ediyoruz...”⁹⁰

Son Uygur alfabesini bu yazım kurallarıyla birlikte gözden geçirdik. Ayrıca Uygur ilkokulları birinci sınıfları için hazırlanmış son “Elipba” (Alfabe) kitabı⁹¹ ile karşılaştırdık. Arap yazısını ıslah için çırpınmış olan İkinci Meşrutiyet dönemi İstanbul aydınları gözümüzün önüne geldi. Osmanlı Maarif Nezaretince 1909 yılında kurulan “İmlâ Komisyonu”, Recaizade Mahmut Ekrem’in 1911’de kurduğu “İslah-ı Huruf Cemiyeti” ve Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşanın Başkanlığını yaptığı ve 1912 yılında kurulmuş olan “İslah-ı Huruf Encümeni”nin çalışmalarıyla 1982-1983 yıllarında “Sincan Uygur Optonom Rayonluk Milletler Til-Yazı Hizmeti Komitesi”nin çalışmaları arasında şaşılacak bir benzerlik göze çarpıyor.

Bizim Meşrutiyet dönemi ıslahatçılarımızla 1980’lerin Uygur ıslahatçıları, yetmiş yıllık bir arayla, aynı sorunlarla yüzyüze gelmişler, aynı sorunlara çözüm aramışlar ve benzer sonuçlara varmışlardır. Uygur aydınları, İstanbul aydınlarının yıllar önce geçirdikleri tecrübeleri yeterince incelemişler midir, bilemiyoruz. Belki onlardan ayrı olarak, kendiliklerinden aynı benzer arayışlar içine girmişlerdir. Hem İstanbul’da, hem Urumçi’de aynı sorunlarla karşılaşmış olması ve aynı sorunlara benzer çözüm yollarının düşünülmesi de doğal sayılabilir. Çünkü, ıslah edilmesi söz konusu olan aynı Arap alfabesidir. Bu alfabeye yazılması istenen dil de temelde aynı dildir, yani Türk dilidir. İstanbul Türkçesi veya Urumçi Türkçesi olması temelde büyük fark yaratmıyor. Türkiye Türkçesi veya Uygur Türkçesi için Arap yazısı kullanılırken karşılaşılan sorunlar aynıdır. Bu sorunlar, yazının ve dilin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Türkçe, ses ba-

⁹⁰ *Uygur Yazığının Elipbası ve Uygur Edebî Tilinin İmlâ Kaidesi*, (Urumçi): 1983, s. 6

⁹¹ *Başlangıç Mekteplerinin Birinci Yıllıkları İçin Elipba*, Tüzgücü: Abdüsselâm Tuhti, Tahriri: Yakub Kayum, Sincan Maarif Neşriyatı neşir kıldı, Sincan Şinhua ı Basma zavodunda basıldı, (Urumçi), 1989.

kımından zengin bir dildir. Arap alfabesinde Türk dilinin seslerini karşılamaya yetecek kadar harf yoktur. Sonra başka sorunlar da vardır.

Meşrutiyet dönemi Türk ıslahatçıları, Arap yazısının Türkçe yazıma uydu-rulabilmesi için alfabeye sesli harfler eklenmesini ve Arap harflerinin ayrışık bi-çimde yazılmasını (huruf-u münfasıla) savunuyorlardı. Bu konuda kitaplar, broşürler, alfabe tasarıları, imlâ kaideleri vs. hazırlayıp yayınlamışlardı. Onların düşüncesine göre, Arap harflerine sesli harfler eklenmekle, bu harfleri ayrık ola-rak yazmakla alfabe sorunu çözümlenmiş olacaktı. Meşrutiyet dönemi ıslahatçı-larının ufukları bu kadardı. Uygur ıslahatçılar, bu ufku pek aşabilmiş değiller-dir. Yetmiş yıl sonra Uygur ıslahatçılar da hemen hemen aynı şeyleri düşünmüşler ve yapmışlardır. Şöyle ki:

Arap alfabesindeki (hemze), (elif), (ye) ve (vav) harflerini, ikişer ikişer birbir-lerine bitiştirerek ve ayrıca bunlara yer yer (hareke)'ler ekleyerek, Türk dili için gerekli olan sesli harfler oluşturmuşlardır. Uygur Türkçesinin sekiz seslisi hep böyle bitişik harflerden (diftong) yapılmıştır: (Elif) ile (hemze) bitiştirilerek (a) ve (e) harfleri; (hemze) ile (ye) bitiştirilerek (ı) ve (i) harfleri; (hemze) ile (vav) bir-leştirilerek (o), (u), (ö) ve (ü) harfleri veya sesleri elde edilmiştir. Aynı diftong ile gösterilen (o) ile (u)'nun ve (ö) ile (ü)'nün birbirlerinden ayırd edilebilmeleri için (harekeler) eklenmiştir. Bizim eskiden (üstün) dediğimiz hereke yerine bir tersine aksan kullanılmış, (esere) yerine de alt alta iki nokta konulmuştur. (Ötre) ise aynen kalmıştır.

Bizim, yazı devriminden önce kullandığımız Arap yazısında olduğu gibi, bugünkü Uygur alfabesinde de iki (k), yani (kaf) ve (kef); iki (h), yani (ha) ve (he); iki (s), yani (sin) ve (sad) ve iki (n), yani (nun) ve (sağır kef) harfleri yer al-maktadır. Türkiye'de biz, yazı devrimiyle bu zorlukları aştık ve bütün çifte harf-leri teker harfe indirdik. Uygurlar, belki Farsça ve Arapça kökenli kelimeleri doğ-ru yazabilmek için çifte harfleri olduğu gibi bırakmışlar ve bire indirme yoluna gitmemişlerdir. Sonunda 32 harfli bir Uygur alfabesi ortaya çıkmıştır. Harflerin tek başlarına, kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunmalarına göre şe-kil değiştirmeleri de hesaba katılınca, son Uygur alfabesindeki harf şekilleri 115'e yükselmektedir. Hepsi diftonglardan oluşan sekiz sesli harf de çift sayılır-sa, Uygur alfabesindeki harflerin sayısı 40'a, harf şekillerinin sayısı da 123'e çı-kar. Buna beş tane (hereke) yi de eklemek gerekir.

Bu, ağır bir alfabedir. Hele Türkiye'de bizim kullandığımız Türk alfabesiyle karşılaştırılınca çok ağır bir alfabedir. Uygur Dil ve Yazı Komitesi üyeleri elle-rinden gelen çabayı göstermişler, ancak bu kadarını başarabilmişlerdir. Arap ya-zısıyla bir Türk lehçesi için daha iyi bir alfabe yaratmak belki imkansızdır. Do-ğu Türkistan'da yapılan araştırmalara göre, Uygurların kullandığı Lâtin alfabesi, Arap alfabesine kıyasla % 20 daha kolaydı, daha çabuk öğreniliyordu. 2 milyo-nu aşkın Uygur ve Kazak, Lâtin alfabesini öğrenmişti ve yeniler dalga dalga Lâ-

tin yazısını öğrenerek yetişiyorlardı. Ve yirmi yıllık uygulamadan sonra Lâtin yazısı artık Doğu Türkistan'a iyice yerleşmiş görünüyordu. Böyle olduğu halde, neden tekrar bu ağır Arap yazısına dönülmüştür sorusu, çok ciddî olarak zihinlere takılmaktadır.

Yüzeysel açıklamalar Yapılan yüzeysel açıklamalara bakılırsa, Arap yazısına geri dönüşün belli başlı birkaç nedeni vardır: Birinci neden, Lâtin yazısının yetersizliğidir. Doğu Türkistan'da kullanılan Lâtin yazısı Uygur lehçesine tam uymuyormuş. Bu yüzden terkedilmiş ve tekrar Arap yazısına dönülmüş imiş. Özellikle pin-yin yazısı bakımından bu iddia sık sık tekrarlanır. Doğu Türkistan halkının aslında yeniliğe karşı olmadığı, "Lâtin alfabesinin Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanmış olması dolayısıyla buna karşı çıktığı" ileri sürülmüştür⁹².

İkinci olarak, yaşlılar Lâtin yazısını öğrenmedikleri için tekrar Arap yazısına döndüğü söyleniyor. Gençler Lâtin yazısını öğrenerek yetişiyor, ama yaşlılar Arap yazısında ayak diriyorlar imiş ve dolayısıyla kuşaklar arasında kopukluk oluyormuş. Bu kopukluk veya iki alfabenin birlikte kullanılması Uygurların ulusal kültürünün gelişmesine yararlı olmuyormuş. İşte bunun için eski yazıya tekrar dönülmüş imiş. Bu iddia Çin resmî kaynaklarınca da ileri sürülmekte⁹³ ve sık sık tekrarlanmaktadır.

İlk bakışta daha önemli gibi görünen üçüncü neden ise özetle şudur: "Pin-yin" esaslı Lâtin yazısı Uygurların ulusal benliklerine karşı bir tehditti... Arap yazısı ise millî kimliğin idda edilebilmesi ve devam ettirilebilmesi için tek yol" idi⁹⁴. Yani, Uygurlar Lâtin yazısını kullanınca Çinlilerin içinde eriyip yokolurlar, Arap yazısına sarılınca ise ulusal kimliklerini yaşatırlar, demek isteniyor. Başka bir deyimle, Uygurların ayakta kalabilmeleri, ulusal benliklerini yaşatabilmeleri için Arap yazının şart olduğu, bu yüzden tekrar Arap yazısına dönmeye gerek duyulduğu ileri sürülmektedir.

Bu iddiaların tutarsızlığı apaçık ortadadır. Doğu Türkistan'da kullanılmış olan Lâtin alfabesi Uygur lehçesine tam uymuyor idiye uydurulabilirdi. Yazı yüzünden kuşaklar arasında kopukluk olduysa, Lâtin yazısı bırakılmadan da bu kopukluk giderilebilirdi. Arap yazısının Uygurların ulusal benliğini koruyacağı, Lâtin yazısının ise korumayacağını söylemek ise tutarsız, dayanaksız ve bilimsel ciddiyetten uzak bir iddiadır. İddia sahipleri, çalınmış minareye kılıf hazırlamak kabilinden, Lâtin yazısının bırakılmasına sonradan gerekçe hazırlama çabasında değillerse, yanılıgı içindedirler.

⁹² Erkin Alptekin, "32 sene sonra gördüğüm Doğu Türkistan", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1981, s. 55; Ahmet Kabaklı, "Günah Çıkarma Dönemi", *Tercüman*, 25 Nisan 1981.

⁹³ *Büyük Çin Ansiklopedisi, Azınlıklar Maddesi*, Beijing-Shanghai: 1986, s. 447

⁹⁴ Beller-Hann, *op.cit.*, s. 17

Asıl yanığı da şudur: Bu iddiaları savunanlar, Doğu Türkistan'da yazı değişikliklerinin Uygurların hür iradesi eseri olduğunu sanmakta veya öyle göstermektedirler. Sanki Uygurlar Lâtin yazısının kusurlarını görmüşler de kendiliklerinden "iyisi mi biz Arap yazısından şaşmayalım" demişlermiş gibi bir izlenim yaratılır. Gerçekte ise Doğu Türkistan'daki yazı değişikliklerini Uygurların kendileri değil, Çin Halk Cumhuriyeti'nin politikası belirlemiştir. Pekin Hükümeti'nin politikası neyi gerektiriyorsa o yapılmıştır ve bu politika değiştikçe Uygur'un yazısı da değişmiştir. Pekin Hükümeti, Moskova ile dost olunca Uygur'a Rus yazısını dikte etmiş; Rus'la bozuşunca Uygur'u Rus yazısından Lâtin yazısına döndürmüştür. Son olarak Pekin Hükümeti, Orta Doğu'ya açılmış, özellikle İslâmcı İran ve Suudi Arabistan ile yoğun iş ilişkilerine girişmiş, İran-Irak savaşı sırasında bu ilişkilerini silâh satışlarıyla daha da yoğunlaştırmış ve işte bu ortamda Uygur'u da Lâtin yazısından Arap yazısına döndürmüştür.

Pekin Hükümeti, Uygurları Lâtin yazısından Arap yazısına döndürmekle çeşitli amaçlar gütmüştür. İran ve Suudi Arabistan gibi İslâmcı ülkelere gösterişli bir taviz vermiş, "İslâmi bir jest" yapmıştır. Uygurların yazısını ve eğitim sistemini harcayarak, Çin'e siyasî ve ekonomik çıkarlar sağlamayı amaçlamıştır. Pekin'de görev yapmış bir Amerikan diplomatının da belirttiği gibi, "Çin, kendi müslüman vatandaşlarını kullanarak, Araplarla ve diğer İslâm ülkeleriyle siyasî ilişkilerini ve iş ilişkilerini geliştirmeğe ve Üçüncü Dünya'da itibarını yükseltmeğe çalışmaktadır."⁹⁵

Olan, Uygur'a olmaktadır. Arap yazısına döndürülen Uygur Türkleri, Türk dünyasından koparılmışlardır. Bu yazıyla ne Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerle, ne de Türkiye Türkleriyle anlaşabilirler. Arap yazısı, Uygurların sınır ötesindeki soydaşlarıyla kültürel ilişkilerini kesmiştir. Doğu Türkistan ile Batı Türkistan arasına yeni bir "Çin seddi" çekmiştir. Uygurları Türkiye Türklerinden büsbütün uzaklaştırmıştır. Buna karşılık Arap yazısı Uygurları öteki İslâm ülkelerine de yaklaştırmış sayılmaz. Çünkü arada dil ayrılığı vardır. Uygurlar, Arap yazısını almak zorunda kalmışlardır, ama Arabın (ve Acemin) diline yabancıdırlar, onlarla da anlaşamazlar. İslâm dünyasından ve Türk dünyasından koparılan Uygur toplumu, adeta Çin'e hapsedilmiş, Çin ile bütünleşmeye doğru çekilmiştir.

Doğu Türkistan'da Arap yazısına dönüş, Türkiye-Çin ilişkilerinin en yüksek düzeye çıktığı bir döneme rastlatılmış ve Türkiye basınında hiç yankı yapmamıştır. 1982 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren Çin Halk Cumhuriyetini ziyaret etmiş, 1984 yılındada Çin Cumhurbaşkanı Türkiye'ye ziyarette bulunmuş idi. Tam o yıllarda uygurlar Lâtin yazısından Arap yazısına döndürülmüşlerdir.

⁹⁵ Lillian Harris, "China's Muslims: Unrest is growing", *International Herald Tribune* (Hong Kong), March 10-11, 1990

Lâtin yazısı, evrensel bir yazıdır, beş kıtada kullanılır; bilim, teknik ve telekomünikasyon alanında bütün insanlığın ortak yazısı durumundadır. Arap yazısı ise Arap ülkelerinde ve Arap olmayan birkaç islâm ülkesinde kullanılan bölgesel bir yazıdır. Uygurlar, Lâtin yazısı ile dış dünyaya daha kolay açılacak, çağdaş uygarlıkla daha kolay bütünleşebileceklerdi. Arap yazısı Uygurlara bu yolu adeta kapamıştır. Uygur kuşakları, birbirinden çetin olan ve kendi dillerine pek ters düşen Arap ve Çin yazılarıyla cebelleşmek zorunda bırakılmışlardır. Arap yazısı, Uygurların uygar dünyaya ayak uydurma şanslarını azaltmıştır. Uygurları geri, yoksul ve güçsüz bir toplum olarak bırakacak gibi görünüyor. Böyle cılız bir Uygur toplumunun, asimilasyon gücü tarihten bilinen Çin karşısında ulusal benliğini koruyabilmesi çok zorlaşacaktır.

Uygur aydınları bunun farkındadırlar. Arap yazına isteyerek dönmemişlerdir. Çin’de konuştuğum bir Uygur aydını bana “Lâtin alfabemizi yaşatmak istedik, çok çırpındık, ama bugün için gücümüz yetmedi” dedi. Derin bir üzüntüyle, “siz Türkiye’de bu işi ne güzel başardınız, biz ise maalesef başaramadık” diye ekledi. Güngörmüş bir Uygur lider de bana, “Hedefe ulaşmak için bazan dolambaçlı yollardan yürümek gerekir. Bugün Arap yazısını kullanıyor olmamız, yarın Lâtin yazısına dönmeyeceğiz demek değildir” dedi. Pekin’de görev yaptığım yıllarda tanışıp konuşabildiğim Uygur aydınlarının hemen hepsi, ilerde tekrar Lâtin alfabesine dönmek kararında göründüler. Beller-Hann, Doğu Türkistan’da “bazı gençlerin uzun dönemde Lâtin yazısının yeniden uygulanacağını inandıklarını” belirtiyor.⁹⁶ Benim de görebildiğim odur: Doğu Türkistan’da bu inanç yaşıyor. Uygur aydınları, günü gelince, bizim Türkiye’de kullandığımız alfabeyle benzer bir Lâtin alfabesi benimseyecekler ve Doğu Türkistan’ın alfabe sorununu kesin olarak noktalayacaklardır.

Bugün için Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesinin her tarafında Arap yazısı kullanılıyor. Urumçi, Aksu, Kaşgar, Turfan vb. şehirlerini yaldızlı yepyeni Arap yazıları süslüyor. Aralık 1989 tarihinde Doğu Türkistan’ı ziyaret ettim. Türkiye Büyükelçisi sıfatıyla üst düzey Uygur yöneticileriyle tanıştım. Adet olmuş, birbirlerimize kartlarımızı verdik. Uygur Özerk Bölgesi valisinin kartına şöyle bir göz attım. Önce Uygur lehçesiyle ve Arap yazısıyla “*Sincan Uygur Optonom Rayonluk Reisi Tomur Davamat*” yazıyor. Altında bunun Çin harfleriyle Çince yazılı. Kartın arka yüzünde Lâtin harfleriyle İngilizcesi var: “Xinjiang Uyghur Autonomous Region: Tumur Dawamat. Governor” diyor. Bir kartta üç yazı! Bir başka Uygur yöneticisinin kartına bakıyorum. Rus harfleriyle Rusça olarak adı ve ünvanı yazılı: CHC Sincan Uygur Özerk Bölgesi Halk Hükümeti Dışişleri Müdürü...” diyor. İki kartta dört yazı. Bu iki kart bana, Uygurların kırk yıllık alfabe macerasını özetliyor ve sanki “görün halimizi” diye sesleniyormuş gibi göründü.

⁹⁶ *Doğu Türkistan’ın Sesi*, Eylül 1987, s. 15

III. SOVYETLER BİRLİĞİNDE TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI

Yakın geçmişe bir bakış Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk topluluklarının Lâtin yazısına geçişleri yukarıda ikinci bölümde anlatıldı. Kısaca hatırlayalım: Sibirya'da yaşayan Türk soylu ortodoks Yakutlar, 1917/1918 kışında Lâtin harflerini benimsediler. Müslüman Azerî Türkleri, 1922 yılında Lâtin harflerine dayanan yeni bir alfabe yaptılar. "Yeni Türk Elifbası" adını verdikleri bu alfabeyi aynı yıl içinde kullanmağa başladılar ve yaklaşık bin yıldan beri kullanmakta oldukları Arap yazısını bıraktılar. 1 Mayıs 1925 tarihinde Azerbaycan Sovyet Hükümeti, Lâtin alfabesinin basında ve resmî yazışmalarda kullanılmasını zorunlu ilân etti.

Azerbaycan'da başlayan yeni yazı hareketi çok geçmeden bütün Kafkas Türklerine yayıldı. Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayan Türkler, Azerilerin izinde yürüdüler ve adım adım Arap yazısından Lâtin yazısına geçtiler. Kuzey Kafkasya Türkleri, Çeçenler, İnguşlar, Osetler, Başkurtlar, Karaçaylar, Balkarlar da Azerileri örnek alarak Lâtin yazısına doğru yöneldiler.

1926 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da toplanan birinci Uluslararası Türkoloji Kongresinde yazı sorunu uzun uzun görüşüldü. Türkçe için en uygun alfabenin Azerbaycan'da kullanılan Lâtin kökenli yeni Türk alfabesi olduğu belirtildi. Bu alfabenin çeşitli bakımlardan Arap alfabesine üstünlükleri bulunduğu vurgulandı. Azerilerin Arap yazısından Lâtin yazısına geçmiş olmalarının çok önemli olduğu söylendi. Yeni Türk alfabesi uzun uzun övüldü ve yüceltilti. Sonunda Kongre, Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini bütün Türk-Tatar topluluklarına tavsiye etti. Bu karar üzerine Sovyetler Birliği Orientalistleri Bilimsel Derneği Başkanı Pavloviç, "Lâtin alfabesi, Sovyetler Birliğinin bütün Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde muzaffer yürüyüşünü sürdürecektir" dedi.

Dediği gibi oldu: Bakû Türkoloji Kongresinden hemen sonra, yine Bakû'da, "Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi" adlı daimi bir komite kuruldu. Bütün Türk-Tatar Cumhuriyetleri ve bölgeleri temsilcilerinin katıldıkları bu komite, Lâtin harflerinin propagandasını yapmak ve bütün Türk lehçelerine uygulanmasını başlatmak üzere işe koyuldu. Komite, bütün Türkler için bir tek alfabe kabul etti. Lâtin asıllı ve 33 harfli bu alfabaya "Birleştirilmiş yeni Türk Elifbası" adını verdi. Bu alfabe, 1928 yılında Türkiye'de kabul edilen yeni Türk alfabesine benziyordu.

1928 yılında yeni yazı kampanyası Kafkaslardan Orta Asya içlerine doğru genişletildi. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, ikinci kurultayını Ocak 1928'de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te topladı. O güne kadar yeni yazı hareketinin ağırlık merkezi Bakû idi, ondan sonra Orta Asya Türk toplumları da harekete geçirildi. Azerbaycan'dan sonra Orta Asya Türk Sovyet Cumhuriyetleri de Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısını almaya yöneldiler.

Tam bu sırada Türkiye, bir çırpıda Arap yazısından Lâtin yazısına geçiverdi. Türkiye’de harf devrimi yapılacağı 9/10 Ağustos 1928 gecesi açıklandı ve 1 Ocak 1929 günü bütün Türkiye yeni yazıya geçmiş oldu. Türkiye’nin pek kısa bir zamanda harf devrimini tamamlayivermesi, adım adım yeni yazıya geçmekte olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Türklerini kamçıladi. Ondan sonra Sovyet Türkleri arasında yeni yazıya geçiş hareketi iyice hızlandı ve 1931 yılında SSCB’de yaşayan bütün Türk-Tatar toplumları Arap yazısını bırakmış ve yeni Türk yazısını almış oldular. Sovyetler Birliğinde Türk yazı devrimi tamamlandı. Kırım’dan Özbekistan’a, Kazan Tatarlarından Kafkasya Türklerine kadar bütün SSCB’de Lâtin yazısına geçmemiş hiçbir Türk-Tatar toplumu kalmadı. Azerbaycan’da başlayan yeni yazı hareketi bütün Türk-Tatar toplumlarına yayılmış ve kesin bir zafere ulaşmıştı.

Öte yandan Türkiye’de yapılan harf devrimi, çok geçmeden Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını aştı ve eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yayıldı. Yukarıda da görüldüğü üzere, daha 1928 yılında Bulgaristan Türkleri, Türkiye’ye ayak uydurdular ve Türkiye’de kullanılmağa başlanan yeni Türk alfabesini benimsediler. Bazı zorluklara karşın Bulgaristan Türk okullarında ve yerel Türk basınında yeni yazıya geçiş 1930 yılında tamamlandı.

Hemen hemen aynı yıllarda Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Kıbrıs, Onikiada, Hatay Türkleri de Arap yazısından yeni Türk yazısına geçtiler. Arap yazısı, oralardaki Türk azınlık okullarında bir süre daha Kur’an yazısı olarak öğretilirdi. Ama bütün o topraklarda yaşayan Türk azınlıkları, Türkiye’de kullanılan yeni Türk alfabesini benimsediler. Türkiye, bu kardeş azınlıkların yeni yazıya geçişlerini diplomatik yoldan destekledi. Türkiye basını da sınırlarımız ötesindeki soydaşlarımızın yeni yazıya geçişlerini özendirdi, alkışladı ve onların yeni yazı çabalarına arka çıktı. Soydaşlarımız, çok çeşitli zorluklarla karşılaştılar. Bu zorlukların aşılabilmesi için Türkiye’den zaman zaman maddi yardım da yapıldığı oldu. Yeni Türk harfleriyle yayın yapacak gazetelere hurufat sağlandı, arada bir para yardımı yapıldı. Soydaşlarımızın kendi çabaları ve Türkiye’nin desteği ile yeni Türk Alfabesi eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin ortak yazısı oldu.

1930’larda genel Türk yazı devriminin Balkanlardan Orta Asya içlerine kadar her tarafa başarıya ulaştığı görüldü. Bir yandan Türkiye, öte yandan Azerbaycan, Lâtin yazına geçiş hareketine öncülük etmişler ve yeni Türk harflerini bütün Türk dünyasına yaymışlardı. Türkiye’de kullanılan Lâtin alfabesi ile Sovyetler Birliği Türklerinin benimsedikleri “Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi” arasında pek az fark vardı. Hemen hemen bütün Türkler birbirlerinin yazılarını okuyabiliyor ve anlayabiliyorlardı. Lâtin temelli yeni Türk yazısı, Türk dünyasının ortak yazısı olmuştu ve Adriyatik kıyılarından Çin sınırına kadar geniş bir coğrafya üzerinde haklı yerini almıştı.

yüksek haddini bulmuş oldu. Bu hareketin ilk kurbanları, Rus olmayan milletlerin siyasî ve kültürel liderleri idi. Türkistan tarihini bilen herkes, Özbek başvekilî Hocayev ve Özbekistan Komünist partisi sekreteri İkrarov'u işitmişlerdir. Bunlar 1938 de hükümeti devirme suçu ile idama mahkûm edildiler. Bütün Türkistan cumhuriyetlerinde geniş ölçüde tevkifler ve idamlar yapılıyor, yerli liderler ortadan kaldırılıyor ve bu suretle komünistlere bu yerleri Ruslaştırmak ve mazi ile bağları tamamen koparmak için yol açılıyordu. Değişikliklerin en basit sembolü Rus alfabesinin getirilmesi olmuştur.”¹⁰⁰

Ruslar, 1939-1940 yıllarında Sovyetler Birliğindeki Türklere Rus alfabesini empoze ettiler. 1927-1930 yıllarında benimsenmiş olan Lâtin kökenli Birleştirilmiş Türk alfabesi ortadan kaldırıldı. Türk alfabesinin yerini Rus alfabesi aldı. Rus olmayan insanlara zorla Rus alfabesi vermek, onları Ruslaştırma amacı taşıyordu. Pek az değişikliklerle Rusların alfabesini kullanacak olan Sovyetler Birliğindeki Türkler adım adım Ruslaştırılmaya götürülmek isteniyordu. Ruslar, Ruslaştırma amaçlarını gizlemeye hiç gerek de duymuyorlardı. Tanınmış Rus Sovyet Türkologu Prof. N.A. Baskakov, bu konuda şunları söylemişti:

“Arap alfabesi bazı halklar tarafından kullanıldı. Bilâhare Lâtin alfabesi kabul edilince Sovyetler Birliğinin geri halklarının millî dillerinin gelişmesini temin edemedi. Birçok dillerin Rus alfabesini kabul etmesi, yalnız onların gelişmesini sağlamış değil, fakat aynı zamanda, Sovyetler Birliği içindeki birçok milletin Rusçayı ilerletmelerine ve Rus kültürünün benimsemelerine büyük yardımcı dokundu. Rus esasındaki alfabe ve yazı, ilmî araştırmalar teşkilâtı tarafından işlenmiş ve mahalli ve merkezi ilmî araştırma teşkilâtları tarafından da tavsiye edilmişti. Neticede Rus yazısı esası üzerine kurulan yeni alfabeler dilin seslerini tamamen ifade ettiği gibi, okullarda yerli dilin süratle öğrenilmesini sağlıyor ve Sovyetler Birliğindeki milletlerin Rus dilini kısa bir zamanda öğrenmelerine yardımcı ediyordu. Yerli dilinde ve Rusçada edebiyatın iyi bir şekilde işlenmesi hususu, tek bir alfabenin kabulü ile temin olunabilir.”¹⁰¹

Türkler, 1930’larda, Balkanlardan Çin sınırına kadar hemen her yerde Lâtin alfabesi kullanıyor, bu ortak yazı sayesinde birbirleriyle kültürel ilişkiler kurup geliştirebiliyorlardı. Sovyet Türkleri Rus yazısına geçince Türkler arasındaki kültürel köprüler koptu. Türkler artık birbirlerinin yazılarını anlayamaz oldular. Sovyetler Birliğindeki Türkler, Rus alfabesiyle Rus kültür yörüngesine girdiler, acımasız ve kaba bir Ruslaştırma politikasına hedef oldular ve SSCB dışındaki ve bu arada Türkiye’deki Türklerden gittikçe uzaklaştırıldılar.

Dahası, Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türkler de birbirlerinden uzaklaştırıldılar. Bu insanlar 1930’larda Lâtin kökenli bir tek alfabe kullanıyor, buna “Birleştirilmiş Türk alfabesi” diyorlardı. Rus yazısı kullanma zorunluluğu getiri-

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 83

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 83

lince, “Birleştirilmiş Türk alfabesi” ortadan kalktı. Her Türk toplumuna Rus kökenli ayrı birer alfabe verildi. Bir tek alfabe yerine yirmi kadar değişik alfabe kullanılmağa başlandı. Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde ve çeşitli özerk bölgelerde yaşayan Türklere empoze edilen alfabelerin hiçbiri birbirinin aynisi değildi. Aynı soydan olan, aynı dili konuşan ve daha dün aynı alfabeyi kullanan bu insanlar şimdi birbirlerinin yazılarını anlayamaz duruma düşmüşlerdi.

Ruslar, “parçala, yut” politikasının en acımasızını ve en kanlısını Türklere reva gördüler. Türklerin alfabesi paramparça edildi. Hemen arkasından dilleri de paramparça edildi. 1930’larda alfabe birliğine kavuşmuş olan Sovyet Türkleri, dil birliğine doğru yol alıyor, aralarındaki lehçe ve ağız farklarını azaltarak bir tek edebî dile ulaşmağa çalışıyorlardı. Ruslar bu mutlu gidişi de tersyüz ettiler. Türklerin alfabe birliği konusundaki düşüncelerini hiç dikkate almadıkları gibi her Türk topluluğu için elden geldiğince farklı Rus alfabeleri hazırlamaya dikkat ettiler. Ondan sonra da Türkler için ortak bir edebî dil yerine yerel şiveleri seçtiler.¹⁰² Çalışmalar, Türk dilini parçalama yönünde yoğunlaştırıldı. Her yerel ağız, sanki ayrı bir dil imiş gibi incelendi, geliştirildi. Rus Türkologları, “parçala, yut” politikasına hizmet ettirildi, Türklerin yazısını ve dilini parçalamak uğrunda çalıştındılar.

1920’lerde, 1930’larda Türk dili ve yazısı için çırpınmış bilinçli Türk aydınları kurşuna dizildiler. Onların eserleri toplatılıp yok edildi. Paul Henze bu kanlı döneme değinerek şöyle diyor:

“1920-1930 yıllarında Sovyet rejiminde dikkatle yetiştirilmiş olan birçok Orta Asyalı şairler, tiyatro yazarları, gazeteciler ve diğer münevverler büyük katliam esnasında yok edilmişlerdi. Eserleri de ortadan kaldırıldı ve okunması yasak edildi. Hakiki Orwellian modasına uygun olarak, tarihin yeniden yazılması, eskiden basılmış olan milyonlarca cildin ortadan kaldırılması lâzımdı. Alfabe değişikliği bu işi kolaylaştırdı. Zaman geçtikçe komünistler maksatlarına eriyorlardı, çünkü Lâtin alfabesi ile yazılan eserler gittikçe azalıyor ve Rus alfabesi ile yetişen yeni nesil için elde edilmesi güç bir hal alıyordu.”¹⁰³

Evet, Ruslar, 1930’lardan başlayarak, Türklerin yazısını yasakladılar, dilini parçaladılar, aydınlarını kurşunladılar ve onların eserlerini yok ettiler. Ama bu kadarla da yetinmediler. Türklerin varlığını, ulusal benliğini, kimliğini de inkâr etme yoluna saptılar. S.S.C.B. sınırları içinde “*Türk’üm*” diyebilmek büyük suç sayıldı. Türk sözü ağza alınmaz oldu. 1920’lerde göğüslerini gere gere “Ben her şeyden önce Türk’üm” diye haykıran, kendi dillerine “Türk dili”, yazıların “Türk alfabesi” veya “Birleştirilmiş Türk alfabesi” adını veren 30 küsur milyon Sovyet vatandaşı, 1940’lardan sonra “Türk” kelimesini ağızlarına alamaz oldular.

¹⁰² *Ibid.*, s. 84

¹⁰³ *Ibid.*, s. 84

Sovyetler Birliği sınırları içinde Azeri, Özbek, Türkmen, Kazak, Tatar vb. vardı ama “Türk” yoktu! “Ne mutlu Türk’üm” diyebilmek, idamlık suçtu! Bu akıl almaz baskılar yıllar yılı böyle sürüp gitti.

Rus Sovyet rejimi altında yetmiş yıl boyunca ölüp ölüp dirilen ve yavaş yavaş kendine gelen mazlum Türklerin önderlerinden, Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebül Fezl Aliyev, şimdi, yeni yeni konuşuyor ve tam bu noktaya parmak basıyor:

“Vatanseverlik bize gereklidir. Çünkü Sovyet emperyası bize *Azeri* dedi, “*Türküz*” diyeni horladılar, küçük gördüler bizi. Milletten kendisiyle iftihar etmemesi için ellerinden geleni yaptılar. Türklüğümüzle övünmeyi yasakladılar. “*Sen Türk değilsin, Hazarlısın...*” dediler. Türklük duygusu bizim içimizde kaldı.”¹⁰⁴

Azerbaycan’ın ünlü kadın yazarı Azize Caferoğlu, sözün arkasını getiriyor. Türkiye’li kadın yazar Sevim Çokum kendisine soruyor:

— Stalin döneminde kültüre vurulan darbelerle ilgili hatıralarınız var mı?

Azize Caferzade cevap veriyor:

— Benim geçenlerde bu konuda bir yazım çıktı. “*Yandırdığım kitaplar...*” Ben 37’li yıllarda 15 yaşındaydım. O zamanlar birçok şairin ve yazarın kitapları yakılırdı. Benim bir üvey annem vardı. Babamın şarktan topladığı kitapları din kitabı sanıp günahtır diye yandırmamış, çaya bırakmıştır. Bir kısmını da bohçaya dürüp duvara saklamıştır. Birkaç yıl sonra köye varıp duvarı söküncü kitapların hepsinin karardığını, küle döndüğünü gördük. Bizim Azerbaycan Türklerinin geçirdiği facia çok büyüktür. Daha önceleri biz, ne Türk sözünü, ne de Türkiye sözünü dilimize getiremezdik. Kim söylese Pantürkisttir diye boynunu vururlardı.”¹⁰⁵

Stalin döneminde, SSCB’de, Türk alfabesinin Ruslaştırılmasıyla başlayan asimilasyon politikası, “Türk’üm” deyenin boynunun vurulmasına kadar vardı. Yalnız Azeri Türkleri değil, Sovyet İmparatorluğu içindeki öteki Türkler de aynı büyük faciayı yaşadılar. Türk’e karşı Rusların asimilasyon politikası, Sovyet İmparatorluğunun her yanını sardı.

Kötü örnek

Ruslar, bu konuda başka ülkelere de kötü örnek oldular.

Başka ülkelerde yaşayan Türkler de Sovyet Türkleri gibi büyük facialarla karşılaştılar. O ülkelerde de Türklerin yazılarıyla, diliyle, kültürüyle kabaca oynandı. Oralarda da Türklere kendi alfabelerini seçme ve kullanma hakkı çok görüldü. Oralarda da Türk’ün Türk olduğunu söyleyerek, kendi kültürünü geliştirmek istemesi suç sayıldı. Yani, Rusların Türklere karşı

¹⁰⁴ Sevinç Çokum, “Can Azerbaycan”, Röportaj 3, *Türkiye* gazetesi, 13.12.1989.

¹⁰⁵ Sevinç Çokum, “Can Azerbaycan”, Röportaj, *Türkiye*, 18.12.1989.

giriştikleri eritme ve yok etme politikası Sovyet İmparatorluğu sınırlarını çok aştı ve yaygın bir Türk düşmanlığı hareketine dönüştü.

Stalin'in asimilasyon politikasını taklit etmeye özenen ülkelerden biri Bulgaristan oldu. Bulgarlar, Bulgaristan'da yaşayan 1.5 milyonluk Türk kitlesini toptan Bulgarlaştırmaya kalkıştılar. 1970'lerden başlayarak Türklerin yazıları, yayınları, kitapları, dergileri, okulları, dernekleri yasaklandı. Bulgaristan Türklerinin elli yıldır kullandıkları Lâtin Türk yazısının yerine Bulgar yazısı empoze edildi. Bulgaristan'daki Türk azınlık çocukları yalnız bu yazı ile ve Bulgarca olarak eğitim görmeye zorlandı ve kendi anadilleriyle ders görme hakkından mahrum bırakıldı. Bulgaristan'da, Türk ve Türkiye sözcükleri ağza alınamaz oldu, "Türk'üm" demek, vatan hayınlığı gibi büyük suç sayıldı. Ve 1984/85 kışında Bulgar yöneticileri adeta cinnet getirmişcesine Türklerin üzerine saldırdılar: Bulgaristan'da bütün Türklere silâh zoruyla Bulgar adları verildi. Her Türk'ün üç göbek soy sop adı Bulgar adlarıyla değiştirildi. Türklerin yalnız kendi adları değil, ana baba, dede nine adları da kütüklerden silindi. Yerlerine Bulgar adları yazıldı. Türk adı taşımak, Türkçe konuşmak, Türk kelimesini ağza almak suç oldu ve cezalandırıldı. Bulgar hükümeti, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti içinde artık hiç Türk yaşamadığını dünyaya ilân etti.¹⁰⁶

Bu politika komşu Yunanistan'a da bulaştı. Yunan Hükümeti de Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türklerin Türk değil, Müslüman olduklarını iddia etmeğe başladı. Türk kelimesi resmî belgelerden, okullardan, derneklerden, vakıflardan, müftülüklerden, yayınlardan silinip kazındı. Yunanistan'da da Türk'üm demek artık suç sayılır oldu. Gümölcine (Komotini) Bağımsız milletvekili Dr. Sadık Ahmet, bu yüzden Yunan mahkemesince hapis cezasına çarptırıldı ve hapiste yattı...

Stalin'in politikasını örnek alan bir diğer ülke Çin Halk Cumhuriyeti oldu. Çin'in Doğu Türkistan (Sincan) bölgesinde yaşayan Türkler de Sovyet Türklerine reva görülen aynı baskılarla karşılaştılar. Oradaki Uygurların yazıları 1950'lerden beri üç defa değiştirildi. Doğu Türkistan Türklerine karşı da "parçala, yut" politikası uygulandı. Türk soylu insanlar bugün Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vb. diye parçalanıyor, her parça ayrı bir "millet" (nationality) sayılıyor ve her birine ayrı alfabe empoze edilmeğe çalışılıyor. Ortak bir alfabenin, ortak bir Türk (Uygur) dilinin gelişmesi engelleniyor. Çinliler bu yolda pek aşırı gidiyorlar. Meselâ Doğu Türkistan'da sayıları 4.200 kadar olduğu söylenen Tatarları ve sayıları 2000'i pek geçmeyen Tuvin (Tuva) denen Türk soylu bir avuç insanı da ayrı birer "millet" sayıyorlar. Nüfusu 1 milyarı aşkın Çin içinde böyle 2000 nüfuslu ayrı "milletler" bulunduğunu, fakat tek bir Türk bulunmadığını açıklıyorlar. Doğu Türkistan'da da Türk kelimesi kullanılamıyor. O toprakların kadimden beri Türkoğlu Türk olan yerli halkı bugün Türk olduğunu

¹⁰⁶ Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: 1986, s. 339 vd.

söyleyemiyor, Türklüğü ile övünemiyor. O insanlara Uygur, Kazak, Kırgız vb gibi her türlü ad verilebilir, ama Türk denemez, Türk adı verilemez. Çin'de Türk ve Doğu Türkistan adları unutturulmak isteniyor.

Stalin dönemi Sovyet İmparatorluğunda Türklerin yok sayılması, Türk sözünün ağza alınmayışı gibi, bugünkü Çin Halk Cumhuriyetinde de hiç Türk bulunmadığı ileri sürülüyor. Çin yetkilileri bu iddiayı bazan basına açıklamaktan da çekinmiyorlar. Çin'in İstanbul Başkonsolosu Wu Keming, 22 Ekim 1989 günü bir Türk gazetesine demeç vermiş ve "*Çin'de 56 milletin yaşadığını fakat bunların içinde Türklerin bulunmadığını*" iddia etmiştir. Şunları söylemiştir:

"Çin'de Doğu Türkistan diye bir bölge yoktur. Çin'de yaşayan Türkler de yoktur, onlar Uygurlardır. Doğu Türkistan Devleti meselesine gelince, böyle bir devlet olmamıştır, olmuşsa bile bir iki gün yaşamıştır. Bazı kimselerin Doğu Türkistan adı verdikleri bölge, Çin'in Sincan bölgesidir" dedi.¹⁰⁷

Çinli diplomatın bu sözleri tepkiyle karşılandı. Doğu Türkistanlıların İstanbul'da oturan yaşlı lideri Yusuf İsa Alptekin, "*Bir yalan ancak bu kadar olur*" dedi. "Tarihçiler oranın Türk toprağı olduğunu gayet iyi bilirler. Uygurlar Türk değildi de acaba hangi millettendi?" diye sordu.¹⁰⁸ Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği Başkan Yardımcısı Hızırbek Gayretullah da Çinli yetkililerin "Tarihe ve sosyolojiye ters düştüklerini" söyledi. Aynı derneğin Genel Sekreteri İsmail Cengiz de, "Çinliler, Türklere karşı asimilasyon uyguladıklarını itiraf etmişlerdir. Çinliler karşımıza ikinci Bulgaristan olarak çıkmaya heveslenmektedirler" diye konuştu.¹⁰⁹

Türk aydınları da Çin başkonsolosuna tepki gösterdiler ve cevap verdiler. Tarihçi Prof. Dr. Faruk Sümer, Doğu Türkistan'da öteden beri Türklerin yaşadığını anlamak için nehirlerin, şehirlerin adlarına bakmanın bile yeteceğini söyledi ve sordu: "Peki oradaki Türkler nereden geldi? Çinliler Çin seddinin içinde yer alan bölgededir. Doğu Türkistan Seddi dışında. Ne arıyorlar orada?" Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çin Başkonsolosluğunun iddiasına karşı, "Tarihi değiştiremezler" dedi. Tarihçi Öztuna da Doğu Türkistan'ın iki bin yıldan beri Çin toprağı olduğunu iddia eden Çin diplomatı için, "Bunu söyleyen Tarih bilmiyor" dedi. "Karahanlı Devletinin Kaşgar olduğunu bilmiyor. Kitaplar yazıldığını, bugüne kadar da geldiğini bilmiyor" dedi. Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız ise bu tepkilere politik bir yorum ekledi: "Çinli de Türk derse, Rus da Türk derse koskoca bir Devlet oluşur. Asıl bundan korkuyorlar" diye konuştu.¹¹⁰

¹⁰⁷ "Çinli diplomatlardan inanılmaz iddia: 'Çin'de Doğu Türkistan ve Türkler yok'", *Zaman* gazetesi, 23 Ekim 1989

¹⁰⁸ "Çinli diplomatların 'Çin'de Türk yok' sözüne tepki: Tarihe ve Sosyolojiye ters düştüler", *Zaman*, 26 Ekim 1989

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

1939-1940 yıllarında, SSCB'de Türk alfabesinin Ruslaştırılmasıyla başlayan asimilasyon hareketi, işte böyle dallanıp budaklandı. Sovyet imparatorluğunun çok ötesinde ve elli yıl sonrasında da etkiler yaptı. Sovyetler Birliğinden başka, Çin ve Bulgaristan gibi ülkelerde de Türk yazısının reddine ve Türk varlığının inkârına varan yaygın bir Türk aleyhtarlığına dönüştü. 1930'lardan Balkanlardan Orta Asya derinliklerine kadar uzanmış olan Türk yazı kuşağı daraltıldı, çok daraltıldı ve neredeyse Türkiye sınıflarına kadar geri itilmek istendi. Türk alfabesi demek, sanki sadece Türkiye'de kullanılan alfabe demektir; Türklük kavramı da sanki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığıyla sınırlıydı. Sanki yer yüzünde Türkiye vatandaşlarından başka "Türk" yoktu ve olamazdı. Türkiye sınırları dışında, Balkanlardan Orta Asya içlerine kadar her yere yayılmış olan Türk soylu milyonlarca insana "Müslüman" denebilirdi, Uygur, Hazar, Kazak, Kırgız vs. gibi envai çeşit adlar takılabilirdi ama Türk denemezdi. Bu insanlar Rus alfabesi, Çin alfabesi, Arap alfabesi, Bulgar alfabesi kullanabilirlerdi ama kendi seçtikleri ve Türk alfabesi dedikleri alfabeyi kullanamazlardı. Onların kendi yazılarını seçmeye, kendi adlarını kullanmaya hakları yoktu.

Bu tarihi haksızlık, son elli yıldan beri Türk insanına çok çile çekti. Türk tarihinin doğal akışını saptırdı. Türk kültürünün gelişmesini çok engelledi, yavaşlattı.

Umut ışıkları

Bu çarpıklık ne zaman düzelecek? Türk insanına reva görülen bu tarihî haksızlık ne zaman giderilecek? Türk-

ler arasında yaratılmış olan iğreti kopukluk ne zaman onarılacak? Şimdilik kesin bir şey söylenemez. Ama bugünkü anormal durum herhalde hep böyle sürüp gitmeyecektir. Şimdiden bazı umut belirtileri görülmektedir. Mihail Gorbacov, Sovyet İmparatorluğunda demokratikleşme rüzgârları estirmiştir ve bu rüzgârlar azçok Sovyet Türklerine de erişmiştir. İkbâl'in deyişiyle, "Şarklı, Frenk şarabından tatmıştır. Eski tövbeyi bozdu ise şaşmamalı".

Azeri Türkleri de artık "eski tövbeyi" bozmuş, konuşmağa başlamışlardır. Türkiye ile ilişki kurmak istemektedirler. Öncelikle ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmek arzusundadırlar. "Resmî Azerbaycan" yetkilileri, "Azerbaycan olarak harici ülkelerle iktisadî alagalarımızı inkişaf ettirmek isterek. Başta da gardaşımız Türkiye ile..." diyorlar.¹¹¹

Azeriler sadece böyle genel dileklerle yetinmiyor, elle tutulur somut öneriler de getiriyorlar. Azerbaycan TV'sinden Cengiz Celilov ile gazeteci İtibar Caferov, TRT ile Azerbaycan TV'si arasında bir "televizyon köprüsü" kurulsun diyorlar ve ısrar ediyorlar.¹¹² Vahit Azizoğlu adlı bir başka Azerî aydını ortak yayınevi, basımevi kurulmasından söz ediyor:

¹¹¹ "Taha Akyol'un Röportajından: Azerbaycan'ın Türkiye'den beklentileri", *Yeni Forum* dergisi, Ocak 1990, s. 19.

¹¹² *Ibid.*

“Birlikte firma guralım... İftiharla öğrenirik ki, gardaşımız Türkiye matbaacılıkta Japonya'nın seviyesindedir. Gelin burada büyük bir matbba guralım, beraber gazenalım. Fuzuli'nin 500. yıldönümü için yahşi kitaplar basalım. Nizami'nin, Nesimi'nin kitaplarını basalım... Buraya mütehassıs gönderin, bize kompüter teknikasını öğretsin... Moskova'da “meşhur adamlar” diye kitaplar çıkar... Washington var, Atatürk yok, gelin Atatürk kitabını biz basalım.”¹¹³

Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebulfez Aliyev, doğrudan işin özüne parmak basıyor, Azerbaycan'da Lâtin alfabesini alacaklarını ve böylece Türkiye ile daha yakın ilişki kuracaklarını söylüyor. *Tercüman* gazetesinden Taha Akyol'un, “Türkiye'den ne bekliyorsunuz?” sorusuna Aliyev şöyle cevap veriyor:

*“Biliyorsunuz ki Türkiye’de iktisat mütehassısları çoktur. Bize üç-dört model hazırlayabilirler ve biz en uygun olanını seçeriz... Önce iktisadî ve medenî (kültürel) alâkalar artsın. Türkiye, Libya’da, Rusya’da fabrikalar kuruyor. İftihar edirik. Bizde de gursun. Alimlerimiz, talebelerimiz sık sık gidip gelsin. Biz Lâtin harflerini kabul edeceğiz ki, hem o harflerle kendi kitaplarımızı okuyalım, hem de Türkiye ile elifba birliği olsun. Bütün Türkî halklar elifba birliğine gitmelidir. Halk Cephesi bu kararı alacaktır. Bütün Türkî halklar uyanıyor. İnaniyorum ki, demokrat, medenî bir Türk dünyası doğacaktır. Yarın Türkler için dünden daha zıyalıdır.”*¹¹⁴

Aliyev, sorunu doğru ortaya koymuş. Azerbaycan ile Türkiye arasında iktisadî ve kültürel ilişkiler kurulurken Azerîlerin Lâtin alfabesine dönmeleri gerektiğine inanıyor. Bu, yalnız Türkiye ile ilişkiler bakımından değil, Azerbaycan'da Lâtin harfleriyle yayınlanmış eski kitapların bugünkü kuşaklarca okunabilmesi bakımından da gerekli görülüyor. Dahası, Aliyef, bütün Türklerin alfabe birliğine gitmeleri gerektiğini söylüyor. Azerbaycan Halk Cephesinin böyle bir karar alacağını da müjdeliyor. Alfabe sorunu, Azerbaycan Halk Cephesi liderinin zihninde iyice yer etmiş. Belli ki bu konuda uzun uzun zihin yormuş, açık-seçik fikirler oluşturmuş.

Başka Azeri aydınların da alfabe konusunu düşündükleri anlaşılıyor. Azerbaycan Tiyatro Genel Direktörü Adalet Maksatoğlu, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kopukluğu, alfabe engeline bağlıyor. Türk gazetecisi kendisine şöyle bir soru yönelmiş:

“Türkiye’de Azerbaycan’la ilgili kitap sayısı pek az... Bizim halkımız ve aydınlarımızın büyük bir kısmı Azerbaycan tarihi hakkında fazla bir şey bilmiyorlar. Öylesi vardır ki Azerbaycan’ı isim olarak bilir, haritada yerini tayin edemez. Hatta Azerbaycanlıların Türk olduklarını yeni işiten aydınlarımız da mevcut. Bu bizim eksikliğimizdir. İki Türk ülkesinin birbirinden, kültür kaynaklarından, tarihinden haberdar olmaması konusunda siz ne düşünüyorsunuz?”

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Ibid.*

Adalet Maksatoğlu bu soruya şöyle cevap veriyor:

“Biz iki kardeş milletiz. Bizim kültür açısından müşterek değerlerimiz var. Siz dersiniz ki Fuzulî bizim şairimizdir. Biz deriz ki bizim şairimiz... *Yani biz bir nice zamandan sonra kültür alâkaları bakımından birbirimizden habersiz olmuşuz. Alfabe değişmiş, aramıza bir engel konulmuş. Bu seddi aradan kaldırmak lâzımdı.*”¹¹⁵

Azerî kadın yazar Azize Caferoğlu, *alfabe Ruslaştırılınca Azerbaycan ile Türkiye arasındaki köprüünün yıkıldığını* belirtiyor. Şöyle konuşuyor:”

“*Bu köprüyü Stalin yıktı. Yani alfabemizi değiştirmekle... Bizi sizden ayırmak ve her bir Türk boylarını birbirinden ayırmak için başka alfabeler icat ettiler. Bu, Türkleri parçalamak hareketidir. Bunun başka manası yoktur...*” diyor.¹¹⁶

Yüzbin adet satan Azerbaycan Kadın Dergisi Redaktörü Halide Hasikova, “*alfabe değişince birbirimizi kaybettiğimizi*” söylüyor. Türk kadın yazar Sevinç Çokum’a dert yanıyor. Aralarında şöyle bir konuşma geçiyor:

— Dergimiz gördüğünüz gibi Kiril harfleriyle çıkıyor. Lakin önceleri Lâtin harfleriyle basılıyordu. Ayrıca biz o tarihlerde Türkiye’de çıkan birçok kitabı okuyabiliyorduk.

— Sizin adaşınız olan Halide Edip Adıvar’ı da okumuş muydunuz?

— Elbette. *Sinekli Bakkal, Ateşten Gömlek* gibi eserlerini okumuştum. Sonra harfler değişti. Ve biz birbirimizi yitirdik.

— Bundan sonra Lâtin alfabesine dönme ihtimali var mı?

— Onu bilemem. Ama dönsek daha iyi olurdu. Çünkü siz bizi okurdunuz, biz sizi...”¹¹⁷

Demek ki Azerbaycan’da yazı bilinci yeniden iyice canlanmış. Rus yazısını bırakmaktan sözediliyor artık. Dergi redaktörü, Tiyatro Direktörü, yazar, Halk Cephesi lideri gibi Azerî aydınlar aynı doğrultuda konuşuyorlar. Ciddî bir kıpırdanış ve uyanış göze çarpıyor. Azeriler umut saçıyor.

Alfabe sorunu yine gündemde

Rus baskısı azalınca Azerbaycan’da alfabe sorunu herhalde yine gündeme gelecektir. O zaman üç ayrı alfabe söz konusu edilecek ve çarpışacaktır: (i) Rus alfabesi, (ii)

Arap alfabesi ve (iii) Lâtin alfabesi.

Rus alfabesini savunanlar elbette çıkacaktır. Son elli yılda bu yazıyla Azerbaycan’da pekçok yayın yapılmıştır. Azeriler çok okurlar. Kitapları 50-100 bin,

¹¹⁵ Sevinç Çokum, “Can Azerbaycan”, Röportaj, *Türkiye* gazetesi, 27.12.1989

¹¹⁶ Sevinç Çokum, “Can Azerbaycan”, Röportaj, *Türkiye*, 18/12/1989

¹¹⁷ Sevinç Çokum, “Can Azerbaycan”, Röportaj, *Türkiye*, 21/12/1989

dergileri, gazeteleri yüzbinlerce basılır. Elli yıldır Kiril yazısıyla büyük bir Azeri kültür birikimi oluşmuştur. Azeri ile Rus içiçe girmiştir, içiçe yaşamaktadır. Azeri aydınlar Rusça bilir. Rus alfabesi sayesinde Azeriler Rus literatüründen daha kolay yararlanırlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sistemi içinde kaldıkça Azerbaycan'ın Rus alfabesinden kopamayacağı söylenecektir. Hatta Rus yazısından ayrılmamasının Azerbaycan'ın kendi çıkarına olacağı da ileri sürülecektir. Lâtin yazısından Rus yazısına dönülmüştür, ama tersi yapılamaz, Rus yazısından Lâtin yazısına dönmek olmaz diyenler bile çıkacaktır. Daha başka iddialar da ortaya atılacaktır.

Bütün bu iddialara Azerî aydınlar kolayca cevap bulabilirler ve bulacaklardır. Bir azcık eskileri eşelemek de iddiaları çürütmeye yarayacaktır. XIX. yüzyılda Ruslar bazı Türk boylarına Rus alfabesini empoze etmişler. Çarlık devrilince bu Türk boyları hemen Rus yazısını atıp Lâtin yazısına geçmişler. Rus Türkologu Prof. Yakovlev, 1926 Bakû Türkoloji Kongresinde buna değinmiş ve özetle şöyle demiştir:

“Sovyetler Birliğinde yaşayan Doğu Halkları arasında üç ayrı alfabe kullanılmıştır. Bunlar Rus, Arap ve Lâtin alfabeleridir. Daha önce Rus alfabesi kullanmış Türk-Fin toplulukları da şimdi (1926'da) Lâtin alfabesine geçme eğilimindedirler. Yakutlar, Komiler gibi.

“Tarihi bakımdan Rus alfabesi Çar zamanındaki Ruslaştırma politikası ve Rus misyonerlerini propagandasile bağlantılıdır. Bu durum Rus olmayan halkların hiç hoşuna gitmemiştir ve bu halklar ulusal bir yazı sistemi yaratırken Rus alfabesini almak istememişlerdir. Hatta daha önce Rus alfabesini almış olanlar da bunu reddetmişlerdir.”¹¹⁸

Rus Türkologu Yakovlev'in 1926'da söylediği bu sözler, bugün hayda hayda geçerli olsa gerektir. Zira Rus alfabesi o zaman Çarların Ruslaştırma politikasını ve Rus misyonerlerinin ortodoksluk propagandasını hatırlatıyor ve nefret uyandırıyor idiyse bugün bu nefret iyice katmerleşmiştir. Rus alfabesi bugün Stalin dönemi katliamlarını, Türklere karşı elli yıllık Rus-Sovyet baskılarını ve 1989/90 kışında Azerileri çiğneyip geçen Rus tanklarının da hatırlatmakta ve daha da derin nefret yaratmaktadır, denebilir.

Çarlık zamanında Rus İmparatorluğu içinde yaşayan Türk boylarının yüzde 7-8 kadarına Rus alfabesi kabul ettirilmişti. Bunlar, Çuvaşlar, Yakutlar, Hristiyan Kazan Türkleri, Sibirya'da yaşayan ufak bazı Türk boyları¹¹⁹, Altaylarda yaşayan Sarı Uygurlar idi¹²⁰. Uçlarda kalmış bu küçük Türk toplulukları

¹¹⁸ Joseph Castagné, “Le Congrès de Turkologie de Bakou en Mars 1926” *Revue du Monde Musulmans*, LXIII, I er trimestre 1926, Paris: 1926, p.68

¹¹⁹ Abdullah Battal (Rusça'dan çeviren), *Harflerimizin Müdafası. Bakû Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey Tarafından Okunan Rapor*, İstanbul: 1926.

¹²⁰ Paul Henze, “İç Asya'da Siyaset ve Yazı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım-Aralık 1985, s. 81

Ruslaştırmaya hedef olmuşlar ve Rus alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardı. Ama Çarlık baskısı kalkınca bunların hepsi Lâtin alfabesini benimsemişlerdi. Hatta onların Rus alfabesini bırakıp Lâtin alfabesini almalarına bazan Rus Türkologları da yardımcı olmuşlardı. Türkolog Yakovlev, Çarlık zamanında Kuzey Kafkasya halklarına Rus alfabesinin zorla kabul ettirilmek istendiğini, halkın bunu tepkiyle karşıladığını yerinde görmüş. Bunun üzerine daha sonra oralarda Rus alfabesinin bırakılıp Lâtin alfabesinin alınmasını sağlamış.¹²¹

Bugün, Stalin'in 1939-1940 yıllarında Türklere zorla kabul ettirdiği Rus yazısının bırakılması söz konusudur. Tarih adeta tekerrür edecektir. Çarların bazı Türk boylarına verdiği Rus alfabesi nasıl 1920'lerde bırakılmışsa, Stalin'in Türklere empoze ettiği Rus yazısının da 1990'larda atılması gündeme gelmektedir. Perşembenin gelişi Çarşambadan bellidir. Rus baskısı kalkınca Rus alfabesi de kalkacak; Azerbaycan'dan Rus tankları çekilince Rus yazısı da çekilip gidecektir.

Ama Rus alfabesi atılınca yerine Lâtin alfabesi mi, yoksa Arap alfabesi mi alınacaktır? İşte orası pek belli değildir. Gerçi Azerbaycan Halk Cephesi lideri Aliyef, Lâtin yazısına döneceklerini söylüyor. "Biz Lâtin harflerini kabul edeceğiz ki... Türkiye ile elifba birliği olsun" diyor. Ama Aliyef'i, onun gibi düşünenleri, Halk Cephesini acaba rahat bırakacaklar mı?

Öyle sezilmektedir ki Azerileri doğru yoldan saptırmak isteyenler çıkacaktır. Azeriler Rus alfabesinden kurtulurken, Azerbaycan'ın kapı komşusu İran devreye girecek, Azerileri Arap yazısına çekmeye uğraşacak gibi görünüyor. Bugünkü İran İslâm Cumhuriyeti, kendi İslâm ihtilâlini dışa yaymayı amaçlamaktadır. Kuzey'deki Azerileri de kendi doğrultusuna ve "İslâm yazısına" çekmek için çalışacaktır. İran-Azerbaycan sınırının her iki tarafında Azeriler yaşar. Sınırın iki yakası arasında Azerilerin karşılıklı gidiş-gelişleri, hısım akraba ziyaretleri, mektuplaşmaları, yazışmaları, kültür alış-verişleri, mal değiş-tokuşları hiç eksik olmaz. Ama arada yazı engeli vardır. İran'daki Azeriler Arap yazısı kullanırlar. Kuzey'deki Azeriler yazı değişikliğine gideceklerse, neden güneydeki Azerilerin kullandıkları Arap yazısına dönmeler diye sorulabilir. Üstelik sınırın İran tarafındaki Azeriler, Sovyet tarafındakilerin üç katıdır. Başka bir deyişle, İran Azerileri, sayıca, Sovyet Azerilerinden üç kat daha ağır basarlar. Azınlığın çoğunluğa ayak uydurması, Sovyet Azerilerinin yazı bakımından İran Azerilerine uymaları normal değil midir? denebilir. İran'ın bu gerekçeleri kullanarak kuzeydeki Azerileri Arap yazısına çekmek istemesi beklenebilir.

Geçmişin özlemini çeken İranlı mollalar, Azerileri Fars kültür yörüngesine çekmeyi de özlüyor olabilirler. Bir zamanlar bütün Azerbaycan'ın, hatta Orta Asya içlerine kadar bütün o bölgenin ne kadar İran dilinin, İran edebiyatının etkisi altında kaldığını herhalde sık sık hatırlıyorlardır. O zamanlar Azerî şairler

¹²¹ Castagné, "Le Congrès...", p. 74-75

Farsça şiirler yazmış, Azeri sarayı Fars dilini kullanmış ve Azerî Türkçesi Farsça kelimelerle doldurulmuş. İran'ın bugünkü mollaları, o eski ümmet çağının özlemiyle bütün Azerbaycan'ı tekrar İran'ın kültür çevresine çekmeyi isteyeceklerdir. Bu bakımdan da Sovyet Azerbaycanında Arap yazısının kabul edilmesi için ısrar edecekler, baskı yapacaklardır.

Bazı Arap kuruluşlarının da Azerilerin akıllarını çelmeğe çalışacakları anlaşıyor. Suudî Arabistan kuruluşlarının Sovyet Müslümanlarını hedef aldıkları haber veriliyor. Bu kuruluşlar, Sovyet Havayolları Aeroflot ile de anlaşarak, Sovyetler Birliğine 1 milyon adet Kuran-ı Kerim göndermeyi planlamışlar. 1990 yılının başlarında bu Kuran'ların gönderilmesine başlanmış.¹²² Bu dinî gayretin arkasında bir Arap nasyonalizmi de vardır. Arap olmayan Sovyet müslümanlarına Arap dili ve Arap yazısı öğretilmek istenmektedir. Arapların bu girişimleri Azerileri Arap yazısına doğru saptırabilir mi sorusu akla geliyor. Herhalde çeşitli yönlerden Azerilerin akıllarını karıştırmak, onları Arap yazısına çekmek isteyenler çıkacaktır. Azerbaycan'da alfabe sorunu gündeme gelince çeşitli tartışmalar olacaktır. Rus alfabesi, Arap alfabesi ve Lâtin alfabesi taraftarları birbirleriyle tartışacaklar, belki kavga edeceklerdir. Ama sonunda Lâtin yazısı galip çıkacaktır.

"Suyun gidişi"

Kasım 1989'da Azerbaycan'ı ziyaret eden yazar Sevinç

Çokum, Azerî liderleriyle çeşitli konuları konuşmuş. Bu arada Azerbaycan Halk Cephesi ileri gelenlerinden İsa Kamberov ile alfabe konusunu da görüşmüş. Aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:

— *Halk Cephesi olarak yapmak istediğiniz değişikliklerin arasında alfabe meselesi de var. Kiril alfabesini değiştirmek istiyorsunuz. Ancak Lâtin harflerini mi, yoksa Arap harflerini mi alacağınız konusunda karara varmamış olduğunuzu işittik. Bu konuda neler söylersiniz?*

— *Bu iki ayrı düşünce ziyahlarımız (aydınlar) arasında yaygındır. O da neden? Biz Lâtin harflerini alırsak, Türkiye'deki arkadaşlarımızla bağ kurarız. Arap harflerini alırsak, İran'daki Azerbaycanlılarla yakınlık kurarız.*

— *Diyelim ki birinden birini seçtiniz, yığınlarla eserin yeni uygulanan harflerle çevrilmesi bir güçlük çıkarır mı?*

— *Elbette çetin olacak... Öyle anlaşıyor ki, dünya Lâtin harfleri istikametinde giyor. İran Azerbaycan'ında 20 milyon Türk yaşıyor. Türkiye'de ise 55 milyon Türk. Tabii bir de uzak Türkler var. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin Türkistanı... Onların da arzuları, Azerbaycan'ı, Türkiye'yi takip etmektir... Suyun gidişi bu olduğundan geri dönemeyiz. Onun için Lâtin alfabesi almamız daha uygun gelir. Ama Kur'an harflerini bir kültür alfabesi olarak ayrıca yerleştireceğiz.*¹²³

¹²² David Aikman, "Karl Marx Makes Room for Muhammed", *Time*, 12.3.1990, p. 26; *Türkiye gazetesi*, 18 Nisan 1990

¹²³ Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj, *Türkiye*, 15.12.1989

Azerbaycan aydınları dâvanın özünü çoktan kavramışlar. İsa Kamberov'un pek yerinde parmak bastığı gibi, "dünya Lâtin harfleri istikametinde gidiyor". Hatta gitmiş bile. Bugün beş kıtada Lâtin harfleri kullanılıyor. Lâtin harfleri belli bir milletin, belli bir dinin veya belli bir bölgenin alfabesi değildir. Bütün insanlığa mal olmuş, bütün dünyaya yayılmış evrensel bir alfabedir. Öteki alfabelerin hiç birinde bu özellik yoktur. O alfabeler ya bölgesel, ya da ulusal alfabelerdir. Arap alfabesi de bölgesel bir alfabe niteliğindedir.

Dünyada Lâtin alfabesinin kullanım alanları gittikçe genişlemektedir. Daha doğrusu öteki alfabeler zararına genişlemektedir. Bölgesel veya ulusal alfabelerin kullanıldığı ülkelerde, yardımcı bir alfabe olarak Lâtin harflerine de başvurmak gereği duyulmaktadır. Bir örnek: Bu satırları Çin'in başkenti Pekin'de kaleme alıyorum ve Çin'de kadimden beri resmen Çin alfabesi kullanılıyor. Ama onun yanısıra "pin-yin" denen Lâtin alfabesinin de oldukça yaygın biçimde kullanıldığı görülüyor. Pekin'de başınızı ne yana çevirseniz Çin harflerinin yanında Lâtin harflerini de görürsünüz: Sokak levhaları, tabelâlar, yol işaretleri, köy, kasaba gibi yer adları, kartvizitler, davetiyeler, otel adları, mağaza levhaları, reklâm-lar, tebrik kartları, ilânlar, turistik broşürler, çeşitli biletler vs. vs. ya hep Lâtin harfleriyle, ya da hem Çin, hem Lâtin harfleriyle yazılmıştır. Bazı resmî yazışmalarda, şirket yazışmalarında, bankalarda, banknotlarda, istasyonlarda, terminallerde, hava alanlarında, uçaklarda, trenlerde, haritalarda vs. vs. Çin yazısının yanısıra Lâtin yazısının da sürekli kullanıldığı dikkati çeker. Lâtin yazısının girmediği yer kalmamış gibidir.

Yalnız Çin'de değil, başka ülkelerde de benzer durumla karşılaşılır. Çin alfabesi, Japon alfabesi, Kiril alfabesi, Sanskrit yazısı, İbrani veya Arap yazısı kullanan her ülkeye Lâtin harflerinin de az veya çok mutlaka girmiş olduğu görülür. Bugün hiçbir ülke Lâtin yazısına kapılarını yüzde yüz kapatamıyor. Ulusal veya bölgesel yazı kullanan bazı ülkelerde ise Lâtin alfabesi ülkenin ikinci yazısı durumuna yükselmiştir, yerel yazıyla aşk atar. Yani o ülkeler çift yazı kullanır olmuşlardır. Lâtin yazısının ülkeye yayılmasına engel olmamış veya olmamışlardır. Kısacası, Lâtin alfabesi, hukuken veya fiilen, yer küresini istilâ etmiştir ve etmektedir. Gerçek anlamda bir dünya alfabesi olmuştur.

Bu bakımdan dünyaya açılmak ve dünya milletleri arasına katılmak isteyen her millet veya her kişi Lâtin yazısını da benimsemek veya hiç değilse bu yazıyı biraz olsun öğrenip tanımak durumundadır. Rus baskısından sıyrılıp hürriyete kavuşmak ve dünyaya açılmak isteyen Azerbaycan da Lâtin alfabesini kabul etmek durumunda olduğunun bilincine ermiş görünüyör.

Lâtin alfabesi bugün insanlığın ortak haberleşme yazısıdır. Dünyanın öbür ucunda bir telgraf, bir teleks mesajı mı çekeceksiniz? Mutlaka Lâtin alfabesi kullanmak zorundasınız, çünkü öteki alfabeler sınırlara çarpıp geri döner, Lâtin alfabesi ise sınır tanımaz. Hele telekomünikasyon alanında Lâtin alfabesi tam evrensel bir alfabedir. Lâtin kökenli Türk alfabesiyle dünyanın her yerine tel-

graf, teleks mesajları gönderebiliyor ve oralardan teleksle veya telgrafla karşılık alabiliyoruz. Dış ilişkilerimizde bu olağanüstü büyük bir nimettir. Bunu Lâtin yazısına ve Lâtin yazısını Türkiye'ye kabul ettiren büyük Atatürk'e borçluyuz. Lâtin yazısı kullanmayan komşularımız böyle bir nimetten mahrumdurlar. Yunan harfleriyle, Bulgar harfleriyle, Rus veya Arap harfleriyle, diyelim, Türkiye'den Avustralya'ya teleks mesajı gönderemezsiniz; ama Türk yazısıyla ve Türkçe olarak yer küresinin her köşesiyle teleks veya telgraf haberleşmesi yapabilirsiniz.

Dünya Lâtin harflerine doğru gidiyor. Tarihin akışı Lâtin harflerine doğrudur. Çünkü Lâtin alfabesinin bütün öteki alfabelere mutlak üstünlüğü vardır. Bugün alfabe bakımından yeniden bir yol ayrımına gelmiş bulunan Azerbaycan aydınları, bunu açık seçik görüyorlar ve herhalde doğru olarak değerlendireceklerdir.

Öncü Azerbaycan

Alfabe bakımından Azerbaycan'ın yeri önemlidir. Anadolu ile Orta Asya ve Kuzey Kafkasya arasında bir köprü

durumunda olması dolayısıyla Azerbaycan, her zaman çevresini zaten etkilemiştir. Bunun ötesinde Azerbaycan, genel Türk yazı devrimi tarihinde de öncü rolü oynamış ve bütün Türk dünyasını doğrudan etkilemiştir. Azerî ağızla söylersek, *"Lâtin yazısı fikri Azerbaycan'da 130 yıllık möhkem bir tarihe maliktir. Azerbaycan'da yeni elifba sohbeti kadimdir."*

Tekrarlamağa gerek yoktur. Ama şu kadarını hatırlamak yerinde olur: Türk dili için Lâtin alfabesinin alınmasını ilk savunan Türk yazarlarından biri Azerbaycan şairi ve piyes yazarı Mirza Fethali Ahundzade olmuştur. Türk dili için Lâtin alfabesine dayanan ilk alfabe, 1922 yılında, Azerbaycan'da hazırlanmıştır. Buna "Yeni Türk Elifbası" adını veren Azerbaycan aydınları olmuştur. Yeni Türk alfabesiyle ilk Türkçe gazete "Yeni Yol", Eylül 1922'de Bakû'da çıkarılmıştır. Tarihte yeni Türk harfleriyle yayınlanan ilk Türk gazetesi budur ve böyle bir öncü Türk gazetesi yayınlama şerefi de yine Azerbaycan Türklerine aittir. Tarihte Lâtin yazısını ilk kabul eden Türk diyarı da Azerbaycan olmuştur. Sezarın hakkı Sezar'a, Arap yazısından Lâtin yazısına geçişte Azerbaycan Türk dünyasında başı çekmiştir. Bütün Türk halklarına örnek olmuştur.

Azerbaycan bugün de Sovyet İmparatorluğunda yaşayan bütün Türklere örnek olacaktır. Çünkü yazı sorunuyla ilgili olarak Azerbaycan'da köklü bir temel, zengin bir birikim vardır. Bugün Azerileri doğru bildikleri Lâtin yazısından Arap yazısına saptırmak isteyenlere verilecek bütün cevaplar o kaynaklarda saklıdır. 130 yıldan beri Azeri aydınları yazı konusunda zihin yormuş, fikir üretmiş, eser vermişlerdir. Yıllar yılı düşünüp zihin yorduktan, yaşayıp denedikten sonra Arap yazısının Türk diline uymadığına ve uymayacağına kesin karar vermişlerdir. *"Ne için Arap elifbası Türk diline yaramır"* diye kitap yazanlar Azerbaycan aydınları olmuştur. "Arap elifbasının çetinliğini, ayblarını ve dilimize yara-

mayub dilimizi öldürmesini tecrübeler vasıtasıyla gördük" diyenler onlardır. "Arap harflerinin vücudile İslâm milletlerinin maarifçe terakkisine ümid olabilmeyiz ve olabilmeyiz" diye haykıran yine Azerilerdi. "Lazımdır taklit etmek o milletleri ki maarif ve medeniyetçe bizden çok kabaga geçübler" diyerek Lâtin alfabesini almak gerektiğini de onlar savunmuşlardı. Dün Arap alfabesine "*köhne elifba*" diyenler Azerilerdi. "Redd olsun köhne elifba!", "Yaşasın yeni Türk elifbası" diyen ateşli sloganlar Azerbaycan gençlerinden kaynaklanıyordu.

Bugün Azerbaycan'da yazı işine zihin yoranlar işte o gençlerin çocukları, torunlarıdır. Dolayısıyla Azerbaycan, herhalde yine Lâtin alfabesinde karar kılacak, eninde sonunda yine Lâtin alfabesini kabul edecektir. Başka türlü pek düşünülemez. 1920'lerde Lâtin yazısının alınmasına öncülük etmiş olan Azerbaycan'ın bugün yetmiş yıl geriye gitmesi ve Arap yazısına dönmesi beklenemez. Aydın Azeriler bilirler ki Arap yazısına doğru kaymak, yakın geçmiş ve tarihin akışına ters düşmek olur. Rus yazısından Arap yazısına geçmek, yağmurdan kaçarken doluya yakalanmak olur. Arap yazısı Azerileri doğru yoldan, suyun gidişinden saptırır, onların dünyaya açılmalarını ve uygar milletler arasına katılmalarını geciktirir. O "*köhne elifba*", Azerileri karanlığa, ümmet çağına ve Fars kültür nüfuzuna doğru sürükler. Azerbaycan, Rus boyunduruğundan kurtulurken Fars kültür boyunduruğuna düşmek istemez ve istemeyecektir. Azerbaycan aydınları böyle bir tuzağa düşmeyecek kadar bilinçli ve hazırlıklıdır. Nereden bakılırsa bakılsın bütün yollar Lâtin alfabesine çıkar ve Azeriler bu doğru yoldan saptırılamaz.

Bugün gözler Azerbaycan'a çevrilmiştir. Alfabe sorunu çözülecekse orada çözülecek, Gordium'un düğümü orada kesilecek. Azerbaycan Rus yazısından Lâtin yazısına geçerse, arkası çorap sökücü gibi gelecek. Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Tatar vs. vs. hepsi Azeri'yi izleyecek. Azerbaycan'ın başarısı onlara yol gösterecek, çığır açacak ve güç verecek. Sovyet İmparatorluğunda Türk yazı devriminin geleceği, bir bakıma, Azerbaycan'daki gelişmelere bağlıdır.

Azerbaycan bir pilot bölge durumundadır. Tarih ve coğrafya bu Türk diyarına olağanüstü bir görev yüklemiştir. Şerefli bir görev, ama şerefli olduğu kadar da çetin bir görevdir bu. Azeri Türk'ü ortaya atılmış, yalnız kendisi için değil, uzak yakın öteki Türkler için de savaş veriyor. Azerinin dâvası, bütün Türklerin ortak davasıdır. Azeri'nin başarısı bütün Türklerin başarısı olacaktır. Azerbaycan ne kadar çabuk Lâtin yazısına geçerse, Sovyet İmparatorluğunda Türk yazı devrimi o kadar hızlanacak, o kadar çabuk tamamlanacak. Azerbaycan Türklerine arka çıkmak bütün Türklerin görevidir.

Kısacası, Türk yazı devrimi güncelliğini koruyor. Türkiye'de Lâtin yazısına geçiş çoktan tamamlanmış ve tarihe mal olmuştur. Türkiye dışında, Sovyetler Birliğinde ise Türk yazı devrimi zorla yolundan saptırılmış ve geciktirilmiştir. Oralarda yaşayan Türklere nahak yere elli yıllık zaman kaybettirilmiş ve onların, dış dünyaya açılmaları ve uygar dünya milletleri arasına katılmaları önlen-

miştir. Sovyet Türkleri şimdi bu tarihi haksızlığı onarmak, yitirilen zamanı kapatmak, yeniden Lâtin alfabesine veya Birleştirilmiş Yeni Türk alfabesine kavuşmak için çırpınıyorlar. Bu çırpınıştta veya bu savaşta Azerbaycan öncü durumundadır. Türk yazı devrimi davası bugün Azerbaycan da düğümleniyor. Azerbaycan'ın alfabe sorunu bizim de sorunumuz, bizim de dâvamızdır.

Bu kitap baskıya girerken 17 Aralık 1990 günlü *Milliyet* gazetesinde aşağıdaki haberi okuduk. Olduğu gibi aktarıyoruz :

"AZERBAYCAN'A TÜRK ALFABESİ

Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Lâtin alfabesine geçilmesiyle ilgili ön hazırlıklar tamamlandı.

Bilimler Akademisi'nin uzun süren bir çalışma döneminden sonra hazırladığı taslak, parlamentoya sunuldu. Parlamentonun taslağı kabul etmesi halinde Azerbaycan'da kullanılan *Kiril* alfabesi terk edilecek.

İran ve Suudi Arabistan, Azerbaycan'da Fars ve Arap alfabesi kullanılması yolunda yoğun çaba harcamıştı. Ancak, hazırlanan taslak, büyük ölçüde Türk alfabesinden esinlenildiğini gösteriyor.

"*Azerbaycan Elifbası*" başlıklı taslakta 32 harf yer alıyor. Yeni alfabede, Türkçe'deki "C", "G", "O", "S", "U" gibi harfler yer alıyor. Ancak, Türk alfabesinden farklı olarak üç harf bulunuyor. Bunlardan biri. Arap alfabesinde de yer alan "ayın", diğeri "X". (Azeriler "X"i, "hi" sesinin karşılığı olarak kullanıyor). Üçüncü harf ise "Q".

Parlamentonun taslağı onaylaması halinde yeni alfabe hemen uygulamaya konulacak.

Azerbaycan'ın yeni alfabesi şu harflerden oluşuyor : A, B, C, Ç, D, E, AYIN, F, G, Ğ, P, X, İ, I, J, K, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U, Ü, V, Y, Z."

Milliyet gazetesi, birkaç ay sonra da şu haberi verdi:

"SSCB'de yaşayan Türk asıllı ve Türkçe konuşan halkların temsilcileri, Türk Halk Kurultayı oluşturarak, Lâtin alfabesinin benimsenmesini kararlaştırdılar.

"Tataristan'ın başkenti Kazan'da yapılan 2. Türk Halkları Kongresi'ne katılan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Başkurdistan, Tataristan cumhuriyetleriyle Yakut, Çuvaş, Dağıstan, Tuva ve daha bir dizi özerk cumhuriyetlerdeki bağımsızlık ve özerklik yanlısı siyasî gruplardan 125 temsilci, kurumlaşmış bir yapı oluşturma konusunda bazı kararlar aldılar.

Kongrenin sürekli bir organ haline getirilmesini öngören karar tasarısında yeni organın adı, Azerbaycan Halk Cephesi temsilcisinin önerisi üzerine, oybirliğiyle Türk Halkların Kurultayı olarak benimsendi.

“Kongrede benimsenen 20’den fazla kararın en önemlisi de, alfabenin değiştirilmesine ilişkin karar oldu.

“Bu kararla, SSCB’de yaşayan tüm Türk halklarının, aralarında yabancılaşma ve kültürel iletişim kopukluğunu aşmak için Türkiye’nin kullandığı Lâtin alfabesini en kısa sürede kullanmaya başlamaları gerektiği görüşü benimsendi...”¹²⁴.

Evet, Türk Halkları Kurultayı, doğru bir karar almış. Bu karar yürürlüğe konabilirse, Türkler, 1930’larda olduğu gibi yeniden alfabe birliğine kavuşmuş olacaklar. Ama henüz hiçbir Sovyet Türk cumhuriyetinde Lâtin alfabesi resmen kabul edilmiş değildir. Lâtin alfabesine doğru gidişi engellemek için İranlılar da yoğun bir propaganda kampanyasına girişmişler. Azerbaycan Yüksek Hukuk Kurumu Başkanı Aliyev İdris Alioğlu, Nisan 1991’de Bakû’yu ziyaret eden Türk gazeteci Yavuz Donat’a şöyle konuşmuş:

“Lâtin alfabesi ile yayını çoğaltın. İranlılar burada Türkiye aleyhine çalışıyorlar. ‘Şeytan alfabesini almayın’ diyorlar, bu İran propagandasını kırın. Bizim ihtiyacımız para değil. Türkiye’den siyasî destek.”¹²⁵

Yavuz Donat, “Azerbaycan’a nasıl yardım edeceksek edelim. Ve bunu gecikmeden yapalım” diyor.¹²⁶

Bakû’dan yazan bir başka gazeteci de, son 45 yıldır Kiril alfabesi kullanılan Azerbaycan’da yapılacak harf değişikliği sırasında önemli bir sınav verileceğini ve bu sınavın nasıl sonuçlanacağını henüz belli olmadığını belirtiyor.¹²⁷

Kitap baskıya girerken gelişmeler bu noktadadır.

¹²⁴ “Türk Halkları” Kurultayı Lâtin alfabesinde karar kıldı. SSCB’de harf devrimi”, *Milliyet*, 23 Nisan 1991.

¹²⁵ Yavuz Donat, “Geç Kalmadan”, *Tercüman*, 25 Nisan 1991.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Fehmi Kuru, “Azerbaycan’ı mehterle fethetmek...”, *Zaman*, 25.4.1991.

TIPKIBASIMLAR

—

RECEIVED FORM - CONTINENTAL TELEGRAM
POST OFFICE AND SUBMARINE TELEGRAPH
LONDON OFFICE - 58, THREADNEEDLE STREET, E.

PREAMBLE.

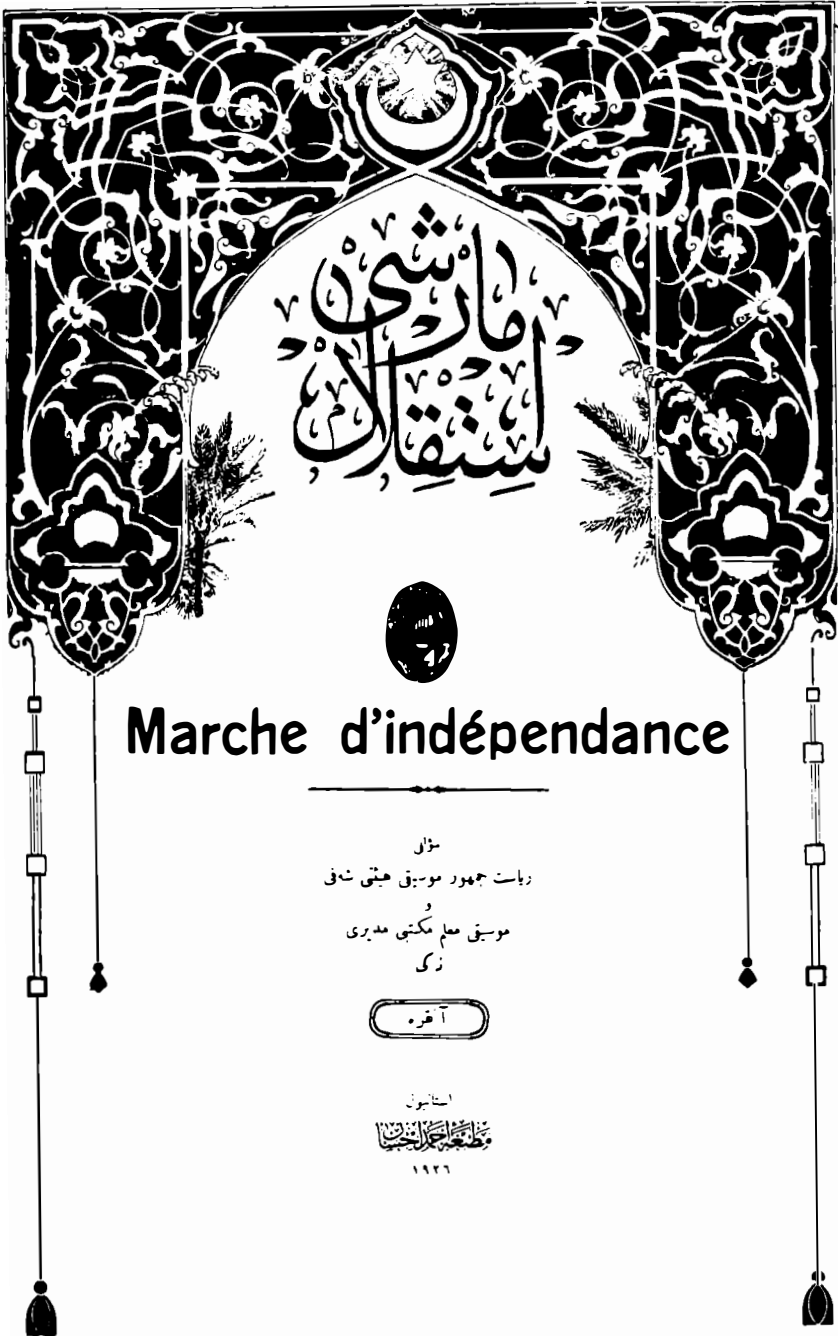
No. 7736
 The Submarine Telegraph Company Received the following Telegram
 At 5 10 on the 17 1875
 Dated from Paris on 17 at 10
 Addressed to _____

Ind. [Signature]
 Foreign No. _____
 No. of Words _____

REMARKS.
[Signature]
 Clerk's Initials _____

LONDON DE PERE 49 52 17 1/50 SH * AMBASSADEUR OTTOMAN LONDON
MESSONNIE FERMATEINE HUMAYOUNENEN HER CHER NAZIR OLUP SOUARISSIM
YOLA TCHIKKAN TCHOUN MOUAFIK HAVATA MOUNTAZER OLDIGHINA VE HEND
CHALETTE DERTAYA NOUJOU ITTIDIGUINE DAIR TELEGR7FNAVELERİ CHERETIN
ITJION VE NEZKUR KETSOUTIENIN CHINDI JOLA TCHIK MASSINDA EMATES BIR
MOUTHABA VARISSSE EVVEL BAHANA TADLIK OLUNMAK UZRE KELERTIN MEYAN
HA TELEGR7F SOUT ADSIZIE TERAB BOYROULMASSI * NEHMED *

1. Türk yazı devriminden yarım yüzyıl kadar önce Lâtin harfleriyle kaleme alınmış Türkçe resmî bir telgraf. 17 Kasım 1875 tarihinde Osmanlı Saray mabeyncisi Mehme Beyden Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliğine çekilmiştir. (Bkz. s. 36) Lâtin harfler uluslararası posta ve telgraf alfabesi olduğundan Türkiye'den yabancı ülkelere Türkçe telgraf çekilmesi için XIX. yüzyıl ortalarından beri Lâtin harfleri kullanılmaktaydı Arap harfleriyle yabancı ülkelere telgraf çekilemiyordu.

2. Yazı devriminden 2 yıl önce basılmış bir Türk İstiklal Marşı broşürünün kapağı.

استقلال مارشی

قورقا سونمەز بوشفقلردە يوزن آل سانجاق
سونمەدن يوردىك اوستىندە توتن اك صوك اوجاق
اوبىم .ئىك يىلدىزىدر پارلاياجق
اوبىمدر ، اوبىم مەككدر آتياجق

چاقا قوربان اولايىم چەرەكى اى نازلى هلال
قهرمان عرقە بر كول ، نه بو شدت ، بو جلال
سكا اولماز دوكون قانلرئىم صوكر حلال
حقيدر حقە طابان مەكك استقلال .

MARCHE D'INDÉPENDANCE

Korkma seunmèz' bou chafaklarda yuzèn' al sandjak
Seunmédèn' yourdoumoun ustundé tutèn èn son odjak
O bènim' millétimin' yildizidir parlayadjak
O bènimdir, o bènim' milletimindir andjak.

Tchatma, kourban olayim tchéhréni èy nazli hilal
Kahraman irkimä bir ghul, né bou chiddèt' bou djélal
Sana olmaz deuqulén kanlarimiz sonra hélal
Hakkidir hakka tapan millétimln' istiklal.

—|| فئانى ۵۰ غرۋندر ||—

3. Aynı broşürün son sayfası. Türk İstiklâl Marşının Lâtin harfleri ile nasıl yazılmış olduğu görülmektedir. Henüz yeni Türk alfabesi hazırlanmamış olduğundan İstiklal Marşımızı yazmak için Fransız alfabesi çeviri yazısı olarak kullanılmıştır.

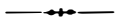
YENİ TÜRK ALFABESİ

İmlâ ve Tasrif Şekilleri

یکی نورک آلفابہ سی

املا و تصریف شکلری

Devlet Matbaası

1928

4. Türk Dil Encümeni tarafından 1928 yazında hazırlanıp bastırılan Yeni Türk Alfabesi adlı kitabın kapağı.

تۆرك ألفابهسى لوحهسى

يازى خرفلى مطبعه خرفلى يازى خرفلى مطبعه خرفلى
كچهن مون برون مون كچهن مون برون مون

A a	А а	G g	Г г
B b	В в	ğ ğ	
C c	С с	H h	Н н
Ç ç	Ч ч	İ i	И и
D d	Д д	ı ı	Й й
E e	Е е	J j	Ж ж
F f	Ф ф	K k	К к

يازى خرفلى مطبعه خرفلى يازى خرفلى مطبعه خرفلى
كچهن مون برون مون كچهن مون برون مون

L l	Л л	S s	С с
M m	М м	Ş ş	Ш ш
N n	Н н	T t	Т т
O o	О о	U u	У у
Ö ö	Ө ө	Ü ü	Ү ү
P p	Р р	V v	В в
R r	Р р	Y y	Ү ү
Z z	З з		

5. Türk Dil Encümenince 1928 yılında hazırlanıp bastırılmış olan yeni Türk Alfabesi levhası. Lâtin alfabesi esasına dayanan yeni Türk alfabesinin açıklamaları Arap harfleriyle yapılmıştır.

TÜRK YAZI DEVRİMİ

آفر: 8-928-27

خلاصہ:

مجلس شورى
شماره ۲۱۱۵۷
۶۹۴

خارجیہ وکالت جلیلہ سنہ

[illegible]

معارف و کیلی

Handwritten signature

29/12/2019

H210 11/9/2018

زمانہ

48125
171

(عمرات کی ماسکی، اثر: المصطفیٰ بلالان اورادہ جواب تشکیل دے گا کہ مصر میں دجلہ و فرات۔)

7. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilen 27 toş 1928 tarihli yazı. Yeni Türk harflerini öğretmek üzere Dışişlerinde açılacak için kaç öğretmene ihtiyaç duyulduğu soruluyor.

مستوفى
الحمد لله
63

Hárlaíde vekhálotine

1356-917 .

Prag, 6 Eylül 1928.

Burada-ki elçilik ve şehbenderlik me'murları ile talebe ve sair vatandaşlarımızı, bundan maddâ, âlâkadar bâzî müstegrik - lere verilmek üzere dil encumeninin kabul ettiği alfabeden ve son kat'î esasları ihtivâ eyilen resmî gramerden khâfî miktarda nüshanın irsâline lutf buyrulmasını recâ ederim efendim.

Ma'slahatgüzâr :

115 1A

a. Operat

2
13
126
330.

طبعی فتنہ کی بری صورتہ و عمیق پائیدہ شدہ - مصائب کا لہر (۱۰)
 گذشتہ سہ کتابوں کے بعد فتنہ کا سبب باہم عہد پرستی اور
 ایک دوسرے کو برا بھلا کہنے اور دوسرے کے ساتھ
 تعصب و فتنہ

8. Türk harflerinin kabulü hakkında yasanın çıkmasından aylarca önce yeni harfler yer yer kullanılmaya başlanmıştır. Yukarıda Prag Elçiliğimizin yeni harflerle kaleme alınmış 6 Eylül 1928 tarihli yazısı görülüyor.

10. Bağdat Başkonsolosluğumuzun 16 Eylül 1928 günlü yazısı ve eki. Bağdad'da yeni Türk harfleri kursu açıldığı bildiriliyor.

63
neşrin

Hariye Vekhaleti Celilesine

2169
277

On beş teşrinî evvelden itibaren **yeni** harflerin istimaline başlanmıştır. Ancak umurı hisabiyeye aid defterler bu harflerin istimaline elverişli ve **kâri** olmadığından yeni defterler gönderilinceye kadar eski harflerin istimalinde devam mecburi olduğunu arz eylerim efendim.

20 Teşrinievvel.1928

Baş şehbender.

Leş

RBake

2169
8
277
491

11. Marsilya Başkonsolosluğumuz, 15 Ekim 1928 tarihinde yeni Türk harflerinin kullanılmaya başlandığını bildiriyor.

 جَاهِ الْوَكَايَةِ
 مأمورین مریبی

آمرام تحضیرکنده

1353/1
 1353/1

تورك حرفلرينك قبول وتطبیق حقهده بويوك ملت ملنجه قبول وتصديق ايدلش
 اولان 3 تشرین ثانی 928 تاریخ و 1353 نومرولو قانون صورتی لفاً تقدیم قلنش
 اولدیغندن قانون اول 928 ابتداسندن اعتباراً مذکور قانون موجبجه تورك حرفلریله
 مخبرات ومعاملات اجراسی تعیمماً اشعار اولنور اقدام .

حارجیه وکیلی نامه
 متشار
 محمد انیس

1928 تشرین ثانی 18

216
 18/12/928

A-1-C

تورک حرفلرینک قبول و تطبیقی حقنده تانون

قانون موصوفی
1353

نشری تاریخی
3 تفسیرین نامی 928

- ماده ۱ — شیمدی به قدر تورکجه یازمق ایچون قوللایلان عرب حرفلری برینه لاتین اساسدن آلان و مربوط جودله شکلری کوسریلن حرفلر (تورک حرفلری) عنوان و حقوق ایله قبول ایدلشدیر .
- ماده ۲ — بوقانونک نشری تاریختدن اعتباراً دولتک بتون دائره مؤسسانده و بالجله شرکت، جمعیت و خصوصی موسسه لرده تورک حرفلریله یازیش اولان یازینیه قبولی و معامله به قوللایمی مجبوریدر .
- ماده ۳ — دولت دائره لرینک هر بیرده تورک حرفلرینک دولت معاملاته تطبیق تاریخی 1929 کانون ناینک برنجی کوتی کجه من . شوقدرکه اوراق تحقیقه و فذلک لرینک و اعلاملرک و مطبوع معاملات جدول و دفترلرینک 1929 حزرانی ابتدائه قدر اسکی اصولده یازلمی جائزدر . و برله جک طابو قیدلری و سندلری و نفوس و ونونه جزؤدانلری و قیدلری و عسکری موت و ترخیص جزؤدانلری 1929 حزرانی ابتداسندن اعتباراً تورک حرفلریله یازیلماقچدر .
- ماده ۴ — خلق طرفدن واقع مراجعتلردن اسکی عرب حرفلریله یازیلی اولانلرینک قبولی 1929 حزرانینک برنجی کونه قدر جائزدر . 1928 سنه سی کانون اولنک ابتداسندن اعتباراً تورکجه خصوصی و یارسی لوحه ، تابلو ، اعلان ، رقلام و سینما یازیری ایله کتلیک تورکجه خصوصی ، رسمی بالجله موقوف غیر موقوف غزنه رساله و مجموعهلرک تورک حرفلریله باصیلماسی و یازیلماسی مجبوریدر .
- ماده ۵ — 1929 کانون نامی ابتداسندن اعتباراً تورکجه باصیلاچق کتابلرک تورک حرفلریله باصیلماسی مجبوریدر .
- ماده ۶ — رسمی و خصوصی بتون ضطلرده 1930 حزرانی ابتدائه قدر اسکی عرب حرفلرینک سه نوعرانی مقامده استعمالی جائزدر . دولتک بتون دائره و مؤسسه لرنده قوللایلان کتاب ، قنون ، تعلیماتنامه دفتر ، جدول قید و سجل کبی مطبوعهلرک 1930 حزرانی ابتدائه قدر قوللایلماسی جائزدر .
- ماده ۷ — یازه و حصه سندلری و بونور و تحویلات و پول و سائر قیمتل اوراق ایله حقوقی ماهیتی حائر بالجله اسکی ونیفهلر دکیشتیریلدکلری مدتیجه معتبردرلر .
- ماده ۸ — بالمصوم باقیلر ، امتیازی و امتیازسز شرکتلر ، جمعیلر و مؤسسه لرک تورکجه معاملاته تورک حرفلرینک تطبیق 1929 کانون ناینک برنجی کوتی کجه من . شوقدرکه خاق طرفندن مذکور مؤسسه ایله 1929 حزرانی ابتدائه قادر اسکی عرب حرفلریله مراجعت واقع اولدیقی تقدیرده قبول اولور . بومؤسسه لرک الایرنده موجود اسکی عرب حرفلریله باصیلش دفتر ، جدول ، قالدوغ ، نظامنامه و تعلیماتنامه کبی مطبوعهلرک 1930 حزرانی ابتدائه قدر قوللایلماسی جائزدر .
- ماده ۹ — بتون مکتبلرک تورکجه پایلان تدبیراتلرنده تورک حرفلری قوللایلیلر . اسکی حرفلره مطبوع کتابلرله تدبیرات اجراسی ممنوعدر .
- ماده ۱۰ — بوقانون نشری تاریختدن معتبردر .
- ماده ۱۱ — بوقانونک احکامی اجرایه اجرا و کیلری هیئت مأموردر .

3/11/928

— مربوط جدول —

تورك آلفابهسى لوحهسى

مطبعه حرفلىرى	مازى حرفلىرى	مطبعه حرفلىرى	مازى حرفلىرى
كۆچۈك حەرەر بووك حەرەر	كۆچۈك حەرەر بووك حەرەر	كۆچۈك حەرەر بووك حەرەر	كۆچۈك حەرەر بووك حەرەر
A a	А а	L l	Л л
B b	В в	M m	М м
C c	С с	N n	Н н
Ç ç	Ç ç	O o	О о
D d	Д д	Ö ö	Ö ö
E e	Е е	P p	Р р
F f	Ф ф	R r	Р р
G g	Г г	S s	С с
ğ ğ	ğ ğ	Ş ş	Ş ş
H h	Н н	T t	Т т
i i	И и	U u	У у
ı ı	И и	Ü ü	Ü ü
J j	Ж ж	V v	В в
K k	К к	Y y	У у
		Z z	З з

Stokholm, 10 teğrini sanı 1928.

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
STOKHOLM ELÇİLİĞİ

Nr. 2362/343.

R u l a s a :

Yeni hurufatın kabulü münasebetile bir Danimarka gazetesinde intişar eden mekaleye dâir.

Melfuf.

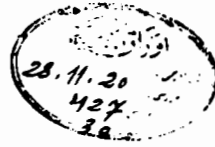
1

Vekil bey efendi hazretleri,

Yeni türk alfabesinin kabulü münasebetile Reisi Cümhur hazretlerinin icraatı tece d düt perveranelerinden kemali sitayiş ve takdir ile bahis olan ve Kopenhagda münteşir "Berlingske Tidende" gazetesinde İstanbul mektubu namile intişar eden mekalenin tercümesi manzuri âlileri olmak üzere leffen takdim kılınmışdır efendim hazretleri.

4
3

Haydar

83 2
1112
28/11/1928
28/11/1928
11/11/1928

Hariciye Vekfii

Tevfik Ruğdi bey efendi hazretlerine

A N K A R A .

3/3A. - 18 veç. - K. 2/1

16. Türk yazı devrimi dış basında yankılar yapmıştı. Yukarıdaki yazı buna bir örnektir. Stokholm Elçiliği, bir Danimarka gazetesinde Türk yazı devriminden övgü ile söz edildiğini bildiriyor.

Revue de la presse.
Copenhague, le 25/10 1928.

"BERLINGSKE TIDENDE":

Lettre de Stamboul.

Les petits gamins de Stamboul, qui habituellement vendent des journaux, des lacets, des boutons de chemise et mille autres petits objets, ont eu un article tout à fait nouveau: des A.B.C. "Yeni alfabesi" - le nouvel alphabet, c'est le cri, qui actuellement frappe vos oreilles partout.

Celui, qui pour le moment vit en Turquie, est témoin d'une réforme de culture si violente, qu'il est difficile d'en saisir l'étendue.

Celui, qui dirige tout ce mouvement, c'est le Président de la République, Mustapha Kémal Pasha, le Ghazi - le victorieux.

Tous ces changements avaient été accompagnés d'un développement énergique du sentiment national; tout le monde ici devait apprendre la langue turque. Les affiches, les annonces, les devantures des magasins devaient être écrites en turc, et seulement les documents et les livres de commerce en turc avaient force de loi. Enfin on était invité à ne parler que la langue du pays aux endroits publics.

Restait alors la langue écrite. Ces dernières années le bruit a souvent couru, qu'on allait maintenant la changer, mais on a toujours reculé devant les difficultés énormes, qui s'attachaient à la réalisation de cette réforme.

Cependant, tout le monde a compris, qu'un changement était nécessaire. L'ancien système était trop compliqué. La conséquence en était, que seulement un très petit pourcentage de la population savait lire et écrire. Ainsi on a constaté, que les journaux étaient lus au maximum par env. les 5 pourcent de la population, même en prenant en considération, que les journaux circulaient de main en main.

Des raisons purement techniques rendaient aussi difficile la distribution d'imprimés. De chaque sorte de caractères l'alphabet turc exige 126 types, et on dit, qu'il faut à un typographe 14 ans pour bien apprendre son métier.

Enfin la plus grande difficulté était, que les caractères ou les lettres ne correspondaient plus à la langue, en ce que la langue écrite était basée sur l'arabe, qui est assez différent du turc. La différence est plus grande que p.ex. entre le suédois et le danois. Et comme précisément le sentiment national exigeait, qu'on fît disparaître de la langue turque ce qu'elle con-

17. Türk yazı devrimi konusunda 23 Ekim 1928 tarihli "Berlingske Tidende" adlı Kopenhag gazetesinde çıkmış olan yazının çevirisi.

№: 8126/424.

MARİCİYE VAKİLETİ CELİLESİNE.

Türk harflerinin iletimali hakkındaki Kanun ^Ygesetelerde manzuru soizi oldu. Pek yakında bu hususdaki emri devlet-
lerininde alıncası ^Ytabiidir. Şehbenderlik memurini
harflerimizi çoktan ^Yöğrendikdenbaşka Berliç mektebinin
talebi üzerine Şehbendervekili Hikmet Nacy B. tarafından
işbu mektebde bir kurda açılmıştır.

Ayrıca teb'amızdan olan mnevilerde yeni harfleri
öğrenmek üzere şehbenderlikden ^Ykıtab talep etmektedirler.

Binaenaleyh teferruatda yenliğlerden ^Yşakinilmak
ve isteyemlere verilmek üzere Hukumatımız tarafından teb
edilmekte olan alfabe, kirşet ve lughat kitaplarından birkeç
nüshanın sürati irsalini istirham ederim efendim.

13 Taşrinisani 1928.

Cinevre Şehbenderi.

Kemal

926/11
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

20.11.1928
227
248

11, 14 Cinevre Ş. 5904
34

(1)

19. Yeni yazıya geçişe bir başka örnek. Cenevre Konsolosluğumuz, yeni Türk harflerini öğrendiklerini, ayrıca yeni yazı kursu açtıklarını bildirmekte ve vatandaşlara dağıtmak üzere alfabe kitabı ve sözlük istemektedir.

**HARİCİYE VEKÂLETİ KURSUNDA
MUALLİM ESAT RIDVAN BEYİN
TAKRİRİNDEN ALINAN NOTLARIN
HÜLÂSALARI**

Ankara

~~~~~
1928

Hakimiyeti Milliye Matbaası

22. Milli Eğitim Bakanlığı, memurlara yeni Türk harflerini öğretmek için Eylül 1928'de devlet dairelerinde kurslar açtı. Dışişleri Bakanlığında Esat Rıdvan Bey kurs öğretmeni olarak görevlendirildi. Onun ders notları sonradan küçük bir broşür halinde bastırıldı. Yukarıda bu broşürün kapakı görülüyor.

Alfabemiz 26 harften müteşekkildir. Bunların (8) i sadalı (12) si sadasızdır. Şöyle bir şema ile alfabe taksimatını göstermek kabil :

Alfabemizdeki harfler	
Sadalı harfler	Sadasız harfler
Kalın sadalılar A O U İ	Sert harfler P R Ç T K F S H Ş
İnce sadalılar E Ö Ü I	Yumuşak harfler B C D G Ğ J L M N R V Y Z

İnceltme ve uzatma işareti (^)

1 — K ve G harflerini kalın sadalılarla kalın; ince sadalılarla ince okuruz.

K	kar	kavuk	kurmak	kırmak
	قار	قاروق	قورماق	قيرماق
	kil	keçi	küçük	kötürüm
	کیل	کچی	کوچوک	کوتورم
G	gaga	gocuk	guguk	gırtlak
	غانا	غوجوق	غوغوق	غیرتلاق
	geniş	göz	gülüş	gibi
	کینیش	کوز	کولوش	کی

Fakat bazı hâriçten gelen kelimeler dolayısıyla bu iki harf, önlerine kalın sadalılardan biri geldiği halde gene ince okumak icap eder. İşte o vakıt (k) ve (g) nin önüne gelen (a) ve (u)nun üzerine (^) inceltme ve uzatma işareti konur :

Kâzım — Kasım,	Kâmil — Kabil	Kâbil,	Hükûmet,	meskûn,	meskût.
کاهم	کام	کامل	قابل	کابل	حکومت
				مکون	مکوت

2 — “L,” harfinin önüne kalın sadalılardan “A,” veya “U,” geldiği halde ince okumak için “A,” ve (U) nun üzerine konur :

üslûp,	imlâ,	lâzım,	âlâ,	halâ
اسلوب	املا	لازم	املا	حالا

SERT HARFLER

(P, Ç, T, K, F, S, H, Ş,) Şu harflerden biri ile nihayet bulan kelimeler lâhikalandıkları zaman, lâhikanın başındaki (d) (ve) (c) harfleri (t) (ç) olur : Açtı, Gergeften, Salakça, Gitti.

Tek heceli arapça kelimeler yalnız başlarına tek heceli okunuyorlar : Bahis, Vazı, Katı, قطع وضع بحث
ve ya sonları muzaf olanlar olduğu gibi kalıyorlar : His, Zan . ظن حس

Hâlbuki bu kelimelerin sonuna getirilen Etmek - Eylemek - Edebilmek - Olmak - Olunmak - gibi Lâhikalarla mastar haline getirilince o vakit bir kelime halinde yazılıyor: Bahsetmek, Hissetmek, Zannetmek, Vazetmek, Katetmek, Reddedebilmek.

AHENK KAİDELERİ

Türkçede lâhikalar ve sırf tükçe kelimeler bazı kaideli ahenge tabi bulunurlar. Müstesnaları vardır. Ahenk sadaya göre olduğundan eyi anlamak için sadalı harfleri taksim edelim.

Kalın			İnce		
A,	I		E,	İ	diş sadalıları
O,	Ü,		Ö,	Ü	dudak sadalıları
geniş dar			geniş dar		

Bu cetvel şöyle okunur: A - kalın geniş diş sadalı, Ü - ince dar dudak sadalı

1 — Kalın diş sadalılarından sonra kalın diş sadalı gelir :

Kalacak, Bağdan a a Kaldım, Kaldın a ı

Yıkacak, Sıkır ı a Kırdı, İlk ı ı

2 — İnce diş sadalılarından sonra ince diş sadalı gelir :

Gelecek Evden e e Geldim Evin e i

İpten İpek i e İpin Kilidin i i

3 — Kalın dudak sadalılarından sonra kalın geniş diş sadalı, ve ya Kalın dar dudak sadalı gelir:

Koşacak Donacak o a Koştum Yoktum o u

Duracak Dursa u a Durdu, vurdu u u

4 — İnce dudak sadalılarından sonra ince geniş diş sadalı ve ya, ince dar dudak sadalı gelir:

Görecek Ölecek ö e Gördüm Ömrüm ü ö

Güliden Güle ü ö Süzdüm Güldüm ü ü

Lâhikalarından müstesna olarak (Yor) daima kalın , (ken) , (ki) , (leyn) , de daima İnce yazılır: Gidiyorum, Kalıyorum, Soruyor, Süzüyor .

— Yazarken, Okumuşken Bugünkü, Pazardaki

— Sabahleyin, Akşamleyin

— Madde (a, e) ile nihayet bulursa (yor) u maddeye rapteden sait ancak (ı, i) ola bilir: (oturmuyor) yerine (oturmuyor) , (gelmiyor) yerine (gelmiyor) kullanılır.

[Bu güne kadar neşredilmiş olan eserlerden iktibas edilmiştir.]

24. Esat Rıdvan Bey'in ders notlarının ikinci sayfası.

3 — İmlâsı aynı manaları aynı olan kelimeleri birbirinden tefrik için sadalı sı uzun okunann üzeriner(ˆ) işareti konur

Ali - Âli. Alem - Âlem. Hakim - Hâkim
 علی - آلی علم - آلم حکیم - حآلم

4 — Nispet edatının üzerine konur.
 Medenî. Milli. Haricî. Ticarî. Edebi.

Misallere dikkat ediniz.
 Bu adamın resmidir. Bu mesele resmidir

Kesme işareti (')

Bir kelimenin hecelerinden biri üzerinde durmak zarurî ise durulan yere konur: Kat'î (1), İş,ar, Mes'ul, Hey'et.

(Kesme işaretinden sonra saadasız harf olamaz. Meselâ: memur, meskûn kelimelerine konmaz.

ğ yumuşak ge

I — Hecelerin sonunda olup uzatılarak okunan g ler, (ğ) ile yazılır :

Doğru. Dağ. Sağ. Yağ.

II — K harfî harekelendiği zaman ekseriyâ (ğ) ye tebeddül eder:

Yapuk - Yapduğunuz, Çok - Çoğu

(Müstesnaları vardır ; Ok, Ak)

[Dikkat edilmeli ki kelimelerin başında (ğ) bulunamaz.]

P, Ç, T

1 — Türkçede kelime sonunda sakin olarak “ B, D, C, „ harfleri bulunmaz; bu yumuşak harflerin mukabili olan “ p, T, Ç. „ sert harfleri bulunur :

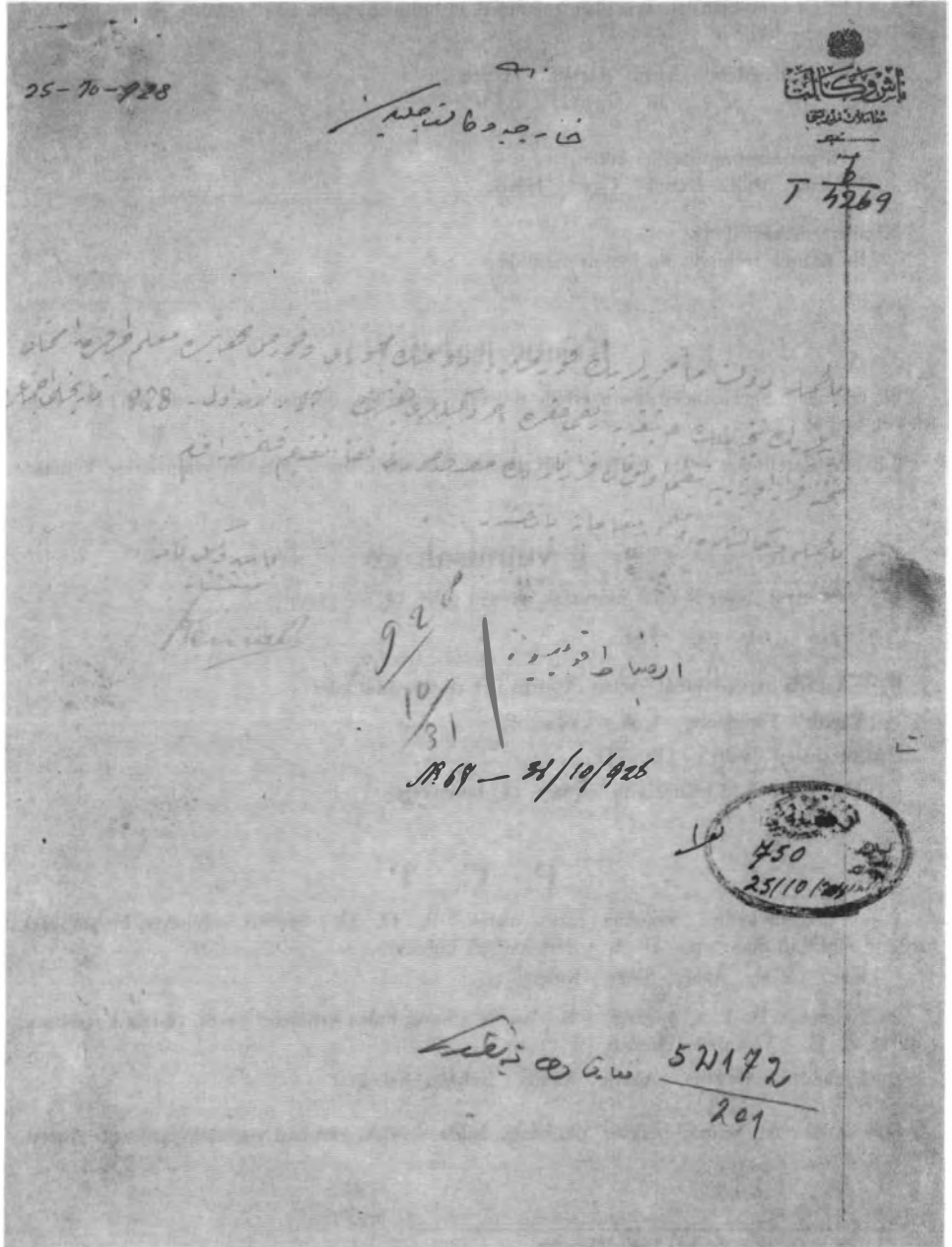
İnat, Cevat, Ağaç, Saraç, Kitap

2 — Gerek (P. T. Ç) gerek (K) harfile nihayet bulan kelimeler tasrif ve tahrik edilince (B. D. C. Ğ.) ye inkılap ederler:

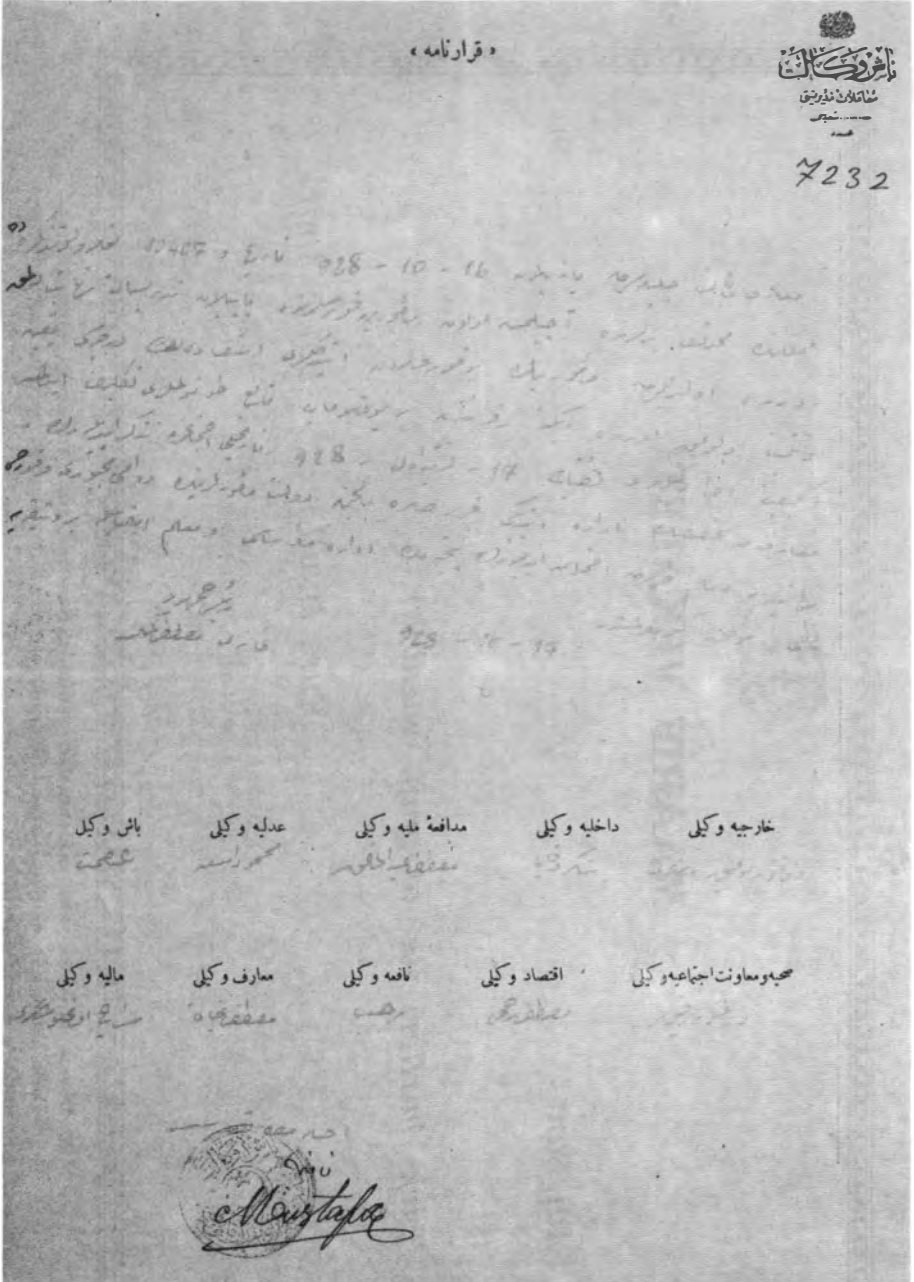
İnadından, Cevada, Ağaca, Kitaba (Kabak - Kabağı)

Şive iktizası iki kelime beraber okunduğu halde sondaki sert harf yumuşak yazılmaz: Ahmet. Ef. İnat etme.

(1) Bu meselenin burada kat'î lâzımdır.
 derhal kat'î tedabir almak lâzım

26. Başbakanlık, devlet memurlarının yeni yazı sınavından geçirilmeleri ile ilgili Bakanlar Kurulu kararını Dışişleri Bakanlığına gönderiyor.

27. 17 Ekim 1928 günlü ve 7232 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. Yeni yazı kurslarına devam etmiş olan memurların dikte ve okuma sınavından geçirilmelerini öngörüyor.

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sana

İşi

Türk harfleri ile okuyup yazabilir.

Kurs Muallimi

Daire Amiri

28. Devam ettikleri yeni yazı kursları sonunda sınavdan geçirilen devlet memurlarına Türk harfleriyle okuyup yazabildiklerini gösteren birer diploma verildi. Yukarıda bu diploma örneği görülüyor.

29. Türk yazı devrimi, genç ihtiyar bütün milleti sardı. Fotoğrafta yeni Türk harflerini öğrenmeye çalışan yaşlı bir mühür kazıyıcı görülüyor.

30. Müşteri beklerken yeni Türk harflerine çalışan bir arzuhalci

31. Dükkanı önünde yeni Türk alfabesini sergileyen bir Türk esnafı. Müşteri beklerken yeni yazı sökmeye çalışan esnaf ve sanatkarlara bütün çarşı ve pazarlarda rastlanıyordu.

32. Yazı devrimi seferberliği başlayınca halkın görebileceği yerlere yeni alfabe levhaları asıldı. Yukarda İstanbul'da Büyük Postane önünde sergilenen Türk harfleri levhası görülüyor.

33. Türk yazı devrimi, sokağın görüntüsünü hızla değiştirdi. Şehir ve kasabalarda mağza, dükkan, banka, otel, sinema gibi yerlerin tabelaları, afişleri, reklâmları yeni yazıya çevrildi. Arap yazısı sokaktan silindi gitti. Yukarda bir dükkanın tabelasının yenilenişi görülüyor. 3 Kasım 1928'de çıkarılan Türk harfleri yasası, en geç Aralık 1928 de tabelaların, ilânların v.s. değiştirilmesi zorunluluğu getirdi.

34. Yukarda yeni Türk alfabesini satış için sergileyen bir kırtasiye dükkanı görülüyor. Dükkanın tabelası yeni yazıya çevrilmiş, ama eski tabela da hala yerinde durmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti

BAŞVEKÂLET

Müdevvenat Müdürlüğü

Neşriyat Şubesi

Millet Mektebi teşkilatı talimatnamesi

Ankara

1928

H. M. Matbaası

35. Yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılması amacıyla 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açıldı. Yukarda, Millet Mektepleri Talimatnamesinin kapağı görülüyor.

Kararname

No. 7284

Millet mektebi teşkilâtına dair tanzim ve Şurayı Devlet heyeti umumiyesince tetkik ve tadil olunup Şurayı müşarûn ileyha Riyasetinin 8-11-1928 tarih ve 9111 numaralı tezkere ile tevdi edilen merbut talimatnamenin mer'iyete vaz'ı, İcra Vekilleri Heyetinin 11-11-1928 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 11-11-1928

Reisicumhur

Gazi M. Kemal

M. M. V. Ad. V. Bş. V.

M. Abdülhalık Mahmut Esat İsmet

Ma. V. Ha. V. Da. V.

Ş. Saracoğlu Dr. Rüşti Ş. Kaya

S. M. İ. V. İk. V. Na. V. Mf. V.

Dr. Refik M. Rahmi Recep M. Necati

36. Millet Mektepleri Talimatnamesini yürürlüğe koyan 11 Kasım 1928 tarihli ve 7284 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

— 4 —

Millet Mektebi teşkilâtı Talimatnamesi

Neşri tarihi : 24 '11/1928

Gaye

Madde 1 — Türkiye B. M. M. tarafından Türk dilinin ferdî ve umumî, hususî ve resmî bilcünle muharreratta Türk harflerile tesbiti Kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbıkatta vuzuh ve veçhe iraesî için yani Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk milletini azamî surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini sür'atla okur yazar bir hale getirmek maksadile Millet Mektebi teşkilâtı yapılmıştır .

Teşkilât

Madde 2 — Millet Mektebi teşkilatı iki türlüdür:

A) Tahsil çağını geçirmiş olup ne es-

37. Millet Mektepleri Teşkilatı talimatnamesinin baş tarafı. Büyük halk kitlelerini sür'atle okur yazar bir hale getirmek maksadıyla Millet Mektepleri Teşkilatının yapıldığı belirtiliyor.

— 5 —

ki Arap ve ne de Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harflerile okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus olmak üzere dört aylık bir devreyi ihtiva eder.

B) Eski Arap harflerile okuyup yazan ancak Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harflerile okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus olmak üzere iki aylık bir devreyi muhtevidir.

Madde 3 — Her Türk vatandaşı, Kadın ve Erkek bu teşkilatın âzasıdır.

Madde 4 — Bu teşkilatın Reisi umumlüğünü ve Millet Mektebinin Baş muallimliğini Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hz. kabul buyurmuşlardır,

Madde 5 — Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, ve İcra Vekilleri Heyeti ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, Halk Fırkası Kâtibi Umumisi bu teşkilatın reisleridir. Umum Vekâletler Müfettişleri aynı zamanda bu teşkilatın da Müfettişleridir. Bu Müfettişler gittikleri yerlerde « Millet mektebi » teşkilatını teftiş ve murakabe ederek gördükleri noksanları ve muvaffakiyetleri her ay nihayetinde bir raporla doğruca teşkilat merkezine bildirirler.

Madde 6 — (Millet mektebi) nin umumî teşkilatına ait veçheler Devlet merkezinde Maarif Vekilinin riyaseti altında M.T.T.

38. Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesinin ilk maddeleri. Üçüncü maddede her Türk vatandaşının bu teşkilatın üyesi sayıldığı, dördüncü maddede Atatürk'ün Başöğretmen olduğu belirtiliyor.

Millet Mektebi Devam Vesikası

Maarif Mıntakası	Vilayet .....
Kaza ..... Nahiye	Köy
Şehir ..... Kasaba	Semt .....
Mahalle	Vesika sahibinin adı .....
doğum senesi	sınıfı .....

, 192

39. Millet Mekteplerine devam etmiş olanlara yukarıda örneği görülen devam belgesi veriliyordu.

Cilt

No. Umumi
Hususi

KURS

Millet Mektebi Şahadetname

MAARİF MINTAKASI:

VİLÂYET: ..... KAZA: .....

NAHIYE: ..... ŞEHİR: .....

KASABA: ..... KÖY: .....

Semt: ..... Mahalle: .....

DERSHANESİ

doğumlu ..... dan
..... kadar derslere de-
vametmiş ve yapılan imtihan neticesinde
yeni harflerle Türkçe okuma ve yazmayı
eyice öğrendiği anlaşılmış olduğundan
kendisine bu şahadetname verilmiştir.

, ... , 192

40. Millet Mekteplerinde yeni harflerle okuyup yazma öğrenenlere diploma (şahadetname) veriliyordu. Yukarıda böyle bir Millet Mektebi Şahadetnamesi örneği görülüyor.

NEW TURKISH ALPHABET —A poster issued by the Turkish Government in explanation of the Latin characters which now displace the Arabic. Since January 1 all men, women, and children between the ages of 16 and 40 have been compelled to attend lessons in the new alphabet.

41. Yabancı basın Türk yazı devrimini ilgi ile izlemişti. Türkiye'de yaygın biçimde dağıtılan yukarıdaki Türk harfleri levhası 4 Ocak 1929 günü Londra'da çıkan *The Times* gazetesinde yayınlanmıştı.

ESKİ YAZI ÇOK GÜÇTÜ

ع ج ح خ	ع ه ح خ	س ش ص ط	ز ض ظ غ
C	H	S	Z

YENİ YAZI

Okuma ve
Yazmayı

Kolaylaştırdı

İNKİLAPTAN SONRA

MEKTEPLER ÇOĞALDI

Millet mektepleri açıldı:

İHTİYAR, GENÇ

Herkes okuma öğreniyor.

C. H. F. 22

MAARİF VEKÂLETİ
 38563 Devlet
Bütçe
Bakur
 4120

Ankara: 192 12/11
 Mülase: Rusya'ya gönderilecek
 Alfabeler H.

Hariciye Vekâletine

---53400--- No . ve 24/12/1928 tarihliye C :
 211

Rusya'da bulunan Türk vatandaşlara tevzi edilmek-
 üzere " 200 " Halk ve " 100 " İmlâ kaidelerini havi Alfabenin
 vekâletinize gönderilmesi için Devlet Matbaasına tebliğat-
 ıfa edilmiştir . Bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim.

M.
 F.R.

Maarif Vekili

M. Necati

Rusya

2 4 13
 3 1 24
 28

Kıtalar gelmedi

131228
 200
 60
 53400
 2499
 18/12/1928.

m. t.

Necati

(Hangi daire evrakına cevap teskil etdiğinin tasarruflı reca olunur.)

43. Milli Eğitim Bakanlığı, Rusya'daki Türklere dağıtılmak üzere Dışişleri Bakanlığına al-
 fabe kitapları gönderileceğini bildiriyor. Yazının altında Milli Eğitim Bakanı Mustafa
 Necati Bey'in yeni yazı ile imzası görülüyor. Yazı devrimine Necati Bey'in büyük
 emeği geçmiştir ve bugün Ankara'da bir cadde "Necati Bey" adını taşımaktadır.

Jenî turq əlifbasınlıq düzuluşü.

یغی تورک الفباسیک دوزولوشی.

A a <i>A a</i> a T	B b <i>B b</i> be ب	C c <i>C c</i> ce ج	Ç ç <i>Ç ç</i> çe ع	D d <i>D d</i> de د
E e <i>E e</i> e i	Ə ə <i>Ə ə</i> ə l	F f <i>F f</i> ef ف	G g <i>G g</i> ge غ	H h <i>H h</i> haa (ح) ه
I i <i>I i</i> i l	L l <i>L l</i> l (داری) ای ل	J j <i>J j</i> je (آی) ی ج	K k <i>K k</i> ka ق	L l <i>L l</i> el ج
M m <i>M m</i> em م	N n <i>N n</i> en ن	n sagır nyn ن	O o <i>O o</i> o (توز) او و	Ə ə <i>Ə ə</i> ə (سوز) او و
P p <i>P p</i> pe پ	Q q <i>Q q</i> qu ک	Q q <i>Q q</i> qu گ	R r <i>R r</i> er ر	S s <i>S s</i> es س
T t <i>T t</i> te ت	U u <i>U u</i> u (اونو) او و	V v <i>V v</i> ve و	X x <i>X x</i> xe خ	y y <i>y y</i> y (اوزون) او و
Z z <i>Z z</i> ze ز	Z z <i>Z z</i> ze ز	3 z <i>3 z</i> ze ز	apostrof	malym

44. Mayıs 1922'de Azərbaycan'ın başkenti Bakü'da "Yeni Türk Elifba Komitesi" adlı bir komite kuruldu. Bu komite, Türk dili için Lâtin alfabesi esasına dayalı yukarıdaki alfabeyi hazırladı. "Yeni Türk Elifbası" adını taşıyan bu alfabe 1922 yılında Azerbaycan'da sınırlı ölçüde kullanılmaya başlandı.

Cüm'ə axşamı, 21 sentjabr 1922.

جمعه آخنامی ۲۱ ستمبر

Birinci il

Haftəliq, adabi, ictimai, bi tərəf turq kazetəsi.

برنجی ایل

Jeni yol.

یکی یول

№ 1

Abyna kiymətləri:

Ajda: 600,000 manat.

Təq nuskəsi—200,000 manat.

نومرو ۱

İdarənin jəri:

Zavedenski 12.

Telefon № 3-42.

T Ə B R İ Q.

Təməid ediriq hamam muarif dyst joldazları, qi „jeni turq əlifbasını“ imdi mejdənə kojbqlar.

Təbriq ediriq musəlman aləminin cəmi əfradını, qi „jeni turq əlifbasını“ tərəfdarı durlər.

Təkdis ediriq qəcmialərdə jeni əlifba mucahidlərinin paq ryhlarını, - həman mucahidlərin, qi onlar vəkəndə səpdıqi təxmənd qəqərən həmin „jeni turq əlifbası“ dur, qi bynın vucydinə imdi biz ıftıxar ediriq.

Jeni əlifba səhbəti kədim dur. Həq qəs quman etməsin, qi by „bid'əti“ ortalıq salan biz bir neçə nəfər aciz bəndələriq. Adları, bizim

içün əziz olan həkiki muarif xadimləri Mirza Fətəli Axyndofdan, Mirza Mulqum Xan Muziriddolədən dytyb həddsiz hesabsız bynlar qibi bir çox alim və mutəxəssislər ərəb hurufatının çətinliqini nəzərə alyb by hurufatın latın hərflərinə əvəz edilməsi jolynda çox çox dəlilli və subytly əsərlər kojbqlar. La'qin səhifələrimizin qıçıq və dar olması, artıq təfsilatə bizə yol vərmiş. Bynların sözlərinin butun ryhi by dur, qi ərəb hərflərinin vucydlə islam millətlərinin muarifcə tərəkkisinə ümid ola bilməz, və ola bilməz. Mirza Mulqum Xan qitablarını, birində dəjir:

„Əqər qəturəq uq juz miljondan ibarət olan musəlman aləminin və jeddi-səqqiz miljondan ibarət erməni və jynan məthyatını, qərəriq qi erməni və jynan məthyatı, butun musəlmanların məthyatından bir neçə kat juqsəq dur. Bynada səbəb ancaq ərəb hurufatının çətinliqi dur.

Səqqisiz və tərdidsiz biz by jola kədəm kojryrk, və həman kədəminiz biçərə millət naminə dur.

Bizi by jola vadar edən kəlbimiz və vuedanimiz dur. Necə qi atalar balıqı, syja atanda ümid ilə atırdılar, qi „balıx bilməsə xalıx bilər“, bizim də kəlbimizin içə-

45. Azərbaycan'da yeni Türk alfabesi ile yayınlanan "Yeni Yol" gazetesinin 21 Eylül 1922 tarihli ilk sayısı. Bakı'da yeni Türk Alfabe Komitesinin organı olarak çıkan "Yeni Yol", Lâtin harfleri ile yayınlanan ilk Türk gazetesidir. Bu ilk sayısında, yeni Türk alfabesini hazırlayanlar kutlanmaktadır.

risindən qələm bir sadə bi-
zi by jola sok edib dejir:
„səbat ilə kədəm kojyn,
çünqi qerikajıtmak jox dur“.

Əqər biçərə millətimiz im-
di də bizi təsdiq etməyə ha-
zır olmasa, bir vəkt qəlib
çatacak, qi yeni huryəfat xa-

dirlərinin adları, həməm
millətimiz tərəfindən xəjr
dua ilə ziqr olınyb baki ka-
lacak dur.

تەبەریک

و بـواده سبب محض عرب حروفنیک
چین لگی در .

شکستیز و تردیدسیر ییز بو یولا قدیم
قویوق و همین قدیم ییزی چاره ملت
نامنه در .

بیزی بو یولا وادار ایمن قلبیز
و وجدانیزدر .

نجه که آتالارایی سوا آتالدا اوماهاله
آیردیلاک ده بالغ یلدخ خالیغ یلاره ،
ییزیمده قلیزلک ایچهری سندن گان بر سدا
بیزی بو یگی یولا نوش ادوب دیور نبات
ایله قدم قویون، چون گیری قاتناق بوخدر:
اگر ملت هر ایسده ییزی صدیق ایشکه
حاضر اوماه، ییر وقت گلوب جاناچاک که
یگی حروفات خدمت لریک آدلاری همان ملتیز
طرفدن خیر دعا ایله ذکر اولونوب باقی
تالاجاق در .

معارف خادملری میرزا فتحعلی آخوندوف دوان،
میرزا یلقوم خان مشیرالدوله دن دوتوب حدسز
و حسابسز یوللاره برابر عالم و شخصلر
عرب حروفاتنیک چین لگی نظر آلوب بو
حروفاتنیک لاتین حرفارینه عوض ایلمه می
بولندا چوخ خوش دلیلی و نیوتلی اثرلر
قوسوبلار؛ و لاکن صحیفه لرینک محدود
اولماقی آرتیق تفصیلاته ییزه بول ویریر.
بونلارک جیبیک سوزلریک روحی بودر که
هر حرف لریک وجودی ایله اسلامات لریک
معارفجه ترقی نه ایله اولایلمز و اولایلمز.
میرزا یلقوم خان کتاب لریک ییرتمه دیور:
اگر گونورک اوچ بوز میلوئندان عبارت
مسلمان حالتک و بدی سکز میلوئندان عبارت
ایرینی و یونانلارک مطبوعاتی، گورورک که
ایرینی و یونانلارک مطبوعاتی جمیع مسلمان
لارک مبعوعاتدان بر نجه قات بوک کدر،

تعمید ایبریک همان معارف دوست
بولد. انلری ییزی که بگی **تورک القابیسی**
ایسده مبداه قویولار.

تبریک ایبریک مسلمان عالمنیک جمیع
افرادنی که بگی تورک القابیسنک طرفدار
درلر.

قدسی ایبریک کیچیش لرده یسکی آفا
مجاهد لریک باکرو حلالر نی، همان مجاهد لریک
که اوللار وقتده سببکی تخمین گوگوردهن
همن بگی تورک القابیسی عدر که بونک
وجودنه ایسده ییز افتخار ایبریک.

یگی آلفا صحیفی قدیم در و هیچ کس
گمان ایشمسون که بو «بدعی» اورتالیقه
سالان ییز بر نیجه نفر عاجز بنده لریک .
آدلاری ییزیم ایسچون عزیز اولار حقیقی

Təzə mahnı.

Səljədljim Azərbaycan dili dur,
Mən dərdjilm vətənimin qull dur,
By çaldjıgum el səzinin teli dur,
Qərəz səsi jurəjləri ojnada.

Azğ byny çalacakdur eillərdə,
Çoban çolyk okyjacak çəllərdə,
İnadıgım by dur qəzə dillərdə,
Çağırılar ony bağda - bəkdəda

Mən bilirəm, eşidəndə by dili,
Çırpınacaq azərbaycan bulbuli,
Dindirəcə öz dilində o qulu,
Açılacaq əlirin səhəbt ortada,

Qah ərəbin, qahı farsın dilində
Qah onları, qah ırrsın dilində,
Danışardı əzqə elin dilində,
Əz dilini janı ulmadı, dınyada,

Byndan bejla təzə jollar açılar,
O jollara əlvən çəzər saçılar,
Əzqə əlvə, əzqə səsdən kaçılar,
Daha bir də biz yımarık hər jada.
Sənli.

تازە ماحەنسى

سۆيۈمەيگىم آذربايجان دىلى،
مەن دەرديگم وطنىڭ گۈلى،
بۇچايدىم ابل سازىڭ تېلى،
گىرگ سى نور گارى اوتادا.

عاشق بۇنى چالغىدەر ايلردە،
چوبان-چولۇق اوقۇياچاق چوللردە،
ايناندىم بۇدەر گىزە دېللردە،
چاچىرالار اولۇ باغدا باغچادا

مەن بىلىم، ايشيدندە بۇ دىلى،
چىرىپناچاق آذربايجان دىلى،
دېندىرەجك اوز دېندە او گۈلى،
آچىلاچاق شېرىن سەبت اورتادا

كاه عربك، كاهى فارسىڭ دېلدە،
كاه اونلارنىڭ، كاهى روسىڭ دېلدە،
دانىشاردى اوزگە ايلنىڭ دېلدە
اوز دىلىنى باگىشىدى دىنادا

بۇندىن بۇيە تازە يوللار آچىلار،
اوبوللردە الوان چىچىك ساچىلار،
اوزگە شيو، اوزگە سوزدن قاچىلار،
داهدا يېردە يېز اوبىمارىق هر ابادا .

El tələffuzu.

Elimizin cur-bə-cur tələffuz-
ləri vardır: bir qəlməni bir
əhərdə bir cur, bəskə əhərdə
əjri, cur tələffuz edirlər,
və qahda bir qəlmənin tələf-
fuzunu dogrydanda qulunc
hallara salırlar, məsələn: A-
zərbaycanın hər jerində "və-
rdim" səjləvən qəlmə Baqi,
və ətrafında "vərdim" tələffuz
edilir; "bak," "bax" qəlmə-
lərini Ordybatda və qəndla-
rında "bəx" dejirlər; Kyba
tərəfində "qəlib dur," qədib
dur," əvəzinə "qəlifdi, qədif-
di." jada qi "qəlitdi, qəditdi"
izlədirlər; Qjancədə, Kara-
bagda "bacl," acmı, zam" əvə-
zinə "bəzi, azmı, zam" səj-
ljurlər; Naxçıvan tərəfində

„atanız“ əvəzinə „atynyz“ dejirlər; İran Azərbaycanda „alsak“ əvəzinə (alsog, ja al-sox), (qələjdım) jerinə (qələjdım) tələffuz edirlər.

Tiflisin, Karsın və Türkcəyə jakın başqa jərlərində jənə əzlərinə məxsus ajrı, ajrı, tələffuzları vardır.

El tələffuzlarında by başkalıqları, ajrılıqları və qulunc halları qəsuruq; by hallarında səbəbləri nə oldyğyny anlıyırlar, ancak by qulunc hallar ilə bərabər haman el tələffuzunda ajrı, bir hal, ajrı, bir təəccüblü xassə də qoruruq.

O hal və xassə by dur:

Elimiz, by cur - bə - cur tələffuzlarda və sözləri dəqişməqdə, heç vaxt türk dilinə məxsus olan kanyınları, və yjgynlykları, pozmaırlar; heç vaxt kalın səslı həflər ilə incə səslı həfləri bir-birinə karıdırırlar, jakın və yzak konşy adlanan həflərin bir-birinə yjgyn olmaq kanyınlarını, saxlamakdan çəqinmir; elimiz heç vaxt öz tələffuzlarını ərəb və fars dillərinin kanyınlarına tabe etmir, bəlkə, tərsinə olaraq, o dillərin qəlmələrini öz tələffuz kanyınlarına yldırrı, nəcə qı jyxarıda qətdirdiqim cur-bə-cur misalların heç birində sejlədiqim by kanyınların pozylmaması, ajdıncə qərsənir.

İstə el tələffuzunda dik-kətə və əhəmiyyətə lajk olan by məsələ dur; nə inqı „qələfdi, qeditdi“, məsələsi, və jeni türqəlifbası, qitəbəası, jazanlar el tələffuzunun həmin by „dilimizin kanyınlarını, pozmyjyb, saxlama-

sını“, nəzərə alıb, ony (el tələffuzunu) əsas qəturmuşlar.

İləmin əsas üzrədə dilin, bir neçə kanyınlarını, bəz mulahizələr ilə dəqişib ajdıncə anladılar jəzmələr, qı dilçilərimiz və jəzçilərimiz by məsələyə əhəmiyyət verib, ağıl qəsən isbat və dəlillər ilə tənkidə qırıasınlar, dilimiz kanyınlarını, aramaga, təmizləməqə və by kanyınları, bir gramər əqilinə salmaga baalasınlar; joksə dilimiz və tələffuzlərimiz by qərduqumuz halda kalarsa, qet qədə dahada artıq pozlyyb, dahada çox dəqişilib məhv olacaq, əzbəhsiz dur.

Bəzlərimiz, „Hani, bizim içimizdə ejlə okymya, ejlə dil bilən, və by cur bejuq və ağır məsələyə əlvıra bilsin“ dəyə, sorryayrlar.

Byna cavab olaraq deyəbiləriq qı, Kolyub, qibi qəmiyə otyryb, fırtınadan dalgalardan və jolyn yzaklığından korxmyjyb, cəsərət ilə irəliləsəq, Amerika öz ozunə açılacaq: el dili, el ədəbijatı, el tələffuzları ejlə bir dəniz dur, qı fiqir qəmisini batırır, bə kyrtlyz kırıqna çıxkaracagını, aqıkcə qəstərir, ancak həvəs və cəsərət lazımdır.

C

Türq-jynan muharibəsi

Istambyl məsələsi

Hanover. 13 sentijabr.

Sezənbə quni inqlis huqyməti fransyz huqymətinə vərđiqi notada təqəlif olınyr qı Istambyl və bogazlar məsələsi xusysində istambylde qı bəz kəmisarlara fəkil adə ixtıjarlar vərilsin.

Istambylde gəlibijjət bəjramı.

Bordo 12 sentijabr. Istambyl əhalisi bəjuq dəstələr ilə qvçələrə cıxyb türq ordysynın junanları, basmağını, təntənəli bir syretde, bəjram etmişlər. Polis dəstələrinə bəxmıjaraq təməaqlar jynannıstan həj'ətinin jəzadıqı, binasını, xərab etmişlər.

Adrənəyə jol.

Lonbon, 11 sentijabr, Angaranın Parisdə olan numəndəsi Fərid-bəjin Fransa mətbyatında dərc olıyan bəjanatı, inqlis dairələrində bəjuq təs'ir bağlamışdır. Fərid-bəj qəstərir qı inqlislər İstambyl, isgal etmişlər-sədə hər halda Adrənəyə qətməq içün başka bir jol dəxi var dur qı oda bəjnən-nəhrejn təriki lə dur.

Baqı Tramvajı.

Baqı iktisad muzavirəsinin son, iclasında kət'i edilmişdir qı Baqı-da tramvaj inşaa edilsin və by xusysda lazımi tədbirlər qərulsun. Tramvaj işlərini icariyə verməq və by xusysda lazımi idarə və əxzasilə muzaqirətə qırıaməq içün kommun-xoz rəjisi muavini Novikof ajrı 17-də Moskvağa qətmiz dur.

Joldaa Agamalı, oğlının əziməti.

Mərqəzi icraiyyə komitəsi sədri joldaa Agamalı, oğlu, sentijabrın 17-də xidmət işlərindən otəri Moskvağa əzimət etdi

Qəzəl başlağa.

İqı aj olar, qı Baqıda istilah komitəsi təəqil olınyb,

elmi istilahlara, turqiləsməsi jolynda artıq səj və həvəs ilə çalışır. By isin, millətimizin, qələbəçi üçün nə də-rəcə bejuq və əhəmiyyətli oldygy ejlə ajdındur, qi by barədə bir dəlil qətiməqə bejls eltiyac qərmuruq.

Hansı, millət olursa - olsun, onyñ özünə məxsus elm dili olmazsə, o millətin, lal bir adam mənziləsində kalacağı, hər qəscə ajdın bir məsələ dur.

By axır vaxtlarda millətlərin mədəniyyət dərəcəsini ölçməq istijənler onlarıñ

elm dillərinə baxırlar, çün-qi millətin mədəniyyətə juq-səlməsi onyñ elm dili dilinin asan ajdın və milliləsmis olması, ilə anlaşılr, nasılıqi Avropa millətlərindən özünü mədəniyyətə qeridə kalmır, sajanları, öz dilləri üçün elm istilahları yaratmaga və ana dillərindən əcnəbi sözləri at-maga başlıyır; by jolda eidi-də syrttdə işlijirlər, hətta de-məq olarqi; onlarıñ arasında elm dilinin, islahı, aindiqi halda bejuq bir inkilab əq-lini almıq dur.

Onlar anlamırlar, qi elm

ləri insanlara oqrədən fəket dil dur; dil nə kədər asan olursa, elm və fənlərin xəlk arasında jəjləməsində o kədər asan və juqul oluyr.

By səbəbə qərə bizdə soylədiqimiz istilah komitəsi-nin təəqqu-lunu juraqdən əl-kələljə, buvəffəkiyyət ka-zanması, arzy ediriq.

Ərzak verqisi.

Baqıja qələn ərzak və-r-qisinin miqdarı, by kərarilə dur:

Sentjabrın 19-də . 15843 pyt. — fynt. by vaxda qimi qələn 350229 pyt. 15 fynt.

CƏMI . 366072 pyt. 15 fynt.

Jeni turq əlifbasının düzuluşu.

یٰی تَوَكُّلْ اَلْبَاسِیْکْ دَوَزُولُوشِ

A a <i>A a</i> aT	B b <i>B b</i> be v	C c <i>C c</i> ce c	Ç ç <i>Ç ç</i> ce ç	D d <i>D d</i> de d
E e <i>E e</i> e i	Ə ə <i>Ə ə</i> ə i	F f <i>F f</i> ef f	G g <i>G g</i> ge g	H h <i>H h</i> has (ح) h
I i <i>I i</i> i l	L l <i>L l</i> l (لاری) l	J j <i>J j</i> je y (ای) j	K k <i>K k</i> ka k	Li <i>Li</i> el l
M m <i>M m</i> em m	N n <i>N n</i> en n	n <i>n</i> sagur nyn n	O o <i>O o</i> o (توز) o	Ə ə <i>Ə ə</i> ə (سوز) ə
P p <i>P p</i> pe v	Q q <i>Q q</i> qu q	Q q <i>Q q</i> qu q	R r <i>R r</i> er r	S s <i>S s</i> es s
T t <i>T t</i> te t	U u <i>U u</i> u (اوتو) u	V v <i>V v</i> ve v	X x <i>X x</i> xe x	Y y <i>Y y</i> y (اوزون) y
Z z <i>Z z</i> ze z	Ze <i>Ze</i> ze z	3 z <i>3 z</i> ze z	apostrof	məlym

Baqı jarmarkası.

Baqı jarmarkası, sentja-brın 15-də açıldı, və dəvam edəcəq oktyabr ajnın 15-nə təq—jarmarkada qı, ambar-ların cəmi'si tytylybdı, Baqı jarmarkasına qələn tacirlə-rin çoxı, kojyn jynı, və kojyn dərisi almak arizysində durlər

Baqı-Cylfa dəmir jolu.

Xəlk sənaje və ticarət ko-misarlıkı, ali iktisad ayra-sından rica etmişdur qi xəlk komisarlar ayrası, nəzdində-qi xusysi komisionın kərar-dadına muvafik olaraq məz-qyr jolın təmiri üçün hər qun bir milliard monat pare byrakması, həkkində xəlk malijə komisarlıkı,na əmr versun.

„Kommunist“.

Kəzəta hej'ati.

3ənbe, 7 oktabr 1922.

تبه ۷ اوتاب ۱۹۲۲

Birinci il.

Həftəlik, ədəbi, ictimai, bütörf turq xəzəti.

برنجی ایل

Jeni yol.

یَکَنی یول

№ 3

Abyna kijmatlari:

Ajda: 600.000 manat.

Teq nusxəsi—200.000 manat.

نومرو ۳

kəranin jəri:

Zavedenski 12.

Telefon № 3-42.

„Jeni əlifba komitəsinin“ qərmus və qərəcəji islər.

Maj ayında latın hərfləri tərəfdarları, tərəfindən seçilən „Jeni turq əlifba komitəsi“ qun-bə-qun qenislənməqdə və kuvvətlənməqdə dur. Həni də bir çox mənələri jıkarak, bir çox gərəzliq və fitnə ilə mejdana atılan e'trazlara bakmajarak, jəsamakda dur. Komitəmiz jahnız iqi seji nəzərdə dytyb, bejuq adımlarla iləriləjir.

Onlardan birisi: jeni əlifba fiqrinin Azərbaycanda 65 illiq məhəqəm bir tarixə maliq olması, o birisi də komitə uzvlərinin və jeni hərflər tərəfdarlarının qetdiqləri jolın dogry olmasına sar-

sılmaz bir iman və təmiz bir vuedan ilə bakmaları dur.

İmdi, qərəq by az bir muddət içərisində komitə nə etmiş və nə etməq fiqrində dur.

1. Bir çox dəfələr qeniz iclaslar kyryb nəticədə də „jeni əlifbanı“ mejdana çıxarmış dur.

2. 30 pyta kədər jeni aifridən Tiflisdə təqdurub 1-ci hequmət mətbəəsinə təslim vərmiş dur.

3. 12000 nusxə əlifba qitabçası, və 15000 də əlifba vərəkəsi çap etdirmiş dur.

4. By əzağda adları qəstərilən qitablar jazılıb çapə veriləməqdə dur: a) „Nə içün ərəb əlifbası, turq dilinə jəramır“, b) „Jeni əlif-

ba ilə turqə duzqun okyjb-jəzmək kaidələri“, c) „Turqə qəndi muəllim“ (turqəni gejrı turqlərə ojrətməq içün).

5. Bynlardan baaka: a) „Əlifbadan sonra kiraət qitabı“, b) Sərf nəhv“ və c) „Jeni hesab qitabı“ adlı qitablarda jazılmaqdə dur.

6. Komitə „Jeni yol“ adlı həftəliq bir xəzətə (2 nəmrəsi çıkıyb satılmaqdə dur) və „Qələcəq“ adlı ajlıq bir əyrnal da byrakır (mətbəədə çap olınyr).

7. Jeni əlifbanı ojrətməq içün Baqıda kyrslar açılmış dur: a) Uç ajlıq kyrslara qənlən muəllimlər içün, b) Hərbiyyə məqtəbi kyrsantları içün, c) Firkə məqtəbləri mutəəllimləri içün, ç) 1-ci

49. Bakû'da Lâtin harfleriyle çıkan "Yeni Yol" gazetesinin 7 Ekim 1922 tarihli üçüncü sayısı. Bu sayıda Yeni Türk Alfabe Komitesinin yeni yazıya geçiş konusundaki çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

دوسیه سی

دوسیه ربط نومرولرینک اشارته مخصوص محل

۱۲۱۶۵
۱۲۰۶۶

نارجه ولایتی امور کتب و کتابخانه مدیریت

مدير	مير	مسود	مجلس	شماره ثبت نومرولر	شماره ثبت نومرولر
				۱۱۶	۷۲۴۲
				۷۲۴۲	

رافك عمومى نومرولر ۱۲۵۵۵

رافك خصوصى نومرولر

رافك تاريخى

معارف و مالت

خلاصه

آذربايجان جمهوريه قومييه طرز تريبلكانه
سايه القاييه بدولت ز اوله كيه بدولت
نوزله كنده نيك آذربايجان مملكت و دوله
صوت مملوت تيات ايلادونه و دوله نوزله
نفا ايسلونه - بيلگه ممله و قنده ايسل
ممله

51. Dışişleri Bakanlığı 4 Haziran 1923 tarihli bu yazı ile Bakû'da yeni harflerle yayınlanan "Yeni Yol" gazetesini ve Bakû temsilciliği raporunu Milli Eğitim Bakanlığına göndermektedir.

BAKOU

CENTRE D'UNE NOUVELLE CULTURE

I

LE CONGRÈS DE TURKOLOGIE DE BAKOU

EN MARS 1926.

SOMMAIRE :

	Pages.
I. — Les préparatifs du Congrès	19
L'arrivée des délégués. La Commission des mandats. L'élection du présidium	21
II. — L'ouverture du Congrès	24
a) <i>Le salut du Gouvernement au Congrès</i>	27
b) <i>Le salut des Unions professionnelles d'Azerbeïdjan et les féli- citations au Congrès</i>	31
c) <i>Réception des délégués à l'Opéra national d'Azerbeïdjan</i>	33
III. — Les travaux du Congrès	35
a) <i>L'état actuel des études historiques et ethnographiques des Turks</i>	35
Rapports et exposés de MM. BARTHOLD, BROZDINE, OUBAÏDOULLINE, MESZAROS, TCHOUSINE, ROUDENKO, TCHOBAN ZADE, OLDENBURG.	
b) <i>Le problème de la terminologie et de l'orthographe</i>	45
Rapports et exposés de MM. TCHOBAN ZADE, ZEINALLI, BAÏTOURSOUN, SOULIEV, MANATOV, İBRAHİMOV, SANOÏLOVITCH, POPPE, MALOV, CHTCHERB, OMADOV, OSMANOV, JIKOV, AGA ZADE FARHAD, RAHİMİ, DJABIEV.	
c) <i>De l'évolution des langues et de la littérature turke</i>	60
Rapports et exposés de MM. SIEFELDT, KEPRULU ZADE, SANOÏLOVITCH, NEİMAH HAKIM, BENDIEV, GUENKO et MARR, ACHMAREINE.	
d) <i>La question de l'alphabet turk</i>	66
Rapports et exposés de MM. YAKOVLEV, MAXED ZADE, JIKOV.	
1. <i>L'opposition de M. Charafov contre l'introduction de l'alphabet latin</i>	73
Exposés de MM. JIKOV et YAKOVLEV.	
2. <i>Des méthodes dans l'enseignement de la langue maternelle et la question scolaire</i>	76
Exposés de MM. CHTCHERB, EFENDİ ZADE, MENZEL, KEPRULU ZADE, İNOGANOV, KOSSİEV, KORKMASSOV, AGANALI OGLY.	
La clôture du Congrès	79
a) <i>Motions et discours</i>	79
b) <i>Décret et demandes d'introduction de l'alphabet latin</i>	83
V. — La portée politique du Congrès	83

54. Mart 1926 tarihinde Bakû'da toplanan Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk alfabesi konusunu da uzun uzun görüştü ve Türk dili için Lâtin alfabesinin alınmasını salık verdi. Paris'te çıkan *Revue du Monde Musulman* adlı Türkoloji dergisi Bakû Kongresine geniş yer ayırdı. Yukarda bu derginin 1926 tarihli LXII. cildinde çıkan uzun bir incelemenin fihristi görülüyor.

BİRLƏŞDİRİLMİŞ YENİ TYRK ƏLİFBASƏ

A a <i>A a</i> آ ا	B b <i>B b</i> ب	C c <i>C c</i> ج	Ç ç <i>Ç ç</i> چ	D d <i>D d</i> د	E e <i>E e</i> ک (jel=береп)	Ə ə <i>Ə ə</i> ن (عد)
F f <i>F f</i> ف	G g <i>G g</i> گ	Ŗ ŗ <i>Ŗ ŗ</i> غ	H h <i>H h</i> ه	I i <i>I i</i> ی	J j <i>J j</i> ي (آي)	K k <i>K k</i> ك
L l <i>L l</i> ل	M m <i>M m</i> م	N n <i>N n</i> ن	Ŋ ŋ <i>Ŋ ŋ</i> ن	O o <i>O o</i> و (اولاي)	Ө ө <i>Ө ө</i> و (اولك)	P p <i>P p</i> پ
Q q <i>Q q</i> ق	R r <i>R r</i> ر	S s <i>S s</i> س	Ş ş <i>Ş ş</i> ش	T t <i>T t</i> ت	U u <i>U u</i> و (اوزون)	V v <i>V v</i> و (آد)
X x <i>X x</i> خ	Y y <i>Y y</i> و (آوزم)	Z z <i>Z z</i> ز	Ž ž <i>Ž ž</i> ز	Ь ь <i>Ь ь</i> ی (آلي)		

Bunlardan əsasqatlarında „b“ və „g“ qatlarında „D“ & „T“ qatlarında qullanar.

ALPHABET LATIN ADOPTÉ POUR LA TRANSCRIPTION DU TURK.

(Comm. par J. Castagné.)

55. Sovyet Türkleri, Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçerken, her Türk boyu için ayrı alfabeler hazırlanması eğilimi belirdi. Türk alfabesinin parçalanmasını önlemek amacıyla 1926 yılında Bakü'da kurulan "Türk Alfabesi Merkez Komitesi" bütün Sovyet Türkleri için bir tek alfabe hazırlamak görevini üstlendi. Ve 1927 yılında "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi"ni hazırladı. Yukarıda bu alfabe görülüyor. 1927 yılından sonra bütün Sovyet Türkleri bu "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesini" kabul ettiler ve böylece alfabe birliğine kavuştular.

A. Şükrü

2

Türk alfabesi

Bulgaristan türk mekteplerine mahsustur

Birinci tabı

Hasköy
Cikago matbaası
1928

62. 1928 yılında Türkiye'de kabul edilen yeni Türk harfleri, çok geçmeden eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler tarafından da benimsendi. Balkan Türkleri arasında yeni yazıya ilk geçen Türk toplumu Bulgaristan Türkleri oldu. Yukarıda, 1928 yılında Bulgaristan'da basılan ilk Türk alfabesi görülüyor. Kendi girişimiyle bu kitabı hazırlayıp bastırmış olan öğretmen A. Şükrü'ye sonradan Türkiye'den 200 lira para yardımı yapılmıştır.

**Турски Учителски Съюзъ
въ БЪЛГАРІЯ**

№ 45

11. 8

1928 год.

Шуменъ.

639

Удостоверение.

Турски Учителски Съюзъ въ България, Шуменски районъ,
дава настоящето на Хасанъ Касабовъ
отъ гр. (с.) Кремиджикъ, околия Шуменъ,
окръгъ Шуменъ въ удостоверение на това, че той
е следвалъ 8-мѣсечния курсъ по латинската (новата турска)
азбука отъ 3 до 11. X. 1928 год. включително и показва
успѣхъ. ( )

Председатель: Хасанъ

Türk Muallimler Birliği

Şumnu havzesi

№ 45

11. 8

1928

Şumnu.

639

Tasdik nâme

Hasan Kasebov ehâlisinden
muallim Hasan Kasebov oğlu
Uzeyir efendi
Şumnu kasabasında açılıp 3 Teşrinî Evvelden 11. Teşrinî Evvel 1928
târihine kadar devâm eden yeni hâfler (latince) Kursuna devâm
ile Uzeyir derecede
muvaffakiyet göstermiştir.

Reis: Hasan

Kâtip: Uzeyir

64. Türk yazı devrimi üzerine Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği, bütün bölgelerde öğretmenlere yeni yazı kursları açmış ve 1928/1929 ders yılında Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıyla öğretime başlamıştır. Yukarda, 3-11 Ekim 1928 tarihlerinde Şumnu'da açılan kursu bitirmiş bir köy öğretmenine Türkçe ve Bulgarca olarak verilen belge görülmektedir.

İptidai MEKTEBİ
TERFİİ SINIF
ŞEHADETNAMESİ

Defterli kebir numarası 85 Kazanılan numeroların Vevmiye def. numarası 10
Tam numero yekünü 6 yekünü Derece 5
Ahlâk numarası 6 Sal ve gayret £

Dersler	Numerolar		Derece	Hey'eti talimiye
	Rakam ile	Yazile		
Kuranikerim ve tecvit	4	Ala		
Diniyat	6	Al. ala		
Türkçe gramer	6	Al. ala		
Kıraat	6	Al. ala		
İmlâ	4	Al. ala		
Vatan bilgisi	4	Al. ala		
Türkçe coğrafya	6	Al. ala		
" tarih	6	Al. ala		
Bulgarca gramer	5	Al. ala		
" kıraat	5	Al. ala		
Hesap	5	Al. ala		
Hendese	5	Al. ala		
Tabiât bilgisi	5	Al. ala		
Resim	5	Al. ala		
Elişleri	5	Al. ala		
Musiki	5	Al. ala		
Terbiyeibedeniye	5	Al. ala		

Yanbolu Türk mektebi iptidai *Ulemesi* şubesinde *Meh-*
met Mahmut 1929 1930 ders senesi umumi imtihanında yukarıdaki
cedvelde gösterilen numeroları kazanmış ve *Al. ala* derecede olarak
sınıfı geçmiştir. *29 Haziran* 1930

Mektep müdürü *Halit*

65. 1928 yılında yeni harflerle öğretime geçmiş olan Bulgaristan Türk ilkokullarından bi-
rinden verilmiş bir diploma örneği. Notların karşılıkları Türk ve Bulgar öğretmenlerce
iki dilde doldurulmuştur. Diplomanın tümü yeni harflerle dir. Tam not 6'dır.

Deliorman

Bulgaristan Türklerinin Gazetesi — Şimdilik haftada iki defa çıkar.

№ 9 — (222) • yıl 8

Cuma 3 ikincikânun 1930

1930

DELİORMAN

Yeni Yılı kutlular

Karşımızdakiler

Büyük Türk İnkılâbı, Dumlupınar zaferlerinden sonra çetin hamlesini yaparken, karşısında eski rejimin kökleri, saf olup-cephe almak istemişlerdi. Ancak, hatta kendi medeleri tehlikeye düştükten sonra da kımıldanacak takatı gösteremiyen bu adamlar, adım adım sinerek gerilediler. İnkılâbın çelikten şamarı bütün seslerin üstünde şaklıyordu. Bugün o inkılaplar diyarında mürtet ve mürteci olarak ayakta kimse kalmamıştır.

İnkılâp, ne siyasî Devlet hududu, ne de, hatta, Millî teşekkül sınırı tanımayan üniversal bir kuvvettir. Nasıl Fransız inkılâbı oğünün geri insan cemiyetlerine yeni yaşayış nizamını vermişse, Türk inkılâbına da bugünün geri insan kitlelerine aynı tesiri yapmak mukadderdi. Tarihin bu devrinde nerede geri insan varsa, onlar arasında görülen kımıldanış bu tesirdendir.

Biz Bulgarya Türkleri, Türkiye Türklerinden hatta diyalett (şive) farkı ile bile ayrılmıyacak kadar bir yapıda ve bir ruhta olduğumuz için... bulduğumuz topraklardan aynı güneş, aynı ufukta aynı anda gormekte bulduğumuz için; inkılâp en çabuk bizi uyandırdı ve keldirip önüne kattı.

O, bizi de vatanımızda, medeni cihazlardan mahrum, dünyayı kendi ubalarından ibaret sanan; her mukad-

dındaki hayaletlerin yeni mevzilerde yeni biçim siperler aldıkları seçilir oldu. Şimdi onları daha iyi, tıpkı berek akarsuyun altındaki çöküntülerin ve tortuların seçilmesi gibi, daha iyi görüyoruz:

Onlar, sıkışınca Meric'in öbür yakasına geçebilmek için şapka giyen, fakat şapkalarının altında keçe külahları saklı duranlardır.

Onlar, Türk yazısını şeriat ilâmları yanında sarraf ilâni diye kullananlardır.

Onlar, Bulgarya Türklerinin boynuna bir şeriat halkası daha geçirdikleri gün, dış artıklarını şehadet parmakları ile misvaklıyanlardır.

Onlar, vakfın minaresini koca Balkanda Türk mezar taşı yapmayı meram edenlerdir.

Onlar, Kur'anı Türkçeye çevirenlere dinsiz diyen, fakat kendileri Rusça Kurana tapanlardır.

Onlar, Bulgarya Türklerini, daha bugün Afrika zencilerine benzeten birine alıksı tuttular, ve,

— Biz şeriatlız edemeyiz; bir medenilerden değiliz... biz başkayız! — dediler.

Bulgarya Türkü! anlıvır inşun? onlar karşımızdakilerdir.

İNKILAP HABERLERİ

VARNADA TÜRKÇE HARF KURSU

Varna: 28. — (Deliorman) Geçen sene olduğu gibi bu sene de „Varna Turan Cemiyeti“ tarafından yeni yazılarımızın öğrenilmesi için kurslar açılmıştır. Bir çok kadın ve erkek devam etmektedir.

Kemallerde

YENİ HARFLER KURSU

Kemaller: 27. — (Deliorman)

Kemallerde üçüncü

TÜRKİYE

BULGARYA

MÜCRİMLERİ İADE MUKAVELESİ
DE ANKARA'DA İMZALANDI

Birincikânunun 23-nde Ankara'da Türkiye ile Bulgarya arasında, mücrimleri iade mukavelesi akd olunmuş. Pek yakın bir zamanda konvansiyon tasdik için kamraya arz olunacak ve evrakın teatisinden bir ay sonra meri olacaktır.

TÜRKİYE ELÇİSİ

BAŞMINİSTİR NEZDİNDE

Cumaertesi günü öğleden sonra Başministir Liyapçev C. Türkiye Cumhuriyeti Elçisi Rıdvanbeyoğlu Hüsrav Bf. Hz.ni kabul etti. Bir saatın ziyade Türkiye ile Bulgarya arasında yapılacak yeni ticaret mukavelesi ile iki devlet arasındaki air mühim meseleler hakkında görüşmüştür.

(VARNA) VAPURV HAKKINDA

Varna: 27. — (Deliorman) Mısır hattına işliyen ve ayrı 25-nde Mar-marada batan „Varn.“ vapuru Varna ve Burgazban Yunan stana götürmek üzere aldığı fasulya ve öküzle Burgazdan hareket etmişti. Kaza haberi Varnada şay: olur ol naz herkes heyecana düştü. Otuz, kişiden idaret olan tayfası ile Burgazdan aldığı bir kaç rum ailesinden kaçının kurtarıldığı belli geçildi. Varna vapuru Bulgar kumpanyasının en büyük vapurlarından biri idi. 36 bin İngiliz lirasına sigortalı idi.

İstanbul, 29. — (Deliorman) Varna vaporundan yalnız 5 kişi kurtarılmıştır.

Birkaç Türk vapuru halâ kazayaz oğrayanları aramaktadır.

68. 1922 yılında Bulgaristan'ın Razgrad şehrinde çıkmaya başlayan, 1929'da Sofya'ya taşınan ve orada aynı yıl toplanmış olan Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi kararlarını yayma görevini üstlenen „Deliorman“ gazetesinden bir kesit. Güçlü bir gazete olan „Deliorman“, Türk yazı devriminin harareti savunucusuydu. Yukardaki kesitte Türk yazı devrimi ile ilgili bir başyazı ve kısa haberler görülüyor.

Arapça yasaktır

Bu seneden itibaren Bulgaristandaki bütün Türk mekteplerinde yeni Türk harfleri (lâtince) ile okutmak MECBURDUR.

Arap harfleri okutulan Mektepler derhal KAPATILACAKTIR.

* * *

(10 Eylül tarihli ve (6315) numarolu
(Utru) gazetesinden

„TÜRK MEKTEPLERİNDE LÂTİNCE“

„Bu okutma senesinden itibaren bütün Türk Mekteplerinde yalnız yeni Türk harfleri okutulacaktır.

Maarif ministirliği Arap harfleri ile olan kitaplara musaade etmiyecektir. Okutmanın yalnız lâtin harfleri ile olabileceği çarlık dahilindeki bütün Türk mekteplerine bildirilmiştir. Bunun aksini işleyen mektepler **kapatılacaktır.**“

DELİORMAN:

Maarif ministirliği, yeni Türk harflerinin Türk Mekteplerinde mecburi olarak okutturulması hakkında verdiği yukarıdaki emirle, Bulgaristan Türklerinin medenileşmek yollarındaki arzularından birisini, memnuniyetle söyleyelimki, kabul ve tatbikat sahasına koymuş bulunuyor, en değerli Bulgar Ricâli siyasiyesinden olan maarif nazırı Müsyü Sankofun zamanı idaresinde vukua gelmekte olan bu aziz inkilâp, Bulgaristan Türkünü, kültür kemaline doğru fersahlarla ilerletecek, ve içtimâî hayatında yeni bir safha açılmasına sebep olacaktır.

Bunun içindir, ki, umum Bulgaristan Türkünün tercdüwanı hissiyatı olan „Deliorman“, Müsyü Sankof C. larına, alenen teşekkür kendine bir vazife bilir..

69. Sofya'da çıkan „Deliorman“ gazetesi, Bulgaristan Türk okullarında Türk harfleriyle öğretim zorunluğu koyulmasını „Arapça yasaktır“ başlıklı bir haberle müjdeleyip alkışlıyor. (14.9.1930)

No. 94 SENE

çarşamba

1 Nisan 1931

SAHİBİ VE MÜDİRİ :
ŞÜKRÜ FEHMİGİZETİ VE YAZILAR
MÜD. İBRAHİM A. YAZILAR
GİZETİ VE YAZILARTelgraf : ANTAKYA
YENİ GÜNİDAREHANESİ:
Köprü Çarşısında
Balcılar
SabunhanesiABONE FİYATI :
Dahilde 60
Haricte 100 Frank

YENİ GÜN

Nushası 3 Kuruştur

Haftada üç defa çıkar

Nushası 3 Kuruştur

بند و کول مقننه حکومتک فکری

آفاق ایستادگرت شه بودو .
بو لری حیدره دراجماند .
بکدری و صلاحیتدار بر مقام ر .
حدودک کرل و بدایعین دوشو .
ذکی ایشاح ایندی . بول دینا خا

ایدوز:

بر طرفدن آراسی صاحبیه دیگر
طرفدن افکار عمومی بی جدی صورتده
دوشودن دیرکده اولان عقی کولی و
معلوم باشا دالبان مسئله سی حقده
غزیه مزده نثر اولونان یازیلری
تمیق ایدن قارئو مرکده رده علاقه دار
مقامک بر خود صدکی فکر تری

عقی کوله همجوار اولون و صورتده قانان اراضی صاحبیه
طرفدن وقوعولان شکایاته علاقه دار اولان حکومت مسئله بی لایق
اولدینی درجهده عطف اهمیت ایتدیمکه تصور ایتدیمه مشور .

بو مسئله اطرافده مهندس موسی بوشاره ، (شاکور باشا) صول
تقیقات دائرهمی مهندسلی و غیر رسمی صورتده قانان ترو اشغال
دائرمی کی دواتر رسمی و مؤسسه خصوصیه ظرفیتدن شیدیه قانان
تقیقات پایش و طعیانک اسبابی حقده فکر نر یان ایشدر . بو بایندی
مطالعه حلاله تمام بر اختلاف موجود اولممنله برابر بو مطالعاته نظر
دالان بندی طعیانک ظاهر اکور و ندیک قانان عاملی دکلدر کی کور و یور
سایق حکومتی بو خصوصه شیدیه قانان بایلان تقیقات تکرار
کوردن کچیرلسنی و یکی ملاحظات و مطالعات سردله اکائی سوریهده
صورتک تقیقاتیه اشغال ایدن نثر ایدو لک . دائرمسک حوک
کونرده اسکندر و نده تأسیس ایتدیک شیه ریاستدن طالب ایشدر .
شیدیه قانان بری دیگر نه تضاد تشکیل ایدن چاره و تدبیر تکلیف بر نه
معروض قانان بو مسئله دائره مشارالیه طرفدن تحلیله توضیح ایتدکدن
صوکره و بر عیجکد اوردو کورتلرین چاره و تدبیرک تماماً اتخاذ نمه
سایق حکومتی طرفدن توقف معای اوله حقدر .

کندیلرله اداره ایدمک و ساطعیه ایه بظافنی دور و نمنه دوت اولو یورلر .
قبول ایتدکلری حاکم حکومت بو طاقنی کندیلری حایه تحفید ایدر و دهلی
ملاک صاحبیه و بریمکدن انتاع و ایستل ایدمسه اراضیلری اسلاک ایلک
سوریه تحفید اولو یور .

۳ - کورو - قشله جاده سی - بولک اصلاحی حکومتجه اسلاک و شونش
و ۱۷ مارت ۱۹۳۱ تاریخده بوقدمه قضی طاقن احضارانی مقصدیه حاله
ایدلندر .

افکار عمومی بک ایشک برده ایه بایسته مانع اولوق اوزوره ایشو ایشاحانک
یکی کون غزیه ندرک ایشاحانک چیقاق نسخه ک ریخی هفنه دوج ایتدیرله سی
رجا ایدم ایدم حضرتلری

نقشه بایش مهندس
ایضا : راقم

۲۳ مارت ۱۹۳۱

نافه دائره سی نه دیور ؟

نه کندیر یز شکایت . باز مرک سایق نافه دائره نه
مطلق قسطنطنیه دائرمصرف بک ایتدین بر مکتوب آلدق .

نافه بایش مهندس جواب ویر یور

یکی کون غزیه سی مدیر محترمه

محترم غزیه ترک ۹۱ نومرولی ۲۱ مارت سنه ۱۹۳۱ تاریخلی
نسخه ک بایش مقاله مندی نافه سی مطلق واسالی - آغاک
مشلیه طاقنک منسلی و کورو - قشله جاده سی
موضوعلری عیجی تقیقات نظر دتسی جلب ایش
و کیفیتی نافه اداره سندن ایشاح بایش ایدم مقاله محررینک
و محترم خلضمزک حفاظه اطلاعلری تأمین مقصدیه نافه
ریاست والاسندن آلدیم راپورک بر صورتی عیناً ارسال
و مقاله مذکورده ک مندرج اولدینی عیجی سترنده ایشو مکتوبه
برابر درجی نم ایلر ایتدیم

۲۵ مارت سنه ۱۹۳۱

متصرف
ابراهیم ادم

مقام سانی متصرفیه

یکی کون غزیه سنک ۹۱ نومرولی ۲۱ مارت ۱۹۳۱ تاریخلی نسخه کدن
بایش مقاله سنه نافه به حصردایان قسطنطنیه بک ایش کوردن مطالعه کدن
نسخه ک تروم کوردلندر .

۱ - آغاک منسلی : ۱۹۳۰ سنه طرفنده سنجاهده سکر کیلومتره سی
اسکندرون و اونش کیلومتره سی انطاکیه و اون کیلومتره سی . قریق خان
قضا ایدم اولوق اوزور و تودوروت کیلومتره آغاک منسلی بولایه سی قرا ایشدی .
انطاکیه و قریق خان منطقه ندره سی ۲۶ کیلومتره ک شوه کین صولک بپارده
وراط بر موسسه اکال ایدیه بکدن آغاک انطانی قناحدورلی اولدینی
حیثه متعبد ۱۹۳۱ سنه سانی مابین ایتدیه باشلاماسی ۵ قانون اول ۱۹۳۰

تاریخلی و ۱۸۱۸۹۹ نومرولی مکتوبه قشله تلپانده لوتولندر . اسکندرون

منطقه ندره سی سکر کیلومتره ک و قشله آغاک انطانی شوسیدن ایلری کیشدر :
سکر کیلومتره ک و شوشه ۱۹۲۹ قشله ۱۹۳۱ سنه ایتدیه سیدر لر ایش اوله
سندن آغاک منسلی عیجی سنک ایشک بپار ایشک صولکدن اعتبار بایله محذور قبول
ایدیه بک بر حاکم دایه .

۲ - بظافنی مسئله سی - بو مسئله سنجاق بوجده بایله هیچ علاقه سی یوقدر
بو غزیه ده موضوع محت ۱۱۵۰۰ سوری اراضی حکومت بوجده سندن چیقا یوب
بظافنی اراضی صاحبی ردن تحفید اولوق جنی مالکدن صرف ایدیه بکدر .
شویه ک : هو قومیبر حضرتلرک ۳۰ تموز ۱۹۲۳ تاریخلی صدغه
اتقان ایدن ۱۹۳۰ نومرولی قرار نامه و جنبه اسکندرون قسبی حور ایدم
بظافنی اراضی صاحبی اولانلر ، (آرزو ایشکلری تقدیرده) حکومتک

71. Antakya'da çıkan "Yeni Gün" gazetesinin 1 Nisan 1931 tarihli sayısı. Gazetenin adım adım yeni yazıya geçmeğe çalıştığı görülüyor. Başlığı yeni yazıyla, yazıları ise eski yazıyla basılmıştır. O tarihte Türkiye sınırları dışında bulunan Hatay, biraz gecikmeyle Türk harflerini kabul etmiştir.

اسکندرون - ۲۰ برنجی تشرین ۱۹۳۸

برنجی ۳۱: نوروز

هـ. اتای دولتی

حجر بدار اسماء

قانونلر، قرارنامهلر، نظامنامهلر، تمصیلر، رسمی نشریات، مذاکرات

سنة ۱۹۳۸

داخله	خارجده	
۲۰۰ غ.	۳۰۰ غ.	بر لسان ایچین
۳۵۰ -	۱۵۰ -	ایکی لسان -
۵۰۰ -	۶۰۰ -	لوچ لسان -

رسمی اعلانلر

مؤسات رسمی نشریات و اعلانانی
 خقی علاقه دار ایدن دوائر رسمی اعلانانی
 • بهر سطری ۱۰
 سوریه غروشی - -

جریده رسمییه عائد خصوصیات ایچون اسکندرونده

جریده رسمییه مدیرقته مراجعت ایدله لیدز

74. Hatay devleti Resmi Gazete'sinin 20 Ekim 1938 tarihli 31. sayısı. Türkiye'de yapılan Türk yazı devriminin 10. yıl dönümünde Hatay Devletinin hala eski yazıyı kullanmakta oluşu dikkat çekicidir.

*Hatay Devleti***RESMÎ GAZETE**

Yıllık Abone şartları	26 Birinci teşrin 1938 -- Paazrtesi — N° 33 —	Resmî ilânlar
Bir lisan için: Dahilde 2. Haricte 3 L	Resmî gazeteye ait hususat için Antakya- da Dahiliye Vekâleti Matbuat Müdürlüğüne müracaat edilmelidir	Resmî müessesat ilân- larının satırından 5 Kuruş. Halkı alakadar eden resmî müesseseler ilân larından 10 K. alınır.
İki lisan için : Dahilde 3.5 Haricte 7.5 L		

Devlet memurları Maaşatının tevhit ve teadülüne dair muvakkat kanun No.22

Madde 1 — Bilumun devlet memurları için on sekiz derece tayin edilmiş ve bu derecelere ait maaş merbut (1) numaralı cedvelde gösterilmiştir. Birinciden altıncıya kadar (A) serisi, yedinciden onbirinciye kadar (B) serisi, on ikinciden on sekizinci dereceye kadar da (C) serisi itibar olunur.

Madde 2 Umumi bütceden maaş alan memurların derece ve maaşları (2) numaralı kadro cedvelinde yazılıdır.

Madde 3 Başka vazifesi olmayan müderris ve muallimlerin uhdelerinde azami üç ve rektörlük, mektep müdürlüğü, ilk tedrisat müfettişliği, laboratuvar sefiği, baş muallimlik ve muallimlik gibi ücretli idari bir vazifesi bulunanların uhdelerinde iki ve maaşlı memurların uhdelerinde ancak bir maaşlı müderrislik veya muallimlik bulunabilir. Bunlardan müderris ve muallimlikten başka vazifesi olmayan müderris ve muallimlere uhdelerindeki maaşlı müderrislik veya muallimliklerden en fazla maaşı olanı esas tutularak

tayin ve tayin tarihi sırasıyla ikinci müderrislik veya muallimlikten dolayı buna muhassas maaşın üçde ikisi ve üçüncüsünden dolayı da ona muhassas maaşın üçte biri ilâveten verilir. Uhdesinde ilâveten rektörlük, mektep müdürlüğü, ilk tedrisat müfettişliği, laboratuvar sefiği baş muallimlik ve muallimlik gibi ayrıca ücretli idari vazifeleri bulunan müderris ve muallimlere ücretleri tam olarak verilmeyle beraber uhdelerindeki maaşlı müderrislik veya muallimliklerden dolayı tayin tarihi sırasıyla birincisi için muhassas maaşın tamamı ve ikincisi için muhassas maaşın üçte ikisi tedvîe olunur. Maaşlı memurlardan uhdelerinde maaşlı müderrislik veya muallimlik bulunanlara memuriyetlerinden dolayı maaşlarının tamamı ve müderrislik veya muallimlikleri için muhassas maaşın üçte ikisi verilir. Orta tedrisat muallimlerine ilâveten verilecek muallimlikler de sabit ve mevkut muallimlikler mebdde maaşları esastır. Bu madde hük-

75. Hatay Devleti Resmi Gazete'sinin 26 Ekim 1938 tarihli 33. sayısı. Bu resmi yayının artık tamamen yeni Türk harfleriyle basıldığı görülmektedir. Hatay Devleti, on yıl kadar gecikerek de olsa, Türk yazı devrimine katılmıştır.

Perşembe 331 Tercüme sayı 1929 28 CEMAZİYELVELL 1348 NUSİASI (2) KURŞTUR Halkın Türk Gazetesi'dir SAYI : 411	SÖZ	Muhbir ve Sahibi İsmetpaşa Mehmet Mehmet Benza Alkone Sıvısı - Sıra No: 10. altı aylık 5. harçtan 14 sınırdır. Adres - KİPRIS - SÖZ Posta Kutusu 156 SENE : 11
Tarihi Tossı 8 Eylül 1919		

Milli Bayram

29 Teşrinî evel Cumhuriyet bayramı Adanın her tarafında tes'it edilmiş. Bu günün şerefine bütün mektepler tatil olunmuş ve şenlikler yapılmıştır.

Söz millî bayramı umum karilerine teprik eder ve bunun mües-sislerini hõrmetle selâmlar.

Bugün kazandığımız Cumhuriyet asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahu ve bu aziz vatanın her köşemini sulayan kanla-rın bedelidir. Junu Türk gençliğine emanet ediyoruz.

GAZİ M. KEMAL

و اوله طوی ولسی یز فوخرک برآورد
چو بولای آفریده ایش اونی واک
آمالی حیل، چولای آفریده ایش اونی واک
هزار، سورولنه دیشری گورگهستار واد
وخله حرم مصدنه یومشلاور
و عیو دیشک حیل تئلی و بوکوت
سحق سیمی هادی معنای کال ایش میلادت
برآورد سئیل وولت معبر کار زانیتر
اردینج پروکوس و بریس یوزک کلکک
کندبه معصوم و خلایق بیلای ایماج وانای
اینگه دای
عزیز عزیزک و بیل طهانی صورت
برصانک یخی بیل ووی شرمه روحانی
الناس ووتور قارنصره اهن امیردور
ای یوزک گجشکی بری و طبعه
تورک استغلائی، تورک جهوری ائی لایه
عاقبت و دانه اینگر، موجودیتک
و استغلاک بکله ائی وودر، یوشلنک
اک اقبالی خازنه کور، استغلاهی
سری ووزیردن عروبو یکت ایلیجک
[نایدی اکبر، حمید،]

رسد کیمیل، تورک وولسی دکرده جاوردا
ووتور یلاره ای هوا، جولار یایق بوکوی
نمیده ایه مکورد
چون وچرکین اولدوکی تورکین ائی
دوینس تورک، اولدوکی زده برز یارای
کی تدریجک ووتور آخالک بو عومی سار
مینتین سار ایه یلور
چو تپری میانه کتیرن، هرکون برآوردما
لورن من ورج دور
حیف اویکله کورکوش کی ایلایین
بو من دوی سوزدهست ایچین اوز مغایه
ظورانی آتور وچیکله دیلار ایلمی
سوزدهست وچیکله ایستور
آخالک کورکری و کتیرن برز وچیکلار
ساردان و دیکش بو ساج وولور اوردن
دایر بزنشک بیتل ییلاقی صافدهن
سورگه میوردو بری دینایه رنگوروت
ییلور و ایچلر ایستور که بو روح
برآندور و بولای افراده دور و صیا میسیری
آراخالکده هرین یاز و چون ساج وولور
آزیر

تندو، و سوادور و دیکه هادی خرمه
اولدو، اولون هرکون ۲۹ تدریس اوله
کیمی حصد و یشتایق سیمایر و ورتی
موی و جات تدریسی اولور و برآورد
معه یشتایق ایچ
هرج سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
میر سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
سمن کیم سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
۲۹ تدریس اول هرکون ایه کیم یوزای استک
اوت وولور اوتور و استغلاهی حار
بول افراده، افراده افراده افراده
دوت چشمن اوتور یانه اوتور افراده
تدریس، زده بوکوت کیم یوزای استک
قانی حله کیم یوزای استک
اوردو، سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
و سوادور سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
سازین وولور
حلق طهانی کورون سیمایر ایه بوکوی
نمیده ایچین کورون سیمایر ایه بوکوی
و سیمایر ایه بوکوی
چو تپری میانه کتیرن، هرکون برآوردما
لورن من ورج دور
حیف اویکله کورکوش کی ایلایین
بو من دوی سوزدهست ایچین اوز مغایه
ظورانی آتور وچیکله دیلار ایلمی
سوزدهست وچیکله ایستور
آخالک کورکری و کتیرن برز وچیکلار
ساردان و دیکش بو ساج وولور اوردن
دایر بزنشک بیتل ییلاقی صافدهن
سورگه میوردو بری دینایه رنگوروت
ییلور و ایچلر ایستور که بو روح
برآندور و بولای افراده دور و صیا میسیری
آراخالکده هرین یاز و چون ساج وولور
آزیر

تدریس اول هرکون ایه کیم یوزای استک
اوت وولور اوتور و استغلاهی حار
بول افراده، افراده افراده افراده
دوت چشمن اوتور یانه اوتور افراده
تدریس، زده بوکوت کیم یوزای استک
قانی حله کیم یوزای استک
اوردو، سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
و سوادور سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
سیمایر و دیکه کیم یوزای استک
سازین وولور
حلق طهانی کورون سیمایر ایه بوکوی
نمیده ایچین کورون سیمایر ایه بوکوی
و سیمایر ایه بوکوی
چو تپری میانه کتیرن، هرکون برآوردما
لورن من ورج دور
حیف اویکله کورکوش کی ایلایین
بو من دوی سوزدهست ایچین اوز مغایه
ظورانی آتور وچیکله دیلار ایلمی
سوزدهست وچیکله ایستور
آخالک کورکری و کتیرن برز وچیکلار
ساردان و دیکش بو ساج وولور اوردن
دایر بزنشک بیتل ییلاقی صافدهن
سورگه میوردو بری دینایه رنگوروت
ییلور و ایچلر ایستور که بو روح
برآندور و بولای افراده دور و صیا میسیری
آراخالکده هرین یاز و چون ساج وولور
آزیر

İstiklâl harbinde ve büyük inkılabı tatbikte
pek kıymetli hizmetler gören ve muvaffak
olan Başvekil İsmet Paşa

76. Türk yazı devrimi, İngiliz yönetimi altındaki Kıbrıs'ta da yayıldı. Kıbrıs Türkleri, Türkiye Türklerini izlediler ve pek gecikmeden yeni Türk alfabesini benimsediler. Yukarıda, Kıbrıs'ta yayınlanan "Söz" gazetesinin 31 Ekim 1929 tarihli sayısı görülmüyor. Gazete, adım adım yeni yazıya geçmeye çalışmaktadır. Başlığını ve yazı manşetlerini yeni yazıya çevirmiş, fakat eski yazıyı da henüz bırakmamıştır.

Dercedilmeyen yazılar geri
verilmez.

NUSHASI (2) KURUŞTUR

SÖZ

Haftalık Türk gazetesi

SAYI: 483

Perşembe 21 Nisan 1931

Zikarde 1349

SENE: 12

Abone Şeraiti: Seneligi 10, altı
aylığı 5, haric için 14 şilindir.

Adres: KIBRIS-SÖZ
Posta Kutusu 156

Evkaf hukuku ve Hükümetin mes'uliyeti

Rum Kavanin ezalarının Evkafa verilmekte olan 6 bin lira miktarındaki ağır tevazinin kat'i hususunda vaki olan teğebbüsleri ve Hükümetin bu teğebbüse gösterdiği temayül Kıbrıs Türk Cemaati için ne derece ağır ve inkisarı hayale badi bir hareket olduğunu ve Türk Cemaatinin ne büyük ve haklı bir heyecan ve telâşla sevekleştiğini geçen nüshamıza orizu amik mevzuu bahsetmiş ve hükümetin halî hareketinin ne kadar yanlış ve hukukkenane olduğunu berâfîsîl beyan etmişik. Bu maktelemizde de meslehyi hukuk noktası nazardan tetkik etmek ve Hükümetin bu baplıke mecburiyet ve mes'uliyeti tesbîl eylemek istiyoruz.

Bu hususta en kestirme tarîk "Lozan" muahdesi ahkâmını istinak etmekten ibaret olacağına şüphe yoktur. Hiç bir tahminde bulunmamak ve meslehyi hâs olacağı mahiyetli hukukîyeye göre telebibi Evkaf bizi malîlî olan neticeye götürmektedir. "Lozan" muahdesi zabırları mülâhale olduğunda zaman görülecektir ki Türkiye'nin, lehine arazi terkîletli devletlerin kâffesi bu memalîkî Evkaf hukukunu sarahaten kabul ve teyid etmişlerdir. Mezale bîdâyetle oldukça müşkülât dâimîlî ve uzun müzakerale zaman teklîl etmişir. Neticede İtalya ve Yunanistan Türkiye teklîlini talâm eden laah-hûdî üzerine İngiltere heyeti murahhasası de aynı mecburiyet ve laah-hûdî ilân etmiş ve mesale bu suretle hüsnü neticeye ermişir. Bu baplıe hiç bir şüphe ve tereddüde meydan kalmamak için bu laf-sîlâ ve laah-hûdî ifâde eden beyanâtî müzakerale zabırlarından aynen iktibas ile buraya dercederiz.

"Müşyü Montanyas. Cezairi" isna aşerideki vah-kıllara dair olan ve metni İtalyan ve Türk murahhasları tarafından bilîfîlak kararlaştırılan beyannameli âtiyî okudu:

"Muahdesi sülyuhinin 13 nci maddesinin istih-lâf etliğı ve âzerindeki bîlcümle hukuk ve müstene-dalından Türkiye'nin İtalya lehine feragat etliğı delâldir.

Müşlûmen evkafının hukukunu tasdik etliğini İtalya heyeti murahhasası beyan eyler.

Vakıflar mer'ci aidi tarafından idare oluna-caktir.

Evkafı meşhûre usulî berveçhi peşin ve âdi-lâne lazmin vaki olmağidke tedil edilmeyecektir. Müessesesi dinîye ve hayriye istismâye o makûleden müessesesi hususîyeye temin olanan bîkümle teshîlâtile istislah edilecektir.

İsmet Dago bu beyannameyi senet ilthâz ve metnini kabul etti.

Sir Horas Rombold, beyanâtî âtiyede bulundu: Yunanistanda ve âzzâm isnaagerde kân Evkaf meselesinin halî Berlantya heyeti murahhasesine memnuniyetle talakkî olunmuş, bahusus İtalya ve Yunan hükûmetlerinin bu baplıke lavru hareketleri Berlantya Hükûmeti tarafından Kıbrıs âdasındaki evkaf hakkında takip olunan ve istisbaken talak ol-unacak olan sureti hareketi temamiyile tekbûl et-mekle olduğundan memnuniyet vaki bir kal daha müddet bulunmuşir.

Berlantya Hükûmeti bu Adadaki evkafın hu-

kuku hakkında mazide daima gösterdiği riayetin aynını müstakbelde dahi ibrazda devam etmek niyetindedir.

İsmet Dago bu beyanâtî senet ilthâz ve bundan dolay Berlantya heyeti murahhasesine teçekkür etti. İşte Lozan müzakerâtinin evkaf bahsındaki ah-kâm ve laf-sîlâsî bundan ibarettir. Bu müzakerale o kadar kal'î ve sarîrlî ki ahîşkenlik etmeksizin onun tesir ve şumulünden kurtulmak imkân ve ih-timalı yoktur. Bu laf-sîlâse nazaran İngiltere Hükû-meti diğer düvîlî âhîde ile bîrlîkte ve onlara karşı Kıbrıs Evkafının mazide olduğu gibi İngilterece ri-ayete mazhar olacağı ve bu usulün berveçhi peşin ve âdi-lâne lazmin vaki olmağidke, tedil ed-meyeceğini kabul ve laah-hûl etmişir. Şimdi bu la-ah-hûdî göz önünde bulundurarak Evkafa ver-il-mekte olan ağır tevazî meşalesini tetkik edelim. Gayri kabîlî inkâr bir hakîkattir ki Cezire İngiliz idare ve işgaline verildiğı gündenberi çâri ve mer-i olan usulü kadimîne tevîkân Kıbrıs bîrlîkâm araz-inin âşan Evkaf müessesesine ve meşrûlî verilmek-te idi. Bu hak hiç bir zaman hiç bir sebeple ihlâk olamamışir.

Bir zamanlar doğruşan aşahbî hak tarafından tahsil edilen bu âşar sonraları Hükûmetçe tahsil edilmeye ve fakat kâffî ahvalde gene sahiplerine tediyê olunmağa başlanmışir. Âşar usulünün devâm etliğı müddetçe ilthâz olunan bu usul da devam et-mişir. Âşarın lâğvî mevzuu bahsaldığı zaman bu hak bir kerre daha teyid edilmiş ve vesâli orakı hesap ile muahde ahkâmı dairesinde âlakodarlara nehit suretinde 6 bin Lira orakı tediyeye bağlan-mışir.

Görülüyör ki her safhada Hükûmet mecburiyet ve laah-hûdînâ ifâ etmekten başka bir şey yapamamışir. Hiç şüphe yok ki eğer bu bir laah-hûl teşkil etmese bu hak bir çekilden diğer çekile intikal ederken ihmal edilecek ve daha o zamanlardan bertaraf olunacakti. Bugüne kadar devamı onun bir lûfû atuf olmaksızın ziyade bu derece kuvvelli ve gayri kabîlî münakeşâ bir hakka istinal elmesinden mün-baistir. Eğer İngiltere Hükûmeti bunu holtebol kal-dırmak isterse ancak laah-hûdîne sadakat göster-e-rek berveçhi peşin ve âdi-lâne bir lazmin ver-dikten sonra kaldıracabilir ve bu halde bile Kıbrıs Hükûmetinin kendiliğinden öyle bir şey yapması sala-hiyeti horicindedir zannediyoruz. Muahdedân tefisir ve telbiki o muahdedleri: imza eden devletler akl olmak lâzımdir. İngilterenin Lozandaki laah-hûdî nede? Şumul ve tesir neyeye kadar gider? Muah-hede ahkâmını ihlâl etmeksizin bundan uzlaşmak ve kurtulmak imkân var mıdır? Buradan tetkik ve teçekkür zannederiz ki devletleri siyasetî hariceler-i noktasından âlakodâr eden meselelerdir ve her halde diplomasi hakikîyetle hallolunmak icabeder. Bundan dolay bu meselemin tetkiki için intihap edil-en komayonun bu hususta ne derece kadar sala-hiyetler olacağı cayi sueldir. Bizim noktası nazarı-ma göre böyle bir heyetin vereceğı kararın hiç bir hükûmî tesiri olmamak lâzım gelir. Fakat heyet

(Alt tarafı 2 nci sayfede)

Protesto geri geldi

Lise tahsisatının Hükûmetçe kat edileceğı resmî bir surette beyan edilmiş olduğundan dolayı Lise heyeti idaresi namına Mastemlektâ Nezaretine gönderilmiş kararlar şan protesto namına onlar evlemeye derühâ eden avukat Bahattin Heye islah ediliğı öğrenilmişir. Protestonun âfâlesine sebep olmak üzere protesto-namenin onı tervîc eden av-tarafından imza edilmemiş olması ve bazı kısımlarının tashihî muhiat bulunduğuna gösterilmek-tedir. Protestonun Evkaf tahsisatına kat edileceğı tashihî muhiat bulunduğuna gösterilmek-tedir. Protestonun Evkaf tahsisatına kat edileceğı tashihî muhiat bulunduğuna gösterilmek-tedir. Protestonun Evkaf tahsisatına kat edileceğı tashihî muhiat bulunduğuna gösterilmek-tedir.

Komisvonda resmîen müza-kere ve kabul edilen bir kararın artık ekseriyet akaliyet mevzuu bahsalmaksızın heyeti anumi-yinin kararı addolunması kadar tabii bir şey yoktur. Öyle âken kararın onı tervîc edenlerin ih-zâlatıyevî gönderilmesi ve meclis-i şâhiyyeli mauevyesinin bundan harîç tutulmak istemesi her halde gayri lûkûki ve gayri mütemmel bir itatır.

Meclis reisinin beyanâtının yanlışlığına göre muzakerah gazeteler o şekilde neşrettiğı hal-de ne bir tezkîp ne de bir tashih-teğebbüs olunmaması onun o şekilde vaki olduğuna şüphe bırakmıyor. Kaldı ki tanzim olu-nan protestonun muhtevirâtı he-yeti anumiyyede okunmuş kelimeler, cümle cümle tercüme ile bu baplı bir gınaatıraz der-meyan edilmemişir. Bu marzede Vali Hz. nin Vilâyet dairesinde heyete vaki olan beyanâtî şifâli-yelerini -ki Evkaf ve Hükûmet atıyesinin devamâtı İngiliz mü-ditürün ipkısına ve Kolejî devâmına talik edilyorlar- tamamiyile protestonamenin rûh ve ifâlesine (Alt tarafı 2 nci sayfede)

ABONE SARTLARI:

Yıllığı ada için 5,
haric için 8 şilindir.
İLANLAR, için
hususî görülmür.
ADRES: SES
Lefkoşa—Kıbrıs

7
MAYIS
1937

YIL: 3

Cuma Günleri Çıkar Haftalık Türk Gazetesi.

SAYI: 92

Üçüncü Yılımız

HALKIN SESİ HAKKIN SESİDİR.

SES, bu sayı ile üçüncü yaşına girmiş bulunuyor. İki senelik hayatında, ilk sıvayında cemaaatı karşı tasahhüd ettiği ciddiyet meslekinden ve ulusal yoldan zerre kadar inhiraf etmemiş, ve Ulusun ve Cemaaatın yüksek haklarını ve menfaatlerini korumak ve Cemaaatın tarakkı ve inkişafına hizmet etmek gayesini gütmüştür.

Bu siyasette ise her zaman Halktan kuvvet alarak «Halkın Sesi Hakkın Sesidir» düstârına peyrev olmuştur.

Aynı zamanda en faydalı saydığı muhtelif makaleler, tercümelere ve iktisadîlerle de okurlarına nafile olmağa çalışmış, ve onlara gerek Türkiye'nin, gerek Adanın, ve gerek bütün dünyanın en taze ve ehemmiyetli havadisini tam zamanında vermiştir.

SES, bundan sonraki hayatında da bu doğru yolda devam edecektir. Halktan şimdiki kadar gördüğü rağbete bundan sonra da nail olacağına şübhesi yoktur.

Durgun

SERMAYELER

Bir müddet evvel neşretmiş bir makede Adada mümtazid sermayedarlara aid olarak 2 milyon İngiliz lirası mevcut bulunduğunu yedi sene evvel Kavanin Medisinde vakubulan bir idadeye istinaden yazmış ve memleketin geçirmekte bulunduğu bu para sıkıntısı zamanında bu azim meblağın durgun ve semeresiz bırakılmasından şikâyet ederek bu paraların işletilmesini temin için bazı tedbirler imhaz edilmesini istemiştik.

Bu sene zarfında öğren-düğimize göre bu durgun

KRALIN TAÇ TÖRENİNDE

Türkiye Cumhuriyetini temsil edecek olan
Baş Vekil General İsmet İnönü.

General İnönü'nü Londraya götüren
Kocatepe Torpitosu

sermayenin miktarı yedi sene evvelkine nisbeten daha ziyade artmış ve üç milyon İngiliz lirasına halis olmuştu.

Son bafı çıkan Proini gazetesi de, aşağıda bir icmalî neşrettiğimiz bir makede içinde bu cesim sermayenin durgunluğunu nazar önünde tutarak son zamanlarda bu paraların işletilmesi için bazı bareketler görülmekte bulunduğunu tebsir ediyor. Ez cimale Adada külliye bir miktarla bulunduğu anlaşılan alua ve sair kıymetli maddenin keşfi ve işletilmesi için

bu sermayelerin ortaya çıkarılacağını yazıyor. Bu maksadî teşhil için de Adada bir Geofizik enstitüsü tesis edildiğini biliyoruz. Proini gazetesi, aynı zamanda, memleketi daha ziyade Turist celbini temin için de modero ve en mükemmel şartları haiz hotel-ler inşası için de bu sermayelerden istifade edilmesini fikrini ileri sürüyor.

Demek oluyor ki bu Adada bizimle beraber sakin bulunan diğer unsur, artık faaliyet zamanını geldiğine kanaat görmüş ve barekete

başlamıştır. Onlar zaten faaliyetinde ve hareketindedirler. Biz bu sözümüzle bu faaliyetin ve hareketin 3 milyon liraya müstenden müddi bir şekil alacağını söylemek istiyoruz.

Fakat Aslî malikatımız, bizim cemaaatımız hakkında da bir kaç söz yazmak.

Bizle de taitis görenler, aklı kesenler, ve oldukça paraya sahip bulunanlar eksik değildir. Fakat son derece hayrete ve teessüfe şayan değildir ki diğer unsur, gözlerinin önünde, kendilerini bulure ve belki milyonlara kavuşturacak olan bu işlere girirken, bizi kiler, göya bu memlekette mevcut değildir. veya bu memleketin işleri ve servet membaları ile bir alakaları yokmuş gibi derin bir sükkut içinde vakit geçiriyorlar. Bu hal bize Türklüğün bu memlekette bekası bakımından hiç iyi görünmüyor. Bizı buraya getirenler, bu gün Adada mevcut her ferdimiz için 2 şehid verdiler, ve rok taluî olarak bize tevdi ettikleri Türklük mevcudiyetini muhafaza etmemizi bizden beklerler. Biz ise ne bu manevî borcumuzu, ne de kendi kendimize karşı mükellef bulunduğumuz maddî varifiyi hiç düşünmeyerek atıl duruyoruz. Bizim de bu işlere girecek kadar hilgimiz ve manevî sermayemiz eksik değildir. Maddi sermayeye gelince, diğer unsur gibi milyonlarımız yok ise de zamanın Kooperatifı asrı olduğunu, Kooperatifle, birlikle, muhabbetle bu işlerin en alısını yapabileceğimizi unutmamalıyız. Fakat bu gibi işler için ortaya atılacak, ön ayak olacak, sözü geçkin, umumiyyetini haiz önderler lâzımdır. Bunlar da yok değildir. Ne olur barekete gelseler!

Proini'nin Makalesi

Proini gazetesi bir Baş Makale neşrederek şimdiki kadar Adada atıl duran sermayelerin artık Maden İşleri, ve bilhassa Altın

79. Kıbrıs'ta yayınlanan bir başka Türk gazetesi: «Ses». Bu gazete, başından beri yeri Türk harfleriyle basılmaktadır. Kıbrıs Türkleri, Arap yazısını bırakmışlar, yeni Türk alfabesini almışlardır.

Gazete sahibi :
Bağmuharriir : H. Remzi
Mesul müdür :

Abonesi
Mısır 50 kuruş
Cezai 70 Kuruş

Haftada iki defa negrolunur
Cumhuriyetçi Türk gazetesi

MUHADENET

İdare-i
Şeri alidulcah
[sülta]
kâhne
Telefon No. 42 661

Yaşasın Gazi

Geçmiş müslümanlar cemiyetinden çıkıyordu, kargışlık, henüz selamlaşmamışlık: kudüste haykırım, burada tekrarı edeyim: yaşasın Gazi dedi...

Yüksek bir dini mevki sahibi olan bu zat esasen Türk halkının perçemkârlarından idi, yalnız bazı teccâhülteri nabehen, gâib bulurdu ve daima « Allah ihlayet yolundan ayırmasın » duasıyla ayrılırdık. bu dafa Gazinin en doğru yolu bulanların ilk seffinde bulunulduğuna şüphesi kalmadığını temin ediyorduk!

— Ne oldu hocam?

Jedim
Cevap verdi :

— Türkiye'nin kudüs kongresine iştirak etmemesinden müteasir oluştum, orzu ederdim ki senelerce İslamiyet bayrağını taşımış, binbir badireye göğüs açmış, bu topraklarda Türkiye için de aramızda bulunsun!

Her geçen gün büyük Gazinin ne uzak, görücü bir göze, ne ölü düşünen bir dünyaya mülk olduğunu isbat etti...

« Herseye nazaran: her müslüman ölemi kendi muhitinde inkişaf ettirebilir. istiklalini temin ve muhafazaya çalışarak yolunda heyatı bulunurken ne kadar doğru düşünmüştür » sözlerini dâve eyledi.

— İstat ne olurdu, bu düşüncelerinizi bir kışkırtıcı kongresine söyleyeceydiniz. halk, kenir etmiş olurdunuz dedim. Buna :

— Ne diyosunuz? kongresini? Buna, bir oyuncağın demek dâba müvafık olur! İşte Gazinin bu-yuklugu ile bundenyo...

Kudüs içtiması isbat ettiki muhtelif İslam milletleri için en asilim, en doğru yol Tefvik Rüşti

Bayin H. M. meclisinde söylediği gibi kendi dairesi dahilinde uyumak, ilerlemek ve yaşamaktır. Bunun üsttarafı hayoldu, se-râbdır...

Büyük bir müslüman kitesinin liderliğini yapan dostumdan ayrıldıktan sonra düşündim:

— Acaba bu dünyayı yalnız Şeyh T... ya mı muhazırdı? Acaba kudüste kadar daban tepenlerden kaç kışıl alın neticeden memnundu?

Acaba kaç kışıl, güçlü aşikâr YAŞASIN GAZİ! denmişti?... Diyordu?...

MÜTEREM Okuyuculara

Hemen her posta bir Türk sol-rinden gazetemizin abone bedeline, parana ne surette gönderileceğini de mektuplar alıyoruz. Gazetemiz haftada bir kerre çıkarıldığı zaman abonesiniz 70 yitmiş Mısır kuruşu idi, her hafta 2 mülüm posta ücretiyle sofor olardı. Bu gün gazetemiz haftada 2 defa çıkarılıyor, her postada mülloka bir karesim numidesi bulunuyor ve Mısır posta idaresinin nakli ve ücretini tezyit etmesinden dolayı 4 mülüm posta veriyoruz. Bütün bunlara rağmen abone bedelin 5 Türk lirasına artırıyoruz ve her parayla ihlâkî bir hayıya etfal, Mülî tasarruf cemiyetine tahvile ediyoruz. Bu mülüm yeri seni zarfında gazetemizi okumak isteyen zevatın abone bedelin bu cemiyetlerden birine tahvile ettiğini de mektupları kânnu sanı bulayotuz. kadar dâ-rehaneimize göndermeleri aksi takdirde irsalat, kesmek mecburiyetinde kalacağınız zaruridir

Kral — Kebine — Parlman

Son günlerde kabine'nin vaziyeti etrafında o kadar gıyalar çıktı, çıkarıldı ki... Başvekil El Mikatun muhabirine :

« Kabinenin İbaka veyâ zevâli kralın rızasına, meclis meclisinin itimadına mütevakkıftır. kabinemiz ise her ikisine muharırdır, binaenahay kabine'mize dair çıkarılan rivayetler sahtedir » yolunda beyanatta bulundu. Bu nu kral Hâzretlerinin meclisler heyeline heyatı, teyit etti ve kabinenin mevkine dair her türlü rivayetlere katıyen ehemmiyet vermemek lüzumuna anladı...

Mısır 1930 senesi teşvuzundan beri bir çok zihniyet, devrildi, idari ve iktisadi bîzârlara göçüş geçti, maki'vânet oluyordu. Buhran kânnu muvett. Bu-tun dünyaya kurumsu yolu arıyor. Fakat kurtuluş yollarının başında kuvvetli bir hükümet, mut-tahit bir millet, temsil eden, firka muvaddar, derdestan azade bir hükümet lazımdır. Kesken

bulunanın iç yuzi iktisadi ve malidirki neticesi siyasi buhranlardan çok tehlikeli, çok korkunçtur.

Mısır devletleri manzumesine dâhil bir evadır. Mısır'da umumî bulurana izale için çalışmak mecburiyetinde dir. Bunun içinde hukümetin haric ve dâhilde kuvvetli olması, firka partitolarından uzak kalması lazımdır.

Kral Hâzretleri meclisler heyetine karşı söylediği sarılı, katı sözlerle kabine'nin kuvvetini, milletini takip edeceğine yolu göstermek istemiştir.

Kral Hâzretlerinin kısa fakat çok kuvvetli mütakırlar yakaladığı yeni bir siyasî takip edeceğine dair rivayetleri, umitleri, zira-zeler ölecek mahiyettedir.

Meclis esasen kabine'nin evladları, eksikler firkasının lideri, kabine zevâdıdır. Muhalefet intihâzı, her şeye şarak etmemiş-

Mısır'da Umran

Yeni şehirden bir manzara

Vatanını seven yerli malı kullanır.

80. Türk yazı devrimi Mısır'a da yayıldı. Yukarıda Mısır'ın başkenti Kahire'de haftada iki defa yayınlanan Cumhuriyetçi Türk gazetesi "Muhadenet" in 28 Aralık 1931 tarihli sayısı görülmektedir. Gazetenin bu sayfası Türkçe ve tamamen yeni Türk harfleriyle basılmıştır.

UYGUR TILI ELİPBƏSİ

维吾尔文字母表

印刷体	Aa	Bb	Dd	Ef	Fe	Gg	
手写体	<i>Aa</i>	<i>Bb</i>	<i>Dd</i>	<i>Ee</i>	<i>Ff</i>	<i>Gg</i>	
名 称	a	be	de	e	ef	ge	
印刷体	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll	Mm	Nn
手写体	<i>Hh</i>	<i>Ii</i>	<i>Jj</i>	<i>Kk</i>	<i>Ll</i>	<i>Mm</i>	<i>Nn</i>
名 称	ha	i	je	ke	el	em	ne
印刷体	Oo	Pp	Qq	Rr	Ss	Tt	
手写体	<i>Oo</i>	<i>Pp</i>	<i>Qq</i>	<i>Rr</i>	<i>Ss</i>	<i>Tt</i>	
名 称	o	pe	qiu	ar	es	te	
印刷体	Uu	Vv	Ww	Xx	Yy	Zz	
手写体	<i>Uu</i>	<i>Vv</i>	<i>Ww</i>	<i>Xx</i>	<i>Yy</i>	<i>Zz</i>	
名 称	u	ve	wa	xi	ya	ze	
印刷体	Ōŋ	Hh	Kk	Əə	Өө	Üü	Zz
手写体	<i>Ōŋ</i>	<i>Hh</i>	<i>Kk</i>	<i>Əə</i>	<i>Өө</i>	<i>Üü</i>	<i>Zz</i>
名 称	ŋa	he	ka	ə	ө	ü	ze

注,

1. 本词典除了字母表中所列的单字母外,还采用了 **ng**、**zh**、**ch**、**sh** 等四个双字母 (**zh**、**ch**、**sh** 只用于汉语人名和地名)。

2. 双字母的书写体是: *ng* *zh* *ch* *sh*

82. Uygur Alfabesi. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan'da) yaşayan Uygur Türkleri için 1960'lı yıllarda yukarıdaki alfabe alındı. Lâtin yazısı esasına dayanan bu alfabe 1960-64 yılları arasında bir deneme döneminden geçirildikten sonra 1965 yılında resmen kabul edildi. Aynı Özerk bölgede yaşayan Kazaklar için de benzer bir alfabe benimsendi.

UYĞURQƏ – HƏNZUQƏ LUQƏT

*Xinjiang daxüe Hənzü tili fakulteti tüzdi
«Uyğurqə — Hənzüqə Luqət»ni təxürüp
bekitix guruppisi bekitti*

XINJIANG HƏLK NƏXRİYATI

83. Uyğurca - Çince sözlük. Lâtin alfabesi alındıktan sonra bu alfabeyle 1976 yılında ilk Çince - Uyğurca sözlük yayınlandı. 1982 yılında da, Sincan Uyğur Özerk Bölgesi merkezi Urumçi'de Sincan Halk Neşriyatı tarafından yukarda kapağı görülen Uyğurca - Çince sözlük yayınlandı.

ئېلىپبە ناخشىسى

مۇزىكىسى: خارىس ئاشىرۇپنىڭ

1 = C $\frac{4}{4}$

| (- 1 2 3 | 4 5 6 2 | - 5 6 7 | 1̇ 5 6 6)

| - 2̇ 1̇ 7 | 6 5 5 2 | - 5 6̇ 7̇ 1̇7̇ | 6 5 5 2

ئ ا ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش

| - 1 2 3 | 4 5 6 2 | 6̇ 5̇ 6̇ 7̇ | 1̇ 5̇ 6̇ 6̇

غ ف ق ك گ ك ل م ن ه ئ و ئو

|| - - - 1̇ | 5 7 6 6

ئ و ئو ئى ئى ي

ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ تەرتىپى

چ	ج	ت	پ	ب	ئ	ئا
ش	س	ژ	ز	ر	د	خ
ل	لڭ	گ	ك	ق	ف	غ
ئو	ئو	ئو	ئو	ھ	ن	م
			ي	ئى	ئې	ۋ

84. Bugünkü Uyğur alfabesi. Çin'in Sincan Uyğur Özerk Bölgesinde yaşayan ve bir kuşak boyunca Lâtin alfabesini kullanmış olan Uyğur Türkleri, 1 Ocak 1984 tarihinde tekrar Arap yazısına döndürüldüler. Yukarda Uyğur Türklerinin bugün kullanmakta oldukları Arap alfabesi görülyor ve buna "Uyğur Elipbası (Alfabesi)" adı verilyor.

باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ بىرىنچى يىللىقلىرى ئۈچۈن

ئېلىپبە

تۈزگۈچى : ئابدۇسالام نوختى

نەھرى : ئاقۇپ فېيۇم

شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى

85. Uygur Alfabe Kitabı: "Başlangıç Mekteplerinin Birinci Yıllıkları için Elipba" başlıklı, yani ilkokul birinci sınıf alfabe kitabı. 1989 yılında "Sincan Maarif neşriyatı" tarafından yayınlanmıştır ve Uygur okullarında halen kullanılmaktadır.

哈萨克文字母表

字母次序	现行阿拉伯字母文字				增文拉丁字母	国际音标	国际突厥字母
	单独写法	词首写法	词间写法	词尾写法			
1	ا	ا	-	ا	a	a	a
2	آ	آ	-	آ	ä	ä	ä
3	ب	ب	ب	ب	b	b	b
4					c	ts'	ts
5	و	و	-	و	v	v	v
6	گ	گ	گ	گ	g	g	g
7	د	د	-	د	d	d	d
8	ه	ه	-	ه	e	e	e
9	ج	ج	ج	ج	j	dʒ	j
10	ز	ز	-	ز	z	z	z
11	ي	ي	ي	ي	y	j	y
12	ك	ك	ك	ك	k	k	k
13	ل	ل	ل	ل	l	l	l
14	م	م	م	م	m	m	m
15	ن	ن	ن	ن	n	n	n
16	و	و	-	و	o	o	o
17	و	و	-	و	ø	ø	ø
18	پ	پ	پ	پ	p	p	p

~ 36 ~

字母次序	现行阿拉伯字母文字				增文拉丁字母	国际音标	国际突厥字母
	单独写法	词首写法	词间写法	词尾写法			
19	ر	ر	-	ر	r	r	r
20	س	س	-	س	s	s	s
21	ت	ت	ت	ت	t	t'	t
22	ۇ	ۇ	-	ۇ	w	w	w
					üw	yw	iw/üw
					uw	uw	iw/üw
23	ف	ف	ف	ف	f	f	f
24	ح	ح	ح	ح	h	x	x
25	چ	چ	چ	چ	q	tʃ'	c
26	ش	ش	ش	ش	x	s	s
27	ى	ى	ى	ى	e	a	i
28	ي	ي	ي	ي	i	i	i
29	ق	ق	ق	ق	k	q'	q
30	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ng	ŋ	ng/ŋ
31	ع	ع	ع	ع	α	ɛ	γ
32	ۇ	ۇ	-	ۇ	u	u	u
33	ۇ	ۇ	-	ۇ	ü	y	ü
34	ھ	ھ	ھ	ھ	h	h	h
35							软音符号

~ 37 ~

86. Kazak alfabesi. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Kazaklar için hazırlanmış olan alfabe cetveli. O bölgedeki Kazaklar da Uygurlarla birlikte 1984 yılında Arap alfabesine döndürülmüşlerdir.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى
新疆维吾尔自治区主席

تۆمۈر داۋامەت

铁木尔·达瓦买提

جۇڭگو ئۇرۇمچىسى جۇڭشەن يولى 2-نومۇرلۇق قورۇ

中国乌鲁木齐市中山路 2 号

تېلېفون 232-فونى باش ئاپارات 79173 电话

شىنجاڭ خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى
新疆维吾尔自治区人大常委会主任

ھامىدىن نىيازى

阿木冬·尼牙孜

جۇڭگو ئۇرۇمچىسى دۆڭفېڭ يولى 10-قورۇ
中国乌鲁木齐东风路十号

تېلېفون 22208 电话

22208 22208

XINJIANG UYGUR AUTONOMOUS REGION

The Chairman of the Standing Committee of
The People's Congress of
Xinjiang Uygur Autonomous Region

TUMUR DAWAMET

Governor

AMUDUN NIYAZI

Add. 2 ZHONG SHAN ROAD
ULUMQI, CHINA

Tel. 79173
Ext. 232

Add: 10. Dong Feng Road
Urumqi, China
Tel: 22208

Юсуп Мухаммед

Зам. председателя народного правительства СУАР

Тел. 79172—277

87. Uygur ileri gelenlerinin isim kartları. Solda Sincan Uygur Özerk bölgesi Genel Valisi Tumur Dawamat'ın, sağda aynı bölge Halk Kurultay Daimi Komitesinin Müdürü (Başkan) Amudun Niyazi'nin kartlarının ön ve arka yüzleri görülmektedir. Bir tek kart üzerinde Arap, Çin ve Lâtin yazılarının birlikte kullanılmış olduğu göze çarpıyor. En alttı ise Sincan Uygur Özerk Bölge Dış İlişkiler Başkanı Yusuf Muhammed'in Kiril alfabesiyle basılmış kartı görülmüyor. Yani, üç kartta dört yazı kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

I – Arşiv Kaynakları

- *T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri* (Kısaltmalarda *DBA* olarak gösterilmiştir). Eski tasnifte, 1922-1928 yıllarına ait *Mütenevvia* ve *İdarî* dosyalar kullanılmıştır.
- *T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivleri*, Paris (Kısaltmalarda *PBA* olarak gösterilmiştir.) *Kutu 178* kullanılmıştır.
- *T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivleri*, Londra (Kısaltmalarda *LBA* olarak gösterilmiştir.) 1875 yılı, *Donanma için Gemi siparişleri* dosyalarından örnekler kullanılmıştır.
- *American National Archives, Diplomatic Branch*, (ABD Milli Arşivleri, Diplomatik Bölümü). Washington D.C., (Kısaltmalarda *NADB* olarak gösterilmiştir. Bu arşivlerden şu ciltler ve dosyalar kullanılmıştır :

867.402/11	467.402/22
867.402/13	467.402/23
867.402/15	467.402/24
867.402/16	467.402/28
867.402/19	467.402/30
	467.402/32

- *Foreign Office Archives, Public Record Office*, London (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Devlet Arşivleri, Londra), (Kısaltmalarda *F.O.* olarak gösterilmiştir.) Bu arşivlerden *F. O. 424/264* ve *F. O. 424/269* ciltleri kullanılmıştır.)

II – Yayınlanmış Kaynaklar

- ABDÜLHAMİD, SULTAN, *Siyasî Hatıralarım*, (Çeviren) Salih Can, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974
- ADIVAR, HALİDE EDİP, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1971
- AKSOY, ÖMER ASIM, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, Ankara, 1973
- ALAETTİN, İBRAHİM (GÖVSA), "Harflerimizin Kabahati", *Resimli Gazete*, İstanbul, Mart 1924. sayı 27
- "L'Alfabeto latino in Turchia la Riforma della Lingua", *Piccola della Sera*, Trieste, 4.2.1929
- ANDAY, MELİH CEVDET, "Türk Abecesi", *Cumhuriyet*, 18.8.1978
- ARAL, HAMİT, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara 1968
- "Arab elifbasının barışında bir nice söz", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924, No. 2
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, ikinci basım, Ankara, 1961

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt IV, Ankara, 1964
- ATAY, FALİH RIFKI, "La Décision du Peuple", *Milliyyet* (İstanbul), 11.8.1928
- , "Execution et Application", *Milliyyet* (İstanbul), 15.8.1928
- , "Türk Harfleri", *Hakimiyeti Milliye*, (Ankara), 2.8.1928
- , "La Question des Caractères Latins", *Milliyyet*, 29.6.1928
- , "Yeni Yazı", *Türk Dili*, Cilt II, Sayı 23, Ankara, 1.8.1953
- "L'Avènement des caractères latins. Que subsistera-t-il de notre patrimoine littéraire?", *Akcham* (İstanbul), 21.8.1928
- AVNİ (BAŞMAN), "Latin Harfleri Meselesi", *Hayat* (İstanbul), 30 Kânunuevvel 1926
- Azerî, "Azerbaycan'da Latin elifbası", *Yeni Kafkasya* (İstanbul), 15.10.1923, No. 2
- BANCAL, LEON, "Balkans 1934-VII: La Révolution de l'A.B.C.D.", *Le Petit Marseillais* (Marseille), 17.6.1934
- BAŞGÖZ- WILSON, İLHAN-HOWARD, "Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk", Ankara, 1973
- BAŞVEKÂLET, *Millet Mektebi Teşkilâtı Talimatnamesi*, Ankara, 1928
- BATTAL, ABDULLAH (TAYMAS), "Harflerimizin Müdafaası, Bakû Türkiyat Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey tarafından okunan rapor, İstanbul, 1926
- BİNYAZAR, ADNAN, "Yazı Devrimi", *Yazı Devrimi, Belgeler Eki, Cumhuriyet* gazetesi (İstanbul), 1.11.1978
- "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" (Tablo), *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1928, Cahier I, planche 1; *Oriente Moderno*, Anno IX, Nr. 1, Cennaio 1929, p. 48
- BORAK, SADİ, "Bir Yazı Devriminin Oyküsü", *Yazı Devrimi Belgeler Eki, Cumhuriyet*, 1.11.1978
- BOURGEOIS, H., "La Question de l'aphabet albanais", *Revus du Monde Musulman*, Vol. XXV, Paris, 1913
- , "La Question de l'Alphabet albanais, Additions et corrections", *Revue du Monde Musulman*, Vol. XXVIII (1914), Paris, 1914
- BÖÖK, FREDERİK, "Türk Diktatörü" (çeviri), *Svenska Dagbladet*, Stockholm, 21.8.1933
- BROWN, F. YEATS, "Turkey of today and of the future", *The Spectator* (London), 2.2.1929
- "Bütün mekteplerde Yeni Türk Harfleri okutulacak", *Cumhuriyet* (İstanbul), 16.8.1928 ve 16.8.1978
- CAHİT, HÜSEYİN (YALÇIN), "Lâtin Harfleri", *Tanin* (İstanbul), 6.3.1924
- , "Necat Yolu", *Tanin* (İstanbul), 27.2.1924
- CANPOLAT, MUSTAFA, "Türk abeceleri", *Yazı Devrimi. Belgeler Eki, Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978
- , "Yazı Devrimine Değin Yazım Sorunları", *Türk Dili* (Ankara), 1. Kısım 1978
- "Les Capitulations littéraires étrangères abolies à leur tour", *Akcham* (İstanbul), 28.8.1928

- CASTAGNÉ, JOSEPH, "Latinisations de l'Alphabet Turc dans les Républiques Turco-Tartares de l'U.R.S.S.", *Revue des Etudes Islamiques*, 1927, Cahier III, Paris, 1927
- , "Le Mouvement de Latinisation dans les Républiques Sovétiques Musulmans et les Pays voisins", *Revue des Etudes Islamiques*, 1929, Paris, 1928
- "La Commission des Caractères Latins. Une Mise au point", *La République* (İstanbul), 2.7.1928
- ÇAĞATAY, PROF. DR. SAADET, "Dilimiz Üzerine Düşünceler", *Türk Kültürü*, Sayı 183, (Ankara), Ocak 1978
- DALLI, HÜSEYİN, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayını, Ankara, 1978
- "Déclaration de Kiazim Pacha, Président de la G.A.N.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 10.8.1928
- "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928
- DILAÇAR, A. "Prof. J. Nemeth's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform", *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Nemeth*, Ed. by Keldy-Nagy, Budapest, 1976
- "Le discours de Mustafa Kemal", *Le Temps* (Paris), 4.11.1928
- ECEVİT, BÜLENT, "Gelişen Türkçemiz", *Türk Dili* (Ankara), 1.10.1978
- EMRE, AHMET CEVAT, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, 1960
- "Enforced Literacy", *The New York Times* (New York), 3.1.1929
- "L'Enseignement des Nouveaux Caractères alphabétiques", *La République* (İstanbul), 26.8.1928
- "La Escritura Latina en Turquía", *El Sol* (Madrid), 24.12.1926
- ERCİLASUN, AHMET B., *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, kültür Eserleri : 15, Ankara (Tarihsiz).
- ESİH, DR. İVAN, "Yöremizdeki Türkler : Kendi Geçmişimizi Öğrenmek Bakımından Türk Dilinin Önemi" (Çeviri), *Obzor*, 9.1.1935
- FERNANDEZ, W.G. TİNKOM-, "Changing Alphabet Obsesses Kemal. Turkish President at Dance Gives Bandmaster a Lesson in Writing Latin Letters", *The New York Times*, 2.9.1928
- GALANTİ, AVRAM, *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri*, İstanbul, 1925
- GALİB, REŞİT, "Türk Harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 20.8.1928
- "Gazi ve Latin Harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 10.7.1928 ve 10.7.1978; *Akşam* (İstanbul), 10.7.1928
- GENCAN, TAHİR NECAT, "Yazı Devrimi", *Türk Dili* (Ankara), 1.11.1978 "Gençlere", *Yeni Yol* (Baku), 21.10.1922, No. 5
- CENTİZON, PAUL, "Lettres de Turquie: Les Caractères Latins", *Le Temps* (Paris), 21.3.1926
- GÖKBERK, MACİT, "Yazı Devriminin Anlamı", *Yazı Devrimi - Belgeler. Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978

- GÖKŞEN, ENVER NACİ, "Millet Mektepleri", *Yazı Devrimi - Belgeler, Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978
- GREENWOOD, THOMAS, "Les Réformes de Mustapha Kemal et leur Répercussions sociales", *Tribune de Genève* (Genève), 11.10.1929
- HACIZADE, ALİ, "Yeni Türk Elifbası", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924, No. 2
- HAKKI, KILIÇZADE, "İzmir Kongresinde Latin Harfleri", *İçtihat*, (İstanbul), 1 Temmuz 1339 (1923), sayı 155
- HALLIBURTON, RICHARD, "The Metamorphosis of Turkey. An Ancient Moslem Country goes Modern with a Vengeance", *Baltimore Sun*, (Baltimore), 4.8.1935
- HATİBOĞLU, VECİHE, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, TDK Yayını, Ankara, 1973
- İNAN, AFET, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1977
- İNÖNÜ, İSMET, "Türk Harflerinin yıldönümü", *Ulus* (Ankara), 9.8.1953
- İSHAKİ, AYAZ, "Arap ve Lâtin Harfleri", *Türk Yurdu* (İstanbul), 1926, No. 16
- KADRI, YAKUP (KARAOSMANOĞLU), "La Nouvelle Ecriture Turque", *Milliyyet* (İstanbul), 21.8.1928
- KANSU, MAZHAR MÜFİT, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara, 1966
- KARAL, ENVER ZİYA, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Ankara, 1977
- , "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yayını, Ankara, 1978
- KARAYAN, İSTEPAN, *Muaddel Latin Harfler ile Elifba-i Türkî Projesi*, İstanbul, 1927
- "Karayazıdan Mektup", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924
- "Kemal Paşa'nın Son Reformu: Lâtin Alfabeti", *Epoka* (Varşova), 10.8.1929
- KEREKOF, M., "Türkiye'de Lâtin Harflerinin Kabulü", *Svobodna Reç* (Sofya), 9.12.1928
- KOCATÜRK, UTKAN, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, 1973
- KOCIEMSKI, LEONARDO, "L'Alfabeto Latino in Turchia", *Il Messagero* (Roma), 13.3.1929
- KONGAR, EMRE, "Toplumsal Her Kesiminde Etkisi Nedenile Büyük Önem Taşıyan Yazı Devrimi 50 Yılda Amaca Ulaştı", *Milliyet Sanat Dergisi* (İstanbul), 6 Kasım 1978, Sayı 296
- KÖPRÜLÜ, FUAT, "Harf Meselesi", *Millî Mecmua* (İstanbul), 1.12.1926
- L., J., "Ma Visite en Nouvelle Turquie", *La Sentinelle*, 11.10.1929
- "Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz : İktisat Kongresinde Bir Takrire Karşı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin Müdellal ve Vakıfane Mütaleası", *Hakimiyeti Milliye* (Ankara), 5.3.1923
- LEVEND, AGÂH SIRRI, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayını, Ankara, 1972
- LYBER, ALBERT HOWE, "Mustapha Kemal Reviews Turkey's Progress", *Current History*, January 1929
- , "Turkey's Adoption of the Roman Alphabet", *Current History*, V. 28 August 1928

Maarif 1928-1933. Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği, İstanbul, 1934

MAIN, ERNEST, "Turkey Looks to the North for Culture", *Daily Mail* (London), 26.10.1933

MARTYN, T. J. T., "Turkey as a Republic Breaks with Her Past. Five Years of the New Regime Have Witnessed a Complete Revolution with the Struggle to Meet Changed Conditions Still Going on", *The New York Times*, 28.10.1928

MARKOVIÇ, MIHAİLO, "Türk Dilinin Yabancı Sözcüklerden Arındırılması", *Politika* (Belgrad), 23.10.1938

McKEE, OLIVER JR., "Turkey Now Fighting for its Culture", *Boston Evening Transcript*, 2.6.1928

MERCANLIGİL, MUHARREM DOĞDU, "Yeni Harfler Birliği" ve "Yeni Yazı", *Ülkü* (Ankara), Nisan 1949

"Millet Mektepleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 8.11.1928 ve 8.11.1978

"La Mobilisation générale : La Nouvelle Alphabet Turc. Le 10 Août devrait être célébré, tous les ans, comme l'une des plus grandes Fêtes de la Nation turque", *Journal d'Orient* (İstanbul), 20.8.1928

"Möhkem İpler" (Başyazı), *Yeni Yol* (Bakû), 21.10.1922

MÜFTÜOĞLU, AHMET HİKMET, "Aflakî bir Serzeniş. Hafta Muhasebesi", *Resimli Gazete* (İstanbul), 30 Ağustos 1924

NADİ, YUNUS, "Lâtin Harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 10.8.1928

———, "Gazi'nin Huzurunda Ders ve İmtihan", *Cumhuriyet*, 19.8.1928

NECİMİ, İBRAHİM (DİLMEN), "Pour apprendre à lire les Nouveaux caractères turcs. Première leçon", *Milliyet* (İstanbul), 22.8.1928

———, "Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri", *Milliyet* (İstanbul), 21, 22, 23, 29, 30 Ağustos 1928

———, *Yeni Türkçe Okuma Yazma Dersleri*, İstanbul, 1928

"New Turkish Alphabet, Latin Characters", *The Times* (London), 28.8.1928

"La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Lausanne*, 26.4.1929

NURİ, CELÂL (İLERİ), *Tarih-i İstikbâl*, İstanbul, 1912

———, *Tarih-i Tedenniyet-i Osmaniye. Mukadderat-ı Tarihiye*. İstanbul, 1912

"L'Oeuvre Réformatrice en Turquie", *La Bulgarie* (Sofya), 28.9.1928

ORAL, FUAT SÜREYYA, *Türk Basın Tarihi, 1919-1965, Cumhuriyet Dönemi*, İkinci Kitap, Ankara, 1968

ÖKÇÜN, GÜNDÜZ, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir*, Ankara, 1968

ÖMER, TAHSİN, "İlmî ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Lâtin Harflerinin Aynıdır", İstanbul, 1923

ÖZDEMİR, EMİN, "Yazı Devrimi ve Düşünsel Yapı", *Yazı Devrimi Belgeler. Cumhuriyet*, 1.11.1978

ÖZERDİM, SAMİ N., "Yazı Devrimini Kavrıyayanlar", *Türk Dili* (Ankara), Kasım 1978

———, *Yazı Devriminin Öyküsü*, Ankara, 1978

- PAVLOV, THEODORE K., "L'Oeuvre Réformatrice de S.E. Moustapha Kémal Pacha", *La Bulgarie* (Sofya), 21.11.1931
- PAVLOVA, NELIA, "Yeni Türkiye'de Millî Eğitim. Cemal Hüsnü Beyi Ziyaret" (Çeviri), *Žname* (Sofya), 16-17 Eylül 1929
- "Le Problème d'Orthographe", *Journal d'Orient* (İstanbul), 1.9.1928
- "Le Projet définitif du Nouvel Alphabet a été établi", *Milliyyet*, (İstanbul), 13.7.1928
- "Le Révolution graphique en Turquie", *Journal de Genève*, 15.12.1926
- ROSS, E. DENISON, "Turkish Language Changess", *Observer* (London), 1.9.1929
- ROSSI, ETTORE, "Il Nuovo Alfabeto Latino Introdotto in Turchia", *Oriente Moderno*, Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929
- , "La Questione dell' Alfabeto per la lingue turche", *Oriente Moderno*, Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, Roma, 1927
- SADIK, NECMETTİN, "Idiome de Constantinople", *Akcham* (İstanbul), 27.8.1928
- SALİH, KEMAL, "Altı Derste Yeni Harflerimiz", *Cumhuriyet* (İstanbul), 22, 23, 25-28 Ağustos 1928
- "Sesimize Ses Verin", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924
- SEYDİ, ALİ, *Lâtin Hurufu Lisanimıza Kabil-i Tatbik midir?*, İstanbul, 1924
- SİMEONOVİÇ, BRANA, "Kemal Paşa'nın Reformlarına bir Bakış", *Pravda* (Saraybosna), 27.10.1933
- "Les Soldats Turcs et l'Alphabet latin", *Feuilles d'Avis de Neuchâtel*, 19.4.1930
- SUNGU, İHSAN, "Harf İnkılâbı ve Millî Şef İnönü", *Tarih Vesikaları* (Ankara), Haziran 1941
- "Şark Ölkelerinde Latin Elifbası", *Komunist* (Baku), 25.3.1927, No. 69
- ŞERİF, A., "Türkiye'de Yeni Elifba", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924
- ŞİMŞİR, BİLÂL N., "Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi", *Belleten*, Cilt XLIII, Sayı 169 (Ocak 1979) dan ayrı basım, Ankara, 1979
- , "Atatürk'ün Gülhane Söylevi", *Cumhuriyet* (İstanbul), 9.8.1978
- , *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, Ankara, 1970
- , "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Beyin Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)", *Belleten*, Cilt XCI, Ankara, 1977
- , "Türk Harf Devrimi'nin Türkiye Dışına Yayılması : Bulgaristan Türkleri Örneği", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*'ndan ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981
- ŞÜKRÜ, DR. İSMAİL, *Asrî Türk Harfleri Hakkında*, İstanbul, 1925
- ŞÜKRÜ, MEHMET, "Lâtin Harflerile İmlâ", *Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası* (Rahva), 15 Şubat 1924
- TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH, "Arap Harflerinin ıslahı ve Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleten*, Cilt XVII, Nisan 1953, Ankara, 1953
- TEKİN, TALÂT, "Avrupalılar ve Türkçenin Lâtin Harfleriyle Yazımı", *Türk Dili* (Ankara), 1 Kasım 1978

- , "Türk Yazı devriminin Öncüleri", *Yazı Devrimi - Belgeler, Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978
- TEZCAN, SEMİH, "En eski Türk dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe*, Ankara, 1978
- "Tiflis'te Yeni Türk Elifbasının Komitesi. Komite nice teşkil oldu? Komitenin birinci işleri", *Işık Yol* (Tiflis), 18 Mart 1924, No. 2
- "Tiflis'te Yeni Türk Elifbası Kurslarının Açılması", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924, No. 2
- TOYNEBEE, ARNOLD J., "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-1928)" in *Survey of International Affairs, 1928*, London, 1929
- TURIKULOV, N. "K voprosu o latinizatsii Turskih Alfavitov" (Türk Alfabetesinin Lâtinleştirilmesi Sorunu Üzerine), *Noviy Vostok*, X-XI (1925), Moskva, 1925
- "The Turk and his Language", *Manchester Guardian*, 8.9.1932
- "The Turks Drop Arabic for our Alphabet. Angora will give people 15 years to learn New Letters, Which will then be compulsory. Change is First in an Age. No other country, it is said, abandoned its Characters for Latin ones in Modern Period", *The New York Times* (New York), 30.4.1938
- "Turquie. La Novel Alphabet", *Journal de Genève* (Genève), 23.8.1928
- "Türkiye Harf Devriminin Onuncu Yılı" (Çeviri), *Atinaiki Nea* (Atina), 19.8.1938
- TWEEDY, OWEN, "Turkey in Step with Twentieth Century Civilisation", *Current History*, V. 29, November 1928
- ULÇUGÜR, İSMAİL, "Yazım Değişmeleri", *Türk Dili* (Ankara) Kasım 1978
- UNAT, FAİK REŞİT, "Lâtin Alfabetesinden Türk Alfabetesine", *Türk Dili* (Ankara), 1.8.1953
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yayını, Ankara, 1973
- "Vers l'Adoption des Nouveaux Caractères: Le Ghazi Donne l'Exemple à la Nation", *Akcham* (İstanbul), 14.8.1928
- "Vers l'Emploi des Caractères Latins", *Milliyyet* (İstanbul), 29.6.1928
- VELİDİ, ZEKİ (TOGAN), "Türklerde Hars Buhranı", *Türk Yurdu* (İstanbul), Kânunuevvel 1926, No. 5
- WALTON, J.H., "Turkey's A.B.C. - Whole Population at Schhol - Kemal's Clever Move", *The Daily Telegraph* (London), 28.8.1928
- WILLIAMS, MAYNARD OWEN, "Turkey Goes to School", *The National Geographic Magazine* (New York), January 1929
- WILLIAMS, KENNETH, "Can Kemal Keep it Up" *The Evening Standard* (London), 13.10.1933
- WORTHAM, H.E., "Centuries of Progress Spanned in one Memorable Decade", *The Daily Telegraph* (London), 15.12.1933
- WORTHAM, H.E., "Re-Birth of Turkey", *The Yorkshire Post*, 28.10.1933
- YAKOVLEV, N., "Le Développement d'une Langue écrite Nationale chez les Peuples Orientaux de l'Union Soviétique et la Naissance de leur Alphabets nationaux", *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1928, Chaier I, Paris, 1928

YAVUZ, FEHMİ, “Yeni Yazı”, *Türk Dili* (Ankara) Kasım 1978

Yazı Devrimi. Belgeler. Cumhuriyet (İstanbul), 1.11.1978

“Yeni Elifba Komitesinin Görmüş ve Göreceği İşler”, *Yeni Yol* (Baku), 7.10.1922

“Yeni Elifba ne İstiyir?”, *Yeni Yol* (Baku), 28.9.1922

“Yeni Harfler Günün en Mühim Meselesi”, *Cumhuriyet* (İstanbul), 25.8.1928, ve
25.8.1978

“Yeni Medeniyete Doğru”, *Işık yol* (Tiflis), 18.3.1924

DİZİN

— A —

- Abbas, Cevat (Bolu Mebusu), 188
A.B.C. (İspanyol gazetesi), VIII, 269
Abdullah, Battal. Bkz. Taymas,
Abdullah Cevdet, Dr., 51, 75
Abdul Salam, Tuhti (Sincan Dil Reformu Komitesi Üyesi), 335, 336, 342
Abdurrasulev (Özbekistan Bölge Yürütme Komitesi), 146
Abdül Bey, Fraşeri (Arnavut beyi), 40, 41
Abdülaziz (Osmanlı Padişahı), 35
Abdülhamit II (Osmanlı Padişahı), V, 28, 29, 42, 43, 72, 271
Abdülmelik (Emevi Sultanı), 4
Adana, 231
Adıvar, Halide Edip (Türk Romancısı), 56, 268, 357
Adil (Zahireci), 199
Adil Hacızade, 112
Adriyatik, 348
Afetinan, A., 157
Afghanistan, 121, 152, 158, 253, 275, 284, 338
Afrika, 3, 10, 30, 31, 152, 259, 301, 324
Afyon (Karahisar), 191, 209
Agamahoğlu (Kafkasya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Başkanı), 109, 119, 120, 126, 128, 131, 133, 135, 137, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151
Aga-Zade Ferhad (Azerbaycan Delegatesi), 121, 138, 150
Ağaoglu, Ahmet (Kars Mebusu), 18, 191
Ahlat, 53
Ahmet Fikret (Erzurum Mebusu), 209
Ahmet Muhtar Bey (Vaşington Büyükelçisi), 247
Ahmet Muhtar Paşa, 45
Ahmet Sadi (Öğretmen), 313
Ahmet, Dr. Sadık (Gümlücüne bağımsız Milletvekili), 353
Ahunbabaev (Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komite Üyesi), 134, 144
Ahundov (Ahundzade Ruhullah)(Azerbaycan Milli Eğitim Bakanı), 133, 150
Aikman, David, 360
Akbaşa (Güldürü Dergisi), 64, 228
Akçura, Yusuf, 180, 181
Akçurkcalı, 119
Akhisar, 70
Aksoy, Ömer Asım, 10, 21
Aksu, 346
Akşam Gazetesi, 63, 65, 75, 90, 167, 169, 170, 173, 178, 179, 180, 226, 227, 289
Akyol, Taha, 356
Akyol, Tahir, 355
Ali (Çetinkaya) (Afyon Mebusu), 209
Ali (Zahireci), 199
Ali Rıza (Samsun Mebusu), 209
Aliev, Osman (Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti Temsilcisi), 133, 137, 138
Aliev, Ömer (Kuzey Kafkasya Delegatesi ve Ulusal Azınlıklar Bölge Kurulu Başkanı), 119, 127, 133
Alimcan, Şeref Bey, Şerefov (Bakü Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası), 77, 120, 123, 124, 125, 126, 127
Aliyev, Ebül Fez (Elçibey) (Azerbaycan Halk Cephesi Lideri), 352, 356, 359
Ali Paşa, Sadrazam, 18, 22
Ali Suavi, 23
Ali Vehbi, 29
Almanya, 26, 102, 135
Almas (Gazete), 132, 145
Alptekin, Erkin, 338, 339, 344
Alptekin, İsa Yusuf (Eski Doğu Türkistan Genel Sekteri), 338, 354
Altaylar, 358
Amanullah Han (Afğan Kralı), 86, 158, 275, 284
Amasya, VII, XV, 193, 195, 207
Amerika, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Amerika, 30, 32, 166, 178, 184, 219, 225, 226, 227, 229, 232, 234, 236, 237, 242, 247, 249, 250, 255
Anadolu, XIII, XV, 4, 10, 12, 33, 77, 130, 165, 190, 193, 200, 231, 252, 254, 257, 268,

- 27, 276, 283, 286, 302, 362
 Anadolu Beylikleri, 5
 Anafartalar, 189
 Anday, Melih Cevdet, 1, 8, 9
 Andican (Özbekistan'da bir yöre), 153
 Ankara, VII, XI, XV, XX, 1, 2, 6, 9, 10, 13, 14, 18, 20, 22, 32, 34, 36, 42, 48, 54, 56, 58, 69, 78, 79, 85, 86, 88, 89, 92, 108, 157, 158, 159, 160, 163, 167, 168, 172, 173, 174, 177, 178, 184, 186, 192, 195, 196, 199, 200, 202, 205, 206, 207, 216, 218, 220, 225, 226, 228, 229, 232, 235, 237, 247, 255, 256, 260, 270, 276, 282, 285, 287, 288, 291, 293, 294, 297, 298, 303, 305, 306, 309, 310, 311, 314, 317, 318, 319, 322, 411
 Anıtkabir, 215
 Antakya, 439, 440
 Aoul Th (Kazak Gazetesi), 143
 Apogematini (Yunan Gazetesi), 295
 Aral, Hamit, 14, 32
 Aras, Dr. Teflik Rüştü (Dışişleri Bakanı), 179, 190, 234
 Aras, Rafet Avni (Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni), 75
 Argenti, Filippo, 15
 Arkan, Saffet (Kocaeli Mebusu, C.H.P. Genel Sekreteri), 86, 192
 Arnavutluk, 42, 55, 58, 299
 Artvin, 191
 Asfendiyyarov (Azerbaycan Doğu Dilleri Enstitüsü Rektörü), 133
 Asım, Necib, 181
 Asya, XVII, 30, 31, 79, 80, 258, 264, 270, 273, 291, 298, 301, 324
 Aşabad, 143
 Atatürk, Mustafa Kemal Paşa (Gazi), V, VII, XII, XIII, XV, XVII, 9, 17, 36, 37, 50, 54, 55, 56, 57, 59, 69, 70, 74, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 129, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 207, 208, 209, 215, 216, 221, 225, 226, 229, 231, 237, 239, 241, 242, 247, 249, 250, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 277, 278, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 305, 314, 315, 316, 317, 318, 326, 355, 362, 406, 434, 438
 Atay, Falih Rıfıkı (Dil Encümeni Üyesi, Bolu Mebusu, Gazeteci), 54, 55, 75, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 179, 185
 Atina, 32, 295, 296, 298
 Atinaiki Nea (Yunan Gazetesi), 296, 298
 Avezov (Karakalpak Özerk Bölgesi Yürütme Komitesi Başkanı), 133
 Avni, Yenişehirli (Ozan), V, 28
 Avrupa, VI, XII, XVII, 2, 14, 15, 18, 19, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 48, 50, 57, 58, 60, 66, 67, 78, 80, 81, 88, 93, 105, 121, 127, 135, 147, 150, 163, 169, 226, 228, 233, 248, 251, 252, 256, 258, 261, 265, 269, 270, 271, 279, 284, 285, 286, 287, 291, 293, 296, 298, 299, 301
 Avustralya, 30, 31, 127, 255, 301, 362
 Avusturya, 14, 102, 120, 129
 Aydın, 33
 Aym Tarih (Dergi), 211, 234, 236, 319
 Aykaç, Fazıl Ahmet (Öğretmen), 88, 94, 183
 Aytakov (SSCB ve Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı), 133
 Ayvazov, Hasan Sabri (Latin Alfabesini Sevenler Derneği Kırım Kolu Başkanı), 144
 Azad Buhara (Gazete), 132, 142
 Azarbeycan, VI, VII, X, XVII, XX, 26, 55, 61, 64, 66, 74, 79, 89, 93, 98, 101, 102, 105, 107, 108, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 142, 146, 150, 152, 155, 325, 347, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 412, 413, 418, 428, 429
 Azizoğlu, Vahit, 355
 Aziz, Şerif (Öğretmen), 109, 313
- B -
- Babacan (Gazete), 308
 Babiali, 297
 Bağdat, 219, 378
 Bakinski Raboçi (Bakü Emekçileri Gazetesi), 135
 Bakü, Bakou, VI, XIV, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 149, 150, 152, 154, 183, 325, 349, 358, 362, 412, 413, 416, 417, 418, 419, 422, 423, 424, 428
 Balcal, Leen, 281, 283
 Balıkesir, 209

- Balkan devletleri, Balkanlar, 60, 233, 283, 301, 302, 324, 348, 350, 355, 430
- Balkarlar, 155, 347
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, 44
- Baltimore, 255
- Barahov, 119
- Barthold, Prof.(Sovyet Bilimler Akademisinden), 119, 121, 136
- Basiret* (Gazete), 39
- Baskakov, Prof.N.A. (Sovyet Türkoloğu), 350
- Başgöz, İlhan, 22, 48, 69, 74, 77, 83
- Başkiristan, Bkz. Başkurdistan,
- Başkurdistan, Başkiristan, Başkurtlar, 128, 131, 134, 136, 138, 145, 347
- Başman, Avni (Tahim Terbiye Dairesi Üyesi), 76, 88, 177
- Batı Trakya, 353
- Batı Türkistan, 330, 331
- Battal, Abdullah, Bkz. Taymas
- Baydur, Hüseyin Ragıp (Türkiye Büyükelçisi), 45
- Bayramıç, 241
- Baytursun (Kazak delegesi), 119, 121
- Bayur, Yusuf Hikmet (Cumhurbaşkanlığı Baş-katibi), 91, 92
- Beijing, Bkz. Pekin
- Bekir (Zahireci), 199
- Bekir Ağa (Arabacı), 192
- Belgrad, 32, 288, 290
- Beller-Han, Dr. İldiko, 327, 331, 332, 333, 337, 344, 346
- Benice, Ethem İzzet, 180
- Berdiven, 119
- Berker, Şevki (Türkiye'nin Sofya Elçisi), 317
- Berlin, VI, 32, 66, 135
- Berlingske Tidende* (Gazete), 266, 267, 385, 386
- Beyatlı, Yahya Kemal, 157
- Beyazıt Meydanı, 171, 236
- Beyoğlu, 281, 286
- Beyrut, 217, 221
- Bıyıklıoğlu, Tevfik (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri), 168, 185
- Binyazar, Adnan, 162
- Birlik* Gazetesi (Kıbrıs'ta çıkan), 445
- Blackburn, 263
- B.N.Ş. Bkz. Şimşir, Bilâl N.
- Boğaziçi, 276
- Bolayır, Ali Ekrem, 75
- Bolu, 185, 308
- Borak, Sadi, 157, 168
- Boriev (Türkmenistan Cumhuriyeti İstatistik Direktörü), 133, 144
- Boris (Bulgar Kralı), 317, 318, 434
- Borodzin (Prof, Borazdine), 119, 121
- Bosna, 288, 290
- Boston Evening Transcript*, 248
- Bourgeois, H., 39, 42
- Bouroff (Bulgar Dışişleri Bakanı), 310
- Bozkurt, Mahmut Esat (Adalet Bakanı), 85
- Bozok, Salih (Yozgar Mebusu), 185
- Böök, Fredrik (İsveç'in tanınmış yazarı), 268
- Brill, E.S., 16
- Brown, F.Yeats, 261
- Brüksel, 32
- Budapeşte, Budapest, 17, 75, 283, 284
- Buhara, 132, 331
- Bulgaristan, VI, IX XIII, XVIII, XIX, 6, 64, 294, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 348, 353, 430, 431, 432, 433, 436, 437
- Burdur, 210
- Bursa, VII, 180, 186, 187, 188, 189, 190, 252, 253
- Bükreş, 32, 233, 287
- Büyük Britanya, Bkz. İngiltere
- C —
- Cabiye (Bakü'da yayınlanan Komünist gazete-si direktörü), 133
- Caferoğlu, Azize, 352, 357
- Caferov, İtibar, 355
- Canpolat, Mustafa, 2, 3, 6, 8
- Can, Salih, 29
- Caniev, 119
- Cardiff, 263, 265
- Castagne, Joseph, 5, 22, 66, 74, 88, 97, 100, 107, 108, 109, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 127, 130, 131, 132, 135, 136, 142, 150, 151, 153, 325, 349, 358, 359
- Cebelibereket, 209
- Cebelitank, 120
- Celâl Nuri, Bkz. İleri,
- Celal Osman Bey (Türkiye'nin Sofya işgüderi), 314
- Celalettin Paşa, Mustafa, 16
- Celilov, Cengiz, 355
- Cemil (Tekirdağ Mebusu), 209
- Cenevre, 387
- Cengiz, İsmail (Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği Genel Sekreteri), 354
- Cevdet Paşa, Ahmet, 20, 75
- Chamberlain, 88, 95
- Cidde, 42
- Clerk, Sir George R. (İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi), 87, 88, 95, 163, 184, 190
- Cole, G.R.H., 263, 265

Conker, Nuri (Kütahya Mebusu), 188
 Constantinople, Bkz. İstanbul,
 Corinne, Madame, 17
 Courtin, Geo, 277, 278
 Crosby, 178
 Cubpehrum (n), 163, 184, 190, 196
Cumhuriyet Gazetesi, 1, 2, 13, 19, 56, 75, 85, 91,
 92, 157, 158, 160, 162, 166-175, 179, 180,
 198, 199, 208, 220, 222, 223, 226, 227,
 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 242,
 245, 283, 286, 304
Current History (Dergi), VIII, 254

— Ç —

Çağatay, Prof. Dr. Saadet, 11
 Çakmak, Mareşal Fevzi (Genelkurmay Başka-
 nı), 205
 Çamlıbel, 194
 Çanakkale, VII, 17, 189, 190, 241
 Çankaya, 157, 175, 199
 Çatalca, 198
 Çavuşlar, 123
 Çeçenistan, Çeçen, Çeçenler, 128, 134, 347
 Çekirge (Bursa'da bir semt), 188
 Çeloslavakya, 120
 Çetine (Karadağ'ın başkenti), 32
 Çınar, Vasıf (Millî Eğitim Bakanı), 62, 69
 Çin, XIX, 11, 18, 171, 259, 301, 329, 330, 331,
 332, 333, 334, 335, 338, 339, 345, 346,
 348, 350, 354, 355, 361, 450, 452, 454,
 455
 Çin Türkistanı, Bkz. Doğu Türkistan,
 Çoban-Zade, Prof. (Kırım kökenli Türkolog),
 119, 121, 139, 140, 145, 150
 Çokayef, Mustafa (Kırgız Mültecisi), 130
 Çokum, Sevinç, 351, 352, 356, 357, 360,
 Çoyren, 1,
 Çurisin (Tchoursine), 121

— D —

Dağıstan, 118, 128, 133, 134, 136, 137, 138,
 139, 149
 Dalli, Hüseyin, 6
 Damat İbrahim Paşa, 16
Dan İldızı (Tan Yılduzu) (Gazete), 132
 Danimarka, 1, 141, 266, 384
 Daudet, Alphonse, 298
 Daver, Abidin, 180
 Dawamat, Timur (Davamat, Tomur) (Sincan
 Uygur Özerk Bölgesi Genel Valisi), 346,
 455

Deliorman (Sofya'da çıkan Türk Gazetesi), 303,
 313, 314, 315, 316, 320, 436, 437
 Demirci kasabası, 12
 Deny, Jean (Fransız Türkologu), 17
 Derince, 64
 Dilaçar A. (Türk Dil Kurumu Başuzmanı), 17,
 56, 93, 283
 Dılmen, İbrahim Necmi (Dil Encümeni Lâyiha
 muharriri), 75, 84, 88, 90, 94, 167, 171,
 172, 179, 181, 182, 256
 Dimanstein (Komünist partisi ileri gelenlerin-
 den), 133
 Diyarbakır, 17
 Dobruca, 320
Dobruca Gazetesi, 320
 Doğu Türkistan (Çin Türkistanı, Sinkiang, Şar-
 ki Türkistan), X, XVII, XIX, 80, 324,
 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334,
 335, 337, 338, 339, 340, 341, 344, 345,
 346, 353, 360, 450, 451, 452, 453, 454,
 455
 Dolmabahçe, Dolmabağçe, VII, XV, 158, 159,
 160, 166, 167, 169, 172, 174, 175, 176,
 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186,
 189, 190, 200, 201, 202, 229, 255, 256,
 257
 Dorev, Pantcho, 294
 Dossov (Rusya Federasyonu Merkez Yürütme
 Komitesi nezdinde Ulusal Azınlıklar Şu-
 besî Başkanı), 133
Dostluk (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 303

— E —

Ebüzziya Tevfik, 27, 28
 Eceabat, 189
 Ecevit, Bülent, 9
 Edime, 34, 102, 209, 304
 Edmonds, 196
 Efendiyev, B. (Azerbaycan Komünist Partisi
 Merkez Komitesi Üyesi), 134
Ekstrabladet (Gazete), 267
Elefteron Vima (Gazetesi), 295, 298
Elence (Dergi), 147
El-Irak (Gazete), 219
 Eli Tagzade, 109
 Ellison, Grance, 263
El Sol, İspanyol gazetesi, 80, 81, 268
 Emiloğlu, A.T., 327
 Emre, Ahmet Cevat (Dil Encümeni Üyesi), 83,
 84, 88, 92, 92, 94, 179, 181
Enbekçi-Kazak (Gazete), 132, 134
 Enver Paşa (Harbiye Nazırı), 53, 54, 68
 Enzeli, 99

Epoka (Gazete), IX, 285, 286
 Ercilasun, Dr. Ahmet B., 97, 116
 Erişirgil, Mehmet Emin (Tahim ve Terbiye Dai-
 resi Reisi), 88, 92, 94
 Erivan, 99, 104
 Ermenistan, 109, 115, 116, 131, 139, 149, 347
 Erozan, Celâl Sahir, 88, 180
 Ertaylan, İsmail Hikmet, 88
Eryüzü (Sanat ve Edebiyat Dergisi), 147
 Erzincan, 209
 Erzurum, 11, 56, 70, 177, 209
 Esat Cemal Bey (Türkiye'nin Paris İşgüderi),
 37
 Esat Rıdvan Bey (Dışişleri Kurs öğretmeni),
 218, 390, 392
 Esendal, Memduh Şevket (Türkiye'nin Bakû ve
 Tahran Elçisi), 37, 107, 418
 Esih, Dr. İvan, 289
 Eskihsar köyü, 230
 Eski Zağra, 313
 Esmer, Prof. Ahmet Şükrü, 180
 Ethem (Samsun Mebusu), 209
 Ethem (Zürradan), 199
 Everyman, 263
 Evren, Kenan (Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı),
 345
Eylülcü Çocuk (Sofya'da çıkan Türkçe gazete),
 321
 Eyn-Elî-Sultanof (Tiflis Türk Elifba Komitesi
 Üyesi), 110

— F —

Faik Bey (Amasya Valisi), 193
 Fas, 127
 Fatih Bey (Bursa Valisi), 188
 Fatih Sultan Mehmet, 10
 Fehmi Bey, 42
 Fergana, 147
 Ferraguta, Pietro, 15
 Fethali, Ahundzade Mirza (Azerbaycanlı piyes
 yazarı ve ozan), V, XI, 21, 22, 26, 40, 61,
 98, 101, 362
 Fethi (Başkurt Yeni Türk Alfabeti Komite
 Bşk.), 144
Feuilles d'Avis de Lausanne (Gazete), 277, 278
 Filibe (Plovdiv), 303, 304, 305, 313, 314
 Finike, 1
 Finlandiya, 120
 Fisher, Dr. Edgar J. (İst. Amerikan Robert Ko-
 leji Md.), 248, 249
 Floransa, 15
 France, Anatole, 298

Fransa, 14, 102, 120
 Frederik, Büyük, 284
 Fuat Bey (Kayseri Valisi), 194
 Fuat Paşa (Osmanlı Sadrazamı), 18, 21
 Fuzuli, 357

— G —

Galanti, Avram (Bodrumlu), 70, 71, 72, 75, 83
 Galata, 251, 286
 Galatasaray, 236
 Galip, Reşit (Aydın Mesubu), 170
 Galler, 265
 Gayrettullah, Hızırбек, (Doğu Türkistan
 Göçmenleri Derneğinden), 354
 Gazi, Bkz. Atatürk,
 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 342
 Gazi-Ayıntab, Bkz. Gaziantep
 Gaziantep (Gazi Ayıntab), 63, 185
 Gaziosmanpaşa (Ankara'da semt), XX
 Gelibolu, 50, 189, 190
 Gemlik, 172, 199, 259
 Gencan, Tahir Necat, 6, 53
 Geng, Shimin Prof. (Çin Türkoloğu), 324
 Gentizon, Paul, 79, 277
 Gerede, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Türkiye'nin
 Sofya Elçisi), 305, 306, 309, 310, 311, 312,
 314
 Giresun, 191
 Gobi, 1
 Godi, Taha (Dağıstan Cumhuriyeti Milli Eği-
 tim Komiseri), 134
 Godjevac, Dr. Anka, 290
 Gombocz, Zoltan (Budapeşte'den), 75
 Gorbacov, Mihail (Sovyet lideri), 355
 Goriev (Türkmenistan Delegatesi), 138
 Gorki, 298
 Gökarp, Ziya, 47
 Gökberk, Macit, 19
 Gökşen, Enver Naci, 245
 Gövsa, İbrahim Alaettin, 62, 63, 75, 241
 Grantay, İbrahim, 92
 Greenwood, Thomas, 276
 Grew, Joseph (Amerika'nın Türkiye Büyükelçi-
 si), 86, 89, 95, 164, 178, 184, 226, 227,
 228, 229, 234, 242
 Gülhane, VII, XV, 157, 158, 159, 162, 164,
 166, 167, 170, 173, 174, 175, 177, 184,
 201, 225, 231
 Gümlübine (Komotini), 353
 Gündüz, Aka, 180
 Güntekin, Reşat Nuri (Romancı-Yazar), 180
 Gürcistan, VI, 109, 110, 113, 115, 116, 131,
 139, 149, 155, 347, 420

- H -

- Hacıbayram, 193
 Hacı Sabri, 188
 Haçlı Seferleri, 13
Haftalık Mecma, 228
Hak ve Özgürlük (Sofya'da yayınlanan Türk gazetesi), XVIII
Hak Söz (Silistire'de çıkan Türkçe gazete), 320
Hakimiyet-i Milliye (Gazete), 57, 58, 75, 88, 89, 90, 95, 96, 159, 173, 195, 204, 225, 273
 Hakki Bey, Kılıçzade, 51, 59
 Halit (Bakkal), 199
Halk Dergisi, 242
Halk Gençliği (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 321
Halk Sesi (Gazete), 8, 313, 320, 438
 Halliburton, Richard, 255
 Hamburg, 135
 Hamit, Mustafa (Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri eski öğretmeni), 75
 Hanson, Jenny H., 263
 Harris, Lillian, 345
 Harsany, Jakob Nagy de (Macar diplomatı), 15
 Hasan Bey (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Yardımcısı), 85
 Hasan Fehmi Efendi, Müftü (Sinop Mebusu), 42, 86
 Hasikova, Halide (Azerbaycan Kadın Dergisi Redaktörü), 357
 Hasköy (Haskova), 304
 Haşim, Ahmet, 180
 Hatay, Hatay Devleti, 301, 302, 348, 439, 442, 443
 Hatiboğlu, Vecihe, 9
 Hatice Sultan (Selim III'ün Kızkardeşi), 16
Havadis (Şumnu'da çıkan Türk gazetesi), 320
 Havza, 193
Hayat Dergisi, 75, 76, 177
 Haydar, 199
 Haydar Bey (Maarif Müdürü), 168, 236
 Haydar Paşa, 168, 231
 Hayrettin, 27
 Hayri Bey (Sivas Belediye Başkanı), 194
 Henze, Paul (Amerikalı yazar), 326, 329, 349, 351, 358
Heraldo De Madrid (Gazete), VIII, 268, 269
 Hıfzı Bey (Türkiye'nin Filibe Konsolosu), 303
 Hikmet, Nancy Bey, 220
 Hilmi Bey (İçişleri Bakanlığı Müsteşarı), 172
 Himranov (Eski Tataristan Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanı), 133
 Hindistan, 127, 152
 Hitit, 1

- Hocaev, (S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Özbekistan Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakan)), 134, 350
 Holdermann, Jean Baptiste Daniel (Cizvit papazı), 16
 Hollanda, 14
 Hong-Kong, 332, 335, 345
 Hotan, 327, 330
 Huang-Mao Tien, 332
Hürriyet-i Fikriye Dergisi, V, 47, 51, 52, 53
 Hüseinov, ("Konsolosluk" Temsilcisi), 146
 Hüseyin Cahit Bey, Bkz. Yalçın,
 Hüseyin Hüsni Efendi (Bulgaristan'da Başmüftü), 305, 316, 317
 Hüseyin (Zahireci), 199
 Hüseyinov, M.D. (Transkafkasya Federal Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı ve Maliye Bakanı), 133
 Hüseyinov, Teymur (Azerbaycan Komünist Partisi Bakü Bölgesi yöneticilerinden), 133
 Hwasser, Hjalmar (İsveçli yazar), 268

- I -

- Irak, 302
 Isparta, 229
Işık/Svetlina (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), XVIII
Işık Tol (Gazete), 7, 64, 66, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 420, 421
 İbrahim Alâettin, bkz. Gövsä, 253
 İbrahim Müteferrika, 16
 İbrahim Necmi, Bkz. Dilmen
 İbrahim, Tekkeciade, 253
 İbrahimov (Başkurt delegesi), 119, 121
İçtihat (Dergisi), V, 51, 59, 73, 75, 228
 İdelgüzin, 119
 İdil-Ural, 11
 İkbāl, 355
İkdam, Gazetesi, 28, 62, 63, 65, 67, 75, 111, 167, 177, 226, 227
 İkrarov (Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Üyesi), 133
 İlbeylizade, 63
İleri (Gazete), 50, 67
 İleri, Celâl Nuri (Gazeteci Yazar, Gelibolu mensubu), V, 48, 49, 50, 83, 167, 177, 178, 180, 181
Il Messagero (İtalyan Gazetesi), VIII, 270, 272
 İnancalıp, Muallim Cevdet, 75
İndependance Roumaine (Gazete), IX, 287, 288
 İngiltere, Büyük Britanya, 14, 32, 35, 88, 120, 256

İnguşlar, 347
 İnogamov, 119
 İnönü, İsmet Paşa (Başbakan), VII, 54, 83, 85, 92, 168, 169, 175, 179, 181, 182, 187, 188, 192, 193, 195, 196, 198, 201, 202, 203, 205, 207, 210, 211, 214, 221, 223, 229, 234, 236, 280, 295, 309
İnternational Herald Tribune (İngilizce Gazete), 345
İntibah (Osmanpazarı'nda çıkan Türkçe gazete), 303, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 431
 İran, 3, 4, 10, 102, 121, 152, 253, 258, 276, 345, 359, 364
 İshaki, Ayaz (Türkçü-Turancı yazarlardan), 77
 İskender, Büyük, 299
 İsmail (Zahireci), 199
 İsmail Hakkı (Balıkesir Mebusu), 209
 İsmail Hakkı Bey (İspartalı), 46, 51
 İsmail Hakkı Dr. (Milaslı), 44, 46, 51, 53
 İsmail Hidayet, 84
 İsmail Sabri, 313
 İsmail Sadık, 142
 İsmet Paşa, Bkz. İnönü
 İspanya, 14
 İstanbul, Constantinople, VII, VIII, XII, XV, 2, 10, 11, 14, 15, 16, 21, 24, 27, 29, 32, 33, 34, 38, 39, 42, 46, 48, 50, 54, 55, 58, 61, 64, 66, 67, 70, 71, 73, 77, 78, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 102, 119, 120, 123, 130, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 190, 191, 196, 198, 200, 201, 202, 206, 209, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 248, 253, 255, 256, 257, 260, 266, 267, 270, 271, 284, 285, 286, 287, 291, 294, 296, 297, 298, 304, 308, 314, 317, 321, 327, 339, 342, 354, 400, 415
İstikbal (Gazete), 313, 320
 İsveç, 14, 265, 266, 268
 İsviçre, 80, 247, 269, 273, 274, 275, 276, 277, 278
 İtalya, 30, 32
 İzbudak, Velet Çelebi, 75, 180
 İzmir, XIII, 32, 33, 34, 55, 57, 58, 59, 61, 69, 82, 163, 196, 259, 278, 280
İzvestiya, 130, 154

- J -

Japonya, 80, 125, 152, 291, 324, 328, 356
 Jarring, G., 337

Jirkov, Prof. (Rus Türkoloğu), 123, 127, 129, 132, 136, 145
Journal de Genève, IX, 273
Journal d'Orient (Gazete), 157, 166, 169, 170, 179, 201, 227
Jularnji List. (Yugoslav gazetesi), 288, 289

- K -

Kabaklı, Ahmet, 339, 344
 Kabil, 91
 Kaçarlı, Feridun Bek (Kalkasyalı yazar), 22
 Kadosa, (Budapeşte'de Avukat), 284
 Kalkaslar, Kalkasya, VI, 19, 21, 64, 66, 79, 109, 110, 113, 116, 119, 122, 127, 128, 131, 133, 134, 136, 137, 141, 145, 155, 347, 348, 359, 362
 Kahire, 222, 448
 Kaliforniya, 255
 Kamberov, İsa, 360, 361
 Kâmile Hanım, 109
 Kanada, 255
 Kansu, Mazhar Müfti, 56
 Kapalıçarşı, 232
 Karaçay, Karaçaylar, 128, 155, 347
 Karadağ, 40
 Karadeniz, 80, 190, 191, 195, 201
Karadeniz (Bulgaristan'da çıkan Türkçe gazete), 320
 Karaev (Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri), 133
Karagöz (Güldürü gazetesi), 227, 283, 286, 297, 308
 Karahan, Türk Devleti, 4
 Karahisar, Bkz. Afyon,
 Karakalpak, 133, 139, 143
 Karaköy, 188
 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya (Türk Tarih Kurumu Eski Başkanı), 1, 3, 4, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 29, 31
 Karantay, İbrahim Osman (Dışişleri görevlisi), 88
 Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 88, 89, 94, 170, 171, 179
 Karayan, İstefan, 84
 Karayazı, 113
 Kars, 102, 191
 Kaskau, Arif Necip, 56
 Kaşgar, 4, 346, 354
 Kaşgarlı Mahmut, 324
 Katip Çelebi, 18
 Kaya, Şükrü (İçişleri Bakanı), 179, 185, 187, 188
 Kayser (Danimarkalı mühendis), 267

Kayseri, VII, XV, 11, 194, 195, 207, ,
 Kazakistan, Kazak, 132, 134, 136, 139, 141,
 142, 143, 349, 351, 360, 450, 454
 Kazan, 11, 48, 77, 99, 108, 117, 120, 123, 124,
 125, 126, 127, 128, 132, 137, 150
 Kâzım Karabekir Paşa, VI, 57-59, 166, 169
 Kazım Paşa, Diyarbakırlı (Samsun Valisi), 193
 Kemal Bey (Sağlık Müdürü), 188
 Kemalettin (Kocaali Mebusu), 209
 Kemal Ömer Bey, 91
 Kemal Salih, 172, 180
 Kerekof, M., 293, 294
Khahaha (Güldürü Dergisi), 251
 Kıbrıs, 217, 301, 302, 348, 444, 445, 446, 447
 Kılıç Ali (Gaziantep Milletvekili), 185
 Kırcaali, 303, 313
 Kırgızistan, Kırgız, 128, 130, 131, 133, 136,
 138, 139, 143, 145, 351, 360
 Kırım, 116, 117, 132, 134, 136, 137, 138, 139,
 144, 154, 155, 348
Kızıl Armeetz (Gazete), 138
Kızıl Bayrak (Uygur Bölgesinde çıkan gazete),
 336
 Kızıl Orda, 143
Kızıl Özbekistan, (Gazete), 132, 142
Kızıl Tataristan (Gazete), 138
 Kocaali, 209
 Kocatepe, 92
 Kocatürk, Prof. Utkan, 172
 Kociemski, Leonardo, 272
Kommunist (Dergi), 148, 152
Komunist (Gazete), 132, 133, 141, 144, 428, 429
 Kongar, Emre, 29, 56
 Konya, 11, 209, 211
 Kopenhag, VIII, 266, 267, 385
 Korkmazov (Dağıstan Cumhuriyeti Komiserler
 Kurulu Bşk.), 118, 119, 128, 133
 Kosiyev (Kalmuk Cumhuriyeti Temsilcisi), 128
Koz-Aydık Dergisi, 132, 154
 Köktürk, V, 2, 6
 Köln, 15
 Köprülü, Fuat (Türkiye delegesi), 31, 76, 119,
 129
Kör Kadı gazetesi, 308
Koroğlu (Dergi), 227, 297, 308
 Köseivanof (Bulgar Başbakanı), 318, 319
 Kuerhla yöresi, 335
 Kulbeşerov (SSCB. nezdinde Azınlıklar konseyi
 presidyum sekreteri), 133, 150
 Kuman, Kıpçak, 13
 Kumlu Vilayeti, 327
 Kuomintang, 328
Kurjer Warszawski (Polonya gazetesi), IX, 287

Kurun (Gazete), 317, 319
 Kuşaev (Tacikistan Cumhuriyeti Merkez
 Yürütme Komitesi üyesi), 134, 144
 Kühne Dr., 74
 Kütahya, 169

— L —

Ladik, 193
La Bulgarie (gazete), IX, 291, 294, 308
La République, Bkz. *Cumhuriyet* gazetesi
La Revue, 276
 Latif Zade, 154
 Lausanne, Bkz. Lozan
 Leibiniz, 26
 Leiden, 13, 16
 Leipzig, 15, 17, 44
Le Journal De Genève (Gazete), 80
Le Temps (Gazete), IX, 78, 79, 80, 277, 278
 Lenin, 126
 Leontiev (Yakut Delegesi), 97, 146
 Levend, Agah Sırm, 4, 6, 12, 21, 27, 39, 43, 47,
 52, 62, 69, 75, 76, 77, 78, 84, 87, 93, 182
 Liapçeff (Bulgar Başbakanı), 310
 Libya, 356
 Likya, 1
 Lom (Bulgaristan'da kasaba), IX, 303, 304
 London, Bkz. Londra,
 Londra, London, 12, 31, 32, 35, 43, 87, 97,
 152, 163, 164, 165, 175, 180, 190, 195,
 255, 256, 257, 260, 261, 264, 324, 409
 Lozan, Lausanne, 56, 170, 247, 276, 280, 295
 Lütfi Bekir (Tokat Mebusu), 191
 Lyber, Albert Howe, 254

— M —

Macaristan, 120, 283, 284
 Madrid, 32
Magyar Hiralp (gazete), IX, 284, 285
 Mahmut Ekrem Bey (Erkek Muallim Mektebi
 Md.), 230
 Mahmut, Kaşgarlı, 4
 Mahmut Nedim (Kırım delegesi), 138, 144
 Makedonya, 55
 Maksatoğlu, Adalet (Azerbaycan Tiyatro Genel
 Direktörü), 356, 357
 Malatya, VII, 205, 207
 Malkum Han (İstanbul'daki İran Elçisi), 24, 25
 Malta, 50
Malumat (Dergi), 29
 Manalof (Bulgar Türkoloğu), 56
 Manastır, V, 42, 55, 56

- Manatov (Rus Türkoloğu), 121, 138, 140
 Manchester, 261
 Manef (Bulgar Maarif Nazırı), 317, 318
 Manisa, 209
 Mansurov (Rus Federatif Milli Eğitim Komiserliği nezdinde Ulusal Azınlıklar Merkez Kurulu Başkanı), 134
 Manzel, 119
 Manzer Hanım, 109
 Mao Tse Tung, 328, 329, 333, 336, 338
 Maraş, 70
 Markoviç, Mihaile, 290
 Marmara, 160, 184, 186, 189, 190,
 Marr (Rus Bilimler Akademisi Üyesi), 136
 Marsilya, 220, 283, 379
 Martyn, T.J.C, 250
 Marx, Karl, 360
 Matthews (Trabzon'daki İngiliz Konsolosu), 189, 190
 Mc. Kee, Oliver Jr., 248
Medeniyet (Filibe'de çıkan Türkçe gazete), 314, 320
 Megiser, Hieronmus (Alman Papazı), 15
 Mehmet Ali Bey, 40
 Mehmet Ali Tevfik, 62
 Mehmet Bey (Osmanlı Saray Mebeyincisi), 35, 369
 Mehmet Emin Bey (Şarki Karahisar Mebusu), 211
 Mehmet Emin Buğra, 327
 Mehmet Hasan Efendi (Mısırlı), 23, 28
 Mehmet İhsan, 94
 Mehmet Masum Efendi, 313
 Mehmet Zade (Azerbaycan delegesi), 122, 123
 Mehmet, Julius (Macar Türkoloğu), 17, 56, 283
 Mekke, 170
 Meling (Danimarkalı mimar), 16
 Melkum Han (İstanbul'da İran Elçisi), V, 24, 25
 Meninski, Fr. de Mesgnien, 15, 16
 Menzel (Alman Oryantalist), 118, 128
 Mercanlığil, Muharrem Doğdu, 66
Mercure de France (Dergi), IX, 277
 Meszaros (Macar Profesörü), 130, 349
 Mettah, 263
 Meyer, 135
 Misır, 3, 77, 127, 285, 448
 Michel, Grandük (Kafkasya Genel Valisi), 21
 Midilli, 25
Milli Mecmua, 76, 228
Milliyyet Bkz. Milliyet,
Milliyet (Gazete) Milliyyet, 75, 84, 90, 91, 94, 95, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 179, 180, 181, 185, 190, 202, 225, 226, 227, 260, 308, 364, 388, 389
Milliyet Sanat Dergisi, 56
 Mirza Ruza Han (İran'lı Yazar), 22
 Mismer (Bilim adamı), 79
 Mithat Paşa, 18, 42
 Moğolistan, 1, 2
 Molla Nasreddin, Bkz. Nasrettin Hoca.
 Moskova, VII, 82, 99, 109, 118, 119, 130, 132, 135, 141, 143, 150, 151, 152, 154, 221, 345, 356
 Mudanya, 180, 186, 188
 Muğla, 209, 229
Muhammed (Kahire'de çıkan Türk Gazetesi), 448, 449
 Muhammed Yusuf (Sincan Uygur Özerk Bölge Dış İlişkiler Başkanı), 455
 Muhammedkulov (Başkiristan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Bşk.), 134
 Muhammedov (Tacikistan Cumhuriyet Merkez Yürütme Komitesi Üyesi), 134
 Muhiddin Paşa, Akyüz (Kahire Elçisi), 222
 Muhsin Bey (İstanbul Ticaret Md.), 231
 Musabekov (Azerbaycan Başbakanı, SSCB Merkez Yürütme Komitesi Bşk.), 120
 Musgrave, Francis, 263
 Mustafa (*Hürriyet-i Fikriye* Dergisi Yazarı), 53
 Mustafa (Zeytinci), 199
 Mustafa Efendi, Hoca, 34, 40, 185
 Mustafa Fevzi (Manisa Mebusu), 209
 Mustafa Kemal, Bkz. Atatürk,
 Mustafa Necati Bey (Milli Eğitim Bakanı), VII, 74, 75, 86, 92, 167, 172, 173, 201, 207, 208, 216, 217, 223, 229, 235, 236, 309, 374, 375, 411
 Mustafa Şeref (Burdur Mebusu), 21
 Musul, 256
 Musurus Paşa (Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi), 35
Muşum (dergi), 147
 Müftüoğlu, Ahmet Hikmet, 63
 Münif Efendi (Paşa) Antepli, V, 20, 21, 40
 Münih, 338
Müşümanlar (Gazete), XVIII
- N —
- Naci Paşa, 209
 Nadi Bkz, Yunus Nadi,
 Nagovitzin, 119
 Nahçıvan, 102
 Namık Kemal, V, 18, 23, 24, 25, 26, 29, 41
 Nansen, 135
 Napolyon, 229

Nasreddin Hoca (Güldürü gazetesi), 308
 Nasrettin Hoca, Molla Nasreddin, 104, 107
 Naydenof, N. (Bulgar Milli Eğitim Bakanı), 306, 311
 Nazirov Y. (Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi Sekreteri), 132, 134, 136
 Nazmi, İzmirli, 57
 Necati Bey, Bkz. Mustafa Necati Bey,
 Necip Asım, 29
 Necmettin Arif, Prof. Dr., 44
 Necmettin Sadık, Bkz. Sadak
 Nedim, Mahmut (*Yeni Dünya* gazetesi redaktörü, Kırım Ulusal Basın Şubesi Müdürü), 134
 Nemeth, Julius (Macar Türkoloğu), 17, 56, 283
 Nerimanov, Neriman (Azerbaycan Komünist lideri), 107, 129, 145
 Nesimi, 356
 Neşet (Tahrirat Müdürü), 188
Neue Zürcher Zeitung (gazete), 277
 New York, 166, 249, 250, 254
 Nişantaşı, 236
 Niyazi, Amudun (Sincan Uygur Özerk bölgesi Halk Kurultay Daimi Komitesinin Müdürü "Başkan"), 455
 Nizami, 356
 Norveç, 135, 266
Novaya Fergana (Gazete) Bkz. *Yeni Fergana*
 Nurmakov (Kızıl Ordu'da Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi), 134

— O —

Obaydullin, 121
Obzor (Gazete), 289
 Okar, Mehmet Ali (Artvin Mebusu), 191
 Okay, Kâzım (Giresun Mebusu), 191
 Okuldaş, Adil (Samsun Mebusu), 191
 Okyanusya, 30
 Oldenburg, Prof. (Rus Bilimler Akademisi üyesi), 118, 119, 121
 Omurtag, Bkz. Osmanpazar,
 Omurtag, Salih (Kolordu Komutanı), 185
 Onikiada, 301, 348
 Oral, Fuat Süreyya, 54
 Ordu, 191
 Orenburg, 11, 48
 Orhon, Orhan Seyfi, 180
 Orhun Anıtları, 1
Oriente Moderno (Dergi), VIII, 270, 302
 Orta Asya, XVII, XIX, 1, 5, 19, 79, 80, 132, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 155, 296, 324, 325, 326, 348, 351, 355, 359, 362

Ortaç, Yusuf Ziya, 180
 Ortadoğu, 4, 79, 248, 253, 275, 287, 288, 301, 302, 345
 Osetler, 347
 Oslo, 135
 Osman (Bakkal), 199
 Osman Nuri (Eski Bolu Mutasarrıfı), 308
 Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu, Devleti, V, VI, IX, XI, XIII, XVII, 4, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 22, 26, 31, 32, 33, 34, 41, 43, 50, 54, 68, 70, 71, 171, 253, 257, 291, 298, 302, 303, 348, 369, 430
 Osmanpazarı (Omurtag), 303, 307, 431
 Oşaeu (Çeçen Özerk Bölgesi Milli Eğitim Bölüm Şefi), 134
 Ozansoy, Halit Fahri, 180

— Ö —

Öğretmen ve Eğitim (Dergi), 148
 Ökçün, A. Gündüz, 58
 Ömer Bey, Binbaşı, 22, 25, 26, 41
 Ömerov (Kazak delegesi), 121
 Öngör, Zeki (Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi), 184
 Özalp, Kâzım (Büyük Millet Meclisi Başkanı), 166, 169, 179, 180, 201
 Özbekistan, VII, XIV, 128, 131, 133, 134, 136, 137, 142-149, 152, 153, 325, 327, 347, 348, 349, 350, 351, 360
 Özdem, Ragıp Hulusi (Darülfünun Müderris Muavini), 88, 94, 181
 Özdemir, Emin, 162
 Özder, M. Adil (Emekli Öğretmen), 242
Özdilek (Gazete), 313, 320
 Özerdim, Sami N. 56, 66, 67, 75, 76, 85, 90, 158, 160, 168, 170, 172, 173, 187, 191, 198
 Öztuna, 354
 Öztürk, Halil Nimetullah, 75

— P —

Papağan (Dergi), 228
 Paris, 5, 14, 16, 17, 31, 32, 35, 37, 39, 42, 66, 74, 78, 80, 88, 97, 107, 116, 117, 130, 131, 135, 274, 277, 278, 281, 293, 358, 422
 Paşabahçe, 297
 Pavlov, Todor (Ankara'daki Bulgar Elçisi), 294
 Pavlova, Nelia (Bulgar Kadın gazeteci), 293, 294
 Pavloviç, Prof. (Sovyetler Birliği Oryantalistler

Derneği Başkanı), 118, 119, 120, 128, 130, 145, 347
 Pazarcık, 320
 Peker, Recep Bey (Fırka Reisi ve Kütahya Mebusu), 169
 Pekin, Beijing, 328, 336, 338, 341, 345, 346, 361
 Petersburg, 32
Petit Parisien (Gazete), 278
 Petrarca (İtalyan Ozanı), 14
 Petro, Büyük (Rus Çarı), 49, 287
 Petroviç, M.S., 289
Piccolo Della Sera (gazete), VIII, 272
 Polinov, Prof., 132
Politika (gazetesi), IX, 288, 289, 290
 Polivanov (Rus Türkoloğu), 132, 136, 145
 Polonya, IX, 14, 15, 120, 285, 287
 Port Arthur, 120
 Portekiz, 71
Poslednya Novosti (gazete), 130
 Prag, 219, 376
Pravda (Sovyet Rus gazetesi), 109, 132, 150, 154
Pravda (Yugoslav gazetesi), 288, 290
Pravda Vostoka (gazetesi), 132, 142, 149, 153
Proia (Yunan gazetesi), 295, 296

— Q —

Qemal Ömer Bey Bkz. Kemal Ömer Bey,

— R —

Radloff, 1
 Radoslavof, Al., 306
 Rahmanov (Özbekistan temsilcisi), 134
 Rahmi Bey (Sivas Milletvekili), 215
 Rasim Ahmet (İstanbul Mebusu), 88, 180, 209
 Razgrad, 303, 313, 322, 436
 Recai (Ordu Mensubu), 191
 Rezaizade Mahmut Ekrem, 45, 342
 Refik (Konya Mebusu), 209, 211
Rehber (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 303, 314, 434, 435
 Remzi (Özbekistan Cumhuriyeti temsilcisi ve Eğitim Bakanı), 134, 144, 146, 148, 149, 153
Resimli Ay, 228
Resimli Gazete, 60, 61, 62, 63, 173, 228
Resimli Milliyetler (Uygur Bölgesinde çıkan gazete), 336
Resimi gazete, 86, 213, 214, 215, 216, 234, 235
 Resülzade, M.D., 109
Revue du monde musulman (Türkoloji Dergisi), 422

Rıfat Bey (Menemenli), 25, 41
 Rıfat, Semih, 181
 Rıza Han, Pehlevi (İran Şahı), 36
 Rize, 191
Rodop (Kırcaali'de çıkan Türkçe gazete), 313, 320
 Roma, 22, 32, 35, 270
 Romanya, XIII, 40, 287, 301, 302, 320, 348
Romanya (Gazete), 320
 Roosevelt, 166
 Ross, E. Denison (İngiliz Oryantalist profesör), 261
 Rossi, Ettore (İtalyan Türkoğlu), 61, 75, 84, 85, 88, 130, 177, 270, 301, 302
 Rudenko, Prof., 121
 Rumeli, 12, 33, 39, 40
 Ruskolov (Rus Federatif Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı), 134
 Rusya Bkz. Sovyetler Birliği
 Rusuhi Bey (Başyaver), 168, 185
 Rüstemov, 113

— S —

Sabri (Manisa Mebusu), 209
 Sabri Sadık (Şumnu'da kitapçı), 313
 Sadak, Necmettin Sadık (Akşam gazetesi sahibi), 167, 178, 179, 180
 Sadıkov (Profesörler Kurulu Bşk.), 146
 Sadullah (Denizyolları Müdürü), 185
 Sadullah, Mithat (İstanbul Lisesi Türkçe öğretmeni), 84, 198
 Safvet (Erzincan Mebusu), 209
 Sait (Zeytinci), 199
 Sakarya, 285
 Sami Bey, 40
 Samih, Yusuf (Gazeteci), 77
 Samoyloviç Prof. (Rus Türkoloğu), 119, 129, 150
 Samsun, VII, XV, 191, 192, 193, 194, 195, 207, 209, 305
 Saracoğlu, Şükrü (İzmir Mebusu Milli Eğitim Bakanı), VI, 61, 62, 69, 86, 188, 318
 Sarajevo, 288
 Sarayburnu, 160, 162, 163, 165, 167, 171, 216, 254, 287, 288, 296, 298
 Sarı Uygurlar, 358
Sarîf ve Okutucu Dergisi, 147
 Satuk Buğrahan, 324
Savaş (Şumnu'da çıkan Türkçe gazete), 311, 313, 320
 Saydam, Refik Bey (Sağlık Bakanı), 192
 Schultz, 135
 Sefa, Peyami, 180

Selânik, 32, 55, 295
 Selçuklular, Selçuklu İmparatorluğu, 4, 5, 10
 Selim, III, 16, 31
 Semerkend, X, 142, 325, 326, 331
 Semih Rifat, 180
Servet-i Fünun (Dergi), 180, 183
Ses Gazetesi (Kıbrıs'ta çıkan), 447
 Seydi Ali, 54, 64, 67, 68
 Seyfi (Tatar Cumhuriyeti Tarım Komiserliği Başkan Yardımcısı), 134, 137, 144
 Seyfi, E, 109
 Shanghai, 341
 Sırbistan, 40
 Sibirya, 97, 123, 347, 358
 Sicilya, 14, 32
 Siirt, 75
 Silistre, XVIII, 320
 Simeonoviç, Barana, 288
Sincan Edebiyatı (Uygur bölgesinde çıkan gazete), 336
Sincan günlüğü (Uygur bölgesinde çıkan gazete), 336
 Sinkiang (Sincan) Bkz. Doğu Türkistan
 Sinop, VII, XV, 42, 185, 191, 192, 195
 Sirdar, İkbâl Ali Shah, 263
 Sirkeci, 231, 286
 Sivas, 177, 193, 194, 195, 207, 215
 Smith Vali, 250
 Sofya, X, XVIII, 8, 32, 291, 293, 303-323, 424-438
 Somali, 301
 Sommerfeld, 135
Son Saat (gazete), 180, 226, 227, 286
South China Morning Post (Hong-Kong'ta çıkan İngilizce gazete), 335
 Sovyetler Birliği, U.R.S.S. Rusya SSCB., VI, X, XIII, XIV, XIX, 5, 12, 14, 19, 48, 54, 64, 77, 81, 97, 109, 117, 118, 119, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 145, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 259, 301, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 338, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 356, 359, 360, 363, 364, 411
 Soyak, Recep Zühtü (Sinop Milletvekili), 185
 Soydan, Mahmut (Siirt Mebusu), 75
Söz (Kıbrıs'ta çıkan gazete), 444, 446
 Spengler, Oswald (Alman filozofu), 268
 Stalin, XX, 329, 353, 354, 357, 358, 359
 Stokholm, 32, 265, 266, 384
 Suavi, V
Sunday Express, 263
 Sungu, Mehmet İhsan (Tatim Terbiye Dairesi Üyesi), 88, 172, 202, 216

Suriye, 3, 17, 276, 302
 Suudi Arabistan, 345, 360, 364
 Suyukov (Kuzey Kafkasya Temsilcisi), 134
 Sümer, Prof. Dr. Faruk (Tarihçi), 354
Svobodna Reç (Bulgar gazetesi), IX, 291, 293

— Ş —

Şahtahinski, Mehmet Ağa (Azerbaycan'lı yazar ve gazeteci), 22
 Şakir (Edime Mebusu), 209
 Şananov (Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Komiserliği nezdindeki Akademik Merkezin bilim uzmanı), 134
 Şarkışla, 194
 Şarkı Karahisar, 211
 Şarkı Türkistan, Bkz. Doğu Türkistan
 Şemsettin Sami, Fraşeri, 41
 Şemsi Efendi Okulu, 55
 Şeref Bey, Alimcan (Kazan Delegatesi) Bkz. Alimcan Şeref Bey
 Şerif A, 66
 Şevki Bey, 40
 Şeyh Sait, 56, 69
 Şimşir, Bilâl N., B.N.Ş., XX, 32, 42, 49, 78, 79, 162, 166, 242, 244, 247, 282, 286, 289, 303, 306, 308, 312, 314, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 353
 Şinasi, V, 23
 Şinasi, M. (Cihangirli), 44
 Şinasi Paşa, Hakkı (C.H.P. Müfettişi ve İstanbul), 168
 Şumnu, 303, 308, 311, 313, 432,
 Şükrü Ahmet (Bulgaristan'da öğretmen), 304, 309, 430
 Şükrü, Dr. İsmail, 73
 Şükrü Mehmet, 64
 Şükrü Naili Paşa (Kolordu Komutanı), 179, 188

— T —

Taciev (Özbekistan Merkez Komitesi Bşk.), 146
 Tacikistan, 134, 139, 351
 Tahir Bey, Menemenlizade, 22
 Tahran, 37
 Tahsin Ömer, 61, 265
 Taif, 42
 Taipei, 332
 Taklamakan çölü, 330
 Talât Paşa, 53
Tanin (gazete), 44, 47, 62, 67, 70

- Tannröver, Hamdullah Suphi (Eski Milli Eğitim Bakanı), 85, 181
- Tansel, Fevziye Abdullah, 20, 21, 22, 23, 24
- Tanzanya, 301
- Taray, Cemal Hüsnü (Milli Eğitim Bakanı), 293, 294
- Tarhan, Rana (Samsun Mebusu), 191
- Tarım Havzası, 324, 325
- Taşkent, VII, 97, 137, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 153, 325, 330, 347
- Tataristan, Tatar, Tatarlar, 123, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 150, 155, 348
- Taymas, Abdullah Battal, 77, 123, 170, 358
- Tekin, Prof. Talât, 13, 15, 17
- Tekirdağ, VII, 172, 176, 185, 186, 188, 189, 190, 209
- Telgraf* (Arnavut gazetesi), IX, 298, 299
- Terakki* (Gazete), 27
- Tercüman* (Gazete), 339, 344, 356
- Teahid-i Efkâr* (Gazete), 63, 65, 67, 111
- Tezcan, Semih, 1, 2
- The Daily Mail* (Gazete), 263
- The Daily Mirror* (Gazete), 263
- The Daily Telegraph* (Gazete), VIII, 164, 165, 255, 256, 257, 263, 264
- The Economist* (Dergi), 263
- The Empire Revision* (Dergi), 263
- The Evening News* (Gazete), 263
- The Evening Standard* (Gazete), 263, 265
- The Financial News* (Gazete), 263
- The Financial Times* (Gazete), 263
- The Irish Independent* (Dergi), 263
- The Manchester Evening News* (Gazete), 263, 265
- The Manchester Guardian* (Gazete), 261, 262, 263, 264, 265,
- The Morning Post* (Gazete), 263, 264
- The National Geographic Magazine*, VIII, 231, 251, 252, 254
- The New York Times* (Gazete), VIII, 95, 96, 165, 166, 237, 247, 248, 249, 250
- The News Chronicle* (Gazete), 263
- The Observer* (Gazete), 261, 263
- The Referee* (Dergi), 263
- The Spectator* (Dergi), VIII, 260, 261, 263
- The Times* (Gazete), VIII, 43, 164, 175, 180, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 409
- The Washington Post* (Gazete), 250
- The Western Mail* (Gazete), 263, 265
- The Yorkshire Post* (Gazete), 263, 264
- Thomsen, Vilhelm (Danimarkalı Türkolog), 1, 135
- Ticaret Gazetesi*, 189
- Tiflis, VI, 7, 21, 22, 64, 66, 69, 99, 102, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 132, 133, 141, 420, 424, 426
- Time*, 360
- Tinckom-Fernandez, W.G., 249
- Tinstanov, 119
- Tirana, IX, 298, 299
- Togan, Zeki Velid, 78
- Tokat, VII, XV, 191, 193, 195, 207
- Tokay, Tahir Lütfi (Türkiye'nin Tiran Elçisi), 299
- Tokcanov (Kazakistan Komünist Partisi Bölge Komitesi Basın Bölümü Müdürü ve Enbekçi-Kazak gazetesi redaktörü), 134
- Tokgöz, Ahmet İhsan, 180, 183
- Tokyo, 80
- Torino, 32
- Toynbee, Arnold J. (İngiliz tarihçisi), VIII, 12, 30, 55, 85, 97, 100, 115, 116, 117, 140, 142, 152, 258, 259, 324
- Trabzon, 11, 189, 190
- Transkafkasya, 128, 131, 132, 133, 136, 139
- Tribune de Genève* (Gazete), IX, 275, 276
- Tunç, Mustafa Şekip, 75, 171
- Turakulov (Kazak delegesi, Merkezi yayınlar Direktörü), 22, 127, 134, 139, 140
- Turan* (Vidin'de çıkan Türkçe gazete), 313, 320
- Turlan, 327, 346
- Turgut bucağı (Yatağan ilçesine bağlı), 229
- Turhal, 193
- Turkey Bkz. Türkiye,
- Türkistan, 11, 142, 146, 151, 326, 327, 350
- Türkiye, Turkey, V, X, XIX, 10, 12, 14, 16, 19, 23, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 43, 45, 48, 53, 54, 56, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 102, 105, 111, 117, 118, 119, 121, 123, 124, 127, 129, 140, 141, 152, 155, 157, 158, 159, 163, 164, 165, 166, 168, 174, 178, 180, 183, 184, 188, 195, 196, 201, 202, 207, 208, 217, 218, 219, 223, 226, 227, 228, 233, 235, 236, 237, 242, 244, 245, 247, 249-290, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 325, 332, 337, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 369, 409, 410, 430, 431, 438, 439, 442, 444
- Türkiye* (gazete), 351, 352, 356, 357, 360,
- Türkmenistan, XIV, 128, 131, 133, 136, 138,

142, 143, 145, 153, 351, 360
Tweedy, Owen, 254

— U —

Ufa, 138
Ulçugür, İsmail, 200
Ulus (gazetesi), 83
Unat, Faik Reşit, 16, 34, 66, 74, 85, 86, 88, 89, 92, 96, 182
Unkapanı, 236
Urdi-Badi (*Yeni Yol* gazetesi Redaktörü), 144
Urumçî, 329, 333, 334, 335, 337, 340, 342, 346, 451
U.R.S.S. Bkz. Sovyetler Birliği.
Us, Asım (Gazeteci), 319
Us, Hakkı Tark, 172, 180, 181
Uşaklıgil, Halit Ziya, 75, 180, 181
Utro (Yugoslav gazetesi), 288
Uygur, V, X, XIX, 3, 5, 6, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 353, 450, 451, 452, 453, 454, 455
Ülkütaşır, M. Şakir, 2, 3, 6, 20, 21, 22, 23, 43, 48, 50, 51, 59, 61, 63, 83, 88, 93, 179, 181, 182, 185, 187, 192, 198, 209, 242, 288

— Ü —

Ünaydın, Ruşen Eşref (Yazar), 88, 89, 94, 179, 185
Üniversite Mecmuası, 228
Üsküdar, 172
Üsküp, 288
Üstün, A. Cevat (Türkiye'nin Prag İşgüderi), 219
Üstündağ, Muhittin (Vali Vekili ve Belediye Başkanı), 168, 179, 235

— V —

Vakit Gazetesi, 84, 92, 94, 173, 180, 225, 226, 227, 286
Vanberg, M (Fotoğrafçı), 92
Vardar (gazete), 288
Varna, 305
Varşova, 286
Vasilevski (Orta Asya Askerlik D. ve Orientalizm Kursları Bşk.), 146
Vaşington, Washington, 32, 89, 95, 226, 232, 234, 235, 247, 356
Vatan (gazete), 67, 321

Velidedeoğlu, Ord.Prof.Dr. Hıfzı Veldet, 354
Venedik, 14
Verbanof (Bulgar Maarif Katibi Umumisi), 317
Vidin, 313
Viyanâ, 15, 32, 44, 261
Vreme (Yugoslav gazetesi), IX, 288, 289

— W —

Walton, J.H. (The Daily Telegraph gazetesinin İstanbul Muhabiri), 164, 165, 255
Wang, Hsuyeh-Wen, 332
Whiting, Allen, 332
Wiesbaden, 329
Williams, Kenneth, 263, 265
Williams, Maynard Owens (The National Geographic Mgz. derg. Avrupa muhabiri), 251, 252, 253, 324
Wilson Howard E., 22, 48, 69, 74, 77, 83
Witte, Dr. Paul (Avusturya Türkoloğu), 129, 349
Wortham, H.E., 263, 264
Wu Keming (Çin'in İstanbul Başkonsolosu), 354

— Y —

Yahya (Tuhafiyeci), 199
Yakovlev (Sovyet Türkoloğu), 97, 100, 108, 116, 122, 127, 132, 135, 136, 145, 358, 359
Yakub Kayum, 342
Yakubov (Bölge Yürütme Komitesi Bşk.), 146
Yakutistan, Yakutlar, VI, XIII, XIV, 97, 98, 118, 122, 123, 127, 128, 130, 131, 146, 154, 155, 347, 358,
Yakutlar, Bkz. Yakutistan,
Yalçın, Hüseyin Cahit (Gazeteci), V, 6, 44, 47, 55, 60, 61, 62, 63, 70, 157
Yalçın, Hüseyin Suat, 75
Yambolu, 313
Yang Zhenwang, 341
Yatağan, 229
Yavuz, Prof. Fehmi, 229, 230
Yavuz, Sultan Selim, 10
Yazıksız, Necip Asım, 75
Yeni Başlangıç (Kırcaali'de çıkan Türkçe gazete), 303, 320
Yeni dünya (gazete), 134, 138
Yenielif (Gazete), 132, 138
Yeni Fergana (Gazete) Novaya Ferghana, 132, 142, 147
Yeni Fikir (gazete), 110, 141, 424, 425
Yeni gün (Antakya'da çıkan gazete), 439, 440, 441

Yeni gün (Bulgaristan'da çıkan gazete), 320
Yeni hayat (Dergi), 321
Yeni Işık, Işık, Nova Svetlina (Gazete), 321, 322, 323
Yeni Kafkasya (dergi), 66, 75, 119, 130
Yeni Kend (gazete), 132, 141, 426, 427
Yenilik (Bulgaristan'da yayınlanan türkçe gazete), 313, 320
Yeni Söz (Şumnu'da çıkan Türkçe gazete), 303, 320
Yeni Ümid (gazete), 145
Yeni yazı Dergisi, 66
Yeni Yol (gazete), VI, XIV, 79, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 138, 141, 144, 189, 362, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419
Yıldız, Prof, Hakkı Dursun, 354
Yöntem, Ali Canip, 75, 180
Yugoslavya, XIII, 288, 289, 301, 302, 348
Yugoslovenska Pošta (Yugoslav gazetesi), 288
Yunanistan, XIII, 301, 302, 348, 353

Yunus Nadi (Cumhuriyet gazetesi sahibi ve başyazarı Muğla mebusu), 75, 85, 158, 166, 169, 209, 226
Yurdakul, Mehmet Emin, 88, 191
Yusuf Ağâh Efendi (İngiltere'de ilk Osmanlı Büyükelçisi), 31
Yusuf Has Hacıp, 324
Yuzbaşer, N., 132

— Z —

Zaman (gazete), 354
Zarya Vostoka gazetesi, 118, 132
Zeinalli (Azerbaycan delegelerinden), 121
Zeynelabidin (Çatalca Öğretmenler Birliği Başkanı), 198
Zırh, Ali (Rize Mebusu), 191
Ziştevi, 313
Ziya (gazete), XVIII
Ziya paşa, 18
Zname (Bulgar gazetesi), IX, 293, 294
Zogu, Ahmet (Arnavutluk Kralı), 299

E K L E M E

Mayıs 1991’de bu kitabın son düzeltmelerini bitirmiştım. Kitap, hemen baskıya verilebilecek duruma gelmişti. Ama o tarihten sonra basım işi yedi ay daha gecikti. Geçen bu zaman içinde Türk Yazı Devrimi hareketinde iki önemli gelişme oldu: 30 Haziran 1991’de Kırım Tatar Millî Kurultayı, 25 Aralık 1991’de de Azerbaycan Millî Şurası, Kiril alfabesinin bırakılıp Lâtin alfabesinin alınmasına karar verdiler. Bu tarihî kararları da kitaba eklemeyi gerekli gördüm.

Kırım Türklerinin yeniden Lâtin alfabesini benimsemeleriyle ilgili karar şudur:

“Kırım Tatar Millî Kurultayı’nın “Latin Alfabesine Geçilmesi” Hakkındaki Kararı

1938 yılında kabul edilen ve bugüne kadar kullanılan Kiril esasında yazı şeklinin, Kırım Tatar dilinin hususiyetlerine uymadığını ve bu dili bozduğunu gözönünde bulundurarak;

Dilimizin özgünlüğünü koruması ve yeniden canlanması maksadıyla ve diğer Türk halklarının Lâtin alfabesine geçme çabalarını dikkate alarak:

Kırım Tatar Millî Kurultayı Karar Vermiştir:

1. Kırım Tatar yazısında Kırım Tatar dilinin fonetik hususiyetlerinin doğru aksettiren Latin alfabesinin kullanılması şarttır.
2. Kırım Tatar dili uzmanları ve Türkologların işbirliği ile Kırım Tatar dilinde Latin alfabesinin kullanılması hakkında bir konferansı teşkilâtlandırmak görevi Meclis’e verilmiştir.

Kırım Tatar Kurultayı’nda kabul edildi.

Akmesçit şehri, 30 Haziran 1991”¹

Azerbaycan’ın yeniden Lâtin alfabesini kabul ettiğini Bakû Büyükelçimiz Altan Karamanoğlu aynı gün Ankara’ya şöyle duyurdu:

“Azerbaycan Yüksek Sovyeti’nin Millî Şurası bugün (25 Aralık 1991) yaptığı toplantıda Azerbaycan’da Kiril alfabesinin terk edilerek Lâtin alfabesine geçil-

¹ *Emel* dergisi, Ankara, Temmuz-Ağustos 1991, Sayı: 185, s. 10.

mesine ilişkin kanunu oybirliği ile kabul etmiştir. Kanunda alfabenin iki yıllık bir geçiş süresi içinde tedricen değiştirilmesi öngörülmektedir. Millî Şura ayrıca, tüm Bakanlıklara ve ilgili kuruluşlara gerekli çalışmaların başlatılması yolunda talimat vermiştir.

“Saygılarımla arz ederim. İSDA- 61

KARAMANOĞLU”²

Ertesi gün Türk gazetelerinde şu haberi okuduk:

“Azerbaycan Lâtin Alfabesini Kabul Etti

“Moskova (A.A.) - Azerbaycan’ın yasama organı olan Ulusal Konsey, Cumhuriyette yeniden Lâtin alfabesinin kullanımına geçilmesini dün (25 Aralık) oybirliğiyle kararlaştırdı.

“ASSA-İrade Haber Ajansının bildirdiğine göre, Ulusal Konsey’de kabul edilen karar uyarınca, Cumhuriyetteki (Azerbaycan’da) tüm resmî daire ve eğitim kurumlarında Lâtin alfabesinin kullanımına geçilmesine ilişkin hazırlıkların ve kitaplarla gerekli belgelerin basımının 1992’de tamamlanması ve 1993 yılında Lâtin alfabesinin tümüyle işlevsel hale gelmesi sağlanacak.

“Azerbaycan’da 1930’lu yılların sonuna kadar Lâtin alfabesi kullanılmış, ancak daha sonra Kiril alfabesine geçilmişti”.³

Yeni Azerbaycan alfabesi aşağıdaki 33 harften oluşmaktadır.

A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, Ä ä, F f, G g, Ğ ğ, H h, X x, I ı, İ i, J j, K k, Q q, L l, M m, N n, O o, Ö ö, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z, Ħ ħ.

Görülüyor ki, bizim alfabemizdeki 29 harfin hepsi yeni Azerbaycan alfabesinde de vardır. Azerbaycan alfabesinde bizdekinden fazla olarak dört harf daha vardır: Ä ä, X x, Q q, ve Ħ ħ harfleri.

Azerbaycan’ın Lâtin alfabesine geçme kararı Türkiye’de sevinçle karşılandı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye’nin bu sevincini Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Niyazioğlu Muttalibov’un 23-26 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye’ye yaptığı resmî ziyaret sırasında açıkça dile getirdi. 23 Ocak 1992 akşamı Muttalibov onuruna Çankaya köşkünde verdiği yemek sırasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal resmî konuşmasının bir paragrafını bu konuya ayırdı ve şöyle dedi:

“24 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Millî Şurasının kabul ettiği Lâtin alfabesine geçme kararını kardeş halklarımız arasındaki bağları

² DBA - Bakü Başkonsolosluğundan Dışişleri Bakanlığına açık tel. 25.12.1991, No. 61.

³ *Hürriyet* gazetesi, Ankara, 26.12.1991.

güçlendirecek ve dil birliğimizi daha da pekiştirecek ve aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çağdaş ve medenî dünya ile bütünleşmesini sağlayacak tarihi bir karar olarak alkışlıyoruz. Azerbaycan halkı 1920'lerde olduğu gibi bu kararıyla bir kez daha diğer Türk Cumhuriyetlerine örnek olmuştur. Bu tarihi kararınızdan ötürü sizleri bir kez daha kutluyor ve Lâtin alfabenize geçiş sürecinizde Türkiye olarak her türlü yardıma hazır ve kararlı olduğumuzu teyid etmek istiyorum.”⁴

Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye-Azerbaycan görüşmeleri sonundaki imza töreni sırasında 24 Ocak 1992 günü yaptığı konuşmada da alfabe konusuna değinerek şöyle dedi:

“Görüşmeler sırasında Azerbaycan Parlamentosunun ahiren almış olduğu Lâtin alfabesine geçiş yönündeki tarihî kararlarından dolayı Azeri kardeşlerimizi kutlayarak bu süreç içerisinde kendilerine her türlü yardım ve desteği sağlama ya hazır olduğumuzu belirttik.”⁵

24 Ocak 1992 günü Ankara'da, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Teleradyo Verilişleri Şirketi arasında bir işbirliği protokolü imzalandı. Bu belgenin Azerbaycan lehçesindeki nüshası yeni Azerbaycan alfabesi ile yazılmıştır. Yeni harflerle Azerbaycan adına imzalanmış ilk uluslararası belge olan bu protokolün tıpkıbasımı aşağıya alınmıştır.

⁴ DBA - Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov Onuruna, 23 Ocak 1992 günü Çankaya'da verdiği akşam yemeğindeki konuşması.

⁵ DBA - Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye-Azerbaycan Görüşmeleri sonrasındaki imza töreninde yaptığı konuşma.

**TÜRKİYA RADIÖ TELEVİZİYA KURUMU
İLE
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT TELERADIÖ
VERİLİŞLƏRİ ŞİRKƏTİ
ARASINDA BAĞLANMIŞ
ƏMƏKDAŞLIQ PROTOKOLUDUR**

Bu protokol Türkiyə Respublikası ile Azərbaycan Respublikası Hökumətləri arasında 10 Yanvar 1990 tarixində imzalanmış Kültür Mübadiləsi Programının 34 maddəsinə görə;

Həmçinin iki ölkənin Radio və Televiziya Şirkətləri arasında mövcud əlaqələri və əməkdaşlığı gücləndirmək məqsədilə;

Türkiyə Radio Televiziya Kurumu və Azərbaycan Respublikası Dövlət Tele-radio Şirkəti (Adı çəkilən şirkət və kurum protokolun maddələrində tərəflər kimi qeyd olunacaq) arasında imzalanmışdır.

Protokolun maddələri;

MADDƏ 1

Tərəflər, radio və televiziya verilişləri üçün hazırlayacaqları programların mübadiləsini pul müqabilində yaxud qarşılıqlı əsasına görə qəbul edirlər. Tərəflər həmin məqsədlə protokolun həyata keçirilməsindən etibarən ilk ay içində pulsuz mübadilə olunmasını, satılmasını yaxud kirayə verilməsini uyğun gördükləri proqramları şərtləri və xüsusiyyətləri ilə birlikdə bir-birlərinə bildirəcəklər. Belə təkliflər ildə azı iki dəfə bildiriləcəkdir.

MADDƏ 2

Tərəflər, tələb etdikləri proqramların təkliflərini proqramların tələb olunduqu tarixdən sonrakı bir ay içində qondarəcəklər. Göndərilən proqramların mətnləri Türkçə yaxud Azərbaycan dilində tənzim olunmalıdır.

MADDƏ 3

Tərəflər arasında mübadilə olunacaq radio və televiziya materyallarının poçt xərcləri qondarən şirkət, geri qaytarma xərcləri isə qaytaran şirkət tərəfindən təmin olunacaq. Materyalların qeri qaytarılması şərtləri müşəxxəs olunmamış hallarda materyallar qönderilən tərəfdə saxlanacaq.

MADDƏ 4

Tərəflər, mübadilə olunmuş radio və televiziya proqramlarından ancaq öz verilişlərində istifadə edəbilirlər. Proqramlar özqə şəxs yaxud şirkətlərə efirə buraxılmaq məqsədilə təhvil verilməz.

MADDƏ 5

Tərəflər, pulsuz mübadilə olunmuş radio və televiziya proqramlarının özünü dəyişdirmədən müəyyən hissəsini yaxud eynən efirə buraxmaqda sərbəstdilər.

MADDƏ 6

Tərəflər, mübadilə əsasına görə efirə buraxdıqları radio və televiziya proqramlarının adlarını, veriliş saadı və tarixini proqramları hazırlayan tərəfə 30 gün içində xəbərdarlıq edəcəklər.

MADDƏ 7

Bu protokolun əsaslarına görə mübadilə olunmuş proqramları hazırlayanların əmək haqqı tələblərinin olması nəticəsində yaranacaq məsələləri proqramları göndərən tərəf həlledər.

MADDƏ 8

Tərəflər, birqə proqramlar hazırlanmasını əhatə edən təkliflərini hər proqramla əlaqədar, proqramın məzmunu, büdcəsi, senarisi və texniki cəhətlərini müəyyən edərək aparırlar. Hazırlanacaq proqramların şərtləri özqə bir protokol ilə təsbit olunacaq.

MADDƏ 9

Tərəflər, iki ölkədə təşkil olunacaq festivallarda, müsabiqə yaxud mədəni tədbirlərdə öz imkanlarına görə iştirak edəcəklər.

MADDƏ 10

Tərəflər, kadrların biliyini və təcrübəsini qücləndirmək məqsədilə onların mübadiləsini aparırlar. Bu vəziyyətdə mübadilənin məqsədi, müddəti və şərtləri başqa bir protokolla təsbit olunacaq.

MADDƏ 11

Tərəflər, bir-birlərinə vaxtdan əvvəl xəbərdarlıq edərək nümayəndələrinin qarşılıqlı göndərilməsi üçün hər cürə imkanı təmin edəcəklər.

MADDƏ 12

Tərəflər, qarşılıqlı əsasa görə xəbərlərin xülasəsini imkanlar daxilində həftəlik bir-birlərinə qəndərəcəklər.

MADDƏ 13

Tərəflər, bir-birlərinin ölkələrində hazırlayacaqları proqramlar üçün qəbul edən tərəfin aparacağı hər cürə xərci, faktura müqabilində EBU CIRAP cədvəlinə görə ödəyəcəklər.

MADDƏ 14

Tərəflər, bir-birlərinin ölkələrində muxbir (nümayəndə) işlətmə imkanlarını araşdıracaqlar.

MADDƏ 15

Tərəflər, Radio və Televizya verilişləri ilə əlaqədar əməkdaşlıq yaradılması haqqındaki təkliflərini bir-birlərinə xəbərdarlıq edərək bildirəcəklər.

MADDƏ 16

Tərəflər, lazımi hallarda əməkdaşlıq əsaslarını inkişaf etdirmək üzrə bir-birlərinin ölkələrində qarşılıqlı yığıncaqlar, tədbirlər keçirəcəklər.

MADDƏ 17

Bu protokol imzalandığı tarixdən başlayaraq 1 il üçün qüvvədə qalacaqdır. Tərəflərdən biri sözqədər protokolun müddətinin başa çatmasına 3 ay qalmış protokolun ləğvini tələb etməsə, protokol 1 il daha qüvvədə qalacaq.

Bu protokol 24 Yanvar 1992 tarixində Türkcə və Azərbaycan dilində olmaq üzrə iki nüsxə hazırlanmış olub, Ankara'da imzalanmışdır. Protokolun iki nüsxəsi də eyni tərzdə mötəbərdir.

Türkiyə Radio Televizya
Kurumu
Adına

K. Aydın ERDEM
Genel Müdür

Azərbaycan Respublikası Dövlət
Teleradio Verilişləri Şirkəti
Adına

Məmməd MURADOV
Sədr

Bu protokol Azərbaycan'ın 25.12.1991'de qəbul etdiyi Alfabe ilə yapılmış ilk rəsmi belgədir.

BİLÂL N. ŞİMŞİR'İN DİĞER KİTAPLARI

1. *Contribution à l'Histoire des Populations Turques en Bulgarie, 1876-1860*, Ankara: 1966, 1986
2. *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt I (1877-1878)*, Ankara: 1968, 1989
3. *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt II (1879)*, Ankara: 1970, 1989
4. *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt III (1880-1885)*, Ankara: 1989
5. *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu (1878-1881)*, Ankara: 1970
6. *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922*, İstanbul: 1972; Ankara: 1989
7. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I*, Ankara: 1973
8. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II*, Ankara: 1975
9. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III*, Ankara: 1979
10. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV*, Ankara: 1984
11. *Malta Sürgünleri*, İstanbul: 1976, Ankara: 1985
12. *Ege Sorunu. Belgeler. Cilt I (1912-1913)*, Ankara: 1976
13. *Ege Sorunu. Belgeler. Cilt II (1913-1914)*, Ankara: 1982
14. *İngiliz Belgelerinde Türkiye'de "Kürt Sorun", 1924-1938*, Ankara: 1975, 1991
15. *Atatürk ile Yazışmalar, Cilt I (1920-1923)*, Ankara: 1981
16. *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I (1922-1924)*, Ankara: 1981
17. *Homage to Mustafa Kemal Atatürk, Hero of the East*, Islamabad: 1981
18. *British Documents on Ottoman Armenians, Vol. I*, Ankara: 1982
19. *British Documents on Ottoman Armenians, Vol. II*, Ankara: 1983
20. *British Documents on Ottoman Armenians, Vol. III*, Ankara: 1989
21. *British Documents on Ottoman Armenians, Vol. IV*, Ankara: 1990
22. *The Genesis of the Armenian Question*, Ankara: 1984
23. *The Deportees of Malta and the Armenian Question*, Ankara: 1984
24. *Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes, Vol. I*, Ankara: 1984
25. *Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes, Vol. II*, Ankara: 1989
26. *Osmanlı Ermenileri*, Ankara: 1986
27. *Aperçu Historiques sur la Question Arménienne*, Ankara: 1985
28. *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu, Ocak-Nisan 1985*, Ankara: 1985
29. *Bulgaristan Türkleri, 1878-1985*, Ankara: 1986
30. *The Turks of Bulgaria, 1878-1985*, London: 1988
31. *Glimpses on the Turkish minority in Bulgaria*, Ankara: 1986
32. *The Turkish Minority Press in Bulgaria: Its History and Tragedy, 1865-1985*, Ankara: 1986
33. *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, Ankara: 1986
34. *The Turks of Bulgaria in International Fora, Vol. I (1985)*, Ankara: 1990
35. *The Turks of Bulgaria in International Fora, Vol. II (1986)*, Ankara: 1990
36. *Ankara, Ankara... Bir başkentin Doğuşu*, Ankara: 1988
37. *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara: 1989
38. *Lozan Telgrafları, Cilt I*, Ankara: 1990
39. *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I. (Basılıyor)*
40. *Atatürk'ün Büyük Söylev'i Üzerine Belgeler*, Ankara: 1991
41. *Azerbaycan'da Türk Alfabesi, Tarihçe*, Ankara: 1991

08.06.Y.0152.987

№ 000154

